СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

БИБЛИОТЕКА
ДРУГЕ ЖЕНСКЕ ГИМНАЗИЈЕ
Инв. бр. 65
Ознака:

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Богдан Поповић.

уређивачки одбор:
Др. Војислав С. Вељковић, Јаша М. Продановић,
Љуб. Стојановић, Светислав С. Симић,
Слободан Јовановић.

Власник, Светислав С. Симић.

КЊИГА ШЕСТА

БЕОГРАД:
Штампарија Петра Јоцковића, Краља Милана улица, бр. 12.

уредништво и администрација листа:
ЧИКА ЉУБИНА УЛИЦА БР. 3.
(кнез-михаилов споменик).

AP
56
S67
knj.6

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

1086963

САДРЖАЈ КЊИГЕ ШЕСТЕ.

МАЈ, ЈУНИ, ЈУЛИ и АВГУСТ, 1902.

СВЕСКА ПРВА.

Страна

Страдија. IV, од Радоја М. Домановића 641
Тартарен на Алпима. IX. од Алфонза Додеа . . 650
*. Песма, од Z 663
Краљица Бала. Песма, од Сили Придома 664
Краљ Теодор I. Корсикански. (Крај), од Јов. Н. Томића 666
Енглески Парламентаризам. (Крај). од Слободана Јовановића 673
Српска Драма у XIX Веку. VII, од Павла Поповића 686
Позоришни Преглед: „Арлезијанка од Алфонза Додеа“, од Драгомира М. Јанковића 697
Уметнички Преглед: „Концерти у прошлом месецу“ од *** 703
Оцене и Прикази: „Како нас деца уче, од Ср. Папића“, од Др. Ј. Скерлића 707
„Покајнице ит.д. од Ј. Ф. Ивановића“, од Др. М. В. Смиљанића 710
„Право мањине, од Др. Ђ. Јелинека“, од Слоб. Јовановића 711
Белешке: Књижевност — Друштва 712

СВЕСКА ДРУГА.

Страдија. V, од Радоја М. Домановића 721
Тартарен на Алпима. X, од Алфонса Додеа . . 727
Тужна Песма, од Јелене 740
О, Априлска Влажна Ноћи!... Песма, од Милутина Јовановића 741
Из Новије Лингвистике. I. од Др. А. Белића . . 742

Страна

Валдек-Русо, од Др. К. Д. Кумануди 750
Дучићева Задужбина, од Павла Поповића . . . 759
Књижевни Преглед: А. Српска Књижевност. „На Селу и Прелу, од П. Марковића-Адамова“, од Др. Јована Скерлића 765
Б. Страна Књижевност: „Сељак, од фон Поленца“, од — кс — 779
Оцене и Прикази: „Vitropir, од А. Кузмановића“ од Свет. Ћоровића 783
„Скопаљско владичанско питање од П. Орловића“, од Слободана Јовановића 787
Белешке: Књижевност — Уметност — Друштва . 792

СВЕСКА ТРЕЋА.

Ћир-Моша Абеншаам, Приповетка од Стевана Сремца 801
Тартарен на Алпима. XI, од Алфонса Додеа . . 821
Бдење. Песма, од Ј. Дучића 832
* Песма, од Ј. Дучића 834
Децим Јуније Јувенал. I, од Др. Н. Вулића . . 835
Српска Драма у XIX Веку. VIII, од Павла Поповића 844
Књижевни Преглед: „Ибзен и Метерлинк, од Ж. Леневеа.“ I, од Милана Грола 855
Позоришни Преглед: „Мисли Г-ђе Обре.“ — „Трка за уживањем.“ од Драгомира М. Јанковића . 865
Белешке: Књижевност. — Друштва. 874

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

Записници са села. Приповетка. I, од Свет. Ћоровића 881
Тартарен на Алпима. XII, од Алфонса Додеа . . 893
По заходу сунца и живота... Песма, од Раб. . . 905
Културни појаси Балканског Полуострва, од Др. Јована Цвијића 907
Децим Јуније Јувенал. II, од Др. Н. Вулића . . 922
Српска Драма у XIX Веку. IX, од Павла Поповића 931
Књижевни Преглед: „Ибзен и Метерлинк, од Ж. Леневеа.“ (Крај.), од Милана Грола 939

Страна

Оцене и Прикази: „О вековној независности Црне Горе, од М. Драговића“, од Јов. Н. Томића . 949
Белешке: Књижевност. — Уметност. 952

СВЕСКА ПЕТА.

Записници са села. Приповетка. (Крај.), од Свет. Ћоровића 961
Тартарен на Алпима. XIII, од Алфонса Додеа . . 977
Долап. Песма, од Z. 987
Децим Јуније Јувенал (Крај), од Д-р Н. Вулића . 989
Из Новије Лингвистике. II, од Др. Александра Белића 996
Српска Драма у XIX Веку. (Крај), од Павла Поповића 1006
Књижевни Преглед: „Мисли, од Бож. Кнежевића“, од Dr. Јов. Скерлића 1016
Позоришни Преглед: „Орфеј у Паклу, од Ж. Офенбаха“, од Г. М. 1028
Белешке: Књижевност. — Уметност. — Друштва. . 1031

СВЕСКА ШЕСТА.

Нашљеће. Приповетка. I, од Симе Матавуља . . 1041
Страдија. VI, од Радоја М. Домановића 1050
Тартарен на Алпима. (Крај), од Алфонса Додеа . 1057
На Лиду — Дал' хоћеш тако? — Пустите ме како ја хоћу, Песме од М. Ћурчина 1064
Три Приче Радоја Домановића. I, од Богдана Поповића 1067
Светлост и Рентгенови Зраци. I, од Косте Стојановића 1081
Књижевни Преглед: „Пловдивски преврат и српско-бугарски рат, од Др. М. Ђ. Миловановића“, од Слободана Јовановића 1089
Уметнички Преглед: Г. Махањ, од Б. Јоксимовића 1099
Оцене и Прикази: „О Босни и Херцеговини од А. Л. Болија“, од Др. К. Д. Кумануди 1102
„Карло Валојски, од Ж. Петита“, од Др. Мих. Гавриловића 1103

Страна

Белешке: Српска Књижевност — Страна Књижевност 1113

СВЕСКА СЕДМА.

Нашљеће. Приповетка. (Кр.), од Симе Матавуља 1121
Страдија. VII, од Радоја М. Домановића . . . 1129
Лорета. Приповетка. I, од А. де Вињи 1134
Акорд. Песма, од Ј. Дучића 1146
* * * Песма, од Z. 1147
Рефрени из Ниче-а. Песме од Драгослава . . . 1148
Срби и Хрвати, од Н. С. 1149
Светлост и Рентгенови Зраци. (Крај.), од Косте Стојановића 1159
Празноверице о драгом камењу, од П. М. Илића . 1166
Књижевни Преглед: Војна Граница за време француске управе, од Д. К. П. 1172
Уметнички Преглед: „Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча, од Т. Бушетића“, од Б. Јоксимовића 1183
Оцене и Прикази: „Привилегије Српског Народа у Угарској и рад Благославештенског Сабора од Ј. Адамовића“, од Јов. Н. Томића . . . 1189
Белешке: Српска Књижевност. — Страна Књижевност. 1192

СВЕСКА ОСМА.

Женидба Пере Карантана. Приповетка, од Свет. Ђоровића 1202
Лорета. Приповетка. II, од А. де Вињи 1215
Пролеће. Приповетка. I, од Севера Мађејовског . 1225
Падање Лишћа. Песма, од Ј. Дучића 1239
Не Бери Љубичице. Песма, од М. Ћурчина . . . 1240
Три Приче Радоја Домановића. II, од Б. Поповића 1241
Из Новије Лингвистике. III, од А. Белића . . . 1248
Књижевни Преглед. А. Српска Књижевност. „Литерарни програм Српске Књижевне Задруге“, од Ј. Скерлића 1256

Страна

Б. Страна Књижевност. „Маћедонија и маћедонско питање“, од П. О. 1264
Оцене и Прикази: „Људско срце. Приповетке и слике од Илије Вукићевића“, од М. Грола . 1270
„Дете у породици и школи од Ж. О. Дачића и Вл. Т. Спасојевића“ од Ј. М. Продановића . 1273
Белешке: Српска Књижевност. — Страна Књижевност. 1277

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI. број 1. — 1 мај. 1902.

СТРАДИЈА.

(4.)

И ако сам мислио да прво идем министру просвете, ипак због ових последњих немилих догађаја зажелим да чујем шта о томе мисли министар војни, те се још истог дана упутим њему.

Министар војни, мали журав човечић с уналим грудима и танким ручицама, тек беше свршио молитву мало пре него што мене прими.

У његовој канцеларији се осећаше мирис измирне и тамњана као год у каквом храму, а на столу његовом вазда побожних, старих, и већ пожутелих књига.

Ја у прво време помислих да сам погрешно и лоншао другом коме, али ме униформа вишег официра што је господин министар имаше на себи ипак противноме увераваше.

— Извините, господине, рече благо нежним танким гласом: сад сам баш свршио своју редовну молитву. Ја то чиним увек кад год седам за посао, а нарочито сада молитви има много више смисла због ових последњих немилих догађаја на југу наше миле земље.

— Ако они продуже своје уналде, то још може доћи до рата? упитам.

— А не, нема никакве опасности.

— Али ја држим, господине министре, да је то већ опасност кад они убијају људе и пљачкају свакодневно по читавом једном крају ваше земље?

— Убијају, то јесте; али ми не можемо бити тако некултурни, тако дивљачни као... Овде је хладно, као да од некуд има промаје. Кажем тим несрећним момцима да у мојој соби температура буде увек шеснаест и по степени, па ипак ништа... скрену господин министар свој започети говор и зазвони у звонце за момка.

Момак уђе и поклони се, а звекнуше му ордени на грудима.

— Па јесам ли ја вама, за име Бога, говорио да у мом кабинету буде стална температура од шеснаест и по степени, а ето сад опет хладно; па нека промаја; просто да се смрзне човек.

— Ево, господине министре, справа за мереље топлоте показује осамнаест! рече момак учтиво и поклони се.

— Онда лобро, рећи ће министар задовољан одговором; можете сад ићи, ако је по вољи.

Момак се опет дубоко поклони и изиђе.

— Баш ми та проклета температура, верујте, задаје много бриге; а температура је за војску главна ствар. Ако температура није као што треба, војска нам неће ваљати ништа... Цело јутро сам спремао расиис свима командама. Ево баш ћу вам га прочитати:

„Како су у последње време учестали упади Анута у јужне крајеве наше земље, то наређујем да се војници сваког дана заједнички, под командом, моле свевишњем Богу за спас наше драге нам и миле отаџбине, натопљене крвљу наших врлих предака. Молитву ће за тај случај, ону која треба, одредити војни свештеник; али на крају молитве, да дође и ово: „Нека добрим, мирним и праведним грађанима што падоше као жртве зверског насиља дивљачких Анута милостиви Бог да рајско насеље! Бог да им прости праведну родољубиву душу; лака им била земља Страдија, коју су искрено и жарко љубили! Слава им!“ Ово имају изговорити сви војници и старешине од једном; али ће се изговарати побожним, скрушеним гласом. Затим ће се сви исправити, дићи гордо и поносно главе, као што доликује храбрим синовима

наше земље, и три пута громогласно узвикнути уз јек труба и лупу добоша: „Живела Страдија, доле с Анутима!“ Треба пазити да се све ово лепо и пажљиво изведе, јер од тога зависи добро наше отаџбине. Кад се све то без опасности изведе, онда ће неколико чета са заставом промаршировати победоносно кроз улице, уз громке ратоборне звуке музике, а војници морају корачати оштро, тако да им се при сваком кораку љушне мозак у глави. Како је ствар хитна, то ћете све ово одмах тачно извршити, и о свему поднети исцрпан извештај... У исто време најстрожије наређујем да обратите нарочиту пажњу на температуру у касарнама, како би био задовољен тај најбитнији услов за развијање војске.“

— То ће на сваки начин имати успеха, ако распис стигне на време? рекох.

— Морао сам журити, те је, хвала Богу, благовремено откуцан телеграфом цео распис на читав час пре вашега доласка. Да нисам журио да ствар овако на време наметно упутим, могло би се десити вазда непријатних рђавих случајева.

— Имате право! рекох колико тек нешто да рекнем, и ако нисам могао имати појма шта би се то рђаво могло десити.

— Да, господине мој, тако је. Да ја нисам као министар војни тако урадио, могао би који од команданата на југу земље употребити војску да оружјем притекне у помоћ нашим грађанима и да пролију крв анутеку. Сви наши официри и мисле да би то најбољи начин био, али они неће да о стварима мало дубље и свестраније размисле. Прво и прво ми, данашња влада, хоћемо мирољубиву, побожну спољну политику, ми нећемо према непријатељима да будемо нељуди; а што они тако зверски поступају према нама, то ће им Бог платити вечном муком и шкргутом зуба у паклу огњеноме. Друга ствар, господине мој драги, која је такође важна, то је што наша данашња влада нема присталица у народу, те нам војска поглавито треба за наше унутрашње политичке

ствари. На пример, ако је која општина у рукама опозиционара, онда треба употребити оружану војску да се такви издајници ове напаћене отаџбине казне, и да се власт преда у руке коме нашем човеку...

Господин министар се закашља, те ја уграбим реч.

— То све јесте, али ако упади анутских чета узму јаче размере?

— Е онда бисмо и ми предузели оштрије кораке.

— Шта мислите, ако смем запитати, господине министре, у таквом случају?

— Предузеле би се оштрије мере, али опет тактично, мудро, смишљено. У први мах бисмо наредили да се по целој земљи опет донесу оштрије резолуције, па Бога ми, ако и то не помогне, онда бисмо, разуме се, морали брзо, не губећи ни часа, покренути родољубиви лист са искључиво патриотском тенденцијом, и у таквом једном листу осули бисмо читав низ оштрих, на чак и заједљивих чланака против Анута. Али не дај Боже да већ по несрећи и дотле дође! рече министар, па обори главу скрушено и узе се крстити шапућући својим бледим непријатним уснама тиху молитве.

Мене до душе не обузе ни мало то блажено, религиозно осећање, али сам се, тек друштва ради, и сам почео крстити, а неке чудне мисли ме обузеше:

„Чудна земља! мислио сам... Тамо гину људи, а министар војни саставља молитве и мисли на покретање родољубивог листа! Војска им је и послушна и храбра: то се доказало у толиким ратовима; и нашто онда не извести једно одељење на границу и спречити опасност од тих анутских чета?“

— Вас можда чуди овакав мој план, господине? прекиде ме министар у мислима.

— Па и чуди ме! рекох нехотично, и ако се одмах покајах због те неразмишљености.

— Нисте ви драги мој, посвећени довољно у ствари. Није овде главно одржати земљу, већ што дуже одржати кабинет. Прошли кабинет се држао месец дана, а ми тек

две три недеље, на да тако срамно паднемо! Положај нам је непрестано уздрман и ми, разуме се, морамо употребљавати све мере да се што више одржимо.

— Шта радите?

— Радимо што су и до сада чинили! Правимо изненађења сваког дана, чинимо свечаности; а сад ћемо, како нам ствари рђаво стоје, морати измислити какву заверу. А то је бар лако у нашој земљи. И што је главно, свет се на то толико навикао, да чак, и ако је све роњски послушно, са чуђењем распитују: „Шта? зар још нема никакве завере?“ само ако се задржи неколико дана више с тим најсигурнијим средством за сузбијање опозиције. И тако дакле, због тих изненађења, свечаности, завера, нама је војска увек потребна за наше унутрашње ствари. То је споредна ствар, господине мој, што тамо људи гину; али мени је главно да свршим пре ствари, корисније за земљу, него што би била тако очита будалаштина туђи се са Анутима. Ваше, како ми изгледа по свему, мишљење о овим стварима није оригинално: тако, на жалост, мисле и наши официри и наша војска: али ми чланови данашњег кабинета гледамо на ствар много дубље, трезвеније!

— Па зар је војска чему год потребнија, него да буде одбрана земље, одбрана оних породица тамо на југу, које страдају од туђинског зулума? јер тај пети крај, господине министре, шаље у војску своје синове, шаље их радо, пошто у њима, у војсци, гледа потпору своју, рекох господину министру доста љутито, и ако то нисам требао рећи: е, али доће тако човеку, те рекне и учини што нита као да је стао на луди камен.

— Мислите ли да војска нема пре дужности, господине? рече ми господин министар тихим, али прекорним гласом, климајући главом прекорно, тужно, и с нешто презрења: а при том ме је с омаловажавањем мерио од главе до пета.

— Мислите ли? понови он с болним уздахом.

— Али, молим вас... — почех нешто: а ко зна шта

сам хтео, јер ја и сам не знам; док ме министар прекиде јачим гласом, изговарајући значајно своје важно и убедљиво питање.

— А параде?

— Какве параде?

— Та зар се још и то може питати? а то је бар тако важна ствар у земљи! наљути се мало смирени и побожни господин министар.

— Извините, то нисам знао, рекох.

— Нисте знали?!... Којешта! а непрестано вам говорим да због разних важних изненађења у земљи, мора бити и свечаности и парада; а куд би све то могло бити без војске? То је бар за данас главни њен задатак. Нека упадају непријатељске чете, то нису тако важне ствари; али главно је да ми парадирамо по улицама уз јеку труба; а већ ако би опасности по земљу увелико наступиле с поља, онда би се ваљда и министар спољних односа земаљских почео нешто о томе бринути, ако не би био случајно заузет својим домаћим пословима. Он, сиромах има доста деце, али се ипак држава стара о својим заслужним људима. Његова се мушка деца, знате, врло рђаво уче; и шта се могло друго радити, већ да се изберу за државне питомце? То је и право; а и за женску децу ће се држава постарати; јер ће им се спремити мираз о државном трошку, или ће се младожењи, који би узео министрову ћерку, дати велики положај, који иначе, разуме се већ, не би никад могао добити.

— То је лепо кад се цене заслуге! рекох.

— Код нас је то јединствено. У томе нам нема равна. Ма ко био министар, на чак добар или рђав, увек се благодарна држава стара о његовој породици. Ја немам деце, али ће држава послати моју свастику да учи сликарство.

— Госпођица свастика има дара?

— Та она до сад није сликала ништа; али, ко зна, може се очекивати успеха. С њом ће ићи и њен муж, мој пашеног; и он је изабрат за државног питомца. То

је врло озбиљан и вредан човек; од њега се можемо много надати.

— То је млад пар?

— Млади још, држећи; па́ши је шесет, а мојој свајп око педесет и четири године.

— Ваш господин пашеног се бави на сваки начин науком?

— О још како! Он је иначе пиљар, али радо чита романе; а новине гута, што се каже. Чита сваке наше новине, а већ разних подлистака и романа прочитао је више од двадесет. Њега смо послали да студира геологију.

Господин министар ућута, замисли се нешто, и узе сукати своје бројанице, које му вишаху о мачу.

— Поменусте изненађења, господине министре? подсетим га на започети разговор, јер ме није много интересовао ни његов па́ша, ни његова свастика.

— Јест, јест, имате право, ја сам мало скренуо разговор на споредне ствари. Имате право. Приредили смо крупно изненађење, које мора имати велики политички значај.

— То ће заиста бити врло значајна ствар. А о томе се не сме знати ништа пре него што се догоди? упитам радознало.

— Зашто не, молим вас? то је већ објављено народу и цео народ припрема весеља и очекује сваког часа важан догађај.

— То ће бити нека срећа по вашу земљу?

— Ретка срећа. Цео народ се радује, и с усхићењем поздравља владу на мудрој, родољубивој управи. Ни о чему се сад више не говори и не пише у нашој земљи, већ само о том срећном случају који ће ускоро наступити.

— А ви сте на сваки начин спремили све што треба да такав срећан случај неминовно наступи?

— Ми о томе нисмо још ништа темељније размишљали, али није искључена могућност да баш заиста наступи какав срећан случај. Ви можда знате ону стару,

прастару причу, како је у једној земљи власт објавила незадовољном народу да ће се у земљи појавити велики Геније, управ Месија, који ће отаџбину спасти од дугова, рђаве управе и сваког зла и беде, па ће народ повести бољим путем, срећнијој будућности. И заиста раздражени и незадовољни народ на рђаве земаљске власти и управу умири се и настаде весеље по целој земљи... Нисте никад зар слушали ту стару причу?

— Нисам, али је врло занимљива. Молим вас, шта је даље било?

— Наступила, као што вам кажем радост и весеље у целој земљи. Народ је чак, скупљен на великом општенародном збору решио да се богатим прилозима куће велика имања и подигну многе палате, на којима ће бити записано: „Народ свом великом Генију и избавитељу.“ За кратко време све је то урађено, све припремљено, само се очекиваше Месија. Чак је народ општим, јавним гласањем изабрао и име своме избавитељу.

Господин министар застаде и узе опет своје бројанице, на којима ноће лагано одбрајати зрна.

— И појави се Месија? упитам.

— Не.

— Никако?

— Ваљда никако! рече министар равнодушно, и изгледаше као да без воље прича ту причу.

— Зашто?

— Ко то зна!

На ништа се чак ни важно није догодило?

— Ништа.

— Чудновато! рекох.

— Место Месије, нао је те године велики град, и упропастио све усеве у земљи! рече министар гледајући смирено у своје ћилибарске бројанице.

— А народ? питам.

— Који?

— На народ у тој земљи о којој говори та занимљива прича?

— Ништа! рече министар.

— Баш ништа?

— Шта би!.. Народ као народ!

— То је дивно чудо! рекох.

— Тхе! ено, ако хоћете право, народ је ипак у ћару!

— У ћару?

— Разуме се!

— Не разумем!

— Проста ствар... Народ је бар неколико месеци живео у радости и срећи.

— То је истина! рекох постиђен што тако просту ствар нисам могао одмах протумачити.

После тога смо још прилично говорили о разним стварима, а између осталога господин министар ми напомену како ће баш поводом тог срећног случаја о коме беше реч, тог истог дана произвести још осамдесет генерала.

— А колико их имате сада? упитам.

— Имамо их доста, Богу хвала, али ово се мора учинити ради угледа земље. Замислите само како то звучи: осамдесет генерала за дан.

— То импонује, рекох.

— Разуме се. Главно је да је што више помпе и галаме!

(Наставиће се).

Радоје М. Домановић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(9.)

IX.

Код верне дивокозе.

Сутрадан, ништа лепше од пешачења из Интерлакена у Гринделвалд, где је требало узети вође за Малу Шајдек; ништа лепше од победоноснога путовања П. А. К., који је опет имао на себи доколенице и пењачко одело, и наслањао се с једне стране на сувоњаво раме мајора Бравиде, а с друге стране на снажну мишицу Екскурбанијесову, који су се поносили што окружују, што придржавају свога драгога председника, што му носе кукачу, торбу, алписки штап, док је, час напред, час позади, или са стране, скакутао као младо псето фанатични Паскалон, са лепо увезаном и увијеном заставом, да би избегли јучерашње бурне призоре.

Веселост његових другова, осећање испуњене дужности, сасвим бела Јунгфрау, тамо, пут неба, као какав бео облак, све је то било довољно, па да јунак заборави шта је оставио за собом, можда за навек, и без збогом остај. Кад су пролазили поред последњих кућа у Интерлакену, очи му се напунише сузама, и он наизменце изли своје срце на грудима Екскурбанијесовим: „Слушајте, Спиридионе“, или на грудима Бравидиним: „Ви ме познајете, Пласиде...“ Јер, пронијом судбине, овај неукротиви војник зваше се Пласид (Мирко), а онај дебелокожи биво, с материјалним нагонима, Спиридион (Душко).

На несрећу, тарасконска раса, више галантна но сентиментална, не узима никад љубав озбиљно: „Ако је ко изгубио жену и динар, велика је штета за новац...“ одговарао је мудри Пласид, а Спиридион је мислио управо као и он; што се тиче чеднога Паскалона, он осећаше

неисказани страх од жена, и поцрвенео би до ушију кад год би пред њим изговорили име Мале Шајдек, мислећи да је реч о некој раскалашној женској. Јадном љубавнику нашем не остаде ништа друго до да прекине своје исповести, и он се утеши сам, што је још понајбоље.

У осталом, какав би то бол могао одолети занимљивости пута кроз уску, дубоку и мрачну долину, поред кривудаве реке, која је пенушала и тутњила као грмљавина, одјекујући кроз јелову гору којом беху обрасле њене стрме обале.

Тарасконски изасланици, уздигнуте главе, пшли су обузети неким страхом, побожним дивљењем, као оно другови морепловца Синдибада, када су дошли пред тропске горе, пред џиновску флору индијских обала. Знајући само за своја гола и стеновита брдашца, они не би никад ни помислили да толико шуме може бити на планинама тако високим.

„То још није ништа... видећете Јунгфрау!“ говорио је П. А. К. који је уживао у њиховој зачуђености, осећао да расте у њиховим очима.

У исто време, да би слика била веселија и њен импозантни утисак природнији, наплажаху путем на гомиле јахача, на велика кола са завесама које су се лепршале на прозорима, на радознала лица која су се нагињала да виде изасланике око њиховога председника, и, с времена на време, на изложене дрворезе, на девојчице које су стојале крај пута, у сламним шеширима с великим тракама и у шареним хаљинама, и певале у три гласа, нудећи китe малина и леонтоподијума. Но кашто се чуо алписки рог чија се сетна ритурнела разлегала по планинама, одјекујући по кланцима и губећи се поступно као облак који се растура у пару.

„Баш је лепо! Као оргуље...“ шапуташе Паскалон са сузама у очима, усхићена израза као какав светац на црквеном прозору. Екскурбанијес је неуморно урлао и одјек је дуго и далеко понављао оно тарасконско: „Ха!... ха!... ха!... дижимо грају!“

Али човек се замори после два сахата пешачења кроз пети предео, на ма тај предео био нарочито удешен: зеленило и плаветнило, с глечерима у даљини, и звучан као сахат који свира. Пражкање планинских потока, хорови у три гласа, продавци дрвореза, мале цвећарице, све то постаде несносно нашим тарасконцима, а нарочито влага, ова пара у дну овога левка, ово меко земљиште, обрасло воденим биљкама, до кога сунце никад не допре.

„Ово је да човек добије занављење плућа“, рече Бравида, дижући оковратник од свога капута. Уз то још дође и умор, глад, нерасположење. Нигде једне крчме, а Екскурбанијеса и Бравиду спопали болови од силних малина којима се беху накљукали. И сам Паскалон, та анђеоска душа, натоварен заставом, кукачом, торбом, алписким штапом, које су му другови подло утрапили, и сам Паскалон није више био онако весео, нити је више подигравао.

На једној кривини пута, баш кад су прешли Лучину преко једнога од оних покривених мостова какви се налазе у земљама где су велики снегови, дочека их страховита свирка алпискога рога.

„Ах! доста!... доста!...“ заурлаше изасланици раздражени.

Свирач, прави џин, који је седео у шуми крај пута спусти огромну трубу од јеловине која је допирала до земље и завршавала се широким левком, са кога је овај преисторијски инструмент био звучан као какав тон.

„Питајте га, зна ли какву крчму?“ рече председник Екскурбанијесу који је, с огромном одважношћу и са врло малим џепним речником, хтео да буде тумач изасланству од како су дошли у немачку Швајцарску. Али пре него што је и извадио свој речник, свирач им врло чистим француским језиком одговори:

„Крчму, господо?... Да богме да знам... Ту је одмах крчма код *Вере дивокозе*: допустите ми да вас одведем то ње.

И, уз пут, он им исприча како је дуго и дуго година живео у Паризу, као носач на углу улице Вивијен.

„Разуме се, опет један у служби Друштва!“ помисли Тартарен, пустивши своје пријатеље да се чуде. Бомпаров колега био им је у осталом од велике помоћи, јер, и ако је фирма била на француском, у крчми код *Верне дивокозе* говорило се само једним страшним немачким наречјем.

На скоро се тарасконском изасланству, крај једног огромног омлета с кромпирима, поврати здравље и расположење које је јужњацима својствено као сунце њиховој домовини. Пило се на пекан, јело одлично. После многих здравица у част председника и за срећу његовог неђања, Тартарен, кога је крчмарева фирма непрестано конкала, упита свирача који је у једном крају јео с њима:

„Дакле ви имате овде дивокоза?... Ја сам мислио да их у Швајцарској нема више“.

Свирач жмирну очима:

„Оно нема их много, али опет могли би вам коју наћи да је видите.

— Не да је види него да је убије! рече Пискалон пун одушевљења... никад председник није промашио“.

Тартарен зажали што није понео свој карабин.

„Чекајте, да питам газду.“

Случајно баш газда је некад био ловац дивокоза; он даде своју пушку, свој барут и своје олово и понуди се да одведе господу на једно њему познато легало.

„Онда, напред!“ рече Тартарен да учини по вољи својим друговима који су били срећни што ће се обелоданити вештина њиховога председника. Мало ће се задржати, али не мари; Јунгфрау неће ништа изгубити ако мало почека.

Изишавши из гостионице позади, имали су само да гурну врата од воњака, који је једва нешто мало био већи од баштице каквога шефа станице, па се нађоше у планини која је била избраздана великим црвенкастим пукотинама између јела и купина.

Крчмар беше измакао напред и Тарасконци су га видели већ на великој висини како млата рукама, баца камење, без сумње да крене дивљач. Много их је муке стало да га стигну по овим стеновитим и стрмим странама, нарочито за људе који тек што су устали с ручка и који нису научили да се веру по планинама, као добри алпинисти из Тараскона. Уз то још беше тежак ваздух и јак ветар који је лагано ваљао облаке по висовима, изнад њихових глава.

„Уф!“ јечао је Бравида.

„Ах!“ гунђао је Екскурбанијес.

„А шта ја да кажем...“ додаде добродушни Паскалон.

Али како им вођа изненада даде руком знак да ћуте, да се не мичу: „Не говори се под оружјем“, рече Тартарен Тарасконац са строгошћу, коју сви примише к срцу, ма да је једини председник био наоружан. Они застадоше, не дишући; наједанпут узвикну Паскалон:

„Ене! дивокоза, ене...“

На сто метара изнад њих стојала је лепа животиња, правих рогова, риђе длаке, скупљених ногу на обронку једне стене, као да је срезана од дрвета, и гледала их без икаква страха. Тартарен нанишани правилно, по свом обичају; и таман да окине, а дивокозе нестаде.

„Ви сте криви, рече мајор Паскалону... Звизнули сте, па се поплашила.

— Звизнуо, ја?

— Онда је Спиридион...

— Ко, ја! Боже сачувај.“

Међутим сви су чули оштар, подужи писак. Председник их номири, испричавши им како дивокоза, кад види да се непријатељ приближује, даје ноздрвама неки оштар знак. Овај ђаволски Тартарен разумевао се у овоме лову као и у свима осталим! На позив свога вође, они се кренуше напред; али стрмен беше све већа и већа, стене све неприступачније, а десно и лево провалије. Тартарен је пипао на челу, окрећући се сваки час да помогне изасланицима, да им пружи руку или свој

карабин. „Руку, руку, ако немате ништа против“, молио је добри Бравида који се веома бојаше пуна оружја.

Опет вођа даде знак, и опет изасланици застадоше бленући у вис.

„Ја осетих једну кап!“ промрмља мајор неспокојан. У исти мах загрме, и чу се Екскурбанијесов глас силнији од грома: „Пази, Тартарене!“ Дивокоза беше искочила у њиховој близини и прелетела преко провалије као нека позлаћена светлост, и сувише брзо да би Тартарен могао нанишанити, али не толико брзо да не чују дуг писак њених ноздрва.

„Та мора бити моја, гром и пакао!“ рече председник, али се изасланици успротивише. Екскурбанијес поста наједанпут врло зловољан и упита га да се није заклео да их све потамани.

„Драги у...у...учитељу“, замуца плашљиво Паскалон, „ја сам слушао да се дивокоза, кад је притерају на ивицу провале, обрће против ловца и постаје опасна.

— Не притерујмо је онда!“ рече Бравида страшан, с натученом капом на очи.

Тартарен их назва зечевима. И наједанпут, док су се препирали, изгубише један другога из вида у густој млакој магли која је мирисала на сумпор и кроз коју су један другога тражили, викали.

„Хеј! Тартарене.

— Јесте ли ту, Пласиде!

— У...у...у...читељу!

— Не бојте се! не бојте се!

Беше завладала права паника. Затим ветар проломи облак и однесе га као какав вео који се лепршао на купини; у исти мах сену муња у цик-цак и зачу се страшан тресак грома испод ногу путника. „Оде ми капа!...“ повика Спиридион који остаде гологлав и у чијој су се накострешеној коси светлуцале електричне варнице. Беху у сред буре, у самој ковачници Вулкановој. Бравида, први, побеже колико га ноге носе: остатак

изасланства јурни за њим, али их задржа узвик П. А. К., који је на све помишљао:

„Несрећници... удариће вас гром!...“

У осталом, без обзира на стварну опасност коју им је предочио, није се ни могло трчати по овим стрмим јаругама, испресецаним косама, које се беху претвориле у потоке, у водопаде, од силне кише која је лила као из кабла. И тако настаде тужан повратак по страшном пљуску, кроз мрље које је пратила пуцњава громова, са клизањем, са падањем, са принудним застајањем. Паскалон се крстио и гласно призивао као у Тараскону, „свету Марту и свету Јелену, свету Марију-Магдалену“, док је Екскурбанџес псовао: „До сто ђавола!“ Бравида, који је ишао последњи, неспокојно се окретао:

„Шта се то до ђавола чује иза нас?... Звижди, трчи, па тек стане...“ Мисао о бесомучној дивокози, која напада на ловце, није избијала из памети овоме старом ратнику. Саевим тихо, да не би поплашио остале, он саоштти своју зебњу Тартарену, који одважно остаде у место њега последњи и поће поносито, покисао до костију, са оном немом одлучношћу коју изазива блискост стварне опасности. Али кад су се вратили у крчму и кад је видео своје драге алпинисте ван опасности, како се бришу и суше око једне огромне порцеланске пећи, у соби на првом спрату у коју се нео мирис од наручена грога с вином, председник виде да дрхти и изјави, врло блед: „Бога ми, мени није добро...“

„Није добро!“ тарасконски израз, страшан по својој неодређености и краткоћи, који означује све болести, кугу, колеру, vomito negro, богиње, жутицу, каљу, које Тарасконац мисли да има чим је ма и најмање слаб.

Тартарену није добро! Према томе није се могло ни мислити на пут, а и изасланици су једва чекали да се одморе. Брзо би загрејана постеља, наручено вруће вино, и већ после друге чаше осети председник кроз цело своје нежно тело неку топлину, неко струјање које је било добар знак. С два јастука под леђима, с једним

„перјаником“ на ногама и с каном на глави, лежећи у у овој сеоској соби која је мирисала на јеловину, соби са зидовима од дрвета, са окнима опточеним оловом, он је с неком милином слушао како напољу бесни бура, гледао како се његови драги алпинисти тискају око његове постеље, с чашом у руци, с чудноватим изгледом који су њиховим галским, сарацеиским или римским типовима давале завесе и простирке у које беху умотани, док им се одело сушило поред пећи. Заборављајући на самога себе, питао их је тужним гласом:

„Како се осећате, Пласиде?... Спиридионе, вама мало пре као да је било зло?...

Не, Спиридиону није више било зло; прошло га је све, кад је видео председника тако болесна. Бравида, који је морал полешавао са пословицама своје земље, додаде без зазора: „Патње ближњега крепе човека на чак и лече!...“ Затим окренуше разговор на свој лов, падајући у ватру кад се сете извесних опасних тренутака, као оно кад се дивљач окренула, бесомучна; и не помишљајући на лаж, сасвим безазлено, они већ припремаху бајку коју ће причати кад се врате.

Наједанпут, Паскалон, који беше сишао да поручи још по један грог, утрча у собу усплахирен, увијен у завесу са плавим цветовима коју је голом руком стидљиво прикупљао око себе као Полиект. Требало му је неколико тренутака док је готово нечујно, не дишући, промуцао: „Дивокоза!...

— Но, шта је с дивокозом?...

— Ено је доле, у кући... Греје се!...

— Шта!

— Којешта!

— Хоћете ли да видите, Пласиде?“

Бравида се устезаше. Екскурбанције сиђе на прстима, и врати се готово одмах унезверена лица... Све лепше и лепше!... дивокоза је пила вруће вино.

И заслужила га је, сирота животиња, после оне луде трке по планини, када је час вабио час терао њен

господар, који је обично изводио с њом у соби разне вештине, да покаже путницима како ју је лако дресирати.

„Нешто страшно!“ рече Бравида, не покушавајући више да разуме, док је Тартарен набијао на очи своју путничку капу, да би прикрио благ смех који га је обузимао што на сваком кораку наилази на безопасну Бомпарову Швајцарску, са свима њеним машинеријама и статистеријом.

— — —

X.

Пењање на Јунгфрау. — Ене, волови! — Клинци Кенедијева система нису ни за шта, машина за кување каве исто тако. — У колибу Алписког Клуба улазе маскирани људи. — Председник у провалији. — Ту губи своје наочари. — На врху! — Тартарен постао бог.

Тога јутра било је много света у гостионици код Леног Изгледа, на Малој Шајдек. И ако је падала киша и дувао јак ветар, опет су столови изнети напоље под веранду, посред читавог стоваришта алписких штапова, чутурица, догледа, свирала, одакле су путници доручкујући могли посматрати: лево, од прилике две хиљаде метара под собом, дивну долину гринделвалдску; десно, долину лаутербруненску, а према себи, рекао би човек на пушкомет, чисте, величанствене планине Јунгфрау, њене сметове, њене глечере, ону блисталу белину која је осветљавала околину и од које су чаше изгледале још провидније, а чаршави још бељи.

Али од пре неколико тренутака општу пажњу беше привукао на себе један караван заграјалих и брадатих људи, који беху дошли на коњу, на мазги, на чак и на носиљци, и отпочели спрему за пењање богатим, веселим доручком чија је бука стојала у противности с туробним, озбиљним лицима славних пиринчара и пљивара који се беху искупили на Малој Шајдек: лорда Чипендала, белгијског сенатора и његове породице, аустроугарског ди-

ломате, и осталих. Човек би мислио, да сви ови брадати људи, који су седели за истим столом, имају намеру да се пењу, јер су сви редом настајавали око спреме за пењање, устајали, трчкарали да издаду упуства вођама, да прегледају захиру, и с једног краја терасе на други договарали се са страховитом виком:

„Хеј! Пласиде, видите је ли конзерва у торби! — Немојте, овај, да заборавите машину за каву.“

Тек на поласку видело се да само испраћају некога, и да се из целог каравана пење само један, али који!

„Јесмо ли готови, децо?“ рече добри Тартарен победоносним и веселим гласом, у коме није било ни трага од страха пред могућним опасностима на путу, пошто се и последња његова сумња о машинерији Швајцарске разбила то исто јутро пред Гринделвалдским глечерима, на уласку којих је стојала каса с овим натписом: „Улазак у глечер: 1·50 дин.“

Могао је дакле без зебње уживати у овом тријумфалном поласку, у радости што су све очи управљене на њега, што му сви завиде, што му се диве ове безочне младе Енглескиње у мушким шеширима, које су му се онако лукаво подсмевале на Риги-Кулму, а сад се одушевљаваху упоређујући овога малог човека с огромном планином на коју ће се попети. Једна га је цртала у свој албум; друга је сматрала за част да се дотакне његовога алписког штана. „Чемпењ!... Чемпењ!...“ повика наједанпут један дугачки Енглез, сетна, црвена лица, прилазећи с чашом и с боцом у руци. Пошто је натерао нашег јунака да се куцне с њим:

„Лорд Чипендал, сер... А ви?

— Тартарен Тарасконац.

— О, јес... Тертерен...· То било врло лепо име за коња...“ рече лорд, који мора да је био неки велики спортсман с оне стране Ла Манше.

Аустријски дипломата такође приђе и обема рукама у рукавицама стиште руку алпинисту, опоминьући се

као кроз сан да га је негде видео: „Мило ми је!... мило ми је!...“ промуца он неколико пута и, не знајући како да заврши разговор, додаде: „Моје поштовање госпођи...“ његов уобичајени израз којим је у отменом свету прекидао представљање.

Али воће већ посташе нестрпљиве, требало је пре мрака стићи у колибу Алписког Клуба, где ће се преноћити; зато нису смели губити ни један тренутак. Тартарен то разумеде, једним покретом поздрави све унаоколо, насмеши се родитељски на несташне енглеске девојке, па онда громким гласом викну:

„Паскалоне, заставу!“

И залепрша се застава, и јужњаци поскидаше каше, јер у Тараскону воле позориште; и уз многобројне узвике: „Живео председник!... Живео Тартарен!... Ха! ха!... дижимо грају!...“ колона се крену: на челу два воће, који су носили торбу, храну и неколико нарамака грања, за њима Паскалон са заставом у руци, и најзад П. А. К. с изасланицима који ће га испратити до глечера Гуп. Крећући се овако као литија, са заставом која се лепршала, по овом влажном земљишту, по голим или снежним гребенима, спровод овај подсећао је у неколико на задушнице на селу.

Наједанпут повика мајор врло неспокојан:

„Ене, волови!“

Неколико комада стоке пасло је кратку траву по малим удољима. Стари војник осећаше неки нервозан, неодољив страх од ових животиња, и како га нису могли оставити сама, изасланство се мораде зауставити. Паскалон предаде заставу једноме воћи; затим се пољубише и последњи пут, дадоше укратко последње поруке, не скидајући очију с крава:

„На, због!

— Будите обазриви...“ и растадоше се. Ни једноме није ни на памет пало да предложи председнику да се пење с њим: до ђавола, било је врло високо! И што су се више приближавали, висина је била све већа, прова-

лије све чешће, а врхови су се дизали у белом хаосу, кроз који не би човек рекао да се може проћи. Боље је било гледати пењање из Шајдека.

Никад у своме животу, наравно, није председник алпинскога клуба стао ногом на глечер. Нема ничега сличног у тарасконским брдашцима, миришљавим и сувим као свежањ ветивера; па опет је Гуги, кад је на њ ступио, оставио на њега утисак нечега што је већ видео, пробудио у њему успомене на лов по Провенси, на крају Камарге, у близини мора. И овде она иста трава, све краћа, спржена, као поцрвенела на ватри. Овде онде баруице, вода која се видела кроз танку трску, затим морена, као покретан пешчани нанос, разбијене шкољке, шљака, а у даљини глечер са својим плавозеленим таласима, с белом крестом, који су се повијали као неми и згуснути вали. И оштар ветар који је с њих дувао подсећао је на оштрину и здраву свежину морских поветараца.

„Нећу, хвала. . . Имам ја клинце. . .“ рече Тартарен вођи који му је нудио вунене ципеле да их навуче преко чизама... „Клинце Кенедијева система... усавршене... врло згодне...“ Викао је као да говори глувоме, да би га боље разумео Христијан Инебнит, који није знао ништа француски као ни његов друг Кауфман; и у исто време, седећи на морени, утврђивао је кајишима неку врсту нануле са три огромна и врло оштра гвоздена шиљка. Стотину пута огледао је био он ове Кенедијеве клинце, ходао с њима по башти с баобабом: но при свем том десило се сад нешто неочекивано. Под тежином нашега јунака клинци се забише у лед тако јако, да сви покушаји да се ишчупају осташе без успеха. И тако Тартарен оста прикован за лед, знојећи се, псујући, машући очајно рукама и алписким штапом, приморан најзад да зове натраг воће који беху измакли напред, уверени да имају посла с прекаљеним алпинистом.

Не могући га ишчупати, воће откопчаше кајише, и оставивши у леду клинце, које је заменио плетеном обу-

њом, председник настави пут, не без велике муке и умора. Како није умео да носи штап, сваки час се саплеташе, а гвоздени врх клизио је и вукао га са собом, кад би се на штап сувише јако ослонио; он се послужи кукачом, с којом је било још теже руковати, јер валови глечера беху све већи са својих непомичних таласа које су гомилали као у некој бесомучној и скамењеној бури.

Ова непомичност била је само привидна, јер потмула ломљава, страховито крчање, огромне ледене стене које су се лагано померале као позоришне декорације, одаваху унутрашњи живот ове стиснене масе, њене опасности; и пред очима алпинистовим, на домаку његова штапа, отварале су се пукотине, бунари без дна у које су се комади леда котрљали у безкрајност. Наш јунак паде неколико пута, једанпут до појаса, у једно од ових зеленкастих ждрела, где га задржаше само његова широка рамена.

Видећи га овако неспретна, а у исто време тако мирна и поуздана у себе, како се смеје, пева, млата рукама као мало пре за време ручка, вође помислише да га је ухватио швајцарски шампањ. Зар су и могли другоштa помислити о једном председнику Алписког Клуба, о чувеном пењачу о коме су другови само с дивљењем и великим покретима говорили? Они га узеше под руку један с једне, други с друге стране, с оном чврстином пуном поштовања с којим позорник диже у кола младића из добре породице, и покушаше једносложним речима и покретима да га обавесте о опасностима пута, о потреби да стигне до колибе пре но што падне мрак; претили су му пукотинама, хладноћом, усовима, и врхом својих кукача показивали су му огромне гомиле леда и сметове од снега који су се као нагнути зидови дизали пред њима до зенита и заслепљивали их својим бљештањем.

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Ђ. Л. Бокић.)

*

Шу́ме бокори цветног јоргована,
И ноћ свештена трепери и жуди,
За свету љубав човечанству дана.
Док месечина насмејана блуди,
Шу́ме бокори цветног јоргована!

У таку ноћ је свештену и страсну
Изолда некад чекала Тристана.
Гробља се буде уз кукњаву гласну
И сећају се прохујалих дана.
У таку ноћ је свештену и страсну.

Носећи собом лествице од свиле,
Старински витез, пун вере и наде,
Хитао кули своје верне Виле,
И певао јој страсне серенаде.
Старински витез, пун вере и наде!

Шу́ми, о ноћи прохујалог доба!
У срцу носим некадање луде.
Новорке беле дижу се из гроба
И са мном живе, љубе, стрепе, жуде!
Шу́ми, о ноћи прохујалог доба,

Страсно и жудно! Она мене чека.
Ко некад плава Изолда Тристана!
Стрепи и слуша топот из далека.
Док месечина насмејана сија
И њув мирисни заносно њарлија
У бокорима цветног јоргована!

Ж.

КРАЉИЦА БАЛА.

Да, ја знам да је она најлепша, да је краљица бала, ја то знам; али ја идем у сужње који се буне; ја јој се никада нећу удварати...

Да стрпљиво чекам свој ред да јој могу погледати у лице, и да понизно своје место заузмем у дугој поворци њених дворана!

Да после тисуће других учиним своје смерно подворење њеном краљевству, и прошапћем неку од оних отужних хвала којима подла заљубљеност, недотунавно, вређа лепоту!

Да кад јој ружа падне на земљу из косе, полетим да је дохватим, с опасношћу да не будем најбржи!

Да вребам и крадем свој део њеног величанственог осмејка, и да се сам наметнам у правцу њеног погледа!

Да мирис са њене плаве косе, који је донет свима, а није бран ни за кога, миришем у гомили с осталима!

Да, играјући, у своме загрљају осетим преданост витог девојачког тела, лажљиву и слатку обману, јер се девојке у игри предају игри, а не играчевој нежности;

Па да се доцније тај први сан, који је за сад само устрептала нежност, зачет на моме срцу, довршн у корист неког смелијег од мене!

Никада! Не, у овој осветљеној дворани, пред свима, ти нећеш чути, краљице, исповести поносите душе; а моја је душа дивља; али...

Ако хоћеш да знаш да те волим, да сам, прекосећи ти, подлегао: — после бала, још ове ноћи, када скиптар буде пао из твојих руку.

У часу када, склапајући капке, паднеш на своју постељу, прекрштајући сањиво руке, да не би своју молитву пропустила;

Када, задовољна својом славом, али уморна да у њој уживаш, будеш оставила да се у твом памћењу весела забава полако изгуби;

Док низ окна на твојој соби, под суморним и мрачним небом, буду текле децембарске сузе, тешке као сузе уцвељених,

Снивај ово: да сам ја застао пред твојом кућом, с лицем на ветру, с ногама у води, и да тражим сенку од твоје главе на твојим белим завесама.

Силн Придом.

(*Превео с француског* Б. П.)

КРАЉ ТЕОДОР I КОРСИКАНСКИ.

(Крај.)

То је најзнатнија победа ћесареваца над Турцима и најсјајнији дан за све време ратне акције кнеза Јевђенија Савојскога. Али, како су у боју учествовали многи отмени, који су желели да деле бојну славу стечену овога дана, настала су истицања, прецењивања и потцењивања једних према другима. Од свега тога није био поштеђен ни Савојски. Он је био предмет и славе и зависти. Једни су га славили а други, завидљивци, омаловажавали пребацујући му чак плашљивост. Теодор беше на страни његових обожавалаца. Пошто је суделовао у боју и показао се храбар, његa Савојски одликова у групи оних, са којима је био задовољан после ове знамените победе. Шта више, Теодор би похваљен у извештајима посланим у Беч и у Минхен тако да му је изгледала решена судба да се посвети ратној вештини. Али у доба најлепших нада и снова искрсну један догађај, који му уништи снове и упути му живот другим путем.

„Маркиз Мафеј, прича даље Теодор у својој аутобиографији, командовао је баварским трупама и имао је под собом фелдмаршала по имену Колони, који је штампао своје момоаре.[1] Та два ћенерала били су јавни противници; ја пак ни с једним не бејах у вези. После боја, у коме се маркиз Мафеј показао као јунак човек, Колони подло пусти вест како ћенерал (Мафеј) није вршио своју дужност. Та оптужба направи доста ларме. Једног дана, кад сам с Колонијем ручао код грофа Јов. Палфија, тај

[1] Jean Martin de la Colonie, рођен у Бордоу 1671. год. писао је и штампао своје *Mémoires de M. de la Colonie,* maréchal du camps des armées de l' Electeur de Bavière. (Прво издање у Франкфурту 1730., 2 књ. у 12⁰. После тога још неколико издања).

несмотрено рече како се маркиз појавио на челу наших трупа тек кад је све било свршено. Таква лажна оптужба узбуди ме. Одговорих му да сам за све време боја видео Мафеја на свом месту, где врши дужност као частан човек, и да ми је за то време, и у најопаснијим тренутцима, издао неколико наређења. Овај ми одговори да лажем, а ја му на то одговорих према увреди. Изнђосмо на мегдан. Раних Колонија из пиштоља, али он рани не подлеже. Таква авантура не опраштa се у земљи где захтеви субординације угушују сваку предрасуду о деликатности и части. Колони је био храбар човек и мој претпостављени: добро је служио баварском дому и са доста славе допринео успеху код Београда. Ја сам га неопростљиво увредио делом, према коме осетљивост није тако јака у Немачкој као у Француској: у пркос мом потчињеном положају тукао сам се с њим. И видех да не могу дуже остати у служби изборника баварскога, те се реших да избегнем казну која би ме постигла услед напуштања дужности, што ми је беше повериокнез Савојски."

Напустити ту дужност на се одати ленствовању, Теодору се никако не допадаше. Помишљаше да ступи у службу Јесареву, потом да иде у Француску, али се напослетку реши да иде у Шпанију. Кардинал Алберони беше тада свемоћан у Мадриду. „Тај човек висока ума, кога никакве тешкоће нису могле зауставити, беше зачео велики пројекат који ће запалити Јевропу, само да би повратио Шпанији што је била приморана жртвовати ради општега мира. Његов генније огледаше се у свим пословима државним; он ули неке дотад непознате живости у све гране шпанске владавине. За мање од три године видело се како Шпанија, која сама није могла савладати ни каталонске побуњенике, заузима Сардинију, напада на Швајцарску, интригама не дâ мира Француској и Енглеској, уздиже наде Шведске, и, како се вели, доводи Турке у Угарску. За кратко време би створена велика војска и моћне флоте појавише се из пристаништа

ове утучене и исцрпене монархије. Истина је, дакле, да ништа није немогуће великом Ђенију и апсолутном господару у моћној држави."

Кардинал Алберони био је једна врста пустолова, Теодор друга. Није се, дакле, чудити што га је вукла жеља к њему. Теодор оде у Мадрид не тражећи никаквих препорука. Шта више, кад му их понудише, он одби. Једино што понесе једно ласкаво писмо Савојскога унучено му 18. септембра, пред полазак у Беч. Оно за њ, у то доба, беше права драгоценост.

III.

По одласку у Мадрид Теодор отпоче нов пустоловни живот.

Док Алберони беше канцелар шпански, овај се бавио у Мадриду, јер ономе беше јако ушао у вољу. Он омиљен беше и код његова последника војводе Рипердa, који га постави за пуковника и ожени Мис Сарсфилдовом, дворском госпођом краљице Јелисавете, жене Филипа V. Али пустоловна природа код Теодора беше јача и од жене и од куће. Обоје му постадоше досадни те једне ноћи напусти Мадрид, али не заборави да собом понесе женин накит, који уситни у Лоове (Law) спекулације. Потом прокрстари Јевропу, правећи свуда дугове и бежећи од поверилаца, док се једном 1732. год. не скраси за неко време у Фиренци, као резиденат Карла VI.

У доба ових лутања Теодорових на Корсици владаше покрет против Ђеновљанске владавине. Покрет беше почео 1729. год. због нечовечног понашања Ђеновљанских чиновника. Уз ускомешали народ нарочито пристаде ниже свештенство, из домородаца, а из антипатије према вишем, већином странцима. И тај покрет рашири се и одржа тако да у фебруару 1731. би установљена привремена влада, а у априлу на збору у Ореци објављен рат Ђеновљанској републици, која не будући моћна да угуши покрет, потражи помоћи од Ћесара. Његовом помоћу, а још више посредовањем код Корсиканаца, следеће године

би срећен споразум у корист народа на острву, те се покрет утиша. Али кад Њесаревци одоше, а Ђеновљани поново стадоше мучити народ, покрет поново букну 1734. год. Он као и први пут беше мањег размера у почетку, али набрзо доби маха и стаде се ширити. Тада вођима паде на памет да од Корсике створе републику с неком врстом аристократско-демократске управе под непосредном заштитом Деве Марије, сазваше збор и на њему донеше одлуку како да уреде своју земљу. На основу те одлуке 30. јануара 1735. год. би објављена централна управа у Корти, а 17. марта на тржишту јавно спаљише све законе и уредбе Ђеновљанске. На то Ђеновљанска република посла војску да угуши побуну, али се устаници не дадоше и јуначки се носише две године. Ну ови осећаху како им, ради што успешнијег рада, ваља наћи бољег организатора него је био централни одбор, па пошто се неки од устаника 1732. год. беху у Фиренци упознали с Теодором, помислише како би им овај смели, предузимљиви и одлучни човек знатно помогао, кад би га узели за свог вођа. И доиста, ради превеликих амбиција овај је био готов на све, па и живот да жртвује. Зато се и прими да им буде вођ, с тим да га изаберу за свог краља.

Али пре него би пошао на Корсику, а на основу погодбе закључене с устаничким првацима, овај је имао да изведе један задатак. Он је имао да се крене на пут по Јевропи и да од разних дворова тражи помоћи. Па тако и учини. Он обиђе многе дворове, али помоћи нигде не нађе. Најзад оде у Цариград и затражи помоћи у султана, коме нереди на западу нђаху у рачун. Султан му је обећа и препоручи га туниском бају. Теодор и тамо оде и својим пројектом, истичући велике користи од овог савеза с Корсиком, придоби овога те му даде топова, пушака, џебане, хране и новаца па се на бродовима, под енглеском заставом, 12. марта 1736. год. појави пред градом Алерцијом на Корсици, и на обалу ступи као краљ корсикански. Народ га дочека веома одушевљено, а прваци га на месец дана касније једнодушно изабраше за

краља, с именом Теодора I. У народу владаше весеље а по брдима и удољима корсиканским одјекиваше одушевљени усклик: Viva il nostro re Teodoro!

Одмах потом корсикански краљ Теодор даде се на посао: постави министре, искова новац, створи један каваљерски ред, издели титуле племићске и постара се за одбрану свог краљевства. Он чак нотификова Ђеновљанској републици своје ступање на престо. На то му Ђеновљани одговорише уценом његове главе, а овај им опет објави рат. Али те године жетва би рђава и у брзо нестаде новца што га Теодор беше собом донео. На хоризонту Теодору стадоше се помаљати црни облаци, његова слава поче тамнети на острву. Зато кад виде да чак може бити свргнут с престола, он објави „свом народу“ како га оставља Промислу Божјем а он да иде у Јевропу, да тражи помоћи. Под видом калуђера корсикански краљ измаче с острва неопажен од Ђеновљанског бродовља, изиђе у Ливорно, одатле оде до Рима, а потом преко Турина стиже у Париз. Само нигде тамо срећа му се не насмеја. Зато оде у Немачку, али се у брзо врати у Холандију. Ну тамо допаде беде. Кад би у Амстердаму, његови негдашњи повериоци не водећи рачуна о његовом Краљевском Величанству стрпаше га у затвор, из кога га ослободише неки други трговци холандски, којима се учини да ће им Теодор бити погодно оруђе за њихова трговинска предузећа. Теодор тада трговцима амстердамским обећа нарочите повластице трговинске за пристаништа корсиканска, а они њему дадоше три брода с храном и џебаном, с којима овај у половини 1738. год. приспе на обалу корсиканску код Торе дела Прунета. Народ му се опет обрадова, јер му Теодор донесе хране, доведе нешто добровољаца Немаца и Пољака, којима поиздава племићске титуле, и даде нове наде на успешан исход покрета против Ђеновљанске владавине. И сада, као оно раније, по брдима и удољима корсиканским одјекивао је одушевљени усклик простог народа: Viva il nostro re Teodoro!

Кад се Теодор поново појави на Корсици, Ђеновљани прегоше да га одагнају и да угуше покрет, потпомаган у велико од Енглеза. Али сами не имађаху довољно моћи да га угуше. Требаше им, дакле, да од некога траже помоћи. Обратише се ћесару, али се овај не хтеде одазвати, јер је био и сувише заузет ратом с Турцима. Зато Ђеновљани упутише своје молбе француском двору, који се одазва и посла војску на острво. Тада на острву настаде огорчена борба. Корсикански горштаци показаше много јунаштва и дадоше снажног отпора освајачима. Чак и становништво приморских градова стаде симпатисати народној ствари. И док је герила владала у унутрашњости острва, 13. децембра 1838. год. у приморском месту Борго Французи дочекаше „корсиканско вечерње“, слично некадашњем сицилијанском. На то Француска, видевши снажан и жилав отпор становништва корсиканског, посла појачања својој војсци на острву. За то време Теодор је краљевао у свом краљевству и соколио народ на отпор. Туђим очима, ван острва, чинило се да је сав отпор био усредсређен у њему, да је он душа свему, те да ће и отпора нестати, кад нестане њега. С тога француски заповедник Боасије објави проглас против Теодора, али не и против народа. И рачун му не беше лош. Чим је почело нестајати новаца у Теодора, многи га стадоше напуштати те се увећаваше број незадовољника. Тада Теодор виде да настаје опасност, па како му глава беше милија од краљевства, напусти Корзику али се не одрече краљевске круне, којој је мислио наћи нове потпоре.

И опет настадоше Теодорова лутања. Са Корсике оде прво у Напуљ, али тамо нико не приклони ухо његовим молбама. Господар напуљски био је заузет својом бригом. Нигде у Италији не беше никога да чује његове јаде и многа обећавања. С тога опет оде у Холандију. Али ни тамо нико не хтеде да чује за њ. Зато пређе у Енглеску, где покуша да задобије владу за своју ствар. Ну ни тамо не би успеха. Само направи још више дугова, због којих поново пређе на копно, па не знајући шта друго

да ради, пође на обале Средземнога Мора, да како тако још једном види „своје краљевство.“ У том путу још једном сину Теодорова звезда. При пролазу кроз Ливорно постиже да за своју ствар заинтересује енглеског адмирала Метјуса, који му позајми три брода, с којима и последњи пут покуша да оде на Корсику. И он успе да се пробије кроз Ђеновљанске страже и ступи на земљиште свог краљевства. Одмах свој долазак објави манифестом, и позва своје поданике на даљу борбу и одржање њихова краљевства. Али и ако не беше много протекло од његовог другог одласка с острва, времена се беху знатно изменила. Народ га хладно прими. Он се прво зачуди, али у брзо дође к себи. Виде да му на острву нема опстанка, јер нико није хтео више с њим. Зато с тугом у срцу напусти своје краљевство и поново пође у свет.

Још неко време његова лутања по Јевропи имају у себи пустоловнога, али је са годинама нестајало снаге као и маште. Ленп снови младога каваљера под Београдом, који је у рату тражио славе и пред очима гледао сјајну будућност, нису се испунили. Последњих година он је био сенка негдашњег пустолова. Недаће су га стизале једна за другом. И кад потражи склоништа у Лондону, нађоше га негдашњи повериоци на га за дуг отпратише у тамницу, у којој протамнова пуних пет година. Из тамнице изиђе, али сломљен и немоћан за какав било посао. Најзад премину 11. децембра 1756.

*

Осамнаесто столеће пуно је пустолова. Међу њима Теодор заузима врло угледно место, не само постигнутом титулом краљевском, већ и акцијом дуготрајном. Од осталих се истиче и успоменом сачуваном, јер док се о многима зна тек по нешто магловито, овај је за дуг низ година у својој аутобиографији оцртао свој рад, као и људе у чијој се средини бавио. Један од пасажа јесте онај горе изнесени о његову бављењу под Београдом, који је од интереса што објашњава најглавнији моменат

акције Јевђенија Савојскога при опсади Београда. Али што га истиче над другим пустоловима јесте успомена сачувана код народа на Корсици, који зна да прича о њему и његову добу, и који истичући у прошлости какав догађај, са задовољством, а каткад и заносом, дода како је то било: Al tempo del re Teodoro![1]

Јов. Н. Томић.

ЕНГЛЕСКИ ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ.

(1)

IV. — *Влада и јавно мњење.*

Око половине XVIII века десио се у енглеском политичком животу чудноват догађај. На престолу је Ђорђе II, — на влади виговска олигархија. У Парламенту седи један бивши кавалеријски официр, без титуле, без пара, али речит, врло речит; уверен да је само он кадар спасти Енглеску, и, одиста, једини кадар да је спасе. То је Вилљем Пит, — Пит старији, који ће касније постати лорд Чатам. Виговци узимају, испрва, тог занешењака у кабинет, јер им његова речитост треба у Парламенту, али га, после кратког времена, избацују из кабинета, јер је његова охолост несносна и њима и Краљу. Али тада се дешава нешто необично. Док Краљ и виговци виде код Пита, пре свега, његову охолост, дотле народ види код њега, пре свега, његову одлучност и његово родољубље. У том тренутку (1757) Енглеска је у рату с Француском, и народ инстинктивно погађа да Енглеска не може наћи бољег министра војног од Пита. На глас о његовом отпуштању, хартије падају на берзи; многи градови, — Лондон на челу, — чине Краљу представке, бирају Пита за почасног грађанина, итд. По речима Хорација Валпола,

[1] За овај трећи одељак као грађа послужили су нам поглавито: *Теодорова аутобиографија* у рукопису; Jacobi, *Histoire de la Corse*, vol. II. (Paris, 1835); Fillippini, *Istoria di Corsica* vol. III. (Pise, 1832).

код Пита, неколико недеља, „пљуште“ златне кутије с дипломама почасног грађанства. Народ је толико узрујан, да Краљ и виговци морају преклињати Пита да поново уђе у кабинет. Интересантно је у целој ствари да Пита није хтео Краљ, а није га хтео ни Парламенат, који је био оруђе виговаца, него га је хтео народ на супрот и Краљу и Парламенту. Један је савременик писао: „На једној страни стоје Краљ, Лордови и Доњи Дом, а на другој сâм Вилем Пит с народом.“ А доктор Џонсон објашњавао је свом верном Босвелу: „Валпол је, господине, био министар кога је Краљ дао народу, а Пит је министар кога је народ дао Краљу.“

У XVIII веку сматрало се као чудо што је јавно мњење могло натурити једног министра Краљу и Парламенту. Од Викторијина ступања на престо као да је правило да првог министра не одређује нико други већ јавно мњење. Три најпознатија државника из Викторијиног доба, — лорд Палмерстон, Дизраели, Гледстон, — постали су први министри не само преко краљичине воље, него и преко воље своје властите странке: они су достигли тај високи ранг благодарећи само својој личној популарности у народу.

Лорд Палмерстон је, 1851. министар спољашњих послова у либералном кабинету лорда Џона Русела. И ако се Викторија, а нарочито њен муж, принц Алберт, интересују питањима спољашње политике, Палмерстон не показује своје депеше Краљици, или ако их и покаже, он не води рачуна о њеним напоменама. Приликом државног удара Наполеоновог 1851. лорд Палмерстон иде тако далеко да изјављује Наполеону своје одобравање, и ако о томе није раније извештен ни Краљицу ни остале министре. То је узрок да га, по краљичином захтеву, лорд Џон Русел избацује, без церемоније, из кабинета. У том тренутку изгледа тако сигурно да је Палмерстон завршио своју каријеру, да Дизраели узвикује с великим гестом: „Некад је био један Палмерстон!“ Али после четири године, каква промена! После четири године тај из-

бачени Палмерстон постаје министар председник, и у његов кабинет улази главом лорд Џон Русел, који му је раније био шеф. Очевидно, ова промена ранга између Палмерстона и Русела није била по вољи Краљици; што је главно, она није била по вољи ни либералној странци. Овој је био милији Русел, потомак једне старе виговске породице, и један од главних бораца за изборну реформу од 1832, него Палмерстон, негдашњи торијевац, који је извесним скептицизмом светског човека гледао да прикрије своју одвратност према свакој реформи. Долазак Палмерстонов на чело Владе 1855 може се објаснити и објашњује се једино тиме, што је он, за време кримског рата, постао идол енглеског народа.

Вениjамин Дизраели био је јеврејин. Његови су стари дошли из Млетака, и потписивали су се из почетка д' Израели. Своје порекло он је носио исписано на својој сувише карактеристичној масци. Са својом гргуравом косом и прљаво жутом масти, он је у Парламенту, међу оним белим и руменим џентлменима који су били брижљиво очешљани, изгледао један туђин, један уљез. — Отело у Сенату млетачком. Јевреји успевају обично новцем; Дизраели је био спремах јеврејин, који је живео од свога пера. Како је тај нехришћанин могао постати министар протестантске Енглеске? Како је тај човек без имања могао постати вођа енглеских конзервативаца, који су били махом велики баштиници, и сматрали сваког човека без имања као „авантуристу“? Нарочито ово изгледа чудновато, кад се зна да Дизраелија нису марили ни у Двору ни у конзервативној странци. Краљица га је стала ценити тек онда кад га је као свог првог министра боље познала; пре тога је имала о њему мишљење као о једном шарлатану. Што се тиче конзервативне странке, у њој су, после изласка Пиловаца, остали само велики баштиници, људи који су се разумевали само у пољопривреди, лову и коњима, који су били мало речити, а нимало писмени. Њима је био потребан један човек као Дизраели, кадар да њихову ствар брани и пером и живом речју.

Али они нису мислили да им он буде вођ већ најамник: они су га хтели узети у своју службу да за њих пише и говори, као што су у XIII и XIV веку италијански градови узимали у своју службу каквог condottieri да се за њих бије. У ствари је испало друкчије: Дизраели је постао вођ конзервативне странке, па на основу тога и први министар, али ако је тако испало, то је само зато, што је јавно мњење било на страни тог окретног јеврејина, који је од ничега постао нешто, и који се, немајући предрасуде своје странке, већма интересовао социјалним проблемима но један конзерватиац дотле. За Гледстона цео свет зна да га је Краљица мрзела, а народ волео, и зато што га је народ волео, држи се да га је и његова странка волела. Али то није сасвим тачно. Он је, 1874, био формално збачен са вођства либералне странке. Требало је да наступе велики догађаји од 1876, па да се он својом борбом противу Дизраелијевог туркофилства поново истакне. Тада је он ишао са збора на збор, писао брошуру за брошуром, показао се тако великим агитатор, да су му се и противници морали дивити. Његова је популарност у народу, 1880, толика, да званични вођ либералне странке, лорд Хартингтон, не сме да се прими да састави Владу, већ уступује Краљици на Гледстона.

Поред тих примера из прошлости, могу се навести и примери из садашњости. У случају лорда Розберија немамо ништа друго већ сукоб између јавног мњења и либералне странке у питању о избору вође. Либерална странка не мари много за лорда Розберија; треба читати само шта њени органи о њему пишу; најблажи епитети које му на пр. „Дели Њус“ придаје, то су: „дилетант“, „аристократа“, „ренегат“, „политичка вртешка“, „маскован торијевац“, итд. То ништа не смета лорду Розберију да буде један од најпопуларнијих људи у својој земљи. Ниједан међу енглеским политичарима нема више личног магнетизма од њега. То је једна од оних личности као немачки цар или Сара Бернар, које драже радозна-

лост публике, које публика прати са занетом пажњом, за које се једнако пита: „Шта ће опет сада учинити?" Да ли ће се лорд Розбери натурити својом популарношћу либералима за вођу, то остаје да се види. Ни Палмерстон, ни Дизраели, ни Гледстон не дугују свој успех само својој популарности; они га дугују још и својој државничкој способности. Је ли пак лорд Розбери државник или дилетант, на то питање не смеју још да одговоре ни његови пријатељи ни његови непријатељи.

Док у либералној странци постоји једно питање Розберијево, дотле у унионистичкој странци постоји једно питање Чемберленово, које ће се потпуно обелоданити тек кроз неколико месеци, кад се лорд Солзбери буде повукао из политике, и кад унионисти буду морали бирати новог вођу. Чемберлен је био донекле Дизраелијеве судбине. Кад су конзервативци начинили савез с њиме и с његовим пријатељима, они нису ни помишљали да им тај бивши фабрикант обуће из Бирмингама, разглашен као републиканац и социјалист, може постати једног дана вођа. Они су знали да је он идеалан агитатор, идеалан бирачки агент, и хтели су да се том његовом способношћу користе. Њима је био потребан такав један човек који ће држати уз њих масу, којом њихови вођи, лорд Солзбери и Артур Балфур, као сувише велика господа, нису ни хтели ни умели да се занимају. Као што је један конзервативни часопис — „Суботњи преглед" — објашњавао, у Солзберијевом кабинету улоге су биле овако подељене: лорд Солзбери је имао да руководи кабинет; Балфур, Парламенат; Чемберлен, јавно мњење. Овај је имао да буде у сталном додиру с публиком, да иде по зборовима, да обавештава штампу, да саставља изборни програм, да највећи део изборне борбе прими на себе. И сада Чемберлен је успео, истина, задобити масу за Солзберијев кабинет, али ју је, у исто време, задобио и за себе лично, — боље рећи, он ју је задобио за Солзберијев кабинет тим начином, што је постао код ње тако популаран, да би она пристала уза сваку Владу

у којој би и он био. То није управо оно што су конзервативци очекивали. Тај Чемберлен, за кога су они мислили да им буде само „кортеш", држи данас толико у својим рукама њихову већину код бирачког тела, да може разговарати с њима као господар. Кад се, 1895, састављао Солзберијев кабинет, Чемберлен је желео министарство финансија, — и то му је министарство било просто одређено. Али кад се, по Солзберијевом одступању, буде приступило реконструисању његовог данашњег кабинета, онда ће се, извесно, према Чемберлену имати више пажње него 1895. Њему ће се онда морати да дâ све што буде захтевао, — и из писања конзервативних листова излази, да ће му конзервативци бити благодарни, ако само не буде захтевао председништво у министарству, јер осећају да му, у крајњем случају, ни то не би могли одрећи.

Овим се примерима довољно утврђује да се вођа једној странци чешће намеће споља, утицајем јавног мњења, него што га странка сама себи бира. Али и у оним случајима, кад га је странка сама себи изабрала, узима се, нарочито од последње четврти прошлог века, да он никада не постаје први министар по одлуци скупштинске већине већ по одлуци бирачког тела. Узима се, другим речима, да се на изборима не решава само то питање, која ће странка доћи на власт, него се решава и то питање која ће личност у њој бити први министар. Избори се сматрају као једна врста плебисцита: гласа се за Дизраелија или за Гледстона; за Солзберија или за Розберија. Као што свака странка мора изаћи пред бираче са својим програмом, тако мора изаћи и са својим вођом, чију кандидатуру за првог министра бирачи имају да приме или да одбаце. Одмах, после последњих избора, Балфур је рекао у Парламенту: „Ако последњи избори нешто значе, онда значе то, да је народ дао лорду Солзберију мандат да састави министарство..." Ни Краљ ни Парламенат није дакле начинио лорда Солзберија првим министром, већ га је начинио народ. Из тога је Балфур

хтео даље извести, да Парламенат нема права тражити рачуна од лорда Солзберија о начину како је он саставио министарство. Шта се тиче Парламента како је лорд Солзбери употребио мандат за састав министарства, кад му тај мандат није дао Парламенат него народ? Резоновање, може бити, софистичко, али уједно и врло карактеристично. Њиме се утврђује како први министар, по енглеским појмовима, доводи своју власт непосредно од бирачког тела исто тако као и Парламенат.

Наравно, кад се први министар одређује већ на изборима, онда у скупштинској већини има само један човек који може саставити министарство, јер као год што су бирачи у стању дати већину само једној странци или ниједној, тако су у стању признати и вођство само једном човеку у странци или ниједном. У прошлом чланку поменуто је, како се због тога Парламенат мора распустити, чим с првим министром дође у сукоб. У другим парламентарним земљама, Парламенат доводи своју власт од народа, а министар председник од Парламента: с тога Парламенат може збацити једног министра председника, и на његово место довести другог. У Енглеској, и министар председник и Парламенат доводе своју власт од народа; зато, у случају сукоба између њих, не остаје ништа друго него обратити се на народ да им он суди. Парламенат нема права одузети власт првом министру, пошто му је он није ни дао; он може само позвати народ који му је ту власт дао, да му је он и одузме.

Први министар, према томе, не само да се може држати на супрот Краљу, докле је с њиме Парламенат, него се може држати на супрот и Краљу и Парламенту, докле је с њиме народ. Краљ, истина, има право распустити Парламенат, као што и Парламенат има начина да изјавом неповерења Влади изазове своје распуштање; али то значи само то, да оба та чинноца могу у свако доба предложити народу збачење првог министра; то не значи да га они сами могу збацити. Он је једна врста диктатора по вољи народној. Краљ и Скупштина врше

над њим надзор у толико, у колико га могу приморати да тражи ново пуномоћство од народа, али ни Краљ ни Скупштина заједно нису толико јаки да га лише те диктатуре коју му је народ поверио.

Енглески систем има, према томе, сличности с америчким системом, ма да се та два система, обично, противстављају један другом. У Сједињеним Државама, на челу извршне власти стоји председник Републике, кога бира народ на четири године, и кога стога законодавно тело не може оборити пре него му истече рок за који је изабран. Представничка Кућа има, истина, права подићи противу њега кривичну оптужбу код Сената, који, у том случају, може осудити председника на лишење звања. Али, поред те кривичне одговорности председникове пред законодавним телом, не постоји и његова политичка одговорност. Ако Скупштина може тужити председника за његове незаконитости, она га не може позвати да се уклони онда, кад није учинио никакву незаконитост, већ је само водио једну политику којом она није задовољна. Међутим, кад се у парламентарним земљама говори о одговорности Владе пред Скупштином, онда се мисли на то право Скупштине да принуди Владу на одступање, не због њених незаконитости, већ због њене рђаве политике. Али у Сједињеним Државама, не само да је председник политички неодговоран, него су неодговорни и министри. Њих поставља и отпушта, по својој вољи, председник; то су просто његови секретари, који остају на власти докле год имају његово поверење, макар и немали поверење скупштинско. Они, уосталом, стоје у посве слабој вези са законодавним телом; не присуствују његовим седницама, и опште с њиме писмено. Ако само председник буде хтео, његов ће кабинет трајати докле и он; Скупштина је исто тако немоћна оборити његов кабинет, као што је немоћна оборити њега; тек кад дође нов председнички избор, онда је народ у стању да, бирајући новог председника, изазове и министарску кризу.

Разлике су између енглеског система и америчког

знатне, и зато се та два система обично противстављају један другоме. У Енглеској, с једне стране стоји Краљ, с друге Парламенат, и онда између њих, као конца законодавне власти и извршне, кабинет са својим председником. У Сједињеним Државама, кабинет не постоји као једно тело одвојено и од шефа извршне власти и од законодавног тела, са својом самосталном организацијом: кабинет је ту потпуно потчињен шефу извршне власти, и како нема свог нарочитог председника, то излази да му је шеф извршне власти председник. Али, баш нека би се у енглеском систему оставио на страну Краљ, нека би се узело да је његова власт прешла на министра председника, нека би се узело да у Енглеској не постоји Краљ, министар председник и Парламенат, него само министар председник и Парламенат, одговарајући први председнику Републике, а други законодавном телу у Сједињеним Државама, — опет би између америчког председника Републике и енглеског министра председника имала ова разлика. У Сједињеним Државама, где се председник Републике бира на четири године, Скупштина нема права захтевати нов председнички избор и пре тога рока, како би се проверило је ли народ задовољан председниковом политиком. У Енглеској, напротив, чим Скупштина посумња да министар председник нема више за собом народ, она има права захтевати да се он потчини новом избору. Енглески је министар председник под једном врстом парламентарног надзора кога је амерички председник републике сасвим ослобођен. Та је разлика наравно знатна, али због ње не треба превидети извесну сличност између енглеског и америчког система. Сличност је у томе што је енглески министар председник именован народом као и амерички председник Републике. Истина, у Сједињеним Државама, бирачи бирају председника Републике непосредно, док у Енглеској бирачи бирају министра председника посредно. У Енглеској се, при општим изборима, не гласа за лорда Солзберија или лорда Розберија лично, као што се у Сједињеним Држа-

вама, при председничким изборима, гласа за Мак-Кинлија или Брајена лично. У Енглеској се, при општим изборима, одређују само посланици који ће, кад једном дођу у Парламенат, довести за министра председника лорда Солзберија или лорда Розберија. Ако се, пак, узима да посланици не праве министра председника него бирачи, то је због тога што су се посланички кандидати, пре свога избора, морали изјаснити кога признају за вођу, кога, дакле, желе за министра председника, и што су били изабрани за посланике само због тога, што су њихови бирачи желели тог истог човека за министра председника кога и они. Посланици према томе немају у Енглеској одрешене руке да доведу за министра председника кога хоће; они морају да подржавају у Парламенту кандидата својих бирача, и због тога се и може рећи да у Енглеској народ одређује министра председника, као што и у Сједињеним Државама народ одређује председника Републике.

Али, кад у Енглеској министра председника подиже и обара народ, кад је то једна врста диктатора као амерички председник Републике, питање се онда поставља, чему у Енглеској служи Краљ, а чему Парламенат, и да ли, у опште, те две установе имају каква смисла крај министра председника. Што се тиче Краља, он има у енглеском систему своју улогу, и та улога није ни најмање неважна. Његова је улога да министра председника одржава вечито на рангу министра, да му не да ићи даље. Он има да га спречи да не постане Краљ. И ако је већи део своје власти морао уступити министру председнику, Краљ испуњава и на даље краљевско место. Престо је заузет, истина, једним фигурантом, али и то је довољно, па да министар председник не може на њ сести. Французи су оборили Краља, и сада живе у вечитом страху да се председник Републике не начини Краљем. Енглези су одузели Краљу власт, али га нису оборили; они су задржали једног тобожњег Краља, да нико не би могао постати прави Краљ.

Скупштини је, такође, остала извесна улога у енглеском систему. Она има да мотри на то, како министар председник управља, и да на случај његове рђаве управе апелује противу њега на народ. Једна је мана америчког система што њиме није предвиђено никакво превентивно средство противу рђаве управе председника Републике. Владао добро, владао рђаво, он остаје председник четири године, за колико је изабран. Истина, по истеку тога рока, народ га неће поново изабрати, ако је рђаво управљао, али то ће бити само казна за већ учињене погрешке, које се више не дају поправити. Амерички је систем, као што вели један амерички правник, Вудро Вилсон, по суштини својој астрономски. „Докле је председник користан, не цени се по његовом раду, већ по календарским месецима. Узима се да ако ће у опште бити добар, он ће бити добар за четири године. Докле први министар мора да једнако одржава своју популарност код јавног мњења, дотле председник Републике има да за те четири године одржава само себе у животу“... По овоме може се разумети улога Парламента у енглеском систему. Ако опази да ће министар председник довести својим радом земљу у опасност, Парламенат може одмах, не чекајући никаква рока, позвати народ да га промени. Министар председник не одговара, према томе, од четири до четири године; он може, на предлог Парламента, бити узет на одговор сваког часа. Што је главно, није предвиђена само казна за погрешке које буде учинио, него су предвиђена и превентивна средства којима ће се спречити да погрешке и не учини.

На крају се долази до тога да је енглески парламентаризам прилично различан од континенталног парламентаризма. Овај последњи, како се мање више свугде види примењен, представља владу Скупштине преко министара који искључиво пред њоме одговарају. Енглески парламентаризам, то је влада једног човека, који у последњем резултату одговара пред народом, — оно, дакле, што би се у Француској за цело назвало плебисцитарним режимом а не парламентарним. На конти-

ненту се, при оснивању парламентарног режима, пошло од тога, да је мана монархије у томе што је то влада једног човека, и онда се покушало да се на место те личне Владе организује једна колективна Влада коју би вршила Скупштина. У Енглеској се пошло од тога, да мана монархије није у томе што је то влада једног човека, него је у томе што је то Влада без надзора, без одговорности. Ту се Влада није пренела са монарха на Скупштину већ опет на једног човека, на првог министра, који се разликује од монарха само тиме што он може бити узет на одговор, на следствено и збачен. Енглеска се тако преобратила у једну врсту изборне монархије, у којој прави монарх носи титулу министра. Наравно, енглески први министар никад не би овако усредсредио у себи власт, да је он одговарао само пред Парламентом, а не и пред народом. Први министар кога би Скупштина могла збацити, а да о томе не даје никоме рачуна, а најмање народу, — зависио би толико од Скупштине да би био њено оруђе; у место да влада он, владала би преко њега она; кабинетска Влада била би замењена Владом скупштинском. Први министар у Енглеској постао је стога оваква сила, што није био остављен Парламенту на милост и на немилост: што је он противу његове осуде могао апеловати на народ, и нарочито што је, у току времена, избор првог министра прешао с Парламента на јавно мњење. Ако Скупштина бира за министре људе слабе који ће је слушати, народ бира људе јаке који ће га водити.

Енглески систем дао би се објаснити извесним психолошким особинама енглеског народа. Установа оваквог првог министра, који се уздигао и над Краљем и над Парламентом, стоји у вези с оним инстинктом дисциплине који карактерише енглески народ. Као што осећа потребу личне слободе, тако тај народ осећа и потребу вође. Ако је с једне стране у том народу постала пзрека: „Кућа моја, град мој.“ — с друге стране о њему постоји и ова изрека: „Чим се два Енглеза нађу, они образују клуб.

и један је од њих председник.“ И ту потребу личне слободе Енглези помирују с овом потребом вођe на тај начин, што, идући увек за једним вођем, они иду само за оним кога су слободно изабрали. Ета она црта расе, због које се један Енглез, — као у опште ти људи са Севера, — никада не буни противу друштвених закона и конвенција у оном циљу у коме какав јужњак, — да би се ослободио сваких правила, и следовао својим природним осећајима и нагонима. Он се буни противу тих закона и конвенција, да би и даље живео по правилима, али по таквим која му нису наметнута никаквом влашћу и никаквим утицајима, већ која је он усвојио зато што се сам уверио о њиховој тачности. У енглеском појму слободе нема ничег анархичког; Енглези нису слободу схватили тако да нико никога не слуша, и да се сваки руководи само својим необузданим прохтевима, — и од туда јамачно долази то што је Алфред Фуље лепо опазио, да су Енглези, поред свег свог индивидуализма, иначе од свих народа најспособнији за удружени, заједнички, дисциплиновани рад.

Слободан Јовановић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(7.)

III.

Коста Трифковић.

Од прилике петнаест година после Стеријине смрти, јавља се у области комедије Коста Трифковић.

Али са сасвим друкчијом врстом комедије. Код Стерије смо имали комедију карактера; код Трифковића имамо лакшу и неважнију врсту, *комедију интриге*. Одиста, ма како да је критика до сад узносила Трифковићеву моћ у сликању карактера,[1] ми морамо рећи да је у Трифковићевим комедијама сликање карактера споредна ствар, а интрига оно што је главно у комедији. Карактера, правих, онаквих као што су у Стерије, и нема код Трифковића: нема нигде насликане страсти, јаког порока: тврдичења, „кондирења“ и др. Код Трифковића има само две три фигуре, фигурине, силуете, силуетице које понајвише приказују (и то кад се силом хоће то да тражи) по неку маницу, чуднију навику, незгоднији темпераменат. И то, па скоро само због тога да интрига буде пријатнија, диалог живљи. Кад човек хоће нарочито да издвоји и независно од интриге посматра фигуре које је Трифковић дао, наћи ће их неколико: Спира Грабић („Честитам“), Петровић („Школски надзорник“), Ћира („Тера опозицију“), Тошица („Избирачица“)..., али јесу ли те фигуре од таквог значаја и такве израде као што је Стеријина Јелица, Кир Јања, Султана, Ружичић, Фема? Ни налик. Ту нема ни претенсија да се црта страст и порок; ту нема ни посматрачког дара. Све су те фигуре мале

[1] В. оцену Трифковићевих комедија у уводу Г. Д. Живаљевића к издању „Драматских списа К. Трифковића“ (св. II), која је по нашем мишљењу скроз нетачна.

и малене, обични позоришни типови, скоро конвенционално комичне личности, лица која имају понеку традиционалну комичну страну, или понеку чудну идеју за коју се воде, или најзад и само комично понашање у датој прилици. Грабић је н. пр. само један чича у забуни, ако се сме тако рећи; Петровић је хвалисав плашљивац; Тира је понет за позориштем: Тошица је луцкаст, недосетљив и кратковид. На сад, јесу ли то „карактери"; и је ли комедија која овакве фигуре износи, комедија карактера? Ипак зато, понека од Трифковићевих фигура има нешто локалне боје (Грабић), или понека његова комедија по коју црту из комедије карактера („Избирачица", где је маза Малчика рељефније осликана услужношћу њених родитеља). Иначе, код Трифковића је једна психологија лака, врло површна, без претенсија, водвиљска (и водвиљ има своју „психологију").

Што је код Трифковића јако и главно, то је вештина којом саставља и изводи интригу. Интрига је код Стерије већином слаба, занемарена; код Трифковића је она скоро увек једна од најбољих ствари у комаду, и проведена је кроз комад вешто, експлоатисана врло вешто. Код њега се неће десити оно што смо видели у Стеријиној „Поокондиреној тикви", да један од најачих ефеката не буде експлоатисан довољно (читаоци се сећају да смо ми замерили што Стерија није и Фему унлео у онај шарени и многојезични диалог Ружичића и Јована, да мешавина језика и говора буде екстравагантнија). Напротив, свака ће ситуација бити експлоатисана што може више; из сваке ће се извући сви ефекти који су могући; употребиће се све варијације и обртања да ситуација дâ што више комичности. У томе, у склапању и вођењу интриге, Трифковић је показао нарочити један дар, јак, чудан, необичан, необично извежбан, и у томе му је најача снага. На онда диалог његов, у којем је не мање снажан...

Али хајдмо редом.

21 марта 1871 играо се први оригинални комад Трифковићев. „Честитам.“ То је простија шала, има тип талијанске шале у једном чину (farsa, farsa da ridere, brillantissima farsa) која се игра пред или иза већег комада, и служи као увод или закључак једне позоришне вечери. Мало је грубље рађена, и намештена; поред све доста велике вештине у композицији, има и ствари намештених, не сувише оправданих, али које се губе и не примећују у живости ситуација што се све комичније ређају једна за другом. Ту и не треба гледати ствари из близа, узимати их потанко у претрес, него се пустити да вас радња занесе и ситуације насмеју. Што Стева Грабић, муж Марин, чим види да Маре нема код куће (Мара је, то је познато, отишла за навек из мужевље куће, пошто јој муж, Стева, банчи по целу ноћ у кафани) а чује од собарице да је један господин (то је спромах Спира Грабић дошао, чича њихов, у госте) долазно и нељубно се с госпођом, одмах, без икаква устезања, кренко поверује да је тај господин љубавник његове жене, долази на најлуђу идеју да узме пиштољ и да полети за овим да га убије, и кроз цео комад јури са запетим пиштољем и у тако опасним намерама, — то је очевидно карикатура, и сваки би човек био на његову месту присебнији и разумнији, али такво понашање не изненађује у шалама ове врсте и прима се као најлогичнија ствар на свету. Што опет собарица, Софка, кад види свога господина у таквом стању и с пиштољима у руци, помисли одмах да је он отишао не да другог убије него да убије себе (и ако он, скоро изрично, пред њом каже своју праву намеру) и тако после и објасни Мари кад се ова, покајана, врати кући и пита за мужа, — то је такође једна околност која се даје критиковати, али то, у оној вртоглавици, у оном лудом и наглом току комада какав је у овој комедији, пролази сасвим неопажено, и изгледа као ствар потпуно оправдана. Тако и друге околности: Стева не опази писмо које је на столу (Марино опроштајно писмо), а Спира опази, и ако је онај пре

овога дошао; или она конвенционална: берберин нема у шта да завије своју честитку за нову годину него баш у то писмо; и тако даље. Све су то, рекосмо, ствари које не треба из близа гледати, и које одиста, при оном бесном развоју радње, нема човек ни времена гледати, него их прими лепо и иде даље. То су, ако хоћете, невештине, али има у комаду и доста вештине која понесе, забуни и изведе пријатно целу ствар. То је нарочито у главној комичној ситуацији кад спротог Спиру Грабића вуку час овамо час онамо: он дошао у госте да се проведе, а они га терају (т. ј. то њему тако изгледа), и злостављају, и хоће да га убију. Ситуација је та вешто изведена. Процедура је истина видна али вешта: све се своди на двосмислено писмо Марино, на двосмислене речи њене кад „тера“ Спиру, на разноврсне неспоразуме (qui pro quo, и друге), али је све и врло вешто изведено.

Има и хумора у овом комаду, има и лепа локална силуета Спире Грабића, има најзад и клица оног лепог и вештог диалога који ће доцније чинити највећу драж Трифковићевих комедија. Тај диалог (3 сц. Стева и Софка) је интересантан, оживљава интерес, појачава брзину и занимљивост радње и ситуације; уз то је прошаран хумором, комичним примедбама (Спира).

Да се можемо замислити у кожи каквог управитеља позоришта после прве представе ове Трифковићеве комедије, ми бисмо могли замислити колико су тадашњи управитељи (из године 1871) морали бити срећни кад су видели да има један српски писац са тако очевидним даром за писање малих комедија, и са тако сигурном вештином у том послу, као што је био Трифковић: одиста, такве се прилике не указују лако, такви људи не стоје свакој генерацији на расположењу. Али каква је тек радост код тих управитеља могла бити кад су видели да је тај писац, не само вешт и сигуран, него и врло плодан, брз, увек спреман да изради још нешто слично, увек готов са ствари коју је почео, писац који за годину дана по неколико комада изради, избаци, сипа као „из

рукава“ што се каже! Јер је Трифковић био одиста такав, и он је те исте године кад је дао „Честитам“, написао још два комадића: „Школског надзорника“ и „На бадњи дан“ (оба играна 2. августа 1871).

„Школски надзорник“ је врло пријатна и симпатична комедијица, и боља него „Честитам“. Пре свега, финија је и нежнија од оне прве; комика је у њој дискретнија, ни по чем груба. А после, још је вештије и изведена, брижљивије састављена него „Честитам“. Ту нема ни оних ма и минималних и неважних неоправданости које смо тамо опазили. Све је овде лепо оправдано; сваки део интриге потпуно на своме месту. Чему би се једино у том погледу могло донекле као замерити, то је ово: школски надзорник тражи учитеља Петровића у његовој кући кад овај из ње изађе, и Петровић, опет, тражи овога кад овај изађе; или: какав је то надзорник који не држи испит са ђацима, него само прегледа зграду, узима обавештења од учитељеве кћери, и с тим сврши целу ревизију? Ето, те две ствари једине су од оних елемената интриге којима би се могло зар нешто и приговорити. Али, то и нису мане, ни минималне, никакве; њима се не може у ствари ни приговарати, ни замерати; то би значило тражити „длаку у јајету“, и више него то. Читалац ваљда и не мисли да смо ми ове „замерке“ озбиљно узимали; наше је било само да покажемо како се, и кад се тражи има ли у склону комада извесних делова који нису на свом месту, не може скоро ништа такво наћи: толико је тај склоп скоро савршен!

А такав је доиста, могло би се рећи. Има да дође (то је суштина и задатак комада) надзорник у једну сеоску школу, и да својим доласком начини читаву узбуну у мирној учитељској породици (као у Гоголеву „Ревизору“, само у „Школском надзорнику“ имамо све поштен и симпатичан свет): е лепо, све је удешено тако, да се што већа узбуна произведе, и што пикантније изведе. Петровићу је зато и дато да се онолико хвалише пред женом како ће он „очитати лекцију“ надзорнику; оно

двоје љубавника, Савета и Станко, уздајући се у ту њетову храброст, зато га и окуне својим поруџбинама шта ће још да примети и предложи надзорнику; све је, пред долазак надзорников, спремно против њега; све је опозиција њему, храбра, сигурна, гарантована опозиција: али кад дође тај час, кад се објави надзорников долазак, опозиционари се поплаше, узбуне, забуне, помету, и сва се спремљена заверица разбије, расплине, изгуби. Та ситуација (контраст између спремања и стварности) је проста, позоришна, т. ј. онаква какве се чешће у малим позоришним комадићима износе (слична је Меримеова комедијица „Незадовољни“, само је тамо завера политичка), али је сва лепо припремљена, сва приказана тако да целу своју комичност производи, и да не оставља ни једну своју страну која би била неексплоатисана у тој цељи. На онда, да би ефекат био већи, онај човек (Писаревић) који има да јави надзорников долазак, оклеван је помалко у том свом јављању, и муца уз то. Што муца, то је рецимо мотив од вулгарнијег ефекта (лако је таквим средствима насмејати публику), али је то и врло добро нађен мотив у исто доба: баш у најкритичнијем моменту, кад се једна вест најжудније очекује, пустити да онај који ту вест јавља, буде мутав и да прави непотребне уводе.

Диалог је у „Школском надзорнику“ такође бољи него у „Честитам“, развијенији, богатији комичним процедурама. Ту већ имамо нешто више него двосмислен говор и примедбе услед неспоразума, више дакле него особине диалога од „Честитам.“ Имамо већ оно пријатно понављање једне фразе које постаје манија (Петровић: „ви жене, ништа друго и не знате...“). Имамо, после, она брза упадања, неко диалошко састављање једне веће реченице тако рећи, и паралелизам фраза и говорника при томе, а све прошарано комичношћу примедаба (Савета и Станко окупе Петровића, једно с једне стране а друго с друге, набрајајући му лепе особине Станкове: „први“, „најпрви“: „учио по новој методи“, „по најновијој“: „не

није", „ни воде"; и тако даље). Имамо, даље, оне небројене варијације једне фразе која је комична већ сама по себи, варијације све комичније једна од друге у колико се више нижу, и то све појачано комичношћу саме ситуације (Петровић: „ваш долазак у нашу малу средину..."). Имамо, најпосле, и диалог не од те врсте, и не толико комичне, али диалог пријатан, занимљив, пикантан, са оном пикантношћу коју даје слободан и неустручаван говор пред лицима пред којима се такав говор у ствари не би смео држати, али у ситуацији у којој се он ипак дозвољено држи (Савета и надзорник, кад она онако весело и безбрижно пред њим развија критику школских надзорника и др.); или диалог прост, обичан, али искрен, стваран, који одједанпут избије и погоди тачно, с рефлексијама умесним (Ката Петровићу, одговор на оно: „ви жене ништа друго не знате"; ту има и локалнога, и сатире), итд.

Све то, та композиција интриге, тај диалог разноврсног ефекта и лепоте, и леп тон комада, срећно изабрана тема и атмосфера у њему — све то чини да је „Школски надзорник" једно мало, малено ремек-делце Трифковићево.

„На бадњи дан" већ није такав комад. Тешко је, у осталом, два ремек-дела у истом времену написати, и овом другом комаду који је у исти дан први пут представљан са „Школским надзорником", било је суђено да буде горе од онога првог. „На бадњи дан" је далеко од вредности „Школскога надзорника." Пре свега, целокупна интрига његова је слабо састављена, неприродна, натегнута сувише. Један млад нежењен човек проводи бадњи дан сâм, без породице, и, пустивши у кућу једну изгладнелу и истерану породицу, заљуби се одмах у девојку која је од те породице, и испроси је — то је интрига која се, ни при најбољој вољи и способности, не може природно извести. Апсолутно је немогућно (хоћемо да кажемо: у једном позоришном комаду не можемо примити) да се један човек тако брзо, нагло, непромишљено, и ни за шта

ожени. Трифковић је, до душе, дао и неку ближу мотивацију таквог понашања код свог јунака Светозара, али ни та мотивација не вреди много. Светозар узима Марију за то што ју је случајно мало компромитовао (видео их један „полицај“ заједно у соби, код Светозара, ноћу т.ј. на бадње вече), али пре свега, то није довољан разлог, а после то повлачи још две три натегнутости у интризи, и то овеће. Једну да поменемо. Да би се оправдао долазак полицајца, Марија је морала да има један сувише развијен и неправедан осећај достојанства, тако да не сме да прими гостопримство од човека који је адвокат њеном злотвору (Марија, чим чује ко је Светозар, хоће да изиђе из куће, а не каже зашто; кад Светозар категорички затражи објашњење, она вичe „у помоћ“, на што дође полиција). Као да је овај адвокат, Светозар, крив за неправде које Марији други чине! Оваквих неоправданости или нелогичности има подоста у комаду, и то баш на најважнијим местима, у главном склопу интриге. Сем тих мана у интризи, има их нешто и у диалогу. Ни диалог није тако богат, разноврстан комичним ефектима као онај у „Школском надзорнику.“

Ова комедија била би много боља да није интрига онако на силу намештана. Да је крај комада такав да Светозар не узме Марију, него да је пусти, њу и њену породицу, да просто изиђу из његове куће, а он сам да зажали, после њихова одласка, што се није оженио, и да остане тако у нешто меланхоличним рефлексијама на тако срећан и благ дан — ствар, до душе, не би била драматична, али би била природнија, и могла би имати неке мале поезије. То би био један комадић без претенсија, једна скроз обична слика, али би сигурно имала више живота и истине, и можда и више драži. Али, у Трифковићево време, није, као данас, било у моди писати и такве комадиће: басна комада је тада ваљала да буде на првом месту драматична и театрална, на тек после природна и неусиљена.

Од прилике за 1. јануар 1872[1] написе Трифковић једну нову комедију, „Тера опозицију“ (1 чин). Како је та комедија била намењена за прву представу у новој позоришној згради у Новом Саду која је тада била довршена, то је Трифковић изабрао једну пригодну тему за свој комад. Мајстор Кира чизмар (то је тема комада) јако воли позориште, и ни о чем другом не мисли него да ли ће новосадско позориште (сцена се „збива у Новом Саду године 1871“) које је већ у велико сграђено али „ни олепљено ни окречено“ него у по зиме чека на наредбу министарства да се допусти даље грађење, да ли ће то позориште бити довршено једанпут. Кира толико воли позориште да све своје интересе везује за њ: не дâ муштерији ногоћене чизме кад му овај с радошћу јави да је жупан забранио довршивање позоришта, и ако му их је пре тога био дао; не дâ кћери да пође за једног доброг дечка, његовог калфу, Мишу, за то што овај случајно каже: „од позоришта неће бити ништа, а и не треба да буде, да нам само мами новце из џепа“; услед тога, начини дар-мар по целој својој породици: жена његова се раставља од њега, кћи пада у несвест, Миша бега у свет, одбијени муштерија тужи га суду, итд. Тек кад чује (то је крај комада) да је министарство допустило да се заврши грађење позоришта, Кира попусти: загрли жену, дâ кћер Миши, пошље чизме муштерији, и целу кућу усрећи. То је од прилике садржај комада (ми га испричасмо јер је овај комад врло мало познат,)[2] сав пригодан као што се види.

Комад је доста прост, на неким местима и вулгаран, управо вулгарисан нарочито неким излишним претера-

[1] Кад је ова комедија написана, не знамо тачно. Намењена је била за представљање „приликом отварања новог позоришта у Н. Саду 1872“ и ако није тад играна (Г. Д. Живаљевић), а отварање позоришта било је између 26 дец. 1871 и 1 јан. 1872 (В. „Позориште“ год. 1871 и 1872, бр. 1. и 2. и 72, стр. 335).

[2] Није отштампан засебно, него само у „Позоришту“ за 1875. год. штампан.

ностима (при свађи муштерије и Кире, овај замане кајишем на онога). После, има сцена мало сумарно рађених, прелазâ натлих (Јеца, Кирина жена, како брзо даје благослов Мини и Катици; она их је најпре и прислушкивала на вратима: то је прво прислушкивање код Трифковића). Али је комад у главном добро изведен. Кад се узме да је Кира настран, да има свој каприс за позориштем (није потребно било да мотивација његове радње буде и у томе што он воли да „тера опозицију“, доста је и онај каприс да радњу објасни), цела ствар постаје разумљива. Не кажемо да је ту интригу било тешко извести, али је она добро изведена и има својих сигурних ефеката. Што је лепше од интриге и њене композиције, то је диалог. У диалогу овог комада има особинâ исте вредности као и оне што смо код ранијих комада Трифковићевих побројали. Диалог је пикантан, с процедурама које су сличне онима из „Школског надзорника“, с понављањима једне фразе или идеје у двема ситуацијама кад она врло згодно пада (сц. 3: Катица учи Мишу како ће да је проси у матере, па му саветује да каже за себе да је „добар момак“, а он неће јер „би се тиме сам хвалио“; после, Миша враћа од своје стране исто, и каже, како је она „најлепша на свету“, а она онда: „не мојте ме хвалити“), с наивним, комичним примедбама од ефекта (сц. 10: Кира прича младом љубавном пару како у браку треба новаца: „прво треба јести“, а Катица: „о, ја мало једем“, нашто Миша: „Катица мало једе“), итд.

14. јануара 1872 играла се први пут[1] „Младост Доситија Обрадовића“ (5 чинова, по доцнијој преради 3 чина), а 27. јануара исте године „Мила.“ О овим комадима нећемо говорити. Први нам је врло тешко урачунати у комедију, и сасвим је другчијег карактера од осталих комада Трифковићевих; а други и није комад него монолог, декламација, песма, написана по туђој идеји у осталом.[2]

[1] „Позориште“, 1872, стр. 40.

[2] По К. А. Герперу (в. увод Г. Живаљевића, и „Позориште“ 1872, стр. 68). Биће да је то онај Карло Август Герпер (1806—1884), немачки

Прелазимо одмах на „Француско-пруски рат“ (1 чин), игран први пут 18. фебруара 1872.

„Француско-пруски рат“ [3] има бољих особинâ него „Тера опозицију“ којем је сличан по простоти интриге, по једноставности теме. И овде је каприс главних лица пресудан по целу ствар, као и тамо. Као што тамо један спроваљан занатлија има манију за позориштем, тако овде два угледна грађанина, Петровић и Поповић, имају манију за политиком, и кадри су покварити свршено престановање своје деце, Марије и Милана, а само због тога што један држи страну Прусима а други Французима за време оног познатог и онда сувременог рата. Ствар би се тако и свршила да се Милан и Марија не досете једној невиној превари да се претворе као да су и они расцепљени у својим симпатијама једно за Француза а друго за Пруса, и то толико да желе поћи на бојно поље, он међу борце а она међу болничарке; тиме излече очеве и матере (јер су се и ове посвађале као и мужеви а све због исте политике, то је врло добро изведено у осталом) своје од њихове манije, и наведу их на помирење и на повратак status quo. Лек који је ту употребљен дејствује врло брзо, и оправданост интриге пати услед тога; досетка, колико је год добра, није довољна да буде потпуна мотивација расплета, и то је главна мана комада. Иначе је комад добро изведен, ситуације су рељефно контрастоване, ефекти су вешто експлоатисани, цела ствар лепо истакнута. Дијалог је такође добар, и има пуно паралелних комичних фраза које одговарају паралелизму ситуација.

(Наставиће се.)

Павле Поповић.

глумац и драматичар који је написао око 150 комада позоришних, и од којега је поодавна преведен у нас „Нови племић“ (Der geadelte Kaufmann), копија Молиерова „Пучанина властелина.“ Стање наших библиотека не допушта нам да ствар сигурно утврдимо.

[3] Г. Душан Ђокић причао нам је да је у Француској Комедији гледао старији комад „Клефта“ (1 чин), са темом сличном „Француско-пруском рату.“ Тамо се муж и жена посвађају такође због политике, због Клефта, и љубавници (Филип и Клара) пате због тога. Комад је од Аврама Драјфуса.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Арлезијанка“. — Ђура Рајковић. — Г-ђе Грујрова и Лугумерска.

Смешно би било рећи да се „Арлезијанка“ не може код нас представљати, кад је представљана, али ја ипак остајем при свом раније мишљењу да је тај Додеов комад немогућан на нашој позорници, и налазим да се управо представом то и доказало.

„Арлезијанка“ је, у осталом, код нас чудне судбине. Много више но Корнељ и Расин она је, изгледа, мучила луде из разних управа; и партитура Бизеова повлачила се годинама по архиви, почевши од Г. Глишића, још под покојним Шапчанином, ако се не варам, или мало доцније. Што се мене тиче, поред све личне симпатије, ја се нисам усудио изнети „Арлезијанку“ нашој публици, подозревајући да утисак мора бити крв, и више него крв.

Штета је пак велика, што се ствари у нашем позоришту противе представљању оваквог комада и ради њега самог а још већма кад се помисли да то нису само какви специјални узроци везани за „Арлезијанку“, него куд и камо општији, они исти због којих су пропали на позорници Војислављеви комадићи (да цитирам оно што нам је из масе примера најближе). И још Војислав би се можда донекле, како тако, могао спасти са једно двајестак проба под руковођењем неког ко зна како ваља говорити стихове, али за „Арлезијанку“ тешко да би и то довољно било, а толико труда међутим она не би вредела, јер на крају крајева, то није добро начињен позоришни комад. Само, примерицм својим драмским склоном, и кад би га нешто имала, питање је колико би „Арлезијанка“ утицала, пошто утисак који она производи лежи у нарочитој једној драži, и та је драж пропала код нас, а мане су тим јаче одскочиле. Онако исто као што

је необично дирљива прича о кози Г. Сегена — један мали питермеџо у комаду — прошла неопажена, тако је целокупни поетични, страсни дах, који је на крају изражен у доста баналном наравоученју да се од љубави може и умрети, одлетео као сваки дах, а ми, публика, нисмо осетили онај мирис провансалских ноћи, кад попци цврче по долинама у покошеном сену, кад звезде трепере, и млади чобанин на планини међу толиким звездама тражи своју, а стари се сећа оне што је некад спила с неба и уз њега села; кад све умукне и утрне и нестане оног тајанственог шушња ноћних утвари пред првим зрацима сунца, кад се угасе успомене у старом срцу а разбукте у младом, које као омађијано лудо куца и не слуша никакве разлоге, у том југу где се људима све чини могуће и где је све претерано. Тај југ Доде воли, као што знате и из љубави му се мало подсмева (чувени његов роман који сад излази у овом листу), а у „Арлезијанци“ га је гледао са страсне и суморне стране.

Да овај утисак ојача, Карвало, тадашњи директор Водвиља, позвао је Бизе-а да напише музику за комад, и тако, поред оног што имају глумци учинити, музика прима на себе готово главни део. Из те смесе пенало је да се мало не зна шта је у ствари. Бизе је написао (а после још додао) више музике за „Арлезијанку“ него Бетовен за „Егмонта“ (узимам овај пример, јер нам је познат), а мање него Гуно за Мистралову „Миреју“ (та се опера дешава у истом крају). Код нас је ова забуна била још јача, и чак кружило је извесно латентно подозрење да се пореметио ред између оног што се свира у оркестру и оног што се збива на позорници. Ја наравно ово само наводим као карактеристичан знак.

Наши глумци играли су, изгледа ми, с више воље, али с обичном вештином и уз то, добро неупућени, одвели су ствар другим путем, тј. водили су је оним старим давно угаженим. Навешћу два три примера од многих. Стари чобанин, равноправни члан у кући чије стадо чува, волео се некад са газдином женом, али је заклоњо

на дно својих прсију ту љубав, као и она, кад је видео на шта ће изићи. Еле Доде удеси, и то је један од врло поетичних тренутака у „Арлезијанци“, која их је у у осталом пуна — да се то двоје опет виде, обоје стари и оронули. Сад више не крију; њихов загрљај под седим власима није више прељуба, оно што некад нису хтели учинити ни на само, сад чине пред целим светом. Осећај је веома нежан, танан као паучина. Код нас је писао пре незгранан: чобанин баци батину и залети се раширених руку, а бака с једним вриском појури к њему као давно растављени муж и жена, па се на једанпут од некуд обрели заједно, скинули маске и познали се. Добили смо, дакле, могло би се рећи, слику са дречећим црвенилом на које би бик натрчао, место благе нијансе пријатне за око.

Затим блесасти дечко који се на нашој листи мало незгодно зове Безазлени. За његову појаву у комаду Доде је везао народно веровање да кући којој припада доноси срећу, а ако му доцније придође нешто свести, срећа је напушта и несрећа сналази. При свршетку комада дечко се буди и старији му брат одиста гине, што не може да узме ону коју воли. Улога није лака, кад се замисли овако као у каквој бајци, и ја држим да је и сама наша глумица морала осетити, као ми сви, како није у тону у првим чиновима, док се не пробуди. Њено иначе сваке хвале достојна трезвеност скинула је са те улоге чар, као кад се са тек узбране шљиве обрише она лака маглица кроз коју се плави.

Ради колорита, а нешто му је требало, Доде је извео у комаду једну минијатуру свог омиљеног типа Тартарена капетана Марка који, разуме се, није никакав капетан, а још мање велики ловац као што се прави. Према овом већ видите са које се стране (а са тих је једнно и замишљен) имају акцентовати. У нас је то пропуштено, ма да је ту улогу играо Г. И. Станојевић од кога ми не бисмо имали другог за Тартарена. Штета, иначе је публика могла дуго задржати у сећању овог „капетана“, а

Г. Н. Станојевић би имао једну врло интересантну фигуру више у свом репертоару.

Он једини није *шлак*, како би рекао Феље-ов гвоздени човек Монжоа, т.ј. поетичан у овом комаду где је све поетично. Већ за љубавнички пар то се по себи разуме. Управо пар не постоји, него само његова мушка половина, и то је оно што су Доде-у јако замерали. Ту Арлезијанку, о којој је једнако говор, због које се најзад дешава цела несрећа, ми никако не видимо. Она је завртела памет младићу, те он, сиромах, скаче с таванског прозора и убија се, пошто кроз четири чина није успео одагнати од себе мисао на њу, што би и сам хтео, а и други му говоре, мати и рођаци. Ови га одвраћају с тога што су изнети писмени докази да је та лепа девојка неваљала и да има јарана, кога је толико исто залудела, као што ће залудети и друге после њега или у исто време, јер, не каже се, истина, али не подлежи никаквој сумњи, у ње је хладно срце, она је од оних жена што упропашћују људе и руше им живот до конца. Тешко оном ко се на њу намери, проћи ће као овај Фредерик, ако је нежан, иначе ће се вући око ње, бедан и сраман, понижавајући се, одбачен и исмејан, само да јој је близу и да је гледа. Јер она је за гледање, а не за вођење, кад би то било могуће. У комаду она нема шта да ради осим да пушта на вољу свом кобном утицају, она нема да се правда, да се брани (а могла би лагати, још то једино) — и вероватно с тога је Доде није извео на позорницу, него је оставио у засенку, невидљиву, али у толико страшнију и опаснију. Оваква замисао без сумње је поетична, али није практична за добру драму, и чича Сарсе, која то више свега цени, љути се на Доде-а јако тога ради. Сарсе би хтео да види ту женску својим очима, да се она активно умеша у радњу, да не испушта из шака Фредерика који је добра партија и при том залуђен до ушију, да обара оно што се на њен рачун проноси, да утера у лаж сведоке, да запуши уста другим јаранима, речју да буде борбе с једне стране ње

и Фредерика а с друге стране младићеве родбине. У оваквој једној бар сцени, лепо изведеној и лепо припремљеној, Сарсе би нашао праве лепоте, оне коју он тражи и налази у Диме Сина и обрадовао се кад је тако нешто од прилике нагађао у трећем чину „Арлезијанке.“ Ту се држи породични савет, и мати Фредерикова говори нешто што би имало логике и мало одмиче на једном месту засталу радњу. Јер радња одиста стоји као предео пред вашим очима кад вас лењ коњ вози, и Фредерикова је улога монотона (Г. Милутиновић ју је спасавао својом симпатичном младалачком некреношћу). Врло слаб нов елемент уноси материно натезање да Фредерик обрати пажњу на једно честито девојче које им долази у кућу и које Фредерика воли. Мати се нада да би он на тај начин можда заборавио своју Арлезијанку (узгред примећујем да је ваљало дати Г-ци Петковићевој улогу тог девојчета, да би му се очувала природна простота и срдачност, и да би мање личило на напвке из Шентанових шаљивих игара). Само ништа не помаже, што је суђено мора се испунити (овакво веровање је са свим у тону комада) и оно што се осећа, чим се завеса дигне, нека потмула слутња да се неће добро свршити, испуњава се. Фредерик, као што рекох, остаје на месту мртав и стари чобанин, коме је Г. Тодоровић у главноме сачувао сољашњу суровост иза које се крије меко срце, љутито, готово с неким очајним тријумфом, довикне ономе „капетану“ коме ништа није озбиљно: „Ех, зар не рекох, да се и од љубави умире!“

Поред свега неуспеха који, као што се види, лежи нешто у природи Додеовог комада а и у приликама нашег позоришта, ја ипак држим да је идеја о „Арлезијанци“ и смела и од доброг укуса. Само ствар је сувише нежна, а како данас стојимо, ми нећемо, још дуго, с изгледима на релативан успех, моћи помишљати на друго што до на оно где је пре свега интрига, и где је она проста и јасна, па и то како кад.

Бизе-ову музику ваљало би нам један пут засебно

одевирати, јер је она прошла горе и од драме. Г. Бинички, коме француска музична литература мора бити није позната, нашао би у њој, без икакве муке, замену за ону облигатну своју Сен Сансову „Мртвачку игру".

* * *

У нашем позоришту учестале су прославе, а на жалост и смрти. У овом месецу опростиле су се с публиком Г-ђе Гргурова и Лугумерска, а умро је стари глумац Ђура Рајковић. Са Рајковићем нестаје један добар део честитости у Народном Позоришту, један изредни пример оног старинског савесног вршења дужности, које га, колико знам из свог личног искуства, није остављало ни у старим данима, кад му се приближивало време одмору. На велику жалост, тај заслужени одмор постао је за њега наскоро онај вечити.

Одласком Г-ђе Гргурове у пензију закључује се један одсек у историји српског театра. Г-ђа Гргурова везана је за београдско позориште од његовог постанка, и готово би се могло говорити о њеној школи, толико јој је утицај истрајним и непрекидним радом био јак. Он се и данас осећа и осећаће се још нема сумње. И тиме име Милке Гргурове добија шири значај, и могуће је да ће у историји наше опште културе бити помена о степену до кога је она, кад је била у пуном јеку, довела српску глумачку вештину.

У Г-ђи Лугумерској губи Позориште марљиву, уредну и веома скромну глумицу. А што је најважније она му је могла још служити, у толико пре што, услед њеног пензионисања, оно данас нема ни једне глумице за озбиљне старије улоге.

Драгомир М. Јанковић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Концерти: — *А. Гринфелд.* — *Београдски војни оркестар.* — *Г-ђа Горленко-Долина.*

Прошлог месеца приређено је А. Гринфелд у Народноме Позоришту једно клавирско вече, које нам је дало уживања ретке врсте.

А. Гринфелд је вештак европског гласа, и нама не остаје додати ништа ново оценама са толиких позваних страна већ поодавно изреченим. Ми се дакле задовољавамо да констатујемо да су у тог човека у највећој мери сједињене све особине које чине савршену уметничку снагу.

Његовом вештачком, непогрешном савлађивању клавијатуре у погледу техничке виртуозности и богатога владања тоном, придружује се уметничка моћ појимања, као и одличне диспозиције за истинско осећање музике, отменост духа, велика јачина воље и необична пријежност, и музичка образованост која залази у најскровитије тајне уметничког стварања. На тај начин се у Гринфелда развио онај његов осећај стила ретке чистоте и јасности.

У програму је било пет тачака. Мозартову Сонату A dur — ту просту, јасну и милу музику — одсвирао је са савршеном корекцијом стила, много укуса, и ванредним осећајем. У другој тачки, у којој је било више бројева, нарочито се одликовао Брамсов Интермецо ор. 117. Под рукама вештаковим он је био права поезија у тоновима. У трећој тачки је била Шуманова Новелета A dur ор. 21, даље: Papillons, ор. 2. и као додатак „Сањарија“, опет од Шумана. Гринфелд је, као што је познато, један од најјачих тумача Шуманових, а то је и овог пута сјајно показао, особито у „Сањарији“, која је, без сумње била најзначајнија тачка овог вечера. Да се осети необична

поезија и лепота Шуманове композиције, мора је човек чути од Гринфелда.

Гринфелдове композиције, ма да су срачунате једино на спољни ефект, и ма колико да имају мало музичке садржине, припадају ипак бољој салонској музици, у поређењу са масом таквих ствари у новије и раније доба. Гринфелдове су ствари природне, течне, имају лепу форму, и добар клавирски став. Ово специјално вреди за Гавоту ор. 40. Што тим својим композицијама Гринфелд производи јак утисак, лако се објашњава тиме што су оне може се рећи претрпане свим могућим тешкоћама, које Гринфелд савлађује виртуозно, а које ширу публику засењују.

Место Гуновљеве Фантазије из Фауста волели бисмо да смо чули друго што год; мотиве из те опере свирају толики и могући и немогући инструменти, и тако често, да је већ постало досадно. Клавирска литература тако је богата оригиналним и вредним стварима, да се с правом може тражити од уметника као што је Гринфелд да што друго узме у свој програм.

Позориште је било нола празно. Узрок су оне претерано повишене цене места.

*

Колико је Београдски војни оркестар свету у вољи, најбоље се видело по скоро распроданој кући.

У програму је била прво увертира Сметанине опере „Продана невеста“. Ова тешка, али бојама и садржином богата и тако жива увертира одсвирана је добро, ако се изузму неке ситне несигурности у појединим гласовима.

Главна тачка вечери била је симфонија A dur од Менделсона, ово лепо, јасно дело са савршеном формом у сваком свом такту. Нигде се у њему не опажа тешкоћа у раду; у живом мелодичном току утичу на уво и душу слушаоца четири дела ове симфоније; нигде застоја у машти, свуда истина, племенита и чиста уметност.

Музикалним идејама доста сиротo, али сјајно и духовито инструментирано дело Сен-Санса (у програму:

Сен-Саенса) и овог пута произвело је на публику свој обични утисак.

Као солисткиња појавила се овог вечера Г-ђа Бинички. Певала је Сантуцину романцу из Маскањијеве Cavalleria Rusticana и Пажеву арију из Мајерберових Хугенота. Г-ђа Бинички има врло добро образован и школован глас, леп звук; техника јој је ваљана, а колоратуре су до појединости брижљиво изведене. За похвалу је њен изговор, који јој је као странкињи свакако тежак.

*

Бурно ликовање слушалаца којима је позоришна сала била дупке пуна, поздравило је у суботу 28. пр. мес. певање Г-ђе Долине-Горленко и свирање Г.г. Леополда Ауера и Александра Миклашевског. И с правом, јер је то било право уметничко задовољство што нам руски терцет даде.

Г-ђа Долина-Горленко има алт од необично великог обима, мајсторски влада техником, те није чудо што је на јучи задобила срца својим лепо инспираним извођењем, својим разложитим тумачењем, и силином израза поузданог у области и лиричних као и драмских ефеката. Г-ђа Долина је певала најпре Ваљу из Глинкине опере „Живот за цара.“ У почетку се беше оназила нека мала индиспозиција, која је на интонацију штетно утицала, али која је доцније потпуно ишчезла. У песмама А. Бородина, Цезара Ки и Римски-Корсакова могла је певачица изнети сав свој дар, те је морала на општи захтев додати Шуманово: „Ich grolle nicht“ („Ја се не срдим“). То је отпевала ванредно. И остале тачке су биле одлично изведене.

Дорастао такмац тог вечера био је професор Л. Ауер. Он има европски глас као један од првих уметника на виолини. Г. Ауер има обиман, отмен, мек, и звучан леп тон; техника му је за дивљење и савршено поуздана; кантилене су нежне, и миле, и тачне.

Г. Ауер свирао је најпре са Г. Миклашевским Со-

нату од Хендла. Сваки део те сонате био је мајсторски изведен, у одиста великом стилу, и нежно нијансиран.

После комада од Чајковског и Вијењавског пљескање је било толико да су уметници морали додати нешто ван програма. У додатку Souvenir de Moscou показао се Г. Ауер као уметник првог реда.

Као трећи у овом терцету фигурирао је Г. Миклашевски, који је све комаде тачно и дискретно пратио. Као солист на клавиру, Г. Миклашевски показао је добру технику, добар удар, али место оног помамно убрзаног темпа (нарочито у Шуман-Листовој „Посвети") ми бисмо у његовом извођењу волели више топлине и музикалног осећања. Мора се признати да је клавир који је Г. Миклашевски нашао овде био сасвим слаб, без тона. Није дакле ни чудо што са Шопеновим Nocturne Cis-moll није начинио никаквог нарочитог ефекта. Најбоље је још пошла Etude од Шита (Schütt).

Као последња тачка у програму била је Чајковскога Романца и Једличкина „Хусточка", за певање, виолину и пијано. Сва три вештака извела су ово двоје веома лепо.

* * *

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Како нас деца уче. Неколико искрених речи родитељима и учитељима наменио Ср. Пашић, управитељ Више Ж. Школе Краљице Драге и Женске Учитељске Школе. Београд 1902. 8° 26.

У ово „неколико искрених речи“ доказује се једна несумњива ствар, да деца у основним школама треба да читају народне песме. Очевидно, једна онако здрава и свежа поезија, са својом чистом, патриархалном етиком, са својим великим лепотама примитивних епопеја, у оном кристалном, лепом народном језику, може само добро да утиче на пријемљиве душе дечје. Али, Г. Пашић је био један од оних људи које Французи зову gâcheurs, један од бранилаца који школе и компромитују ствар којој су се ставили у службу. Место развијања и брањења једне тачне педагошке тезе, он је учинио напад на модерни рационалистички дух, на нашу реалистичку историјску школу, и то у толикој мери и тако жучно да његова патриотска књижица личи на клерикалски памфлет против науке.

Он је један на „историјске истине“, како их иронично назива, које су утврдиле да је Марко био турски вазал, да Вукашин није убио Уроша, да Вук није издао на Косову. То је „рушење народних идеала“, „груби материјализам“, и „Пелагићева стварност.“ У ствари, то је само наука, савесно истраживање истина ради саме истине, која је највиши морал и највиши циљ који људи имају на земљи. Наша историја имала је да бира: или да буде регистровање, развијање народних легенди или да се попне на висину науке. У доба самога француско-пруског рата, 1870, један од највећих француских научењака, Гастон Парис, предајући у Француском Колежу о *Песми о Роланду* рекао је ове златне речи које ван-

редно износе задатак истинске науке: „Ја исповедам апсолутно и без резерве ту доктрину да наука нема другога предмета до истине, и то истине ради саме истине, не водећи никаква рачуна о последицама, добрим или рђавим, неповољним или повољним, које би та истина могла имати у практици. Онај који, из патриотске, религиозне или чак моралне побуде, допусти себи у фактима која проучава, у закључцима које извлачи, најмање претварање, најнезнатније извртање, није достојан да има своје место у великој лабораторији где се честитост и искреност сматра за већу препоруку но умешност. Тако схваћене студије, на којима се у свима цивилизованим земљама ради у истом правцу, сачињавају изнад ограничених, различних, често и непријатељских народа једну велику отаџбину коју никакав рат није укаљао, којој никакав завојевач није загрозио, где душе налазе уточиште и јединство које им је Божје царство давало у негдашњим временима.“ Сем тога, још није доказано да мимоићи истину значи избећи све њене последице, да се ној који је забио главу у песак одиста сакрио од својих гонитеља. На против, знати значи у напред видети. Наоружан истином, знајући тачно своју прошлост и своју снагу, један народ има много више изгледа на победу у борби за опстанак. Снага народа није данас у мртвим традицијама. Швајцарци нису пропали што је разбивена лена и поетска легенда о Вилхелму Телу. Ирци још живе и ако не верују више у повест о Светом Ерину.

Г. Пашић је јако незадовољан човек, и њега боли што се наша интелигенција отпадила од Цркве, што се у нашим друштвима не певају више прмоси и тропари. Њега запрепашћује када чује како један интелигентан човек држи посмртан говор не помињући никако име Божје. Шта више, када говори о томе, он то чини са страшћу једнога фанатика, који би, да је живео пре пет или шест стотина година, потпално ломачу да сагори јеретике — in majorem Dei gloriam. Његово је право да верује, као што други имају право да не верују. Али

да ли би Г. Пашић волео да је онај његов говорник пре-ћутао своје уверење и рекао оно што не мисли и не осећа? Не морају бити за каменовање људи који поштују достојанство своје мисли, који не стављају једну догму противу друге догме, но се држе сумње која је створила сав напредак и која значи живот. Ако има да се бира између једнога ансурдног и традиционалног објашњења света и сумње, има пуно људи који ће се пре задовољити скептицизмом, савесним и неуморним траженьем истине но затварањем очију и абдикацијом своје мисли. Откуда Г. Пашићу та нашинска сигурност у уверењу да он има право а да су остали бедници и заблуделе овце?

Поред свију својих претенсија, ова је књига и ненатриотска и нехришћанска, у правом смислу обе речи, у смислу који су им дали њини оснивачи, француски револуционари пре сто година и Исус Христос пре две хиљаде година. Ненатриотска зато, што она потпирује националну сујету, уверење да смо ми „изабрани народ", да треба падати на колена пред гуслама и у екстазу пред јунаштвима Краљевића Марка, данас када је више но икада потребно да се оставимо декламација, да рачунамо трезвено, са чињеницама, према ономе што смо одиста и шта у ствари имамо, не осврћући се на студену и мрачну прошлост нашу, но водећи рачуна о нашем „бити или не бити", о садашњици које је страшна и о будућности која прети да буде још гора, ако се и даље будемо љуљушкали самообманама и фразама. Ова је књижица нехришћанска, зато што је задахнута неким необјашњивим и закаснелим фанатизмом, што излаже мржњи и осуди један велики број искрених и честитих људи који у сумњи и научним истраживањима истине траже мир своје савести и правац своме животу.

У опште, једна књига више која није достигла свој циљ. Г. Пашић је хтео да докаже једну идеју која је и иначе ван спора. Али, несрећом, доказивао је, и сувише доказивао ствари које се не дају доказати, и зато пре-

машио и промашио. То је она стари истина: Што више обухватиш, то ћеш слабије стегнути.

Ј. Скерлић.

Покајање, покајнице и корота, од Ј. Ф. Ивановића. Сепаратни отисак из Гласника земаљског музеја у Босни и Херцеговини. Сарајево 1901. г.

Готово сви народи на земљи верују у вечност душе и држе да само тело умире. По смрти тела душа остаје да живи и даље, у почетку у близини тела а доцније удаљено од њега. Обилази све крајеве и просторе, а највише сроднике, пријатеље и познанике покојникове. Зато што може да чини добра и зла, родбина и познаници указују покојнику љубав и поштовање. Начин, на који се ово двоје у спољашности манифестује и добија видан облик, спада колико у карактеристичне толико више интересантне етнографске одлике. Весеље с играњем око мртваца до клонулости, лелекање и кукање добровољно или плаћено, чупање косе и дерање одела, унаказивање лица или других делова тела, бријање и подсецање косе и т. д. јесу видљиви знаци којима се туга и жалост а с тим уједно љубав и поштовање према покојнику исказује код разних народа. Изгледа да се весеље при сахрани налази само код неколико народа, који културно најниже стоје, но и ту у почетку са сузама. Друга крајност туге и жалости за покојником: гребање лица, одсецање прста на рукама или ногама, вађење зуба једног или више њих и т. д. постоји у главном код варварских народа, па се делимице продужује и до вишег ступња културе. Бивало је, нема сумње, да су се и код културнијих народа па и код нас, нарочито у доба „укопних друштава", претварале жалости за покојником у необуздане радости и пијанке, али то нису, нити могу бити, остаци каквог првобитног обичаја.

Но ипак не треба мислити да су се старински обичаји жаљења за мртвима потпуно избрисали из успомене

нашег народа. Одржало је се и њих по планинским селима, а међу њима и таквих, који су по постанку врло стари. О њима нам пише г. Ивановић, онако, како су пре двадесет година били и изгледали у једном делу Црне Горе.

У његовим „Покајницама“ имамо опширан опис жаљења за мртвима, и других за српску фолклорну књижевност корисних опажања. Добит ће бити ако г. Ивановић продужи и даље рад на познавању живота нашег народа.

Др. М. В. Смиљанић.

Право Мањина, од др. Ђорђа Јелинека, професора на хајделбершком универзитету, превео Ђорђе М. Јосимовић. Оштампано из „Бранича“. Цена 0·50 дин.

Судећи по њеном наслову, могло би се мислити да се ова расправа бави питањем о сразмерном представништву. Али њен је значај много шири. Јелинекова је намера била расправити да ли у опште већина има права наметнути своју вољу мањини, — и ако она тога права не би имала, којим би средствима мањина могла обезбедити своју самосталност. Јелинек сматра владу већине као нужно зло; по његовом би укусу већма било кад би се ствари тако удесиле да се ништа не одлучује простом већином гласова, него путем споразума између разних група у друштву. Прихватајући једну чувену теорију Стјуарта Мила, и он доказује да би влада већине, ничим неограничена, могла постати озбиљна препрека напретку, пошто се новим идејама увек прво једна мањина, и то незнатна, одушевљава. Јелинек, затим, помиње случајеве где политичке странке представљају разне вероисповести или разне народности; ако би се ту начело о влади већине строго применило, добила би се, у практици, тиранија најмногобројније вероисповести или народности над свима другим вероисповестима или

народностима. Са чисто теоријског гледишта расправа је Јелинекова без сумње занимљива, као у опште све што Јелинек напише: она нас, нарочито, натерује да поново размишљамо о праву већине, које смо, у овом добу демократије, и сувише склони сматрати као једно неоспорно и апсолутно право; иначе, за законодавца ова ће расправа бити од мале користи. Јелинек је поменуо као средства за одбрану мањине само тако познате ствари, као што су одвајање уставних закона од обичних, оиструкцију итд. Он није ни покушао тражити да ли поред тих средстава постоје каква друга, још неузданија. С. Ј.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„*Мило за драго.*“ — Ову „слику из живота српскога народа у Бачкој, у три чина, с певањем, написао је Димитрије Ивановић, богослов. Стр. 64. Цена 60 потура). — Садржај: један богат, други убоги спромах. Онај богати, разуме се, непоштен. Овај поштени — воли без наде. Али све ће се лепо свршити. Богати ће допасти тамнице, а спромашни ће добити ону коју воли. Као обично у мелодрами, простодушно и нестишито. Само што је ова с врло, врло наивном интригом, па нема ни оно једно извињење које добре мелодраме, будући иначе без претензија, имају: занимљивост. Као слика из живота, и то из живота српскога народа у Бачкој, ова је драма сасвим без живота; а не знам по чему би била и слика српског народа у Бачкој. Сељаци у њој говоре стереотипним језиком мелодрамских јунака: Зар још и то?... О, има ли Бога?... Мајко моја, што си ме родила... О тешко мени!... Ти не знаш, мајко, колико љубим Анку!... Мајко, опрости ми... Ох! тешко ми је... Ах!... Ох!... Ха!... О не, не...“ итд., итд., Пустахије оперетске, суд исто тако. Морал мало хришћански: *мило за драго* — од богослова!... Пашто онда оно „писац задржава сва права“, кад ни иначе нико не би имао ни воље ни одважности да се тим правима користи?

Мала библиотека. — У св. 21. и 22. које су уједно изишле заступљен је Драгомир Брзак са сликама из комисије („У комисији, свакојаке слике и прилике из мојег бележника“). У књизи је пет слика, које су раније биле штампане најпре у књижевним листовима, па затим издате у засебним свешчицама. Не мислимо да је требало тако брзо штампати их по трећи пут, тим пре што има много бољих ствари у нашој књижевности, а које нису лавно издаване. Требало би да издавачи имају какав програм, јер овакво издавање нити одговара књижевним потребама, нити му се да схватити циљ. — Приче Брзакове иначе нису без занимљивости, и ако писац ни једну није брижљиво обрадио, нити је обраћао пажњу на то да имају потребне живости и изразности. У две од њих догађаји не изгледају вероватни („На силу лекар“ и „Власт може све“) а остале су у главном из живота, и ако би се пред завршетком слике „Једна идила“ могло застати с неким неповерењем. Књизи је цена 60 потура (80 н. д.) а чини III и IV број у IV години. Има 152 стр. познатог формата Мале Библиотеке.

У 23. и 24. свесци исте библиотеке (број V и VI) изишла је Гогольева комедија у 2 чина „Женидба“, у преводу Вукосаве Иванишевић-Куковић. Књига има 119 стр. а цена јој је 60 пот. (80. н. д.). У овој комедији псмевају се женидбе које се закључују на брзу руку, преко проводаџија. Сама тема није ни мало нова, али је Гоголь успео да добро обележи тип неодлучног човека, кога други покушавају увести у брак. Младожења се, најзад, спасе скакањем кроз прозор, а млада, пошто су јој једним доста неприродним начином отерали друге ревносније просиоце, остаје овога пута без свога сапутника у животу. Комедија је иначе доста слаба и заостаје јако иза „Ревизора.“

Размишљање једног обичног вола, тако се зове једна мала књижица од 8 стр. на 16^0, којој је цена 10 н. д. Написао ју је наш познати приповедач Радоје Домановић а одштампана је из 6. и 7. броја симпатичног омладинског листа „Покрета“. Тенденција у овој причи јаче је испољена но у другим причама Домановићевим, те с тога је у њој мање чистог приповедачког елемента, а више фељтонистичког. Прича има шири друштвени значај и одговара времену у коме је поникла и то толико, да поједини „Усрећитељи“ наше земље већ предвиђају алузије на њихов рад чак и у овој малој и незлобивој причици.

Радничке књиге.— Књига Г. Косте Јовановића, уредника „Радничких Новина“ *Благостање у Србији*, о којој је овде било речи, отворила је серију *Књига за народ*. О Ускрсу и о прослави Првог Маја изишле су још три књижице: *Наше Оружје*, где се говори о разним начинима на које Социјална Демократија води борбу, *Жена и борба за њено слободовђење*, јасно излагање феминистичких теорија, *Осмочасовни радни дан*, превод књиге Др. Васиљева, у којој се расправља о значају, остварљивости и корисности дневнога рада од осам часова. Све су то агитационе књижице, на малој осмини, величине једнога до два табака, цене 0·5 до 0·10 дин. Оне се књижице могу препоручити људма које занима друштвено питање и данашњи социјалистички покрет. — На корицама ових књижица види се да у овај мах излазе четири социјалистичка листа на српско-хрватском језику: Sloboda и Nova Sloboda у Загребу, *Народна реч* у Будимпешти, која излази месечно и забрањена је за Србију, и београдске *Радничке Новине*. —

Приликом овогодишње радничке прославе Првог Маја изишао је свечан спис *Први Мај 1902*, на 24 стране велике осмине и с артистичком насловном сликом. Поред песама с пригодном садржином има и неколико чланака о општем праву гласања, народном образовању, народној војсци, радничком законодавству. Од нарочитога је интереса чланак бугарског социјалистичког посланика Г. Киркова: „Балканска Социјална Демократија“.

У издању Радничке Библиотеке у Будимпешти изишла је књижица Милорада Поповића *Раднички Синдикати*. Писац исцрпно и с познавањем предмета претреса питање радничких удружења, њихов циљ и организацију, нарочито препоручујући српској радничкој класи борбу на синдикалном пољу.

Млади Ђурковићи, мађарски написао Ф. Херцег, превео Јован Грчић. Н. Сад 1902 г. стр. 212. цена 1 кр. — У новијој мађарској књижевности Фрања Херцег заузима једно од одличних места. Њега је, ако се не варамо, први у нас преводио Змај у Јавору за 1893. г. („Таломљена лутка“, три приче Ф. Херцега: I. Последња пранка. II. Жабе. III. На нарастосу). Од већих дела преведена је раније приповетка „Ђурковићеве кћери“, а сад је већ у рукама српских читалаца и приповетка о Ђурковићевим

синовима. Као и његов сународник Коломан Миксат, Херцег има доста хумора, али лаког, доброђудног и умереног. Сцене су из живота, можда нешто мало уљепшане или измењене, али им је у основи истина. Ово дело о коме говоримо опомиње неким особинама на боље друштвене романе Јокајеве, нарочито на „Золтан Карпатију.“ Херцег, до душе, нема оне прецизне израде појединих типова и личности, каквом се одликује Јокај у том и неким другим својим романима, али је ближи стварности. Уз то, у овој причи Херцеговој нема оних романтичних природа које се у Јокаја налазе, нити изванредних сцена, него је у њега све обично и грађанско, а тиме, разуме се, и вероватно. На „Золтана Карпатију“ највише подсећа двобој, и избор посланички, али то није дошло са имитације, него са једноликости догађаја, или са неких заједничких особина мађарског духа и културе.

— —

Познати француски публициста *Шарл Лоазо*, који је нас Јужне Словене задужио, поред многих ситнијих чланака, и двема врло важним књигама: „Le Balkan slave et la crise autrichienne“ и „L'équilibre adriatique“, публиковао је у часописима „Minerva“ и „La Quinzaine“ студије „о руско-аустријском споразуму и руско-француском савезу“, чија садржина треба да интересује све мислене политичаре на Балканском Полуострву. Основна мисао свега му публицистичкога рада своди се на ово: Русија и Француска су дужне сагласно и заједнички подржавати Јужне Славене, да би им олакшале борбу с интригама којима се припремају погодбе за што поузданије надирање пангерманизма на Исток. Због тога се Лоазоу не свиђа, што руска политика обраћа више пажње на далеки него ли на ближи Исток, где се интереси и Русије и Француске подударају, а у складу су и са интересима јужнога словенства. Успе ли пангерманизам на Балканском Полуострву и у Малој Азији, страшан ће удар задан бити и интересима француским у Сирији и на Средоземном Мору. Француска се, да би сачувала од повреде своје интересе, мора старати да слаби немачки утицај у Цариграду и аустроугарски на Балканским Полуострву. Како је слаба да сама то с успехом постигне, има права тражити активну помоћ руске дипломатије и осуђивати политику споразума с Аустријом, која, по ономе што је било, значи: слабљење југословенства у борби с германизмом и неограничену слободу Аустро-Угарске да ствара

мирним путем погодбе за њезина политичкао свајања на Балканском Полуострву, док Русија не изврши своје задатке У Азији. Интерес руско-француског савеза, ако се хоће да буде користан и за Француску, упућује на политику која би имала ове две главне тежње:

1. Подржати Јужне Словене у њиховим напорима да учврсте своју економску и политичку самосталност, помажући им у борби с германским надирањем, које је опасно и за њих саме, и за Француску, и за човечанство.

2. Постићи с Италијом споразум у погледу Арбаније, где би рада била учвршћити се Аустро-Угарска не би ли од Јадранског Мора направила немачко језеро и тако припремила окупацију Маћедоније, преко које ће прелазити у будућности индијска пошта.

Ови закључци г. Лоазоа потпуно одговарају нашим интересима, те би, чини нам се, добро било кад би наша дневна штампа поклонила више пажње овим његовим студијама, које су у Француској примљене врло симпатично.

Ту скоро је у Лиону изишла о Гоголу докторска дисертација младе Бугарке Рајне Трнове, која је симпатично поздрављена у француској штампи као дело савесно израђено на основу богате литературе. Њени се закључци о Гоголу своде на ово:

„Гоголь је теоријски и практички утврдио литературни реализам у Русији давши му естетички и социјални значај. Његов с почетка весели смех прелази у горки при судару с оним што у животу не ваља, али остаје смехом човека који воле људе и страда кад их види да морално падају. Естетички песимизам и мисли о друштвеном добру — то је двојака основа дара Гоголъева. Поређујући руске реалисте с француским, видимо да су ови апостоли уметности ради уметности, док први за своју уметност везују моралне захтеве, ватрену жељу да се друштво усавршава. Од 30-тих година Гоголь упућује погледе друштва на велика питања литературе и живота. Руској литературном стварању оставио је у аманет наделo: истинито сликајући стварност тежити вишим и чдеалним сврхама. Утицај Гоголъев био је огроман. Његов иманет као црвена нит провлачи се кроз сву новију руску литературу, све до времена Толстојева.“

Disraëli, par M. Courcelle. Paris, Felix Alcan, 1902, стр. 180, фр. 2·50. — Ово је трећа књига у збирци биографија владалаца и државника, коју је недавно кренуо издавач Алкан. У првој је била биографија Бисмаркова. У овој новој књизи прича се, као што се из наслова види, живот Дизраелија, „оснивача енглеског империјализма, одличнога државника, који се посветио томе да постигне своје велике патриотске идеале, повећавши моћ Енглеске и остваривши слогу између слободног народа и популарне монархије."

L' Impératrice Marie-Louise, од Фредерика Масона, Goupil & C-ie. — После књиге о *Царици и Краљици Жозефини*, познати историчар Наполеонова дома износи у овој својој новој књизи тачну физиономију Марије Луизе, жене без чврстине и неспособне за јаче емоције, и која Наполеона није никад потпуно разумела. У књизи је општа и анегдотична историја, увек жива и живописна: књига је украшена са сто слика, од којих су четрдесет изван текста и један факсимиле умањене познате слике Марије Луизе од Изабеја.

ДРУШТВА.

Из главног Просветног Савета. — 813. састанак, 6—Ш: — Г. Љубомир Н. Вукашиновић, учитељ моли да се препоручи за школске књижнице његова књига: *Успомене са Савинца*. Савет је ову књигу дао на реферовање своме редовном члану Г. М. Ивановићу. — Према рефератима Г. Г. Мих Валтровића и Боке Миловановића, д-ра Стевана М. Окановића, Јосифа Ковачевића и Михајла М. Станојевића о *Писанкама* Г. Ђорђа Крњца, о *Видним Таблицама* и о *„Српском Округлом Писању"* Г. Вића Малетића, Савет је одлучио да Г. Ђорђе Крњац, према напоменама свију референата, преради своје *Писанке* а тако и Г. Вића Малетић своје *„Српско Округло Писање"* и *Видне Таблице*, на ће се онда коначно одлучити о пријему ових дела за помоћна наставна средства у народним школама.

— 814. састанак, 13.—Ш'о. г. — Према реферату г. Љуб. М. Протића о књизи: *Старац Никита и његове три кћери*, коју је превела с руског Г-ђа Живана Ст. Милићевићка, Савет је одлучио да се ова књига не може препоручити за школске књижнице с тога, што је местимице

рђаво преведена и што је лошег издања. — Према рефератима Г. Г. Јована Миодраговића и Владислава Тителбаха о *Прегледима за цртање у основној школи* од д-ра Стевана М. Окановића и Војислава Стевановића, Савет је одлучио да се ови прегледи могу употребљавати у нашим народним школама, ако се прераде према напоменама г. г. референата, имајући при том на уму конкретне предмете и српску орнаментику, и ако буду добро технички израђени. — Према рефератима Г. Г. Петра Десиотовића и Јована Ердељановића о *Земљопису Краљевине Србије са кратким описом свију српских земаља* за IV раз. осн. школе од Раше Митровића, Савет је одлучио, да се овај Земљопис овакав какав је не може употребљавати као уџбеник у нашим народним школама. — Према рефератима Г. Г. Владимира Стојановића и Јована Ердељановића о књигама: *Земљопис Краљевине Србије за трећи разред народних школа по речним сливовима* и *Земљопис Краљевине Србије за четврти разред народних школа* од Мих. М. Станојевића, Савет је одлучио да се ови земљописи овакви какви су не могу употребљавати као уџбеници у нашим народним школама.

815. састанак, 27.—III о. г. — Г. Павле Аршинов моли, да се његова књига *За што је што у свету?* препоручи за књижнице народ. и средњих школа оних разреда, у којима се предају природне науке. Према мишљењу неколицине чланова Савета, којима је ова књига позната. Савет је одлучио да се ова књига може препоручити за књижнице народних и средњих школа. — Г. Мита Стајић овд. књижар, моли за одобрење да се његова издања књига: *Дечје игре* и *Андерсенове одабране приче* могу поклањати ученицима народних школа о испитима. Према мишљењу неколицине чланова Савета, којима су ове књиге познате, Савет је одлучио да се ове књиге могу поклањати ученицима народних школа о испитима. — Према рефератима Г. Г. Влад. Сантнера и д-ра Манојла В. Смиљанића о *Географији Азије, Америке, и Аустралије*, за IV разред средњих школа, коју је проф. Г. Срећко Милетић у руконису поднео и намењо за уџбеник ученицима средњих школа, Савет је одлучио да се ова Географија, због лошег и нејасног стила, због многих грешака у језику и велике опширности, оваква каква је не може употребљавати као уџбеник у средњим школама. — Према рефератима Г. Г. Сретена М. Аџића и д-ра Душана Рајичића о прештампавању књига: *Рачуница за*

I и II разред основне школе и *Рачуница за* III *и* IV *разред основне школе* од Г. Стев. Д. Поповића, Савет је одлучио да рачуницу за I и II разред основне школе не треба прештампавати, пошто је раније у Савету решено да у I и II разреду основних школа не треба употребљавати никакве уџбенике, сем буквара и читанке, и да се за III и IV разред може прештампати с тим, да писац по свом нахођењу при прештампавању узме у обзир напомене, које су изнели г. г. референти.

Српско Геолошко Друштво држало је 10. априла т. г. свој XCIV редовни састанак. На њему је приказан мамутов зуб, извађен из Колубариног корита; прочитан је допис Г. Т. Бушетића, учитеља, о нађеним батовима у околини села Пољне. Г. проф. Сава Урошевић држао је предавање о претходним резултатима својих геолошких испитавања Пересничких Планина и Хомољских Брда. Од свих исконских стена Н. Планина и Х. Брда гранит је највећег пространств. Гранитски масив пружа се са С. на Ј. и гради висове: Чукар, Змејореску Косу, Комшу и цео атар села Вуковца. Гранит је врло трошан, махом биотитски, богат фелдспатом. Гнајси су ограниченог пространства. Амфиболски су најраспрострањенији и просечени гранитом. Има и биотитских и хлоритских гнајсова. По пространству на друго место долази микашист. Он је на Бркиној Њољани врло богат гранитом а у Левој Реци испуњен сочивастим зрневљем фелдспата. На местима, где је микашист просечен гранитом и габром, метаморфисан је на додиру. Од микашиста су: Комшански Вос, Чука Кокорњи и Здравча. Амфиболити другују с амфиболским гнајсом, микашистом и хлоритошистом. Кварцне жице се јављају у хлоритошистима и микашистима. Обично су хлоритошистни кварцити носиоци: металног злата, пирита, галенита, арсенопирита и церуснта. Богати златни мајдани: Благојев Камен и Честобродица везани су за овај кварцит. Микрогранулити са бипирамидалним кварцем пробијају пешчаре. Филити заузимају део Урошеве Тилве, Чуку Њамцули и Кунинову Главицу. Мермер се јавља на коси Босиљковцу. На Чукару кречњаци належу непосредно на гранит. Правац пружања слојева у главноме је С—Ј., са падом у З. или И. ноље.

Ж. Ј. Ј.

23. априла прослављена је свечано у Бугарској двадесет-петогодишњица од дана кад је Егзархија на чело постављен као егзарх Јосиф I. Политичке прилике, а нарочито, у ирков узбуни која се подигла у Бугарској, крају приведено питање о посвећењу митрополита Фирмилијана, послужиле су као повод да се овој прослави дâ и демонстративно обележје, да би се овом приликом што очигледније истакло духовно јединство бугарскога народа. На Ђурђев дан је служена свечана служба у свима црквама у Бугарској, а учитељима по селима и професорима по градовима наређено је нарочитим расписима да тога дана држе у школским зградама јавна предавања о животу и заслугама слављеника, егзарха Јосифа I. У Цариград је послана нарочита депутација од чланова свих културних установа и књижевних корпорација да, у име бугарскога народа, поздрави Егзарха, кога је и Султан, у знак признања, одликовао Османијом I реда.

Овом је приликом — само не знамо зашто баш у Лајпцигу код толиких штампарија у Бугарској — угледала света и књига „Поглед на рад бугарске егзархије. 1877—1902.“ од О. М. Ђ. која садржи биографију Егзархову, поглед на његов досадашњи рад и постигнуте резултате, нарочито у погледу отварања и уређења школа у Маћедонији, јер је ова област и била управо главни објекат рада Егзархова. Подаци, на основу којих је писана биографија, свакојако су тачни, али жалимо што то не можемо тврдити и за оне којима се хоће да утврде постигнути резултати у Маћедонији. Жеља да се покаже у што јаснијој светлости рад Егзархов у овој, Бугарима тако драгој, области навела је писца на преувеличавања која се могу очигледно утврдити. У осталом, ми ћемо имати прилике да о овој књизи нарочито проговоримо коју више.

ИСПРАВКА.

У прошлом броју, у чланку „Краљ Теодор I Корсикански“ на стр. 586. у трећем реду у место *отео* Београд треба *опсео* Београд.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI, број 2. — 16 мај. 1902.

СТРАДИЈА.

(5.)

У Министарству Просвете све сам овејани научник. Ту се тек ради темељно и смотрено. Но петнаест, па и двадесет дана дотерује се само стилизација и најмањег акта, па разуме се већ, ту су и језикословне ситнице, надежи свакојаки, с предлозима и без предлога.

Посматрао сам акта.

Један директор, на пример, пише:

„Господину Министру Просвете.

„Наставници ове гимназије већ шест месеца нису плату примили, и у такву су материјалну невољу доведени да ни хлеба немају. Ово се даље не може дозволити, јер ће се тиме убити углед наставника, па и саме наставе.

„Учтиво молим Господина Министра да што пре изволи порадити код Господина Министра Финансија за нужно наређење да нам се изда плата бар за три месеца."

На полеђини превијеног акта стоји:

„Министарство Просвете.

ПП. 5860.

1-П-891.

Директор Гимназије ...ске моли да се тамошњој гимназије изда плата за три месеца."

Испод тога другим рукописом реферат:

„Стил неправилан. Ред речи не одговара правилима синтаксе. Употребљене су стране речи: *дозволити* и *нужно*." (Те су речи у акту подвучене црвеном писаљком).

Испод тога министровом руком написано (рукопис ружан, нечитак, као што обично такав рукопис добије одмах истог момента сваки који год постане министар):

„Просветном Савету на мишљење."

Испод тога стоји опет нов рукопис:

„2-III-891.

„Главном Просветном Савету.

(Један тај Просветни Савет је свега и био, а мислио би човек има бар тридесет споредних).

„У прилогу ⅟. шаље се Савету акт директора ...ске гимназије да у њему проучи граматичке облике, синтактичке и стилистичке особине, на да га са својим мишљењем врати што пре Министарству Просвете на даљу употребу."

По наредби Министра
ит.д.
(Потпис.)

Како је ствар хитне природе, то не прође ни петнаест дана, а Главни се Просветни Савет искупи у седницу. Између осталих предмета дође и овај, и савет одлучи да се та ствар упути на оцену двојици стручњака. Одреднше двојицу и ставише решење у записник, а деловођа има дужност да то изврши.

Сад долазе писма стручњацима:

„Господине.

„Према акту Господина Министра Просвете III. 5860, од 2-III ове године, а према одлуци XV седнице Главног Просветног Савета, држане 17-III исте године СБр. 2., част ми је умолити Вас да проучите акт директора ...ске гимназије у погледу граматичком, синтактичком и стилистичком, на да о томе у што краћем року поднесете Савету исцрпан реферат.

„Примите, Господине, и овом приликом уверење о мом одличном поштовању."

Председник Гл.
Просветног Савета"
(Потпис).

Такве садржине писмо упућено је и другом референту.

После два месеца тек стиже Просветном Савету исцрпан реферат о директорову акту, на коме су заједнички радила оба стручњака. Реферат овако почиње:

„Главном Просветном Савету:

„Размотрили смо и проучили акт директора ... ске гимназије и имамо част поднети Савету следеће своје мишљење:

„Све у природи подлежно је закону поступног развијања и усавршавања. Као год што се од првобитне монере, поступним развијањем и усавршавањем дугим низом векова долази до најсложенијег организма човечијег тела, тако се исто и језик развијао од неартикулисаних, животињских гласова док није дугим низом векова достигао висину савршенства данашњих модерних језика.

„Да бисмо ствар што боље и прегледније извели, го ћемо се служити овим редом:

I. Општи део.

1. Говор и његов постанак.
2. Порекло данашњих језика.
3. Заједнички корени (Санскрит).
4. Цепање језика на главније групе.
5. Један део из упоредне филологије.
6. Историја науке о језику.
7. Развијање науке о језику у опште.

II. Наш језик и закони. Његова развијања.

1. Стара постојбина (историја).
2. Сродни језици.
3. Заједничке особине и разлике сродних братских језика нашем језику.
4. Дијалекти заједничког језика у старој постојбини развијају се у засебне језике.
5. Дијалекти нашег језика.

III. Директоров акт.

1. Порекло и историја акта.

2. Особине језика у њему према особинама старог страдиског језика у старим повељама....“

И тако даље. Ко би још могао све то и понамтити! то јест, ако је и ово добро запамћено.

Сад долази стручно разрађивање сваког дела сваке тачке по овом утврђеном реду, и после много, врло много написаних табака, долази се на реч *дозволити*. Даље гласи:

„Дозволити, им. гл. санскр. dharh duhorh, скакати, скакуцкати, трчкарати (В. књ. III, с. 15, 114, 118 b. Н. С.** m.) = pl. donti, r. duti, gr. ἐμαυρίζω, l. canto, cantare, provoco, provocere (sic) k. 3×b, звати, звонити, звук, звер (В. Расрди се тигар звери љута. Ђ. Л. Н. 18.) = Скочи срна иза грма = зволити са „до“: дозволити (Н. 16. В. 3. С.Н.О.4. Ђ. Д. 18, 5. књ. III. Види пример: „На јунаку рана седамнаест“).

„Према овоме налазимо да реч „дозволити“ није наша и да је треба као штетну по нашу нацију избацити“.

Истим начином долази објашњење и речи „нужно“, и долазе до истог закључка.

Затим су прешли на ред речи у опште, на посебно, на ред речи у акту директорову, и ту учинили стручне замерке.

Најзад: „Стил и особине стила у акту“, а завршено опширним текстом од неколико табака:

„Паралела између језика и стила у акту директорову и стила у Омировој Илијади.“ (Ту су нашли да је стил Омиров много бољи.)

„Према свему овоме — веле — мишљења смо да се овај акт врати директору ...ске гимназије, да га према нашим примедбама савесно исправи, а по том се може по истом акту радити даље шта треба.“

После читавих месец дана састане се Савет и размотри реферат, а за тим доноси одлуку, да се акт врати директору да га према примедбама стручњака исправи

и наново поиље министарству на даљи рад. Господи референтима се одређује по 250 динара одсеком, као хонорар за реферате, који се има исплатити из фонда за пензије удовица чиновника просветне струке, или из буџета одређеног на плате послужитељима.

То своје мишљење Савет учтиво спроведе Г. Министру на даљи рад.

И акт се по том из министарства (уз њега реферат у прилогу под ·/.) врати директору да га исправи по напоменама и замеркама стручњака...

Тако се тамо, темељно, стручно, расправљају све ствари и води преписка пола године док се у акту не исправи и најмања граматичка грешка, и тек се онда приступи даљем раду по том предмету. Од најмањег акта силном преписком нарасте тако велики акт да га човек може једва на леђима понети.

Сви чиновници у министарству, пошто су књижевници, онда, разуме се, пишу књиге; само господин министар не пише ништа. Пред њега нисам смео ни излазити, јер ме сви увераваху да тако дрзак покушај не чиним, ако ми је глава мила. Господин Министар, вели, ради по ваздан гимнастику, врло је напрасит човек и воли да се туче.

Причају да се чак, једног дана, потукао са поглаваром цркве. И поглавар цркве добар гимнастичар и страстан јахач, међу тим напрасит човек и тако исто радо се туче. Једног је свештеника ударио штапом по глави у Божјем храму, из непознатих разлога. Он је ту своју напраситу нарав, како сви мисле, добио читајући многе свете књиге, те се његови испади правдају, и чак му нико и не замера. Први сукоб његов с министром био је због неке јахачке трке, на одмах дођоше на ред још многа друга питања побожна и просветна, од којих је зависило правилно васпитање омладине. На пример: главар вере је тражио да пошто по то у уџбенике школске о вери уђе и један део о гајењу ждребади, а министар је тражио да место тога уђе чланак о пливању. У тим важним пи-

таљима нико није хтео попустити и ствар, мало по мало, дође дотле, да један другог нису могли гледати. Министар, да би своме противнику што више накостио, нареди да се чак ни у зоологији у школама не сме предавати о коњу, а место те одвратне животиње, кад она дође на ред у предавању, да се предаје о пливању у хладној води.

Али, то су већ ситније ствари што се мења једно место у уџбенику, јер се и уџбеници, па чак и целокупни програми за наставу мењају сваког другог дана.

Нема човека који је са службом у просветној струци, а да не пише уџбенике за школе; а сем тога сваки спреми по какву корисну књигу за награђивање ученика и за лектиру доброј деци.

Уџбеници, управо писци, чекају на ред. Треба многе помоћи материјално и према томе се и уџбеници откупљују или препоручују школама као обавезни за наставу. На првом месту министар подмири своје приснe пријатеље и рођаке. Таман се прими један уџбеник и ученици га набаве, а тек сутрадан донесе министру други уџбеник неки његов присније, и разуме се треба и њему учинити. Одмах истог дана распис:

„Пошто се дугом употребом показао уџбеник (за тај и тај предмет од тога и тога) врло неподесан, то ће се у интересу наставе досадашњи уџбеник избацити из употребе, а узеће се уџбеник.... (име писца сам заборавио).“

(Наставиће се.)

Радоје М. Домановић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Ноћни подвизи тарасконскога јунака.

(10.)

Али добри Тартарен није све то узимао ни мало озбиљно. „Јест, јест, пукотине... Јест, јест, усови!...“ и прснуо би у смех намигујући и подгуркујући вође, да им покаже како се он не да вући за нос и како је посвећен у ову комедију.

Веселе тарасконске песме расположише најзад и вође, и кад би се за часак зауставили на каквој чврстој леденој стени, да господин мало одахне, они би запевали по швајцарски, али не одвећ гласно, бојећи се усова, и не дуго, јер је време пролазило. Осећаше се да се вече примиче, по оштријој хладноћи, а нарочито по необичном нестајању боје код овога леда, ових снегова, нагомиланих, наслаганих, који се, чак и кад је небо мутно, преливају дугиним бојама, али добијају тамну, нејасну, бледу месечеву боју, кад се дан почне клонити паду, задржавајући се само на далеким врховима планина. Бледило, лед, тишина, права смрт. И доброг Тартарена, онако ватрена, онако жива, ноће остављати његова веселост, када му један далеки птичји писак, глас једне „снежне јаребице“ који је одјекивао у овој тужној пустињи, створи пред очима жарку равницу и тарасконске ловце како бришу зној са чела, под црвеним сунцем на заходу, седећи на својим празним торбама, у слабом хладу једне маслине. Ова му успомена даде нове снаге.

У исто време Кауфман му показа изнад њих нешто што је личило на гомилу дрва на снегу. „Die Hütte“. То беше колиба. Чинило се да се до ње може стићи у неколико корака, али је требало још добрих пола сахата хода. Један од вођа оде напред да наложи ватру. Ноћ се већ спуштала, оштар ветар дувао је по мртвоме снегу; и Тартарен, који ништа више није схватао и кога

је планинац снажно придржавао руком, спотицаше се, скакаше, скроз мокар и ако је било веома хладно. Наједанпут засија се пламен на неколико корака и осети се пријатан мирис чорбе с луком.

На мети су.

Нема вам ничега простијег од ових станица које су подигнуте по планинама заузимљивошћу Швајцарског Алписког Клуба. Свега једна соба са неколико косо намештених тврдих дасака које служе као постеља и које запремају готово сав простор, остављајући врло мало места за њих и дугачак сто укован за под као и клупе око њега. Било је већ постављено: три чанка, кашике од калаја, машина за каву, две кутије конзерве из Чикага, отворене. Тартарену се вечера веома допаде, ма да је чорба с луком јако ударала на дим, и ма да чувена патентирана машина, која је за три минута требала да скува пун литар каве, никако није могла да ради.

По вечери он узе певати: само је тако разговарао са својим вођама. Певао је песме из своје домовине: *Тараску, Авињонске девојке*. Вође су му одговарали мештанским песмама на сељачком немачком језику: „Mi Vater isch en Appenzeller... aou... aou...“ То беху честити људи суровних и оштрих црта, као од камена стесани, зарасли у браду која је личила на маховину, са плавим очима које беху навикнуте на велике даљине, као очи у морнара: и онај утисак мора и пучине, који је имао мало пре приближујући се Гугиру, Тартарен осети и овде, пред овим бродарима глечера, у овој тесној, ниској и димљивој колиби, правој собици на лађама, у канању снега са крова који се топио на топлоти, и у силном ветру, који је као талас заљускивао колибу, све из темеља тресао тако да су даске шкрипале, који је пламен од лампе повијао, на наједанпут престајао у мртвој, страшној тишини, као да је смак света дошао.

Баш кад су били готови с вечером, зачуше се у мраку тешки кораци и гласови који су се приближавали. Од снажних удараца затресоше се врата. Тартарен, врло

узбуђен, погледа у воће... Ноћни напад на овој висини!... Ударци се удвоје. „Ко је то?“ рече јунак и скочи за кукачу: али у колибу беху већ ушла два Јенкија горостаса, с образинама од бела платна, у оделу мокром од зноја и снега, а за њима воће, носачи, читав караван који је силазио са Јунгфрау.

„Добро дошли, милорди,“ рече Тарасконац достојанствено и с домаћинском усрдношћу, која милордима ни мало није била потребна да се разузуре. Док сте ударили длан о длан, сто је био окољен, јело уклоњено, чанци и кашике бачене у врућу воду да послуже новим путницима, по правилима прописаним за све ове алписке станице: чизме и једног и другог милорда нушиле су се поред пећи, док су се њих двојица, изувени, ногу увијених у сламу, наместили пред новом чорбом с луком.

Ови Американци беху отац и син, два риђа џина, главе као у радника, сурове, самовољне. Један од њих, старији, имао је на своме надувеном, опаљеном, испуцаном лицу раширене очи, сасвим беле: и убрзо по његовом нинању да нађе кашику и чанак, по пажњи коју му је син указивао, Тартарен погоди да је то чувени слепи алпинист о коме су му говорили у гостионици код Лепог Изгледа и за кога није хтео веровати, чувени пењач у својој младости, који је сад са својим сином поново предузео све некадашње излете, и ако му је било шездесет година, и ако је био слеп. Он се беш већ испео, овако слеп, на Ветерхорн и на Јунгфрау, и намераваше да пође на Матерхорн и на Монблан, уверавајући да ваздух на висовима, ово уписавање хладноће која је мирисала на снег, буди у њему неисказану радост, враћа му некадашњу снагу.

„А иначе, питао је Тартарен једнога од носача, јер су Јенки били неприступачни и одговарали само са yes и no на сва његова питања... а иначе, кад не види, како прелази преко опасних места?

— О! навикао је тај да иде по планинама, а после ту му је син који пази на њега, намешта му ногу где

да стане... И до сада му се никад никаква несрећа није догодила.

— У толико пре што несреће нису никад страшне, а?" Пошто се повољно насмешио на забезекнута носача, Тарасконац се, све више и више уверен да је „све ово само једна комедија", пружи по дасци, увуче у огртач, натуче капу на очи, и заспа; није му сметала ни светлост, ни жагор, ни дим из лула, ни мирис лука...

„Mossié!... Mossié!..."

Један од вођа дрмусао га је да иду, док је други врелу каву сипао у чанке. Чуле су се неколике псовке и гунђање успаваних, које је Тартарен газио док је долазио до стола, па онда до врата. Наједаннут, он се нађе напољу: студен му прође кроз тело, а очи му засену чаробна месечева светлост, која је блештала на овој белој површини, на овим слеђеним водопадима, на којима су се оцртавале сасвим црне сенке висова, врхова и леденних стена. Ниједно није више било оног блиставог дневног хаоса, ни оне сиоћње сиве боје; пред њима је била сад брдовита варош са мрачним улицама, са тајанственим леденим потоцима, са сумњивим угловима између мермерних споменика и опалих развалина — мртва варош с пространим пустим трговима.

Два сахата! Ако буду пили брзо, биће горе у подне. „Напред!" рече П. А. К. врло расположен и пође као на јурши. Али га вође задржаше: ваљало је везати се због опасних места на која ће наићи.

„Ах! овај, везати се?... Најзад, ако вам то прави задовољство..."

Христијан Пребнит стави се на челу, оставивши три метра конопца између себе и Тартарена, кога је исто толико раздвајало од другога вође који је носио храну и заставу. Тарасконац се држаше боље но прошлога дана; и заиста, његово убеђење морало је бити врло јако, кад није узимао озбиљно опасности пута, — ако се путем може назвати страшан ледени гребен, по коме су ишли врло опрезно, широк свега неколико санти-

метара и тако клизав, да је Христијан морао кукачом усецати где ће стати.

Пруга овога гребена блисташе се између двеју провалија. Али мислите ли ви да се Тартарен шта плашио? Боже сачувај! Једва да је осећао лаку језу која обузима франмасона новака кад полаже први испит. Он је врло тачно стајао ногом у руне које је челни вођа дубио, радио је све што је видео да он ради, хладан као у башти с баобабом када се вежбао пицом басена, на велики ужас златних рибица. На једном месту беше гребен тако узан, да су га морали узјахати, и док су се лагано помицали, помажући се рукама, страшан пуцањ одјекну на десној страни, испод њих. „Усов!“ рече Инебнит, који оста непомичан докле је год трајало многобројно и величанствено одјекивање, које се завршило дугом тутњавом грома који се удаљава или пада с пуцњавом у даљини. После тога, тишина поново завлада и покри све као какав покров.

Кад прећоше гребен, ступише на снежно поље с доста благим нагибом, али бескрајно дугачко. Цели су се тако више од једнога сахата, кад танка ружичаста пруга поче обележавати врхове, далеко, далеко изнад њихових глава. То беше јутро које се јављало. Као добар јужњак непријатељ мрака, Тартарен отпоче своју веселу песму:

Grand souleu de la Provençò
Gai compaire dou mistrau...[1]

Снажно трзање конопца с преда и позади прекиде га у по песме. „Ист!... Ист!...“ викао је Инебнит показујући врхом своје кукаче опасан низ џиновских и нагомиланих глечера с несигурном основом, који су се на најмањи потрес могли срушити. Али је Тарасконац знао како да се управља; не пролази се код њега с оваквим лагарњама, и, звучним гласом, он настави:

Tu qu' escoules la Durançe
Commo un flot dé vin de Crau.[2]

[1] Велико провенсалско сунце — Весели мистралов друже. Пр.
[2] Ти који искашиш Дуранцу — Као чашу краускога вина. Пр.

Видећи да не могу изићи на крај с овим необузданим невачем, воће заобиђоше далеко да се удале од глечера, али се ускоро зауставише пред једном огромном пукотином чије је зелено плаве зидове далеко у дубину осветљавао бојажљив и први зрак сунца. Преко ње се пружаше тако звани „снежни мост“, тако слаб, тако трошан, да се на први корак сурвао с читавим облаком беле прашине и одвукао са собом првога воћу и Тартарена, обешене о конопац који је други воћа Родолф Кауфман морао сам држати, ослањајући се свом својом горштачком снагом на своју кукачу, дубоко заривену у лед. Али ако је могао ова два човека држати над провалијом, није имао довољно снаге да их из ње извуче, и тако остаде погнут, стиснутих зуба, напрегнутих мишића, сувише далеко од пукотине да би могао видети шта се у њој догађа.

У први мах помућен надом и обневидео од снега, Тартарен се неколико тренутака несвесно бацакаше, као поремећен пајац од круте хартије, а затим, исправљен конопцем, остаде висећи над провалијом, лица прильубљена уза ледени зид који је његов дах топио, у положају лимара који оправља олуке. Изнад себе видео је како небо бледи, како се гасе последње звезде, а под њиме црн бездан из кога се дизаше хладна струја.

При свем том, када га је прошла прва забуна, у њему се поврати ранија одважност, она његова веселост.

„Хеј! ви, чича Кауфмане, докле ћемо остати овде, што нас не дижете? Овде је така промаја, а после, исеће нас овај проклети конопац.“

Кауфман му не смеде одговорити; ако би отворио уста, изгубио би снагу. Али му викну из дубине Инебинт:

„Mossié!... Mossié!... кукачу!...“ јер своју беше изгубио у паду. И када тешка кукача пређе из руку Тартаренових у руке воћине, што их је стало доста муке због даљине која их је раздвајала, планинац начини њоме у леду усеке за које се хватао ногама и рукама.

Како је на тај начин конопац постао у пола лакши, Родолф Кауфман, са добро одмереном снагом и врло

обазриво, стаде вући к себи председника, чија се тарасконска кана помоли најзад на ивици пукотине. За председником изиђе и Пиебинт, и оба планинца поздравише се с неколико речи и с топлином која се после великих опасности јавља код ових људи мало говорљивих: беху узбуђени, дрхтаху од силног напора, и Тартарен им мораде пружити чутурицу с ракијом да се поткрепе. Он међутим изгледаше расположен и миран, и док је тресао са себе снег, цупкајући по леду, певушио је пред забезекнутим вођама.

„Brav... brav... Franzose...“ рече Кауфман лупкајући га по рамену; а Тартарен с оним познатим својим осмехом одговори:

„Јакрдијану један, знао сам ја да нема никакве опасности...“

Од како је вођа на Алпима, није било оваквога алпиниста.

Они се поново кренуше на пут, верући се уз готово одвесан горостасан зид, висок шест до осам стотина метара, у коме су морали поступно пратити усеке, што је односило много времена. Тарасконац поче осећати да га издаје снага под сјајним сунцем, од кога је блештала сва ова белина, у толико заморнија за његове очи што му наочари беху остале у провалији. Ускоро га обузе страшна малаксалост, планинска болест која има исто дејство које и морска болест. Сав изломљен, с несвестицом у глави, изнемоглих ногу, он поче стајати несигурно, те га вође морадоше узети, један с једне други с друге стране, као прошлога дана, придржавати и изнети до на врх леденога зида. Одатле их је једва сто метара раздвајало од врха Јунгфрау; али, и ако је снег био тврд и јак, а пут лакши, овај последњи део пута одузео им је и сувише времена, јер умор и малаксалост Н. А. К. беше све већа.

Наједанпут планинци га пустише и, машући шеширима, узеше одушевљено певати. Беху се испели. Ова тачка у чистом простору, овај бели гребен мало заокруг-

љен, то беше мета, и за доброга Тартарена крај сомнамбулске обамрлости у којој се од пре једног сахата налазаше.

„Шајдек! Шајдек!" повикаше вође показујући му сасвим доле, далеко далеко, на једном зеленом вису који се дизао изнад магле у долини, гостионицу код Леног Изгледа, малу као каква коцка.

Одатле на до њих пружаше се дивна панорама: позлаћена снежна поља осута сунчевим руменилом, или покривена дубоким и хладним плаветнилом, читава брда од леда са чудноватим склоном у виду кула, шиљака, игала, гребена, џиновских грба, да човек помисли да под њима спавају мастодонт или мегатеријум којих је нестало са земље. Све призмине боје ту су играле, стапале се у корито пространих глечера који су ваљали своје непомичне водопаде, изукрштане другим леденим потоцима, чије је површине жарко сунце растапало и чинило сјајнијим и једноставнијим. Али на великој висини ово је блистање слабило, лебдела је нека еклиптична и хладна светлост од које је Тартарена језа подилазила као и од тишине и самоће ове бескрајне беле пустиње с тајанственим дубинама.

Пред гостионицом се указа мало дима и зачу се потмула пуцњава. Беху их угледали, па су пуцали из топа у њихову част; и помисао да га гледају, да су тамо његови алпинисти, несташне Енглескиње, славни пиринчари и шљивари, с догледима управљеним на њега, подсети Тартарена на узвишеност његовог задатка. Он те истрже из вођиних руку, о заставо тарасконска, и заленрша те два три пута; затим забоде своју кукачу у снег и седе на гвожђе, са заставом у руци, величанствен, лицем окренут гледаоцима. И, што он и не примети, услед једнога од оних одблесака који су чести на висовима, нашавши се између сунца и магле која се дизала иза њега, један горостасни Тартарен оцрта се на небу, широк и зденаст, с брадом која је стрчала испод планинске каше, сличан једноме од оних скандинавских богова које бајка замишља како седе на престолу посред облака.

XI.

На пут у Тараскон! — Женевско језеро. — Тартарен предлаже да походе Бонивареву келију. — Кратак разговор међу ружама. — Цело друштво с оне стране катанца. — Несрећни Бонивар. — Где се налази извештај коњић који је направљен у Авињону.

Услед пењања, нос се Тартаренов ољушти, расцвета, образи му испупчаше. Пет дана није смео излазити из собе у гостионици код Лепог Изгледа. Пет дана метао је облоге и мелеме, и за то време растеривање чаму и досаду играјући карата са изасланицима или диктирајући им потанко, у свима појединостима, опис свога пењања који ће се прочитати у седници, у Алписком Клубу, и објавити у *Форуму*; а када је нестало опипте ломности, и када је на племенитоме лицу П. А. К. остало само неколико пликова, крастица, липања, са лепом бојом етрурских судова, изасланство и његов председник крену̀ше се на пут у Тараскон, via Женева.

Пређимо преко ситнијих догађаја на овоме путу, преко запрепашћености коју је ово јужњачко друштво изазвало у тескобним вагонима, на лађама, за столовима, својом неваном, својом грајом, својом прекомерном веселошћу, са својом заставом и својим алписким штановима: јер од како се П. А. К. пео на Јунгфрау, сви се беху снабдели овим планинским тојагама, на којима су врелим гвожђем била исписана чувена пењања, у бедним стиховима.

Монтре!

Овде одлучише изасланици, на предлог председников, да се задрже дан два, да разгледају чувене обале Женевскога Језера, нарочито Шиљон[1] и његову леген-

[1] Шиљон, чувена тврђава и државна тамница, озидана на једној стени, на обали Женевскога Језера, у којој је, у првој половини шеснаестога века, пуних шест година тамновао Франсоа Бонивар, зато што је бранио слободу Женеве. Поводом овог Бониварова тамновања написао је лорд Бајрон свој лепи спев „Шиљонски сужањ". Данас је Шиљон музеј. Пр.

дарну ћелију, у којој је тамновао велики родољуб Бонивар и коју су овековечили Бајрон и Делакроа.

У ствари, Тартарену је било врло мало стало до Бонивара, пошто му је доживљај с Виљемом Телом отворио очи у погледу швајцарских легенада; али дошавши у Интерлакен, беше дознао да је Соња пре кратког времена отпутовала у Монтре са својим братом коме је било горе, и мисао да походе ово историјско место беше му згодан изговор да се види с младом девојком и, ко зна, да је можда наговори да пође с њим у Тараскон.

Његови другови, разуме се, били су потпуно убеђени да су дошли да одаду пошту великоме женевском грађанину, чију им је историју П. А. К. испричао; шта више, онако склони за театралне изјаве, чим су се искрцали у Монтре хтели су да се упараде, да развију заставу и да иду право у Шиљон, кличући „Живео Бонивар!" Председник би принуђен да их стишава. „Прво да ручамо, па ћемо после видети..." И тако се попеше у омнибус опет каквог гостионичара Милера, који је са многим другим омнибусима стојао у пристаништу.

„Гле оног жандарма, како нас посматра!" рече Пискалон пењући се последњи са заставом, коју је и овде било врло тешко сместити. А Бравида додаде неспокојан: „Зашта... Шта ли нас онај жандарм онако мери?...

— Па познао ме је, за Бога!" рече добри Тартарен скромно; и он се издалека насмеши на валдског полицајца, чији се дугачки плави огртач непрестано окретао за омнибусом који је одмицао између топола на обали.

Тога јутра била је у Монтреу пијаца. Дуж језера на отвореном пољу беху поређани мали дућани, пред којима сте могли видети воће, зелен, јевтине чипке и онај јасни накит, ланце, пафте, конче, којима се китн народна ношња у Швајцаркиња као од резана снега или од леда у малим зрнима. Уз то се мешаше врење малога пристаништа у коме се укрштала читава флотила чамаца са живим бојама, претоваривање вреће и буради истоварених из великих једрилица, промукло пиштање, зво-

њење на паробродима, живост по кавanама, по пивницама, по цвећарницама и старинарницама дуж кеја. Још само сунце, па би човек помислио да је у каквом пристаништу Средземнога Мора, између Мантоне и Бордигера. Али сунца није било, и Тарасконци гледаху ову лену земљу кроз водену пару која се дизала са плавог језера пела уз обале, уз мале улице шљунком насуте, и изнад високих кућа спајала се с другим црним облацима нагомиланим међу мрачним зеленилом на планинама и пуним кише која само што није ударила.

„До сто ђавола! Ја нисам научио на оволику воду, рече Спиридион Екскурбанијес бришући окно да гледа удаљене глечере, белу пару која је застирала хоризонт према њима.

— Ни ја, уздахну Паскалон... кад погледам ову маглу, ову мртву воду... дође ми да се заплачем."

Бравида се тужно такође, бојећи се да не добије своју костобољу.

Тартарен их строго укори. Зар то није ништа што ће, кад се врате, моћи причати да су видели Бонивардову ћелију и записали своја имена на историјским зидовима, поред потписа Русоа, Бајрона, Виктора Нга, Жорж Сандове, Евжена Сна. Наједанпут, усред свога говора, председник ућута, промени се у лицу... Беше спазио један шешпирић на плавој коси у плетеницама... И не заустављајући омнибус, који је због узбрдице ишао лакше, он искочи, довикујући забезекнутим алпинистима: „Састанак у гостионици..."

„Соња...! Соња...!"

Бојаше се да је неће моћи стићи, толико је хитала, и њена лепа силуета оцртаваше се на путу. Она се окрете, сачека га: „Ах! ви сте..." И чим су се руковали она продужи пут. Он ноће напоредо с њом, задихан, извињавајући се што је онако нагло оставио... долазак његових пријатеља... неодложно неђање од кога му се још виде трагови на лицу... Она га је слушала не говорећи ништа, не гледајући га, убрзавајући кораке, укочена по-

гледа. У колико је са стране могаше видети, учини му се да је бледа, да су јој црте изгубиле ону детињску невиност и добиле нечега оштрог, одлучног, чега је дотле било само у њеноме гласу, у њеној јакој вољи; али беше очувала ону младалачку љупкост, ону коврчасту златну косу.

„А како је Борис?“ упита Тартарен кога је довело мало у забуну ово ћутање, ова хладноћа која је и на њега прелазила.

„Борис?...“ Она уздрхта: „Ах! да, ви не знате... Ходите, ходите...“

Ишли су једним пољским путем, дуж кога су се спуштали виногради до самога језера, ређале виле, дивне баште посуте песком, терасе обрасле дивљом лозом, украшене расцветаним ружама, петунијама и миртама у сандучићима. С времена на време срели би какво страно лице, упалих образа, мутна погледа, које корача лагано и болешљиво, једно од оних лица каква се виђају у Мантони у Монаку: само што тамо светлост све гута, привлачи, док се под овим облачним и ниским небом бол боље види, као што се цвеће чини свежије.

„Уђите...“ рече Соња отварајући гвоздена врата под једним белим озиданим фронтоном, на коме је био руски натпис са златним словима.

Тартарен у први мах не разумеде где је. Једна баштица с уређеним стазама посутим песком, пуна ружа пузавица између зелених дрвета, велике ките жутих и белих ружа које овај мали простор испуњавају својим мирисом и својом бојом. Међу овим венцима, у овом мору од цвећа, неколико усправљених или положених плоча од камена, с датумима, с именима; на једној од њих врло скоро урезано:

„*Борис Васиљев, 22 године.*“

Ту је лежао од пре неколико дана, јер је умро готово одмах по доласку њиховом у Монтре: и у овом страначком гробљу нашао је у неколико своју отаџбину међу Русима, Пољацима, Шведима, сахрањеним под цве-

ћем, жртвама сушице из хладних земаља које шаљу у ову Ницу севера, јер би јужно сунце било за њих сувише јако и прелаз сувише нагао.

Неколико тренутака стојали су непомично и ћутали пред овом белом и новом плочом на црној земљи скоро прекопаној: млада девојка, погнуте главе, уписаше мирис бујних ружа, одмарајући на њима своје црвене очи.

„Јадно дете!...“ рече Тартарен узбуђен, и узевши у своје снажне и крупне руке врх Сољиних прстију додаде: „Шта ће сад с вама бити?“

Она га погледа право у лице својим светлим и сувим очима у којима ни једна суза није трепериla:

„Ја се крећем на пут кроз један сахат.

— Путујете?

— Бољибин је већ у Петрограду... Машилов ме чека на граници... ја се враћам у зажарену пећ. О нама ће се говорити.“ И сасвим тихо, с полуосмехом, управивши свој плави поглед у поглед Тартаренов, који је обарао, укаљао очи, она додаде: „Ко ме воли нека пође за мном!“

— Ах! да иде за њом. Ова занесена душа уливаше му и сувише страха! После, ово тужно место беше расхладило његову љубав. Али није смео побећи као кукавица. И, с руком на срцу, с покретом једнога Абенсеража, јунак поче: „Ви ме познајете, Соња...“

Она не хтеде ништа даље да чује.

„Брбљивац!...“ рече она слежући раменима. И оде, уздигнуте главе и поносита, кроз бокоре ружа, не осврнувши се ни једанпут... Брбљивац!... ни једну реч више, али је у њој било толико презирања да Тартарен поцрвене до ушију и осврну се да се увери да су били сами у башти и да их нико није чуо.

(Наставиће се).

Алфонс Доде.

(С *француског* превео Д. Л. Бокић.)

ТУЖНА ПЕСМА.

Затрепта звезда последњим трепетом.
И к'о кандило тихо се угаси...
Босфора мирног спавају таласи,
Дубоки мир је над васцелим светом.

Три мора плава притајала струју...
Утрну друга... Све је тако ти'о.
Само је рибар песму удесио
О свелом ђулу и мртвом славују.

Јелена.

О, АПРИЛСКА ВЛАЖНА НОЋИ!...

О, априлска, влажна, тиха ноћи ведра,
Што ме сећаш миља што мину недавно,
Кад очаран хитах на драгина недра
И љубих јој страсно бадем-око тавно.

Гредућ преко неба у сананој ноћи,
Само звезде мале смешкале се мило
Кад први пут драго у слаткој самоћи
На груди ми љупко своју главу скрило.

Ви, звездице златне, ноћи пуна чара,
Сведоци сте биле кратке среће моје!
Зато се пред вама срце сад отвара
И прича вам тугу, јад, и боле своје.

Милутин Јовановић.

ИЗ НОВИЈЕ ЛИНГВИСТИКЕ.

I.

И само име ове науке у нас је мало познато, а камо ли оно што она представља! Стога, а и да не бих доводио у искушење радозналост читаочеву, одмах ћу споменути да се она бави унутрашњим развојем, животом сваког језика на по се и свију заједно, изналажењем свега онога што доприноси разумевању њихове принципске, теориске стране. Истина, принципи, закони језички нису тако вечни као природни нити имају тако великога практичкога значаја као електротехничка открића, али како се они тичу непосредно онога што се у нама самим збива, како чине један део *наше* сложене природе, то имају потпуно права на нашу особиту пажњу. Није ми намера да изнесем овде све што се тиче ове науке, све што јој помаже у испитивању и начин на који се оно врши, већ хоћу да покажем само средиште данашњега интересовања у њој, оно што јој даје савремено обележје и што се јавља као њена данашња највећа тековина. То су *гласовни закони*. Они зависе од многих језичких појава, многи се пак јављају као последице њихове, и то све заједно не само да не смањује њихов велики значај, већ показује да они заиста заузимају централан положај. О њима се у нас само зато мало зна, што је наша филологија у ужем смислу те речи, т. ј. као наука о језику, у своме развитку заостала од европске науке готово за две-три десетина година. А ако још додам да се за то време у европској науци ударило новим правцем, да се тек тада изашло из оне тако карактеристичне за то време замршености, несређености и, често пута, јаких противности у основним појмовима о појавама језичким, онда је то време још много дуже, замашније. Томе је узрок недостатак континуитета у на-

учиоме раду наших научника, непрестано кидање оних веза које треба да везују, с једне стране, међусобни рад њихов, а, с друге, да га везују за општу, међународну науку; јер се само тако може замислити прави научни радник. То је и учинило, да ми још непрестано у науци о језику стојимо у главноме онде, докле је дошао Даничић. Међутим се наше време веома разликује од Вукова и Даничићева: они су имали да се боре за права народнога језика, и да на та врло важна, али, по суштини својој, практичка питања уложе много свога рада, много оштроумља: међутим се данас у нас и говор о тим питањима сматра за анахронизам. Оно што је требало тада доказивати, сматра се данас за аксиом, и, да се борба око нашег књижевног језика није десила тако недавно, неуздано би се мислило да је њена права слика врло претерана, увеличана под окриљем неки пут и сувише услужне традиције. Али та је борба била заиста озбиљна. У њој су били не само ангажовани најбољи наши тадашњи радници на културно-научноме пољу, већ је она, у колико је то могуће било, давала и правац и карактер њихову научноме раду. Даничић је типичан представник тога времена. Предмет његових многих, не свих, студија био је искључиво Вуков језик. Класификујући његов материјал он је у исти мах вршио два посла: и спремао грађу за научну обраду његову, и њеном многостручношћу доказивао богатство народнога језика, и на тај начин потпомагао умесне захтеве Вукове. Ово остаје као карактерна црта и потоњега рада његова: читајући оно што је он и доцније — седамдесетих година — писао, још јасно осећамо да је пред нама борац из педесетих година. Али све ово не би још морало отклонити Даничића од проучавања теориске стране српскога језика, да се он није налазио баш у тим питањима у непосредној зависности од европске науке тадашњега времена, када су словенски језици били још непотпуно обрађени. Он је свој научни апарат састављао по делима тадашњих представника европске лингвистике и уносио га у своје радове без критике,

готово изван текста; с тога се он у неким делима његовим може лако одвојити од текста испред којега се или у коме се налази. И сам је по себи тај материјал био врло релативне вредности: европска лингвистика од 50 до 70 година представља епоху врења, крхања старога и прилажења новоме. За то је требало тадашње њене резултате примати са великом резервом. Али и поред свега овога има још један моменат, о коме треба водити строго рачуна при оцени рада Даничићева. То је — његово лично интересовање. Даничић се и тамо, где је могао, није пуштао у проналажење узрока многобројним језичким променама: он се трудио да дâ само тачну представу о њима бележећи савесно све што је могло томе ма у ком правцу допринети. Једном речју он је за све време свога рада остао веран своме практичко-научноме правцу — као што лепо показује и његово последње дело, његов Rječnik. Прве речи своје као научник он је изговорио у одбрану српског народног језика, и целог века свог проповедао је грозничаво, с оном љубављу према послу која чини људе жртвама својим и издиже их у нашим очима далеко изнад обичнога света, његове особине у садашњости и прошлости.

Они који су дошли после Даничића и сувише су се слепо држали његова рада, али већ нису имали његова одушевљења за посао који су вршили. Ето зашто је наше друштво остало тако дуго необавештено о науци о језику уопште, јер се обавештеношћу још не може назвати по неко јавно предавање или по нека расправа, из које тек стручњак може видети да јој је писац знао за идеје новије лингвистике. Међутим је већ крајње време да се покаже, да права лингвистика има врло мало заједничкога са оним што се у нас назива „филологијом“, а разуме као постављање правила од којих има безброј изузетака, и који су само за то ту да деци још у гимназији огорчају живот!

Да би јасније било место које у историји лингвистике заузимају гласовни закони, осврнућу се за часак на

историју њену која, и ако не броји много столећа, ипак има доста крупних открића. Она јој и дају право на име засебне науке.

Она је поникла почетком XIX века. Од тога времена готово сваких пет-шест година налазило се по нешто ново што је отварало нове перспективе или давало нов материјал. Почетак данашње лингвистике нада у оно време када је Ф. Бон (1816 год.) изнео у своме раду *о глаголу* у неким индоевропским језицима, да су грчки, латински, индиски, перспски и германски дијалекти постали од једнога, заједничкога језика, који се ни с једним од њих потпуно не подудара, али је сличан свима. Истина о тим се језицима размишљало и пре почетка XIX века, пре Бопа, али све што је о њима тада речено све су то само мање или више срећне мисли, научни афоризми, а не права наука. Јер тек онда када се изнело као доказано, да су се готово сви европски језици и неки азиски развили из једнога, било је природно питање, како је, зашто је тај развитак наступио. Да ли је то зависило од пукога случаја или тиме управљају сталии закони; ако су ти закони сталии, ако подједнако вреде за све, зашто су тако различни резултати њихових утицаја. У ствари се није прешло одмах на ова питања, јер је сваки од језика, који су према Бопу у међусобноме сродству, а сем тога и сваки онај за који се то тек доцније дознало, пружао врло много нејаснога, загонетног материјала, те је требало да прође 60—70 година па да се знатнији део њихов протумачи и пређе на горња питања. Па и када је тај материјал био сређен и донекле протумачен у Шлајхерову Compendium-у, видело се да је у свему томе доста произвољнога, да дело Шлајхерово није просто регистровање дотадашњих резултата науке о језику, већ дело које се находило у непосредној зависности од Шлајхерове, управо, Хегелове филозофије. Није погрешка Шлајхерова и осталих у томе што су се трудили да сведу језичке појаве на што општије, генералније, — то чине и данашњи лингвисти.

само се начин на који су они то чинили разликује од данашњег: први су хтели да осветле појаве језичке врло општим појмовима, позајмљеним из савремене им филозофије, — зато су им биле добродошле и све општије теорије о развитку живих створова уопште, напр. Дарвинова теорија, — новији пак истраживачи граде свој материјал из самога језика и проналазе принципе, основане искључиво на њему. Али и то није једина разлика између њих. Они се разликују и по материјалу на основу којега су вршили своја посматрања. Лингвисти до 70-тих година чинили су ово у главноме на старим, изумрлим језицима (грчком, латинском, индиском и др.), које ми познајемо по делима њихових књижевности. Тај факат много значи, јер употреба народнога језика у литератури, фиксирање његово прекида донекле и природан ток његова развитка. Чим се неки језик употреби за литературни, одмах се установљава нешто као норма, — остало се проглашава за вулгарно, нетачно. На тај се начин литературни језик непрестано удаљава од народнога, његови се облици укалупљавају у оне форме, које су они првобитно имали, и тако постаје литература извор за учење језика, а не обратно — као у почетку — народни језик, који се сада већ самостално и непрестано даље развија. Сем тога има још много момената, који су врло важни за разумевање језичких појава у историји неког језика. То су тако звана пречишћавања, намерна исправљања језичких особина, рад обично безимених мислилаца, који оставља често пута јаке трагове у литературним језицима и ствара доста муке доцнијим лингвинистима. Али и такви се језици развијају, само то бива врло споро. Нове језичке црте неосетно се сасвим нечујно прокрадају у литературу, где још и даље владају старе „правилне“ особине, са њима се неко време боре, неки пут побеђују или бивају потиснуте. Такав се процес непрестано понавља: нове генерације остављају несвесно у књижевном језику само спомен о себи, и не покушавајући да се јаче противе литерарноме канону, да га учине потпуно савременим. Литературни језик представља

на тај начин конгломерат од језичких појава врло различних времена и од намерно унесених поправака и генерализација појединаца, који мисле да имају права да управљају књижевним језиком. Међутим језички се појави развијају несвесно, без знања и воље оних који говоре. Само материјал, поцрпен из таквих језика, може бити увек потпуно поуздан и добар за строго научна испитивања; језик пак у коме има доста извештаченог и произвољнога, а такав је готово сваки разрађен литературни језик, даје сумњив или бар врло неподесан материјал за проналажење општијих принципа. У њему находимо у различним временима често пута понављање нечега, што је већ раније било у употреби, неке врсте скучени круг, из којега нису могли да изађу лингвисти прве епохе, или, излазећи из њега, излазили су и из круга језичкога материјала. Природно је да и принципи њихови носе на себи печат неке конвенционалности, неке ускости погледа. Истина, промене језичке бивају и по њихову мишљењу по гласовним и другим законима, али њихови закони нису довољно општи, они знају за изузетке, нису, дакле, прави закони. Такви су били и други њихови погледи. Изгледало је још непрестано као да лингвистика неће моћи тако брзо изаћи из свога средњега века, и јасни погледи и генијална открића Бопова изгледала су према резултатима лингвиста од 50 до 70 год. као понеки производи класичне културе према радовима средњевековне схоластике. Али беше у оно време када се осећала непотпуност и недовољност погледа на језик тадашњих лингвиста. — J. Шмит и други узалуд су покушавали да уклоне слику тога времена и на тај начин смање значај рада потоњих научника. — изашао је проф. *Лескин* са јасним погледима на основне језичне појаве, који представљају темељ на коме је подигнута данашња новија лингвистика, и који се по своме значају једначе с открићем Боповим. Истина, књига, у којој је Лескин изнео те своје погледе, изгубила је данас већ много од своје прашње вредности, али се његовој дефиницији гласовних

закона не може ни додати ни одузети ништа, и она ће тако остати докле год буде било лингвистике као науке: гласовни закони не знају за изузетке. Исти гласови у исто време под једнаким погодбама једнако се мењају. То је *безизузетачност* гласовних закона. Оно што се обично назива изузетком, у ствари није одступање од гласовнога закона, већ само производ другог гласовног закона, који се коси, укрштa с првим. Лескин је ово изнео у уводу својој *Деклинацији* германских, балтијских и словенских језика, и примери из ових, по постању њихову, новијих индоевропских језика служе као доказ његовој теорији. На први поглед изгледа да се дефиниција Лескинова гласовних закона не разликује многим од погледа лингвиста прве епохе, али то је само привидно. Његова је дефиниција одбацивали у ствари све што је произвољно, упућивала је на тачније и дубље испитивање свега онога што нарушава строгу систему гласовних појава, и, што је тако исто важно, јасно, „очигледно" је показивала, да основне језичке особина треба на првом месту тражити у новим, живим језицима, где се оне могу посматрати у развитку своме, где су још јасне све погодбе под којим се оне налазе. Ове идеје прихватили су ученици и другови његови, проширили их, и пренели са гласова и на друге делове човечијег говора. Ово вреди особито за *Бругмана* који је у својим духовитим расправама особито истицао значај нових језика, и с правом тражио да се закључци, добивени на основу њих, морају пројектовати на мртве језике, јер се само тако могу у њима одделити утицаји многих векова. Овакав се рад одликује од рада лингвиста прве епохе: метод је сасвим другчији као што су и резултати: од онога што је познато, или што бар може бити познато, иде се непознатоме. Чим се проучавање језика свело на појаве данашњих живих дијалеката, морало се одмах прећи на проучавање његово у појединаца, јер језик не представља апстрактан појам, већ индивидуалне особине човекове, ма да се уопште не може

одређи утицај колективнога рада при његову образовању. Изучило се, како се, где се образују звуци уопште; запажила се разлика између самих звукова — физичке стране језичке и везе представа о њима — његове психолошке стране. Видело се да у већим размацима времена не остаје ни једно ни друго стално, већ да се мења: да се мења често поступно и подједнако, али каткада и врло нагло. (в. чл. 2).

Овде је показано само, како се дошло до дефиниције гласовних закона или, боље да речемо, до тачне оцене језичкога материјала. Ово је, несумњиво, врло важна ствар, али она обухвата само спољашњу страну језичких појава, показује нам само облик у коме се јављају гласовне промене. О узроцима, зашто се у опште јављају промене у језику, о начину на који се оне врше, она ништа не говори, а то управо и јесте главно питање које се труди да реши савремена лингвистика. На то, у исто време, и главно питање овог чланка прећи ћу у другом чланку.

А. Белић.

ВАЛДЕК-РУСО.

Скупштински избори који су концем априла довршени у Француској били су од великог значаја по трећу Републику. Опстанак саме Републике имао је можда да се реши. Чудноват стицај прилика што је потекао из једног судског спора, који је у прошлом столећу дубоко потресао људску савест, спора, који се претворио у огромну и неразрешљиву војничко-политичку „Дрејфусову" аферу — створио је у Француској такво стање ствари, да сам облик владавине, после тридесет година трајања, долази у опасност. Опасност прети Републици с разних страна. Природно је мислити, да би Република највише требала да се чува оне странке, која води против ње, од њеног постанка, отворену борбу. То је конзервативна странка. У њој су сви елементи који помажу повратку династија које су некад владале у Француској. Ту су бонапартисти и монархисти, сви који од првога дана нису хтели, или по убеђењу или по личном рачуну, ни под којим погодбама пријећи Републици, дакле они који највише разлога имају да на њу нападају с највећом жестином. Међу тим, у ствари, конзервативна странка губила је сваким даном терена и њени напади на Републику све су мање енергије показивали. Изгубивши наду у победу, она се поступно предавала смрти, и била би извесно у скоро збрисана с лица земље, да се није појавила једна нова странка, која је надахнула свежим животом старе снове свију непријатеља републиканске владавине. Та странка, која је себи ставила у задатак да спасе отаџбину од „подлога режима" под којим годинама грца, привукла је себи људе који су јој пошли у сусрет с најсупротнијих тачака. Ти људи себе називају националистима. Они сматрају себе као нешто више него обична политичка странка: они су прокламовали да

значе Отаџбину. Под том заставом, и ако не знају ни ко су, ни какав им је програм, ни ко их води, они бесомучно јуришу на Републику. У општој анархији, они су постали опасни. Њима је пришла маса, уљушкана звучним фразама о патриотизму, о војсци, о светој мисији реванша за пораз од 1870, њима су се придружили многи прави републиканци, незадовољни оваком Републиком, из наивности, јер мисле да би на тај начин могли створити једну чистију, поштенију и идеалнију Републику, њима су се бацили у наручја књижевници и песници који никад посла с политиком нису имали. И тако скупљени у једну лигу која носи назив „Француска Отаџбина", националисти представљају једну шарену коалицију најсупротнијих елемената, коју напред крећу неостварене амбиције, дуготрајна разочарање, политичке мржње и незадовољени прохтеви за влашћу. У тој чудној коалицији, око језгра које састављају у већини чланови старе конзервативне странке, стоје раме уз раме: ђенерали као савезници револуционара, аристократе као пријатељи радника, чак и франмасони као присталице цркве и јевреји као привржениці антисемитизма. Пошто је узалудно последњих година све покушаје исцрила да поремети ред, лига „Француска Отаџбина" кренула се на изборе да сатре у прах „Драјфусову Републику."

Али „Француска Отаџбина" на свом путу наишла је на човека, који је од првога часа пратио покрете њене и разумео опасност која од ње Француској прети. Он је видео каквој пропасти води републиканске установе њена заслепљеност. Тај човек, јаке воље и чврсте руке, који је можда једини у стању био да заустави бујицу национализма и да Републику изведе победоносну из избора, јесте Валдек-Русо, председник кабинета, који управља француским пословима од 22. јуна 1899 године.

*

Валдек-Русо представља у политици један компликован проблем који је необично тешко правилно решити.

На први поглед његова политичка еволуција изгледа нелогична и неприродна: некад, по општем мишљењу, представник републиканске традиције, дакле умерен, данас прилази радикалима и крајним странкама републиканским: некад противник колективизма, дакле буржоа, данас склапа савез са социјалистима и обара друштвени ред. Ако би се хтело површно да суди, не водећи рачуна ни о идејама, ни о темпераменту, ни о циљу, Валдек-Русо ушао би у ону огромну масу француских политичара који лутају за већинама и повијају се за тренутним захтевима најсићушније политике личних обзира, која се у Француској годинама води. Политички противници, којима је тешко подносити његов супериоритет, представљају Валдек Русо-а у том облику, као обичног паланачког политичара коме је само стало да влада: ма с ким, али што дуже. То је једино објашњење које су они нашли јединственом феномену у историји француског парламентаризма под трећом Републиком да један кабинет може да траје пуне три године, кад по општем рачуну није требао да доживи ни три месеца.

Међу тим, ако се без страсти упореде политички говори са политичким актима, ако се дубље уђе у побуде, и ако се пронађу линије једног давно спреманог плана, долази се до закључка да Валдек-Русо, извесно једини од свију савремених француских политичара, представља, у унутрашњој политици, државника у већем, можда и великим смислу речи, какав је био један Мазарен или један Гледстон. Као ученик Гамбетин, он је у ранијим годинама тврдио да се „политика састоји из наизменичних и супротних проба“; доцније је дошао до убеђења „да има тренутака кад човек најбоље служи доктринама којима хоће веран да остане, ако допусти да свршена дела произведу све своје последице и донесу све своје резултате.“ Да се погледају тако смело у лице „свршена дела“ потребно је имати храбрости, да их човек прими, и разумевања, да им нађе прави смисао. И једно и друго недостаје француским политичарима. У целој парламентар-

ној историји треће Републике налазимо два имена: Гамбету и Жила Ферија, од којих је први имао храбрости, али без довољно разумевања, и други разумевања, али без довољно храбрости. Валдек-Русо има и једног и другог. Оно што Гамбета није разумео да треба учинити у борби против клерикализма — везати руке религиозним конгрегацијама законом по коме држава задржава себи право надзора — то је учинио Валдек-Русо против свештенства; а оно што Жил Фери није смео предузети против опозиције — продужити на силу своју непопуларну колонијалну политику, уз пркос привидним и тренутним неуспесима — то је предузео Валдек-Русо против националиста. Један поглед на политичку каријеру Валдек-Русо-а довољан је да се стекне уверење, да је он, од почетка, имао свој план, и да је, у свакој прилици, смео да га оствари.

Валдек-Русо ступа у јаван живот 1879 године као посланик вароши Рена (Rennes). Рен је престоница Бретање. Бретања је од искони верна монархији: ни револуције ни политичке промене нису биле у стању да убеде Бретонце да може постојати какав бољи режим од монархије. Валдек-Русо је кандидат републикански. Он изјављује у својој посланици бирачима да се „не сећа да је икад што друго био до републиканац", и то републиканац с идејама из 1848: „Република мора да буде демократска." На изборима пада на његово име 8703 гласа, и монархистички је кандидат потучен. Монархистички кандидат поново пропада 1881. Валдек-Русо добија још већи број гласова. Кад је 1885 године уведено гласање по листама, на једној републиканској листи за округ Ил-и-Вилен (Ille-et-Vilaine), Валдек-Русо буде изабран тек на поновном гласању. На изборима 1889 он није више кандидат. За ових десет година Валдек-Русо обележио је своје место у републиканској странци и сад се повлачи. Он напушта своје бираче чим је осетио да нису више у сагласности с идејама које је у Скупштини бранио, не хотећи ни да их обмањује ни да им чини уступке. До-

шао је тренутак да се прибере и да прегледа резултате своје политичке акције. Та је акција била значајна. У скупштину је ушао с репутацијом великог адвоката из унутрашњости. Своје место изабрао је на левици, на оној страни која је у том тренутку представљала оно што ће он доцније претворити у „републиканску одбрану“, а што се већ тада звало „републиканска концентрација.“ Својим говорничким талентом и окретношћу у политичким аферама од првога тренутка привукао је на себе пажњу. Говорнички таленат Валдек-Русо-а особене је врсте. Његова фраза није ни бујна, ни звучна, ни реторска: она је прецизна, јасна и тачно сведена на оно што треба рећи, без украса и без претеривања. Она чини утисак оданете стреле која лети својом путањом правце циљу. Аргументи су до крајних граница развијани и распоређени тако, да се мисао јавља у својој пуној снази. Својим снажним и сигурним гласом, хладан, без покрета, Валдек-Русо усред вике, протестовања, упадања у реч, с говорничке трибуне имионује и господари у једној скупштини која је навикла да слуша плаховите говорнике, који убеђују лармом, расипајући речи и покрете. Он устаје, као известилац законског предлога о судској реформи, против независности судија, бори се, упоредо с Гамбетом, против клерикализма у коме види највећег непријатеља Републике. И кад је Гамбета, 14 новембра 1880, склопио Велико Министарство, Валдек-Русо постаје министар унутрашњих дела. Као министар он продужује свој план реформа. Република у то доба још није била узела у решавање чиновничко питање. Окружни начелници, од којих су многи служили под Наполеоном III, имали су одрешене руке и служили се својом влашћу да што више штете учине Републици. Валдек Русо чини први корак централизацији и своди окружне начелнике на просте помоћнике министра унутрашњих дела. Његове „радикалне“ тенденције већ се тада појављују. Оне су још већма испољене у законском предлогу о радничким синдикатима, који је поднео као министар

унутрашњих дела, у кабинету Жила Ферија, у који је ступио после пада Гамбетиног министарства, у почетку 1883 године. Тада је већ јасно, да ће овај противник колективизма који дубоко познаје социјално питање, морати једнога дана наћи терен за споразум са социјалистима. Он изјављује искрено, готово рећи дрско, да ако сматрамо раднике као „људе добре воље који не потпомажу насиље и неред, мора се доћи до закључка, да не треба бити неповерљив према њима, да им треба дати кредита и указивати свако поверење. Велико дело које наше доба мора да изврши, и то одмах, у томе је, што ће се помоћи њиховим напорима и што ће се ићи на руку покрету од кога сви могу имати користи. Ако има нешто чега се не треба бојати, то је да се дâ раду снажна, паметна и јака организација". Он иде и даље и, с одвише дрскости за једнога министра, тврди, да „капитал треба да ради, а рад да има капитала", да буржоазија никаква права нема да раднички сталеж сматра као потчињен, да је право својине за све људе прво човечје право које је прокламовала Декларација од 1789. Те реформе по његовом мишљењу у стању је да оствари само Република, демократска република, састављена из концентрације свију њених странака. Први задатак такве Републике био би да „рад учини обилнијим и да усаврши економску организацију рада". Главне црте те „економске организације рада" обухватиле би усавршавање свега што се тиче осигуравања и пензија радничких и средства којим се обезбеђују радници од старости и болести.

Валдек-Русо једва је имао времена да у великим потезима обележи свој социјални програм. По наду кабинета Жила Ферија настао је буланжизам. За то време сва борба републиканских странака била је управљена против цезаризма и диктаторских планова ђенерала Буланжеа. Валдек-Русо, који је имао активног удела у тој борби, повлачи се, за пуних пет година, из јавног живота.

*

Кад је Валдек-Русо, као сенатор округа Лоарс, поново ступио у парламенат, затекао је последице панамске афере која је блатом попрскала цео републикански режим. Концентрације је нестало. Ни једна од странака није била толико моћна да може сама да влада. Умерени републиканци принуђени су да се ослањају на скупштинску десницу, другим речима на конзервативну странку, да би имали већину против левога крила, које су састављали радикали са социјалистима. Ни једна влада није могла наћи чврстога ослонца у тако извештаченој већини, и кабинети су, један за другим, падали, немоћни да се одупру променљивим ћудима својих присталица. С Дрејфусовом афером, која је изненада букнула, настаје општи хаос: у парламенту, у јавном мишљењу, у војсци, у судовима. Примити се управе земаљске у таквим приликама скончано је с опасностима и с великом одговорности. Једини човек у Републици, који је по својој беспрекорној политичкој прошлости и јачини свога темперамента имао храбрости и снаге да заустави распадање републиканског режима, био је Валдек-Русо. Треба се сетити у којим је приликама он дошао на власт. Сви незадовољници и одметници беху подигли главе, и, удружени у лигу „Француска Отаџбина", нападаху на ауторитет председника Републике Лубеа, чији су избор поздравили звиждањем и грдњама. Престиж највишега суда, Касације, био је поколебан. Деруледа покушава да војску покрене на буну. Генерали и виши официри, заборављајући дисциплину, усуђују се да јавно критикују судске пресуде. Улице, по којима господаре обесне чете националиста, вичући: „Смрт Јеврејима" и „Доле с издајницима", постају поприште свакодневних сукоба.

План Валдек-Русоа био је овај: отрести се Дрејфусове афере — „много је важније, каже он, уништити не кривце, него стање ствари које ствара кривце", — разбити национализам, повратити мир и ред. Данас је Дрејфусова афера редовним путем довршена, национализам,

пошто је пре две године тријумфовао на општинским изборима у Паризу, по свима знацима и како сад стоје ствари, изгледа да је дефинитивно потучен на последњим скупштинским изборима. најзад, мир поново влада и на улици и међу духовима. Да постигне тај резултат, Валдек Русо прибегао је једној политичкој комбинацији о којој се у првом тренутку мислило да неће бити дуга века, а која међу тим још непрекидно траје. Он је негдашњу „републиканску концентрацију" претворио у „републиканску одбрану", и на тај начин створио чисто републиканску већину, која обухвата све републиканце од центра умерених на до крајње левице социјалиста. У тој већини најмање има из центра умерених републиканаца. Они одбацују савез са социјалистима и сматрају Валдек-Русоа као издајника, који је напустио програм републиканске традиционалне, умерене политике. Тај програм у ствари није никад његов ни био. То се јасно видело још у времену кад је, поред Гамбете и Жила Ферија, први пут ступио на власт. Примивши у свој кабинет вођу социјалиста у скупштини Миљерана, Валдек-Русо ништа није изменио од својих идеја, као што је и сам изјавио 4. фебруара 1901. године: „Ја сам увек био, јесам и остајем убеђен индивидуалист". О многим тачкама политике и о многим питањима економским сваки је члан кабинета „републиканске одбране" сачувао своје погледе. Оно, на чему та одбрана почива и што је сакупило све присталице њене на супрот свима реакционарима, то је заједничка љубав, подједнако јака код сваког, према Републици и поштовање устава, од највишега по положају на до најнижег. С друге стране, социјалист Миљеран, као што је врло тачно примећено, потврђује истинитост оне дотеране Мирабовљеве речи, да колективист министар није и не може бити министар колективист. Он је, истина, остао веран социјалистичком програму који је сам објавио свету у Сен-Манде, али, он је, на пример, као министар гласао против порезе на приход а за одржање посланства код Ватикана, супротно од онога што је чинио као посланик.

Што су многобројни штрајкови завршени компромисима, заслуга је самога Валдек-Русо-а. Држање Миљераново у том деликатном питању било је са свим пасивно. Он није ни једном речи протестовао кад је Валдек-Русо са скупштинске говорнице изјавио 15. јуна 1900. да „сваки радник, ма био сам, има исто право да ради, које сви имају да не раде". Исто тако пасивно било је држање Миљераново приликом дебате закона о удруженьима и религиозним конгрегацијама, који је такође дело самога Валдек-Русо-а. Принцип, од кога он полази, овај је: савест је неповредљива, али су неповредљива и права државе, која треба енергично бранити. Другим законским предлозима Валдек Русо покушава да претвори радничке синдикате у економске синдикате, који би били способни да тргују, да предузимају разне послове, да стекну имања: да дефинитивно регулише питање о радничким пензијама: да одреди трајање рада у радничким атељенма; да узакони рад у рудницима. Постоје још законски пројекти о просветној реформи, о порези, о судској реформи.

И тако, постепено, Валдек-Русо, знајући шта хоће, и радећи по напред утврђеном плану, законским путем извршује реформе, које су у стању, изведене до краја, да преобразе социјалне и политичке прилике у једној земљи.

Др. К. Д. Кумануди.

ДУЧИЋЕВА ЗАДУЖБИНА.

Како је, пре кратког времена, Одбор за Дучићеву задужбину досудио одређену награду за први стечај те задужбине; и како је, пре још краћег времена, расписао и други стечај из ње, то хоћемо да се користимо овом приликом, и проговоримо неколико речи о Дучићевој задужбини и стечају који се из ње расписује.

Са једног формалног гледишта, има две врсте стечаја, и та формална разлика њихова чини у исто доба и њихову разлику по суштини.

Први је стечај овај. Кад је потребно решити неко научно питање (ми овде говоримо само о стечајима за научне радове) или израдити какав научни састав чија се потреба јаче осећа, Академија Наука, или које друго научно тело, расписује стечај за решење тога питања или израду тога састава. Стечај је тада специјалан, и конкуренти раде свој састав специјално за тај стечај. Природна је ствар да тело, које стечај расписује, одреди и специјалне услове за њ: радови се подносе у рукопису, и стечај је обично анониман, т.ј. конкуренти не потписују своје име на самом раду него га забележе у једном нарочитом писму, које се отвара тек кад награда делу буде досуђена, и то с нарочитим свечаностима, итд. Такав стечај у нас расписују факултети Велике Школе; у Војводини, Матица Српска (њени ранији стечаји за Историју српске књижевности, расправу о Буњевцима, и други). То је стечај специјалан, стечај тематâ, стечај с рукописима, стечај одавна познат у нас.

Други је стечај овај. Треба наградити најбоље радове у датој струци, и онда Академија, или слично тело, расписује стечај из те струке, с темом произвољном, о питањима којим било али која су из дате научне области. Конкуренти, у том случају, могу радити своје научне по-

слове независно од тога стечаја, а после, кад се стечај распише, с тим истим пословима конкурисати за њ. Тада се обично не постављају они специални услови које смо мало час видели. При таквом стечају, не сматра се да је анонимност конкурената потребна, и конкурентима се допушта да на стечај поднесу и штампане списе, готове књиге, које су они, и пре стечаја, и ван њега, израдили и публиковали. Француска Академија ради тако, у врло много случајева. Из завештања, која су јој стављена на расположење, она одреди награду и распише стечај, годишњи или у више година један, из историје, књижевности, критике и др.; дела по тим струкама излазе на јавност независно од тога стечаја, онако како то читалачке и издавачке потребе изискују; и, кад дође време да се деле награде, конкуренти се јаве са већ публикованим делима, и Академија одлучује о њихову награђивању. То је стечај општи, стечај произвољних тема, стечај штампаних књига, стечај којега код нас још није било, нов потпуно за нас.

Тај нови стечај, међутим, врло је добар. Кад такав стечај постоји: кад су његови услови тако широки, повољни, — какав је и колики круг радника који се око њега скупља? Широк наравно, и много шири него при оним специалним стечајима; и то и јесте што је добро. Код тих стечаја, конкуришу готово сви радници по једној струци, и такав стечај постаје општи стечај струке, суд над свима радницима и њиховим делима, једна исцрпна класификација њихових способности и њихових радова, која се сваке, или сваке друге, треће године обнавља. На тај начин, добар радник увек је сигуран да ће на стечају добити заслужено одликовање и потребну награду. Како у Француској, и у опште на страни, има пуно таквих стечаја и за сваку струку, то стечаји те врсте врше тамо врло користан утицај, и препоручују се многим својим добрим странама.

За нас пак, тај се стечај нарочито препоручује. Француски научник, и без помоћи која се на стечајима

добија, има и иначе врло добре услове за свој рад, има безброј издавача научних дела или часописа који ће добар рад врло добро наградити. Српски научник нема тога. Ствар је позната, али и кад је сто пута кажете још је нисте довољно нагласили, наш научник добија за свој труд врло мало или ни мало. Код нас се може десити да добар радник по неколико година узастопце ради интенсивно, изради два три добра дела, и да за њих, услед ових или оних узрока не добије ништа. Слаб радник каткада и боље прође. Нека је само мало погодан и мало више наметљив, он ће понудити своје на двоје на троје скривено дело једном фонду, другом фонду (наши књижевни фондови изгледа да само за слабе књижевнике и постоје); молиће, мољакаће, обиграваће око оних који могу, можда ће им учинити и какву личну услугу, и на крај крајева сместиће лепо свој спис. Да не доказујемо више кад је ствар тако позната да је и деца на улици знају, одиста код нас услед врло некњижевних прилика у којима наши књижевници живе, за лоше раднике услови су добри, а за добре раднике услови лоши. А то, наравно, не треба да буде. Елементарни интереси правде и елементарне потребе књижевности захтевају да се добрим радницима пруже и добре прилике за њихов рад. Сва организација наших књижевних установа ваља томе да тежи. Стечаји такође, а то је на начин горе показан.

Кад се, Дучићевим завештањем, нашој Академији Наука, први пут указала прилика да пропише правила за један научни стечај, први научни стечај у нас, она је прописала та правила не водећи рачуна о интересима који су, по нашем мишљењу, битни, елементарни. И ако се, овим завештањем, могао завести нови, модерни научни стечај,[1] ипак је одбор од три академика, који је

[1] Вероватно да је Дучић мислио на стечај с тематима кад је у свом тестаменту рекао: „Академија ће одређивати темат за награду", али кад је Академија узела ту реч *темат* у ширем смислу, и протумачила је као „тему коју треба обрадити или *научну област* из које спис може бити" (чл. 6. Правила), то је она, после тог тумачења, слободно могла створити модерни стечај из завештања Дучићева.

Академија за израду правила саставила, нашао за потребно да и за Дучићеву задужбину утврди онај стари, рекли бисмо застарели стечај, с рукописима, донекле и са кријењем конкурентова имена. У место да се угледа на Француску Академију, наша Академија је у главном копирала нашу Велику Школу. Само, ако Велика Школа има разлога да свој систем стечаја одржи, Академија га нема да овај усвоји. Јер је Великој Школи циљ да изазове научни рад код оних који би га се тешко без њена стечаја латили, а Академији треба да је циљ да помаже и одликује раднике већ готове и који већ продукују. И што је главно, Велика Школа даје темате, а Дучићева задужбина не; Велика Школа поставља питања која треба да се реше, а Дучићева задужбина их не поставља, него их оставља на избор конкурентима.

Еле, Академија (односно њен одбор) унесе у правила Дучићеве задужбине ову одредбу: „штампани списи неће се ни узимати у оцену, ни награђивати.“ Зашто? Који су разлози руководили Академију да ту одредбу стави, и јесу ли ти разлози довољни? Шта смета једном добром спису то што је он раније штампан? Има ли у тој околности што је књига штампана, нешто што би сметало праведности оцене, неким другим циљевима, можда: и шта би то било? Да се није мислило да ће оцењивачи донети праведнију оцену кад пред собом имају дело, ново, непознато, о којем нико није изрекао суд? Није ваљда: оцена је увек праведна кад оцењивачи знају свој посао. Да се није мислило да је штампано дело већ награђено тамо где је штампано, па му не би требало допустити да и другу награду однесе? Није ни то ваљда: хонорар (ако га т. ј. има) који се да делу, није ни у којем случају награда и не може се тако сматрати: а после, ако се и хтело тако нешто, могла се у правила унети одредба да једном награђени (фактички награђени а не хонорисани) списи не могу конкурисати, и онда би се тај обзир задовољио. Да се, најпосле, није мислило да је циљ једнога стечаја да изазове нове радове, а не

да помаже старе, већ изашле? Ако је то био разлог, онда, поред онога што смо напред рекли о потреби награђивања публикованих радова, ми можемо сад само додати да конкурисање са публикованим радовима не би сметало стечају да он, и поред тога, изазива нове радове: циљ стечаја остао би ипак исти, а не би се огрешило о праведне обзире које смо ми раније истицали. На који би онда разлог био тој проскрипцији штампаних списа? Да није какав формалан, спољни? Је ли лакше оцењивачима да читају рукопис него штампану књигу? То тек ваљда нико неће рећи. Је ли зато што се хтело, и прописало у осталом, да на натписном листу награђеног списа стоји белешка: „наградила задужбина А. Н. Дучића", а испод ње слика завештаоца? Ни то не би био разлог. Белешка о награђивању може се ставити и на штампан спис, мењајући корице само, па чак и не мењајући их; а после, није баш ни нужна, и у Француској књига тек у новом, потоњем издању носи белешку о награди; најзад, што се слике тиче, слика је непотребна. Нема, у опште узевши, много смисла стављати слику добротворову на сваку књигу коју његова задужбина помогне и која с овом нема никакве интимније везе: то се, у осталом, обично и не ради у другом свету код Француза и других, и ми смо се најмање од Академије могли надати да ће она, прописујући правила за Дучићеву задужбину, конирати у том погледу одборе наших приватних књижевних фондова и усвојити њихов познати обичај о оном непрестаном стављању добротворске слике, тим мање што то Академија није учинила раније, у правилима Маринковићеве задужбине.

Нека се Академија ма којим од ових или сличних разлога руководила кад је прописала правила која штампаним списима[1] одузимају право конкурисања за Дучи-

[1] У осталом, Академија би могла ближе објаснити шта све она, за овај случај, подразумева под „штампаним списима." Значи ли то само књигу, готову, оштампану, или уопште све што је штампано, ма само у часопису, и неоштампано? Односи ли се то, даље, и на оне списе који су истина штампани у часопису, али се доцније, прерађени и попуњени, поднесу у рукопису?

њеву задужбину, она је погрешила. Пре свега, она тим чини неправду оним добрим радницима који су, услед ове или оне околности, принуђени да своја дела пре стечаја издаду или штампају; а после, она тиме наноси штете и угледу Дучићеве задужбине и озбиљности њеног стечаја, смањујући у ствари број и вредност радника који би се евентуално око ње окупили, и не могући на тај начин пружити одликовање оном који га је у датој струци највише заслужно. Да та штета прети и да је Академија одиста у опасности да је не може избећи, види се већ по првом, лањском стечају из историје. Поред свега тога што су баш лањске године наши историци показали врло јаку активност, и продуковали и много и добро; и поред свега тога, што се у нас, за ово три четири последње године, јавило и марљивих и добрих млађих радника на историји, ипак су се на стечај Дучићеве задужбине јавила само тројица, и добио награду онај који ће вам, кад набрајате наше историке, међ последњима пасти на памет.

Ми бисмо предложили Академији да стечај Дучићеве задужбине утврди на модерној, праведнијој основи. Нека допусти и штампаним списима да могу конкурисати, и нека уопште створи што шире и повољније услове за конкуренте не би ли их се што више и што бољих јавило. Нека у том смислу промени Правила задужбине. Том би приликом могла још исправити и неке ситније одредбе (ону н. пр. о невраћању рукописа), и сталније утврдити ред наука из којих се расписују годишњи стечаји, да се не би десило, као ово сад, да се две године узастопце расписује стечај из историје, док филологија, географија и етнографија још чекају на ред.

Павле Поповић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

А. Српска књижевност.

На сéлу и прéлу. Приповетке Паје Марковића Адамова. Српска Књижевна Задруга. 69. Београд — Сремски Карловци. 1901.

За последњих тридесет-четрдесет година наша приповетка напредовала је и бројно и каквоћом и географски. Ко би хтео, могао би данас радити географску карту простирања наше приповетке. Почела у старој Војводини у бледој и сентименталној прози Богобоја Атанацковића, она је ступила на чврсто земљиште у ни мало рафинисаним, али сочним, једрим од живота новелама и романима Јаше Игњатовића, коме још није признат онај значај који он одиста има. И ако наша реалистичка приповетка почиње од Игњатовића, он није успео да створи школу у ужој отаџбини својој. Док су прекосавски Срби у поезији у скоро једно исто доба дали Змаја, Јакшића и Лазу Костића, приповетка се код њих зауставила на патриотским новестима о хајдуцима и истребљивању Турака и на плитким сентименталним причама у роду „Карловачкога ђака.“ Реалистичка приповетка створила се у нас, у Србији, где је култ историзма много слабији, у нашој новој земљи и младоме друштву где традиције хватају само по површини душе народне. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, упоредо са политичким и социјалним идејама руских учитеља Чернишевскога и Добролубова, дошли су велики руски реалисти. Лаза Лазаревић почиње своју књижевну каријеру превођењем „Шта да се ради?“, а Милован Глишић ступа у јавност преводима Гоголја. Србија постаје земља српске реалистичке приповетке. Лаза Лазаревић и Јанко Веселиновић певају идилу сеоске задруге у Мачви. Милован Глишић, Светолик Ранковић, Радоје Домановић описују

нашу лепу и драгу Шумадију, сб соли Србијине. Бранислав Нушић звижди паланку, а Илија Вукићевић описује варошн, заустављајући се нарочито на Шапцу, прича борбе Срба и Арнаута на јужним границама. Сремац, у „Нвковој слави", износи оригинални, весели живот старога Ниша. Борисав Станковић иде даље на југ, и, тако рећи, проналази Врање, открива једну ризницу заноситве, сенсуалне поезије. И ако је Србија тако обилна приповедачима, ипак има читавих њених крајева који још нису опажани и испричани: ту старо Браничево, које се толико одваја од осталих наших крајева, ту Црна Река и Тимок, где живи једна тиха, издржљива, енергијом богата раса, ту Рудник и ужички округ, Гаскоња наша. Тамо је широко и плодно поље отворено које само чека таленте да га заору. Ван Србије, Ћоровић је морални историк Херцеговине, Мита Живковић покушао је да нам наслика Босну. Црну Гору познајемо само по првим приповеткама — и по успоменама — Симе Матавуља. Далмација је, после Србије, земља која је имала највећи и најбољи број приповедача, од којих неки заузимају прва места у нашој књижевности. Љубиша је изнео поезију и стекао љубави за Боку Которску. Матавуљ је цртао цео онај занимљиви, покретни, разнобојни свет који ври у Далмацији, дао онај календоскоп сељака, маловарошана, „ракља", фратрова, поморца, острвљана, пропалих племића, можда најбогатију галерију коју имамо у нашој књижевности. У Тројединци, Будисављевић је сликао Лику. Од наших крајева, Војводина је пружала диван материјал за приповетку. Култура је тамо релативно јача, расе су изукрштане и у непрестаним борбама, живот је интензивнији, и нигде није било повољније земљиште за једнога великога писца. Међутим, ми одатле имамо романтичне приче Ђуре Јакшића, „Поп-Ћиру и Поп-Спиру" Сремчева, низ тенденциозних прича Јаше Томића, које би требало одједном прочитати и онда створити суд о овом продирном посматрачу и снажном писцу. Г. Паја Марковић Адамов још најбоље и најизразитије представља тамошњи свет.

Књижевна Задруга је тако мислила и зато нам је у овогодишњем колу пружила избор његових приповедака, избор који је сам писац учинио. Он нам је дао прилику да се упознамо са његовом домовином и са његовим производима за које је држао да најбоље представљају његов таленат.

* * *

Писци првога реда, они који стварају епоху и који воде напред, који пробијају лед и отварају бреше, волели су да своја књижевна дела подупиру предговорима и манифестима. Виктор Иго је у предговору „Кромвела" покушао да дâ теорију романтичне драме, Александар Дима Син је писао предговоре својих драма, где је с много реторике и духа војевао за своје моралне тезе. Золин „Експериментални роман" за дуг низ година служио је као требник целој модерној натуралистичкој школи. Али то су били људи који су имали шта да кажу и имали начина да кажу своје мисли, и њихов велики таленат спасавао их је да не буду педантни и натегнути у предиковању. Писци средње вредности, када иду њиховим трагом, могу само да изгубе.

Покојни Влада Јовановић, који је био добар човек али чије песме јединствено личе на прозу, увек је изгледао мало смешан када је објашњавао зашто он приступа уз реализам у поезији. Од прозних писаца наших, Г. Адамов покушава такође да у једноме предговору изнесе своје књижевно вјерују, и, одмах да кажем, са нимало више успеха.

Он почиње симпатијом према народу, који је „увређен на му је тешко". Он устаје противу оних доктринарних критичара наших који тврде да наш сеоски живот није у стању да пружи грађе за овећу приповетку и роман. (Када човек само помисли да је пре петнаест година требало доказивати једну тако' просту истину!) Како Г. Марковић вели, још се није родио јунак, „који ће умети одљуснути кору туђинских слојева, што се таложи у правом нам народном карактеру. Треба умети оценити

нита је наше, самосвојно, ...нита туђе, накалемљено,... нита од једног и другог у једно сливено, те препорођено у духу народном. Исток и Запад укрстили су се ту". „Тврдити да живот народни није толико развијен, да чијем великом уму даде доста хране, то значи тврдити, да народ наш није дорастао у пуној мери за просвету. Токорсе, друштвеност је у народу заостала иза нас!..." Читалац је и сам могао одабрати у овим разлагањима тачно од нетачнога, видети да Г. Марковић не даје праве, убедљиве разлоге и да његова аргументација јако рамље.

Он се вара када мисли да „мајстор српске приповетке, српске романтике" има да одабира „накалемљено" од „самосвојног" у име неког апстрактног, магловитог, несхватљивог идеала „народнога карактера". Шта управо значи тај чисти „народни карактер"? Да ли га писац види у етничким особинама расе? Етнографи, етно-психолози, антрополози и филолози рећи ће му да данас у науци теорија раса не важи, да се данас сматра да су и најчистије расе мелези но сто пута помешежени и укрштени. Народе треба примити онакве какви су, плод вековнога укрштања и међусобног утицаја; цео њихов развитак састоји се баш у том накалемљавању. За научењаке не постоји никако оверено и научно мерило по коме би делили оно што је национално од онога што је ненационално, оно што је накалемљено од онога што је аутохтоно. И према чему би Г. Марковић вршио то одабирање, на основу чега би он могао одъуснути српско од несрпскога, утицај Истока од утицаја Запада? Не би ли боље било да отвори очи и срце и да посматра, да осети, да заволи и на сугестиван начин изрази живот тога народа, онакав какав је, а не кроз призму несолидних и произвољних теорија? После неколико стотина година, када етно-психологија буде располагала сигурним средствима, када се буде посвршавала једна маса припремних послова, тек онда ће се моћи мислити на оно што Г. Марковић ставља као свој задатак. Ми у приповетци не тражимо научне трактате, но емоције,

но осећање живота, једре историје људи који без приповедача „никада не би имали историје“.

Затим, нашто она дивинизација народа, оно ограничено клањање мужичком кожуху, као што је код руских народњака: „Причестимо се духом његовим, духом дива душевног“. „Див душевни“, огрезао у беди и незнању, далеко је од тога да буде наш вођа: маса народна има да иде за мисаоном елитом човечанства, да се материјално и умно издигне на висине пуног људског живота, јер оно што истинска демократија тражи јесте дизање оних што су доле, а не свлачење оних што су горе. Колико је писац ближе истини када, уместо оне демагошке тираде, апелује на морално развијене синове народне, на оне који су свесни дужности према народу, и упућује им кратке и честите речи: „Непријатељ му је ко му само песме чује а за јаде не хаје“. „Он је вас својим знојем отхранио. Примите ви сад њега на своје руке. Проучите га својски, па га поучите својски!“

Само, на крају крајева, овом предговору ипак није било места. Ничева књижевна теорија није ни мало постала јаснија, његово доказивање није постало убедљивије, а показао је претензије које није могао привести у дело.

* * *

Изузев једне, све су то сеоске приповетке. Слика „Фрушка Гора“ је „ђачки спомен“, китњаст опис једнога излета новосадских ђака о Видовдану у Раваницу. Ствар је писана оним лажним перифразама, реторским стилом шездесетих година за који се некада држало да је „појетски“. Ту је срце „млаћано“, виногради су „грозни“, брежуљци „убави“, ту су „бујна недра питомих долина и гајњака“, ту „заношљиви мириси с росним планинским вечерњим ветрићима“, ту „војно“, ту „миље“, ту „Косовка девојка“; оно што би смртни људи назвали девојачка соба, овде се зове: „хранилиште Срикње девојке“ (којој је име Славујка), „храм невиности“, „удавачина хранионица“. Цела та отужна, сладуњава проза зачињена је

стиховима из Бранка, Змаја и Мажуранића, без реда, без смисла, са пролиненошћу гимназијских ђака који су се осетили ван клупе, гледају природу кроз школске уџбеничке и говоре на памет своје лекције. Овај и сувише ђачки састав подсећа на поезију Грчића--Миленка, и оставља нас савршено хладне, и мал' што није смешан.[1] Но то није жанр нашега писца и ја прелазим преко њега.

Као без мало сви наши приповедачи, Г. Марковић је радио на сеоској приповетци; у томе се он показао са свима својим врлинама и манама. Он пушта своје сељаке да у дугим зимским вечерима, „на сéлу и прéлу", причају сеоске историје, тако просте на први поглед немарногa и равнодушног ока, тако драматичне и емотивне када се са симпатијом гледају.

„Порадимо летину, зберемо зрно, оберемо винограде и кукурузе, побијемо, богме, и свиње. Затушкамо дéре на роговима и крововима. Изленимо пећке. На хлеба доста, да пресмачеш; меса доста, да се омастиш; вина доста, да се залијеш: пећка топла, да...

„Не замрите..."

Приповетка Г. Адамова није богата мотивима. Или су то незгоде новога живота који је нестао на селу, оно мучно стање у прелазном добу где се сељак налази, или буђење националне енергије у тешким и одсудним тренуцима. Ако не то, онда је искључиво онај бесмислени двобој који од искони бије „вечито мушко" и „вечито женско", она неодољива љубав која је са главу вазда била и вазда биће главна потреба човекова, најмоћнија опруга која га креће у животу.

„Чича-Мијини јади" једна је од најбољих приповедака у целој збирци. Чича-Мија је стари граничар, кога је уставна реформа начинила грађанином, ослободила га старог војничког уређења, заната, смотри и „мунтрâ",

[1] Правда захтева да се помене једно одиста лепо место у томе путопису: „То беше сахат са црквене куле Ледињачке. Као спомен из далеке прошлости сетно... чаробно разлегаше се сваки куцаљ по вечерњој тишини у планини,... као спомен из прошлости, која се вратила на нас чека, а ми јој идемо на сусрет". (стр. 62).

дала му право да бира попа, учитеља, бележника и посланика. То је стари војник „из кога се хоће наједанпут, на прелом, да истера уставан грађанин, које нит' уме нит' може да ужива проширена права уставног живота, а мора да сноси све проширене терете и дужности тога живота.“ Та промена је старцу само зла донела. Нови живот ниче и диже се у пукотинама и на развалинама старога; борба за опстанак постаје мучнија, терети већи, живот тежи, модерни индивидуалистички дух крши уске границе старе патријархалне породице. „Све порција већа, млађешина гора“, уздише Чича-Мија пред својим старим лађманом Угриновићем, ратним другом из Четрдесет Осме с којим је „у ковиљском риту, под једном кабаницом цвокотао.“ „Друговачија је данас млађешина“: ново доведена снаја се „ускурјачила“ и почела терати мужа, Чича-Мијина сина, да се дели. Са паничарским инстинктом сељака, старац се дао у бескрајне и скупе парнице са сином. Комад за комадом земље оде на адвокате и на таксе, и најзад му досади да се на ь натреса надмена господа по канцеларијама. Решио је да иде пред сама Цара у Беч. И кад је пукао глас да ће чича-Мија да иде Цару, почеше му долазити поруке и молбе са свију страна: једна га удовица моли да рекне коју добру за њена сина који је неправедно узет у војску, други долазе с порукама да им обиђе децу што вену по касарнама у неверији, обасипају га жалбама противу великих пореза, злих суседа, неправедних намета, све што мали и сиротиња људи трпе од „господа“, од „власти“, од „закона“ који је тако растегљив према моћним а тако свиреп према слабима. Када се на крају на ове недовршене слике старци договарају да дају своје потписе или ударе своје крстове на Чича-Мијино прошењије, како су говорили наши стари, читаоцу се и нехотице ствара слика свију тих несрећних сељака вековима привезаних за земљу, који у забуни, у очајању, пред неминовном пропашћу, несвесно пружају руке у вис, просећи правду незнано откуда, да се најзад

јави као „јиновско сунце из горких валова“, као што је певао један француски песник из 1848.

Тај исти широ, национални карактер огледа се у причи „Чича Мирко и Чича Маринко“, која је такође из 1848, из доба када „оста толико кана пустих“. У једном сремском селу све што је било младо и здраво дигло се на непријатеља који хоће да „помађари све, што се поздравља са помозбог“. Но када са бојишта почеше стизати рђави гласови, када паде Варадин и мађарски топови стидоше грувати на Нови Сад, онда стари поп-Васа, са крстом у руци, подиже све старце што су остали у селу. У осећању опасности, све се стопи у једну братску заједницу, све поче дисати једном душом, чак и два стара непријатеља, два *браздаша*, Чича-Мирко и Чича-Маринко. И трагична гомила крете се: о раменима им торбе са сланином, лебом и сољу, бабе им увиле у одело босиљка и божјега дрвцета, пушке кремењаче, којима су некада ишли на „Француза“, носе, над седим главама са претњом севају косе и витлају секире и будаци. Када се рат оконча, старци се вратише. Чича Мирков Рада узеде Чича Маринкову Јању, и сеоски живот опет потече својим старим и тихим током.

Главни мотив у несразмерно највећем делу приповедака Г. Марковића јесте љубав. То није она брутална „љубав без фраза“, намирење једне физичке потребе, како су представљена сеоска ашиковања у приповеткама и романима једнога Золе и Монасана. Као у скоро свих наших приповедача, то је идеализована сеоска љубав, буколичка идила, еглога, која се разлива у сентиментално-наивним полу-реченицама. Када човек остави приповетке Г. Адамова мора рећи: да срећних људи! како је њихова љубав чиста! како ти знају да се воле! како се све то лепо свршава, тако да изгледа да је човек одиста створен да буде срећан! То је љубав која не зна за препреке, и која у пркос свему баца једно другом у наручја двоје младих. На Цвеју, у причи истога имена, цело село дигло вику као на курјака. Али он се препо-

роди кад се једнога дана нађе у четири ока са Јагодом, која је, зарумењених образа и оборених очију, кидала цвеће на својим девојачким грудима. Тако у „Први пут у колу“, силовити, пусти Вуја кога су рисом прозвали, који није хтео да зна за коло и девојке, недељом терао коње на пашу и у летње вечери гледао звезде на небу, и за њега се нашао један пар црних очију који га је одвукао први пут у коло. Свршетак се дао предвидети: рис постаје голуб. И онда:

Срели су се. Састали су се.

Шта је било.... мрак је био. Тек да длаком о длан ударим. Вуја стиште Милку обема рукама.... Нешто пуче, а...

— Јух, Вујо! — цикну Милка, па се истрже и побеже.

— Врати, као што си обећала, — виче за њом Вуја.

У „Круни“, остављена и самохрана Круна и исто тако добри, исто тако саморани и сироти говедар Раја, у тренутку када је село неправедно почело испирати уста њиховим именима, бацају се једно другом у наручја, улазе у живот да заједно пркосе невољи, и да под благословом чисте љубави најзад победе. „Мој Бата“ прича како је Бата и мимо вољу Да́дину и На́нину отео Милку Дудварску и како се после са њом развео, „Јоле“, најтоплија ствар у целој збирци, јесте песма о војнику који је под утиском страшне и неодољиве носталгије оставио стражарско место, отишао у своје село да заигра у колу на рогљу око гранатога дуда, да чује фрулу Радину, да под месечином пољуби усне Ружине, и да — полуди.

Но себи се разуме да је главна мана ове идилске, пасторалне поезије, која је тако сузила нашу старију приповетку, редован и непзбежан оптимизам. И то не само да су личности нарочито љубавници, сеоски Ромеи и Јулије до апсурдности идеализовани, но је и стварност згужвана, силована, да само што лепше и дрљивије испадне свршетак. За љубавнике нема препрека, добро побеђује, зло се казни, — таман онако како се у животу не дешава. Тај оптимизам, наша генерација која

је ступила у живот у ни мало ружичастим данима нашега народног живота, не може никако да сварн, зато су нам куд и камо ближи Станковић, Домановић, Кнпнко, Будисављевић, са њиховом сатиричном или песимистичном жицом. Г. Марковић у оптимизму стоји напоредо са Лазом Лазаревићем. Сећате ли се свршетка у „Први пут с оцем на јутрење“? „Кад сам пшао лане у Београд по јеснап, видео сам у Топчидеру Перу Зелембаћа у робијашким хаљинама. — Туца камен!“ То је ради ефекта и на радост леним душама! У „Школској Икони“, злосрећни учитељ бије и злоставља своју модпскињу, и раставља се с њоме. Тако, у Г. Адамова: у „Чича Мирку и Чича Маринку“, породична вражда свршава се свадбом Раде и Јање: у „Фрушкој Гори“, довољно је да заиграколона да се Писац нада да ће се осветити Косово; у „Цвеји“, рђави зидар Моца, зли дух Цвејин, добија ћушку — „оде тај као и оно златно теле“, — а прича се свршава са једним дирљивим „Благо Јагоди!... Благо и Цвеји!...“: „Први пут у колу“ свршава се једном сликом: Вуја гледа звезде и притискује Милку на груди; у „Круни“, спрота Круна и говедар Раја постају газдарица Круна и газда Раја, и свршава се куповањем земље Јеше Скрлетовића који је овим рајским душама раније накостио: у „Мом Ба̏ти“, неопслушни Бата који се оженио мимо вољу Да̏дину и На̏шину бива кажњен за тај страховити и неопростиви грех: жена га остављала и тек их конзисторија развела, кућа му отишла на добош као што му је прорекла баба-Стојна „....замекало и њему пред кућом теле...“, а покварена Милка код „дугачког Стојана“ „поједе више ба̏тина̏ но хлеба“. Једино „Јоле“, где је свршетак онако немотивисан и неочекиван, чини извесну дисхармонију у овој хармонији отужне сентименталности, наивног оптимизма и плитког моралисања.

Ове, можда оштре речи, не вреде само за Г. Марковића: таква је скоро сва наша старија приповетка, то је њена основна мана. Г. Адамов има нешто акцентуране мане без мало свих својих колега, не само по са-

мо по садржини но и по форми. Причање му је често конвенционално, клише почетака три четвртине наших сеоских приповедака, где се на рачун сељачке простодушности, простонародно речено, само ачи. Тако почетак „Први пут у колу“:

— Силовит!...
— Шут!...
— Ђут!...
— Рис!...
Рисом га прозвали.
Ко га први тако назва?
Кад паде први пут та реч?
Где је то било?
Којом приликом?
Што му драго!
Рисом га прозвали.

Ево како почиње „Круна“: „Што је Јеша Скрлетовић момак, нема га више. И ако ће! Газдачки је син, на је и прилика. Ама што воли да се хвали, е ту га нема више.“ Ево како „Мој Бата“: „Није да се хвалим. На и која ми данас од туд дика? Ал' што јест јест. Живили смо, као овај сад грк-Лука што живи.“

Мало променувши реч једнога немачког писца, могло би се рећи да има писаца који стварају књиге и писаца које књиге стварају. Када Г. Адамов ствара књиге, када је искрен и под истинском емоцијом, таленат избија у његовим приповеткама као златна жица у стени. Одиста је емотивно оно место када чича-Мија прича како му је умро млађи син:

„Дош'о деран лане у пролеће с орања. Е, само што се напио воде из бунe, на један дан јао, на други дан јао; кад трећи дан, и помагај, па се свали, богме, и у кревет. Канда је нешто попио у води. О, господине, о, брате, дворили смо га, нудили смо га; те дај на врачаре, те на бајалице. Најпосле сам пшао и ко'ђ доктора у варош, долазно и овом вашем, на бадава. Суђено ваљда, па не би лека без смрти. Сарањемо га лицем на Цветни Четвртак.

Чича Мија узе левом руком десни рукав од кошуље и протре њим мало очи, а као мрмља:

— Ето на! Нешто ми се у'вати на очи!

А чика-Угринић се накашља и ако му се не каниле. Окрену главу, да, бајаги, истресе лулу. Заклопио очи, па стиснао трепавице. А преко браде му се скруниле две крупне капље, па му падоше на руку, да се чисто тргао. Устаде и оде да извади дувана из долана, те напуни лулу. Обрнуо леђа чича-Мији, па и он таре очи. Накашља се и опет; запалио дуван и мирно сео до чича-Мије."

„Јоле" је писан са извесном топлином, и да није силом изведена и неприродна свршетка, то би била сасвим лепа и нежна прича. Летње вече:

„Беласа са месечина, па попала, где год могла, но земљи и крововима; а одсијајује на глатком лишћу, што трепери по дрветима пред ноћним поветарцем.

Пуно и једнозвучно ори се песма и цврчање малих попаца и зрикаваца, што се раздрагали у трави по лединама и ливадама."

Затим, у истој причи, оно место које подсећа на бесмртну сцену у III чину „Ромеа и Јулије": „Хоћеш да одлазиш? дан је још далеко..."

„. . . уста се стиснопе на устима. Срце се стисло на срце, па куцају, да пробију груди. Душе ће, мислиш, изаћи на пољуницу.

Летао на дуду заленета крилима, опружио шију, па кукурекну, колико га грло донело. Одазва му се други, па трећи. Закликташе по целом селу.

Ружа се тиже.

— Други петли већ поју, Јоле.

— Не, душо први су тек. Вече се тек спушта.

— Ноћ, ноћ ће сада тек да падне."

Г. Марковић не обилује описима. У колико их има, они су недовољни, бледи, непразнити (опис мајстор Франила у „Чича-Мијиним јадима", девојачка соба у „Фрушкој Гори", на пример). Он не може да нађе ону карактеристичну појединост која баца изненадну и пуну светлост на ствари и душу људску, која даје сензацију или емоцију онога што је сваки од нас у животу осетио и

видео, или што је могао осетити и видети. Г. Адамов види ствари, али само у ономе што је њихова прва, општа ознака, он не осећа и не износи ону сугестивну, евокаторску појединост у којој можда лежи сва уметност. Само један пример, интересантан, шта он види и како изражава своју визију. Његови сељаци описују звездама осуто небо: један од њих вели: „пружила се Кумовска Слама, као да си превалио *кацу с млеком*“; другоме звезде изгледају „избелиле као *бела цигерица*.“ Ради поређења, треба прочитати дивну Додеову причу „Звезде“ у „Причама из мога млина“ и видети шта је провансалски пастир осетио у тајанственој самоћи и тишини, када се чује како гране расту и трава ниче, и када јата звезда трепере на ведром небу.

* * *

„На се́лу и пре́лу“ није рђава књига, али исто тако није ни добра; за њена писца не да се рећи да нема талента, али се може рећи да га нема довољно. Утисак који остаје јесте неодређен, блед; у опште једна усиљена књига коју човек не чита два пута.

Својим манперизмом, претераним оптимизмом, Г. Марковић је можда најмање реалист међу нашим реалистичким приповедачима. Он је хсео примером да докаже да у нас има грађе за приповетку и роман. Срећом, то су, други доказали: поред њега, ми бисмо остали у уверењу да наш сеоски живот даје грађе само за пасторале и моралне повести. Она гомила симпатичних личности, простих душа и добрих срдаца, и сувише је једнолика, ти сељаци и сувише су добри и сувише личе једни на друге, да бисмо могли познати у њима људе, наше ближње, смртна и трошна створења саздана да греше. Они су и сувише изван света да бисмо их могли волети. До душе, историје тих људи писане су читким, врло течним стилом, у причању се с времена на време осети таленат, емоција загреје причање, тачна и изразита реч осветли развијање догађаја, али то у брзо нестане, и ми се понова налазимо у осредњем, у неодређеном, у нечему

што нас непрестано држи у недоумици што се тиче вредности тих приповедака.

Сеоска приповетка је књижевни рад за који се не тражи много унутрашњега живота и богатство идеја. Живот на селу је прост, душе су једноставне, интереси ситни, страсти обичне. Писац ту нема да анализује изузетне психолошке случајеве, да решава крупна морална и социјална питања. Али у накнаду за то, он се тамо може корисно послужити етничким елементом. Варошки живот нивелише и униформише људе; на селу је човек тесно привезан за земљу, он је плод њезин, он носи на себи њен нарочити отисак, не само у оделу и наречју, но и у начину мишљења и осећања. Приповеткама Г. Марковића недостаје и тај етнички интерес: оне се дешавају у Срему, али се не виде особене одлике сремскога сељака, не види се у чему се он одликује од других, чак и језик није довољно локалан, и сами сељаци говоре оним безбојним, конвенционалним језиком којим се никада није писало у „Стражилову“ и „Јавору.“

Г. Марковић је пре петнаест година ушао у књижевност са похвалама и симпатијама. Пут му је био утрвен, и он је имао да иде њиме. Но он је учинио нешто друго: окануо се писања приповедака, али не и књижевности. Он и данас уређује „Бранково Коло.“ Зашто је напустио стазу којом је могао ићи, на којој свакако не би далеко отерао, али би остао не међу последњима и био добар осредњи писац? Можда је постао филозоф, осетио како писац некада изгледа као комедијан који својим сновима лепота, каткада својим боловима, забавља махом немарну, често и бруталну публику. Можда је увидео да не вреди труда жртвовати радости живота и спокојство душе за просто задовољство бити познат од људи које никада неће сусрести и бити гуран и гажен, гурати и газити посред књижевне гомиле у трку за славом. Можда је као савесан и искрен човек осетио да нема довољно крила и даха да се дигне у висине, увидео да само на један начин вреди писати: писати врло добро, и да када

човек не може да буде велики писац, може и треба да буде корисан човек. Џонсон је можда имао сасвим право када је говорио да је ово „свет где има много да се ради а мало да се зна."

Јован Скерлић.

Б. Страна књижевност.

Толстојев предговор једном немачком роману.[1]

Сељак. Роман од фон Поленца.

Пре три године појавио се у руском журналу „Вјестник Европе" роман Немца фон Поленца, „Сељак." Роман је обратно на себе пажњу Лава Толстоја, и засебно издање „Сељака", које је изашло зимус, пропраћено је Толстојевим предговором, који, као и све што је из пера великог руског писца, у највећој мери занима сву руску журналистику. У том предговору вели Лав Николајевић, да је фон Поленчев роман не само „прави, но и прекрасан уметнички производ, који у великој мери садржи у себи [по последњим уметничким теоријама Толстојевим] сва три главна услова правог доброг производа уметности. Прво и прво, — вели Толстој — садржај му је важан, јер је узет из живота сељачког сталежа, т.ј. већине људи који су основа сваког друштвеног устројства и који у наше дане преживљују, не само у Немачкој, но и у свим европским земљама, тегобну измену свог вајкадашњег, древног устројства. Друго, роман је тај написан с великом вештином, дивним немачким језиком, који је нарочито крепак и силан кад ауторова лица говоре својим грубим, снажним, радничким plattdeutsch. Треће, роман је тај сав прожет љубављу према оним људима који раде у роману."

„Сељак" (у оригиналу Bütnerbauer) — то је повест поступног падања и пропадања некад угледног се-

[1] Из часописа „Міръ Божій"; свеска за април, 1902.

ачког домазлука Траугота Битнера, који је, као и његови стари, био сељак-земљоделац, није знао за друго занимање осим тежења земље, и који је „и тело, и душу“ предао земљи. Од оца је Траугот наследио имање већ оптерећено дуговима, који су још и нарасли кад је наследник „исплатио“ млађу браћу и сестре. Крај све своје велике оданости земљи, поред највеће пажње, указиване домазлуку, Битнер, после тридесет година самосталног газдовања, види да је све његово напрезање безуспешно: имање тоне све већма у дугове, а он се најзад сасвим заплете у мреже зеленаша Јевреја. Писац, уман и видовит сликар живота, указује и на оне дубоке узроке, који доводе до пропасти сељачки домазлук: нови нијачни услови, зависност њина од узрока светског газдовања, и немогућност да се на данашње време рад развија у оном уском, ограниченом кругу у ком се досад радило. Посједници малог простора земље осуђени су на пропаст под притиском светске конкуренције и производње у велико, неприступне и непојмљиве Битнеру, који је навикао на старински ситничарски начин производње, где је све срачунато на локалну и домаћу потребу. Стари и искусни домаћин, Траугот Битнер зна своју земљу, страсно ју воли и негује као какав жив мили створ. Све његове мисли, његове бриге, његови погледи на Бога и на природу, на људе, на породичне и друштвене односе — све то произлази из његове нераскидне везе са земљом, у коју као да је сам пустио жиле тако јаке као дубови и кленови његова мајура. Та његова веза са земљом дивно је осветљена у роману и подсећа на најлепше странице „Власти земље“ Гљеба Успенског.[1] Постепено пропадање Би-

[1] Гљеб Успенски, веома угледан руски писац белетристичких производа из живота простог народа и нижих слојева варошког и престоничког живота — умро је концем прошлог месеца. Има већ петнаест година, као се Успенски престао јављати у књижевности, услед тешке душевне болести, којој је подлегло ових дана. Лепо књижевно име стекао је својим првим белетристичким радом: „Нарави Растерјајеве улице“ (1866), у којој се, као у приповеткама његова ученика и следбеника М. Горкога, описују пропала бића из радничког сталежа, одана пићу и нераду. — 1876 године дошао је са руским добровољцима у Србију, одакле је једном политичком листу слао своја „Писма из Србије“.

Прев.

тнерова имања, пропадање његових узалудних напора у борби са непомљивим му непријатељским силама новог економског устројства, а заједно с тим и над свега што му је било мило, за што је живео стари сељак — сачињава драматичан садржај овога романа.

Неколико карактера изнетих у роману носе на себи печат животне и уметничке истине, и роман се чита са великим интересом. Као једини, али важан недостатак романа мора се сматрати — његова развученост, и многа понављања, сувишна подвлачења онога што иначе само собом излази из положаја и радњи лица. Аутор се сувише одушевио за своју тему, и сваки час се упушта у размишљања, услед чега се његов роман претвара у публицистички чланак или трактат из економије или социологије. Радња се романа, услед тога, страшно задржава и књига хоће који пут да буде и сухопарна.

По мњење Л. Н. Толстоја о важности и уметничкој висини тога романа остаје шпак у њиној снази, и лако је појмити, шта је у роману тако одушевило великог писца. Он је ту нашао верну слику, одјек својих љубљених идеја о раду, о животу у вези са земљом и природом, о уништујућој сили савремених услова рада. У предговору исказује Толстој неколико дубоко занимљивих мисли о критици и савременој светској и руској књижевности, у којој указује на превласт ограничености и недаровитости и на нестадак знатних производа. Он то објашњује сувишном производњом (хиперпродукцијом), изазваном тим што су „књиге, часописи, а нарочито новине постале у наше време велика новчана предузећа, којима је, ради опстанка, стало до што већег броја потрошача.“ Да би их задобила, штампа се труди да се изједначи са укусом те већине, која је у маси неразвијена и неука. „За ту се већину, — вели Толстој, — издају груби, неукусни и неуметнички производи, који истискују истините прекрасне ствари, или им бар не дају да се распростиру. И тако, према све већој и већој распростањености новина, часописа и књига, уопште штампе,

све се већма спушта ниво вредности штампаног, а ве́лика маса такозване образоване публике све више и више тоне у најдесператније, само собом задовољно, те отуд и непоправљиво незнање и просташтво.“ Затим велики писац објашњује своју мисао и напомиње како се, тако рећи, на његове очи, за његова века, извршило поступно опадање у свим гранама литературе. Тако, „после Пушкина и Љермонтова (Тјутчева, дао Бог, нико и не спомиње!), песничка слава прелази спочетка на врло сумњиве песнике Мајкова, Полонског и Фета, затим на — песничког дара савршено лишеног Њекрасова, на извештаченог и прозаичног стихотворца Алексија Толстоја, затим на једноликог и слабог Надсона, затим на сасвим недаровитог Апухтина, а затим се мешa све, и јављају се песници, „имъ же имя легіонъ“, који чак и не знају шта је поезија и шта значи оно што пишу и зашто пишу.“ [1] Исто се то опажа и у роману. Препорођај очекује Толстој од критике, ако то само буде права критика, која мора „истицати и показивати људима све што је најбоље како код ранијих, тако и код савремених писаца“, а не бавити се немеваньем, или писати „поводом књижевних производа“, исказујући своје економске или политичке мисли.

Нећемо улазити у дискусију ових погледа великога писца на савремену руску књижевност: они су значајни и овако, само саопштени. Једино, тога ради да читалац не би узео сувише апсолутно оно што Толстој вели о улози критике и о помоћи коју он од ње очекује, додаћемо да је лошијој књижевној производњи и опадању укуса често узрок у општем паду тона живота, а то је ствар која у великој мери излази из области књижевне критике...

[1] Поводом овог Толстојевог суда, примећује руски књижевни критичар Гајдебуров: „Та унеколико претерана суровост према наследницима Пушкина, Љермонтова и Тјутчева објашњује се тим, што је он сам (Толстој) несравњено виши од свију њих: геније се обично одушевљавају или савршеним ништавилима, која се зарад своје неутралности, уливају у њих без остатка, или писцима себи равнима. Но ако се одбаци претерана опорост, карактеристика наших песника „сребрног века“ остаје у многим обзирима врло згодна“. (Новое Дѣло, фебруар, 1902).

Роман је Поленчев леп и драгоцен уметнички производ, који, без сумње, заслужује потпуну пажњу читалаца; а предговор Толстојев, као и све што излази из пера великога патријарха руске литературе, дотиче се важних питања, која имају велико друштвено значење.

— кс —

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Vitropir, slika iz Bosanskoga života u tri čina, s pjevanjem. (Zabavna knjižnica Matice Hrvatske, svezak CCXLVII — CCXLVIII. — Adalbert Kuzmanović. — Cijena 1 kruna. Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske“ 1901.

„Матица Хрватска“, вјерна своме принципу, обдарила је, и ове године, своје чланове, са једном књигом *из босанског живота*. Разлика је само у томе, што су пређашњих година такове књиге биле прецуне сваковрсних приповиједака, док је у овогодишњој — један позоришни комад. Колико се сјећам, ми прије нијесмо ни имали позоришних комада из босанског живота, јер „Јадац“ Димитријевићев не вриједи спомињати, као ни Дмићеву „Зулејку робињу босанску.“ С тога сам се обрадовао кад сам добио ову књигу. Обрадовао сам се, јер сам мислио, да ће брат Хрват А. Кузмановић, — до данас познат у књижевности као Кузма Новић, — бити срећнији од својих претходника и да ће нам дати, ако не врло добру, а оно бар добру ствар, за чију вриједност, у неколико, јамчи и сама „Матица“, која је о своме трошку издаје. И дјело сам одмах узео да читам и дочитао га.

Ево му садржине:

Марко Лучић, ковачки мајстор у Травнику, има у својој кући кћер Јелицу и слушкињу Јелу. Слушкиња је некако ветрењаста (због тога је и зову vitropir, што

није добро, јер у нас зову vitropir или вјетропир мушко, а женско vitropirka или вјетропирка), и она воли моду, воли шваиске адете, воли адвокате, које њезин газда Марко, не знамо зашто, мрзи. Та слушкиња једанпут пјева, и изненада, као из земље, ниче пред њом адвокатски помоћник Ивица, из Бањалуке, који, мислећи да је Маркова кћи, врти се око ње као мајмун, говори покварено њемачки више него српски и — *завртн јој мозгом*. Без велика затезања и са једне и са друге стране, они се грле, цмачу и обећавају узети се. Истога дана долази (кад никога у кући није било осим Јелице) и трговац из Бањалуке Иван Вишњић, са некаквим Филипом црквењаком, тобоже да проси и милостињу за цркву и за се дјевојку. Он се свиди Јелици, а Јелица њему (Боже мој, брзо ли се људи заљубљују!), и одмах почну превртати очима једно према другоме, као да су од давнина познати. Можебити, да би и он Јелицу загрлио и изјавио да ће је просити, да му баш *тога часа*, а на *томе мјесту* не стигне писмо (ох, то проклето писмо, много ли зла ради у позоришним комадима!) да мора ићи на војничку визиту. Наравно он — одмах иде.

У другоме чину газда Марко сједи, размишља и прича ни сам не зна о чему, кад опет долази писмоноша. Он доноси писмо од Ивице, који проси од Марка кћер (мислећи на Јелу). Марко по писму позна, да је то *'двокат*, па и не дочитавши баци га на ватру, дочепа Јелицу, и почне је грдити. Наравно, да Јелица мисли, е је он грди због њезина Ивана и стиди се и, у пола, признаје. Марко је изгрди и, *за казну*, нареди да се — *исповиди*. Но у исто вријеме и Јели писмоноша преда писмо, које је било намијењено Јелици, а којега је писао Иван, трговац. Као и газда Марко, и Јела пати од исте болести, да писма не дочитаје и не гледа потпис, него одмах мисли да то њезин Ивица њу вара и изјављује љубав и Јелици. С тога и она писмо баци у ватру, а с Јелицом се посваћа.

У трећеме чину долазе проспоци и Јелини и Јели-

чини. Они, на онај обичан начин, разбистре ствар, разјасне чије је које писмо, те Иван узме Јелицу, а Ивица који се поправља и хоће да буде бакалин (те тиме угађа и газда Марку) узима Јелу.

На томе се ствар свршава.

Као што се види, предмет није бог зна какав, те би једино могао пристати за комад у једном чину. Овако развучен губи и оно мало вриједности и постаје досадан.

Карактери су обрађени да не може лошије. Јела, која би, према наслову, требала да је главна јунакиња у комаду, у ствари то није. Јелица и не говори и не ради ништа мање од ње и истакнута је исто толико колико и она. Писац је хтио да је прикаже као вјетрењасту, а у ствари је приказао као будаласту и развратну. Треба само видјети, како лако трчи она у загрљај Ивици, *коју прије никад очима није видила,* па да се човјек увјери, с није при чистој свијести. На није јој ни то доста! Чујете само како говори:

„*Јелица.* Та шта ће ти „шлиш“?

Јела. Да завирнем овако (затеже тур од димија); нек' се види...

Јелица. Шта, шта?

Јела. Ја сам најдебља...

. . . . . .

Јелица. И да подигнем овако (дигне једну ногавицу).

Јела. О не!

Јелица. Него?

Јела. Нек' стотину мушких очију гледа у моје *дебеле но-оге...*“

Шта мислите: или овај говор боље приличи каквој *вјетрењастој* босанки дјевојци, или каквој од друге феле? Колико је нама познато, у поштеним кућама (као што писац вели за Маркову кућу) босанским или херцеговачким, нема оваквих дјевојака. Додуше, уз остале благодети, наши културтрегери донијели су нам са собом и цура на продају, уз које су, доцније, и неке наше пристале и пошле на пазар. Али таке цуре нијесу слушкиње

у кућама као што је Маркова, нити је писац на њих мислио при писању овога комада.

Јелица је нешто чеднија и, готово, могла би нам се и свидити, да се онако нагло не заљуби у Ивана, који је опет њојзи *сасвим непознат*, као и Ивица Јели. Она, да се додвори Ивану, чак и то проналази, да се „*фистани и рекле противе нашој народности*“ (о, јадна народности!).

Газда Марко мање је допадљив од њих обадвије. Он много говори, — говори више него оне, — а не ради ништа. На стр. 53. 54. и 55. чак и *штондира*, што би рекао Јурек Загорец из „Врача Погађача“, и псује ђаке на великим школама, који, док уче, ишту помоћи од својих газда, а кад сврше, жене се дјевојкама „из била свита“ и тако старе газце остају „и без пара и без зетова“. (Спроти ђаци, дивно ли их Кузмановић препоручује!)

Ивица је нека врста луде. Он, са свим непознат, улази у Маркову кућу, без икаква повода. Ишао човјек улицом и дошао му ћеф да сврне у туђу кућу и он се свратио и, ни нет ни девет, него се почео удварати слушкињи, мислећи да је то газдина кћер. Тако само сметен човјек може да ради, исто као и онда, кад са *нашом* дјевојком говори покварено њемачки. Но није овакав остао до краја. При крају говори чисто српски и, тобож, уозбиљи се. Некакав фра Илија *хтио га* због нијемштине *излупати* и он, зар да изгледа још луђи, толико зазире од батина да се преко ноћ поправио.

Богатићка, сестра Ивичина, која се јавља само у III чину, није ништа друго, него слаба копија Стеријине Феме из „Покондирене тикве“.

Остале су особе обичне, необрађене, непстакнуте. Неке су и сувишне, н. пр. онај Филип, који се у туђој кући служи ракијом као у својој. . .

А шала, каква је? Никаква! Ми видимо, како се писац из све снаге упиње, да нас засмије, чак нас и голица, — али узаман! Зар се можемо насмијати Филипову

безобразлуку, или Ивину пренемагању, или свима оним особама, које говоре: *'деокат, 'потека, Аустурија, мирушц, душње ми* ит.д.? (Јела н.пр. на једном мјесту вели, да би хтјела да је *побл*, а на другоме говори *'потека* и *уредиц порез* мјесто порезни уред. Чудновато! Ваљда ко разумије шта значи бити *побл*, знаће и ове ријечи правилно изговорити). Овако изопачене ријечи, ако се пречесто употребљавају, не само да нас не могу насмијати, него нам додију и довољне су да нам омразе и комад и писца.

Г. Кузмановић је, поред ових, уметнуо још неколико турских ријечи, које се у Босни говоре. По ношњи и по тим ријечима једино би се и могло познати, да је комад из босанског живота. Иначе у њему нема ништа босанскога. Он је написан по угледу на неке старије српске и хрватске позоришне комаде, а нарочито нас потсјећа на: „Покондирену тикву“, „Граничаре“, „Биоград некад и сад“, и на оне мађарске: „Војничког бјегунца“ и „Сеоскога Лолу.“

„Матица Хрватска“ дивно упознаје своје чланове с Босном! Ако овако настави још коју годину, они ће мислити, да је то нова земља Инђија, гдје 'но је земља испуцала, а у њу живи пропадају људи...

Мостар 1902.

Свет. Ћоровић.

Скопаљско владичанско питање, од Павла Орловића. 1897—1902. Београд. Штампарија Светозара Николића.

Ова је књига скуп чланака у којима је, 1897 и 1902, наш сарадник Павле Орловић расправљао, у дневној штампи, о скопаљском владичанском питању. У чланцима од 1897 писац полемише са „Српском Заставом“, а у чланцима од ове године са целом бугарском штампом због њеног писања о Фирмилијановом посвећењу. Али сви су ти чланци само обликом својим полемични. Иначе,

писцу није стало до тога да утуче своје противнике, већ да расветли скопаљско владичанско питање. И како он то питање одавно прати, како га зна као мало ко данас у Србији, и како уме да о њему говори и без партизанске и без шовинистичке заслепљености, то његови чланци чине утисак правих расправа. Он је учинио врло добро што их је издао у засебној књизи, јер се у дневним листовима где су изашли — нарочито у „Дневнику“ — њихова права вредност могла и превидети.

Полемика између Павла Орловића и „Српске Заставе“ обрће се око тога, пита је 1897, приликом грчко турског рата. Србија могла добити од Порте за своју неутралност. Симићев кабинет који је тада био на влади, захтевао је само владику у Скопљу; по мишљењу „Српске Заставе“ требало је захтевати самосталну српску цркву, — нешто налик на Егзархију, јер би нам, на крају крајева, Турци морали и то дати. Павле Орловић стаје куражно на страну Симићевог кабинета. Он помиње, прво, да се самостална црква није могла добити без руске помоћи, а на ову није било рачунати 1897 као ни данас. Руси се сада кају и за то што су некада помагали оснивање Егзархије: они увиђају, мада касно, да је тиме разорено јединство православља, и ничем се не би толико радовали као измирењу Егзархије и Патријаршије. Из тог разлога, они ће гледати свима начинима да нас спрече да не створимо после Бугара једну нову шизму у крилу Велике Цркве. Поред тог разлога, Орловић наводи још један који се нама чини још претежнијим. У својим представкама на Порти наша влада мора ићи за нашим сународницима у Турској, а не пред њима. Њено није да поставља у њихово име захтеве којима се они сами не одушевљавају довољно. Она има само да својим дипломатским средствима подупре оне захтеве које су они сами собом поставили, и за које су готови поднети и неке жртве. Ма колико ова политика изгледала скромна извесним патриотима иза топле пећи, то је једина политика која доноси практичне резултате.

Ми нисмо ништа добили у Цариграду голим дипломатисањем: наша дипломатска радња имала је само онда успеха, кад се могла надовезати на какав озбиљнији покрет међу нашим сународницима, — на какав покрет којим је колико толико био поремећен мир Отоманске Царевине. Ако данас имамо једног правог владику у Призрену, а другог, још неосвећеног, у Скопљу, и ако имамо школе и основне и средње у три вилајета, за то, тек на другом месту, дугујемо захвалност нашим министрима и посланицима. На првом месту, нак. дугујемо захвалност оним скромним борцима на лицу места, оним свештеницима који су главом плаћали свој отпор егзархијским владикама, или који су због своје верности словенској служби стављани од Патријаршије под „аргос“; оним учитељима које су турске власти свакојако гањале на чак и апсиле, само зато што су они хтели, на основу закона, отворити српске школе; оним изасланицима српских општина који су, месецима, проводили у Цариграду молећи и на Порти и на Патријаршији за владику српске народности; најзад, и оним простим сељацима који су потписивали небројене арзовале за српску школу и за српску цркву, и који су једног дана, у Скопљу, хватали голим рукама за турске бајонете да би грчком владици спречили улазак у словенску цркву... Према томе, да би се решио спор између „Српске Заставе“ и Павла Орловића, треба претходно одговорити на ово питање: да ли се, 1897, могао очекивати у корист самосталне цркве такав јак покрет међу нашим сународницима у целој Отоманској Империји, какав се у корист српског владике јавио код становништва скопљанске епархије? Само, у том случају, може се Симићев кабинет кривити што није захтевао самосталну цркву за све наше сународнике, већ само владику за оне у Скопљу. На жалост, цела је истина што Орловић тврди, да је, 1897, српска народна свест била довољно ојачала само у косовском вилајету, докле у другим вилајетима, где се до тада ниједна српска школа није могла отворити, није имало ни услова за њено јачање.

Постављено 1897, питање о нашој самосталној цркви било би снажно прихваћено само у једном вилајету: да ли се може осуђивати Симићев кабинет што није свесно и драговољно пошао на сусрет томе фиаску? Наравно, ми не мислимо рећи да тај кабинет не заслужује никаква прекора. Он није крив, истина, што је кренуо само скопаљско владичанско питање, али је, може бити, крив, што бар то питање није дефинитивно решио. Јер, најзад, он је захтевао у Скопљу владику, а добио је само администратора, — а да администратор није то исто што и владика, а нарочито да његово претварање у владику није имало да буде проста формалност, то је најмање потребно доказивати данас, маја 1902. Али ми се нећемо заустављати на томе, да ли је скопаљско владичанско питање могло бити дефинитивно решено још пре пет година. Павле Орловић, коме је било главно растрести ствар о самосталној цркви, није се овог другог питања ни дотакао, а и ми га се дотичемо само стога, што нисмо ради да изгледа да бранимо Симићев кабинет више но што би, може бити, требало.

У полемици са бугарском штампом, Павле Орловић се старао да побије њене наводе да је скопаљска епархија чисто бугарска, и да стога није право постављати у њу и једног српског владику. На основу брижљиво проверених података, Орловић тврди да у тој епархији има 10.000 српских домова са преко 60.000 душа. На речитији се начин не може доказати, да у скопаљској епархији српски владика неће бити сувишан. Орловић сврава пажњу још на једну околност која је одиста занимљива. Ни пре Фирмилијана, бугарски владика није био искључиви представник православља у Скопљу; поред њега се увек налазио и један патријаршијски владика, и сва је разлика у томе што је до Фирмилијана тај патријаршијски владика био Грк, докле је Фирмилијан Србин. Међутим, Бугари нису протестовали противу бављења грчког владике у Скопљу. Они се нису бојали да ће он натурити тамошњим словенима туђ језик

и дух. као што се боје да ће то учинити Фирмилијан, и ако српски језик и дух никада не може бити онако туђ скопаљским словенима као грчки. Орловић је ставио у пуну светлост ову противуречност која постоји између њихове претеране тријвности према грчком владици и њихове претеране нетрпељивости према српском владици. Наравно, и та се противуречност да објаснити. Словенско становништво у скопаљској епархији, као и у осталим епархијама, пристало је уз бугарског владику поглавито зато, што није имало другог избора него између њега и једног грчког владике. Оно није гледало у бугарском владици представника бугарске народности, него представника словенске цркве. Према томе није ни најмање сигурно да би оно остало верно бугарском владици, ако би се поред њега јавно један српски владика, који би, с исто толико права с колико и он, представљао словенску цркву. Без икаква се претеривања може рећи да је грчки владика у Скопљу био још кориснији Бугарима него Грцима; одбијајући од себе Словене, он је био главни узрок њиховом прелазу у Егзархију. И нехотице, он је служио интересима бугарске пропаганде, и онда је сасвим разумљиво зашто Бугари нису никада протестовали против једног тако драгоценог мада несвесног савезника. Исто је тако разумљиво и то што се они оволико боје српског владике. Оставимо на страну то, да ли маћедонски словени, по својим симпатијама, више нагињу нама или Бугарима. Наше казивање да они нагињу више нама, вреди управо толико, колико и бугарско казивање да они нагињу више њима. Ми нећемо, дакле, тврдити да су српске владике опасне Бугарима због тешње народносне заједнице у којој стоје с маћедонским словенима. Они им и независно од своје народности могу бити опасни, већ због те околности што су добили благослов Патријаршије. Од самог свог почетка, Егзархија је обележена као шизматичка црква; из тог разлога, њу су прихватили само они маћедонски словени код којих је племенско осећање било надвладало религиозно, — остали,

нак, који су већма зазирали од шизме но што су се одушевљавали словенском црквом, остали су и даље под Патријаршијом. Српске владике, на против, задовољавају националне аспирације маћедонских Словена, а опет не прекидају с Великим Црквом. Они пружају све користи народне цркве, али раздружене од незгода једне шизме, и том надмоћношћу коју наше владике имају над бугарским владикама, довољно се објашњује зашто су Бугари изгубили сваку хладнокрвност на глас о Фирмилијановом посвећењу.

Словодан Јовановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„*Мисли*“ *Бож. Кнежевића.* — У вези с нашом ранијом белешком, јављамо да се у Државној Штампарији штампају, и да ће крајем овог месеца већ бити готове „Мисли“ Г. Бож. Кнежевића, од којих је један део штампан у овом листу у првим свескама од ове године. Књига ће изнети осам до десет табака, и биће штампана на леној хартији; цена јој је 1·50 дин. Није потребно нарочито препоручивати нашим читаоцима ову књигу; онај део „Мисли“ објављен у „С. Књижевном Гласнику“ и име ничијево за њу су довољна препорука.

Г. Станоја С. Станојић, учитељ штампао је књигу, „*Учитељ као културни радник*, мисли намењене учитељима по селима“. (Београд, 1902, 8° 41, 0·50 дин.). — Писац је редом прегледао нашу жалосну економску запуштеност и умну зачмалост, изнео потребу живе акције за побољшање услова нашега народнога живота, показао улогу учитеља у борби за културу и начине за преображај, означио којим путем и на којим реформама треба да ради, и у школи, и у селу, и у држави, оцртао цео један програм који би ваљао да постане програм не само сваког учитеља но и сваког интелигентна човека који има љу-

бави према своме народу. Из учитељских кругова давно није изашла паметнија и једрија књига но што је ова. Поред широких идеја којима је прожета, поред трезвеног погледа на ствари, ју још препоручује течан, ни мало китњаст алижив стил.

Брет Харт. — Ово дана умр'о је на свом добру у Енглеској, камо се из Америке био доселио, чувени амерички приповедач Брет Харт. Брет Харт је у новијој енглеско-америчкој књижевности заузимао једно од најугледнијих места. У последње време, популарност његова била је мало опала. Брет Харт се у својим последњим књигама није довољно обнављао, а други су писци пристизали који су читаоце повукли на другу страну. Али у седамдесетим годинама прошлога века, Брет Харт је био један од писаца које су енглески и други читаоци најрадије читали и највише ценили. Његова су дела превођена на све европске језике (и код нас је од њега много превођено), и свуда су његове „калифорнијске" приповетке, с њиховим чудним јунацима — битангама џентлменима и нежним дивљацима — читане с насладом, у толико већом у колико је читалац био образованији. Људи које је он описивао — пробисвети и народ без имена окупљен у тадашњој Калифорнији као данас у Клондајку — били су особито пикантна новина за читаоце пресићене романтичним јунацима из историјских романа, конвенционалним зликовцима из мелодрама, и сувише свакидашњим личностима у романима из обичнога живота: Брет Хартови су типови били нови и романтично занимљиви, парадоксални и реалистично верни у исто време. Он је скоро открио нов један свет; тадашњи први успех његов лако је разумети кад се човек сети како је пре кратког времена Максим Горки постао славан на сличан начин: са разликама које са собом доноси средина и темперамент ничији. „бивши људи" Горкога су рођена браћа коцкарима, натравцима и безименом свету у причама Брет Хартовим. Ванредни хумор Брет Хартов имао је необично згодан предмет у тим чудним људима; неваљалци и дивљи, они остају симпатични својом пригодном анђеоском добротом и нежношћу и својом занимљивом циничком филозофијом о животу. Целокупном утиску доприносно је врло чист и врло свеж, и деликатно живописан стил његов. Његове приче: „Тенесијев ортак", „Један догађај из живота Г. Џона Охерста, коцкара",

„Мигиз“, „Изгнаници из Покер-Флета“, „Срећа Урлачкога Логора“, „Фидлтаунска епизода“, „Тволемниска ружа“, и тако даље, остаће извесно као сталне тековине модерне књижевности.

Последња руковет (Dernière gerbe), од В. Хига. Калман Леви, 6 дин. — У овој књизи песама коју је Пол Мерис објавио, као „последњу руковет“ из заоставштине Хигове, о стогодишњици његова рођења скоро прослављеној, налазе се песме спеване у разна доба: пре песникова изгнанства, за време изгнанства, и после. На крају се налазе драмски одломци, међу којима је најважнији један недовршен рад: *Авантура дон Цезарева*

Историја Француске. — У вези с једном ранијом нашом белешком о великој „Историји Француске“, коју под управом Ернеста Лависа, члана Француске Академије, издаје Хашетова књижара у осам великих свезака in 8°, 800 страна свака, бележимо да су досад изишле три свеске. У првој су свесци: „Порекло — Независна Галија — Римска Галија“, од G. Bloch'a, професора лионског универзитета: у другој: „Први Капетовићи“, од A. Luchaire'a: у трећој: „Свети Луи — Филип Леви — Последњи Капетовићи“, од Ch. V. Langlois. У свима свескама, поред политичке историје, износи се и умни и нравствени живот, књижевност, уметности, настава, обичаји, мода, финансије и т. д., тако да нам је и унутрашња и спољашња физиономија сваког периода јасно пред очима. Свака свеска, у лепој штампарској одећи, са изводима и другим олакшицама за читање и памћење, стаје 12 фр.

Валдек-Русо, од Ернеста Шарла. — Књижица, која је недавно изишла из штампе у Паризу под насловом „Валдек-Русо“ од Ж. Ернест-Шарла (издање часописа Revue bleue), интересантна је и по писцу и по предмету. Ж. Ернест-Шарл, са свим млад почетник, у својим првим књигама нарочито се бави сувременим „политичким практичарима“ и социјалним теоријама од којих живе данашњи политичари у Француској. Његов суд о генерацији, која је избила на површину заједно с трећом републиком, необично је строг. Та генерација, без идеја и без идеала, унела је у политику тесногруде погледе, сићушне личне рачуне и партиске амбиције. Тридесет је

година како она лута без плана у својим тежњама и без доследности у свом раду. Њени најугледнији представници или су надувене незналице, или су дрски пустолови, или су сухи методични ретори, који се клоне „сиротиње, мислилаца, идеолога, апостола, великих идеја и великих осећаја.“ Ово досад је сасвим тачно. Али по мишљењу Ернест-Шарла требало би класирати Валдек-Русо-а у ову последњу врсту. Оваквом не само строгом, но нетачном мишљењу објашњење је ово. Ернест-Шарл има сувише духовитости, једну нарочиту врсту духовитости, која му смета да буде непристрастан. Он потчињава све тој духовитости, која с циничким задовољством тражи и измишља у човеку оно што је у њему смешно, слабо, несиретно или ружно, направи од њега жртву, коју треба немилосрдно изнети свету на ругло. Та опасна наклоност да своју духовитост у свакој прилици и над сваким „вежба“ свети се овом даровитом писцу на тај начин што га често наводи на погрешне закључке. У студији о Валдек-Русо-у има тако тих погрешних закључака. Али као да Ернест-Шарл почиње да се ослобађа својих старих навика, и читалац, и ако не увек потпуно убеђен пишчевим разлагањем, оставља ипак књигу слажући се с њим на многим местима. О Валдек-Русоу доносимо у овом броју на другом месту нарочити чланак.

Мисија Италије, од Г. Новикова, Милан, 1902, Тревес. 309 стр.; 3 лире — О овој књизи која је занимљива и по своме писцу и по свом предмету, нарочито за нас Србе који се у многом погледу налазимо у сличним приликама у којима и Италија — вели талијанска критика: — Ова је књига једна смишљена, дубока, врло подробна, можда мало оптимистична, студија економских, политичких, интелектуалних и моралних прилика у Италији. Писац који добро зна Италију, разматра са нових гледишта озбиљне проблеме што се тамо решавају, износећи искрено талијанске јаде, устајући међутим против песимиста који их сувише увеличавају. Пориче тобожњу декаденцију Италије и такозване латинске расе, о којој вели да не постоји нити је постојала. Потом, у једној смелој студији, говори о садашњим приликама у Италији што се тиче спољње и унутрашње политике, рата, интелектуалнога застоја и деморализације. У последњем одељку књиге реч је о националној експанзији Италије и о њеној интелектуалној и међународној мисији. Цело је дело пуно цифара, али и идеја.

Arbeit und Rhytmus von Karl Bücher. III Aufl. 8° (Teubner). 1902. — За три године изашла су три издања ове интересантне књиге, у којој се третирају питања о постању поезије и музике. Бихер заплази у далеку прошлост тражећи прве клице њихове и сводећи њихов постанак на оне звуке, који прате покрете у раду, особито онда када је то везан са непрестаним прекиданьем напора и даха. Такав рад често прате ритмички телесни покрети, који преносе свој ритам на оне звуке или речи, које су се уз њих развиле. Ова је основа даљем развитку песме и музике. И ако није лако признати да је овакво тумачење постања поезије и музике једино могуће и вероватно, инак теорија Бихерова заслужује потпуну пажњу и ми препоручујемо његову књигу нашим читаоцима.

Католичанство и XX век. — Занимљив је бој који у најновије време бију међу собом католички теолози. Да је „нешто труло" у Католичкој цркви казује у раније доба појав Реформације у историји. Али ни после коначног оцењења протестаната, ни после Вестфалског мира није се утишала бура у научним католичким круговима. Од осамнаестога века се и у ширим круговима непрестано и жестоко расправља питање о односају Католичке цркве према модерној култури. Са говорничких столица, почевши од парламентских клубâ до столица по кавanама, и по новинама и књигама, оптужују католичанство да је оно криво што се просвета у народу не шири брже и снажније. То је побудило више католичких учењака да изађу на среду са предлозима за реформу. Међу најученијима је досадашњи професор на бечком теолошком факултету, Алберт Ерхард (Ehrhard), који је лане у октобру издао књигу: Der Katholicismus und das zwanzigste Jahrhundert im Lichte der kirchlichen Entwicklung der Neuzeit. Ретко је која књига ове врсте у новије доба толику буру подигла у читалачком свету као ови назори католичког свештеника и учењака, о томе, како треба реформисати Католичку цркву да би се измирила са духом данашњег времена. За осам месеци доживело је големо дело дванаест издањâ, а пре неки дан изишла је и хиперкритика, одговор противницима: Liberaler Katholicismus? Ту се Ерхард брани од нападаја да он заступа гледиште либералног католичанства. Католички научни свет поделио

се у две странке; језуити и Лигоријанци, са благословом бечког архиепископа, жестоко ударају на „јеретика", а слободоумнији и непристраснији стоје на страни Ерхардовој. међу првима бечки војнички викар, Белопотоцки. „Слободоумнији" је речено у смислу католичком; јер тек читајући Ерхардову књигу добије човек јасан појам о томе, колика је затупаност ултрамонтанских кругова, кад човека са тако клерикалним и, крај све учености, назадним мислима, жигошу „јеретиком" и називају „либералним." Ерхард се у главном не одмиче ни у чем од учења католичке цркве; нита више, труди се гдегод може да историски и психолошки докаже, како је католичка вера „једино спасавајућа", а ситнице које се већином тичу спољних обреда и спољашњег уређења хијерархије не засецају у догме или верска питања.

Кад човек прати ову љуту борбу, њему постаје јасно, како су католици тако чврсто уверени да су сви остали људи осим њих заблуделе овце. Писац ових редака доживео је ту скоро један ситан, али карактеристичан случај, који му се у први мах учинио скоро загонетан. У једној женској школи питао је католички свештеник на испиту девојче: „А шта ће бити с онима, који не верују у једино спасавајућу веру?" и био је задовољан с одговором: „Још ће у пакао." Такве се ствари лако разумеју уз помоћ оваквих полемика.

Две расправе Др. Л. Цвијића о Балканском Полуострву. — У Sitzungsberichte Бечке Академије Наука изашле су две расправе Г. Цвијића, једна Tectonische Vorgänge in der Rhodopemasse, и друга Die Dinarisch-albanesische Scharung. У првој се излажу *границе родопске* масе према млађим набраним планинама и установљавају *тектонски процеси* родопске масе. У другој се расправи износи да *динарски планински систем није целина*, као што се увек мислило, већ се састоји из две системе: из *динарске* и *грчко-албанске*. Даље се говори о *набраним борама*, о утицају *резистентних котлина* и износи ново мњење о *постанку Јадранског мора*. Ове радове приказао је Академији Наука председник Академије Е. Сис. — Уз ове две расправе поменућемо трећи рад: Die Forschungsreisen auf der Balkanhalbinsel, који је изашао у берлинском Zeitschrift für Erdkunde. У њему је преглед свих путева и, између осталога, ново мњење о преласку Карната у Балкан, противно Сисовој теорији.

У ова три рада су опширно расправљани исти проблеми које је Г. Цвијић скицирао у „Структури и подели планина Балк. Полуострва".

Природне одбране организма од болести, од др. Серафина Ромеи. Таверна, 1901, 4 лире. — У овој књизи (вели референт „Н. Антологије") која је плод дугих студија и дубоких размишљања, чувени талијански лекар труди се да покаже помоћу модерне медицине колико је истинита тврдња старих лекара о одупирању људског организма многобројним болестима, самим природним животом, без икакве вештачке помоћи. Под овим скромним насловом крије се ново и оригинално дело, истинска расправа о патолошкој етиологији, студија о узроцима болести, са свима тековинама модерне хигијене. Дело је писано јасно и разумљиво.

УМЕТНОСТ.

Клингеров „Бетовен". — Свима круговима интелигенције у Бечу, од вајара и професорâ естетике и од министра просвете до последњег господичића по салонима, пружила је овај пут Сецесија прилику да кажу своје мишљење о уметности и да дâду излива својој злој или доброј вољи спрам новога правца. У њој су пре месец и по дана изложили вајарско дело, Клингерова „Бетовена". Досад су преко 50.000 гледалаца посетили необични и чудни кућерак Сецесијин, где су све просторије овај пут уђешене само као залеђе и оквир „Бетовену". Идеја, да на тај начин утисак великог дела буде потпунији, није само нова, него и сретна, и може се рећи, да је Сецесија тим поступком учинила корак напред у психологији излагања сликâ и уметничких делâ, коју је она у добар час засновала.

На среди, у средњој лађи врло сретно имитованог старо-грчког храма, на престолу од бронзе, пекићеном драгим камењем, седи Бетовен, наг, из белог мрамора. Поглед му блуди у даљину, тело је напред нагнуо, ноге прекрстио, а руке на коленима као нехотице сгиснуо у песнице. До под ноге његове донео се орао и чврсто се држи за стену, — симбол високог полета мисли. Из наслона од престола пружају мраморне главе анђелчића, гледајући побожно и радознало у божанског уметника.

На свима странама остраг на престолу изрезани су у бронзи рељефи, приказујући симболично проблеме из света мисли и музике. Дело је, дакле, полихромно, састављено из разног градива. Клингер је на њему радио петнаест година, а цена је делу 400.000 круна.

Да ово дело *заслужује* да се види, о томе нема сумње: међутим, искрен посматрач, ако само није велики стручњак, истински стручњак — а тај је тако „ретка птица“ међу критичарима — признаће да није на чисто какав је утисак дело на њега учинило; толико су му вечити говори о њему и разна мишљења која је чуо, помутила поглед. Треба чекати пресуду времена, које најчешће — ако ни оно не увек — утврди истину.

ДРУШТВА.

Књижевни Одбор Матице Српске имао је у четвртак 25. априла (8. маја) своју седницу под председништвом члана *Светозара Ковачевића*: Узима се на знање одлука Његове Светости у ствари издавања стипендије оболелим питомцима. — Узима се на знање извештај секретарев о састанку Редакционог пододбора и неким нужним изменама у распореду за овогод. Књиге за народ. — Узима се на повољно знање, да се г. г. Др. Јâсаи Нéђени у Будимпешти и Др. Јосиф Карасек у Бечу одазвали молби и да ће за Летопис написати саставке о савременом стању лепе књижевности, први у Мађара а други у Чеха. — Узима се на повољно знање, да је проф. В. Корабљев у Петрограду послао свој састављак о Гоголу, који улази већ у 214. књигу Летописа. — На расписану награду из фонда Накиног стигла је од непознатог писца шаљива игра „Кривотворац“. То дело као и дела која су стигла и која стигну издају се на оцену члановима Радивоју Врховцу и Сави Петровићу. — Прима се за Летопис: „Јован Суплечић, крит. биогр. студија Марка Цара.“ — Не прима се: „О основном знању међународног права јевропског“, „Реферат о делу словенске старожитности“ и „Људевит Паноски“, грађа за драму. — Издају се на оцену: „Подмаршал Арон Станисављевић“, „Распуст срп. нар. Сабора 1872“ и „Одломци из превода Шилерова Валенштајна“. — Понавља се одлука, да се никако не врате рукописи, који стижу на расписану награду, и

да за остале рукописе Књиж. Одбор задржава себи право, да у појединим случајевима реши, да ли да се врате.

Из Главног Просветног Савета. — 816. састанак, 3. априла 1902. — Према рефератима Г.Г. Јована Н. Томића и Миленка Вукићевића, професора, о књизи: „Историја Српскога Народа од најстаријега до најновијега доба" од проф. Јована Борђевића, Савет је одлучио да се ова књига, оваква каква је, не може употребљавати као уџбеник у средњим школама. — Према рефератима Г.Г. Др: Душана Рајичића и Димитрија Ј. Путниковића о књизи. „Рачунски Задаци за ученике и ученице IV разреда народне основне школе" од Раше Митровића, учитеља, Савет је одлучио да се ова књига, оваква каква је, не може употребљавати као уџбеник у народним школама.

817. састанак, 24. априла 1902. — Према мишљењу неколицине чланова Савета о књизи: „Кроз Босну и Херцеговину" од Михаила М. Станојевића, Главни Просветни Савет је одлучио: да се ова књига може набављати само за књижнице народних школа. — Г. Драгомир М. Косић, учитељ, молио је за одобрење, да се његова „Рачуница за III разред основне школе" може употребљавати као уџбеник у основним школама. Савет је ову рачуницу упутио на реферат Г.Г. Др. Душану Рајичићу и Димитрију Ј. Путниковићу. — Г. Геца Кон. овд. књижар, молио је за одобрење, да се „Склоп човечјег тела", који је он уз молбу поднео, може употребљавати у народним и средњим школама као помоћно наставно средство при учењу *Познавања човека*. Савет је одлучио да се ово помоћно наставно средство може употребљавати у вишим разредима народних, средњих и стручних школа. — Према реферату г. Павла Т. Тодоровића о књизи: „Поука о пчеларству" од Милоша Пајевића, Савет је одлучио: да се ова књига, оваква каква је, не може препоручити ни за поклањање ученицима народних школа о годишњим испитима, нити ученицима Богословије за помоћну књигу при изучавању пчеларства.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI. број 3. — 1 јун. 1902.

ЋИР-МОША АБЕНШААМ.

или

Историја о томе: Како је Ћир-Моша изгубио једну своју повластицу.

—

Посвећено другу Драгутину Јов. Илијћу,

песнику.

—

ГЛАВА ПРВА.

Опис Ћир-Моше Абеншаама и његовог дућана.

Сво многобројно грађанство града Н* познаје ћир-Мошу или Хаџи-Мошу Абеншаама као трговца и порезплаћајућу главу још од вајкада. Познаје га још из турскога времена, кад је ћир-Моша постао члан Меџлиса после неког хати-хумајума, којим је проглашена равноправност свију вера у пространом падишаховом царству. Седео у Меџлису и судио, и чествован био за време седница меџлиских; али зато инак, кад су насамо били, волели су се Турци — поред све проглашене и обнародоване и загарантоване равноправности — и помалити мало с ћир-Мошом; повући га за браду, омазати му паприком ивицу од филџана, метнути му кришом мало барута у лулу, или би му већ каквом подебљом, онако турском, шалом осујетили даље пушење из чибука или наргила, и натерали га да љутито истресе тек запаљену лулу. — Сви, кажем, и Турци и Каури и Јахудије, знали су га као трговца и члана меџлиса, само га је Бецко, комшије

Тошке јарац — кад би се попео на сандук испред Ћир-Мошиног дућана да брсти лишће са млада дрвета — само би га он сматрао и држао, због оне његове браде и физиогномије, за јарца. И кад год би му се Ћир-Моша приближио да га отера са сандука, јарац не би бегао, као што би бегао од каквог другог крштеног створа, него би се исправио на стражње ноге, и накрививши главу, готов био да се тўца и боксира с Ћир-Мошом као са сваким другим јарцем. Тада би Ћир-Моша, као наметнији, попустио, и батално силу, оставио би га с речма: „Иди бестрага! Ђавол да ти носи!... И оћи да ми уједи!“ па би се вратио у дућан. Јарац би и даље брстио, а Ћир-Моша из дућана изгледао: хоће ли пандура откуд видети, и тужио би се, да у овој земљи нема ни власти ни заштите. — „И плати порез, и дај комору, и ајди у војску — гунђа Ћир-Моша; — а доћи једно *зуљумћар*, вели показујући на јарца. — И Србија слободија, — а ти не смеш пред твој дућан!!!...“ — На јарца се угледао и луди Мемет; и он, који је мало говорио, кад би год прошао крај Ћир-Моше Абеншаама, одмах би се ухватио руком за браду и завречао јарећим гласом „Мееее!“ И какво чудо онда што је и оштро око уметника, сликара који је сликао иконостас тамошње цркве, запело за Ћир-Мошу и маркантну и интересантну физиогномију његову. И он га је узео, у слици Христос пред Пилатом, за модел оног чифутина, што се највише истакао испред свију и највише унео у Пилата, на се колико га грло доноси, дере: „Узми овога, а дај нам Варраву!“ [1]

Да, Ћир-Мошу је сваки живи знао и познавао. Ко га је само једаред видео, тај га више није могао заборавити! Морао га је запамтити. Ако ни по чему, а оно га је, вала, морао уочити и запамтити по оном његовом празничном „анцугу“, јединственом анцугу у граду, који је Ћир-Моша редовно облачио Суботом, јер му је тада празник, па и Недељом, јер му је тада, по наредби ар-

[1] По Луци, XXIII, 18.

хијерејског сабора (која је наредба и њега обухватила) био затворен дућан. Из далека још могао га је сваг уочити и познати по оном џубету опточеном лисичином, које је џубе огртао Ћир-Моша и о Илијинским врућинама: даље, по оном његовом прслуку и оним алватним панталонама (које је он звао: панталамуње). И капут и прслук и панталоне све беше од једнога штофа: од солидне и као кожа дебеле венецијанске чохе, којом су се, можда, некада, тапецирали сиџеви у каруцама, чохе која се израђивала до кампоформијскога мира, и од које је један, можда баш последњи, комад купио још дед Ћир-Мошин. И то дуго стајало у породичном долапу, и тек унук исти Ћир-Моша Абеншаам, о ком вам сада говорим — скројио себи од тога комада хаљине.

Чоха је била солидна, неподерима. Преживеће и само тако жилаво јеврејско племе. За то је Ћир-Моша поносит и задовољан том чохом и тим аиџугом. И слабо га се тицало што је чоха „каирана", и што је „каиранг" тако крупан, да га не би изабрао и понео ни најоригиналнији и најексцентричнији Енглез, и што он (Ћир-Моша) изгледа из далека у том оделу налик на оне прописне оковане фуруне у казначејским канцеларијама нашим. Ништа га то није генирало, шта више, он се поносио тим хаљинама и том чохом, и мило му било што нико више нема нити може имати хаљине од тога штофа. И кад му је доленотписани једном признао и учтиво га запитао: где се може добити такав штоф? Ћир-Моша је повукао два три дима из своје робијашке дрвене муштикле, задовољно погледао по штофу и после мале почивке, махнуо руком и кратко и хладно одговорио: „Нема веће!"

Као таквога, у таквом оделу, познаје га свет Суботом и Недељом. Али је он добро познат и радним и пазарним даном, — онда кад је у свом елементу. Јер недељом и празником он није онај прави и потпуни Абеншаам; он је тада као — опростите ми за израз — као шугав, јер је без посла. Нема „кшефта" или „алиш-

верина", назара и ћара. — а то је душа Абеншаамова: и најлепше одело није у стању да га учини срећним кад му је дућан затворен, и он ван њега беспослен. Зато би он празником — и његовим и нашим — најрадије се налазио пред дућаном, око дућана или бар у улици где му је дућан.

Недељом би, после подне, сео пред свој дућан на клупу, и преседео би ту све док не падне мрак. Седео би ту са својом Ребеком и слушао музику која би свирала пред „Касином", и гледао би онај силни беспослени и расипљиви свет, и чудио би се да има и така света, што једе кад није гладан, и што није и кад није жедан, и што је најгоре, није више него што је жедан. Што се њега тиче, он је могао без свега тога да буде. Чашу пива није никада свога века поручио, следећи савету свога покојног ока Хаџи-Шалома. „Сине Мошо, гласно је очев савет, ако ти пиће душа пива, а ти најпре пиј чашу воде, једну, па и две и три; па ако си после свега тога пиак још жедан — а ти онда можеш поручити једно пиво". Млади Моша се држао тога савета и кад је натоварио шездесет и пет година на плећа своја, и зато никад није имао жеђи за пиво. А и шта ће му, кад је и иначе већ имао две страсти — које су га доста коштале, и за које се кајао што их има — а те су страсти: страст пушења и страст шмркања бурмута. За то недељом и није никад поручивао, нити се бацао у трошак, него би лепо седео са својом баком и од времена на време понудио би и себе и своју баку бурмутом, јаким неким бурмутом, који је Ћир-Моша сам справљао и тукао од печена леандрова лишћа: па кад шмркне и кине, а он одскочи са седала и заљуља се силно као онај „чупавац" кад пробије заклопац од кутије. Седео би, пушио и шмркао, и слушао свирку и песму коју такође није плаћао. Јер, кад год би му пришао Цига с таљирићем за бакшиш, одбио би га Ћир-Моша увек с једним истим речима: да би му он дао бакшиш, али да не свира! И приметно би увек још и то: да они (т. ј. Цигани) нису

никаква вера, и да нису никакви поданици, и да им је лако; јер док сав други поштени свет крваво стеченим новцем *илаћа* порез, они (Цигани) га *одсвирају!* (Ту је честити Ћир-Моша мислио на оно што Цигани по нашим паланкама доста отплаћују свој порез свирајући бадава пред начелниковом кућом и кроз чаршију о народним празницима, кад су илуминације, и кад град величанствено блива у мору од светлости и ономиње читаоца на приче из „хиљаду и једне ноћи“). Таким злим поданицима сматрао је Ћир-Моша да је прави грех давати бакшиш и тиме их само навикавати на перад.

А и невоља је била Ћир-Моши на је морао бити тако штедљив. Требало је и празновати и светковати врло често, и опак плаћати порез на радњу. Зато се Ћир-Моша и тужио на велики порез и на мали назар услед честог затварања дућана.

— И како нећим?! И оћи да банкротирам!... Нема назар... нема... нема! „Ајди, Ћир-Моше, затвори дућан!... Наредба је од власт. Шта ји, за што? Ево за што! На онда стане да ређа све те чесге преноне једном трговању. — Понедељак — манифестација, Уторак — илуминација, Среда — депутација, Четвртак — прокламација, Петак — мобилизација, Субота ји Субота, а Недеља — не смем да отворим дућан, ако отворим, сигурна глобација!... на канализација, на нивелација, на експлоатација!... Ихаа! Зар је један ствар!! ...Несрећа!... И не можи да си живи!...

И имао је право вредни Ћир-Моша Абеншаам! За то и јесте био вредан као мрав, а грабљиваи као јазаваи.

Дућан његов био је на далеко чувен са богатог свог избора и са услужности Ћир-Мошине. Дућан је био пун пуњат свакојаких ствари које ћеш бадава тражити по свој дугачкој чаршији на, и по самим апотекама. Одавно се рекло да код Ћир-Моше само што нема „тићијега млека“ а другога свега има. И доста, шта ти свега није било у том дућану! Бавољих пањака, крила од сленних мишева, длака из вештичиног репа, биља од

омразе, — и све тако неких страшних ствари, да би ти се коса на више дигла, кад би се само могао доченати инвентара Ћир-Мошиног дућана. Ни у једном царинском ценовнику робе нема ни записано а камо ли таксирано све то што Ћир-Моша свету крпом, а за добре паре, продаје; и нико живи од наших толиких отачаственнх царинника, на ни сам шеф, госп. X***, — коме је вечно весели и наквашени пан-Јан Фајка и марш један компоновао, — ни он сам не би знао и умео казати: одакле је и на којој је пограничној тачки наше отаџбине сво то чудо увезено у Србију, у дућан Ћир-Моше Абеншаама!

За то је у дућан његов и нагртао сељачки свет, нарочито ћуркаста и сујеверна женска чељад. Ако је ко коме хтео да омили, или ко кога с ким да омрази, — ишао је Ћир-Моши и тамо би извесно нашао лека и помоћи. Те је ствари Ћир-Моша морао крпом да продаје, јер су га тамошњи фармацеути непрестано оптуживали месној власти, на једном чак и самој народној скупштини, наводећи чак и то: како Ћир-Моша није рођени Србин, како није служио никад војску, и да је оних судбоносних дана, кад је српска војска била на Горици, Ћир-Моша био на страни нашег петвековног непријатеља.

Али бесвесна маса народа слабо је за то разбирала. Маса, као свака глупа маса, баш је тамо нагртала одакле су је одвраћали и куд су јој кратили. И здрави и болесни, и роткиње и нероткиње, и љубљене и омрзнуте, тискале би се по Ћир-Мошином дућану, тражећи лека и помоћи. Ако коју жену муж занемари или је истуче, она иде Ћир-Моши да јој он да штогод да мужу омили; а муж чује то, па је још горе истуче. Ако опет каква удата баци око на комшију, који се скоро из гâрде кући вратио, ајде Ћир-Моши, да јој да биља од з.маме: и Ћир-Моша јој да за добре новце, а после конзисторија месецима трља главу. И тако, што год коме треба, — Ћир-Моша има тога свега.

А и сам је био усталац. Од рâне зоре до мрклога мрака седи он у дућанчету па као наук у својој научини

што седи и вреба и увлачи луде муве у паучину, тако је Ћир-Моша вребао и увлачио луде сељанке у дућан. Ни у подне није остављао дућан, него му се ту доносило и он ту у дућану ручавао. Његова бака спремила би му и смандрљала нешто од зеља, нешто налик на оно, што наше вредне домаћице спремају младим пловчићима и гушчићима. И Ћир-Моша би се слатко заситио тим, задовољно протрљао руке и обрисао своју јарећу браду, па би онда узео и метнуо тумбећицу у наргиле, занално и пушио, одајући се тихом размишљању (које се, по свој прилици, није клонило користи ближњега). А често је том приликом просто бесносличио и то онако беговски бесносличио, и увесељавао се слушајући како брбоће вода у наргилету или гледајући дремљиво оне трешње — које би метнуо у воду од наргилета — како скачу и како се претурају и јуре једна преко друге по води, кад он силно повуче на наргиле. То му је уживање остало из оних сретних мало час споменутих дана, из дана османлијског господарства, кад је и Ћир-Моша био неки фактор, и заседавао и судио у мецлису као члан његов. То му је сво уживање било радних дана. Иначе је сав остали живот његов био само рад и напор и даноноћна брига за насушни хлеб и тековину.

Зато и није чудо што се Ћир-Моша тужио на силне празнике и светковине, на мали назар и на велике порезе и прирезе. Није ни чудо што је роптао на стање у земљи и што је претио, да ће се иселити у Турску: а зато је још најмање чудно, што се довијао од сваке руке, да што јефтиније прође, и што му је падало на памет и тако што, што ником живом не би пало на памет, — као што ће се већ поштовани читатељи из следећег испричаног уверити.

ГЛАВА Д'РУГА.

Повластица Ћир-Мошина.

Дућан Ћир-Мошин био је на угледном месту; одмах до реке, у близини града, у најживљој улици. Ту је стајао

за турског времена на је ту остао и кад Срби загосподарише. Али и сам дућан Јир-Мошин као да је примио нешто од карактера Јир-Мошина, а то је да се слаже с полицијом, да се покорава наредбама њеним. Нови регулациони план није зашао за тај дућан, и дућан остаде и по новој линији, променивши само фасаду. — Све око њега се променило; старо се порушило а ново дигло, и тако од старога града остаде у тој улици само тај стари дућан са још старијим Абеншаамом и са још старијим његовим познатим већ „анцугом“ од венецијанске солидне „карипане“ чохе...

Одмах до Јир-Мошина дућане дизала се нова монументална кафана и пивница по плану, „Касина“ звана. Па како је Абеншаам преживео турско господство, преживео је и многе кафеџије које се, од како је „Србија заступила“ један за другим измењаше и изређаше у тој новој пивници. Али ако су се кафеџије и мењале, Јир-Абеншаамова повластица у тој кафани за чудо остаде очувана и поштована боље него толике и толике повластице народне у свету, — чувана и предавана од једнога гостионичара другоме, све до овога последњега, о коме ћемо морати рећи коју, као и о тој повластици Абеншаамовој.

Јир-Моша је био „спромах човек.“ Управо, он је волео да се као такав представља и да га за таквога свет, а нарочито порески одељак, држи. Он је био један од оних типова — који су тако чести и међу нашим православним Јифтама — који уживаше кад би чуо да се за-њ говори: да је такав, да му човек орах из руке не узме, и „да га нас за шта нема дохватити“, — да се говори то, али шпак да се сумња и шапће за њ да је „трућ газда“, али да се то, наравно, не може доказати. — Јир-Моша Абеншаам је, дакле, волео и да изгледа да је пуки спромах, а и да се држи за-њ и сумња на-њ да је богат. Па и ако је у свему скоро био без икаква поноса, шпак се поносно богатевом људи свога племена. Па и ако је мало разбирао за историју, и мало знао историјских

анегдота, — ипак је врло радо, врло одушевљено и врло често причао једну такву анегдоту, (једну једину ваљда коју је знао), а то је она о славном и чувеном Ротшилду. Како се једном чувени Ротшилд шетао једно пред вече с неким француским царем. (Ћир-Моша није знао цару име, и додавао би увек, да то и није ни чудно а ни нужно, јер царевâ је много, а Ротшилд је *један* у свету!) У шетњи их срео неки просјак који их замоли да му што уделе. Цар извади један франак да му удели. Баци му франак, али не погоди у просјачки шешир, него франак падне на земљу и откотрља се негде у мраку. Дуго су га тражили и цар и просјак, и не би га још нашли, да им није Ротшилд присветлио запаљеном хиљадарком (банком од хиљаду франака)!!!..

— Сад види чудо! Цар кујн пари, ама нема; Ротшилд не кујн пари, ама има!... Можи да извади, два, четири, десет франка да даји! Ама нећи. Он пали банку: оћи да покажи: Ти си цар, ама ја сам — *Ротшилд!*...

То би врло често причао, и додавао би увек, уздахнувши, да му је тих хиљаду франака, како би их он одмах уложио у радњу! На би опет дубоко уздахнуо и рекао: како од тога нема ништа. И како су сад настала времена, де човек фали Бога кад само може крај с крајем да састави. На и он, Ћир-Моша, ради без икаква ћара: живи само и ради колико да се исхрани лачугом,[1] и на њему се најбоље обистињава она реч: „сто година, деведесет гроша!...“

Тога ради је и био штедљив у свему и трезвено и економно проводио дане своје. На зато није ни чудо, што је мало задовољства допуштао себи, и није пио ни вина ни пива нити каквих ликера. Једино ниће које је радо пио, то је била кафа. А то је било са свим природно и разумљиво, јер је у турско време кафа јефтина била; тада се могло попити по две на и три за марјаш. Душевни Турци гледали су да и спротиња може имати

[1] *Салата* коју Јевреји радо и много једу из здравствених обзира.

задовољства и уживања. Нарочито су јефтину кафу пекли они што су млели и пекли кафу по сокацима, оне — тако да их назовем — покретне или летеће кафеџије, којих је за турскога времена много било, да би и фукара имала у свако доба и на сваком месту кафе. Хамали, секирани, ситне дућанџијице, сељаци и цигани и друга фукара тако је и пила кафу. Кад кафа буде насута у филџане, чучне и кафеџија и муштерија крај мангала на сред сокака — јер кафеџија је обично пио са сваком муштеријом — на њу, тугује и разговарају се о многом којечему, о крупним и ситним стварима, о Москову и Карадагу и о чему не, на често из таког разговора пронађу и да су нешто своји.

Та навика је остала и Ћир-Моши Абеншааму. Али је у српско време није могао тако практиковати просто зато што, прво, таких кафеџија није више било, и друго, што је кафа поскупила и скочила на два марјаша, а тај луксуз себи Ћир-Моша није ни могао ни смео дозволити.

Али се он већ умео довити. Постарао се и извојевао себи повластицу: да плаћа само марјаш за кафу, док је сав остали свет — без разлике сталежа, вере и народности — плаћао у „*Касини*“ два марјаша за кафу. И како је онај први кафеџија даровао и поштовао ту Ћир-Мошину повластицу, тако су му даровале и поштовале то и све остале кафеџије које су се ређале један за другим и постајале тако нове комшије Ћир-Мини Абеншааму.

У осталом, Ћир-Моша их је и умео убедити: шта је то сусед или комшија, и шта је све дужан комшија комшији да учини, тако да је сваки кафеџија налазио после, да је то са свим природно, што Ћир-Моша има ту повластицу, да треба да је има, и да је та повластица у самој ствари мала и ништавна, кад се узме на ум значај и свето име: *сусед* или *комшија*.

— И дођи ајдук сас пушке, говорио би Ћир-Моша; и сас тон, и сас левовер код тебн и кажи теби: „Парин“! Тол'ко кажи... Ти немаш пари... ели имаш, имаш пари,

ама нећи да дâш, — и ти, и молиш и кажиш: „Немам пари“!... Ајдук не верује, оћи да убији. Ти видиш канислу... И нећиш да умриш: оћиш да живиш, и нећиш да даш пари, — и вичиш: „Аман, ћир-Мошу, лонови“!... Оћиш да вичиш, а?

— Тако је, није друкче! признаје нови кафеџија и комшија.

— И кој ћи да ти дођи у индат?!... Комшија!... *Комшија* ћи дођи! Ћир-Мошу ћи да дођи... Комшија комшији у индат да не дођи, — бива ли! А? пита га ћир-Моша и гледа задовољно у њега.

— Разуме се... Са свим!... вели нови комшија.

— И *Мошу* ћи дођи! Ће дођим, ће га убијам, — ели ће он мени да убији!... Ће и ја погиним! Што ћи ми живот?! Што ји живот?... Ништо!... Кашика крв!... А? Право ли зборим, комшијо? пита га ћир-Моша и гледа право у њега као змија у жабу. Је ли тако?

— Тако је! вели комшија.

— Комшија мора да дођи, је ли тако?

— Јесте, тако је! вели онај.

— Ели можи *мени* да дођи ајдук — наставља ћир-Моша осетив однекуд у себи неку досад непознату и необичну силу од речитости — Можи *мени*, ето, да дођи ајдуку!.. Зборимо си сал, комшија: реч је, д ! А Бог да чува!... Дођи *мени* ајдук; тражи пари и вичи: „Пари, аџијо, ели душу дај!“ — „Немам пари, а душу давам.“ — „Имаш пари!“ вичи он. — „Немам“! вичим ја, „било једно ајдук пре тебе. Немам!“ — „Куде су ти“? вичи ајдук. — „Куде су?! вичим ја. Иди питај *порезника*, зашто мени питаш“?!... И нећи да ми слуша ајдук, и нећи да верује, и оћи да пуца... да ми убији; оћи да ми кољи...

— Ништа лакше од тога, комшија! потврђује онај. Је л' ономад заклаше у сред бела дана онога сарафа?!... Знају они где има луди пара... Оће, Бога ми, оће да те закоље, комшија, па... к'а ништа...

— Хм! хукну па га погледа и духну на нос љутито ћир-Моша и поћута мало. — „Да закољи“... Ама

нећи бре, да ми кољи! обрецну се ћир-Моша на-њ скоро кроз плач. Што да ми кољи!? Нећи... Ово ји само реч... разговарамо, дё!

— На разуме се: разговарамо само...

— И што ћи да радим ја́, а, комшија?...

— Разуме се... ти ћеш, овај, да вичеш комшије, то јест, у помоћ... вели комшија.

— Е, ашкољс'н! одобрава задовољно ћир-Моша. *Теби* ћи да вичим!... И *кој* ћи да дођи? А? пита ћир-Моша и мило га гледа. А? *Кој* ћи да дођи?...

— Разу̂ме се... *ја*...

— Е, *ти* ћи да дођиш! кликну ћир-Моша и потапка га по рамену. *Ти, комшија мој!*...

— Наравно! потврђује онај.

— А ово ји само разговор један... један реч... А да не да Бог, комшијо, да будни то. Има влас' у земљу: не можи то како ајдук оћи... А, комшијо?...

И тако се код сваког новог кафеџије и комшије понавља тај разговор. И после тога ћир-Моша Абеншаам није за марјаш кафу, срче и прави већу ларму срчући је, него сви они што плаћају дванут толико.

ГЛАВА ТРЕЋА.

Опис кафане; газда Главоња и његов „цалкелнер“ Наум.

Тако је ћир-Моша уживао годинама повластицу код свију кафеџија све док му не дође за комшију и кафеџију газда Пера назван Главоња. На и за његова доба још за дуго, док једнога дана не упропасти ћир-Моша ту своју шеснаестогодишњу стечевину. А како и за што, то ће стрпељиви читатељи одмах сазнати.

Међу многобројним келнерима Главоњиним, био је и неки Наум „ца̂лкелнер“, жива ватра, а био је однекуд из Турске, из Македоније. Не знам, стоји ли то посигурно, али се говорило, а и дирали су га, да је некада водио битољске слепце; да је после био у манастиру неком паракувар, за тим да је био путујући учитељ код наших Црновунаца (за то су га и келнери и гости звали још и

„даскал-Наум“), где је изучио како се прави кашкаваљ, и одонда се Наум једнако носио том мишљу: да дигне у Србији једну фабрику спра кашкаваља којом би истиснуо страни „Швајцеркез.“ Чак и молба за позајмицу једне повеће суме од државе, постојала је, кажу, у скупштинској архиви. Био је, дакле, то младић који је, тако рећи, био на ситу и на решету, али за то ипак остао веран и поуздан, десна рука своме газди.

Његовом оштром и проницавом оку није се ништа измакло. Био је, тако рећи, психолог своје врсте, — колико је, то јест, њему као келнеру за његов посао и позив требало. За кратко време по доласку његовом он је упознао све госте, његове кондуите о њима биле су врло тачне. Није много времена прошло а он је и похватао и растерао све муфташе и рђаве платише, нарочито оне сталне посетиоце пивнице, оне који су навикли на извесну меру чаша или криглова пива, и који без те мере нису могли живети, и нису бирали средства да до њих дођу. А било је таких доста. Ни сам газда Главоња није могао с њима изаћи на крај; гледао је својим очима како му мал пропада, — и није знао наћи лека томе.

Међу тим муфташима било је и врло вештих и дрских, правих виртуоза не само да више попију а мање плате или да мало попију а ништа не плате, — него је било и таких, који много попију, ништа не плате на још приме чак и кусур, или дреско узму још новаца на зајам.

Такав је био неки господин Јевта из војеног слагалишта, цивилни чиновник, зато су га и звали госп. Јевта Цивил, а звали су га још и „Слана џигерица“ јер је обичавао много пити (а мало или нимало не плаћати).

— Газда Главоња! викну једног дана, на поласку из друштва госп. Јевта Цивил, а изванредно новчаник из џепа. Да платим! вели, и држи полуотворени новчаник у руци. Види. Бога ти, за кусур!... Имао сам једанаест пива...

— Хвала лепо, извол'те! вели кафеџија. Једанаест пива, једанаест гроша; и ево вама четрдесет и девет гроша...

— Једанаест и четрдесет и девет — рачуна Јевта — то су шездесет — и сручи кусур у свој новчаник, па се диже од стола. Сад сам ти равно дукат дужан... Због ом!

Кафеџија остаде убезекнут. Променио му дукат, вратио кусур — а дуката није ни видео! Стоји као пањ, гледа за њим, гледа по публици, као да би јој хтео рећи: „Море, видесте ли, људи, шта овај учини. Откуд му тај памет, што рекао чича Срећко“! А за тим се прекрсти, грохотом насмеја на рече: Буди Бог с нама, каквих ти нас нема!

Таквом газди прави је анђео хранитељ био Наум цалкелнер. Јер он ником није на зајам давао, од сваког наплаћивао, и нико му се није могао измаћи и забушити га — нико, на ни сам дрски госп. Јевта Цивил. И њему је доскочио Наум. Неколико пута га је усекнуо тако, да је овај после редовно плаћао а све нередовније долазио, док напослетку није са свим престао да долази, као што ће следеће испричано посведочити.

— Науме, да платим! рећи ће му једном г. Јевта Цивил. Имао сам три пива...

— И она *прва* три! подсећа га тихо Наум

Која три? продера се г. Јевга.

— Она пре мезета! вели му јачим гласом Наум.

— Три сам имао... вели Цивил.

— Шест сте имали! тврди Наум.

— Ваљда ја боље знам! осекну се на-њ г. Јевта, који сам сâм и пио и бројао. — Ево, рече и показа три палидрвца која стајаху пред њим. Знам ја вас келнере!... За то ја сам бележим. Ето... Колико палидрваца, толико пива!...

— Молим вас. Бележим и ја, вели Наум. Ви бележите испред вас, а ја иза вас. Ево! и показа осталима. На вашем крогну од кошуље. — (Госп. Јевта је био дугачке шије и за то носио праве високе крогнове, и то је било врло згодно за бележење по њима.) Три пре мезета,

а три уз мезе, — то су равно шест. Колико, прта, толико чаша пива!...

И онај после малог цапања шта ће него платн свих шест пива. После плаћа редовно, а после неког времена више и не долази у ту кафану. Нема га никако одбио се човек.

Ето тај Наум, тај и такав келнер запазио је и приметио што стотина пре њега није приметила. Он је наместио кључу, ухватио лицу, и лица долицала, и Кир-Моша изгубио своју шеснаестогодишњу повластицу.

А како је то било, дознаће читалац из следеће Главе.

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

Губитак повластице, и зашто је Кир-Моша изгубио повластицу своју.

Кир-Моша Абеншаам је био доиста вредан човек и чувао свој дућан као баба запећак или као мачка вруће огњиште што чува. Али кад год није било пазара, или је знао да га неће нико потражити, он је најрадије седео лети пред кафаном а зими у кафани. Сваки дан би бар десетак пута завирио у кафану, и то је тако редовно радио, и не би дана било, а да он није по неколико пута свратио и задржао се чўрећи своју кр̀цу. Памти се да је само једаред за тих шеснаест година изостао неколико дана, а то је било онда кад се Кир-Моша нашао увређен, што су му келнери приметили: да не седи пристојно, да Касина није турски мецлис и да иде у Турску на *тамо* може тако седети! — А то је опет било једном приликом после доброг пазара кад је задовољни Кир-Моша скинуо своје тешке потковане кондуре на прекрстно и подавно ноге онако по турски на једној столици и сркао кафу да се чуло као кад се шмрком пумпа вода из подрума. Само се тада нашао увређен и изостао неколико дана тужећи се на безобразну дечурлију која не поштују старост, а после је опет долазио и седео увек „по јевропејски.“ Седео и безбрижно сркао кафу и

не слутећи, један, ко га је узео на око, и шта му се све спрема.

Онај Наум „цалкелнер“ он га је био узео нешто на око и од више дана га пазио и посматрао. Пало му беше у очи, да Ћир-Моша нешто одвише много кафа пије. Није могуће, мишљаше у себи Наум, да ће се Ћир-Моша толико бацати у трошак. Сваки дан по десет и више кафа попити, — то некако не личи штедљивом Ћир-Моши. „Није без ништа!“ рекао је у себи Наум и решио се да принази мало боље и на келнере. Мало мало па тек му донесу три или четири празна филџана и увек један са марјашем; „нио веле кафу Ћир-Моша. — Ту или келнери краду и лажу, мишљаше Наум, — или Ћир-Моша није трговачки исправан. За то још боље обрати пажњу на Ћир-Мошу. И доиста га укеба; похвата му марифетлуке.

Ћир-Моша доиста није попио те толике силне кафе које су на њега гласиле. Он би попио једну, две а највише три дневно. Па иначе се свакога дана неких десет његових филџана са марјашем доносило у келнерај!...

Ћир-Моша се бацио и овде на тековину; делио је чист ћар са кафеџијом. А ево како. Он би ушао у кафану, сео, завио цигару и поручио кафу (а некад и не би ово последње урадио), а после би гледао испод ока по столовима одакле су се људи дигли и отишли а остали празни филџани. Људи попили кафе, оставили уз филџан по два марјаша, па отишли, а Ћир-Моша увардао, примакао се тим филџанима и из свакога узео марјаш а марјаш оставио; пола себи а пола газди. Тако од времена на време уђе у кафану, покупи марјаше и изиђе напоље. Еле, тако које пре а које после подне, — Ћир-Моша је лепо годинама зарађивао тако дневно по два три гроша чисте добити!

И то је годинама трајало, читавих шеснаест година све до келнерствовања Наума „цалкелнера“, управо док га Наум није уврebао и својим очима видео лукавство Ћир-Мошино.

— Нема, нема! рече му једнога дана проничпо Наум

баш кад је Ћир-Моша сео поред једнога филџана у намери да придигне марјаш. — Узео сам ја већ. Нема два џалкелнера у овој радњи, Ћир-Мошо!... Нема...

— И што нема?! пита Ћир-Моша правећи се напван.

— Нема оно што ти мислиш! вели Наум. Доста је за данас четири марјаша.

— Не разбирам што зборш. — О, Боже! Да сп како Јевреј прекрстим! вели и састави три прста. Што зборп овај? пита Ћир-Моша околину?

— Ее, хаџијо, видро! Не разбираш!... Ама ја тебе разбирам!... А откад ти, бре, уђе у ортаклук с газдом?

— Ајди, ђавол да ти однесп! вели љутито Ћир-Моша.

— Хехе! Дође и тебп, аџијо, реп у кључу!...

— И иди од мене! Шта говорпш безобразно!...

— Од сад вппе да нпсте пекли кафу за аџију! наређује џалкелнер Наум осталим келнерима у свом подручју. Јесте ли разумели?... Ни за марјаш, ни за дукат.

— Разумемо! рекоше подручни келнери у један глас.

— И за што? И шта је то? чуди се и протествује Ћир-Моша. Да сп прекрстим!...

— То ти је! рече одлучно Наум.

После овога настаде препирање и безуспешно правдање. Ћир-Моша се бранпо и правдао, али Наума уверити није могао! Наум је остао стално при томе: да је Ћир-Моша Абеншаам злоупотребио своју повластицу: да је подметао туђе кафе као своје и крао са тасница од сваке таке кафе по марјаш и тиме годинама штетио све редом кафеџије и комшије своје.

Наум му је неопбитним доказима доказао то, притерао га уз дувар, ухватио га у све четири, — и Ћир-Моши све врдање и правдање није помогло.

Док је Ћир-Моша роптао и обраћао се осталим столовима тужећи се на неправду и белај, Наум је кредом рачунао: колико је накрао Ћир-Моша за шеснаест година, рачунајући по десет марјаша дневно!

— А тако ћемо!... рекне Ћир-Моша.

— Тако! вели Наум.

— Нема газда код куће, сад ћи Наум стане газда..

— Јесте, сад сам ја газда.

— И *Мошу* краде?

— Краде ка' јазавац, вели Наум рачунајући.

— И *хаџи-Мошу* краде?

— Што стигне!

— И Мошу *трговац* краде? пита ћир-Моша.

— И Мошу *трговац* краде! одговара Наум.

— Краде? пита Моша.

— Краде! одговара Наум.

— А Науму не краде?!...

— Не краде!... вели Наум једнако рачунајући и изражавајући чуђење своје.

— И Мошу краде, а Науму не краде!...

— И Науму не краде! одговара Наум. — Наум само фаћа таке тице и лопове.

— Лепа ствар! Аферим! И Науму то знади и кажи! ... вели ћир-Моша и гледа по публици кафанској апелујући на јавно мњење. Пфуј! Срам ти било!...

— Море хаџијо, одмахну руком Наум, батали ћорава посла! Не можеш ти са мном! Ти си *Чифут*, ама ја сам *ирче* школе свршио! Ја сам *Цинцарин*, бре! вели му поносито Наум лупкајући се по челу. — А сад фаћај шут!...

И не поможе ћир-Моши ништа. Диже се и остави кафану испраћен узвицима „Уа!“ На вратима застаде, пљуну и викну Науму „Срам да ти будни!“ и изиђе. А да ћир-Мошин пораз буде још већи чак га и луди Мемет — који је баш туда у тај мах пролазио — дочека и пропусти са оним његовим јарећим узвиком „Мееее!“

ГЛАВА ПЕТА.

Повратак повлашћице, али с кодицилом.

Тога дана кад му се то десило, био је ћир-Моша као убијен. Шта је осећао, то слабо перо није кадро изразити. Било је нешто слично ономе осећању које је ћир-Мошин (а и наш заједнички) праотац Адам осећао

кад је чежњиво погледао на рај, на једном за свагда за њим затворена Едемска врата!

Није целога дана пио кафе, није чак ни тумбећију метнуо на наргиле, да по свакидашњем обичају мало поужива после ручка у брботању воде у наргилету. Само је сваки час отварао своју бурмутицу, шмркао, кијао и одскакао са седала свога. — Срамота и штета, штета и срамота! једнако му се једино то врзло по глави. Ни сутра, ни прексутра, ни још неколико дана никако није привирио у кафану, јер се стање између њега и Наума није побољшало.

Ћир-Моша је покушао да ублажи гњев Наумов и послао му једног посредника, неког Мешулама, једног свог сународника и доброг пријатеља, а у исто време и Наумовог доброг познаника, јер је продавао „пинитикос“ и промесе по кафанама. Њега је послао и замолио да га измири с Наумом, али све то није помогло. Наум је остао сталан као стена.

— Док сам ја цалкелнер код „Касине“, рекао је одлучно Наум, не може мој газда имати ортака, — а кад газда дође, може слободно ако хоће узети Мошу и за касирку...

А за несрећу ћир-Мошину газда од кафане задржао се на путу мало подуже, а да је он ту, ћир-Моша би лако, познавајући газда-Главоњину галантност и каваљерство.

На послетку је и то дочекао. Стигао је и газда Пера Главоња с пута. Ћир-Моша је одмах похитао, преварио Наума и потужио се газди и представио му се као оштећени и као бедна жртва једне гадне сплетке и клевете. А кад је Наум реферисао газди ту ствар, искидао се овај од смеха слушајући и жалио је једино само то, што није и он био ту да га онако из прикрајка посматра и ужива како краде марјаше; а готов је био да му опет поврати сву потпуну повластицу. Али је ту наишао на јак и несавладљив отпор код свога цалкелнера Наума. И како му је Наум био одан и поуздан,

десна рука у радњи, природно је било, да је газда морао одустати и попустити у неколико, као опет и сам Наум од своје стране што је попустио.

И повластица је истина враћена била Ћир-Моши, али, по пројекту цалкелнера Наума, јако окрњена једним, тако да га назовем, кодицилом.

*

И Ћир-Моша је опет смео долазити у кафану и могао пити за марјаш кафу. Али то је и било све од оне старе повластице; оно остало у тој повластици било је ново, као неки „кодицил повластици", уметнут, или боље рећи, наметнут Ћир-Моши.

Ћир-Моша је и од сада, на име, могао, истина, пити, али само три кафе дневно, и то из обичних филџана, из каквих пију и сви остали гости; — или је могао пити баш и колико хоће кафа, али то онда само из нарочитог једног филџана (који је Наум купио само за-њ, и просто обио ноге по дућанима, док га је нашао). Чудан је то био неки филџан, који је сваком пао у очи са форме и шаренила свога! Из тог филџана је само Ћир-Моша могао бити послуживан. Само Ћир-Моша, а други нико није смео (а можда не би ни хтео) пити из њега. То је тај Наумов „кодицил повластици" Ћир-Мошиној, на који је и газда Главоња пристао. Кад је саопштено то Ћир-Моши, он је дуњу љутито на нос, викао је „Срамота!" — али га је ипак примио и пристао на те нове услове.

*

И Ћир-Моша срче опет као повлашћени гост и посетилац, кафу у „Касини". Старе комшијске и пријатељске везе опет су успостављене: чврсте и нераскидне везе, чвршће него икада дотле. Стари разговори опет се воде. Разговарају се комшије о томе: како се све ово морало тако свршити, јер је сусед или комшија — доиста свето име!

И Ћир-Моша Абеншаам опет прича ону стару и познату о хајдуку и комшији...

— И дођи ајдук, и ти тражи пари! И ти не даш пари, и вичиш: „Аман, Абеншаам! У помоћ, ћир-Мошо“! — И *кој* ћи да ти дођи?... Оћи ли ово црновунско ајдук Наум да ти дођи у индат?!... Нећи!... Нећи, комшијо!... *Ћир-Мошу* ћи дођи! Убијим, е-ли погиним! Што ји живот? ...Кашчка крв!...

...И зашто да нијим онда из *максуз-филцан?*.. Зашто?...

Стеван Сремац.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(11.)

Срећом, код нашега Тарасконца утисци нису дуго трајали. После пет минута пео се он уз терасе Монтреа веселим кораком, распитујући за гостионицу Милер где је заказао својим алпинистима да га чекају на ручак, и цело његово биће осећало је неку лакоћу, праву радост што је овој опасној љубави учињен крај. Идући, он је енергичним махањем главе потврђивао речита објашњења која Соња није хтела мало пре да чује и која је сад као сам себи давао: Оно, јесте, нема сумње, деспотизам... То не пориче... али из речи прећи на дело, врага!... После, леп ми је то занат пуцати на десноте! Та кад би се сви угњетени народи обраћали на њега, као Арављани на Бомбонела кад се какав пантер појави у близини дуара, онда никад не би било краја!

Једна кола која су нагло јурила пресекоше наједанпут његов монолог. Једва је имао времена да скочи на тротоар. „Што не пазиш, смегењаче!“ Али његов гнев брзо се претвори у забезекнутост: „Шта је то!... Благи Боже!... Није могућно!...“ Никад не бисте погодили шта је видео у тим старим колима. Изасланство, читаво изасланство, Бравиду, Паскалона, Екскурбанијеса, потрпане на седишту у дну, бледе, збуњене, растројене, разбарушене, а преко пута њих два жандарма с пушкама у руци. Сва

ова лица, неномична и нема, учинише се Тартарену, кроз мали прозор на колским вратима, као неки ружан сан; и стојећи, прикован као оно пре на леду Кенедијевим клиницима, он гледаше како у галопу одмичу ова фантастична кола, за којима се беше натурила гомила ђака с торбама на леђима, који се беху пустили из школе — кад неко поред његових ушију викну: „Ту је и четврти!...“ У истом тренутку ишчепаше га, савладаше, везаше и бацише у једна кола са жандармима, од којих један беше официр наоружан грдном сабљетином, коју је усправљену држао међу коленима, тако да јој је балчак ударао у кров од кола.

Тартарен хтеде говорити, објаснити се. Очевидно је морала бити нека помет̂ња... Он рече ко је, одакле је, позва се на свога консула, на једног трговца са швајцарским медом који се звао Шпенер и с којим се беше познао на Бокерском вашару. А кад виде да његови чувари неће ни уста да отворе, он помисли да је и ово нека нова подвала из Бомпарове позоришне Швајцарске, и обраћајући се официру рече с лукавим осмехом: „Ово је нека шала, а?... Ах! лакрдијашу, знам ја да је то нека шала.

— Ни речи више, или ћу вам сад запушити уста...“ рече официр колутајући очима тако страшно да би човек мислио, сад ће сужњу да одруби главу.

Тартарен умуче, не мрдну се више, гледајући како поред прозора промичу делови језера, високе планине обрасле влажним зеленилом, гостионице с разноликим крововима, с позлаћеним фирмама, које су се виделе с читаве миље даљине, а по странама, као на Ригиу, људи с путњама и котарицама; мала смешна жељезница, опет као на Ригиу, опасна механичка играчка која се право у вис пузала до Глиона, и, да би сличност с „Regina Montium“ била потпуна, млазеви плаховите кише, мешавина воде и магле између неба и језера и језера и неба, с облацима који су се спуштали до самих таласа.

Кола прељоше преко једнога покретног моста, између

малих дућана у којима су се продавале ствари од јеленске коже, бритвице, игле за закључавање, џепни чешљеви, — прођоше кроз једна описка врата и зауставише се у дворишту једне старе куле, обрасле у траву, опасане округлим караулама, са црним мушарабијама на стубовима. Где је то био Тартарен? Он то дознаде из разговора официревог с кључарем замка, с крупним човеком у домаћој капи, који је држао у руци неколико зарђалих кључева.

„Самог, самог... али немам више места, они други су све заузели... Сем да га водим у Бониварову ћелију.

— Водите га у Бониварову ћелију, она је доста добра за њега...," заповеди капетан, и би учињено како је он рекао.

Овај Шиљонски замак, о коме је П. А К. већ два дана непрестано говорио својим драгим алпинистима, и у који је, пронијом судбине, изненада био затворен и не знајући зашто, једна је од историских старина у Швајцарској које се највише посећују. У прво време био је летња престоница савојских графова, потом државна тамница, на слагалиште оружја и муниције, а данас је само прост изговор за излете, као Риги-Кулм или Телепате. Међутим у њему је остављено неколико жандарма, и једна „главњача" за бекрије и скитнице; али њих је тако мало у овом мирном валдском кантону, да је главњача скоро увек била празна, те је кључар у њу слагао дрва за зиму. Зато га је долазак оволиких затвореника веома озловољио, а нарочито помисао да више неће моћи пуштати странце да разгледају чувену ћелију, што у ово доба године представљаше најзамашнији доходак.

Ван себе од гнева, он показа пут Тартарену који је пшао за њим не усуђујући се ни на најмањи отпор. Прођоше неколико несигурних басамака, један мемљив ходник, који је ударао на влагу, врата дебела као зид, с огромним шаркама, и нађоше се у пространом подземном простору, засвођеном, с утабаним подом, с гломазним

римским стубовима, на којима су се још налазили гвоздени прстенови за које су некад окивани државни сужњи. Слаба светлост продирала је унутра с трепереньем, с блистаньем језера кроз уске мазгале кроз које се видело нешто мало неба.

„Ту смо, рече тамничар... Само, немојте шетати далеко, има бунара!“

Тартарен се трже уплашен:

„Бунара, благи Боже!...

— Шта ћете, драги мој!... Наређено ми је да вас водим у ћелију Бониварову... И ја сам вас довео у ћелију Бониварову... Сад, ако имате новаца, моћи ћемо вам прибавити неке удобности, на пример покривач и душек, да имате на чему лећи.

— Пре свега хоћу да једем!“ рече Тартарен коме, на велику срећу, не беху одузели кесу.

Кључар се убрзо врати, носећи један мек хлеб, боцу пива и једну кобасицу, што је нови шиљонски сужањ лакомо прождро, јер не беше од јуче ништа окусно, а беше изгладнео од великог умора и јаких узбуђења. Док је јео, седећи на каменој клупи при светлости која је улазила кроз решетку, тамничар га је добродушним погледом посматрао.

„Ја, истина, не знам, рече он, шта сте учинили и зашто поступају с вама тако строго...

— Та не знам ни ја, до сто ђавола! прекиде га Тартарен с пуним устима.

— Али видим да не изгледате рђав човек, и ви зацело нећете сметати једном сиромаху оцу породице да заради коју пару, је-л-те?... Е, видите!... Горе чека читаво једно друштво које је дошло да разгледа Бониварову ћелију... Кад бисте ми хтели обећати да ћете бити мирни, да нећете покушати да бежите...“

Добри Тартарен обвеза се на то заклетвом, и после пет минута навалише у његову ћелију његови стари познаници с Ригн-Кулма и Телеплате, звекан Шванталер, vir ineptissimus Астије Рен, члан Џокејског Клуба са

својом синовицом (хм! хм!...), сви путници с картом Кукове агенције. Стидећи се, бојећи се да га не познаду, злосрећни алпинист стаде се крити иза стубова, узмичући, склањајући се што се више примицаше група туриста, пред којом је ишао кључар декламујући тужним гласом оно своје: „Овде је несрећни Бонивар...“

Посетиоци су ишли лагано, задржавајући се због препирака ова два научника који су се вечито свађали, готови да се потуку, један витлајући својом столичицом, други својом путничком торбом, у фантастичним положајима који су се пол утицајем полусветлости протегнуто оцртавали на сводовима.

Узмичући непрестано, Тартарен се нађе пред једном јамом, једним мрачним бунаром, који је био раван с површином и из кога се осећаше дах минулих векова, влажан и леден. Уплашен, он застаде, прибн се у један кут и натуче капу на очи: али влажна шалитра на зидовима не остаде без дејства; и наједанпут, страховито кијање од кога се сви тргоше одаде туристима његово присуство.

„Гле, Бонивар...“ узвикну непристојна Парискиња у шешниру из доба Директорства, коју је господин из Џокејског Клуба представљао као своју синовицу.

Тарасконац се не даде збунити.

„Заиста, ове су јаме красне!... рече он најприроднијим гласом на свету, као да и сам разгледа ћелију из задовољства, и помеша се с осталим путницима, који се насмешише кад познадоше алпиниста с Риги-Кулма, приређивача оне чувене игранке.

„Хе! господине... икрати, икрати!...“

Пред њиме се оцртаваше смешна силуета мале виле Швантaлер, која је била готова за кадрил. А њему је баш било до играња! И, не знајући како да се курта́лише ове напасти од жене, он јој понуди руку, показа јој врло љубазно своју ћелију, прстен за који се везује ланац заточеников, траг од његових ногу на поду око истога стуба; и слушајући га с каком слободом говори, ова добра жена не би никад ни помислила да је и овај који је

овако проводи такође државни сужањ, жртва неправде и злобе људске. Трагичан је, међутим, био полазак, када је злосрећни Бониварр испратио своју играчицу до врата и опростио се с њом с осмехом човека из отменога света: „Не, хвала... Ја остајем овде још мало.“ На то се поклони, а тамничар, који је на њега мотрио, затвори и закључа врата на запрепашћеност свих присутних.

Каква срамота! Свега га је зној облио од муке, злосрећника једног, кад је чуо узвике туриста који су се удаљавали. На срећу, ове се муке тога дана више не поновише. Због рђавог времена није било посетилаца. Страшан ветар звиждао је испод старих дасака, тужно завијање чуло се из подземних јама као јаук рђаво уконаних жртава, а узбуркани таласи језера, које је шибала киша, запљускивали су зидове испод решетака, кроз које је вода прекала нашега сужња. С времена на време чуло би се звоно на каквом народоброду, чији су точкови пратили мисли јадногa Тартарена, док се сиво и мрачно вече спуштало у ћелију, која је чисто бивала већа.

Како да објасни себи ово хапшење, затварање у ову страшну тамницу? Костекалда, можда... Изборно средство у последњем часу?... Или је можда руска полиција дознала за његове несмотрене речи, за његову везу са Соњом, на тражи да јој се изда? Али онда зашто да затварају изасланике?... Шта се може пребацити тим злосрећницима чију је збуњеност и очајање могао замислити, ма да они нису били као он у ћелији Бониваровој, под овим сводовима од камена, по којима пред ноћ јуре огромни пацови, гмижу бубе и неми пауци с нагрдним ногама.

Али да видите шта све може мирна савест! Ни пацови, ни хладноћа, ни пауци нису сметали великоме Тартарену да у овој ужасној државној тамници, по којој су ходиле сени мученика, заспи дубоким и звучним сном, отворених уста и стиснутих песница, као што је спавао између неба и провалија у колиби Алписког Клуба. Чи-

њаше му се да још сања, кад је у јутру чуо свога тамничара:

„Устајте, ту је окружни начелник... Дошао је да вас испита.“ Тамничар додаде с извесним поштовањем: „Кад се начелник лично потруди... мора да сте неки чувен зликовац.“

Зликовац! То не; али као зликовац човек може изгледати после једне ноћи проведене у влажној и прашљивој ћелији, кад нема времена да се како тако загледи. И када се Тартарен, пошто је једним погледом покушао да умири своје алпинисте који су седели између два жандарма, појави пред окружним начелником — у негдашњој коњушници замка, која је била претворена у стражарску собу, с пушкама у сошкама прислоњеним уз малтерисани зид — он осети неисправност свога одела пред овим чиновником у лепом црном оделу, с лепо очешљаном брадом, који га строгим гласом упита:

„Ви се зовете Манилов, је-л-те?... руски поданик... наликује у Петрограду... бегунац и убица у Швајцарској.

— Боже сачувај... То је заблуда, нека помет ња...

— Ћутите, или ћу вам сад запушити уста...“ пресече га капетан.

Начелник у лепом оделу настави: „У осталом, да би био крај сваком вашем одрицању... Познајете ли овај конопац?“

То беше његов конопац, до сто ђавола! Конопац преплетен жицом, прављен у Авињону. Он обори главу, на велики ужас изасланика, и рече:

„Познајем га.

— Овим конопцем обешен је један човек у Унтервалдском кантону...“

Тартарен се дрхћући закле да не зна о томе ништа.

„Сад ћемо видети!“ У то уведоше талијанског тенористу, полицајца кога нихилисти беху обесили о један храст на Бринигу, али кога су дрвари као неким чудом спасли.

Шпијун погледа Тартарена: „Није тај!“ па онда изасланике: „Нису ни ови... Преварили сте се.“

Начелник плану на Тартарена: „Па шта ћете ви онда овде?“

— Па то се и ја питам, овај!...“ одговори председник с поуздањем невина човека.

После кратког објашњења, Тарасконски алпинисти, пуштени у слободу, удаљише се из Шиљонскога замка, чију мучну и романтичну меланхолију није нико боље од њих осетио. Задржали су се у гостионици Милер да узму ствари, заставу, да плате јучерашњи ручак који нису имали времена ни да поједу, па возом одјурише у Женеву. Киша пада. Кроз окна низ која се цеди вода виде се имена станица на којима се аристократи задржавају: Кларан, Веве, Лозана; црвене виле и баштице с ретким биљем промичу под влажним велом где капље вода са грана, са кровова, са гостионичких тераса.

У једном углу дугачког швајцарског вагона, у коме су две клупе једна према другој, седе алпинисти бледа и уморна лица. Бравида, врло зловољан, тужи се на болове и сваки час пита Тартарена врло заједљиво: „Но, сад сте видели Бонпварову ћелију... Толико сте навалљивали да је видите... Сад сте је ваљда видели?“ Екскурбанџес први пут у животу изгубио глас и тужно гледа кроз прозор језеро, поред кога пролазе: „Шта је воде, Господе Боже!... док сам жив нећу се више окупати...“

Утучен страхом који га још не беше прошао, Паскалон метнуо заставу између ногу па се крије иза ње, осврћући се десно и лево као зец, бојећи се да га поново не затворе... А Тартарен?... Ох! он се, увек достојанствен и миран, наслађава читајући новине с Југа, свежањ новина које су послате у гостионицу Милер и које све од реда доносе по *Форуму* опис његовог пењања, онај који је он диктирао, само проширен, уљепшан чудесним похвалама. Наједанпут из његових уста чу се узвик, страшан узвик који одјекну по целом вагону. Сви путници

скочише; помислише да су се возови сударили. Ништа било ништа, једна белешка у *Форуму* коју Тартарен прочита својим алпинистима: „Слушајте: *Чује се да ће И. И. А. К. Костекалда, који тек што се опоравио од жутице од које је лежао неколико дана, отпутовати и поћи се на Мон-Блан, да претекне Тартарена...* Ах! зликовац!... Хоће да уништи дејство моје Јунгфрау... Е стани мало! преотећу ти ја ту твоју планину... Шамони је на неколико сахата од Женеве, ја ћу се попети на Мон-Блан пре њега! Хоћете ли, децо, и ви са мном?“

Бравида се буни. Ђо врага! сит је доживљаја. „Сит и пресит...“ заурла Екскурбанијес сасвим тихо, својим изумрлим гласом.

„А ти, Паскалоне?...“ упита Тартарен благо.

Не усуђујући се да дигне очи, ученик замука: „У-у-учитељу...“ И он га се одрицаше.

„Добро, рече јунак достојанствен и љут; кад је тако, идем сам, сва част припашће мени... Напред! овамо заставу!...“

XII.

Балтеова гостионица у Шамониу. — Осећа се бели лук! — О употреби конопца у пењању по Алпима. — Shake hands! — Један Шопенхауеров ученик. — Станица Гран-Миле. — „Тартарене, имам да говорим с вама...“

Са црквеног сахата у Шамониу одјекнуло девет часова кроз хладно вече које је пратио горњак и студена киша; све улице мрачне, по кућама нигде светлости, само овде онде лица и дворишта гостионица осветљена гасом, са чега се околина чини још мрачнија у бледом одсеву снега по планинама, чија се планетска белина издвајала на црноме небу.

У Балтеовој гостионици, једној од најбољих и највише посећиваних у овом алписком селу, многобројни путници и гости беху се мало по мало разишли, замо-

рени излетима, и у великом салону беше остао само један енглески пастор — који је ћутећи играо са својом женом дама, док су његове многобројне кћери, с кецељама од небељена платна о врату, журно писале позиве за скорашњу евангеличку службу — и један млад Шведац, упалих образа, блед, који је тужно гледао у ватру, испијајући грогове с трешњевачом и селтерском водом. С времена на време по који закаснели туриста прешао би преко салона, с мокрим доколеницама, с мекинтошем са кога се цеди вода, пришао једном великом барометру који је висио о зиду, куцнуо по њему, погледао у живу да види какво ће време бити сутра, па пренеражен отишао да спава. Ни једна реч да се чује, никаква знака живота сем пуцкарања ватре, ударања смрзнуте кише о прозоре, и гневна жуборења Арве под сводовима њеног дрвеног моста, на неколико метара од гостионице.

На једанпут отвори се салон и уђе вратар са сребрним ширитима, натоварен торбама, покривачима, а за њим четири алпиниста који су дрхтали од зиме због наглог преласка из ноћи и хладноће у светлост и топлоту.

„Господе Боже! Да страшна времена...

— Деде, шта има за јело!

— Загрејте постеље, брзо!“

Говорили су сви у један мах испод својих кушака, намучних капа, капа с ушима, и није човек знао кога пре да послуша, кад их један омалени дебељко, кога су звали председником, ућутка вичући јаче од њих.

„Пре свега, донесите списак путника!“ заповеди он; и прелиставајући га укоченом руком он стаде гласно читати имена путника, који су, за последњих осам дана, свраћали у гостионицу: „Доктор Шванталер и госпођа... Опет!... Астије Реи, члан Француске Академије...“ Прегледао је тако две три стране, пребледивши кад би му се учинило да види име слично ономе које је тражио: на послетку, бацивши књигу на сто с победоносним осмехом, овај човечић стаде подигравати као дете, што је

врло необично било за његово дежмекасто тело: „Није овде! није дошао... Међутим морао је овде одсести. Предухитрио сам те Костекалда... l a g a d i g a d e o u!... а сад за сто, децо!...“ И добри Тартарен, поздравивши женскиње, упути се у трпезарију, а за њим и изгладнело и заграјало изасланство.

Јест, јест, изасланство, сви, па и сам Бравида... А зар би и могло бити другчије!... Шта би рекли они тамо, да су се вратили без Тартарена? Сваки је од њих то добро осећао. И у тренутку кад су се хтели растати на женевској станици, гостионица је била сведок једног врло дирљивог призора: плакали су, љубили се, са сузама у очима пратили се са заставом, и после свега тога сви су се попели у кола која П. Л. К. беше најмио за Шамони. И овај диван пут прешли су жмурећи, увијени у своје покриваче, ћутећи тако да су се прозори тресли, не осврћући се на величанствени предео који се, од Салапша, указивао под кишом: провалије, шуме, водопаде који су се пенушали, и, према правцу долине, час видљив час заклоњен, врх Мон-Блана иза облака. Замореви овом врстом природних лепота, наши Тарасконци мислили су само о томе како ће накнадити ђаву ноћ проведену под Шиљонским катанцима. На и сад још, седећи у дну дугачке и празне трпезарије у Балтеовој гостионици, док су их служили подгрејаном чорбом и остатцима јела, са заједничкога стола, јели су они прождрљиво, не говорећи ништа, мислећи о томе како ће се што пре стрпати у постељу. Наједанпут, Спиридион Екекурбанџес, који је гутао као какав месечар, диже главу са тањира и мирпшући око себе рече: „Врага! осећа се бели лук!...

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Ђокић.)

БДЕЊЕ.

У дну успаване и неме алеје
Стоји у ноћи, под јесењим мразом,
Мраморна вила. Ветар тихо веје
Самотним вртом и замрзлом стазом.
Свуда је мирно. Камене балконе
Кентаври држе; и ноћ дуга ова
Безгласно, немо, неосетно, тоне
Алејом црних, голих кестенова.

Само у тмини, полумраку ледном
Види се негде слаби зрачак пламa
У тихој вили. У прозору једном
Кроз вреже ружа, и за завесама
То гори светлост. Сред тишине неме
У топлој соби, кревету од кедра
И под јорганима, куд су хризантеме
Расцвале бујно, — млада, голих недра,

Ту лежи жена. Пред њом у ормару
Од ебаноса, укожени красно,
Тасо и Платон... У каминy стару
Још жива ватра и црвени јасно...
Будна је. У руци, бледој као хладни
Пароски мрамор, у то позно доба
Држи и чита моје Песме... Јадни
Песник, већ сто лета лежи на дну гроба.

Ноћ не иде, стоји. И само безгласно
По зидовима, у горењу своме
Весела свећа што трепери јасно
И ниже сенке, крупне, к'о фантоме.

А она чита... Док сред ноћи дуге.
К'о грдан полип са стотину рука.
Стисла јој срце љубав, пуна туге,
Туге без суза̂, без речи, јаука.

И заљубљена, погођена неким
Стихом, к'о стрелом, спусти књигу тада
И снива дуго... за мутним далеким
Чезнући тако у тишини јада̂.
И опет чита... Бол, к'о море, расте
У мртвој ноћи. — Док сан жудни, мили,
Крилом је, меким к'о панерје ласте,
Осени тужну, уморну, на свили.

Сама свећа гори у самотној вили.

Ј. Дучић.

Кад сам је позн'о, небо беше мутно,
Задње су руже умирале ти'о,
Јесење воде шумљаху злослутно:
И ја сам снив'о, и тужан сам био.

И моја младост није више знала
За ведре страсти и чезнућа њина;
У моју душу њена сен је пала
Бледа и мртва, као месечина.

Или к'о светлост што у катедрали,
По зидовима с којих капље вода,
Кроз разнобојна окна, као вали,
Просне се хладна са јесењег свода.

Глас њезин беше к'о музика туге....
И за то мишљах, у слушању многом,
Само на прошлост, на јесени дуге,
На хладно небо, и на тужно због ом.

Полуубац њезин беше тих и ледан,
Мраморни пољуб; а коса јој плава
Одисала је сетан мирис један
Бокора ружâ који доцветава.

И много пута, кад у јутро сиво
Тргнем се из сна -- к'о из тешких уза,
И к'о из олова — који ме покрив'о:
Очи ми беху мутне, пуне суза.

Ј. Дучић.

ДЕЦИМ ЈУНИЈЕ ЈУВЕНАЛ.

РИМСКИ САТИРИЧАР.

(1.)

У Трајаново доба, у Риму се много певало. И дотле, од дужег времена, постојала је код Римљана мода да се пишу стихови и, као оно од прилике шездесетих година прошлога века, сваки је од интелигенције сматрао за дужност да принесе своју жртву музама: Певали су и цареви, па и такви какав је био тиранин Домицијан, и великодостојници, и седи старци. Али под Трајаном, под којим је настао уопште за књижевност други дух, јако либералан, узела је та мода особито маха. Колико се тада певало, види се лено из ових речи, које се налазе у једном писму Плинија Млађега од 98 год. по Хр.: „Ова је година богато родила песницима. Целог месеца Априла није било готово ни једног дана, а да ко није рецитовао своје стихове. Људима се већ досадило да иду и да слушају. Многи дођу, али не улазе у салу где ће песник читати, него остану напољу, па ту седе, хаскају, и с времена на време питају да ли је песник ушао, је ли готов с уводом, је ли дошао докле; тек кад чују да је прочитао већи део, улазе, али и тада лено: па ни онда не остану до краја, него, пре но што ће се читање свршити, излазе, једни кришом, да се не примети, други отворено и слободно.“ Но међу толиким песницима (да назовемо тако и дилетанте с њиховим цвркутањем, који су свакако чинили највећу већину) био је само један тоиста велики дар. То је чувени сатиричар Јувенал.

О Јувеналовом животу зна се врло мало. Управо као сигурно може се рећи само,то да се он родио у Аквину, једној вароши недалеко од Рима, коју годину после средине првога века по Хр., да је дуго радио у Риму као адвокат, но без успеха, да је почео писати, или барем издавати, сатире тек у почетку другог века, и да је

умро у дубокој старости, стар преко осамдесет година (око 130 год. по Хр.). Осим тога вероватно је да је Јувенала један од царева под којим је он живео прогнао из Рима. Прича каже да је тај цар у неким песниковим стиховима против једног Домицијановог љубимца глумца нашао алузију на себе и неког свог штићеника. Услед тога био би Јувенал, али под видом одликовања, као трибун једне кохорте (командант једне трупе пешадије од пет стотина или хиљаду људи), послат у Мисир. У случају да то прогонство није измишљено, оно се могло десити само под Хадријаном (117—138 год. по Хр.), а не пре. Напослетку могуће је — ако један натпис није лажан, и ако он говори о нашем а не о неком другом Јувеналу — да је Јувенал био већ раније командант једне кохорте, и да је неко време заузимао висок положај у општинском часнишшву свог родног места.

Под именом овог великог песника сачувало се нама шеснаест сатира. Али према једном мишљењу новијег доба свих шеснаест неће бити његове. него ће од њега бити само десет, а остале су од неког другог, слабог сатиричара. То мишљење биће, по свој прилици, тачно, и ако има данас много више противника него присталица. Поменуте две групе разликују се и по предметима које третирају, и по стилу, тону тако, да их није могао један песник испевати. Док прву састављају мајсторске сатире о најозбиљнијим темама, дотле су оних других шест просте сатиричке декламације какве су младићи састављали ради вежбања у реторским школама, с незнатном садржином, без укуса и духа. Несумњиво Јувеналове сатире су песме од по неколико стотина стихова, најмања од сто педесет, а највећа, која је у исто време два пут већа од највеће после ње, од преко шест стотина стихова. У тим сатирама Јувенал црта покварености и недостатке савременог Рима, а особито у доба Домицијаново: у првој говори у опште о томе, у другој о покварености мушких, у трећој о неугодностима града Рима, у четвртој о Домицијановом сенату, у петој и деветој

о одвратном поступању патрона према својим клијентима, у шестој о пороцима и недостацима женскиња, у седмој о тешким материјалним приликама у којима су тада живели песници и у осмој о правом племству, које се састоји у врлинама а не у плавој крви, напослетку у једанаестој о гурманима и раскошнима у јелу.

Прва је сатира као неки предговор к осталима. У њој нам Јувенал објашњава зашто је постао сатиричар и шта ће бити предмет његовим песмама. Њега је огорчење натерало да се лати пера. Тешко је не писати сатире (познато difficile est satiram non scribere), вели он, кад човек види евнуха где се жени, велике господе где силазе у арену на се ту боре са животињама, свог некадашњег берберина где богатством надмаша све римске патриције, измет као што је Криспин да носи охоло на плећима тирску порфиру и на прстима тешко прстење! Да си од гвожђа морао би ускинути кад сретнеш адвоката Матона, тог дебелог парвенија, који је испунио носила, или оног денунцијанта који је опањкао свог патрона, те је тај моћни човек пронао, и који то може учинити и с осталим великим људма, те га зато Каро хоће да удави поклонима, да би га умилостивио, а Латин му од страха уступа своју жену. Песника обузима бес који не уме да искаже кад сагледа у пратњи масе клијента тутора који је своју пунилу опљачкао и начинио је проститутком. Или оног Марија, који је због глобљења у провинцији осуђен: он је изгубио тако част али му је новац остао. Како могу да пишем, пита он, епске песме, о Херкулу и Диогену, о Минотауру, како мучe у лабиринту, о Икару и његовом оцу, чувеном ковачу (као други песници његовога доба), кад видим мужа где подводи својој жени и где будан рче и прави се да спава, да би га њен љубазник оставио за наследника? Њему ваља да стане насред тржишта и да извуче хартију за песму, кад види оног тамо што је све проћердао на

коње, на инак јури на колима Фламинијевом улицом, или оног фалсификатора кога носе шесторица у носилима и који се тако наместио да би човек мислио Мецена је, или ону велику госпођу која је отровала мужа. Ако хоћеш данас, каже он, да напредујеш, учини какав злочин, јер злочин доноси сад палате, богате ручкове, сребрнарију, велика имања, а поштење се само речима хвали. И да немаш песничког дара, теби ће испод пера потећи стихови: толика је индигнација. Толико порока колико има у његово време није никада било. Каква на пример страст за коцкањем мори Римљане! Карташима није више довољна њихова каса, него кад оду на картање они понесу касу. Они губе на једанпут по сто хиљада гроша, а свога роба пуштају да цвокоће од зиме. На какве виле зидају богати људи, колико на ручкове троше: међутим на клијенте који чекају пред њиховим вратима они чине највећу штедњу. Песникови савременици гледају само на новац; новац им је све и сва, колико ко новаца има, толико и вреди. Дојучерашњи роб претпоставља се поштедостојним високим чиновницима, јер има већу ренту. Још мало па ће новац имати и свој храм, баш као што га имају и Врлина, Победа, Мир, Слога итд. А шта да каже за клијенте? Спромаси људи! Како понижава њихов начин живота, а шта они добивају од патрона? Понеки вуку своје жене, болесне, одмах после бабиња, кроз целу варош, да би изазвали сажаљење. Један опет тражи милостињу за своју жену, која се тобоже налази у затвореним носилима. Он вели послужитељу који дели милостињу: „Ту је моја једна Гала; пожури, молим те. Шта? ти не верујеш? Гала, промоли главу... Но немој је узнемиравати, заспала је!“ (али и та не пали више). На ручак ће патрон ретко позвати клијента, који толико за тим гине. А не би га ништа стало, јер има за ручак целог дивљег вепра. Али зато што толико ждере и дешава се тако често да патрона удара капља. У пороцима и покварености, завршује он, будућа покољења неће моћи да превазиђу наш век: покварености је до-

ирла до врхунца и може само опадати. Не може се, дакле, ћутати.

Особито лепо описује Јувенал неугодности и опасности којима је изложен човек у Риму. Један његов пријатељ, Умбрицније, одлучио је да остави Рим због његових мана, и да се пресели у Куму. Песник одобрава његову одлуку, и ако му је жао што ће бити далеко од пријатеља: Кума је једна мирна варош с дивним положајем, а Рим одвратнији од најгорег места, јер је човек ту вечито у страху од пожара, од кућа које се руше, разних других несрећа, напослетку од песника који рецитују своје песме у месецу Августу. У очи поласка пријатељи се налазе код једне римске капије, где је некада краљ Нума имао озбиљне разговоре с нимфом Егеријом, а сад су шума, па чак и храм дати под закуп јеврејским просјацима, који за намештај имају свега једну корпу и мало сена, и који су заменили некадашње њихове становнике — музе. Одатле спђу у долину Егеријину, у којој се налазе неке вештачке пећине, које нимало не личе на природне. „Ох! узвикује песник, како би било много лепше да је на место овог мрамора вода остала опвичена зеленом травом.“ Ту Умбрицније казује песнику узроке из којих оставља Рим. Пошто се у Риму од поштеног рада не може живети, а његово имање бива из дана у дан мање, он је одлучио да се повуче у Куму, док га старост не скрха. Због ом отаџбино! У Риму нека живе они који умеју од белог да начине црно, и који не презају ни од каквог посла. Ти су људи некада свирали као музиканти по аренама, у малим варошима, а сад су велике личности, приређују за народ светковине, и од њих зависи живот људи, јер, кад публика то захте, они наређују да се убије гладијатор. Шта Умбрицније да ради у Риму? Он не уме да лаже. Рђаву књигу он не може да хвали. У астрологији се опет не разуме, те не може да прорекне сину да ће му отац скоро умрети. Он није никад гледао у утробу жабљу. Љубавна писма и поклоне

од стране љубазника други нека носе удатим женама; он неће никада помоћи да се украде туђа жена. Пријатељи су данас сами саучесници; ако хоћеш да си добро код велике господе, данас имаш само једно средство, да имаш какву велику тајну. Који су људи данас највише цењени? То је опет грчка. Рим је постао права грчка варош. Са свих страна у њ долазе Грци. Они се одмах увуку у велике куће, и за кратко време постају господари у њима. Са својим хитрим духом, таким језиком, својим вештим понашањем, они освајају све. Један Грк зна све што хоћеш. Он је граматичар, ретор, геометар, сликар, аугур, комедијаш, лекар, мађионичар — један Грк, кад је гладан, зна све. Кажи му да се попне на небо, он ће се попети. Ти се људи претпостављају свуда Римљанима. Јер нико не уме тако да ласка као они: њима и будале имају духа, и чудовишта су лепа; за сасвим изнуреног кажу да је снажан као Херкул, а за крештав глас, као у петла који њука своје коке, да је диван. И то умеју тако да кажу да им се верује. Ни један их глумац не надмаша, ни онај који, кад игра Тајиду, узме и облик и глас женски да никад не би рекао да је мушки. Сви ти чувени глумци нису ништа према њима: Грк се рађа глумац. Ти се смејеш? Он се смеје још јаче. Пустиш ли ти сузу, он да се угуши у плачу. Кажеш ли зими да је мало похладно, он одмах огрне бунду; кажеш ли да је топло, њему поцури зној са чела. С друге стране Грцима није ништа свето, њиховој страсти ништа не утече: ни мати, ни њена чедна кћи, ни други чланови куће. Кад нема ништа боље, он ће се окомити на бабу, јер њима треба да сазнаду породичне тајне, па на тај начин да постану господари. Пошто је реч о Грцима, уђимо у гимназије. Слушајмо оног озбиљног човека: он је стојик који је учинио те је један човек убијен; он је философ који је денуцирао свог пријатеља, он је старац који је убио свог ученика.

Сведок на суду вреди толико колико је богат. Нико не гледа на његов карактер; може он бити најбеспре-

корнији човек на свету, ако је сиромах, његовим се исказима неће веровати. Колико има он робова? Колико јутара земље? Колико јела за ручком? Од одговора зависи како ће се ценити његови искази. Може се сиромах клети како хоће, то му ништа неће помоћи: мислиће се да он изазива богове и њихову муњу, али да богови не сматрају за достојно ни да се на то љуте. Но то још није ништа. Али да страшног исцкања коме је изложен један сиромах клијенат што има прљаву и исцепану кошуљу, излизану хаљину, исцепане или закрпљене ципеле! Најгоре је код сиротиње што прави људе смешнима. „Напоље одавде! Зар он нема стида? Нека остави места која припадају племићима. Као да има цене који пште закон!“ Да, да, та места припадају деци којекаквих гладијатора и прљавих људи.

У Риму је човек непрестано изложен опасности да га која кућа не претрпа својим рушевинама, јер је већи део римских кућа подупрт танким гредама. Кад надзорник тако утврди кућу, и кад запуши коју стару пукотину, он вели кирајџијама: сад спавајте на миру! Не мања је опасност од пожара. Мало, мало, па се заори ноћу: „Воде!“ И у таквим случајевима у највећој је опасности сиромах, јер он станује чак на крову, где га раздваја од неба само черамида, близу гнезда у које чедна голубица сноси јаја. Но варошима у унутрашњости нема ни помена од тих опасности. Па онда, кад у таком једном пожару неком сиромаху изгори све што је имао, он остане без игде ичега, и нико неће да му притекне у помоћ, као што је било на пример с песником Кодром. Али нека се сруши кућа Астурију — ах! онда госпође забораве на своју тоалету, свет се завије у црно, судије обуставе рад у суду. Онда се јадикује због несреће што се дешавају у Риму, онда се проклиње ватра. Кућа му је још у ватри, а са свих страна долећу с поклонима, који често вреде више но што износи штета, као што је било кад је код Перенка горело, те се с правом може мислити да је он сам запалио.

Станови су у Риму страшно скупи. С новцем који се ту да у име годишње кирије за један мрачан буџак, у унутрашњости се може купити дивна кућа, с баштицом, с бунаром из кога можеш руком захтити воду за своје биљке. Ах! у таком једном месту треба живети, обделавајући свој мали врт који ће доносити поврћа за сто вегетаријанаца. Дивно је то имати комад земље, па макар где и макар колико (макар била то и руна једног гунтера).

У Риму многи умиру што не могу да спавају мирно, зато што услед тога не могу добро да варе храну. Јер зар се у собама на тавану спава кадгод добро? У Риму може спавати како треба само богат човек. Кола тако јуре, кочијаши се тако псују, да би и топове пробудили. Богаташ, ако има што посла изван куће, изађе на носилима која су уздигнута изнад људи; ту он на путу чита, пише или спава, јер нигде се тако лако не задрема као у затвореним носилима. При свем том, он иде брже него пешаци. Јер пешаке задржава светина што је пред њима. Ко иде пешке има и иначе вазда непријатности на улици. Они који су иза њега гурају га, један га муне лактом, други још горе каквом даском, неко га опет мазне по глави дреком или тестијом, на ногама му се ухвати дебео слој блата, или му какав војник стане својом тешком ногом на палац, и он после извлачи клинац који му је оставила његова чизма. Каква брука опет где један патрон дели својим клијентима јело: Стотину гостију има и сваког прате робови с целим кухињским посуђем. Ту је тешко сачувати читаве хаљине.

Али то нису ни издалека све опасности и непријатности што их човек има у Риму. Ту су даље кола с каквим грдним балваном који вам се љуља над главом и прети да падне на вас: или кола натоварена камењем. Боже, ако се осовина сломи, па се то брдо од камења сруши на светину, ко ли ће остати жив? И како ће страшно бити измрцварени они које пригњечи: претвориће се у масу и неће им се моћи распознати ни удови

ни кости, тело ће им ишчезнути као и душа. На онда опасности којима је човек изложен ноћу! Како су високи прозори на последњим спратовима! Падне ли одатле каква саксија и погоди човека, несумњиво ће му пробити кичму. С тога грешн јако онај који не направи тестаменат кад ноће на вечеру. Јер колико је отворених прозора испод којих прођеш, толико си пута био у смртној опасности. Срећан је онај који прође на том што му се сруче на главу садржаји од разних судова. Или сретнеш пустог пијаницу, који хоће да се бије, а није још ни на ког наишао да га изудара, те не може да снава, као оно Ахил кад је изгубио Патрокла, на час леже побаучке час на леђа. Он неће моћи заспати друкчије: јер има људи којима свађа доноси сан. Али ма колико да му је млада крв бесна, и ма колико да је пијан, он опет неће наснути на богаташа, који иде с читавом пратњом. Он ће напасти спромаха, који иде сам. А ево да чујеш увод у тучу, ако се може тучом назвати где један само бије, а други вуче батине. Стане преда те и заповеди ти да станеш; послушаш, јер мораш, и шта ћеш кад је јачи. Онда викне: „Одакле долазиш? Где си био на вечери? Нећеш да одговараш? Говори или ћу те лупити ногом!“ А саевим је свеједно хоћеш ли одговарати што или ћеш ћутати: он ће те изударати. На ти после још вели да га тужиш, и да ће он лоћи на суд. Ето какву слободу ужива ту спромах: пребију га и још мора молити за одобреље да може отићи с оно мало зуба што су му остали. Али ни то није све, јер за тим можеш пасти у руке разбојницима који ће те опљачкати, или и убити. Истина Рим троши силу гвожђа на окове, да је опасност да га неће бити за мотике и друге корисне алате — али при свем том разбојника је пуно.

(Наставиће се.)

Н. Вулић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(8.)

Пети комад Трифковићев у овој години јесте „Избирачица“ (3 чина), играна први пут 25. априла 1872.

„Избирачица“ се разликује од других комада Трифковићевих нарочито тиме што у њој има неких, ма и малених, црта из комедије карактера. Ту је Трифковић први пут имао једну узгредну намерицу да слика карактер, и учинио у тој намери два три успешна потеза. Карактер тај, боље рећи фигура, представља избирачицу, девојку кокетну, каприциозну, размажену. Та фигура, наравно, није од правих, великих фигура које се у комедији карактера износе, а ни сликање њено није с претенсијама тога рода. Две три лаке црте повучене су у том смислу овде онде: овлаш је приказана ситна ћудљивост, мала зловољност од досаде, доста невино и допуштено кокетовање, и фигура Малчикина је створена, скицирана, јасна. Као леп рељеф тој фигури, врло су добро, али опет лаким овлашним цртама, осликане фигуре родитеља. Оно је, наиме, врло добро како се Соколовић и Јеца, родитељи Малчикини, труде да угоде својој кћери, повлађују сваком капрису њеном, постају услужни до понизности. То је нарочито у првој сцени првог чина, која је у осталом сасвим узета из комедије карактера, и личи на уводне сцене њене: исто то, и у првој сцени другог чина.

Интрига, која је у овом комаду главнија ствар него цртање карактера, изведена је местимице врло вешто, само је без велике потребе увећана, претрпана, сложена. Има извесних епизодичних радња које су јаче развијене, и којима је много важности дато, тако да главна радња пада каткад у засенак и губи се. Ми смо раније у овим нашим чланцима поменули како Молиерова „Графица од

Ескарбањаса“ по фабули личи на Трифковићеву „Избирачицу“: интрига је у тој Молиеровој комедији простија од Трифковићеве, чисто и одсечно изведена, и сва је представљена у једном чину. Код Трифковића је то исто могло бити, и боље би било да је тако. Басна Трифковићева комада ово је: једну девојку просе три млада човека, на после, док она бира, одустаје најпре један на после други, а њој остаје најнеугледнији међу њима и она за њега пође. Трифковић је могао само ту басну истаћи, извести је само у том њеном простом и једноставном облику, одржавати интригу тако да се само судбина те избирачице види, не ометати је ни кварити никаквим компликацијама ни сувишностима. Могао је оној тројици просилаца наћи просте и јасне мотивације за њихове ралье, кратко а довољно објаснити зашто сваки од њих проси Малчику и зашто после двојица одустају. Код Молиера, где графица од Ескарбањаса има такође три удварача, радње ове тројице врло су кратко и лако мотивисане: виконт у ствари, и ако се дуго прави друкчији, није ни био у њу заљубљен, него у Јулију коју и узме; Харпин се наљути на њу, и одустане, а остане неожењен; а неугледни и верни Тибодије узме је доиста. Али код Трифковића, радње просилаца нису тако лако и чисто мотивисане, и улоге њихове нису само за то створене да прикажу Малчикину судбину. Уместо да у Бранку и Штанцики гледамо само Малчикине просиоце, ми у њима видимо и нешто више. Они су, поред тога, и прави љубавници комада, и имају своје специјалне љубави према другим двема девојкама које је Трифковић увео у комад, наиме Савети и Милици. Бранко и Штанцика, дакле, не интересују нас само својим прошевинама Малчике, него и својим засебним љубавним историјама. Тим историјама мотивисао је Трифковић њихову просидбу и одустајање. само је та мотивација тешка, заметна, гломазна. Њоме је Трифковић од једне интриге учинио три. Басна „Избирачице“ није више само у томе како ће се Малчика удати за Тошицу, него још и у томе како ће Савета поћи за

Бранка, а Милица за Штанцику; и наше интересовање није само за Малчику и њену судбину, него и за судбину других девојака у комаду. Тиме је, наравно, интрига комада покварена у неколико.

Али није мана интриге у „Избирачици“ само у тој сложености, претрпаности. Има к ствари неприродних, неоправданих, натегнутих у њој, а тако и нечег несимпатичног. Наравно, то је у епизодима, у деловима, наиме у историји Бранка и Савете. Бранко воли Савету која њега такође воли, али се нешто наљути на њу и, из освете и пркоса, проси Малчику. То је dépit amoureux, али који до крупних и невероватних последица долази. Откуд ће један љубавник, у пркос оној коју воли и која њега воли, доћи до тако крупне и за њега самог тешке одлуке да проси другу? Та је ствар неприродна, и Трифковић ју је дуго објашњавао, али без успеха. Уз то, Трифковић је ту историју Бранка и Савете учинио и несимпатичном, сентименталном, баналном а претенциозном. Он је дао овим љубавницима црте које су, види се, по његову мишљењу врло лепе, али које су у ствари врло отужне. Бранко је омладинац, новинар, „журналиста“ како он каже, али, поред свих тих онда врло цењених особина, он остаје досадан фразер, конвенционалан љубавник који говори стереотипне љубавне фразе са претенсијама на отменост и озбиљност. А Савети, која иначе доста паметно и лепо говори, дата је још и једна сентиментална улога „сирочета без оца и мајке“ које мора да се жртвује за Малчику не би ли се тако одужило својим добротворима (Малчикини родитељи примили су Савету у кућу, и одхранили). Те црте Бранка и Савете имају, поред осталога, и ту незгодну страну што не одговарају тону комедије који је иначе весео, брз, лак, пријатан.

То су главне мане у интризи „Избирачице.“ Оне су, у осталом, таквог рода од каквог их Трифковић досад није имао. Ни у једној комедији досад, нисмо видели да је Трифковић непотребно компликовао интригу, нити уно-

сно сентименталне и отужне историје и ситуације; увек је досада интрига његова била проста и једноставна и одсечно изведена, и тон комедије весео и увек једнак. Мане које је учинио у „Избирачици“ јесу специјалне мане тога комада. Могло би се можда и других општих мана наћи, кад би се строго мерило узело. У њих би се н.пр. могла урачунати она многа „прислушкивања“ у комаду, помоћу којих се интрига помиче напред. Тошица прислушкује Савету и Милицу (II чин, сц. 5) да би могао после јавити Бранку и Штанцики како их ове две девојке воле (а то, после, утиче на њихово одустајање од прошења Малчике, и на друго прошење Савете и Милице). Малчика такође прислушкује Бранка и Савету (III чин, 8 сц.) и тиме се после користи за одлуку да пристаје на Штанцику; после, прислушкује Штанцику и Милицу (III чин, сц. 11), услед чега пристаје најзад на Тошицу. Али то није велика мана, и, при састављању једне драмске интриге, врло је тешко та прислушкивања избећи.

Али ако у интризи „Избирачице“ има мана, има у њој и врло добрих ствари. Имао је Трифковић нарочити дар да пикантно излаже интригу, да вешто разради дату ситуацију, да извуче све ефекте који се из ње дају извући; и кад у „Избирачици“ није то могао увек учинити у главним моментима интриге, он је то учинио у епизодама. Требало је н.пр. у почетку другог чина саопштити нама да Малчику просе она три млада човека: то се могло учинити просто, пуштајући ма коју личност комада (Соколовића, Јецу, Савету, Малчику, у сцени онаквој каква је код Трифковића) да она то ма на који обичан начин каже, али Трифковић то изведе пикантније: пусти, напме, да слуга донесе најпре једно писмо од Тошице у којем овај проси Малчику; после и друго такво писмо, од Штанцике; најпосле и треће, од Бранка. Требало је, после, да сва три љубавника дођу у кућу Малчикину да чују одговор ове, и Трифковић је удесно да сви троје нађу на слугу, и да га сви троје одједанпут замоле да им овај изради аудијенције, то (ваља и при-

метити и ове варијације) једном код Малчике, другом код њене матере, трећем код њеног оца. Требало је, најпосле, дати што више комичности оној сцени кад Малчика пристаје на Тошицу, и што пријатније спремити тај завршетак комада: Трифковић, тога ради, развије много више Тошичину улогу, учини да овај не верује у могућност „кошара“ који му је Малчика дала, и пусти га да, скоро кроз цео трећи чин, иде од Соколовића до Јеце, и од Јеце до Малчике, и да непрестано пита за Малчикин одговор, док најзад случајно не падне у згодан моменат кад ненадно добије позитиван одговор. Таквих разрађених и пријатних момената има доста у „Избирачици“, и они сведоче о драмској вештини Трифковићевој.

Дијалог у „Избирачици“ има врло добрих страна. Ту је и онај паралелизам комичних фраза који смо раније констатовали (н. пр. у поменутој сцени три проспоца са слугом, и др.); ту су, иначе, комичне и хумористичне речи (Тошица, и што други на рачун Тошице кажу), које смо такође код Трифковића имали. Али овде има и особина и бољих, и местâ у дијалогу тежих а успелих. Оно је н. пр. врло добро како се примедбе карташâ (Соколовић и Тимић) покланају са речима и ситуацијом девојака и њихових просилаца; или примедбе Тошичине и других при игрању фотâ и залогâ, које су и врло тачне по себи, и потпуно одговарају самој игри, која је у осталом врло згодно унета у комедију.

У години 1873 Трифковић је написао само једну комедију „Љубавно писмо“ (1 чин), која се први пут представљала 25. септембра те године. Али је за то та комедија најбоља од свих Трифковићевих.

Одиста је „Љубавно писмо“ једно ремек-делце Трифковићево, савршено у свом роду. Наравно, то је род лаке шаљиве игре, водвиља, где не треба тражити све што се код осталих комедија тражи. Ту н. пр. не треба тражити личности друкчије него водвиљске; треба знати да су ту карактери, темпераменти, људи, мање онакви какви би у животу били, а више згодни да послуже једној фино и

вешто заплетеној интризи позоришног комада. У комадима ове врсте, све су ствари срачунате на то да се што више и боље заплете и расплете интрига; то важи и за личности у њима, за душевне особине њихове. Кад се Дражић, који је кривац, нађе у невољи (сц. 11), он ће да би оправдао себе, све свалити на Видића, узеће га грдити: „лола, бекрија, срам га било!“, и ништа се неће устручавати што ће му тиме евентуално створити велике неприлике; а Видић му је, међутим, врло добар пријатељ. Пријатељи би се јамачно више нашли и поштовали него што ова двојица чине (ни Видић није бољи према Дражићу: кад, мало доцније, њега нападну, он без икаква обзира издаје Дражићеву тајну коју му је овај као пријатељ поверио, и која може да буде од крупних последица по овога), али кад би све било као у животу, не би ни било водвиља; и ми треба да разумемо да овакве личности у комаду као што су Видић и Дражић у „Љубавном писму“, не могу имати на длаку све оне особине које би у животу имали, него им требају и оне које су згоднije за интригу и ситуације позоришног комада. На и иначе, личности овог рода комедија, и кад су психолошки тачније, нису никад са свим тачне: ако ништа друго, оне су конвенционалне, упрошћене, типичне, стваране по утврђеним обрасцима: жене ће све бити љубоморне, мужеви сви под папучом, итд. Што су личности и у „Љубавном писму“ такве, не треба замерити, јер то одговара роду којем овај комад припада. То, дакле ништа не смета да „Љубавно писмо“ буде ремек-дело; и кад смо га ми тако назвали, то смо мислили не на „карактере“ у њему, него на интригу и, нарочито, диалог.

Интрига је доиста врло вешто изведена, необично вешто, и ако у „старом стилу“, са старим позоришним процедурама (двосмисленост писама, истоветност имена, и др.). Она зачуђава својим лепим развојем, разноликим ситуацијама које изазива и које су све врло интересантне и пријатне, неосетним припремањем тих ситуација, гра-

иносним расплетом, најзад, који решава једну врло мучну и скоро безизлазну ситуацију. Колико је интрига вешто састављена, видеће се из анализе комада.

Лаза Дражић адвокат, још као нежењен, „водио је љубав“ са неком госпођом Евицом, и од ње добио једанпут једно љубавно писмо; на сад, како се оженио и како га је Евица молила да јој врати писмо, то он нађе свог старог пријатеља Васу Видића, који је Евичин кућевни лекар, и замоли га да он згодним начином врати Евици њено писмо. Видић, наравно, не однесе писмо где треба него га заборави у „шлафроку“, и његова жена нађе писмо, помисли одмах да је то Евица писала Видићу, постане љубоморна на свог мужа, и само чека да се он врати кући, па да га стане интерпелисати. Све је то, у исто доба, врло лепо и врло интересантно мотивисано (Видић је најпре сакрио писмо у „шлафрок“ кад га је жена случајно видела с писмом у руци, па после у журби и држећи жени беседу против љубоморе, заборавио да га извади из „шлафрока“ који је скинуо; Видићка је љубоморна и радознала, одмах чим се појави) и комедија већ до овога момента има неколико врло лепих ситуација. Комедија би ту могла и да стане са својим развијањем, да одмах приђе крају и расплету. Могао би, наиме, Видић, чим се врати кући, одмах да каже у чему је ствар: Дражић опет да призна (погрешка би му се опростила, јер је била пре његове женидбе), и да се у општем помирењу мужева и жена̂ заврши комад, који би, и тако завршен, иначе био довољно интересантан и вешт. Али комад, у место ту да стане, тек ту почиње да се развија. Дражић не призна погрешку, и неће никако ни да је призна: он, напротив, чим чује да се писмо нашло (Видићка и његова жена то му кажу, и мисле да је оно Видићу писано), набаци кривицу на Видића, потврди да је писмо одиста на Видића упућено, и тако заплете ствар много јаче, доведе комад до још интересантнијих ситуација. Долази Видић, и главна ситуација комада настаје тиме. Видић каже ствар, открије тајну, и све се

изнова врати на Дражића који и јесте кривац. Та је ситуација врло згодно припремљена, и све је раније спремљено да се сви ефекти из ове извуку, произведу. Они се и произведу доиста: Дражић је својим лагањем дошао у врло комичан положај, Дражићка која је дотле тешила Видићку сад сама потребује утехе, и ова јој се указује, итд.; а то је све комично. Из главне ситуације све су споредне извучене, ни један ефекат њен није пропао него је у овима с истом вештином разрађен, а сама главна ситуација, међутим, вешто је спремљена и изведена. Ствар је дакле потпуно успела, комад је добро изведен. Остаје само да се учини крај. Крај, међутим, може бити брз, нагао, ма какав, поле логичан. Али се „Љубавно писмо" не свршава тако, и ако би се, без велике штете по вредност комада, могло и тако свршити: и ако би писац имао права на то, после овако интересантних ствари које је у комаду дао. „Љубавно писмо" има један нарочити расплет, са старим позоришним процедурама истина, али грациозан у колико се тајна никако не дозна, и ствар се лепо сврши. Ради тога расплета, постоји у „Љубавном писму" једна мала споредна интрига, између других лица, и на та друга лица падне кривица, а она су одиста, у исто доба, и учинила једну сличну кривицу. Има у комаду још једна Евица, девојка заљубљена у неког Милана, која напише писмо овоме, и то писмо такође дође у Видићев „шлафрок" (мотивација је опет интересантна и згодна: она да писмо слузи Јовану. Јован често облачи господинов „шлафрок" и онда га ту и заборави). Како је писмо двосмислено, то чим Дражић, у оној својој невољи, изјави сумњу да је то писмо ове Евице, госпођице Евице, у ту сумњу поверују оне две жене (Видићка и Дражићка) које ствар испитују са ревношћу истражног судије, дозову Евицу, која такође одриче, али не може да сакрије, док најзад, тачно онако како је по писму требало да буде, не дође Милан, и не разбистри се ствар потпуно. Расплет је вешт и пријатан, тим пријатнији што је ненадан, што ситуација

коју решава изгледа без излаза. И још после свега тога, да би расплет био још пикантнији и комад пријатнији, Трифковић пусти да се на крају, после свега што је до сад било, после дванаестог часа тако рећи, нађе право писмо, писмо оне праве Евице, госпође Евице, али је Трифковић дотле тако унутно комад, тако извео улоге жена и мужева у комаду, да је откриће праве тајне постало потпуно безопасно. У тренутку кад Видић нађе право писмо, и пред женама се раздере изненађен и несмотрен: „шта је то? та ево писма!“, а Дражић тако нешто: „ћути, ако знаш шта је Бог“, жене су толико убеђене да су им мужеви целу шалу нарочито припремили само да би их излечили од љубоморе (види се, међу тим, раније да су то жене могле помислити; беседа Видићева против љубоморе, доказ је томе) да им кроз смеј довикују: „можете слободно“, „нећете нас лако преварити“, и та њихова скептичност баш у тренутку кад је очигледна истина ту пред њиховим очима, не завршава мање пикантно, грациозно и фино овај комад који је једно мало ремек-делце од пикантности, грације и финоће.

Нарочити украс овога комада јесте диалог. Половину своје лепоте изгубио би комад да нема оног лепог, чисто позоришног диалога Трифковићевог, који је, у осталом, овде дошао до врхунца своје развијености и лепоте. Особине Трифковићева диалога које смо раније познали, овде су још више развијене, у већој мери. Ако смо тамо имали паралелизам комичних фраза које одговарају паралелизму комичних ситуација, варијације тих фраза, варијације говорника који те фразе казују, враћање једних истих примедаба од лица којем је казано лицу које је казало, итд.: ако смо тамо имали цело то богатство комичности у диалогу, овде га имамо више. Тамо смо га имали на појединим местима, овде га имамо скоро кроз цео комад (в. оне две класичне сцене кад Дражићка тепа Видићку, и Видићка после Дражићку, где се једни исти разлози, једне исте примедбе понављају

с прецизном тачношћу; те су сцене скоро највеће у комаду). А после, овде имамо јаче развијену и нарочиту врсту комичног диалога, неку интересантну врсту хумора, пријатну и донадљиву, која се сва састоји у оном што ми некњижевним изразом зовемо „лудирање“ и „замлаћивање“ (в. сцену Видића и Дражића кад овај први пут оном саопштава тајну.[1] сц. 5), а то само појачава вредност и лепе особине диалога у овој комедији.

Последњи комад Трифковићев јесте „Пола вина пола воде“ (1 чин). Игран је први пут маја месеца 1875[2] а штампан мало времена пре тога, априла исте године.[3] То је, дакле, посмртни комад Трифковићев (Трифковић је умро 19 фебруара 1875), писан вероватно 1873 или 1874.

„Пола вина пола воде“ није оригиналан комад Трифковићев него превод. Критика је нашла да је то превод једног немачког комада „Maske für Maske“, али нам (бар колико је нама познато) није саопштила од кога је писца тај комад.[4] Ми пак знамо за три комада са овим насловом, али, колико можемо судити не имавши те комаде у рукама него имајући само податке из енциклопедија и библиографија, ни за један не бисмо сигурно могли

[1] У овој сцени, кад Дражић прича свој разговор са госпођом Евицом не казујући ко које речи говори, Видић се уплеће питањима: „рекао си ти?“, „рече она?“, Ту исту комичну процедуру у диалогу употребио је Трифковић у „Честитам“, у сцени кад Спира Грабић прича своју здравицу (сц. 4): он у том причању увек додаје: „рекох ја“, „рекоше они“. Ми се сећамо да смо у Дубровнику лањске године гледали комад на талијанском у којем је иста процедура: у једном монологу, у коме се прича о неком разговору, једнако се понавља: „dico io“, „dice lui“.

[2] С. Вуловић, у својим позоришним рефератима („Отаџбина“, 1875, I 312) помиње да се комад играо маја месеца 1875 први пут у Београду (пореди „Поменике... К. С. Нар. Позор.“, где се види да је 1875 комад игран). Тада је комад јамачно даван први пут у опште, јер, како смо ми прегледали позоришне листе новосадског позоришта штампане у листу „Позориште“ у годинама 1871—76, овај комад није у тим годинама никако даван у Н. Саду, где су остали комади Трифковићеви давани сви пре него у Београду.

[3] Позориште, 1875. бр. 35—38, од 6—23 априла.

[4] В. поменути увод Г. Живљевића ка „Драмат. Списима К. Трифк.“ (св. 1).

рећи да је послужио Трифковићу као оригинал. Један је од неког Берихарда Шолца, новијег песника и драматичара немачког (1831—1871), али је његов комад драма, и то, како изгледа, историска (комад у пуном наслову гласи: „Maske für Maske oder Gustav Wasa“; писан је, у осталом, 1870): тај, дакле, није оригинал Трифковићева комада. Други је од Јована Фридриха Јингера, доста познатог драматурга бечког Бурга и плодног немачког драмског писца из XVIII века (1759—1797) од којега је и у нас нешто превођено;[1] његов је комад комедија, али је у три чина и има скоро дванут више лица него у Трифковићеву комаду:[2] ни тај, по свој прилици, није тражени оригинал Трифковићев. Трећи је од неког А. Јана, у једном чину, има само једно мушко лице више него у Трифковића,[3] и по готову да би смо закључили да је то тражени оригинал, само да имамо више података о писцу; на жалост, ми не знамо којем времену припада тај писац, следствено ни да ли је раније или доцније од Трифковића писао позоришне комаде, те не можемо да закључимо ништа сигурно.[4]

(Наставиће се.)

Павле Поповић.

[1] Преведен је његов комад „Das Kleid aus Lyon“, и превео га Михаило Витковић: „Одјело из Тријеста“, весела игра у 4 дјејствија от J. Ф. Јингера.. У Будиму, 1830.

[2] Видети *E. Olith* (Ernst Thilo), Vademecum dramatischer Werke. Hannover 1896, где је, поред осталих података, назначен увек и број лица у комаду. — Јингеров комад има 5 мушких и два женска лица. Трифковићев два мушка и два женска.

[3] В. *E. Olith*, Vadem. Јанов комад има 3 мушка и 2 женска лица; има и хор од некуд.

[4] У поменутом „Вадемекуму“ писац је означен само као A. Jahn. Међу песницима и прозним писцима немачке књижевности свих времена, има, колико ми знамо, свега један писац тога имена, и то је Албрехт Карло Рудолф Херман Јан, рођ. 1847 и данас жив, али тај је досад написао само један позор. комад („Ans Vaterland“...) и то 1895. — Крајње је време да и наше библиотеке набаве специјалне речнике за биографију и књижевност, јер се са оним елементарним „Конверзационим речницима“ Мајера и Брокхауза и сличним који су нам једини на расположењу у библиотекама, не може ништа учинити за истраживања ове врсте.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Ибзен и Метерлинк, од Жоржа Леневеа.[1]

Међу високим планинама, крије се од леденог ветра усамљени скандинавски фјорд. У мирном огледалу његовом, огледа се само лет ајдеров, и над њим, оловни поклопац суморног северног неба. Одозго, са снежних врхова, меланхолично, сија црвено-жуто поноћно сунце, кроз тешку ледену маглу што се спушта дуж падина, да као симболичном копреном покрије успавани фјорд, где потмуло хучи монотони глас водопада, или у снегу, сред општег мртвила и резигнације, шиба врели млаз побуњеног гајзера... Тако, лагано као врели млаз лаве, тече мисао, скривена и сањива, у фантастичној скандинавској легенди, легенди затворених и успаваних духова; или, као лава отима се побуњена, и плаха, и неуздржљива...

Хенрик Ибзен родио се у дну једног таког фјорда, у варошици Скилу код Хитердала, 20 марта 1828, две године пред Јулском Револуцијом и двадесет пред 1848-ом: датуми од којих је бар овај други од значаја за анализу његове мисли.

Кнут Ибзен, живахни, здрави и расположени наланачки газдица, пренео је на сина своју активну природу; остале наследне предиспозиције могла је Ибзену дати само мати: Марија Корнелија Алтенборг, једна „сува, хладна, ћутљива и блага природа, великодушна до претераности, пуна пожртвовања и сажаљења.“ У родитељској кући — обично домаће васпитање мале породице, школовање у старога, ако тако смем рећи, доситијевског даскала, овде месног берберина и учитеља у исто време, и с њим обавезно слушање монотоних поука и проповеди

[1] *Georges Leneveu: Ibsen et Maeterlinck.* — Paris, Ollendorff, 1902, стр. 320, in — 18°.

строгога пастора Лемерса, занесеног скиског Савонароле. То су први тренутци и прве личности око Ибзена, и те најдубље урезане утиске из детињства срешћемо у јасним потезима у његовим драмама.

Он је осетљив, сањалица, задубљен и упечатљив посматрач, и затим, још у најранијим годинама, самим околностима упућен на озбиљно размишљање, и остављен своме самопоуздању... У осмој години, са очевим падом у трговини и он осећа први удар судбине. У петнаестој години, Ибзен је већ у туђој кући. Помоћник у малој апотеци у Гримштату наставља стари мали живот, у дућану слуша легенду и сеоску хронику, чита Салустија и Цицерона, и спрема се за лекарски испит. Ту у Гримштату, постаје Ибзен писац поемом Terje Vigen.

Какав је себи унутарњи живот дотле створио поета Ибзен, он ће да покаже одмах у двадесетој години. 1848-ме Ибзен поздравља мађарску револуцију и диже глас међу својим сународницима за слабомоћну једноплемену Данеску, притешњену Немачком. Револуционар и поета, Ибзен још није посумњао у скандинавске Викинге, мислећи још да је људима довољно, знати пут савести, па да пођу њиме. Дубоко разочаран у свом првом младићском и наивном одушевљењу, гримштатски поета преживљује већ један одсудан моменат у својој филозофији о људима. Он се сећао тих људи из времена очева пада, он је већ давно познао људску саможивост, и у новом искуству, та горка импресија зарезаће се дубоко у његову песимистичку расположену душу.

Из овог доба у Гримштату је и прво драмско дело Ибзеново, „Катилина“: фигура из Салустија и Цицерона, али у врло оригиналним потезима. Анатемисани превртљивац и „букач“, у Ибзена је племенита хуманитарна сањалица, побуњени дух који — гневан на неправду и злоупотребе што царују у Риму — помаже разорење, јер он види нови, бољи свет што треба да се диже на развалинама његовим. То је прва ибзеновска фигура у Ибзеновим драмама.

Из Гримштата Ибзен долази у Христијанију, нада на лекарском испиту, и буде одбијен с „Катилином“ и у позоришту и код издавача. Најзад, новцем једнога пријатеља, „Катилина“ буде штампан, тридесет примерака биће продани у књижари; остало одлази на килу једном кобасичару. Ибзен напушта апотеку, ступа у везу с првим тадањим социјалистима норвешким, и постаје новинар. У овом времену (1850) у позоришту му је представљана романтична драма „Хунски гроб“, и он после престанка листа на коме је радио, уређује нови недељни лист „Човек.“ Као новинар, Ибзен најживље учествује у демократском покрету у земљи, и с радикалима и социјалистима оштро напада владу и већину скупштинску. У „Човеку“ штампана му је прва сатира „Норма“ или „Љубави једног политичара.“

Тешка и горка периода живота. Ко је не познаје ближе но што је описана у Миржеовом роману, не слути шта све остаје у човеку — за навек, и кад доцније *уме* — непзгладиво, из тих првих горких, оштро зарезаних успомена, из тих уштеђених ручкова, преспаваних вечера и непреспаваних ноћи, из понижавајућих милости и помоћи пријатеља и непријатеља! „Чергаштво“ без детињих карактера Миржеових, без безбрижног живота и помоћи провиђења романских јунака; истинско, прозаично и горко књижевно чергаштво.

У таквом очајном стању, Ибзен добија добротвора у норвешком музичару Оле Булу, који му 1851 изради место поете и редитеља у Бергену, и потом помоћ за изучавање позоришта на страни. У Копенхагену, Дрезди, у Немачкој, Ибзен проводи две године, и по повратку остаје пет година у бергенском позоришту. Из тог су доба: његова „Свето-Јованска ноћ“, која подсећа на Шекспиров „Сан једне летње ноћи“ и Острупову фантастичну комедију; „Госпођа Ингер од Естрата“ (1855), где слика опадање Норвешке и борбу својих предака у доба Лутерово; „Светковина у Солхангу“ или „Светковина на сунчаној планини“ (1856), једна ведра инспирација из

норвешких песама средњег века; „Женски рат“, комад „сав у љубави“, са популарним успехом; и 1857. опет три романтична чина, „Олаф Лили Кранц.“ Ове се последње године Ибзен ожени, оставља бергенско позориште Бјернсону, и узима позориште у Христијанији.

Пет година у бергенском позоришту Ибзен проучава позорницу. Драме што их је ту дао — углед и инспирација из данских романтичара и норвешке легенде — могу се узети само као покушаји. У њима је већ сценерија једног драматурга и сликара, и једна ведра, здрава и врло национална поезија. Само романтична декламација и емфаза нису могле остати форма талента Ибзеновог. Тај прелом показује он у „Ратницима у Хелголанду“, у којима је још драматизована скандинавска легенда, још романтична драма, али са неколико потеза већ од новог Ибзена. У њима је, у Хјердисовој, прва скица еманциповане жене, пратиш Ребеке Вест, Хилде, Доре и Соне.

„Комедија љубави“ (1862) је први манифест његовог правог генија, први Ибзенов комад с личностима из савременог живота, и прво дело којим Ибзен почиње развијати своју оштру, непомирљиву драму савести.

Колико је јада и колико пријавога прикривено у тој примљеној хипокризији свакидашњег морала, у данашњој речи *љубави*, у оном што су назвали дужношћу, а што је најчешће само бедно ропство, у оном плашљивом затварању очију да би у илузији видели наличје стварности. И. Ибзен развија драму еманципације, право, безобзирно, с неумитном математичком доследношћу. Данашњи брак — организована и узаконьена превара и ропство — немејан је горко, без милости, у јадној личности Страмандовој, човеку свакидашњих изанђалих идеја целога света, у коме Ибзен шиба буржоаски еротизам у браку: „То је господин који прави децу и учи их катихизу“.

„Комедија љубави“ диже читаву револуцију у Норвешкој. Ибзен је нападнут, сумњичен, клеветан, осуђен

са свих страна. Затим у исто време још једно разочарање филозофу: Данци, у борби са Пруском и Аустријом, губе Шлезвиг и Холштајн; Норвежани не мичући се гледају катастрофу своје браће. Све то, политика, општа негодовање и напади после „Комедије љубави", убило је и последње илузије филозофа, и Ибзен је принуђен да напусти своју отаџбину. Пре тога, он износи на свет „Претенденте на круну", раније (1858) написану драму, где песник у драмском и историјском облику добацује нов наук својим савременицима и ново изазивање власти. У „Претендентима" Ибзен почиње своју индивидуалистичку теорију воље: смети хтети, *хтети* изнад сваког компромиса, изнад сваке препреке, изнад сваке одговорности; јер ко престане *хтети*, престаје *моћи*, или како ће он рећи у Бранду:

> „Живот је једна уметност... Тој уметности треба један идеал и, у исто време, да се он оствари, — она снага што се зове генијем код уметника и вољом код сваког живог бића."

Ново негодовање, нова бура и новика на „непоетичног, неплеменитог и неморалног" писца, и Ибзен као „Ајдер" што га гоњени песник посвећује својим земљацима, напушта домовину.

Ајдер.

> „На норвешкој обали крај суморног фјорда, ајдер гради своје гнездо.
>
> Са својих груди кида он меко перје да начини своје гнездо угодним и топлим.
>
> Али фјордов рибар је зао човек; он опљачка гнездо до последњег прамена.
>
> Тада тица поново оголићује своје јадне груди, и ако рибар поново своје недело, предана својој судбини, она и даље гради себи топло склониште.
>
> Али опљачкан и трећи пут, ајдер замахне крилима;
>
> Својим раскрвављеним грудима пробија он маглу и одлази југу, на сунчану обалу..."

И песник одлази југу, тражећи и сам слободно склониште својој мисли и своме перу.

*

„Живот, проповедаће он, то је вечити рат противу подлости, кукавштва под нашим челом и у нашем срцу; то је задовољење, то је ослобођење нашега *ја*“. Писати, биће његова утеха и његова освета. Глас његов, глас ослобођења и борбе: Истина, Слобода.

Човек живи у једној друштвеној обмани. Цивилизација је само један затворен circulus vitiosus у коме се он копрца и отима; његов идеал, само једна обманљива слика према стварности; звезда којој он корача, само једна обмана, лажни привидни предмет његових ослабелих, разорених чула, и његове покварене савести.

Што ће Ибзена занимати, то су везе међу људима, њихови односаји међу собом, са друштвом, са женом, са собом, савест коју ће нам Ибзен представити видљивом и опипљивом у облику живе личности: Соне у „Стубовима друштва“, Хилде у „Грађевинару Солнесу.“

Он ће се борити противу предрасуда, конвенција и компромиса на којима се друштво заснива. Он ће се бацити противу те целокупне грађевине да је уздрма. „Сачувати спољашњи изглед“, такво је до данас било мерило у друштву. Ибзен ће да покаже непоузданост тога темеља. Он ће да отвори очи, да просне светлост у душе, да покаже истину, и да извуче човека из усеченог колосека у коме се углибио. Живот је, ако се предамо судбини, сав у уступањима. Али свако уступање је једно кукавштво, слабост према себи, компромис према другима. То су ланци што их стварамо себи, тамнице у које се затварамо. Сваки компромис повлачи други за собом. После једне лажи друга којом се покрива прва, затим трећа. И букагија је завршена на вашим ногама, коју вам треба вући целог живота. И ви се називате слободним човеком?... Што ће рећи, да не бисте видели истину која вас плаши, ви све дубље загњурујете главу у блато, као дивља патка.

А Ибзен замишља човека слободног, ослобођеног, који зависи само од једног судије, своје савести. Ох! не

од оне савести конвенционалне, растегљиве према употреби и приликама, према прохтевима, лицемерствима и потребама, оне савести парламентарне, која је сва у сполашности и која се може мењати као образина. — Његова идеја о савести? Строга, непопустљива религија, са тако строгим и превратним схватањем живота да нам изгледа каткад претерано и лажно. Стаклена, прозрачна савест, кроз коју бисмо могли погледати не првенећи, савест срчана која се узда само у своју сопствену снагу, која никад не сумња у себе, која се усуђује ићи до краја свога нагона, тврдити и бранити своју слободу делања и мисли, сама против свих, и која у место да допусти угушење своје личности, помаже му да се развије у пуној, здравој и веселој љубави живота, љубави која оплођава, која очишћава, која оплемењује.

Тај човек са снажном савешћу је оно што он зове потпуним човеком и што још означава именом скандинавског Викинга: паганац на супрот стављен данашњем изопаченом хришћанину са душом неодважном и колебљивом, која не може да се одлучи и онда притиче последњим средствима, да би обманула друге и оправдала се и заварала себе саму...

Ибзен је човек истине. Међутим, свуда је око њега лаж. И он устаје против ње у трговини, у браку, у установама, у односајима; он скида образину лицемерству...

„Истина не зависи ни од мишљења ни од догађаја, она је у свакоме од нас, и треба имати енергије да је издвојимо, да нађемо у себи своју савест.“ Бити свој сопствени судија не обзирући се на законе. Довољно је хтети бити слободан, али колико их се усуђују хтети? Треба дакле васпитати вољу, и то куша да изазове Ибзен...[1]

Или како ће он сам једном кратко обележити, говорећи о својим млађим сарадницима и о социјализму и колективизму Золином:

[1] Лепеве, стр. 32—35. Наводи остали у овом прегледу, код којих није забележено одакле су, увек су из књиге Лепевса.

„Ја сам анархиста и индивидуалиста“...[2]

*

1874, после осам година, Ибзен ће се у тријумфу вратити у Христијанију. У Риму је написао „Бранда“ и „Пер Гинта“, у Дрездн „Цара и Галилејца“.

Ова трилогија поставља основу свима делима Ибзеновим. „Бранд“ потреса верску хипокризију, бедни компромис друштва и религије. „Пер Гинт,“ скандинавски Фауст, покреће теорију о наслеђу коју ће Ибзен доцније развити у „Нори“ и „Аветима“. Пер Гинт, искушеник друштвених мана и грехова предака, пролази свет преображујући се нечрестано, претапајући се, журећи за бесконачним, тражећи своју срећу, *себе сама*: највише скандинавска од драма Ибзенових, пореклом из народне бајке, чији је карактер још много очувала, фантастична легенда једнога поете и симбол једнога реалисте и филозофа. У двема драмама што састављају „Цара и Галилејца“: „Отпадништво Цезарево“ и „Император Јулијан“, Ибзен оживљује једну од великих фигура из прошлости, Јулијана Отпадника, у коме је оличена паганска реакција и цео бурни IV век хришћанства. Јулијан је последник Катилинин и Брандов, „прогнаник који блуди кроз свет тражећи себе сама, не заустављајући се, сејући истину и љубав, упоран у своме позиву као Бранд“.. „Има једна ствар коју човек не може жртвовати, то је његово ја, његово унутрашње биће. Позив је бујица која се не може одвратити, препречити ни задржати“...

[2] Гроф Прозор, француски преводилац Ибзенов, коментаришући *Бранда*, повлачи духовно сродство Ибзеново са индивидуализмом Шелинговим и Ренановим, чији је утицај Ибзен морао посредно имати преко скандинавских теолога. Поредити на пример само Шелингово *жртви и живети су једно* и идеје Ренанове *Будућности науке*: „Буди савршен и онда чини у сваком тренутку оно што ти буде казало твоје срце, ето ти свег морала. Сва су друга правила, у својим апсолутним обрасцима, погрешна и лажљива... Јер ништа не замењује душу и никоја наука не би могла накнадити човеку инспирацију његове природе.“

У „Цару и Галилејцу“ су све идеје Ибзенове. хипокризија конвенционалног морала у свима странама његовим, еманципација личности, индивидуалистички морал развијен у најчистијој и најистакнутијој форми.

Од 1873 до 1877 не појављује се ни једно дело Ибзеново. Он се спрема, прибира за нову борбу, коју ће те последње године да отвори „Стубовима друштва“. „Стубови друштва“: слика трулежи, саможивости и хипокризије владајућих редова, слика пређавих друштвених компромиса; стална непомирљива буна индивидуализма. Опет нова новика на „утописта и нихилиста“, на коју Ибзен одговара „Уједињењем младих“. Нови манифест индивидуализма развија познату Наполеонову реченицу: „Од дволичних људи праве се политичари“, и затим еманципацију женину, која ће свој потпун глас добити у „Нори“ („Луткина кућа“, 1879). Овде смо у најплоднијој и најбујнијој епоси писчевој. У борби и дискусији што су се отвориле око објављених дела, Ибзен одговара новим делима. Комади се настављају, надовезују: идеје се развијају једне из других. Одмах за „Пором“, теорија о наслеђу из типа доктора Ранка развија се у драму „Авети“ (1881). У „Народном непријатељу“ (1882 Ибзен ће насликати ту грозничаву, очајну борбу са укорењеним идејама целога света, са *гомилом* коју он хоће да подигне и која се несвесна баца камењем за њим.

Али „Народни непријатељ“ већ наглашује другу фазу у делању Ибзеновом. После „Народног непријатеља“ он се неће повући, али ће за тренутак бар напустити ону оштру неумитну индивидуалистичку доследност. У „Народном непријатељу“ филозоф је огорчен, гневан; у „Дивљој патки“ (1884) он показује болну, песимистичку резигнацију. Неки су хтели у њој да виде већ абдикацију, одрицање ранијих дела, али Ибзен им одговара „Росмерехолмом“ (1886). Росмер, наследник доктора Стокмана „Народног непријатеља“, не устуна; он не одмерава своје тежње, да би *успео*, као Пијер Мортенсгард, који „има у себи сва својства свемоћности и може све

што хоће... Јер он неће никад више но што може. Пијер Мортенсгард кадар је да живи без икаквог идеала. И у томе је, видите, сва тајна борбе и победе. *У томе је врхунац мудрости у овоме свету*“, Али Росмер и Ребека нису од тог кова. Са високог моста стропоштаће се они заједно у бујицу да се сједине чедно, нераздвојно, за увек; претпостављајући овај пут идеалу и пржавом *успеху* Мортенсгардовом. У „Хеди Габлер“ Ибзен опет шаље један горак проничан подсмех својој идеји. Не уступа, али признаје само своју немоћ да их оствари у овом свету. Затим, од буне, проније, резигнације. Ибзен у „Госпођи с мора“, еволуира сажаљењу. „Грађевинар Солнес“ (1891) је аутобиографија Ибзенова. „Идеал алтруистички заснован на што више истине који и узима као Бранд за девизу: *пењати се непрестано*“. Када се Солнес спрне да постави заставу на новој грађевини што прекоси старом торњу према њој, „обузет вртоглавицом у том пењању у будућност, вртоглавицом прошлости што као бездан зија пред његовим ногама, снага га издаје и он пада доле... Али циљ је постигнут, граничица је окачена о врх грађевине.“

У „Малом Ејолфу“, сажаљење из „Госпође с мора“ постаје доброта. Предмет: борба између мисли и нагона, воље и материје, које Ибзен љубављу сједињује у алтруизму. Драма, цењена од многих као слабија од осталих, одликује се једном особитом нежношћу, непознатом у дотадањим делима Ибзеновим.

„Габријел Боркман“, како га аналише његов француски преводилац, гроф Прозор, „синтеза је човечјих сила пропалих фаталитетом снаге у акцији.“ Габријел Боркман је „Наполеон кога је један куршум могао осакатити при првој бици.“ Он живи само да испуни свој позив: циљ коме он корача преко свих препрека, право, безобзирно, као следујући оној француској пословици „Ко хоће циљ, хоће и средства.“ Иста непомирљива индивидуалистичка теза у драми „Кад ћемо се пробудити из мртвих.“ Живети то је смети поћићи се из загушљиве атмосфере

лажи и конвенција, смети бити *ја*. „Ко је проманшо свој живот, свој позив, тај не живи више... Кад се будемо вратили у ништа и кад се будемо обазрели натраг, кад се будемо пробудили из мртвих, видећемо да нисмо никад ни живели", или као што Метерлинк у предговору Новалисовој књизи вели:

„Већина људи не живе до један тренутак, тренутак када умиру."

*

Непомирљиви индивидуализам, песимизам, проничина и болна резигнација, сажаљење, или филозофски алтруизам: све су то моменти једне исте мисли. Као из здравог, гранатог храста, Ибзенове драме избијају, развијају се једна из друге, настављају се, хране, подупиру једна другу. Један смишљен, одређен план, један срећен, увек исти дух, једна доследна воља надахњује сву ту творевину.

Пре него што ће да изиђу на свет, може се претпоставити да су сви ти типови прошли испод микроскопа писчевог. Као у животу где их посматра, анализше, тражећи им изразне ознаке, у драми он им тражи место, поставља их у ситуације у којима ће се они изразити својом особеношћу, компонује их.

Постављене једном на своја места, личности се крећу слободно, невезане првим чином као једноставно добри или рђави карактери: У драми Ибзеновој не предвиђа се „катастрофа" но „експозиција". Драма се развија лагано из сукоба страсти и мисли, без нарочите театралне интриге, без непотребних епизода, као проста, скраћена историја живота. Потези толико упрошћени, збијени, без излишнога, толико крупни и интензивни, да се живот из њих издваја из ситних, пролазних дневних ознака до општега, до симбола.

У томе је само смислу он 'и симболист, или како се он скоро брани: „Сви смо ми симболи. У животу све се догађа по неким извећним законима, које ми истичемо представљајући живот верно. У том смислу ја сам сим-

боличан, друкчије не... Ја не тражим симболе, ја сликам људе. Ја не смем да унесем једну личност у драму пре но што се осетим кадар да му у памети избројим дугмета на кануту, спреда и позади"...

Ибзенове драме, како их изразито црта Леневе, чије мишљење ми износимо у овом прегледу о његовој књизи, не одобравајући нити споредећи — дају импресију трезвене, наивне и грандиозне простоте класичне архитектуре. Поред дубоких и револуционарних идеја филозофа, оне су очувале једну особену простоту и наивност песника и писца реалиста... Реализам строг, али и особен — нарочитим одабраним ознакама, издвојеним и комбинованим према плану, према идеји коју он хоће да развије на сцени, која је у Ибзеновој драми увек, не треба заборавити, пре но што је позориште — катедра филозофа.

Castigat ridendo mores.

(Свршиће се.)

Милан Грол.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„Мисли Г-ђе Обре." — *„Трка за уживањем."* — *Савка Миљковић.* — *Глумачки савез.*

Особитих личних разлога према овој Г-ђи Обре човек не би имао да је доведе у Београд, али је нама сваки Димин комад добро дошао, јер је једини начин да публика што боље позна Диму а наши драматичари да се што јаче њиме користе, тај, да се преведен у позоришту игра, и то што више и чешће. Ето и мисли ове даме, ма да имају у себи нечег пасторског, квекерског, скоро сувопарног, ма да су употребљене процедуре прилично изишле из моде — поред свега тога, тај је комад, као и сви Димини комади, смишљен и састављен са ретком вештином, поводи за развој радње апсолутно су јасни, а

лица у њему као да су жива, — чак и ова апстрактна Г-ђа Обре и њен син.

У осталом, ако је гледати по тезама које Дима у својим драмама развија и доказује, он код нас не би имао прође; али баш у тој околности лежи наше преимућство, што му комади с те стране нису изгубили актуалност као тамо где су писани.

Теза у „Мислима Г-ђе Обре“ наравно тиче се жена — тих најчешћих Диминих клијената — и слична је оној у „Денизи“ коју знамо већ из раније на нашој позорници. Ствар је у своме. Ако је нека девојка згрешила, кривица ни у ком случају није до ње; она се или слепо предала несрећнику, верујући му на реч у једном одсудном часу у њиховом животу, као Дениза, или је стицај прилика такав да девојци то изгледа као сасвим природно следство свега што је дотле махинацијама заводника било удешено. Девојка у „Мислима Г-ђе Обре“ греши на овај други начин. Дакле, било како му драго, девојке нису криве и имају право очекивати у животу да неки други, бољи, племенитији од заводника — који тиме чине једну привилегисану касту — кад сазна шта је у ствари, управо *с тога*, поправи погрешку оног првог. И закључак је из свег овог тај да, кад би сви људи били као ти други, бољи, племенитији, не би било на свету пропалих девојака; јер све девојке, верујте, не свршују као Дениза и ова у овом комаду, које су имале среће наићи на људе особитог калибра. Особитог су калибра мање више све личности у Димином театру, што је разумљиво пошто имају својим говором и поступцима да доказују и особите тезе, али у „Мислима Г-ђе Обре“ мало је лакше — бар мени — отети се оном чару песничке снаге Димине којом је надахнуо све своје личности да из њих живот врца.

Овоме је узрок та Г-ђа Обре. Она је толико у првим чиновима „несуштаствена“, да је бацила извесну хладношћу и на целу своју околину. (Ја сам, се на пример, чудио како је она кадра, кад се први пут појави.

водити разговор готово баналан колико обичан). У ње су заиста мисли главно, а мисли су јој малчице чудне. Та жена религиозна, библијска, више него то: напојена једним вишим моралом, поставља себи и своме сину, од кога хоће да начини човека по својој глави, задатак да диже оне који су посрнули, пали, запшли странпутицом, да их рехабилитује у очима света у пркос оном моралу, или ако хоћете предрасуди, што свет таквим човекољубивим, анђелским тежњама свакад на супрот ставља. Овакве мисли су ову даму у тој мери обузеле да она говори скоро као надахнута, ако не Богом, оно својим покојним мужем. Одиста она на наше очи има ту визију, при чему је још наша глумица гледала у земљу, у правцу стола, као да се столом изазива дух. И, да нема последња два чина, где се она открива као обична жена, изгледала би до краја настрана, истина у Димшним рукама свакако интересантна, али јамачно не особито пријатна за интимније дуже дружење.

У оваквом крају лежи управо умешност Дпмина. Пошто је поражавајућом логиком постављао сцене и из њих друге изводио, он закључује своју комедију оним због чега ју је и почео: честит младић узима девојку која има дете а нема мужа. Али, ма да је тај честити младић син Г-ђе Обре, и ма да се жени осим љубави још и по васпитању које му је од матере, — мати, која је ту исту девојку, чин раније, нудила другоме и налазила стотину разлога да му омили тај брак, сад, кад се тиче њеног сина, неће. Разуме се, син јој наводи исте разлоге које је она сама мало час употребила и туче је њеним рођеним оружјем. Да се она потпуно еманциповала своје фикс-идеје, вероватно би покушала извући се из шкрипца на рачун шпичеве логике. Али Г-ђа Обре није бадава једна мисао. Она пристаје пред разлозима синовљевим, који су уједно и њени, и прима нежељену снаху са готовим, повеличким унуком. На овакав завршетак једна личност, коју досад нисам имао потребе помињати, узвикује: „Бадава, мало је много!" То је постарији човек, прилично

бесносан у комаду, резонује са једног трезвеног гледишта о стварима које се збивају и не улеће се у њих чак ни саветом. Тај тип, са мање више промене, већ вам је познат, ако су вам познати Димини комади, јер га он под разним именима има готово у сваком.

То што он каже: „Бадава, мало је много!“ казали бисмо и ми, да је слободно из партера викнути, и да смо ствар јаче примили срцу. Како му драго, нама је лакнуло што се нашао неко на бини, колико толико улетен у догађаје, да их истина не куди али и не одобрава. Тај човек, ако дотле није имао много удела у радњи, сад на крају постаје користан и помаже у одсудном тренутку примити целу поставку и дати Дими за право, бар то вече, док је утисак свеж.

Међутим се Дима постарао својом свагданьом вештином, од које он чува кључ, да нам такав исход догађаја изгледа једино могућан, јер га је кроз раније чинове аритметички тачно припремио и апсолутно све елементе тако комбиновао да се овакво решење заплета просто очекује као што зрела крушка пада својом тежином с гране. Кад човек збије у пет чинова толико логике, која мора бити тим снажнија што је парадоксалнија, кад располаже необичном силином излагања и израза, дијалогом сјајним и крепким, и што је најглавније бинским, није никакво чудо што вероватно мислимо да бисмо и ми на месту графа Андрије узели Денизу, а на месту Г-ђе Обре дали сину благослов.

Дима моментано на представи, или при читању, увек односи победу, само, било би можда нетачно протумачити то у корист његових теза, које се једним удешеним стицајем прилика не генерализују, него ваља објаснити просто оним што је куд и камо трајније од ствари које заузимају у извесно време једну генерацију или једно културно стање — драмском вештином његовом, која се најбоље обелодањује, кад се види, за какве чудне идеје да нас задобије. Дима полази у бој.

Из досадашњег броја Димиших комада које имамо

у нашем репертоару, било би веома корисно по нас детаљно извући општу карактеристику његовог рада и на примерима показати шта чини његову ванредну снагу. Тим би се начином свакако дошло до практичне поуке од које боље не може бити. Ако узмогу, ја ћу се врло радо латити тог посла.

* * *

У талијанском комаду „Трка за уживањем“ предмет су подвизи једног миланског Дон Жуана. Писац комада Бути дао је поступцима свог Дон Жуана објашњење прилично компликовано и прилично замршено, и осим тога не особито дубоко, али које најпосле вреди као и свако друго.

Ово је после Лаведановог „Маркиза од Приоле“, управо пре њега, пошто је Бутијева комедија ранија, још један покушај подмлађивања тог типа, који никад не стари, као што, у осталом, и прилични тим јунацима којима је у животу једина функција да завршу главу женама.

Теорија Бутијева је, као што рекох, донекле, компликована и замршена. И једно и друго оним што је излишно, јер из једног подужег разговора, поглавито политичког, који тај миланski Дон Жуан, по занимању адвокат, поводом своје кандидатуре посланичке води се Министром Народне Привреде и још с неким људима од утицаја, цела његова морална филозофија (ако је он у опште има) свела би се у неколико речи. Само, та филозофија, што нам служи за разумевање његовог карактера, није ништа утекла од оне баналне нетачности којом су нам до скоро Жорж Оне и остали као он пунили уши: да сваки створ на свету има право на свој део среће у животу. Овај Талијанац каже то исто, само место среће ставља уживање за којим похлепно јури и граби га где год стигне (отуд и наслов). На послетку, додаје он, ако не баш прâво (што би рекла деца „изистинско“) уживање, оно бар вера да га има на земљи, уверење да је оно у свачијем домашају, варак дакле један без кога не вреди живети.

Мени се чини да су за овај тип овакве теорије које личе на програме, у оните, излишне, јер, најзад, он ваљада не ради у животу по скицираном плану; највише ако је стекао неко искуство, извесне погледе на ствари у свету и с успехом лишио своје срце непотребног саучешћа у људској невољи, коју шта више он, по могућству, и сам ствара.

Како му драго, у прва три чина овог комада, којих има нет, не дешава се ништа нарочито. Дон Жуан, који је, ваља вам знати, ожењен, врти се моментано у кругу између три жене: једне законите, друге незаконите, и треће која ће то тек постати, лаже их, затишкује, довија се да избегне састанке или да их добије, једном речју, не чини какве одсудне кораке ни у ком правцу, одржава, што би се рекло, status quo. (Лаведанов је у том много одлучнији) и уз све то не показује се велики пробирач (Лаведановом је доста кад доведе до вица, рецимо, своју жртву, али границу, по некад, неће прећи, задовољан у своме дилетантском тријумфу, који је за њега игра мачке с мишом. Он вам је као по неки гурман који толико исто воли оно што је поред, око, уз, пре, после, за време ручка колико ручак сам, чешће више). Рећи ћу још и то да су ова три прва чина боља од два што следују. Интересантни су по дијалогу, који је на многим местима потпуно успео, имају нечег свежег, личног, јаког и исто доба меког, гипког у описивању и цртању карактера и занимају поред све оскудице у радњи. Четврти и пети су обичнији, догађаји су се морали окончати и тиме смо ушли у праву драму која није преварила наше очекивање. У колико је мање радње у првој половини у толико је више метнуто у другу: и свршен избор Дон Жуанов за посланика и сума са женом, јер он, као што рекох, има жену (Лаведанов је разведен) и смрт материна, јер он има матер (Лаведанов има сина, наравно не од разведене жене) и вероватно његова пропаст. Пропаст то није као она класична у Молиера, помоћу комендаторове статуе, коју је овај узео из шпанске драме,

али која, поред све своје натприродности, има ту добру страну што дефинитивно свршава бар са једним Дон Жуаном на свету. Није шта више ни онаква као у Лаведана: Лаведанов Дон Жуан подлеже, на крају, услед свађе са сином племените душе, болести у кичми која га одавно вреба, те и ако жив постаје неопасан. Овом Бутијевом довољно је да промени место за неко време, чак ни то, пошто је млад (Лаведанов је у годинама), кренак, богат наметан, неће му бити тешко наставити прекинуту нит живота. Жена има свукуд и свакад.

Улогу кичме и комендатора овде врши мати Дон Жуанова. Та стара дама, по својим празноверицама чудновата смеса театра Метерлинковог и талијанске јасности, умире скоро проклињући сина што јој изневерио наде које је на њега полагала. Он јој је, спротиви, било све у животу; изгледа да је чекала да не умре само да дочека да јој се син намећу и способностима поиме високо, високо, на да она, како сама каже у једном дрљивом говору, сиђе у земљу дубоко, дубоко. Код мртвог тела материног, син не зна шта ће и куд ће. Сама му нога крочи ка икони пред којом му се мати молила, и преко усана му пређе први слог речи Боже! (Ја ово цитирам по игри Г. Руњовића која је у овој прилици могла заменити истинитошћу својом пишчеве индикације). То је завршетак, који, као што видите, не даје решење а и што би давао помућено је, у извесној мери, несумњивом љубављу Дон Жуана према својој мајци. Ствар би се, међутим, свршила на исти начин, и без материне и иначе врло вероватне смрти, која је можда раније наступила само услед нагомиланих и у један тренутак збијених грехова синовљевих: обешчашћење младе девојке о којој се тобож старао, афера с њеним братом о ком се такође тобож старао, афера са женом која га оставља. И оволико је сувише да питање не буде решено. Губитак матере због његових грехова на сваки начин увећаће му кајање али се ни по чем не може закључити да је он кадар за то, и да ће оно дуго трајати.

Ја наравно не наваљујем да Дон Жуан на крају пропадне, само хоћу да напоменем да би драма имала крај и да би смо онда били на чисто с пишчевом намером.

У оните Бутијев Дон Жуан сведен је тако рећи у грађанске границе, скинут је са свог пиједестала, умешан у руљу, дате су многе наше особине и готово би неко рекао обичан човек, који не схвата озбиљност живота, који је неспособан да остане веран једној жени, који је жудан новине коју лакомислено, скоро наивно, дохвата, и који је на први поглед — симпатичан. Симпатичан, јер не изгледа рђав, ма да чини ствари савршено рђаве и савршено гнусне.

Све укупно узевши, „Трка за уживањем" остаје интересантан комад из многобројне дон-жуанске драмске књижевности која је до данас њим једним у нашем репертоару заступљена.

* * *

За Вељом Миљковићем умрла је ту скоро и његова жена Савка. Њен положај у позоришту био је скроман, али је зато требало можда двоструке енергије одржати се и не попустити. Г-ђа Миљковић била је једна од образованијих дама у нашем позоришту, и сасвим је прерано нестало са земље те жене у пуној снази и лепоти.

Оних дана, љубазношћу писца Г. Дим. В. Ст. Пиперића, добио сам књижицу „О глумачком савезу". Не нарочито о њој, него поводом ње, је ћу гледати да се у летњој доколици задржим мало опширније на тој ствари које сам се до сад узгред дотицао, и на онима које су с њом у вези а подједнако су важне.

Драгомир М. Јанковић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Зора“. — Последње године оживљи рад у српском академском друштву *Зора* у Бечу. Управа је била приредила један низ предавања, међу којима и предавање *Студент и политика* које је засебно штампано изишло пре неки дан у Сремским Карловцима. [*Студент и политика* (поводом истоимене теме проф. Вилхелма Ферстера) од Р. М. Ј. студента. Сремски Карловци. 1902. 8°, стр. 26, цена 30 потура или 40 пара дин.]. Писац мисли да школован младић треба да се бави политиком, али не политиком која се састоји у гомилању ноабаних фраза, у слепом инкорпорованју у политичке таборе, у ситној паланачкој политици која је постала занат и знам подмирење личних интереса. Политика којом има студент да се бави треба да буде основана на дубоком уверењу, на познавању науке, политичке економије и социологије; на првом месту човек треба да ствара своје уверење а не да прими политичке догме и аксиоме. Егоизам, фразеологија, нетрпељивост, неспремност — то шкоди; знање, стваран рад, практичност, трезвеност, то је потребно за вођење истинске политике. Идеје, као што се види, ни мало нове, али вазда корисне да се понављају. Само, писац је био прилично инкохерентан, изношење му није довољно логично, идеје нису колико треба јасне и уређене, цела књига је нешто мало збуњена. Али поред мана она има и извесне врлине младости, она показује жељу за акцијом, веру и идеал, љубав према добру, свежину осећања. Као знак времена и можда блиског духовног ренесанса у нашој омладини, она вреди да се прибележи.

У Крагујевцу је изишла књижица *„О словачком савезу, написе Дим. В. Ст. Ницлић.“* [8°, стр. 5, цена 0·20 дин.]. Писац износи историју покрета за оснивање једнога савеза свију сталних и путујућих дружина у Србству, а чини апел на своје другове да се, у организацији, постарају о поправци свога положаја. Како је улога ових путујућих дружина одиста корисна, и како су 300 њихових чланова свакако достојни интересовања, вредело би ову ствар озбиљније узети и видети шта може да се учини.

Епопеја о Боју на Косовом пољу, од Николе Борића. — Уредништво је добило на приказ „Косово, епопеју о боју на Косовом пољу“, од Др. Н. Борића. Књига је у формату велике осмине, и с нарочитом бригом штампана (у штампарији Петра Јоцковића). Цена јој је: књижарска, 3·50 дин.; за претплатнике 3·00 дин. (или круна). У њој су првих дванаест песама епа. Пред песмама има „Покличˮ у стиховима; за песмама имају „Белешкеˮ и један „Поговорˮ, у коме писац говори о стиху који је употребио у овом свом епу. „Прегледа садржајаˮ нема.

Целокупна дела Лава Толстоја, превео К. В. Биншток. (J. W. Bienstock. — Stock. Paris). — Париски издавач П. В. Сток, отпочео је издавати у француском преводу *целокупна* дела Лава Н. Толстоја. Ово издање славнога руског писца може се сматрати као сасвим ново у неку руку, пошто су досадашња издања била увек крња и непотпуна, било кривицом руске цензуре било несавесношћу преводилаца, — у оба случаја на штету мисли које је Толстој проповедао, као и значаја и домашаја његових књига. Овај нови превод, који ће обухватити *све што је Толстој до данас написао* и који ће изнети четрдесет свезака, по 400 страна свака, извршиће се према *прегледаним и с оригиналним Толстојевим рукописима поређеним текстовима*. Публиковање ће ићи, у колико то буде могуће извести, хронолошким редом којим су дела излазила: свеске (или и цело дело ако обухвати више свезака) излазиће свака два месеца, и свака ће бити праћена потребним библиографским белешкама и сликом писчевом из времена кад је дело писао. Цена свесци 2·50 дин. Дела ће бити објављена овим редом (прве две свеске су већ изишле): **I.** св. „Детињство“, новела, 1852; — „Дечаштво“, новела, 1854. — **II.** „Младост“, новела, 1855—1857; „Јутро једнога спахије“, новела, 1852. — **III.** „Козаци“, кавкаска новела, 1852; — „Опсада Севастопоља“, 1854—1856. — **IV.** „Навала“, прича једнога добровољца, 1852; — „Сеча шуме“, прича једнога подофицира, 1854—1855; — „Сусрет у одељењу с једним познаником из Москве“, 1856; — „Мећава“, прича, 1856; — „Дневник једнога шаркера“, 1856; — „Два хусара“, новела, 1856; — „Албертˮ, прича, 1856; — „Из дневника кнеза Нехљудова“; — „Луцерн“, 1857; — „Три смрти“, прича, 1859. — **V.** „Породична срећа“, роман, 1859; — „Поликушка“, новела, 1860; — „Холстомјер“, прича о једном коњу, 1861; — „Декабристи“, од-

ломци из замишљеног романа. 1861. — **VI—XI.** „Рат и мир“, роман, 1864—1868. — **XII.** „Педагошки чланци из Журнала Јасне Пољане“. 1862: — „Школа у Јасној Пољани“, 1862. — **XIII.** „Приче и преводи за децу“. 1869—1874. — „О образовању народа“, 1875. — **XIV—XVII.** „Ана Карењина“. — **XVIII.** „Исповести“, 1879—1801: — „Народне приче“, 1881—1886. — **XIX.** „Критике догматичке Теологије“. — **XX—XXII.** „Еванђеље“. — **XXIII.** „У чему је моја вера“, 1883; — „Црква и Држава“. 1883. — **XXIV.** „Кратко тумачење Еванђеља“, 1883: — „Писмо Н. Н-у“, 1884: — „Доктрина дванаест апостола“, 1884. — **XXV.** „Чланак о попису“, 1885; — „Шта да радимо?“ 1885—1886. — **XXVI.** „Смрт Ивана Илића“, 1884—1886: — „Идите светлости докле је има“. 1887; — „Крајцерова соната и Поговор“, 1889: — „Никола Палкин“. 1889. — **XXVII.** „О животу“. 1887: — „О животу и смрти“ (други варианти) 1888. — „Мисли о смислу живота“: — „Ручни и интелектуални рад“. писмо једном Французу. 1888: — „Предговор за Бондаревљева дела“. 1888. — **XXVIII.** Драматска дела: „Царство мрака“, 1886: — „Плодови просвете“. 1887; — „Први ракиција“. — **XXIX.** „Светковина просвете“: — „Зашто људи оглушују“: — „Време је повратити се“: — „Први ступањ“; — „Чланци о глади“. — **XXX.** „Царство Божје је у вама“. — **XXXI.** „То скуно стаје“: — „Суратска кафана“: — „Франсина“: — „Карма“: — „Мацинијева писма о бесмртности“: — „Писмо Лизе Бернс“: — „Предговор Токологији“: — „Предговор делима Ги де Монасана“; — „Предговор дневнику Амиелову“; — „Не радити“: — „Религија и Морал“: — „Хришћанство и Патриотизам“. — **XXXII.** „Радник Емелијан и празан добош“: — „Газда и момак“: — „Три параболе“: — „Поговор књизи Живот и смрт Дрожинова“: — „Поговор брошури Гоњење Хришћана 1895“: — „Поговор брошури У помоћ“: „Приближење краја“: — „Хришћанин и Држава“: — „Carthago delenda est“: — „Два рата“: — „Разна писма“. — **XXXIII.** „Хришћанска наука“ — „Мисли о Богу“ — „Разна писма“. — **XXXIV.** „Шта је уметност“: — „Мисли о уметности“. — **XXXV—XXXVI.** „Васкрсење“. — **XXXVII.** „Савршено роиство“; — „Где је излаз“ — „Треба ли тако“; — „О сексуалном питању“; — „Једино средство“ — „Разум, Вера, Молитва“. — **XXXVIII—XXXIX.** „Писмо“ — **XL.** „Биографија Л. Толстоја“. — Свака се свеска (па чак и свеске које припадају истом делу) може купити засебно. — *Као згодно, потпуно, критично и јевтино* издање

делâ великога писца руског, ми га препоручујемо својим читаоцима који знају боље француски но руски.

Трећи део „Фауста“. — Позната сатира Фридриха Т. Фишера на други део Гетеовог „Фауста“ (224 стр. М. 4) коју је написао под псевдонимом Тумаченко (Deutobold) Симболизети Алегоријевић Мистифицински, доживела је већ нето издање, тачно прештампано са другог издања које је Фишер свршио кратко време пред своју смрт и издао 1886 године. У овом издању има доста поправака и додатака, између осталог и алузије на Kulturkampf и на новије Гетеове тумаче.

Die Geister des Sturmes, роман од K. Landsteiner'a. (1902. 420 стр.: 3 М.) — Овај „социални“ роман, како га његов писац назива, расправља, у главном, као своју основну тему, радничко питање. Писац одавно своју пажњу обраћа на друштвена питања, и већ у шездесетим годинама прошлога века писао је романе социално-политичке природе. Ландштајнер има посматрачкога дара, и уме јасно да оцрта своје личности. Овај му се роман одликује свежином и занимљивошћу, и вешто диалогисаним призорима. У роману има уплетених љубавних догађаја који дају писцу повода да нам да неколике лепе друштвене слике из бечкога, берлинскога и минхенскога живота. По мишљењу критичара Liter. Centralblatt'a, овај роман „несумњиво спада у најзначајније појаве модерне романске књижевности“ у Немачкој.

У половини маја умрла је у Паризу позната француска књижевница Анри Гревиљ, по правом имену Алиса Диран. Рођена у Паризу 1842, као дете је отишла у Русију, и тамо провела знатан део свога живота. Њен отац, Жан Флери, био је либерални новинар за време јулске монархије, а када Наполеон III изврши свој злочиначки државни удар, он отиде у Русију, и тамо постаде лектор француског језика на петроградском университету. Поред многих критичких радова оставио је једну врло практичну и добро написану историју француске књижевности. Кћи му Алиса ту се удаде за Емила Дирана, професора на правном факултету у Петрограду, једнога од најбољих и најранијих преводилаца Тургењева. Алиса Диран, под мушким именом Анри Гревиљ, почиње седамдесетих го-

дина писати низ романа и новела из руског живота. Неки од тих романа, као, „Јосја“, „Ксенијинино наслеђство“, „Њања“, „Куљајнови“, преведени су и на српски. Књижевна дела Анрна Гревиља немају велике вредности: њено познавање руског друштва је површно, психологија слаба, стил конвенционалан. Али сви ти романи писани су тачно, имају извесну занимљивост, и налазили су доста читалаца међу публиком средњег укуса и књижевног образовања која иначе није велики пробирач.

Американски великодушност. — Позната племенита утакмица међу великим америчким капиталистима учинила је, те су у години 1901 на добротворне циљеве, *за школе и васпитне заводе* дали 537 милиона. Најзнатнији прилози претходних година бачени су у засенак овом огромном сумом, у којој је на првом месту Carnegie, чији поклони универзитетима итд., износе укупно 155 милиона.

Румунска архитектура. — Талијански архитекта Булио Магни, који живи у Букуренту, поднео је талијанском краљу фотографије зграда које је он пројектовао и сазидао у истој варошн (католичку школу, палату латинског архиепископа, православни семинар, покривено тржиште, многе приватне куће и виле), и у којима је успео да споји елементе талијанског класичнога стила са локалним карактером и климатским захтевима.

Изложба „Bianco e Nero“ *у Риму.* — Раније смо јавили да је на ову прву међународну изложбу слика „белих и црних“ у Риму, послала своје радове Г-ђа Бета Вукановић, сликар из Београда. Данас сазнајемо да је Њ. В. талијански Краљ купио две од изложених слика Г-ђе Вукановић, а Г. адвокат Скоти, правни саветник нашега посланства у Риму, такође једну.

ДРУШТВА.

Српско Геолошко Друштво. 10 маја, на свом XCV редовном састанку, разгледало је батове добивене од Г. Т. Бушетића, учитеља из Пољне, и шприте из „Сјеништа“ села среза златиборског) послане од Г. Милана Б. По-

новића, учитеља, из Љубина. — Г. проф. С. Урошевић проучавао је, летос, иконски терен код Текије и Сина, ради детаљне геолошке карте тих места, и дошао је до ових резултата. Уска зона текијских кристаластих шкриљаца пружа се у правцу С—Ј, а са З и И омеђена је мезозојским зонама истога правца. Проучавања је вршио на Ј до Добре Воде. Северозападни део кристаласте зоне од Дунава одвајају наносне терасе, док североисточни њени делови спуштају се у сами Дунав. Главну масу зоне чине микашисти, у којима се, на „новом путу“ из Текије за Кастел, налази дамурит, а местимично много лепих кристала граната, стауролита и дистена. На С зоне са микашистом другују гнајс и амфиболит. Острвце Јуре јавља се на коси Слава Божја. У Петровом Селу (Краљевцу) нађен је кварц са сребровитим галенитом. У Казану на реци Косовици пироксенит, упрскан гранатом. На Цевринском Вису непосредно на микашист належу кречњаци а на Слатинском Вису ређају се на микашисту аргилошисти, пешчари и кречњаци. У граничним мезозојским зонама, близу иконских шкриљаца, заназно је неколико изданака серпентина. На иконском острву код Сина такође превлађује микашист, на који са З належу мезозојски кречњаци. Караташ је од црвенкастог гнајса. Главни правац пружања слојева је ССИ—ЈЈЗ. — Г. проф. Св. Радовановић својим скорашњим проматрањима рипањске околине утврдио је ред следовања слојева у овом терену, за који истиче да спада у најгеже партије геологије београдске околине. Највиши кат чине табличасти глиновци и песковити кречњаци, испод којих долазе конгломератни кречњаци, а обома чине подину нејасно слојевити глиновци. У последњима заназно је на брду Крушику четири жице корсантита и једну жицу риолита. Према свима околностима овај низ слојева старији је од капротинских кречњака, а млађи од цементних лапора, који по том морају спадати у горњу креду. — Г. проф. Ј. М. Жујовић говорио је о бораћским шкриљцима и гранитима. У шкриљцима изнад Ивовика нашао је летос такве фосиле који указују на доњи Карбонифер. Непосредна подина њихова, можда девонске старости, метаморфисана је на додиру гранита. Према томе, излази да су се гранитне ерупције јавиле тек пошто је цела ова серија слојева била створена; дакле у средњем Карбону. Значајна је близина гранита и микрогранулита. Близина проматрања можда ће утврдити да је овде једна нека ерупгивна

маса, у разним приликама, дала разне типове стена. — Г. проф. Светолик Стефановић реферовао је рад R. Beck-a и W. Baron-a von Fircks о бакарним рудиштима у повленским рудницима: Ребељу и Вису. Дуж североисточне стране Повлена, у тријасним кречњацима јавља се интрузивна жица серпентина, правца СЗ—ЈИ, чија је моћност у Ребељу 60 м. У серпентину су сочиваste масе бакарних руда: халкопирит, куприт, малолит и азурит. На Вису серпентин другује са слојем дијабазних бречија. Писци мисле да су се руде излучиле приликом серпентинизације ерупгивне жице. У близини Виса констатовали су кварц-диорит. Уз овај рад су приложени профили оба рудишта. — Најзад Г. суплент Манојло Смиљанић приказао је „Насеља у Босни и Херцеговини с обзиром на геолошки састав земљишта", од Др. Отона Јаукера. Писац је по геолошкој карти срачунао укупну површину сваког геолошког терена, па је, по државној статистици, за сваки терен срачунао укупан број становника. У Херцеговини најненасељенији тријасни кречњаци имају на 1 □ km. 9.4 становника, а најгушће насељени алувијум 165 становника. У Босни најмање насељени кристаљски кречњаци имају на 1 □ km. 1,02 становника, а најнасељенији алувијум 81,8 становника. Најгушћа је насељеност на висини 600-700 м. — дакле на средњој висини Б. и Х. Писац је се у другом реду дотицао пластике, хидрографије и климатских односа Б. и Х.

ИСПРАВКЕ.

— У броју од 1. маја, на страни 719, у одељку „Српско Геолошко Друштво", у шеснаестом реду одозго у место богат *гранитом* треба да стоји богат *гранатом*.

— У прошлом броју, од 16 маја, на стр. 785, у оцени Г. Ђоровића, у реду 13 одоздо, треба: *Јелица*, заменити са: *Јела;* затим додати као нов ред, одмах иза тога, ово: *Јелица*. Да се не укаља?

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI, број 4. — 16 јун. 1902.

ЗАПИСЦИ СА СЕЛА.

„Причам онако како сам једном видео". X. Бел.

Разапесмо чадор на сред истом покошене ливаде. Између десетине великих стогова, изгледао је, из даљега, и он као какав стог, с том само разликом, што се на врху његовоме вијарио мали барјачић, кога смо, од шале, извјесили. Око чадора све је мирисало. Мирисало је и младо сијено из стогова и, у окрајку, пољско цвијеће, што га је коса поштедила и голубаста *Нида*, пред оближњом кућом сеоскога *Кнеза*,[1] чија је управо и ливада. Нас, који смо се пуну годину дана гурили у мемли магазама и напајали се само мирисом сухих смокава, бакалара, талијанских макарона и шиванских сирања, пријатно је онијао тај помијешани мирис. Удишући га, као да смо осјећали како нам се прси шире и, као што ми се друг изрази, како нам се „цигерице подмлађују..." Узгред смо гледали како се сунце спушта за руменкасту јасенову гору, како тоне у њу и, кроз грање, као сужањ иза тамничких решетака, још једанпут провирује на село, на кућице, стогове, и обасјава их. Њему у опроштај одасвих страна звониле су медењице и клепетуше, помијешане са звуцима чобанских двојница и узвицима радених редуша.

[1] Нешто као Кмет у Србији, само што немапра ва пресуђивати.

— Јесте ли починули? запита нас, након дуже почивке, *Кнез*, који се однекуда догегао и стао поред нас. Био то човјек омален, мрк, са дугим, обореним брковима, са великом брадавицом на челу и необично руњавим рукама, које су више сличиле шапама.

— Починусмо богме, одговорим му ја.

Он пажљиво разгледа чадор, разгледа мјесто гдје смо га разапели, и сједе на траву.

— Ја мним да ће вам лијепо бит' овђе, рече. — Мјесто је планинско, вода добра... Нема само, да речете, вашега свијета... Ама ево нас, па ћемо вако проговорит' к'о људи.

И ми посједасмо на траву. Запалисмо цигаре и опколисмо Кнеза са обје стране.

— А ће вам је вода? запитасмо.

— Ено је под брдом, одговори он и показа руком. — Избија из живца камена, а салијева се у једно корито к'о од мрамора. Што гођ има цвијећа на свијету, ту је никло. Наше ћевојке и не ките се другијем цвијећем. И ми то зовемо *Вилино мјесто*, а воду *Вилина вода*...

— Казивају људи, настави одмах, да је наш Милош Обилић им'о посестриму пребијелу Вилу. Она му је помагала у свакој јуначкој невољи, и ће је она била, ту Милош није мог'о изгубити... Ама се у Милоша загледала и друга Вила. Кршан јунак и виђен мимо све остале, па јој око запело за њега и заклела се да ће бит' њезин... А Милош је одбио... Каз'о јој: „Имам ја своју лијепу Вилу и друга ми не треба. Док ми је она жива, мени ће вазда добро бити!...“ Наљути се на то ова друга Вила, па одлеће у гору и, од муке, огули сву кору са младога дрвећа... Том кором ухвати она Милошеву Вилу и свеза је њоме за мрко стијење баш овђе, ће је сада *Вилино мјесто*. Свеза је у очи Видов-дана, у очи боја на Косову.

Кад је било сјутри дан пред подне, кад долеће Милошев соко са бојишта.

„Посестримо Милошева вило“, поче је дозивати, „по-

братим ће данаске у бој, па те зове да му одлетиш. Он хоће да гледа тебе код себе, јер кад чује да си му на близу, стострука ће му снага доћ', и све ће Турке рашћерати. . .“

Записка бијела Вила, проли сузе низ румено лице, и 'вако соколу одговори:

„Поздрави ми побратима мога и реци му да му доћ' не могу... Заробљена сам му и свезана грђе нег' и ланцима. Него ископај очи моје, — а оне су Милошу најмилије биле, — и носи их побратиму. Нека у њи' гледа, кад не може у ме, и нек се снажи, дâко му Бог помогне. . .“

Соко јој ископа очи и одлети право на Косово.

Кад је дошло подне и сунце угријало, кад ето ти другога сокола. Крвава му крила до рамена, крвав и кљун и ноге, па нема кад да пане на земљу, него летећи, са висине, дозива Вилу:

„Брже хајде, посестримо Милошева. Побратим ти допануо рана, па те зове да му их превијеш...“

Писну Вила и по други пут, писну као гуја љута, а сузе јој опет побисерише камен.

„О соколе побратима мога“, рече, „ја не могу поћ' да помогнем. Ходи и очупај косе моје, па нека Милош њима ране превија!“

Соко јој очупа дуге косе и одлети опет на Косово.

А у то јој и трећи се јави. Уморан, рањен, изнемог'о, он пада преда њу и запишта:

„Ђе си, Вило, ниђе те не било! Камо те да се побратиму у невољи нађеш? Ено су га опкољели Турци, и главу ће му са рамена откинути...“

Кад зачу Вила шта јој соко каза, јаукну и завриска:

„Куку мени до вијека мога!.. Ако Богу треба глава, ево му моје, а нека сачува побратимову...“

И лијеном главом удари о стијену и на мјесту испусти душу...

Од суза њезиних потекла је вода из камена, од крви јој је изникло цвијеће, а од заостале косе она дугорасла трава. Тако стоји до данаске и стојаће док је свијета...

Иза Кнеза почеше се окупљати и други сељани. Долажаху све по двојица и тројица, полако, гегајући се, као да траже нешто. И сваки се поздрављао са нама и сједао на траву, прекрстивши ноге. Све су то били сухи, мршави људи, необично кошчати, вјечито суморна лица и забринута изгледа. Тек двојица млађих што су били нешто веселији и, кад и када, осмјехивали се један на другога. Осим њих обраћао је на се пажњу један омален старчић, сиједа као овца, а још руменкаст у лицу и живолазан, са чудним, објешењачким, очима, и један зденаст сељак, кога су звали Ћетко Станојев. Потоњи је имао велику главу, надувене образе — као да вјечито дува у ватру — по којима се јасно истицаху разгранате, љубичасте жилице. Он је био мргоднији од осталих. Није могао отворено погледати у човјека, него је вазда обарао главу преда се.

Кад опази да су сви на окупу, Кнез им се обрну.

— Елате, људи, и ви причајте што год... Замукнули сте сви муком, па ће ови добри људи мислит' е немате језика...

— А к ми ћемо причат' кад немамо о чеме, дочека старчић. Да су ни гусле, па да мало привучемо, дâко би се што и разговорили. Вако ти не зна прозборит' нико до ђавољег!...

— На нек загусла Ћетко, дочека неко одострага.

Ћетко се мргодно окрену према њему, омјери га погледом, па отресе раменима.

Остав'те људи, рече. Није мени до гусала. Данас ми се разбољео коњ, па сам се престравио к'о нико мој...

Кнез га зачуђено погледа.

— А шта му је било?

Ћетко отпухну кроз нос и шаком удари по земљи.

— Урекли ми га, ето шта! хукну. Јуче га водим кроз Камените, а двије бабе сједе код пута. Обје сухе, танке, црне к'о угљен. Обје ми гледају у коња. Ја прођо' поред њих, а не назвах им ни Бога... Хоћу баш да видје, е ми је мрско што не окрену главу од мене. А њима

свѐдно. Само гледају и нешто шапћу... И јутрос ми се, браћо, коњ разболи... Ено га лежи к'о мртав, на нит' једе ни пије... Урекла ми га једна од њи'...

Сви ахнуше и погледаше се. Старчић се прекрсти и забринуто заклима главом. Кнез уздахну и, ударивши чибуком о опанак, сломи лулу на двоје...

— Да знам која је, отиш'о би' и закл'о је к'о кокош! брекну Ћетко и дохвати се за нож. Није то, браћо, шала 'наки коњ!... Он ми био ранитељ у кући... Божâ вам вјера, волјео би да ми које чељаде ногу сломије нег' да њему што буде... Ако он липса, липсаћемо сви... Просићемо... Немам пара за другога...

На опет обори главу. Двије сузе полетише му низ образе и скотрљаше се у крило. Остали замукнуше... И ништа се није чуло, осим како у страни један сиљиван дише...

— Мука је то, рече Кнез, након дуже почивке. Чојек вазда из једне невоље пада у другу.

— Бре није ми то једна невоља, опет упаде Ћетко. Имам и грђу!... Данас ми духовник поручио, да му платим бировину и вели: ако не платим, да ће ми уклет' кућу... А немам, браћо, среће ми!... А брука ако ми се свјештено лице окрене од куће и ако ми клѐтав пане на главу... Шта ће ми бит' с ђецом?...

Једно момче поче звиждукати, па одмахну руком изнад главе.

— Оканимо се, људи, такије' разговора, рече. Нијесу људи дошли да их зрглушујемо са нашим невољама. Дошли смо да и' разговоримо...

Старчић се осмјехну и, некако молећиво, погледа у Кнеза.

— Ако ви неће бит' криво, ја би' исприч'о једну, рече.

— На причај! осијече Кнез.

Старчић прекрсти ноге још боље, напуни чибук, а каћу затури на потиљак.

— То је прича о Дедаги, рече. О Дедаги Ченгићу и Вулу Хаџићу. Чули сте и за једног и за другог. Њи'

обојица били јунаци, па били и пријатељи. И долазили су један у другога и јели со и хљеб заједно. И хвалили се међу собом. Вуле хвалио Дедагу ђе год је стигао. Дедага опет хвалио Вула.

„Нема 'накога јунака кроз сву Херцеговину“, рече једном у брк свијем гатачкијем Турцима, што су дошли у њега на посједак, па пиперкивали кахву и пушили на дуге чибуке.

„Вала, аго, има,“ дочека један Циганин, што га је прислужив'о.

Ага се погладн по бради, а погледа га мрко, испод ока.

„А који је то?“ запита га.

„Ево ја“, одновну Циганин.

Ага се узвали на леђа, подуприје главом дувар и грохотом се засмија. Поцрвенео у лицу, отворио уста, па се тресе читавијем тијелом. Чак му и сузе ударише на очи!

„Ама, Циганине, нијесам знао да си таки јунак“, рече кроз смијех. „И баш ми је драго, што те имам поред себе... А бићеш ми још дражи, ако одеш у Вула дома, па га ухватиш жива и мени овђе свезана доведеш...“

„А довешћу ти га, дина ми мога!“ дочека Циганин и шаком се удари по прсима ка' по бубњу. „Само дај ти мени бурјунтију, да га вежем“.

Дедага одмах скочи на ноге. Нађе некакве дебеле артије, старе, чађаве, усмрђене, те крупном турском јазијом записа на њој, да Циганин може ухватит' и свезати Вула, ако му се он пушћа...

„Ето ти бурјунтије, Циганине“, рече и даде му. „па ако савладаш Вула, шака ти дуката не гине“...

„Одма' ми н' изброј!“ дочека Циганин и прихвати се за брк. „Обриј ми ово ако не добијем!“

Па се лијено диже и крену Вуловој кући.

„А је ли на дому Вуле?“ запита му жену, кад стиже пред кућу.

„А јес'“, отновну му жена и указа руком на врата.

Циганин рашири руке на широко, стисну зубе, прикуни оружје око себе, а натури фес на очи. Још се и начомрди, да се чини страшнији. И закорачи у кућу.

„Добар вече, Вуле“, завика.

„Добра ти срећа, Циганине“, отпоздрави Вуле, сједећи крај огњишта и машицама шарајући по пепелу.

„Ја сам дошо великијем послом“... Циганин ће набусито.

„Макар да си и малијем“...

Циганин се прислони леђима уз врата, дохвати се за нож и мрко погледа Вула.

„Рек'о ми је Дедага да ми се одма' предаш и да те њему доведем свезана“, осиједе.

Вуле исколачи очи, а поприлиже се мало са свога мјеста. Рукама се одуприје о колена и оштро погледа Циганина.

„Зар мене?“ запита.

Циганину задрхташе ноге од страха. Вулов поглед пробо га ка' стријела. Зуби му зацвокоташе ка' но у сред зиме. И још јаче уприје леђима у врата, на, не одвајајући плашљивог ока од Вула, извади бурјунтију.

„Ево он пише“, рече ситно, понизно, ка' жена.

Вуле и не завири у књигу. Досјети се, зар, свеме. И запра му десни брк, а очи спјевнуше. На се мирно подиже и дохвати пушку са клина.

„Ждери ту бурјунтију, Циганине!“ брекну, а пушку одиже...

Циганин бржеболе опусти руку са ножа и укочи се. Још плашљивије погледа у Вула.

„Немој, Вуле, ако Бога знаш!“ рече.

„Ждери писмо!“ раздрије се Вуле још бјешње.

„Немој...“

Вуле баци кану на земљу, а зане ороз на пушци.

„Ждери!“

Циганин не дочека да све изговори. Брже скушља бурјунтију и утутну је у уста. Прстом је угура све до реснице... Ама тад мука!... Хоће чојек да ждере, а артија

дебела, па запела у врату. Чак му и пљуваке нестало. И он избуљи очи попут задављена миша, па само поче узвијати главом и стењати.

„Брже!“ загрми Вуле и ка' да га поче нишанити.

Циганин опружи обје руке према њему.

„Аман, мало ми масла! Испушћаћу душу!“ застења задављено.

„Јок! Тако ждери!“

Циганин се, од муке, објема рукама дохвати за врата и стиште их. Натегну се свом снагом да прождере. Очи му још више излетиште из главе, па некако страховито гледа у Вула. Пјена му изби око уста...

„Удри ме шаком иза врата, ако Бога знаш!“ застења опет.

Вуле се засмија, одбаци пушку, па стиснутом шаком удери га иза врата. Удари га свом снагом. Циганин посрну, заборе носом у земљу, ама не јаукну. Слетила му књига у желудац. И он се само ухвати рукама за прси и стаде дахтати ка' уморено псето.

„Сад ево конопа, па да те вежем“, осијече Вуле.

Циганин не одврати ништа. Бојећи се, зар, грђега белаја, он му сам пружи обје руке.

Вуле га веза. Притегну му конопима и ноге и руке. Па га узе у нарамак и упрти на коња.

И зовну жену.

„Води овога Циганина, 'вако свезана, управо Дедаги. И поздрави га од моје стране и кажи му, да се Вуле не боји ага ни бегова, а камо ли Циганина...“

Жена, без поговора, узе коња за оглав и поведе га Дедагиној кући.

А баш тада Циганину ка' да се наново врати свијест.

„Бог ти а душа ти, Вуловице“, рече; „пушћи ме да одем сам, да ми не пуца брука међ' свијетом“.

„Бога ми и душе ми, Циганине, не ћу те пустит', нѐ ћу учинит' ка' што ми је Вуле наредио“, отповрну она.

„Немој, бона Вуловице, да кажу, е ме жена све-

зана довела. Немој, ако знаш шта је невоља", опет ће Циганин.

„Да си ти знао, Циганине, шта је образ, не би нам у кућу стиг'о да се брукаш..."

Циганин се преви по коњу и погледа је жалостиво:

„Пушћи ме, Вуловице, тако ти ђеца жива била!"

Кад чу Вуловица, е је закле ђецом рођеном, одмах стаде. Препаде се женска глава да јој се ђеци што не деси, ако га не послуша... И она одријеши Циганина и пусти га да се међ' дружином хвали како је заробио Вула...

Стари довршн причу и погледа нас задовољно. Затим празну лулу подметну мени, да му је напуним, као што то обично раде гуслари и причала. А сељаци су још гледали у њ. Чули су причу толико пута, на шпак као да су очекивали, да ће још причати. И, у свакога је било лице озбиљније, чело намрштено, а очи се некако чудновато плашиле, као гладним људима кад се прича о лијепу јелу. Само Ћетка није било међу њима. Он је, још у почетку приче, измакао некуда и не поздравивши се.

Док зачусмо страшан женски врисак:

— Недајте браћо!... Убн ме!... Куку-у-у!

Сви се ускомешаше. Половица их скочи на ноге и потрчаше некуда. Половица се само згледнуше и одмахнуше рукама.

— Шта је? Ко је то? запитах мрзодиога Кнеза.

— Не питај, одговори ми набусито. Они несретник (и показа на мјесто, где је Ћетко сједио) опет бије жену. Ев' овако кад гођ му се што стисне и кад му тешко дође, он прихвати жену, па је правуздраву бије. Убије душу у њој...

Чим то изрече, скочих и ја. Интересовало ме да видим и то чудо. И потрчах, за оним сељацима, право оној кући, што, прилично удаљена од Кнежеве, лежаше у једној придолини. А тамо, пред вратима, силна граја! Ћетко узео главу женину међу своја колена, па туче по леђима из све снаге. Она врнти и трза се. И хаљине

јој се, од трзања, подерале и рашчерупана коса пала по тлима. А око обојих трче двоје голишаве дјеце, са плачем и дерњавом. Они се час привијају уз матер, као да је бране, а час почну ударати оца по бедри. Треће дијете прошло је оцу иза леђа, узело материну главу, па вришти и љуби је...

Сељаци брже опколише Ћетка. Двојица га снажно прихватише за мишице, а двојица за појас. Отргоше га од жене.

— Како те није стид, црни кукавче, рече му онај старчић. Бијеш жену, а не знаш што је бијеш...

Ћетко, блијед као крпа, стаде у страну. Читавим тијелом цијентио је као прут, а сви мишићи на лицу играју му. И погледа нас некако чудновато, збуњено...

— Невоља, браћо, невоља! јекну најпошље, оборивши главу.

— Па ако је невоља, шта ти је жена крива? прекори га старчић. Погледај, какву си је доћер'о! Ено је суха и увехла ка' трска. Сама кожа и кост. У земљу ћеш је оћерати, несретниче!

Ћетко испод ока погледа у жену. Погледа јој у лице, у косу, у одијело. И заклони очи руком и прислони се уз кућна врата. Поче плакати на глас, запијевајући... Ја зачуђено погледах по свима. А свима то као нешто обично. Измакли се у страну и мирно га гледају. Ни један да му приступи, ни један да што рекне... Погледах му у жену... И она стала, онако јадна, мршава, па га гледа. И њојзи сузе ударише. И, не гледајући ни на кога, најпошље му приступи и ухвати га за раме.

— Престани Ћетко! Не боли мене више! рече му благим, меким гласом, као дјетету.

Он застаје. Окрену се и погледа јој у очи. Као да је испитивао: говори ли истину? И, кад опази како стоји мирна, непомична, као од камена, приступи јој. Узе је за руку. Па, не осврнувши се на остале, уђегоше у кућу.

Ми се разиђосмо.

Сељаци окренуше кућама, а ја под чадор. Тамо нити

је више било Кнеза, ни икога другога. Само је мој друг мој доброћудни и мирни бакалин Перо, лежао наузнаке, раширених рука и растворених уста и слатко хркао...

*

Другога јутра пробуди ме једно од оно двоје момчади, што су синоћ сједили под чадором. Слободно као какав стари знанац, рашири врата чадора и осмјехну се.

— Устај, довикну. Данас жањемо у Кнеза, на ако ћеш да гледаш...

Ја се обучем и изађем пред чадор. Баш је свитало. Провидан сумрак још се разливао по долинама и ако су врхови источних брда почели се бјеласати. Изнад њих сребрило се небо и, мало на више, преливало се у јоргован-боју. Сунце тек што се није помолило...

— А је ли далеко њива? запита момче.

— Јок... Ето је пред носом, одговори ми. Можеш доћ' до ње, а да не попушиш цигар духана.

Кренусмо обојица. Момче напријед, а ја за њим. Газили смо по мокрој трави и блатњавој црвеници, склизајући се сваки час и подржавајући се за крајнутну љесковину.

— Како ти је име? запитам га узгред, тек да о нечеме проговорим.

— Име ми је Лука, одговори он; а 'нако се презивљем и Кршиканић.

— Јеси ли ожењен?

Он, осмјехнувши се, слегну раменима.

— Јок! Нисам мог'о, рече. Ост'о ми отац након смрти пуно дужан, па док његове дугове нијесам исплатио, нијесам ишао... Сад зарађујем паре за свадбе, јер хоћу да се женим о своме трошку и да намакнем у кућу ствари што ми требају... Хоћу да ми млада дође у пуну кућу, да има свега, да не заимље по селу...

И, као да би да ми протумачи, настави:

— У нас се све заимље... Један има једну ствар, други другу, трећи трећу, на кад коме треба, он зајми

другоме своју, а од другога узајми његову... А ја то нећу... Хоћу све своје... А скуцк'о сам нара приличио...

Затим пошути мало и погледа ме преко рамена.

— И ја мним, да ће у мојој кући млада бит' *рајат*, рече. Неће јој додијават' к'о другијем... Нема грђега чојка од онога, који доводи жену у празну кућу, јера кога ће му родит', него просјака јали туђег надничара? А у нас их има, на је дужан, на нема у кући ни креста, на се ожени... Пошто се ожени, а газде га пченају за врат рад' дуга, на му продају све и претресу и пеп'о на огњишту. И остане са женом и ђецом на голој подини, на му тад крива и жена и ђеца и вели: они га изјели...

У разговору дођосмо до њиве. Дуга, а уска, пружила се она, као златна ријека, таласајући се и прелијевајући. Пуно, дугачко класје, искривило вратове и мирише неким особитијем мирисом, *беријетним*, како сељаци кажу, а тако благим, слатким, пријатним!... На крају њиве окупило се до двадесет момака и дјевојака. Измијешали се међусобно, посједали по трави и надмијевају се:

„Остани због̀ом, ђевојко.
Остала мајка без тебе
К'о што је моја без мене."

И ори се пјесма и разлијеже се на далеко, стана се са пјесмом удаљених, туђих жетелаца и читав ваздух испуњавају собом, те и он као да пјева и отимјева им. Куд погледаш, куда се кренеш свуд је пјесма, сама пјесма!...

(Свршиће се.)

Свет. Коровић.

ТАРТАРЕН НА АЉПИМА.

Нови подвизи тарасконскога луњака.

(12.)

— Заиста се осећа...“ потврди Бравида. И разгаљени овим мирисом који их је подсећао на домовину, мирисом народних јела који Тартарен већ одавно није удисао, сви се окренуше на својим столицама с облапорним пиљкиваљем. Мирис је долазио с другог краја трпезарије, из једне собице у којој је јео сам један путник, нека важна личност без сумње, јер се куварова кана сваки час помаљаше на прозорчету од кујне, додавајући келнерици покривена јела, која је она носила у томе правцу.

„Зацело неко с Југа“, промрмља мирни Паскалон: и председник, који пребледе на помисао да је то можда Костекалда, заповеди:

„Идите видите, Спиридионе... Ви ћете нам моћи казати...“

Урнебесан смех зачу се из собе у коју одважни гонг беше ушао, по заповести свога старешине, и из које је извео за руку једног носатог дугајлију, с обешењачким очима, с убрусом под брадом, као коњ гастроном:

„Енеде! Бомпар...

— Охо! безочник...

— А! Здраво, Гонзаго!... Како смо?

— Господо, сад сам ваш, на прилику...“ рече курир рукујући се са свима и седајући за сто Тарасконаца да подели с њима печурке с белим луком које је зготовила баба Балте, која, као и њен муж, није могла да види очима јела зготовљена за госте.

Да ли због овог народног јела или од радости што су се нашли с једним земљаком, овим славним Бомпаром с његовом непсцрином мантом, тек на мах нестаде умора и сањивости, поручише шампањ и, с устима пеном ума-

заним, ударише у смех, стадоше викати, млатати рукама, грлити се, пуни одушевљења.

„Сад ћемо моћи бити заједно, рече Бомпар... Перуанци су отишли... Сад сам слободан...

— Слободан!... Онда можете сутра са мном на Мон-Блан?

— А! ви се пењете сутра на Мон-Блан? одговори Бомпар без одушевљења.

— Да, хоћу да га преотмем Костекалди... Кад буде дошао, — дзик!... нема Мон-Блана... Пристајете, Гонзаго, а?

— Пристајем... Пристајем... само ако време допусти... Знате, у ово доба године пењање није увек најугодније.

— Ах! није најугодније...“ рече добри Тартарен жмиркајући својим малим очима и с лукавим осмехом који Бомпар, у осталом, као да није разумео.

„Него хајдемо у салон да попијемо каву... Питаћемо чича Балтеа. Он се у томе добро разуме, као некадашњи вођа који се пео двадесет и седам пута.

Изасланици повикаше у глас:

„Двадесет и седам пута! Врага!

— Бомпар не може да не претера...“ рече строго П. А. К., с нешто мало зависти.

У салону је настојева породица још непрестано писала позивнице, отац и мати дремали су пред својом партијом дама, а дугачки Шведац онако исто малодушно мешао је свој грог са селтерском водом. Али упад тарасконских алпиниста, који се беху загрејали шампањцем, дао је, можете већ мислити, мало забаве младим девојкама. Никад ова лепа створења нису видела да се кава пије уз тако богату мимику и с толико колутања очима.

„Хоћете ли шећера Тартарене?

— Таман, мајоре!... Ви знате... Од како сам се вратио из Африке!...

— Јест, Бога ми, извините... А! ево господина Балтеа.

— Седите, седите, овај! господине Балте.

— Живео господин Балте!... ха! ха!... Дижимо грају!“

Окружен, скољен овим људима које никад у своме веку не беше видео, Чича Балте се мирно смешио. То беше снажан Савојац, висок и плећат, са сведеним леђима и лаганим ходом; његовом пуном избријаном лицу давале су живости лукаве очи, још младе, које ни мало нису одговарале његовој ћелавости, последици назеба у пењу. Један снежним пределима.

„Господа желе пети се на Мон-Блан?“ рече он мерећи Тарасконце погледом понизним и проничним. Тартарен хтеде одговорити, али га Бомпар претече:

„Је-л-те да је већ позно?

— Боже сачувај, одговори некадашњи вођа... Ево овај господин Шведац пење се сутра, а крајем недеље очекујем два господина Американца који ће такође да се је од њих, шта више, слеп.

— Знам, срео сам га на Гугпу.

— А! господин је био на Гугпу?

— Пре осам дана, кад сам се пео на Јунгфрау...“

Пасторове кћери наједанпут устрепташе, сва се пера зауставише, и све се главе окренуше ка Тартарену, који је добио велику важност у очима ових Енглескиња, одважних на пењању, вичних свима спортовима. Пео се на Јунгфрау!

„Лепа висина!“ рече чича Балте посматрајући П. А. К. зачуђено, док је Паскалон, заплашен девојкама, црвенећи и муцајући, мрмљао:

„У-у-учитељу, причајте им о... о... о пукотини...“

Председник се насмеши: „Право дете!...“ али при свем том поче причу о своме паду, у први мах немарно, равнодушно, затим са преплашеним покретима, како се праћакао на кононцу над провалом, рукама звао у помоћ.

Девојке су трепериле од страха, гутале га својим хладним енглеским очима, очима које се необично могу да рашире.

У тишини која је завладала зачу се Бомпаров глас:

„На Чимборасу, када смо прелазили преко пукотина, нисмо се никад везивали."

Изасланици се само гледаше. Овај их је у лагању све превазишао. „Е овај Бомпар, бадава..." промрмља Паскалон дивећи се безазлено.

Али чича Балте узе Чимборасо озбиљно и изјасни се против тога обичаја невезивања; по њему, није могућно пети се по леду без конопца, без доброг конопца од манилске тежине. Ако се ко омакне, бар га остали задрже.

„Под условом да се конопац не прекине, чича Балте," рече Тартарен подсећајући на катастрофу на Матерхорну.

Али гостионичар, одмеравајући речи, одговори:

„Није се на Матерхорну прекинуо конопац... Него га је вођа, који је ишао позади, пресекао будаком..."

Како се Тартарен стаде гнушати, он настави:

„Извините, господине, вођа је био потпуно у праву... Он је увидео да није било могућно задржати остале, и одвојио је се од њих да спасе свој живот, живот свога сина и путника кога су пратили... Да се није на ово решио, било би седам жртава у место четири."

На то се изроди препирка. Тартарен је био мишљења да повезати се значи дати часну реч да ћемо живети или умрети заједно: и падајући у ватру, одушевљен присуством женскиња, он поткрени своје речи делом, присутнима. „Ево, сутра, на пример, везујући се с Бомпаром, ја не предузимам само мере обазривости, него полажем заклетву пред Богом и пред људима, да сам једно тело с мојим другом, и да ћу пре умрети него вратити се без њега, гром и пакао!

— Ја примам заклетву за себе као и за вас, Тартарене..." узвикну Бомпар с другог краја стола.

Дирљив тренутак!

Пастор, одушевљен, устаде и својом тешком руком

продрмуса јунакову руку, сасвим по енглески. Његова жена учини тако исто, а за њом све девојке, настављајући shake-hands с таком снагом као да извлаче воду на пети спрат. Изасланици, морам рећи, показали су се мање одушевљени.

„Што се мене тиче, рече Бравида, ја сам мишљења г. Балтеовог. У таквим приликама сваки, Бога ми, чува своју кожу, и ја потпуно разумем што је вођа пресекао...

— Ви ме изненађујете, Пласиде“, рече Тартарен строго. И сасвим тихо шану му: „Приберите се, несрећниче; Енглеска нас гледа...“

Стари јунак, који је у души још био огорчен, после оног излета у Шиљон, значајно одмахну руком: „Тиче се мене Енглеска...“ и можда би извукао добру грдњу од председника, кога је наљутила оволика безочност, да се у том тренутку није умео у разговор, са својим рђавим француским језиком, млади човек неутешна лица, прекуи грога и туге. И он је био мишљења да је вођа имао права што је пресекао конопац: опростити живота четири несрећника још млада, то јест осуђена да живе неко извесно време, послати их једним покретом у покој, у ништавило, какво узвишено и племенито дело!

Тартарен се зграну:

„Шта, млади човече! у тим годинама, на говорите о животу тако немарно, тако жучно... Шта вам је то учинио?

— Ништа, досадан ми је...“ Он је учио философију у Христијанији и, занет идејама Шопенхауеровим и Хартмановим, налазио је да је живот мрачан, без смисла, хаотичан. Будући већ на прагу самоубиства, он беше склопио књиге на молбу својих родитеља, и пошао на пут, наилазећи свуда на исту досаду, на мрачни чемер света. Тартарен и његови пријатељи чињаху му се једини створови задовољни што̀ живе, на које је наишао.

Добри П. А. К. стаде се смејати: „То нам је у крви, млади човече. Сви смо ми такви у Тараскону. Божија је то земља. Од јутра до мрака, ту се смеје, пева, а остало

се време игра фарандола... ево овако..!“ И он стаде преплетати ногама грациозно и лако као буба кад шири своја крила.

Али изасланици нису били од челика, неуморни као њихов председник. Екскурбанијес је мумлао: „Председник се сад расположио... остаћемо сад до поноћи.“

Бравида устаде, ван себе од љутине: „Хајдемо да спавамо. Ја не могу више да издржим реуматизам...“ Тартарен пристаде, помишљајући на сутрашње пењање; и Тарасконци се са свећом у руци попеше уз широке гранитне степенице које воде у собе, док је чича Балте остао да се побрине за рану, да набави мазге и воће

„Гле! пада снег. . .“

То беше прва реч доброга Тартарена када се пробудио и видео окна покривена њим, а собу обасјану белим одблеском светлости; али кад је своје мало огледало за бријање обесио о прозор, он увиде своју заблуду и увери се да сва ова светлост долази од Мон-Блана, који се блисташе према њему купајући се у мору сунчане светлости. Он отвори прозор и у собу духну са глечера оштар и свеж поветарац, који донесе са собом звуке меденица на стадима и отегнуто мукање чобанских рогова. Нешто крепко, пастирско, испуни ваздух какав не беше још уписао у Швајцарској.

Доле га је чекала гомила воћа, носача; Шведац беше већ појахао своју мазгу, а међу радозналима, који стојаху у кругу, била је наторова породица, све оне живахне девојке, у јутарњим капама, које беху дошле да још једанпут даду chake hands јунаку кога су сву ноћ сањале.

„Дивно време! похитајте!...“ викао је гостионичар чије се теме светлило на сунцу као голиг. Али се Тартарен узалуд жураше, јер није то била лака ствар избудити изасланике који су требали да га прате до Шиљатог Камена, докле се може ићи на мазгама. Ни молбе ни разлози не могоше склонити мајора да устане из по-

стење; набио мајор капу до ушију, а лицем се окренуо зиду, на на сва председникова пребацивања одговара само циничном тарасконском пословицом: „За кога вели да рано устаје, тај може спавати до подне...“ Што се тиче Бомпара, он је непрестано понављао: „Какав Мон-Блан!... којешта!...“ и устао је тек на изричну заповест И. А. К.

Напослетку караван се крену и прође кроз тесне улице у Шамониу врло свечано: на челу је јахао Пискалон, с развијеном заставом у руци, а последњи, озбиљан као какав мандарин, опкољен с обе стране вођама и носачима, јахао је добри Тартарен, који је више но икад изгледао као прави алпинист, са својим новим црним наочарима и чувеним конопцем који је прављен у Авињону и који је но онако скупу цену поново добијен.

Како су га сви гледали, готово исто толико колико и заставу, он уживаше, лица озбиљна и важна, и забављаше се живописном лепотом ових улица савојскога села — које се тако јако разликује од села швајцарских, сувише чистих, сувише зализаних, која миришу на нове играчке, на базаре — разликом између ових грађевина, које су се једва нешто мало дизале из земље и код којих је штала била главно, и великих госпоских нетоспратних гостионица, чије су златне фирме дречале као вратарова качкета са ширитима, фрак и лакована обућа каквога гостоничара међу савојским капама, вуненим грудњацима, ћумурџијским шеширима од уваљене длаке са широким ободима. На пијаци непрегнута кола, путничке берлине поред кола за изношење ђубрета; чопор свиња тумара по сунцу пред поштанском зградом из које тек што је изишао један Енглез са шеширом од бела платна, носећи у руци повише писама и један број *Таимса* који је у ходу читао пре него што отвори своју преписку. Тарасконска кавалкада пролазила је кроз све ово, уз бât мазага, убојни крик Екскурбанијесов коме је сунце повратило његов гонг, пастирске звуке меденица на стадима по оближњим косама, и жуборење реке која је из-

бијала из глечера, сасвим бела и блистава као да ваља сунце и снег.

Кад су били на изласку из села, Бомпар притера своју мазгу председниковој, и страшно колутајући очима рече му: „Тартарене, имам да говорим с вама...

— Одмах...“ рече П. А. К. који се беше упустио у неку философску препирку с младим Швеђем, чији мрачан песимизам покушаваше да разбије дивним пределом који их је окружавао, пашњацима с великим површинама сенке и светлости, затворенозеленим шумама изнад којих су се дизали бели и блистави глечери.

После два узалудна покушаја да се приближи Тартарену, Бомпар хтео не хтео мораде одустати од своје намере. Пошто су прешли преко Арве једним малим мостом, караван пође једним од оних уских и кривудавих путева кроз јелашје, по којима мазге, једна за другом, својим чудноватим конитама обележавају сваку кривину пвицом провалија, и наши Тарасконци с највећим напорима одржаваху се у равнотежи помоћу „Напред... полако... до врага!...“ којим су задржавали своје мазге.

У крчми код Шпљаног Камена, у којој ће Паскалон и Екскурбанијес чекати на повратак алпиниста, Тартарен беше у великом послу око поручивања доручка, око надгледања да се сместе носачи и вође, те се опет није ни осврнао на шантање Бомпарово. Али — нешто чудновато, што им је тек касније пало у очи — и ако је време било лено, вино добро а ваздух чист, јер су били на две хиљаде метара изнад морске површине, доручак је ипак био меланхоличан. Док су се поред њих вође смејале и шалиле, дотле су Тарасконци ћутали и за њиховим столом чуо се само жагор послуге, звек чаша, посуђа и тањира на столу од бела дрвета. Да ли због присуства овог суморног Швеђа или због очевидног неспокојства Гонзаговог, или због неке слутње, тек друштво пође, суморно као батаљон без музике, у правцу Босонског глечера, одакле је почињало право пењање.

Кад је стао ногом на лед, Тартарен не могаде а-

да се не насмеши, сетивши се Гугија и својих усавршених клинаца. Каква разлика између ондашњег неофита и садашњег алпиниста првога реда, какав осећаше да је постао! Стојећи чврсто у својим тешким чизмама, у које му гостионички вратар то исто јутро беше уковао четири велика клинца, вичан да се служи својом кукачом, Тартарен је једва готово и имао потребе да се користи руком коју му један од њихових вођа беше понудио, не толико да га придржава колико да му показује пут. Црне наочари ублажаваху бљештање глечера који један скоранији усов беше посуо свежим снегом, и по коме су се овде онде указивала зеленоплава језерца с клизавим странама и опасна: и сасвим миран, знајући из искуства да нема никакве опасности, Тартарен је ишао дуж нукотина бескрајно дубоких, са сјајним и глатким зидовима, пролазио поред ледених стена, обраћајући сву своју пажњу да не изостане иза шведскога ђака, неустрашивог пешака, коме високе доколенице са сребрним пуцима покриваху дуге ноге, танке, суве, лаке на дизању, као његов алписки штап поред њих који је изгледао као трећа нога. И како се њихова филозофска препирка настављала поред свих тешкоћа на путу, на леденом простору, звучном као површина какве широке реке, зачу се крупан, добродушан, пријатељски и задихан глас: „Ви ме познајете. Ото...“

За то време претурио је Бомпар преко главе тисућу непријатности. Тврдо уверен до самога поласка да Тартарен неће терати до краја са својом хвалисавошћу и да се неће пети на Мон-Блан, као што се није нео ни на Јунгфрау, злосрећни курир беше се обукао као и обично; нити је потковао чизме, нити је употребио свој славни проналазак — потковање ногу у војника, па не беше понео ни алписки штап, пошто се планинци на Чимборасу не служе њиме. Наоружан само својим штапићем, који је пристајао уз његов шешир са плавим велом и његов улстер, он се престрави кад се приближише глечерима, јер, поред свег његовог причања, „без-

очник“ се, можете већ мислити, не беше никад нео. Но он се умири када је са врха морене видео с каквом се лакоћом Тартарен креће по леду, и реши се да га прати до станице Гран-Миле, где је требало да преноће. Али је имао муке док је дотле стигао. При првом кораку изврте се на леђа, други пут паде на руке и на колена. „Не, хвала, ја то чиним нарочито...“ уверавао је вође који покушаваху да га дигну. „По амерички, знате!... као на Чимборасу!“ И како му се овај положај учини згодан, он остаде у њему, идући четвороношке, са забаченим шеширом, док му је улстер чистио лед као кожа сурога медведа; био је сасвим миран и причао околнима како се, на Андским Кордиљерима, овако пео на једну планину која је била висока десет хиљада метара. Но не рече за које је време то учинио; али је то пењање свакако морало дуго трајати, судећи по станици Гран-Миле, где је стигао на читав сахат после Тартарена, сав каљав од блатњава снега и смрзнутих руку у плетеним рукавицама.

Према колиби на Гугњу, колиба коју је општина Шамони подигла на Гран-Милеу била је заиста пространа. Кад је ушао у кујну у којој је буктала велика ватра, затекао је Бомпар Тартарена и Шведца где суше обућу, док је крчмар, печен старац са дугом седом косом која му је падала у праменовима, разастирао пред њима сва блага свог малог музеја.

Врло непријатан беше овај музеј од успомена на све несрећне случајеве који су се десили на Мон-Блану за последњих четрдесет година, од како је старац држао ову крчму; и, вадећи их из њихових стаклених сандучића, он је причао њихово тужно порекло... Овај комад чохе, ова дугмад од прслука, то су остатци од једнога руског научника, кога је вихор прогутао на глечеру Бренва... Ове вилице остале су од једнога вође из чувеног каравана од једанаест путника и носача, који су пропали у једној снежној бури... При слабој светлости дана који се клонио паду и бледом одсеву леденака кроз

окна, ови разастрти посмртни остатци, ова једнолика причања имаћаху у себи нечега језовитог, у толико више што је старац умекшавао свој уздрхтали глас на натегнутим местима, па и сузе лио кад је раширио комад зеленога вела једне Енглескиње коју је затрпао усов године 1827.

Узалуд је Тартарен тешкао себе датумима, уверавао да у то време Друштво није још било удесило пењања без опасности, ова савојска тугованка ледила му је срце, и он изиђе за часак на ваздух.

Ноћ се беше спустила и даљину увила тамом. Босонски глечери чинили су се сасвим близу и модри, док је врх Мон-Блана био још румен, обасјан сунцем које беше зашло. Нашет јужњака беше овај осмех природе почео да разгаљује, када се иза његових леђа указа сенка Бомпарова.

„Ви сте то, Гонзаго... ето видите, удишем свеж ваздух... Додија ми онај старац с његовим причама...

— Тартарене, рече Бомпар стежући му руку чисто да је смрви... Ја се надам да је доста било и да ће овде бити крај овој лудој експедицији?“

Велики човек разрогачи очи неспокојан:

„Шта ви то говорите?“

Тада му Бомпар изнесе ужасну слику: тисућу смрти које му грозе, пукотине, усове, буре, вихоре.

Тартарен му упаде у реч:

„И ви то мени, лакрдијашу један; а Друштво!... Зар Мон-Блан није удешен као и остале планине.

— Удешен?... Друштво?...“ рече Бомпар забезекнут, не опомињући се ни најмање своје тарасконаде: а кад му је Тартарен понови од речи до речи. Швајцареску и Друштво, уређење планина, вештачке пукотине, некадашњи настојник прсну у смех.

„Како! и ви сте веровали... та то је била само шала... Та ми Тарасконци, на прилику, знамо како се све то има разумети...

— На онда, уплта Тартарен врло узбуђен, Јунгфрау није била удешена?...

— Боже сачувај!

— И да се кононац прекинуо?...

— Ах! јадни пријатељу...“

Јунак затвори очи, блед од страха који га је обузео кад се сетио прошлости, и неколико тренутака не рече ништа... Овај предео под поларним потопом, хладан, мрачан, прошаран понорима... Ово јадиковање старога крчмара које му је још брујало у ушима... „До ђавола! шта да каже човек на све то... Затим се наједанпут сети Тарасконаца, заставе коју ће горе развити, и рече у себи да с добрим вођама, с другом на кога се може рачунати, као што је Бомпар... Попео се био на Јунгфрау... Зашто не би покушао да се попне и на Мон-Блан?

И спуствши своју широку руку на раме своме пријатељу, он поче мушким гласом: „Слушајте, Гонзаго...“

(Наставиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Л. Бокић.)

ПО ЗАХОДУ СУНЦА И ЖИВОТА...

I.

У пурпуру и злату, у крви и жару,
Дан се гони крају, сунце седа благо;
А по земљи, води, и азурном шару
Просуле се боје к'о камење драго.

Раскошне и смерне, сурове и нежне,
Играју се, дрхћу, рађају, и тону,
И лепоте своје стеру недосежне,
И васцелу њима ресе васпону.

Позлатиле мора, посребриле реке,
Љубичаст су вео на брегове свеле,
Ружичасте, плаве, свилене, и меке.
У шумско се грање замрсиле, сплеле.

. . . . . .

И неста сунца... За бојом боја трне.
Из долина мрке подижу се тмине:
Настуна царство мрака и ноћи црне;
И сна дубоког... и мира... и тишине.

II.

У врх села гробље, спротиљско, смерно.
У липама, цвећу, и у трави густој,
Тихо броји дане у самоћи пустој.
Мери вечност холу, време неизмерно.

Уточиште мира побожна и ведра,
Над њим лебди спокој, као осмех нежан:
Зове, спрема душу на час непзбежан,
Да се земљи иде у мајчина недра.

Сићушност живота и његових страсти,
Његових радòсти, жеља и пожуда,
Његова весеља, горчинâ и сласти,

Губи се пред ових неколико груда
Матере нам земље — . . . . . .
К'о у мору силном зрно песка худа.

Загреб. Раб.

КУЛТУРНИ ПОЈАСИ БАЛКАНСКОГА ПОЛУОСТРВА.

Нема антропогеографске и етнографске појаве, на коју не би била од утицаја ова три главна узрока: *пластика и у опште природа земљишта*, *етнички моменат*, и на послетку *разне културе*. Прва два су познати, и на њих је обраћана довољна пажња. У новије време се формира нарочита географска дисциплина, антропогеографија, која води порекло из класичне старине, коју су *Ритер* и у новије време *Ратцел* јако напред кренули, и којој је један од главних задатака да испита утицај географских објеката и климских прилика на правац и ток људског развитка. Даље се у најновије време зна у етнографији за заједничке народне мисли (Völkergedanke), услед којих се често у најудаљенијим областима јаве исти облици материјалне културе и слични духовни и морални појмови; разматра се и примање или преношење етнографских појава с једнога народа на други. У историји се проучава и утицај физичких прилика на историјске догађаје и развитак култура; познати су *Векови* погледи, који је између осталога нарочито наглашавао утицај физичке средине, нарочито обиље животних средстава и општи изглед природе.

Балканско Полуострво је врло згодан предмет за овакве студије. Оно је разноврсне пластике, под разним климским утицајима, на релативно малом простору његову живе многа племена, разни народи, и такви који припадају са свим различним народним породицама; на њему су се дешавале многобројне и младе племенске и народне миграције. Пажљива испитивања, која се оснивају на дубоком познавању географских прилика Полуострва и оштром и научном утврђивању етнографских појава и у опште оне суме особина којима се различна племена и народи одликују, могу дати драгоцених по-

датака и резултата о великим проблемима: о утицају средине и етничког момента, о размери између та два утицаја и о вредности и природи етничког момента; за такве је студије потребно познати и историјску прошлост земаља и све оне утицаје и ситне импулсе, који су са стране долазили. Ја ћу овде само неке опште проблеме поменути.

На Балканском Полуострву се види велика разлика у пластици између области динарске и грчко-арбанашке планинске системе на западу, и родопске и Балкана на истоку и југу. Тамо су све планине веначне, релативно танке и уске, богате хоризонталне разуђености, с многобројним долинама, врло ретко с котлинама. Овамо су широке, простране планине, масе; осим Балкана ретко која има облик венца; котлине су поред маса главни елеменат пластике; у неколико се изузима северна Бугарска, плочасте пластике, у источном делу, и степских особина. Те су разлике морале бити од утицаја на многе антропогеографске појаве, и неке од њих, различне на западу и истоку Полуострва, у главноме се покламају са географским областима ових разних пластика.

Даље се, гледајући само на велике црте конфигурације, виде велике удолине, које у меридијанском или уздужном, и у попречном правцу просецају Полуострво као канали и за које су се морале везати његове главне комуникационе артерије. Такве су уздужне удолине моравско-нишавско-маричка и моравско-вардарска. Последња има нарочито велики значај, јер везује Београд са Солунским Заливом, најбољим заливом Полуострва, пролази средином Полуострва, које је, осим тога, дуж те линије најкраће, и њоме је најзгодније везана средња Европа са Белим Морем. — Друга је попречна комуникација, која води са јадранског приморја, од Дубровника до Драча, према централним деловима Полуострва. Узрок јој је сукобљавање динарске и грчко-арбанашке планинске системе, услед чега се јавља прегиб у западној обали Балканскога Полуострва; по томе је за цен-

гралне делове Полуострва ова обала најближа, најкраћи излаз на море. У углу овога прегиба је залив Медова и даље од обале Скадар. Од великог је значаја и друга попречна комуникација, којом је ишла стара Via Egnatia. Од ових су удолина јако зависна историјска и културна кретања на Балканском Полуострву. На линијама где ове комуникације на море излазе, леже историјске обале Полуострва. У току историјских времена је једна или друга удолина добијала значај главне комуникационе артерије, и према томе је јужна или западна обала Полуострва постајала његова чеона и историјска страна. То је између осталога било од великих последица за културно стање појединих области, за постанак, развијање и ишчезавање вароши и градова, за етнографска мешања и стапања и за останке разних култура, који се и сад дуж ових удолина нађу.

Од утицаја су и климске разлике, особито између медитеранске и средњеевропске климе. Границе су између њих у главноме: Шар са скопском Црном Гором, Грделичка Клисура и Балкан, и на северу од њих превлађује средњеевропска, на југу медитеранска клима. Оне су најпре од непосредног утицаја на становништво, за тим од посредног, и то на вегетацију, нарочито културно биље и на облике материјалне културе. Многе антропогеографске и етнографске појаве морају се дакле доводити у везу са разним климама.

Донекле је у вези са климом значајан факт, да су северне земље Балканскога Полуосарва и шумске земље (осим Далмације), док су јужне голе, лети спржене. И распадање стена је дрикчије, плодна земља, орница није једнака и није једнаке плодности, боје земљишта су различне. Али ови појави имају везе и са културом. Јужне земље су области старих, дуготрајних култура, јелинске и византијске; у северним није никад било јаких и трајних култура које би их целе обухватиле; римска култура је у њима била у главноме на комуникационе линије и тачке ограничена. А за физички изглед земљишта

је злочест утицај ових старих дуготрајних култура. Људским радом на земљишту поремети се хармонија сила које у природи владају, нарочито се ојачава утицај деструктивних сила. Услед тога се уништена шума теже сама од себе подиже, плодна земља се сноси у долине, реке добијају особине виловитих потока и бујица, деструктивне силе надвладају. И то је узрок многим разликама између северних и јужних балканских земаља, нарочито великој разлици у шумској вегетацији. А познато је како јако и у колико разних праваца шуме утичу на све особине становништва, за тим на начине настањивања и облике села, на грађу и облике кућа итд.

На ове велике физичке разлике између земаља Балканскога Полуострва и на многе мање, које се виде на незнатнијим просторијама, обраћао сам пажњу, тражио везу између њих и антропогеографских појава и трудио се да покажем испитиваоцима методе и правце даљега рада.[1]

Није занемариван ни етнички моменат, који ће се моћи боље прецизирати таквим етнографским испитивањима, која се о решавању проблема баве. Истина, има дубоких етничких разлика међу балканским народима, које су јасне, помињате су, и није их требало опет наглашавати. Важније је запазити најчистија народна језгра и нарочите особине, по којима се разни делови истога народа разликују. Често се на даљим листовима помиње садашње етнографско језгро нашег народа, Васојевићи и Дробњаци са старовлашким крајем и Херцеговином, које носи наша најпрегнантнија етничка обележја; они их због велике плодности и експанзивности по многим областима разносе и крепе оне периферијске народне делове, који су попузнули. Таквих су особина и ту улогу имају међу Арбанасима малисорска и мирдитска пле-

[1] Овај чланак о „Културним појасима Балканскога полуострва“ део је опширније студије Г. Др. Ј. Цвијића о „Антропогеографским проблемима Балканског полуострва“, која ће скоро бити објављена.

Уред.

мена. Највише су се по етничким особинама од нашег етнографског центра удаљили Шопи. Као да просечне средње особине нашег народа носи косовско и новопазарско становништво; с њиме су блиски Мијаци и Брсјаци у северозападној Македонији.

Али поред ова два момента има и трећи, који је од велике важности за антропогеографске и етнографске студије. То су разне културе, усвојене, примљене, или самостално развијене, које често имају везе са прва два момента, али су и засебан чинилац, који самостално утиче и мења као и основне особине народне. Ја ћу утврдити њихово географско распрострањење, главна обележја и поменути колико су утицале на правац наших студија о насељима.

Балканско Полуострво је подељено на четири главна културна појаса, и по томе што је оно релативно мајога пространства, ова појава је скоро јединствена на земљиној површини. Ја ћу та четири културна круга назвати: *византијско-аромунским* (или византијско-цинцарским), *патријархалним*, *италијанским* и *средњевропским;* њима се морају додати и *турски културни утицаји;* кад и патријархално стање и турске утицаје називамо културом, ми под тим разумемо ону суму унутрашњих уређења, обичаја, облика материјалне културе итд., којима се те целине одликују.

Прва два културна појаса заузимају највеће области.

Изузевши планинске и од комуникација забачене крајеве, *византијско-аромунском културном кругу* припадају: Тракија, Источна Румелија, Македонија, Грчка с Епиром (турским) и најјужнији делови Албаније; долином Моравс улази он врло дубоко у Србију, осећа се и у приморском приморју Бугарске. Његово распрострањење се у главноме поклапа са облашћу медитеранске климе и њених одјека, изузевши западно приморје Балканског Полуострва. На северу су му опште границе: Шар с Карадагом и Балкан. Главни су носиоци ове културе Грци

и Цинцари, али су је од њих примили и остали народи поменутих области, најмање Турци (и Османлије и потурчењаци), који се према њој, услед коранских прописа и засебног домаћег живота, највише отпорно понашају. Али, ма да је византијско-цинцарска култура распростртa по свим јужним земљама Балканскога Полуострва, и у њима има очуваних, често великих оаза патријархалнога живота; оне су по правилу словенске. Најчистије су и највеће такве оазе у западној Македонији, где се патријархални живот доста сачувао у планинским крајевима и високим котлинама, напр: у Преспи, Морихову, Поречу, Кичеву; у источној Македонији су већ ређе, али их има, као у Малешу и Пијанецу. Услед те мешавине од разних култура Македонија изгледа као шаховска табла, и често су оштри прелази из области једне у област друге културе; још оштрији, ако су границе између култура и етнографске границе. Нигде се то тако оштро не види као идући од Корче (јужна Албанија) у преспанску котлину. Између ових двеју котлина су планина Иван и преседлина Превтис, и оне су, и ако су унутрашње границе у истом културном кругу, оштрија развођа култура и народа но што су Шар и Балкан. Они су најпре граница између мршавог и голог земљишта Епира и јужне Албаније с једне, и плодних и пространих македонских котлина с друге стране. Тамо су Грци, Цинцари и Тоске (само три словенска села у корчанској котлини), који се баве поглавито о сточарству или су прави номади, овде словенски земљорадници. Они су крепка раса, средњега раста, али широких плећа, снажни, незграпни; и мали, фино цизелирани, окретни и брзи Грци могу их и сада с правом звати варварима. Нестаје карактеристичне албанске и епирске фустанеле, опанака, који су на прстима изведени и завршују се великом шареном китом од вунених влакана, нестаје китњастога, настаје вунено словенско одело од абе и шајка, неспретно скројено, без украса, али топло и издржљиво. Жене су им свеже, здраве, широких карлица, села су пуна деце. И

ово снажно словенско становништво је врло умерено: штедљиво је као пједно на Балканском Полуострву; познато је како се слабо храни; физиолошки је интересантно да ови људи при свем том цео дан раде и много ураде. И села и куће су им сасвим друкчије но у Епиру. Епирска су села махом по странама брда, ова у равници и јаругама; тамо превлађују велике двоспратне куће, од камена зидане, плочом покривене; овде приземљуше од ћерпича или плетера, неокречене, тако да села из даљине изгледају као прне гомиле; куће су махом у пресеку квадратне, кровином или ћерамидом покривене. — Само у Македонији има овог шаренила од култура, које је још појачано етнографском промешаношћу; у осталим земљама византијско-цинцарске културе нема га или са свим ретко.

Византијско-цинцарска култура, као најстарија одржана култура Балканскога Полуострва, има дакле највеће географско распрострањење. Клице њене су међу Словенима остале још из времена њихова насељавања особито из средњега века, али се нарочито раширила за време турске владавине, кад је готово цело полуострво било једна држава. Византијска православна вера, грчке владике и попови су за то врло много учинили; још више грчки и цинцарски трговци, занатлије, кириџије, механџије. Изузимајући западну Србију, Стару Србију и земље на западу од њих, грчки трговац и византијски трговачки дух су владали Балканским Полуострвом. Чак се у Срему и Банату с Бачком до скора сваки дућанџија звао грком; губили су се према њима Турци, Јермени и Јевреји. Под утицајем грчког трговца се формирала већина „чаршија“ и у северним земљама Балканскога Полуострва, нарочито дух чаршије, начин живота и рада; трговачке су књиге махом грчки вођене. И све вароши моравске долине, дуж цариградског пута, биле су под тим утицајем. Али је све то било много јаче и до данас се одржало у варошима јужних балканских земаља; византијско-цинцарска култура је захватила и сеоско становништво, као што

је поменуто. Томе су помогли поглавито ови узроци: у тим областима било је где где у већем броју и сеоског грчког и цинцарског становништва; оне су остале под турском влашћу и немају довољно комуникација, нити су у њих у довољној мери продрли утицаји средњеевропске културе. Има и других узрока, услед којих нестаје грчког и цинцарског становништва у слободним словенским земљама или се асимилира.

И нама у Србији су познате карактеристике ове византијско-цинцарске културе, нарочито варошког становништва, које је у мирним приликама најактивније и од највећег утицаја на јавне послове. То су јамачно особине византијског живота, које су под утицајем сурове турске власти и личне и имовне несигурности добиле особите облике. И у том погледу постоје знатне разлике између византијских Грка и оних у данашњој Грчкој, ма да су и ти Грци били ближи византијским особинама но остали народи Балканскога Полуострва, који су њима свеже афицирани. Од те културе је варошко словенско становништво много примило, у поменутим јужним земљама у многоме и сеоско.[1]

Још је готово исто толиког пространства и *патријархални културни појас*, коме припадају Босна с Херцеговином, готово сва Црна Гора (само се у катун-

[1] Да поменемо неколике од тих особина, на које ћемо се доцније враћати. Падају у очи морални појмови византијско-цинцарског културног појаса. Осећање дужности је сасвим слабо развијено. Главни мотив радњи је тежња за добитком, и сва средства која томе воде оправдана су. Из тога се развио типски егоизам, због кога је скоро немогућан онај заједнички рад који унапређује интересе целине. Деструктивно дејство њено на заједнице несумњиво је допомогло и уништавању задруге, нарочито у Македонији. Али носиоци византијско-цинцарске културе имају известан укус и тежњу за бољим и отменијим животом и по својој прилици да су они те навике први уносили у балканско словенско становништво. Велики је њихов утицај и на материјалну културу. Познат је значај византијског стила за православне цркве и манастире. Собна спрема наших варошких кућа готово је иста као код Грка и Цинцара у Македонији; и женска ношња је у многоме иста; примљена је и кућна чистота, карактеристична за цинцарске жене.

ској нахији осећају слаби утицаји италијанштине), северна и средња Албанија и планинске области јужне Албаније (осим уског приморја, које је у неколико под утицајем јужно-италијанске културе), готово сва Србија са Старом Србијом и северна Бугарска, осим источног приморја. Ова област није културно једна хомогена целина: у северним деловима, негде и јужније, продрла је средњеевропска култура. Али, поменуто је, оазâ патријархалног живота има и у јужним балканским земљама. Од ослобођења балканских земаља овај се културни појас редуцира, као и област византијско-цинцарске културе.

У области ове културе живе физички најјача и етнографски најсвежија племена и народи Балканскога Полуострва. Језгро је овог културног појаса планински склоп приморских Брда, суседних крајева Херцеговине, сјеничке области и северна Албанија. Овде се код Срба и Арбанаса одржао појам племена, братстава и родова и племенска или фисна организација, за тим крвна освета. То су најплоднија и најекспанзивнија племена, из којих готово непрекидно теку струје насељавања и главе суседне области. Сви су поглавито сточари. То су људи од снаге и моћи, махом врло високи, витки, еластични, никад гојазни, лица пуног израза, јаких јабучица, соколових очију: најлепши сој на Балканском Полуострву. Сви, и мухамедански Арбанаси, врло су умерени, махом не пију никаква алкохолна пића, ређе и кафу и дуван. Готово нема физички дегенерисаних типова. Још више од свега овога задобијају чврстим, горским моралом, витешким, често отменим особинама, дубоким осећањем за заједницу и пожртвовањем, које не престаје ни пред најдрагоценијим жртвама. Из таквих способности тела и духа потичу многобројне прегнантне етнографске и антропогеографске одлике. Ово патријархално језгро је у сваком погледу највећа противност народима и племенима византијско-цинцарске културе. Интересантан је у томе погледу контраст између Гега северне и Тоска

јужне Албаније. Ови су, слично Грцима и Цинцарима, са којима у Епиру заједно живе, много мањи, гарави, готово без племенске организације, лукави, често већ и са ситним византијско-цинцарским моралом.

Од онога језгра слабе на све стране особине патријархалног живота, и у оној области која томе појасу припада. Истина има где где трагова старих племена, само у имену, не у организацији, и такви су Мијаци, Брсјаци, Шопи и др. Али у целом патријархалном појасу, нарочито у области нашег народа, има још правих задруга; има их и у патријархалним оазама Македоније, али су по организацији и унутрашњем животу у многоме различне од правих задруга.[1]

У тесној вези је са византијско-цинцарским и патријархалним културним кругом одређена врста транспорта, која се готово непромењена задржала још од средњега века. То је *кириџијски саобраћај*. Теретне животиње су мазге и мали коњи, врло ретко се виде где где и камиле.[2] На њима су познати велики дрвени самари и с обе стране њихове су спаковани еспапи или земаљски производи. Кириџије или кирајџије их толико натоваре, тако вешто спакују и тако удесе равнотежу, да на дугим и рђавим путевима готово никад не буде штете; и по томе се већ види да је ово неки стари начин рада. Каравани се врло споро крећу, од хана до хана. Знају се од старине конаци, и кириџије неће ниошто већи пут учинити, нити смеју на пољу заноћити. Јагме да стигну до хана пре заласка сунца, и од ак-

[1] Није мој задатак нити је место то овде ближе обележавати. Али ја мислим да по горњим особинама има великих разлика међу задругама на Балканском Полуострву, и да се не могу све оне у једну врсту стављати. Мени се чини да је велика погрешка студија о задругама, што их обично формалистички схватају, поглавито по броју чланова који у једној кући заједнички живе; то је само једно, истина врло важно, од обележја задруге.

[2] Веће каравање камила, на којима се преносе еспапи између Солуна, Дојрана, Петрича и Струмице, видео сам у пролеће 1901. г.

шама се само изузетно и доцније путује. Ти ханови, у којима се преноћи, у неким крајевима су мале тврђаве: високим каменим зидом ограђени, врата се после акшама затварају, и тешко се ко доцније пушта.

С јесени су каравански путеви врло живи, особито они попречни путеви што воде од македонске жељезнице албанској обали. Често су тада живљи по улице по овим варошима и могу се с правом назвати караванским корзом: на њима се срета све разноврсно становништво, по народности, вери и социјалном положају, за тим све што се увози и извози.

У вези су са овим саобраћајем многобројни занати и занимања по варошима. Тако у многим варошима се недељно држи пазар за коње, мазге и магарце; џамбаси су нарочито занимање; пуно је занатлија, који поткивају, праве самаре и др.

Типски је овакав транспорт у Тракији, јужној и средњој Македонији, Епиру и Арбанији. И даље на север, у земљама патријархалне културе, још је јак; само мазге нестаје[1] и коњ је готово једина теретна животиња.

Али се већ и у овим областима виде овде онде (на пр. у скадарској равници, око Корче, поглавито по равницама и котлинама) двоколице, високих непоткованих точкова, које вуку мали волови. Оне се употребљавају у саобраћају од села до села, или између села и поља, не као транспортно средство за већа одстојања. Све су многобројније у северној Македонији и Старој Србији. Али у овим областима и у јужној Македонији виде се на неколиким главним друмовима и права кола, поткованих точкова, велика, јака, која увек припадају кирицијама, нарочито распрострањеном занимању ових крајева, које је до скора било у јужним земљама погла-

[1] Мазга иде на север до Ниша, Шара и Карадага, готово се слаже са распрострањењем медитеранске климе и византијско-цинцарске културе. Исти је случај и са биволом. Од овога се изузима Далмација, у којој је мазга тако обична; али она не врши ону велику транспортну улогу, као у земљама Јегејског Мора.

вито у цинцарским рукама (особито транспорт коњима и мазгама). Теглеће животиње су биволи и коњи: у јужним земљама су први чешћи. Поред теретних животиња, које су инак главне, јављају се и ове теглеће, дакле мешовит саобраћај и транспорт. У јесен се сретају цели низови од ових кириџијских кола.[1] Овим начином транспорта се више еспапа и производа пренесе но на коњима и мазгама, али су кретања ових кириџија још спорија, особито са биволима: осим тога се у Турској и главни путеви не одржавају, те је овај саобраћај и несигуран.

Он је до скора, до железница и до нових друмова, био распрострањен готово по целом Балканском Полуострву, као и византијско-цинцарска и патријархална култура. Био је карактеристичан за све главне комуникационе линије, нарочито за моравску долину, по којој су у турско време ишли и каравани од камила[2] и мазги. Има дакле значаја и за оне области и насеља, која данас нису више под његовим утицајем.[3]

Италијански културни круг захвата уско западно приморје Балканскога Полуострва и само су вароши потпуно под тим културним утицајем; уз долине продро је местимице и дубље у Полуострво, нарочито уз долину Неретве. Није целина, разликују се у њему делови северно и јужно од Скадра. Први, далматински део је добио тип под утицајем млетачке културе и свих оних елемената што прате млетачку сињорију. Јужни, арбански део је, под утицајем историјских веза и поморске кому-

[1] Све што им је потребно носе на колима, и храну за стоку, те су тако независнији од ханова, него кириџије са коњима и мазгама. За то и свраћају у ханове готово једино при рђавом времену. Иначе преноће у пољу поред пута. Обично праве кару од кола, унутра наложе ватру, око ње леже, чуче, седе и тако проведу задовољно и живо целу ноћ; при том се готово непрекидно пуши и није црна кава.

[2] Багрдан се по томе звао Деве-Багрдан.

[3] Такав остатак је и познати кириџилук наших Старовлаха, „Ера“.

никације, добио тип јужно-италијанске културе, која је и нижега степена и мање суптилна од млетачке.

Исто тако малу, и још мању област и мали значај има средњеевропска култура на Балканском Полуострву. Она је захватила само у неколико северне, нарочито северозападне посавске и подунавске крајеве Србије, за тим и многе вароши по Србији, особито дуж железничке пруге. Истина се у већини вароши у Србији још бије једва приметан, али љути бој између византијско-цинцарске и средњеевропске културе, праћен многим економским појавама, променом моралних појмова и погледа на свет, нарочито променом моралних појмова. То се прелазно доба јако и неповољно осећа и на самој интелигенцији у Србији, која је махом излазила из чаршијских породица или из византијско-цинцарског културног круга.[1] Исти је процес, само мање довршен, и по осталим северним балканским земљама. У јужним балканским земљама управо нема средњеевропске културе; она је ограничена једино на „франачке махале" неколико великих вароши, и њен носилац је по правилу страно, досељено становништво.

Као што је поменуто, можда ће се морати издвојити и *турски културни појас*. Он је ограничен на мухамеданско становништво, поглавито на Османлије, који су у оазама растурени по јужним и источним деловима Полуострва. Под утицајем корана и засебног домаћег живота, нарочито одвојеношћу жена од осталог света, формирао се, у вези с етничким особинама, нарочити

[1] Српски устанци су постали у патријархалној народној маси. Кад је настало доба државне организације, чаршија се умешала и почела најпре децу школовати; код војводских, а често и осталих народних синова избиле су, по угледу на Турке, сурове оријенталне особине. Даље је усвајана врло дуго само површина полукултура средње Европе. Уз то је дошао узрујан политички развитак, који је сасвим пореметио морал, т. зв. горњих балканских слојева, и оних европске културе.

морал, начин мишљења, рада, обичаја. Истина ни највеће османлијске оазе нису остале нетакнуте утицајима страних културних средина, а потурчењаци су унели у свој нови живот много ранијега, нарочито обичаја; иначе су Турци, због поменуте затворености живота, најмање примили. Само се за више класе може рећи, да су под јаким утицајем византијско-цинцарске културе. Више су, чини ми се, Османлије давале од себе и утицале на остало балканско становништво. Већ сам познати крути турски систем је морао оставити трагова у нравима и обичајима балканаца.[1] Можда се даље данашњи читлучки тип села формирао поглавито под турским утицајима. Несумњиво су утицали и на познати спољни изглед чаршија, који се код нас као турски означава, мада у њему мора бити и других утицаја, нарочито византијских. Турци, поред Грка и Цинцара, имају најјачу склоност за стварањем вароши. И у типу тих варошких кућа има турских утицаја. Као да су познату честитост у трговачким односима чаршије, ерлије унеле, и она је нашла повољног земљишта у патријархалном становништву, које се све више у чаршијама настањивало. Унели су и онај чаршијски рахатлук, спорост, по нешто од одела итд. Међутим сеоско хришћанско становништво није нигде јаче афицирано утицајем турског живота; то се не види ни на оним бедним читлучким селима Македоније и Старе Србије, која су под потпуном влашћу зулумћара.

Културни историчари ће утврдити постепени развитак ових страних култура међу балканским Словенима, а тиме и лингвистичким студијама ће се моћи одредити позајмице и преиначавања и предмета материјалне културе и духовних производа. Можда ће се тим студијама

[1] Ти су трагови познати, а наговестили смо их и у претходној примедби. — И хајдучија, поникла из мржње и освете према Турцима и њиховим властима, јако цењена, постала је у току етнографска особина нарочито наших југозападних крајева, патријархалнога живота.

моћи изнаћи и утицаји култура аутохтоног становништва (у историјском смислу), римских варошн и кастела, ветеранских колонија и романизованог становништва на јужне Словене; јер ти трагови нити чине онакву културну целину као поменути културни појаси, нити се могу јасно разазнати.

Моје је било да утврдим и ограничим данашње културне појасе Балканскога Полуострва и да указујем на многобројне и велике утицаје и последице њихове, нарочито на противности између њихових области као целина. Према њима су и код истог народа промењени кућа, тип села и варошн, унутрашњи живот и обичаји, дакле и најдубље етнографске и антроногеографске особине. На културне појасе се мора, држим, обраћати пажња и при етнографским испитивањима народа Балканскога Полуострва.[1]

Др. Јован Цвијић.

[1] Македонско етнографско питање се схвата поглавито лингвистички, и дијалектним разликама, мислим, даје сувише велики значај. Од велике је важности овај културни моменат, због којега поглавито постоје разлике и противности између Македонаца и српског и бугарског народног језгра. Јер од свих словенских области Полуострва, Македонија је под најјачим утицајем византијско-цинцарске културе, док су она језгра под патријархалном културом. Истина и Србија и Бугарска имају културне контакте с Македонијом: сва јужна Србија је управо македонска област и припада византијско-цинцарском културном појасу; исти је случај и с Источном Румелијом. У ствари дакле има на Балканском Полуострву велика област, у којој је византијско-цинцарском културом најједначено словенско становништво; оно у многоме заједнички осећа, и боље се између себе споразумевају. Није моје да се упуштам у решавање македонског питања, али држим да је требало обратити пажњу на овај културни моменат, који нико не истиче. Даље је практички од интереса да т. зв. македонско становништво под утицајима српске и бугареске државне организације лако и врло брзо се врати или задобије особине Срба или Бугара још пре нпто се под овим организацијама брзо губе најкарактеристичније одлике византијско-цинцарске културе.

ДЕЦИМ ЈУНИЈЕ ЈУВЕНАЛ.

РИМСКИ САТИРИЧАР.

(2.)

Какав је био под страшним Домицијаном сенат, оно тело које је некад стајало на врху римске државе, и коме је Рим имао највише да захвали за своју величину, показује нам Јувенал у једној причи. Кад је Домицијан мрцварио полуумрли свет, један рибар ухвати у Анкони огромну рибу. Такву реткост он није смео изнети на продају, нити би је ко смео купити. Потказивачи, којих је било пуно и на обалама, доставили би то надзорницима риболова, и ови би одмах рибара за јаку, а рибу би конфисковали, не сумњајући да је она побегла из царевог рибњака. Ето и Палфурије и Армилат кажу да све лепо и ретко што се налази у мору припада двору. Тако дакле наш рибар похита да однесе свој чудни лов императору; није му ништа сметало ни то што је на прагу већ била зима са својим олујама и хладноћом.

Стигавши срећно у Албу, где се тада бавио Домицијан, он буде, захваљујући риби, без тешкоћа пуштен у двор. Ту су се баш били искупили сенатори да изиђу пред цара. Али рибар би раније примљен. „Господару, рече он, прими ову рибу; обичан човек није достојан да је окуси; богови су је сачували за тебе и она је намерно ушла у прећу.“ Може ли бити што јасније? Ипак њему растијаше перје од милине, јер нема ласкања у које ови земаљски богови неће веровати.

Али за толику рибу није било чиније. Зато Цар позове на савет своје великаше, које мрзи и на чијим се лицима осуло бледило од великог и страшног пријатељства његовог. На узвик послужитељев: „Трчите! он већ седи!“ први полети — ничеавши горњу хаљину — Негаз, који је скоро постављен за закупца Риму — јер шта су били префекти у Домицијаново време друго до закупци?

То је красан човек и одличан судија, али је држао да у овим грозним временима не треба најстроже вршити правду. За њим дође Крисно. Он је по срцу и карактеру такав да би био најбољи саветник владаоцу, кад би смео осуђивати свирепост и давати искрено своје мишљење. Али са страшним Домицијаном било је опасно говорити и о времену, а Крисно није имао никад храбрости да стане пред бујицу: он није био човек који ће рећи што мисли, на макар и главу изгубио. Зато је доживео старост од осамдесет година. После њега стигне старац његових година Авит с младим сином, који није заслужио да га цар кратко време затим умори грозном смрћу. Узалуд је он спашао наг у арену и убио нумидског лава. Одавна је право чудо, кад у Риму који племић остари.

За њим пђаше Рубрије: онда Монтан, који се претворио у трбух, и који се због толике гојазности дотле задржао; на Криспин, који мирише на амом колико једва да миришу два мртваца;[1] на Помпеј, који уме још боље од њега да отвара људима грло шапућући тихо императору на ухо; на Фуксо чију ће утробу једном зацело кљувати копци дачански. Напослетку стигоше Катул и Вејентон. Катул је био велико и ретко чудовиште и за оно доба, крвожедна удворица, достојан да проси на мосту, бацајући пољупце колима која туда пролазе. Он је слеп, али се нико више не диви великој риби: окренуо се лево и не може да је се нахвали, а она је десно од њега. Вејентон не заостаје иза њега. „Царе, говори он пророчанским гласом. Ово ти се предсказује неки велики тријумф. Заробићеш неког цара, јер, видиш, риба је из туђине.“ Само је требало још да јој каже место рођења и године.

„На шта велите? Да је исечемо на комаде?“ „Ах, то би била срамота за њу, каже Монтан. Но, треба направити чинију у коју би цела стала. И одсад, господару,

[1] Неки мирис који су стари употребљавали и за балсамовање мртваца.

кад идеш у рат, треба да водиш са собом и гричаре.“ Његово мишљење однесе победу. Јер од Монтана се у оно доба нико није боље разумевао у јелу. За остригу он вам је могао рећи, чим би је метнуо у уста, одакле је. За морског јежа довољно му је било погледати га, па да зна где је ухваћен.

Сраман живот римских клијената морао је јако дирати Јувенала, јер му је он посветио две сатире, и то две од најљућих. Једна је тако страшна, да о њој не смемо ништа више говорити; у другој се описује како патрон понижава клијента, кад га позове на ручак. Боље је и просити, боље је и гледати парче хлеба које је бачено псима него ићи на такве ручкове који су низ срамота. Патрон није изврсно старо вино, док је вино које клијенат добије као спрће. Патрон има чашу од ћилибара украшену берилом, а клијенат обичну чашу; или, ако му даду скупоцену, то иза њега стоји један слуга, и пази да не скине с ње драгоцености. Различни су и послужитељи: клијента служи какав црнац, с кончаном руком, једно од оних лица које не би волео да сретнеш ноћу на улици, патрон напротив има лепог роба, азијски цвет, који га стаје колико није вредело цело покућанство римских краљева. Још сувише, послужитељи клијента нерадо служе. Даље, хлеб који једе клијенат више личи на камен но на хлеб, међутим патронов је хлеб мек и бео као снег. Ракови које служе патрону најбоље су врсте; они што их даду клијенту најпростији су и таман као за задушнице. Клијенат једе зејтин којим се маже неки Бохер, те зато неће с њим нико у Риму да се купа заједно; то је зејтин који чува од гујиног уједа. Наместо фине рибе клијенат добије јегуљу, која је сушта змија. Али кад би нешто такав један клијенат постао од некуд наједанпут богат, како би патрон одмах променио према њему понашање, и како би му одмах постао пријатељ! А још више би га волео, просто би га обожавао, кад не би имао деце нити уопште наследника. И патрон све

што је речено не чини из штедње, него што му прави задовољство то да се клијенат мрзити и љути, та шала и та комедија.

Јувенал је био велики мисогин (женомрзац). Мало је у целој светској књижевности писаца који су писали тако оштро о лепом полу као он. Жене су огрезле у неморалу. Зато он не може да се начуди неком Постуму што хоће да се жени. Је ли он при себи или је полудео? Хоће да погне главу под такав јарам — код толиких здравих конопаца, код толиких високих прозора, и ако му је Емилијев мост пред носом! Шта је немогућно кад се Постум жени, кад највећи прељубник меће на своју луду главу брачни улар, он који се толико пута завлачио у орман, кад би муж наишао? Што је пак најлепше, он хоће жену чедну. Сладак је! Брзо доктора да му пусти крв! У унутрашњости можда и има која таква: али у Риму, где ћеш је наћи? Где ћеш наћи супругу по својој жељи, жену коју ћеш моћи волети без страха? Чедност је одавна, још одмах после Сатурновог златног доба, оставила земљу и повукла се на небо: особито је пак покварености завладала откако се у Рим стекло богатство целог света, пржави и гадни новац. Од тада су зацариле све страхоте раскалашности. Кад се желудац напуни остригама, кад пенушаво вино уђе у лице, на се, око поноћи, пред очима стане таван окретати, изгуби се образ и ни о чему се не води рачуна. Маура и Тулија, пролазећи онда поред старог кипа богиње Стидљивости, не могу а да и то свето место не оскврне. Сауфеја изазива на таквим оргијама и саме јавне женске, и односи над њима победу. Али с Медулином ни она не може да се мери. Онда зове љубазнике. Ако спавају, пробуди их. Нема ли љубазника, дај робове, Ако ни робова нема, узеће сакацију за паре. Рећи ће неко: Али постави јој чуваре, и на врата удри браве... Лепо, лепо, али ко ће те чуваре чувати? Кад се у позоришту представља какав преластив комад, Анулка уздише страсно, као да је

у загрљају, а Тинела — с каквом дубоком пажњом она прати игру! У том тренутку она довршује своје васпитање. Римљанке гину за глумцима и другим уметницима. Ти узимаш жену, да начини оцем овог или оног музиканта. Јест, Лентул китн кућу што може лепше, да једног дана љушка у колевци спна који је њунути гладијатор, Еурнјал. Сенаторовица Епнја побегла је с једним гладијатором чак у Мисир, и заборавила и мужа и отаџбину и, бездушница, децу. И ако је одрасла у богатству и научила да спава на меком душеку од паперја, она није презала од толиких опасности и непријатности далеког пута. Кад се тиче какве часне и праведне ствари, онда им се срце леди, не могу да се држе на ногама; у бешчасним стварима, оне су храбре. Ако муж тражи, боже! како је то тешко укрцати се: онда је мирис на лађи несносан, небо се окреће, и тако даље. Али кад треба бежати с љубазником, желуцу ништа не смета. Па је ли барем тај Сергије, који је Епнји завртео мозак, какав младић у пуној снази и особите лепоте? Боже сачувај! Он је већ у годинама, сакат је у једној руци, насред носа има од шлема грдну чворугу, очи му непрестано сузе. Али он је гладијатор, и то га чини Хнјацинтом! Таквог човека она претпоставља отаџбини, мужу, деци. А њен случај још није ништа према оном што је радила жена цара Клаудија. Јер она је, кад би јој муж заспао, одлазила у једну јавну кућу, где је имала своју собу, на се ту, као обична блудница, подавала сваком који би дошао, примала чак и паре, и последња се враћала кући, жалосна што није могло дуже да траје.

Срећних бракова, по Јувеналу, нема. И најбоља жена није добра као супруга. Замислимо једну која је лепа, честита, богата, роткиња, и из старе и угледне породице — ма да су такве ретке као црни лабудови. Ко би је могао сносити, кад је без мане? На што све њене лепе особине, ако ће ти их непрестано набијати на нос? И још што муж бољи, брак је све већа тортура. Највише губи са женидбом онај који ће бити примеран муж. Ако

ћеш својој жени поклонити целу душу, то знај да ти предстоји најтежи јарам. Јер жена никад не штеди оног који је воли; чак ни онда кад ти одговара на љубав, она ужива да те мучи и пљачка. Тај неће моћи ништа дати ако је она томе противна, ни купити без одобрења њеног, ни продати ако она неће. Она ће прописати с ким ће се он дружити, и по њеној жељи он ће на пример морати да отера свога пријатеља из детињства. И најгори људи праве тестаменат по свом нахођењу; међутим један добар муж мора га правити како му жена каже. Она дакле господари. Наскоро пак, она ће погазити брачни вео и иде другоме. Затим се опет враћа теби. И тако редом. Осам мужева за пет година... (Красан натпис на гробу једне такве жене!). Томе је много крива и њена мати; она учи своју кћер како ће мужа пљачкати, како ће одговарати на љубавна писма, она јој избавља љубавнике и заварава им трагове. Брачна постеља је постала поприште вечите свађе и узајамног пребацивања; у тој се постељи најмање спава. Али најстрашнија је жена кад је штогод крива: она је онда гора од тигрице којој су украли тигрића. Она онда пребацује мужу да има љубазницу, и уз то гуши се у сузама које држи увек у приправности и које може ронити кад хоће. А спромах муж вели у себи: како ме воли. Мило му је што је њена љубав толика и узме је страсно љубити. Међутим кад би тој љубоморној жени отворио фијоку, боже! колику би масу љубавних писама нашао! Ухватиш ли је пак на делу, онда тек да је видиш: на место да се препадне, она те гледа љутито и дрско, и вели: „Зинарај ти колико хоћеш, скидај звезде с неба, сви смо људи грешни!"

На кад је тако, запитаће неко, зашто онда за Ценсенију каже њен муж да је најбоља жена на свету? Зато што му је она донела милијун; за милијун грошa он јој налази милијун врлина. Не гори он од љубави, него му је мираз запалио срце. Она може пред њим намигивати љубазницима, одговарати на њихова писма: она је слободна. Зашто Серторије воли тако страсно своју

жену? Ако хоћеш да знаш истину, он не воли управо њу, него њену спољашност. Нека се појави на њеним образима бора, нека јој кожа постане сува, а зуби нека изгубе глеђ, он ће јој показати пут. Дотле пак она господари. Она тражи од мужа да јој купи све што види код суседа а сама нема. Усред зиме, кад трговци престану путовати по мору, њој се морају доносити испреко мора разни адиђари.

Погледајмо сад ово неколико женских типова. — Љубитељка певања. Од ње не може да остане на миру ни један певач. У рукама јој непрестано музички инструменти. С каквим уживањем она држи прутић којим је њен обожавани уметник ударао у лиру; она га обасипа пољупцима; он је њена утеха. Једна велика дама обраћала се боговима да би сазнала хоће ли цитраш Полијон однети победу. Њу није било срамота да за љубав успеха једне цитре пред олтаром покрије велом главу, да понавља речи које јој је говорио свештеник, и тако даље. И шта је више могла учинити за болесног мужа или за дете за које су лекари рекли да му нема спаса? Но та није још ништа према овој другој. Трчи по целој вароши, застаје код сваке гомилице, уставља официре у ратничкој опреми. Она зна све: зна шта се дешава у свету, зна да та и та стоји у недозвољеним односима са својим пасторком, да је тај и тај заљубљен, зна с ким је она удовица остала у другом стању, и ког месеца. Она прва опази репатицу која предсказује опасност Парћанима и њиховом цару. Она иде од врата до врата, и купи новости (а ако треба, уме и да измишља). У исто време сваком, кога год сретне, дреши своју торбу. Те Пифот се излио и потопио све народе и поља, те тамо и тамо опет десно се страшан земљотрес. Још гора је пак она која тако сурово поступа са својим спромашним суседима. Тргне ли је из сна лавеж паса, она одмах виче: „Донесите брзо штапове“, и наређује да се шибају најпре газде, па онда пси. Још је несноснија учена жена. Чим седне за сто, она почне да хвали Вер-

гилија, упоређује песнике, меће на један тас Вергилија, а на други Омира. С њом не може да изађе нико на крај. Нема тога адвоката, ни бирова, ни жене, која би могла кад је она ту дођи до речи. Рекао би, то се луна у сто тенџера, и окреће сто чегртаљака. У случају помрачења месеца не требају трубе и тепсије; она је у стању својим језиком да спасе месец. За срећу у брачном животу много је боље кад жена нема свога стила, кад не зна баш целу историју, и кад понешто, у књигама које чита, не разуме. Права је беда жена која непрестано прелистава граматичара Палемона, која никад не прави језичке погрешке, која ти цитира ретке стихове, као каква антикварка! Тешко мужу такве жене ако учини пред њом какав солецизам (језичку погрешку)!

А у чему проводе жене време? Већини је главни посао да се лицкају. Да им лице буде лепо, они га облажу дебелим слојем од хлеба, умивајући се млеком од магарице, мажу разним помадама, мирисима, и тако даље. Дође ти да се запиташ, је ли то лице или каква рана, толико га негују. Зато понека има три фризерке: две да је чешљају, и још једну изслужену да надгледа њихов рад. Па како се при том дебатује! Као да је реч о чијем животу или части. Али, преварио би се љуто онај који би помислио да оне то чине ради мужева; боже сачувај, оне се праве лепе због својих љубазника. Мужеви су само за то да исплаћују грдне рачуне за њихове тоалете. Многе су, даље, по ваздан с којекаквим варалицама, фригијским свештеницима, који знају несреће што предстоје, и казују начин на који ће се оне избећи, старе чивутке, које умеју да тумаче вољу вишњег, на јерменски харуспици (врачи) који предсказују по утроби разних животиња (а богме по неки пут и из утробе каквог детета!), на халдејски мађионичари, који из звезда читају будућност. То су ординарни шарлатани, који варају да се хлебом хране; али оне их сматрају за праве пророке и чине све што им они наређују: макар то било и да се усред зиме купају у залеђеном Тибру, или да

на коленима пређу поље краља Тарквинија... Ову страст другe опет задовољавају сановником, који не испуштају из руку, те је већ ножутео.

На како су жене тек свирене! „Оног роба распни на крст, каже жена. — А шта је скривио да се тако казни? Знаш, душо, кад се тиче живота једног човека, не сме се никако пренаглити. — Ала си ти неки дедак! Зар је роб човек? Рецимо да није ништа учинио; али ја тако хоћу, и тако заповедам; моја воља, то је разлог!“ Ако јој муж учини што на жао, тешко слугама и слушкињама: ни криви ни дужни, они ће бити бијени. Неке имају своје годишње џелате. И док ударци падају, она маже лице, слуша шта јој говоре пријатељице или гледа матерњу за хаљину. „Удри још!“ вели она и узме да чита новине. „Још!“ вичe она, али извршиоци не могу више да ударају. Или је фризерка чешља. Њој је већ коса ишчупана и хаљина исцепана. „Зашто је ова шишка тако висока?“ пита она, и говеђа жила почне да ради. Оне купују разна средства којима залуђују намет својим мужевима. Срећа још за оне који од тога не добију беснило, као што је било с царем Калигулом. Оне хоће да насрну на своју рођену децу.

(Свршиће се.)

Н. Вулић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(9.)

„Пола вина пола воде“ као да има и друго порекло, не у немачкој него у француској књижевности. Овај Трифковићев комад, наиме, јако ономиње на две одличне комедије једног врло угледног француског писца XVIII века који је у нас врло мало познат, а то су „Завештај“ (Le legs) и „Љубав и случај“ (Jeu de l' amour et du hasard) од Маривоа. Управо рећи, „Пола вина пола воде“ је комад састављен из ова два од Маривоа, као што ћемо сад видети. Према томе, ако је Трифковић узео за оригинал какав немачки комад, ни тај немачки није био оригиналан.

У „Завештају“ Маривоа, ово је тема. Некакав рођак једног маркиза и Хортенсије рођаке овога, оставио је њима двома четири стотине хиљада динара под условом да или маркиз узме Хортенсију, или да јој дâ двеста хиљада. Маркиз је, међутим, заљубљен у једну графицу и хтео би ову да узме, али не би волео ни да дâ Хортенсији двеста хиљада (а ни Хортенсија не би волела да пође за маркиза него за другог једног). На крају, жртвује новац, и узима графицу, а Хортенсија пође за кога је волела. То је ето, у главном, тема „Завештаја“ (има и других варијација и принова у њој, али ми је у главном непричасмо), у тој борби маркиза између љубави и новца, између графице и Хортенсије. У „Љубави и случају“, тема је ово. Силвију проси Дорант, али, да би је боље познао пре но што закључи ствар, преоблачи се у слугу а свог слугу Пасквина преобуче у своје одело, и тако долази к њој. Силвија, међутим, независно од тога Дорантова постунка и без знања за њ, долази на ум иста идеја, да преобуче своју служавку Лизету у своје одело а она да узме Лизетино. Она то и учини, и

комад почиње, почивајући сав на тако промењеним улогама, а свршава тим да се Силвија и Доранта заљубе једно у друго, у пркос својим промењеним положајима и не знајући за ту промену. Тежиште комада лежи у томе како се развија љубав између Доранта и Силвије, али је тема његова у промени положаја између слугу и господара, и та нас тема овде занима, у овој маленој паралели између Маривоа и Трифковића. Трифковић је, наиме, узео (он сам, или преко немачког писца) ове две основне идеје из Маривоа (задржавши ону из „Завештаја" као основну), унео друге варијације и, врло вешто, из обадве начинио нов комад. Код њега, наиме, има неки Грга Свирчев (није му баш име најелегантније; уопште, код наших писаца нису имена најпробранија) који оставља тридесет хиљада форината Лази Поповићу и удовици Марији Петровићки, али под условом да се узму. Ако се не хтедну узети, гласи даље тестаменат, наслеђе иде на неке добротворне цељи; ако једно од то двоје не хтедне, онда оно друго лице добија половину наслеђа, а друга половина иде на поменуте „цељи". Ни Лаза ни Марија, међутим, неће да се узму, као ни тамо маркиз и Хортенсија (само су други мотиви) али неће ни да изгубе наслеђе, и сад гледају да једно од другог измаме непристанак, не би ли тиме добили новце а искључили брак. Цео је комад у тој борби и вараљу као од прилике и у „Завештају". Да би пак у томе успели, они обоје (сад долази мотив из „Љубави и случаја") промене одело и улоге са својим млађима, Лаза са својим слугом Јованом а Марија са својом собарицом Софком (све је то такође с незнањем обостране промене), и натерају своје млађе да се што мање допадну једно другоме. Ипак зато, Лаза и Марија се узму чим дознаду за промену (грациозно је изведено како они то дознаду, и то је сасвим независно од мотива из Маривоа), и тако свршава комад. Као што се види, „Пола вина пола воде" (овај наслов лепо одговара комаду, само ми нисмо имали

времена да и то покажемо) је комад састављен из поменута два од Маривоа.

Састављен је, и то се могло већ видети, вешто и добро. Интрига је лепо изведена (једино не ваља што Лази пада на ум да слугу пресобуче тек кад су обоје дошли у удовичин стан; код Маривоа је то природније), ефекти добро срачунати, ситуације пикантне и вешто припремљене, интерес увек јак и свеж, крај комада грациозан. Дијалог је још бољи, и његова пикантност само појачава ону која је у ситуацијама. Шпак је много заостао од дијалога у Маривоа, али је, не треба заборавити, дијалог у „Љубави и случају“ ремек дело финоће, пикантности, грације и духа, јединствено у француској књижевности а којем нема равна ни у којој другој.

Сем ових комедија о којима смо до сад говорили, има још две од Трифковића, а то су: „Мило за драго“ (1 чин), играна први пут још 1870 године, неоригинална у осталом,[1] и „Ни бригета“ (2 чина), играна први пут 10 децембра 1872,[2] такође неоригинална, јамачно превод и прерада комедије „In Sanssouci“ од раније поменутог К. А. Гернера.[3] Али те две комедије нису штампане, и ми

[1] Чији је ово комад, не можемо сигурно утврдити. Г. Живаљевић наводи да је то прерада немачке комедије „Ein Glas Wasser oder dir wie mir“, али не каже од којег је писца; „Поменик... К. С. Н. Позор.“ бележи да је комад од Сиродена, Тибуста и Делакура; на рукопису овог комада, који је у К. С. Н. Поз., стоји да је комад „од Рогера“. Највероватније је да је комад збиља од тог „Рогера“ (у биографијама оне тројице француских књижевника нисмо могли наћи ништа слично Трифковићевом „Мило за драго“). Само, који је то „Рогер“? У „Вадемкуму“ стоји да је „Dir wie mir“ (под насловом „Ein Glas Wasser“, има поред Скрибове комедије, још две, немачке, обе у по пет чинова, комедија, у једном чину, са три лица од којих једно мушко а два женска (код Трифковића има, поред Милана, Чолићке и Софке, још и „један слуга“; дакле једно неважно лице више), и да је комедију написао L. Roger. Међутим, немачког писца, тога имена, нема, колико ми знамо, никако, а има један француски, и то је Jean François Roger (1776—1842) који је писао многе комедије (в. о њему *Lenient*, La comédie en France au XIX siècle, I, 196—103) и између осталих једну с насловом „La Revanche“, писану 1809, али која је у три чина (*Vapereau*, Dict. des littératures). Је ли *то* оригинал Трифковићева комада?

[2] „Позориште“ за год. 1872, стр. 340.

[3] Овај комад Г. Живаљевић означава као рађен „по талијанском“. Међутим, „Позориште“ (1872, 340), „Поменик... К. С. Н. П.“, и позо-

о њима нећемо говорити, према принципу који смо утврдили и којега смо се једнако у овим нашим чланцима држали.

Кад се погледа на целокупни рад Трифковићев и значај његов за развој српске драме, може се рећи да је српска комедија с њим учинила знатан напредак. Са невероватном брзином и лакоћу, Трифковић је дао за четири године дванаест комада који се одликују великом вештином композиције, брижљиво спремљеним и интересантним ситуацијама, живим и пикантним диалогом, и који су каткад ремек дела грације, укуса и духа. Уносећи ове особине у српску комедију, Трифковић јој је дао довољно драži и лепоте да се може накнадити губитак који је учинио напуштајући, иза Стерије, лепо почету комедију карактера.

Кажу да Трифковић није био оригиналан него да је само преводио и прерађивао туђе комаде. Колико је то истина, ми не знамо. Само, докле год се не саопште поуздани резултати о неоригиналности овога писца, критици је дужност веровати у оригиналност његову.

IV.

Милован Глишић.

Између свих писаца комедија који су се појавили и радили у осамдесетим годинама, а који су по вредности далеко заостали за Стеријом и Трифковићем, најкарактеристичнији и најбољи је Г. Милован Глишић. Г. Глишић је врло мало радио на комедији, али је ипак и тим маленим својим радом успео да буде бољи од својих су-

ришни рукопис означавају ствар овако: „Ни бригеша... *по талијанском написао Гернер и Белије*“. Гернер одиста има комедију „In Sanssouci“, 2 чина, са 18 мушких лица (код Трифковића, 12) и 1 женским (код Трифковића, 5), и то одиста може бити оригинал Трифковићеве комедије (већи или мањи број лица, специално за ову комедију, није од пресудне важности; то је јасно сваком који познаје комад), само што ми то за сад не можемо рећи јер је нисмо имали у рукама. Додајмо још да нам „Белије“ није познат, по речницима за књижевност, ни као немачки ни као француски писац.

временика и да обележи једну нову етапу у развоју наше комедије. Он је, наиме, први почео у нас комедију из сеоског живота у Србији. Уз приповетку која је у то време тај живот узела сликати, он је почео комедију истога правца.

Прво и главно дело Г. Глишића је она архипозната „Подвала“ (5 чинова), играна први пут 23. априла 1883. која је имала врло популаран успех и врло хучан одјек где се год играла.

„Подвала“ је одиста, у оним главним и битним деловима својим, једна слика из сеоског живота, нова, свежа, оригинална. Она је, у осталом, и слика једног од најважнијих момената тог живота, наиме невоља сељачких од додира њихова са рђавим светом варошким или полуварошким. Слика је та јака, црна, сурова, свирепа, и оставља мучан утисак као (не наводимо овај пример из жеље за књижевним компарацијама, ни у намери да указујемо на вредност Г. Глишићева комада, него само да одредимо врсту утиска) „Ђорђе Данден“ од Молијера. Одиста је мучно и тешко пратити онај развој Живанове историје у „Подвали“ и гледати у какво зло упада све више овај бедни сељак мамљен и варан од Пунавца зеленаша, и Пеше који је скоро разбојник колико је без душе и срца. То је историја двају без душе и трећег без главе. Историја мало претерана, можемо рећи, ма колико нам кратно то право Г. Глишић својим познатим предговором у којем онако категорички претпоставља суд људи који познају наш паланачки живот суду књижевне критике. Живан је изузетно безазлен и неактиван: он н.пр. четири месеца не каже свом рођеном брату, који се у осталом јако заузима за њ, да му је признаница коју је дао Пунавцу, украдена (пореди крај II. чина и 3. сц. III. чина). Његова је несрећа од врло великог ефекта и мучног утиска, али је и мало изузетна, претерана, намештена, не у свима појединостима довољно разумљива.[1]

[1] Слично овоме, али истинитије, израдио је Г. Глишић однос између оног сиротог свирача Среје и богатог каишара газда Милуна који онога бездушно експлоатише, у својој јакој приповеци „Свирач.“

Слика ова била би још од већег ефекта, и имала би више истинитости и јачине да Г. Глишић није жртвовао тачно сликање живота једној јасно израженој тежњи за комичним ефектима популарног и вулгарног рода. Услед те тежње, он је изопачио карактер Пупавца и у многом одузео му истинитост, јачину и свежину. Пупавац је каишар, зеленаш, глобаџија, зликовац један, „пијавица народна“ како би се рекло у старом стилу, која упропашћује безазлене сељаке на најгаднији начин без једне мрве сажаљења: такав се одмах приказује, и такав је у главним сценама са Живаном. Такав је имао једнако и остати, у тој боји, у тој фигури. Комедија би била још суровија можда, страшнија, али и истинитија, оригиналнија. Али Г. Глишић је такву комедију, боље рећи такву драму, окренуо одједанпут у једну сасвим отворену шаљиву игру, у чисту шалу, у лакрдију популарних ефеката и звучног смеха, и за главно лице те лакрдије узео баш тог истог Пупавца који би, да је истинитије рађен, имао да буде страшан тип, зверски. Одиста, фигура тога Пупавца колико год постаје комичнија, толико мање истинита. Прелом је врло нагао и неоправдан од оног Пупавца са Живаном где је чист зеленаш (I чин), ка оном Пупавцу кад разговара са женама и девојкама где је потпуна будала (II чин). Ма колико се водило рачуна о његову надпгосподству, о жељи за маниримa и углађеношћу, не може се разумети тај прелаз његов од препредењака до будале, и нама остаје само да жалимо што је тај чудни прелаз учињен из жеље за једном комиком која није била врло за преноруку и ако је некад имала своју врло бурну популарност. Ми сматрамо да би боље било да жеља за том комиком није кварила тај тип кад су она друга два (Живан и Неша) која с њом сачињавају главне личности комада, озбиљније и пажљивије рађена. Нарочито Неша који је врло добро рађен, и који представља тип једног чисто нашег, специјално ваљевског, подвалаџије, што се у осталом тек рађа и развија. Његова би улога према Пупавцу (а то је она пета

коју Дорант има према господину Журдену у „Пучанину властелину“) могла, у осталом, остати у главном иста и кад би се Пупавчева фигура изменила како горе рекосмо.

Ми рекосмо мане „Подвале“, и оне су по нашем мишљењу главне, најосетније, које највише кваре комад задирући у оно што је у њему најбоље. Али поред њих има и других, које одају овећу невештину пишчеву, али које нису од толиког утицаја на суштину комада. Мислимо на рђав склоп комада, на велику претрпаност фабуле, на неједиство предмета и композиције, на јачу неумешност пишчеву у састављању интриге и мотивисању радње. Ми замерисмо раније Трифковићу што је у „Избирачици“ претрпао интригу и нашао теже и заметније мотивације радње, али то је било само код једног комада, и те мане нису у тако великој мери осетне као овде. Никад, међутим, не би Трифковић овако саставио комад као Г. Глишић „Подвалу“. Г. Глишић је у „Подвалу“ унео неколико предмета: и Живанову историју са зеленашима, и превару Пешину над Пупавцем, и анегдоту о броју двадесет и пет (Г. Глишић се није могао ослободити своје интересантне и симпатичне хумореске о „злослутном броју“), и аферу Петкову и Перину са њиховим односима и пасквилама о њима, и најзад љубавну драму учитеља Ранка (као да је нужно да у сваком комаду има љубави!) коју је још гледао да нарочито отежа разним компликацијама (Сретен прво не пристаје да дâ кћер Ранку на онда пристане, Смиља је учињена маћехом Милкином само да се што више развије ова „излишна љубав Ранка и Милке“). Отуд у „Подвали“ нéт шест предмета од којих је бар половина излишна; отуд, мотивације радњâ неспретне и гломазне: отуд, интрига претрпана, набацана, искривљена. Ипак зато, „Подвала“ остаје један оригиналан и пријатан комад: у њој су скоро сви мотиви нови, узети из сеоског живота који дотле није био драматисан; у њој још има доста хумора.

Сем „Подвале“, написао је Г. Глишић још једну

комедију, и исте године кад и ону прву, а то је „Два цванцика“ (4 чина), играна први пут 12 новембра 1883.

Сваки зна ону лепу и веселу народну причу како су се два побратима посвађали и дуго гонили око два цванцика што је један од њих остао дужан оном другом, на дужник измишљао сто начина да превари повериоца те да му не врати дуга а овај се опет узјогунио да добије тражени новац, док се најзад случајно, у једном страшном моменту (ноћу, међу разбојницима, у цркви, где се дужник претварао мртвацем да би га се побратим окануо, а тиме случајно поплашио разбојнике који су делили некакав плен) не погоде да као два цванцика урачунају једну кану коју је дужник тад отео једном разбојнику, и поклоњио свом побратиму. Ту причу драматисао је Г. Глишић у својој, опет из сеоског живота, комедији „Два цванцика.“ Драматисао доста слабо, у осталом. Тој теми придодато је неколико безначајнијих мотива, и лепа и лака анегдота народна подоста се изгубила у овећој множини неутралних места и излишних епизода. Г. Глишић је сматрао за потребно да у комад унесе и љубавне сцене и историје (Миња, један од побратима, заљубљен је у Сару, храњеницу богата сељака Вилимана), и два три друга мотива из сеоског живота, а све то нити је било потребно за главну тему, нити је иначе рађено снажно и оригинално. Карактеристично је још да та комедија, по изузетку од осталих дела Г. Глишића, нема скоро ни мало хумора, што још више отежава ток и интерес њен (лепо је оно место кад Мацан биров говори о лоповима).

После ове комедије, Г. Глишић је престао писати за позориште, и комедија из сеоског живота прешла је, на жалост, у много невештије руке, које су је у многом покварile и понизиле. То је штета, и ми због тога жалимо што је Г. Глишић комедију потпуно оставио.

(Наставиће се.)

Павле Поповић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Ибзен и Метерлинк, од Жоржа Леневеа.

(Крај.)

II Морис Метерлинк је песник, филозоф и драматичар.

Напредан дух, слободан мислилац, али не револуционар, не проповедник. Као Ибзен, ослобођава индивидуалност, али без догме и тенденције апостолске: више као психолог и као поета.

Наше *ја*, наша *душа*, наш унутарњи живот, — врло компликован и неограничен својим простираљем као природа чији је део — сложен је из хиљаду видљивих и невидљивих појава. Невидљивих каткад, али врло природних; натприродних само несвесном и површном духу који не уме да их издвоји и схвати у гомили малозначајних појединости и укорењених заблуда спољног, привидног живота, на који се ограничава свакодневно скучено искуство. Метерлинкове сензације живота не заустављају се на тој површној стварности. Као музика, Метерлинков свет простире се преко првих и сурово ограничених форми, до непознатог и невидљивог, до бесконачног. То је глас чије се вибрације преносе далеко, не губећи се, остављајући трага у атмосфери којом су прошле, на предметима којих су се дотакле, као што прстен чува белегу оних који су га носили; то је говор безживотних ствари, глас душе која говори „као што статуе гледају", глас ћутања, неисказане мисли коју познамо не чувши је и с којом се разговарамо не говорећи; то су слутње и претказања; то су оне многобројне необичне и неодређене сензације као неких рудиментарних виших чула, којима опажамо каткад оно што у незнању и заблуди зовемо надчулним и фаталним, а што је врло човечанско и природно: то је хиљада оних танаких испреплетаних

кончића наше мисли, искуства и нагона, из којих је склопљено наше *ја*, наш унутарњи живот, *наша судбина*.

Наша судбина је у нама, или Метерлинковим речима: Наша судбина састоји се много више у начину којим смо ми кадри да посматрамо једне вечери небо и његове различите звезде, људе који нас окружују, жену која нас воли и хиљаду мисли што се покрећу у нашој глави, него у несрећном случају који нам отрже љубав, припрема тријумфални улазак или нас подиже на престо... Имати самосвести, за највеће људе, то је имати донекле свести о својој звезди, о својој судбини. Они знају један део своје будућности јер су они већ један део те будућности. Они имају вере у себе јер они знају још данас шта ће догађаји постати у њиховој души...“ Наша судбина је у нама, у начину којим наша мисао, наша савест, гледа свет око себе: празан, мали или узвишен, ако је она празна, мала или узвишена, свет који је одблесак њен, или како каже Метерлинк: „Ништа нам се не догађа што није од исте природе од које и ми...“

Живот је дакле познање судбине, истраживање, „освојење непознатог, читава једна уметност, и према томе једна непрестана борба противу свега што спречава ослобођење наше индивидуалности, живот је дакле ослобођавање сазнањем истине“, и тиме је живот приближавање лепоме, доброме, савршеном: само је истина лепа и само је добро истинито.

Живети у истини, то је живети у пуном зраку, живети потпуним животом.

За ту велику еманципацију потребна је љубав живота, љубав — први принцип Метерлинков, потребна је непрекидна тежња добру и истини, неуморна будноћа мудраца, неуморна воља. Није довољно само бити добар. „Треба неизмерно хтети добра да бисмо отклонили мало зла. Ниједна сила на овом свету није осуђена на већу пропаст него ли идеја која треба да сиђе у свакидањи живот; зато је потребно бити херојчан у својим мислима

да бисмо били бар сношљиви или нешкодљиви у својим делима."

Треба делати, не уступати, не предавати се: као што је Амиел мало пред смрт узвикнуо: „Ко ћути, заборављен је; ко не наступа, уступа; ко не напредује, опада; ко се заустави, премашен је, прећен је, прегажен је; непомичност је почетак краја, то је страховити предзнак и претеча смрти. — Живети, то је дакле утврђивати се, противстајати уништењу, болести и расулу нашег физичког и моралног бића. Живети је непрекидно хтети, и посведневно обнављати своју вољу."

„Делати, рећи ће Метерлинк, то је мислити брже и потпуније него што то мисао може чинити. Делати, то више није мислити самим мозгом, то је мислити целим бићем. Делати, то је затворити најдубље изворе мисли у снове, да бисмо их отворили у стварности. Али делати не мора бити тријумфовати. Делати, то је и кушати, чекати, стрпети се. Делати, то је и слушати, прибирати се, ћутати..."

* * *

Рељефније истакнуто у поетским сликама и симболима, и пуније развијено, ово би било неколико општијих филозофских идеја Метерлинкових дела, и поглавито двеју књига морално-филозофских размишљања: „Ризница нишних" и „Мудрост и Судбина".[1]

Исти поета и мислилац у стиховима и драмама.

[1] Неколико општијих идеја, највише, јер нема можда дела из кога би било теже извући један кратак и прегледан извод мисли него што је то из филозофских компликација Метерлинкових.

Морис Метерлинк почиње стиховима „Топле стакларе" (Serres chaudes), који су остали једно од најкарактеристичнијих дела у целој његовој доцнијој еволуцији. У њима је већ оно узнемирено љубопитство мисленог поете за компликованом психологијом страсти, за необјашњивим појавама живота, за непознатим. Он се удубљује у филозофију од Платона и Марка Аврелија до Канта и Шопенхауера, филозофију женевљанина Амиела и Скандинавца Сведенборга, он трага у свима религиозним апостолима, од индијских Зенда до Христа Назарећанина, преводи фламанског мистичара Вејеброка, Хела, Новалиса. Резултат свег

Позориште треба да буде одблесак живота, и то не овог површног, привидног, у ком бића „живе и делују изван себе“, већ правог, јединог *нашег*, унутарњег живота „Показати оно што не видимо, оно што је у нашим бићима сакривено за наша чула, судбине које сваки испреда својим сопственим рукама и које се, кад се дигне завеса, почну гомилати као облаци над главама, да на крају заврше страховитим катастрофама: представити нам материјално тај непознати свет посредством једне сценичне вештине, као што се деца посвећују науци сликама: такав је драмски начин у Метерлинковим „марионетским драмама“, како их је он скромно назвао.

„Дошао сам на мисао, излаже он у својој „Ризници ништих“, да један старац, посађен у својој наслоњачи, који ту под лампом шпчекује, ослушкује и не знајући све законе што владају око куће његове, који тумачи и не схватајући оно што садржи то ћутање врата и прозора и тај нечујни глас светлости, који — погнуте главе у тој тишини и инспирисан присуством своје душе — и не слути да све силе овога света суделују и бде у соби као пажљиве служавке, и који не зна да нема једне звезде на небу нити једне душине силе који су равнодушни у покрету једног очног капка који се спушта или једне мисли која се роди — дошао сам на мисао да тај непомични старац живи доиста једним дубљим, човечанскијим, потпунијим и општијим животом...“

Тај прибрани старац, симбол Метерлинковог мудраца, то је слепи деда у *Незваној гошћи*. — У слабо осветље-

тог необичног хаџилука је књига „Ризница ништих“ (Trésor des Humbles). Из те прве неодређене и мистичне атмосфере Метерлинк еволуише реалнијим филозофским размишљањима у „Мудрости и Судбини“ (Sagesse et Destinée).

У књизи „Живот пчела“ (1901) је покушај једног новог Метерлинка: покушај једне врло савесне и трезвене уметности, једног брижљиво траженог стила, с тежњом скоро за једним лирским артистичким ефектом. О њој и о последњим делима Метерлинковим. „Сарањени храм“ (Le Temple enseveli, 1892) и „Monna Vanna“ (драма, 1902), није могло бити говора у књизи Леневеовој и у овом прегледу.

ној соби, за столом окупљена породица бди над болесном породицом која се ту у другој соби мучи, од неколико дана већ, између живота и смрти. Вечерас, болесница је заспала мирнијим сном, и лекар је дао наде. ...И у кући све је као успавано једним преданим, жељеним спокојством људи одахнулих после толиких ноћи, брига, и зебњи. Напољу је такође тихо и мирно вече... У врту, при месечини чује се још славуј, и лаки ветрић обара суво јесење лишће... Одједном све се ућути. Лабуди су у страху запливали другој обали, рибе су зарониле... При свем том, нема никог, нас би залајао ...али ко зна? У собу продире хладноћа, светиљка трепће и тули се, врата према врту не могу да се затворе, ...оставили су их ваљда дуго отворена на влази. Затим се чује оштрење срна, ...то баштован у очи недеље коси траву око куће... Не маре сва та објашњења; немир је обузео душу и она тражи, страхује, предосећа. Док су сви за столом безбрижни, несвесни, старац је прибрао своју погнуту главу, он ослушкује, пеитује то страховито ћутање, те неразговетне гласове. Он једини чује плач, кораке који се приближују..., док се најзад из болесничине собе над којом породица бди, не зачује детиње плач и дувна не објави са врата, немо, знаком крста, да је незвана гошћа дошла и однела болесницу са собом.

У *Тентажиловој смрти*, мали Тентажил, последњи потомак утамањене породице, доведен је, не зна ни он како, у кулу старе гадне Краљице, кулу из које још нико жив изишао није... Сестра Беланжера, Игрена и стари Агловал зарекли су се да га спасу од несрећне судбине и бде над њим. У један мах чују се кораци: то су слушкиње Краљичине, и врата већ попуштају... Али се онаке посланице повлаче пред молитвом и будним бдењем чувара Тентажилових. Мало затим, када се сви успавају, безбрижни што је опасност прошла, оне ће наново напћи, одвити руке којима је Тентажил обгрљен и исећи косе у које су се у страху закопале руке детиње. После тога, плач, врисак, чупање косе, ништа помоћи неће... Игрена.

рашчупана, изван себе, са светиљком у руци гони отимаче кроз мрачне сводове двора, до одаја Краљичиних. Ту, пред тешким окованим вратима, застаје она немоћна, у очајању, ломећи се о њих, дерући нокте, плачући, молећи, храбрећи несрећног Тентажила који се унутра отима, гуши, јеца:

— „Ухватила ме је за гушу, дави ме...

— Отимај се, брани се, рашчупај је...“ Све слабији непрекидани плач, затим тресак једнога тела, и Тентажил се ућутао... светиљка се у руци Игреинној угасила, и она јецајући нада онесвешћена крај врата...

У *Мирном опкопу*, опет, једна породица бди крај ламне: отац крај ватре, кћери везу, дете дрема у рукама мајчиним. Једна од сестара ван куће је, и очекују је тек сутра... И док ту они седе безбрижни и спокојни, не помишљајући на карастрофу што им лебди над огњиштем: један старац и странац ушли су у башту, гледају „горе у ту успавану безбрижност, и не знају како да им објаве страховиту несрећу што их је снашла, јер ево за њима доноше тело неочекиване утопљенице... Кад престрављени сви излете из куће, дете остаје сáмо у колевци, њега се једино није дотакло страшило смрти...

У *Слепцима*. Метерлинк хоће једним очигледнијим симболом да представи ту несвесну преданост ћуди судбине, то страховито, фатално слепо веровање. Гомила слепаца залутала је у једном непознатом крају шуме, и чека вођу, кога је нестало. Међутим, он је међу њима, само мртав. Несвесни, навикнути да буду вођени, они и даље чекају, узнемирени, у страху, први пут остављени себи самима, неосвећени у тајну пута.

Кнегиња Малена је једна од најранијих дела Метерлинкових и с приметним реминисценцијама из Шекспира, или како је он сам признао: „један комад на Шекспиров начин, за позорште марионета.“ Такве су и марионетске драме: *Пелеас и Мелизанда*, *Аладина и Пало-*

мид, Аглавена и Селизета:[1] поетске бајке пуне простоте и ведре свежине природине, и уследњих каткад магловитог симболизма, мрачних и необузданих фантастичких слика, детиње наивне нежности и магбетских страхота, и увек пуне љубави, пуне поезије.

Том речи, поезија, обележена су сва дела Метерлинкова. Пре но што је драматичар, Ибзен је филозоф: пре свега, Метерлинк је поета.

Мислилац неједнак и неодређен у своме филозофском еклектизму, у основи мало оригиналан у својим идејама; драматичар непразњен и скоро наиван у својим фантастичним марионетама, нејасан у својим далеким симболима; али поета увек врло особено изражен једним силним, дубоко поетским темпераментом, једним врло осетљивим и упечатљивим унутарњим животом, који је умео дати, свему што је примио у себе, особеног и интензивно свога израза.

За Метерлинка филозофа и етичара свет је одблесак душе: тај одблесак душе дао је у својим делима Метерлинк поета.

*

Као Ибзенов Солнес, нови грађевинари подижу храмове новим религијама... Живот и Геније обнављају се новим формама, преображујући се и тражећи се као Пер Гинт, кушајући као Метерлинков Старац да проникну дубље у неразговетне гласове свога опредељења. Филозофија хоће да постане више филозофска, човечанство више човечанско, морал моралнији: уметност, огледало живота, куша да га ухвати дубље, пуније, истинитије.

У еволуцији уметности, позорište, једна од најживљих и најпопуларнијих грана њених, најспорије је и најконзервативније. Оно је данас назадније од других књижевних радова духом и формом, својим представни-

[1] Драму *Седам Кнегињица* Леневе не анализе због њене претеране нејасности. — *Пелеас и Мелизанда* дала је либрето композитору Клоду Дебисију, и прошлог месеца играна је први пут као „лирска драма“ у Количној Опери у Паризу.

цима и укусом публике. Публика која чита Толстоја и смеје се љубитељима Октава Феље-а и Жоржа Онс-а, у позоришту још гледа Скриба и Сардуа. Из тих комада састављена је јача половина репертоара Француске Комедије, прве светске позорнице и „музеја француске драмске уметности“, где у оној скромнијој половини треба да добију места Корнељ, Молијер, Расин, Рењар, Волтер, Виктор Хиго, Мисе, Дима, и — модерна драма!

Еволуција драме спора је. Роману, стиховима, музици и чак сликарству отворенији је данас пут слободном развићу. Књига је еманципована, демократизована; она је данас већ једна врста новине и трајније журналистике, избацује се сваког дана, допуњује, преправља лако и неосетно, доспева до сваког непосредно, свакога дана и у свако доба, осваја полагано, као концентричним круговима, од индивидуа ка већим целинама. Судбина драме везана је, прво, једном тежом и сложеном уметничком формом, за коју књижевни таленат није довољан, тако да је један од најпознатијих позоришних критичара поставио драми као прву погодбу у калупљењу рутину *заната;* судбина драме везана је представљачима, везана местом, временом, публиком, једном одвећ сложеном и посредном процедуром, хиљадама погодаба у којима је лична иницијатива од слабога значаја. Њеној обнови треба много.

У Француској, нарочито, где је позориште једна од најбољих грана народне уметности, и где су те укалупљене форме и рутина скоро освећене славним традицијама, новине освајају тешко; а кад још долазе са стране, крштене су именом националне јереси. Отуда ваљда Ханри Бек у Француској Комедији не може да добије места поред реприза Сардуових, и отуда се ваљда у земљи са најбољим позориштем најмање игра Шекспир. Да није у томе и једно од најглавнијих објашњења непријатељској хладноћи с којом су у Француској примљене прве представе Ибзенових драма? Леневе тако мисли, и мисле и други пријатељи Ибзенови.

Прва, „Сабласти“ (1890), је „болнички симболизам“. Поводом друге, „Дивље патке“, списходљивија критика налази да је Ибзен „мрачан, збркан, комликован и увијен... *Али има опсервације као Лабиш, и позоришног инстинкта као „У Енери“!...* Леметр, између репутације једног ведрог и еманципованог духа који у свему уме наћи лепоте, и планинвог околишења неког онитег, популарног, и неодређено националног мерила, с много резерва разазнаје нешто у тој литератури „магловитог севера“. Сарсе, без устезања, у осталом врло искрено, не види ништа у свој тој галами Ибзеновој, и задовољно ињеска глумици Брандесовој која после једне представе, (Хеде Габлерове, мислимо) пише Сарсе-у: да је, изгледа, добро играла, пошто су је толико изазивали, „али да од целе улоге није ни речи разумела“.

Од тада се доста ствари изменило. „Слободно позориште“ (Théâtre Libre), коме су данас наследници „Антоаново позориште“ и „Дело“ (Théâtre de l'Oeuvre) успело је, благодарећи једном емшљеном, дубоко реалистичном тумачењу дела Ибзенових, да покаже и широј публици да норвешки драматичар није само један „збркан талент“. Дела Ибзенова од тада преведена су већ сва на француски и, ако се још нису одомаћила на позорници, читају се и позната су. Критика је имала времена да се у дискусији о делима Ибзеновим, као о свима покушајима новије драме, постави на једно слободније, шире и, више или мање, филозофско земљиште.

И књига Леневеова о „Ибзену и Метерлинку“ куша да једним ширим и, нарочито, симпатичнијим погледом осветли и препоручи читаоцу дела ова два модерна драматичара.

Тачан и лепо развијен моменат у њој и ако наглашен можда нешто одвећ једнострано, то је мислена страна Ибзеновог и Метерлинковог позоришта. Нека остане у питању колико је у тим покушајима филозофске драме а још врло мало нађен један нов и доследно изражен драмски облик: Ибзенова револуционарна драма, на пример,

вуче још за собом много позајмљених и застарелих драмских средстава, а драмама се једва могу назвати Метерлинкова психолошка и симболична сликања. Али Ибзенове драме и Метерлинкови покушаји нису само неколико добрих огледа нове драме: они покрећу читаву једну еволуцију рода. Ако позориште не може, и неће остати једна експериментална катедра идеја, од огромног је значаја да их оно препороди једним истинитијим, дубљим и драматичнијим животом, животом страсти и идеја свога времена, и, једном речи, да доба Толстоја, Вагнера, Родена, доба које има свој роман, своју поезију, своју филозофију, свој морал и своју религију, — добије и своју драму.

То наглашава књига Леневеова. Она је врло страсна и полемична у својој симпатији за еманциповане духове чији значај писац хоће што убедљивије да истакне пажњи читаоца. Отуда је написана стилом пуним полета и речите топлине, често течним, и увек артистичним, импресивним, без уобичајених клишеа и фразеологије, каткад пре одвећ смело оригиналним но баналним. И, отуда, са те своје страсности, она је неминовно, у своме тумачењу и оцени, покаткад једнострана и ненотпуна.

У основи, књига је пошла да дâ више филозофску но књижевну анализу дела Ибзенових и Метерлинкових: то је очевидна тенденција, али без нарочитог и доследног система. Писац на пример, не следујући сâм до краја непомирљивом индивидуализму Ибзеновом, задовољава се, без дубље дискусије, узгредним, врло неодређеним и дискретним резервама, или искључивом анализом уметничког ефекта. На другим местима, најчешће, он не исцрпљује чисто књижевну оцену, задржавајући се само на филозофском тумачењу. Тако је мало, и узгредно, анализан наивно упрошћени стил и конструкција Ибзенове драме; еволуција Метерлинкова од првих збрканих компилација и реминисценција мистичне филозофије, и, постанак и хронологија дела само су додирнути; техничка позоришна страна запемарена је потпуно, итд. итд.

Да се све то пуније обухвати, поред рада мирнијег

и са општијим задатком, треба и више простора од једне обичне књиге, и далеко више, разуме се, од овог „Гласниковог“ прегледа. За ту детаљну анализу, поред специјалних студија, погодни су листови позоришне критике, којима ће ваљада и наше Народно Позориште почети једном давати интересантнијег и књижевнијег предмета.

Дотле, нека је ово један најопштији летимичан преглед Ибзенових и Метерлинкових дела, један разговор: ако се хоће, о двојици значајних модерних писаца, поводом једне занимљиве књиге.

Милан Грол.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Неколико докумената о вјековној независности Црне Горе, приредио Марко Драговић. Прештампано из „Књижевног Листа“. Цетиње 1901. 4° (у формату „Књиж. Листа“). стр. 20.

Питање коме је г. Драговић наменио ову књижицу — а то је питање о карактеру политичког положаја Црне Горе према Турцима у прошлости — јесте једно од најтежих, од врло тугаљивих а уједно и најинтересијих из историје Црне Горе.

Све до појаве Montenegrina архим. Руварца, и при свем том што се више пута наглашавало, како је политички положај Црне Горе према Турцима за неколико прошлих столећа био сличан положају осталих српских крајева, сматрало се стално да је ова српска покрајина, још од престанка владавине Црнојевића у њој, била независна од Турака и да је била држава потпуно самостална са теократском владавином. Али архим. Руварац у поменутом спису покушао је да покаже како је такав суд погрешан и да је Црна Гора била потчињена Тур-

цима као и други крајеви српски. На како је такво тврђење потекло из пера једног од најугледнијих представника критичног испитивања прошлости нашег народа, и у исто време им се ништила очувана традиција о изузетном положају те покрајине српске и вређало једно пријатно осећање код Србина при помисли како је један део његове отаџбине био непотчињен Турцима и слободан чак и у доба кад су Турци озбиљно претили Риму и Бечу, кад су јевропске и азијске државе стрепиле од њихове моћи, отимале се о њихово пријатељство, на у томе од порте подносиле најтеже увреде, само да га не покваре — то је разумљиво зашто је суд архим. Руварца напшао на негодовање и изазвао покрет не само у јавном мишљењу но и код познавалаца прошлости српскога народа. С тога се и нашло доста бранилаца ранијега мишљења, противнога Руварчевом, на су потом из тога проистекла права два табора: један за мишљење Руварчево и други против њега.

После појаве Montenegrina било је списа у којима се истицало једно или друго мишљење. И један од радова којима је задатак да оборе Руварчево гледиште о политичком положају Црне Горе према Турцима у ранијим столећима, јесте ова књижица г. Драговића. У њој се писац подухватио врло похвална посла: да утврди раније стечено мишљење о независности Црне Горе. Дакле, задатак је пун хвале. И кад сам први пут прочитао натпис овог прилога истакнутом питању, очекивао сам да ће она колико било допринети да се дође до што јаснијег суда. Али преварио сам се у очекивању. И то не велим из разога што је писац узео на нишан деструктивни карактер студија о Црној Гори „грчетешког архимандрита Илариона Руварца и српјанског гимназијалног професора Томића", већ што видим како г. Драговић не схвата тежину овог питања и малу вредност докумената, који нам не пружају ничег ни новог ни корисног за решење питања коме су намењени.

Ови документи нису нови. Шта више, ово није први

пут што их т. Драговић предаје „правој и истинитој Историји, која неће трпети извртање факата“. Тако он је прилоге са стр. 3.—12. штампао у својој књизи „Митрополит Црногорски Василије Петровић“ (Цетиње 1886.) на стр. 42., 43., 52.—55., 60.—62., 70.—71.; неке већ два пут прештампава, и ако их је други раније обелоданио и при руци су сваком ко се бави овим питањима (в. у овој књижици на стр. 4. и 5. на упор. са стр 1.—3. додатка у књизи „Калај на Истоку“ од В. М. Г. Медаковића и Споменика С. К. А. књ. XXV. стр. 40. и 41.); или их има и таквих које је он публиковао али ни сам не зна где (в. примедбу на стр. 10[5]). Али да ови документи неће ни у колико допринети решењу спорног питања, није разлог само у томе што су они и раније били познати, већ још више што се према добу свог постанка и извору из ког су потекли, не могу ни у вид узети при проучавању обележеног питања.

Г. Драговић и не помишља како се у расматрању односа Црне Горе према Турцима у прошлости мора водити рачуна о великој разлици између доба пре 1709. или боље рећи 1711. год. и онога другог после тога. У ствари ту је тако велика разлика, да би изједначавање ова два периода у обележеном питању била једна од највећих погрешака у оцени политичког положаја Црне Горе према Турцима. С тога се и суд Руварчев има применити на Црну Гору првог периода. А како се од овога знатно разликује други период, то и подаци из тога доба које је саопштио г. Драговић, не могу бити поуздана грађа за проучавање спорног питања, једно што је велики размак у времену кад су документи постали, од оног на које би г. Драговић хтео да их примени, а друго што подаци из извора Митрополита Василија Петровића, имају нарочиту тѣнденцију, и због чега ови могу бити врло добра грађа за проучавање овог каснијег периода, рада Митрополита Василија и његових последника као и за проучавање развоја идеје на чијем су остварењу радиле све владике цетињске од Данила, првог

из Породице Петровића, али не и доба пре тога. Ко год добро зна развој ове српске покрајине, коме год је позната ова велика разлика у положају Црне Горе до 1709. год. и после тога, као и какав је рад владике Василија, тај ће моћи знати и да се прилозима г. Драговића није ни најмање у напред кренуло питање које је онако истакао архим. Руварац. Зато и г. Драговић, ако мисли озбиљно да допринесе овој ствари, нека објави податке који су постали у оном првом периоду и који су савремени догађајима на које се односе, јер се тек на основу таквих може утврдити или одбацити Руварчево мишљење. Ови пак објављени били су и биће без вредности за оно чему су поглавито намењени.

Јов. Н. Томић.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Фридрих Ниче“, од Др. Бр. Петронијевића. — Из „Летописа Матице Српске“ отампана је расправа нашег сарадника Г. Др. Бранислава Петронијевића, професора Велике Школе: „Фридрих Ниче, живот и филозофија.“ [Нови Сад, штампарија српске књижаре браће М. Поповића. 1902. 8°, стр. 99, цена 1.50 дин.]. Писац је редом прегледао Ничеов живот, Ничеову филозофију (Теорију Сазнања, Метафизику, Естетику и Етику, — што сачињава најразрађенији и највећи део ове расправе), затим, као закључак, дао је критику Ничеове филозофије. Ничева критика своди се на три тачке: прво, он спори могућност „надчовека“ као засебне, више зоолошке врсте, јер то стоји у супротности са Дарвиновом десцендентном теоријом и резултатима природне науке, и није ништа друго до једна „песничка фикција;“ друго, појам јаког, отменог човека у Ничеа није довољно одређен; треће, аристократски морал Ничеов, „морал господара“, нема начелне вредности. Писац види у Ничеу једнога практичног моралиста, сјајног стилиста, једну отмену душу која се „побунила противу модерног и сувише плебејског и су-

више прераног екстремног принципа демократије:“ — *У* нашој књижевности до сада смо имали само један чланак Г. Владислава Рибникара о Ничеу (*Дело*, свеска за мај 1899), а сада нам је Г. Петронијевић пружио солидну опширнију расправу о животу и филозофији овог интересантног писца немачког.

Мала Библиотека. — *У* 25. свесци ове библиотеке изишла је *стотина шаљивих прича* из српског народног живота у Херцег-Босни, које је прикупио Лука Грђић-Бјелокосић. Приче су све кратке: већина је од њих врло лепа, а махом су везане за догађаје из савременог и скорашњег доба у тим српским покрајинама. „Мала Библиотека“ овим причама учиниће народној књижевности доста добра, јер је прикупљање народних умотворина последњих година нешто застало. Између оних који се тиме још баве и Г. Грђић-Бјелокосић заузима угледно место, јер је и раније писао у правцу етнографском и фолклористичком (*Из Народа и о Народу* св. I — III).

У 26. и 27. свесци „Мале Библиотеке“ штампане су *Приче* Милана Будисављевића (нова збирка биједних људи). *У* овој збирци има седам приповедака или боље рећи слика из живота. Све су тужне изузев две: Мосје Лесепс и Сузе, али и у њима је тако мало веселости, да не могу читаоца нимало поколебати у уверењу да је приповедач незадовољан животом.

Уз ове свеске иде и „*Пријелед.*“ *У* његовој последњој свесци (VIII и IX) довршен је Шенроков чланак о Гоголу, а остали материјал заузимају разне белешке из књижевности.

Приповетке Драгутина Ј. Ранковића. I. коло, Београд. 1902. год., стр. 108, дин. 1·20. — *У* овој збирци има једна новећа прича: *Славко*, и две мале: *Незнана срећа* и *У самоћи*. Управо ово треће и није прича, него неко меланхолично детињасто размишљање. *У* првој причи, која износи 95 страна, један младић воли две девојке, напизменце, час једну час другу. И пошто је прва била већ скренула са „стазе врлине“, а друга хтела са безнадежне љубави да умре, то се приповедач смиловао и повратио Славка у објатија оне добре, а оној што је склизнула оставио својој судби. Цела је прича у диалозима између Славка и његових девојака, изузев два три места. Интересантно је размишљање Славково о двобоју: он га одбија, јер сматра да је то „испод његова достојанства“. Истина,

мало га је некло то његово појмање достојанства, али кад му је девојка (она добра) казала да ту нема ничега што би пркало његову част, он се одобровољи, и после извесног лутања стигне у оно брачно пристаниште, како се то већ каже. У приповетки има прилично уздаха и суза, као што је обичај у наших слабијих љубавних приповедача, али је све срећно свршено, младенцима на радост, а читаоцима на утеху.

Први медени кораци. — Под овим доста незгодним насловом штампао је Г. Иван Вујић Светозарев три своје приче. Није нам јасно шта је мислио казати речју „подгрејао": да ли су приче преведене, или су оригиналне, или прештампане? У осталом ни једна од ових прича нема обележје националио. Све оно што се у њима износи могло се догодити ма где у свету. У првој причи чак се ствар и не тиче Срба, у другој се истина помињу Срби, али се догађај изводи у Флоренцији, и тек трећа прича везана је за српско земљиште, и ако се то изриком не спомиње. Најбоља је прва прича, и ако мотив није ни мало редак. Друге две приче стоје на истој висини на којој већи део оригиналних прича што их је новосадски *Лавор* у своје време доносио. Као особитост ове збирке помињемо *напомене* ничичеве уз сваку причу. Прва, уједно и најкраћа напомена упућује женске на какав начин да „лове" младожење, док су друге две супротне првој, јер с хвалом говоре о правој љубави без које, како Г. Вујић мисли, не може бити брачне среће.

Буђевак, књига за децу, са сликама. Израдио Ђ. Нвковић, учитељ. Београд 1902. стр. 77, дин. 0·60. — Као и у већини дечјих књижица: песмице, причице, биографије, путописна цртица и т. Смер чисто поучан, и зато све причице удешене да упуте дете како да се сачува од зла а да чини добро. Све је већином кратко, писано уобичајеним некњижевним стилом. Највише пажње у овој књизи заслужују анегдоте из српске прошлости, јер је то лектира врло корисна за омладину. Наша новија историја има богат мајдан за патриотско одгајивање омладине; штета је само што се мало писаца упуштају у трудан посао око истраживања драгоценог материјала из српске прошлости. Често се наши писци машају туђинских листова и скаски да покажу примере храбрости и пожртвовања за отаџбину, а овамо у нас имају истинске примере праве величине.

„Писма из Семинара“, од Е. Ренана. — Парићка књижара Калман-Леви издала је до сада необјављена „Писма из Семинара“ Ернеста Ренана, писма која је велики писац писао својој матери и која веома лепо и импресивно цртају трагедију његове прве младости. Ренанов случај добро је познат: он је улази у Цркву са пуном вером, са одушевљењем и љубављу која ничим није била помућена: када му се дух почео развијати, он испитује догме у које је био поверовао на голу реч, он са тешким болом у души гони истину, његова поштена савест почиње се ломити, сумња је почиње гристи, у дубинама његним почињу се бити страховите борбе које није никада могао осетити онај који није религиозно васпитан. „Писма из Семинара“ читају се као каква силна и болна драма. У њима се редом прати развитак једнога снажног и високог ума, из њих се чују откуцаји једнога нежног срца. У првим писмима младог семинариста осећа се младићски жар, пламена ревност, апсолутна вера у цивилизаторски задатак Цркве: Ренан описује својој матери сав свој свакидашњи живот, сав школски посао, своје успехе, грозницу која га тресе када открива неслућене лепоте у проучавању науке, историје људске мисли и филозофије. Затим, јавља се потреба логичке извесности, он тражи истину у лабиринту теорија и хипотеза, његов дух лагано ствара себи једно ново, рационално схватање света. Једнога дана Ренан са ужасом констатује да је вера мртва у његовим грудима, да је уништио Бога, и на његово место ставио човечанство. Онда настаје једна страховита криза савести: изгубљен мир, бесане ноћи, дуга, патетична писма матери у којима јој се са јецањем исповеда да се преварио у своме позиву. Њега не плаши што ће га дотадашњи учитељи прогласити за отпадника и презирати, што жртвује лепу каријеру и што се излаже беди; њега мучи шта ће о томе рећи његова побожна драга мајка. У нежним синовљим речима, он јој прича о својим боловима и својим борбама: „Мој позив, велите ви, драга мајко, можда ме вуче на другу страну? Мила мајко, ја знам само један позив за човека, а то је да оствари идеал своје природе, да се издигне из одвратнога круга вулгарних уживања у виши свет врлине и науке.“ Мало затим, он наставља: „Ах, када ли ћемо моћи у четири ока, када се све каже и све разуме, да објаснимо једно другом оно што смо патили, и да најзад превучемо сунђером преко те, оплакивања достојне, али

нужне катастрофе у моме животу! Ја велим: оплакивања достојне, јер је моја мајка због тога патила; што се мене тиче, шта ми је стало до осталога? Моја савест и моје срце су ми довољни."

„Немачка, Француска, и Аустријско питање", *од А. Шерадама.* — Охрабрен одзивом које је у публици нашло његово дело „Европа и аустријско питање на прагу XX века", а подстакнут потребом да се шири слојеви француског друштва што тачније обавесте о једном од најважнијих питања која требају да буду предмет старања француске дипломације, Андре Шерадам, који је познат нашим читаоцима по једном рефарату Стјеп. Радића, написао је и штампао пре кратког времена ново дело „Немачка, Француска и аустријско питање", које је, као и прво, врло лепо примљено у француској штампи. У њему је управо, са гледишта односа Француске и Немачке, у изводу хтео да популарише битне идеје и најважнија факта из свога првога дела, које је због своје гломазности намењено више научарима и публицистима од заната. „Овај је посао — вели писац — намењен широј публици. Мени је јако на срцу да ово дело досне у руке трговаца, радника, земљоделаца, индустријалаца. Прочитају ли га, можда ће се убедити, да је у доброј спољној политици најбоља одбрана и њихових надница, најпоузданија заштита и њихових послова. Ја, дакле, пишем за ову масу радног света. Његови легиони образују чврсте и трајне основе наше нације, и за то их треба бранити. Једино јасно изражена њихова воља може да победи инертне кривце који имају власт у рукама, и с тога их треба убеђивати. Проширујући област над којом треба водити надзор, погледајући и с ону страну граница, раднику ће у исто време и бранити своје личне интересе и доприносити са своје стране да се Француској обезбеди будућност".

Пошто се у овом делу износе на видик аутентични погледи о раду и тенденцијама пангерманизма, а с њом у вези расправља питање о будућности Аустрије, може имати великога интереса и за нашу публику, којој га ми најтоплије препоручујемо.

Импресионизам у вајарству. — У књижари „Новога Прегледа" изишла је документована књига „Импресионизам у вајарству" од Едмона Глариса. Писац је ту изнео зна-

чај и вредност нове скулптуре Родена и Роса која је у вајарству заменила декоративну уметност импресионизмом. Поред писама вајара Родена, Роса, Фремија, Менина, Бартоломеа и Дибоа, сликара Клода Монеа, Рафаелина, и Писара, уметничких критичара Жефроа, де Сент-Кроа, Изана, Минца и Дајоа, дело садржи још двадесет репродукција главних дела Родена и Роса.

Норадунгианов зборник отоманских докумената. — Изашла је из штампе трећа књига дела: Recueil d'Actes internationaux de l'Empire Ottoman, које је приредио Gabriel effendi Noradounghian, о коме је „С. Књижевни Гласник" донео приказ. Ова књига обухвата документа од 1856 до 1878. Ова је књига за нас изгубила много од своје важности, јер сва документа која се односе специјално на Србију и Турску само су прибележена, и казано је у коме се делу налазе, а самога текста нема. На стр. 293 штампан је за нас интересантан ферман од 11 марта, 1870 год., којим је установљен бугарски ексархат. Четврта књиге ове збирке је већ у штампи и обухватиће време од 1878 до данас.

Христо Ботев. — 18-ог маја навршило се пуних 25 година од дана када је *Христо Ботев*, најбољи преставник *емигрантске*, револуционе поезије у Бугара, главом платио безграничну љубав према ослобођењу своје потчињене отаџбине у борби коју је, као вођа једне чете, водио близу Враце са Турцима. Син једнога скромнога, али добру свога народа преданога учитеља, Ботев је до своје седамнаесте године остао у месту свога рођења, Конаферу, одакле је, по настојавању свога оца, отпшао у Одесу да тамо продужи учење у гимназији. Живе маште а необуздан и несталне нарави, није могао ни две године саставити у гимназији. Више је читао у то доба омиљене руске писце слободоумних идеја него ли што је учио школске лекције. Кад је напустио гимназију, погодио се у једном бугарском селу у Бесарабији за учитеља. Од то доба је настао његов скитнички живот пун авантура и несталности. Бивао је, у то доба, и учитељ, и словослагач и прост радник; бавећи се непрестано у друштву емиграната-револуционара, међу којима их је било свакојаких. Примио је био и њихове навике, док се најзад није скрасио у редакцији листа, коме је уредник био *Љубен Каравелов*, творац организације револуцијског рада за ослобођење Бугарске.

Ботев и Каравелов су представници емигрантско-револуционе поезије која је изоштравала осећања за борбу роба против тираније, сиромаха против богаташа. Сродан Каравелову по стилу и аргументацији у прозним производима, надмаша га у поезији не само спољним обликом, него и унутрашњом садржином. Ботев је био песник великога дара, који не имаде могућности да, обрађен и усавршен, дâ што се од њега могло очекивати.

Чим се 1876 године, као одјек устанку у Босни и Херцеговини, појавио устанак у Панађуришту, у Влашкој се образовала чета од емиграната револуционара, која је, под вођством Ботева, заузела аустријски параброд „Радецки“, те се превезла и изишла на бугарску обалу код села Кознодуја. Становништво у самој Бугарској не одазва се позиву да се прихвата оружја, као што се надаше Ботев, те му черкеске потере стигоше чету у планини близу Вране, где је храбри војвода у јуначком боју главом платио своју љубав према слободи отаџбине. Мир нека је пепелу јуначкога песника и вечан спомен међу захвалним потомцима који се на њ имају рашта угледати!

УМЕТНОСТ.

Концерти. — 20-ог прошлог месеца приредило је Прво београд. певачко друштво уз суделовање Београд. војног оркестра у Народном позоришту занимљив концерт. Програм је био састављен из самих београдској публици непознатих композиција.

Концерт је почет с Менделсоновом увертиром за „Сан летње ноћи“, једним од првих радова Менделсонових, пуним полета. Комад је одсвиран тачно и с пуно топлине.

За увертиром је дошао Псалам од Григоријева, композиција једна коју је било подједнако тешко извести, и с техничке и с музичке стране. Комад је од великог интереса за слушаоца музички образованога: у њему има контрапунктичких танчина ретке лепоте. Било је отпевано тачно и изразито; и види се да је комад био брижљиво проучен и изучен: нигде оно што је тематички важно и главно није било потиснуто и покривено контрапунктирајућим гласовима. Овака компликована дела требало би више пута износити пред публику, ако желимо да их публика научи разумети.

Први део концерта завршен је симфонијом Дворжаковом „Из новога света.“ Дело јако утиче на слушаоца;

основне теме, по одређености и сили израза, могу се упоредити с оним силним темама Баховим и Бетовеновим; њихово мењања и везивања су духовита и значајна. Капелник Г. Винички извео је дело врло јасно, и, нарочито у погледу ритмичном, с много тачности и енергије.

Други део концерта отворен је Григовим „Пред вратима манастира“, сценом за хор, сола и оркестар. Ово је дело, последње зимске сезоне, давано у Немачкој приликом једне светковине у част Григову; и цела га је критика прогласила као најбоље Григово дело поред његова клавирског концерта у A m o l l. Као музички колорист Григ је један од првих уметника. Његово мешање „боја у оркестру“, то јест комбиновање разних инструмената, има нечега особитога, само његовога: исто тако његово генијално мешање много ограниченијих „вокалних боја“, то јест гласова у хору.

Сола је певала Г-ђа Винички. Она се нарочито одликовала пријатношћу свога гласа и изразитим извођењем. Соло у алту певала је једна друштвена чланица меким и леним гласом, и с укусом.

Затим је дошла на ред једна композиција која је у Бечу, у Бечком мушком певачком друштву, имала великога успеха — „Песма о првој љубави“, од Стрицка. Композиција је тачна, мелодична, без велике оригиналности, али приступачна широј публици. Код нас је такође имала успеха, и морала је бити поново отпевана.

„Руковет X“ од Г. Мокрањца иде у најоригиналније међу његовим „Руководима“, због своје нарочите, оригиналне мелодике и начина обраде. Што у првом реду има да се похвали у овој композицији, то су ретке хармоничне лепоте, благородне комбинације, и мајсторско вођење гласова. Композиција је имала великог успеха, и на опште захтевање била је поновљена. Отпевана је с много осећања и израза.

Концерт је завршен Шубертовом „Мирјамином Победном песмом“ за соло, хор, и оркестар. Ова композиција тражи врло много од својих тумача: само друштва са јаким и врло вештим хоровима и одличним оркестром смеју да се лате извођења те композиције. Хор је, може се рећи, био на висини; у њом врло тешком, често помамном темпу, он је умео да нам да и снаге и лепоте. Од Београ. певачког друштва то нас много не изненађује. Оно располаже неким заиста леним гласовима, нарочито басовима. У обучавању хора Г. Мокрањац се пока-

зао као велики вештак. Композиција је изведена с много топлине и живости. Соло је певала Г-ђа Винички; и благодарећи свом извежбаном гласу и изразитом извођењу, поделила је успех с осталим тумачима ове тешке композиције.

7. ов. м. имали смо прилике чути у Грађанској Касини једнога младог, гласом обдареног певача, Г. Корфеско, драматског баритона Кр. рум. дворског позоришта, који је на путу за Италију, где намерава довршити своје студије, свратио у нас. Глас има пријатан, али му гласу не достаје снага и пуноћа. Обим гласа му је велики; прелаз од гласа из груди ка фалзету одличан је: али су му дубоки тонови непрецизни, и јако вибрирају. Судећи по његовом начину певања, он је више лиричан но драматичан певач: лирски комади, као и сцене из „Ернанија“, Вердијевог „Маскенбала“, Мајерберове „Африканке“, и велика сцена у „Кармени“, кад долази Ескамљо, много су боље испале него песма Вечерњачи из Вагнеровог „Танхајзера.“ Овде певач није погодио праву боју тона и не достајало му је (код Вагнера неизоставно потребно) декламаторско певање, нарочито у уводу песме који треба сав отпевати у слободном рецитативу. Осим овога, певао је певач и неколико румунских песама, које су нашле јако одобравање. Сала је била врло слабо посећена, али је малена група слушалаца оставила салу са великим задовољством.

ИСПРАВКА.

У прошлом броју, у чланку о „Јувеналу“, на стр. 835 стоји реченица: „и, као оно од прилике — музама“ у 3. реду озго место да стоји у 9. реду озго иза речи: „можда особито маха“. Даље, на стр. 837 ред 2. оздо место *тржишта* читај *раскршћа;* на истој страни ред 7. оздо место *Диогену* читај *Диомеду;* на стр. 841, ред 13. одозго, читај, место „цене“, *цењ.*

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI, број 5. — 1 јул, 1902.

ЗАПИСЦИ СА СЕЛА.

(Крај.)

И устадоше сви.

— Хајде почињи! повикаше.

Лука погледа по њима и назва „добро јутро.“ Затим збаци са себе џамадан и отпаса нас. Остаде у самим шалварама и кошуљи. Загрну и рукаве до рамена, те му се указаше једре, жилаве, сунцем опаљене, мишице. И дохвати срп и, погнувши се готово до земље, поче да жање. За њиме приступаде једна дјевојка. Млада, њежна, необично румених образа и лијепих очију! И она се такођер сађе и поче купити класје. То је била кнежева кћи... За њима нагрнуше и остали и почеше да се утркују, да се надмећу. И златне ријеке поче нестајати, а по трагу јој се ваљаху пуни снопови.

— Лакше, момче, струнићеш се! довикну кнежева кћи Луки, трчећи за њим.

— Не бојим се ја струне, одговори јој он и застаде мало. — Ама ти си се уморила, чим тако говориш...

— Нисам ја.

— Јеси!

Она се окрену према њему и загледа му се у очи.

— А ево у оклад, да ћу бит' бржа од тебе, рече.

— А ево у оклад да нећеш!

Она се засмија. Хитно скочи пред њега и поче чупати из земље непожњевено класје. Поче га објема рукама бацати на стогове.

— Не кварн ми посла, ђаволе! брецну он и примаче јој се.

— Хоћу, осијече она.

— Не кварн, вељу ти!

— Зар ћеш ми ти забранит'?

Лука се исправи и баци сри поред себе. И прискочи јој, пружи обје руке и дохвати је око паса. Хитно, у трен ока, подиже је изнад себе и спусти на жито. Она врисну. Он се и не осврну на то, него је поче шкакљити, штинати. Раскопча јој јелек на прсима и узе турати руку у њедра.

— Хоћеш, хоћеш ли ми сметат'? пита, а све више шкакљи. А у лицу поцрвенио, а заблиједштно очима, а дрхће... Она само цичи... Не може да одговори ништа, него се увија, отима и бацака се и рукама и ногама...

— Немој! Нећу више! избаци најпошље.

Лука је још једном стисну око паса, притиште на прси и подиже на ноге.

— Сад ми се не приличи више! рече.

Она га погледа изазивајући.

— Хоћу, болан, хоћу! одговори, ударајући руком о руку. Не дам ти радит' луцки!

— Опет ћу те ја на жито!

— Ела, ако можеш!

И закикота се. Засмијаше се и остали. И настаде читава гунгула! Двије друге дјевојке саме се завалиште у жито, а момци прилетиште да их шкакоље. Почеше и остали. И за дуго се ништа друго чуло није осим вриске и кикотања.

Док се, из даљега, указа кнез.

— Ето га! викну неко уплашено.

И сви се збуниште. Скочиште, уредиште се и направиште озбиљно лице, као да ништа није било. Прихватиште сриове и почеше журно радити. Хтјели су, зар, да надокнаде оно што су у шали изгубили.

Кнез дође, онако исто озбиљан као и синоћ. Тек

кад онази мене, као да му се нешто разведри лице. Брци му се подигоше на више.

— Ти уранио? запита.

— А ти окасно!

— Им'о сам посла, одговори он, опет се уозбиљивши. Дош'о *порочија*[1] у село и куни неплаћену *мирију*,[2] на звао мене да будем уза њ, јер је 'то адет. Па ја нијесам мог'о, него сам оставио Милинка Обрадова... То ме забавило...

И, као бојећи се каква даљега заниткивања, хитно се окрену жетеоцима.

— Хеј, имате ли руке! подвикну. Зар се тако ради?

Нико не одговори. И мушки и женске оборише главе земљи и живље прихватише за посао. Нико да шапну штогод, нико да се закашља.

— А вечерас ми дођи на вечеру, добаци ми као узгред. Макар и спромашка, биће од срца.

И оде дуж њиве, загледајући жито.

Ја се вратих у село. Оно ми је сад изгледало нешто живље него обично. Видео сам како по неки мушкарац ужурбано протрчи некуда, како по нека женска страшиво извири на врата и гледа у дно села. Чак и дјеца друкчија! Мјесто да се ваљају у прашини и бију се, стоје некако уплашена. Двоје троје утекоше испред мене и сакрише се у куће.

Ја застадох и, из радозналости, окренем тамо куда су сви гледали. Дођем пред једну стару, нахерену колибу, са провидним зидовима и маховином на крову. Затечем и опет много свијета. Стали људи, метнули руке на леђа и забленуто гледају у високога, двобрадога Швабу, који стао на врата кућна и избацује некакве ствари. Изнутра, из куће, чује се само пригушено јецање некакве женске и тун, промукао мушки глас:

— Пушћи! нека носи!... Дâко и нама што остане...

[1] Екскутор.

[2] Пореза, данак.

Досјетио сам се да је то порончија. А познао сам, да и оно неколико раштркапих оваца, што их у страни чувао један грбо, узео је да прода за дуг или порезу. И нешто тешко паде ми на прси. Јабучица ми под грлом заигра, очи се напунише сузама.

И брзо, што сам могао брже, побјегох отуда.

У вече, са Пером заједно, пошао сам у кнеза на вечеру.

Кад смо му се приближили кући, опазили смо како нас чека на вратима. Гологлав, са распуштеном дугом косом до рамена и, некако достојанствен, стао на праг и гледа нас. До њега су стајала два млађа му брата и три братића. Сви гологлави, смјерни, понизни.

Поздрависмо се са сваким од њих. Уљегосмо у кућу.

Ту нас дочека женскадија. Напријед стоји најстарија, још снажна и ведра старица, а до ње три четири млађе. Све метнуле руке на прси и гледају у земљу. На наш поздрав отпоздравише дубоким поклоном, некако побожно, као кад се клањају иконама у цркви.

Кнез, са оба брата, сједе украј огњишта. Нас понуди да седнемо у прочеље. А сва три братића остадоше на ногама, дворећи, као и женскадија.

— Милице, донеси ракије! заповиједи кнез, погледавши мрко и као презриво женске.

Милица, кћи му, она иста што се јутрос са Луком шалила, издвоји се између осталих и оде у другу собу. Отуда се врати са великом дрвеном чутуром, која се, зар, сачувала од времена Краљевића Марка. Једнако оборених очију, а држећи руку на прсима, остави је пред нас. Погледавши преко њезиних леђа, опазим тек тада једну стаситу, прномањасту дјевојку, са високо издигнутим широким обрвама и набрекнутим прсима. Права мушкобана!

— Наздрави! опомену ме кнез и утутну ми чутуру у шаке.

Ја нагегох.

Добра ракија, рекох, остављајући је.

Добра, рече и он и осмијехну се задовољно. Старинска! Ово ми је још од женидбе!... То држим 'нако, кад ми дођу виђенији пријатељи, да и' имам чим почастити... А и 'нако ми је драга!... Знаш, само сам се једном у животу опио, и то овом ракијом.

— Само једном? зачудим се ја.

Душе ми, одговори он, метнувши руку на прси, да му заклетва изгледа правија. То је било кад сам шћео узет ову *стошанициу*...[1] Кад бијаше ђевојка, бијаше крпина и ђаво женско! Мозгом ми бијаше завила! И да је не узех, хоћах лијено номанитат' к'о нико мој...

— Виђох је једном дванут, настави одмах, у колу једном код цркве, па ми зане око. „Е", велим, „јали ће бит' моја, јали ничија". И одма' почнем око ње, на да се разговарам и шалим... И све хоћаше бит' лијено... Видим: није јој било мрско и почела да ми се лагоди... Ама се окрену друкчије!... Нанесе ђаво од некуда Лазара Пудара, па и њему зашни око. А Лазар мени јаран! Од ђетињства живили к'о два брата и никада да један другоме рекосмо ни „но тамо се"... Те богме и он пристани уз нас и почни се шалит' и разговарат'...

„Мука мени. Ево ми је драг, ево је јаран, ама опет мука! Кад ријеч рекне, дође ми да га стиснем за грло и да га задавим. А он, к'о за инад, разговорнији и веселији од мене, на сипају из њега шале и ђаволуци к'о искре из гламње.

„Е, нећемо тако, пријатељу", мислим ја у себи.

И зовнем га.

„Теби је запела за око та ђевојка", вељу му.

„Јес", рече он.

„И мени је!"

Он се мало замисли.

„Хöт ли је узет?" запита ме.

„Хоћу".

„И ја ћу!"

[1] Жену.

„Ја га погледах. Он миран и гледа ме к'о и вазда, чисто и отворено. А мени крв почела да се навлачи на очи и брада да ми игра од љутине.

„Окани се ти ње“, рекох му оштро и мрко га премјерим погледом од главе до ногa. „Ја сам с њом прије проговорио“.

Он се само насмија.

„А не оканих се, но моју душу“, одврати ми, не премишљајући се мрве. „Ако си ти први проговорио, нијеси је пољубио; а кад је нијеси пољубио, и моја је к'о и твоја...“

„Не бручи се, Лазаре, тако ти имена Божјега и јаранства ти нашега“, почнем га заклињати. „Ако још једну рекнеш, заборавићу све и крв ће панут' између нас...“

„Он звизну и одмахну руком.

„Не бојим се ја крви“, рече. „Не умире се него једном, а мени је свеђно, сад јали потље“.

„Мени дође да одмах кинем за нож и да га сасијечем. Сам не знам, како сам се зауставио. А памети већ нијесам имао ни за лијек!

„Мрцу!“ довикнух му жестоко, дражећи га.

„И прођох дома.

„Сјутра ујутру, кад ето ти ми од њега *хаберџије*.[1]

„Поздравио те“, вели, „Лазар, да се с њиме огледаш у чеме год хоћеш. Који буде бољи, нек је његова и ђевојка“.

„Мене к'о да сунце огрија. То сам баш и хотио!

„Е поздрави ти Лазара“, одговорим, „нека ми дође, јали нека ми се јави, па да углавимо су чим ћемо и ђе ћемо се огледати.“

„И пети дан ето главом њега.

„Јеси ли на ријечи?“ запита, гледајући ме, к'о и прије, пријатељски.

„Вазда“, одазвах се.

„Е на у чеме велиш да се огледамо?“

[1] Гласник.

„У чеме ти хоћеш...“

„Хӧт ли да се пӧрвемо?“

„Не браним.“

„Обојица изађосмо пред кућу, на чистину. Скинемо ти са себе гуњце, џамадане, шалваре, притегнемо опанке, а утегнемо се пасовима. Загрнемо и рукаве. И прекрстисмо се и зазвасмо Бога у помоћ.

„Прихватисмо се обојица по пасу. Стеже он мене, а стегох ја њега рукама к'о клијештима. Чини ми се, е чујем, ће пуцају кости и у мене и у њега. Почесмо се носити. Омахнух ја њиме, не укидох га с ногa. Омахну он са мном, на исто тако. Не можемо се ни с мјеста помакнути. А уморили се, задахтали, на нас зној пробио, а бијела пјена попанула. И језике исплазили од муке!

Најпошље се изморисмо обојица и оба заједно падосмо у траву.

„Пијевци!“ викну он.

„Пијевци!“ викнух и ја. „Ни добио ја ни ти!“

„Сјутрадан дође ми опет.

„Хајде, зовну ме, „да свршавамо“.

„Ја изађох. Стадосмо опет на јучерашње мјесто. Само што данас ни он није био бољи од мене. И он је мене поч'о погледивати крвнички.

„Хајдемо сад да скачемо, па ко више скочи, нек' добије“, осиједе набусито.

„Добро.“

„Он се измаче и омјери оком, куд ће полетити. Опет скиде све хаљине са себе, па чак изу и опанке... Затрча се и скочи... А мени лахну на души. Није ми се учинио скок велик, па к'о мишљах прескочићу га.

„Затрчах се и ја к'о од шале. Скочих.

„И прсти у прсте, а пета у пету, скочих на његово мјесто... Нећеш ми вјеровати, а одиста је тако било!...

„И тад се опет оба погледасмо.

„К'о и јуче“, рекосмо обојица у један глас.

„Он се начомрди и осова нешто.

„Е немамо рашта и сјутра долазити“, рече: „Сад

да се бацамо камена с рамена. Ко пребаци, његова је Ђевојка.“

„Хоћу и то!“

„Он загрну рукав и дохвати голем један камен. Одмјери га добро на руци и изазивачки погледа у ме.

„Помози Боже!“ викну.

„И отпусти га. Камен се заборе дубоко у земљу, неколико корачаји од њега. Он само погледа и шкрипну зубима.

„Тад дохватих ја.

„Помози Боже!“ рекнем и — опустим.

„Камен пребаци читав аршин преко његова.

„Моја је Ђевојка!“ викнух к'о махнит од весеља.

„Он обори главу и приступи ми.

„Твоја је и нек' ти је сретна!“ рече. „И нека ти Бог да свега што стно и желио!“

„И пољубисмо се. Ја вићох, како му се сузе зацаклише у очима. Ама стегну срце и не пушћа их.

„Ја ћу ти бит' Ђевер“, рече и стиште ме за руку. „А просићемо је одма'...“

„Тад обојица притегнемо опанке и кренемо право Ђевојачкој кући. Ја први, на диг'о главу к'о да Цариград на њој носим. Он други, на само у земљу гледа.

„У путу сретнемо њу. Пошла на воду, на носи бурило на рамену.

„Баш ваља!“ довикнух њему. „Она се прва и пита!“

„И опколисмо је.

„Хоћ ли ти, Ђевојко, пођ' за ме?“ запитах, пит' се стидећи ни размишљајући.

„Она погледа у ме па у Лазара. И само слегну раменима.

„Ја бих' вољела *њему*“, рече к'о у шали.

„Лазару сину лице. Разведри се. Поносито подиже главу и поглади се по брковима.

„Он те добио, Ђевојко“, рече по томе и погледа је. „Бољи је од мене... И не бих те по данаске уз'о, кад би била Султанија... Но лијепо погледај овога момка и реци: хоћеш ли га?“

„Ђевојка обори главу.

„Како бабо рекне“, рече.

„И прође мимо нас...

„Кад смо је испросили и вратили се, Лазар раздера нов џамадан на прсима и подвикну ми:

— Ракије!

„И ја донесох. Обојица почесмо пити. Он је пио боцом, а ја чашом. И опио сам се к'о никада у животу. Нијесам знао шта сам радио! Опио се први и пошљедњи пут...“

Док је Кнез завршивао причу, чељад су намјестила синију и почела доносити јела. Све женске још су биле на своме мјесту. Само је стара изашла. Стид је зар бијаше, што се Кнезу отворила воља за причањем о њиховој младости и то пред нама, *јабанџијама*.[1] С тога нам ни пошље није улазила.

Почесмо вечерати. Три братића Кнежева послуживали су нас. Стајали су укочени, један до другога, и додавали јела или односили празне сахане. Женске су помагале при томе. Кнез је мало јео. Као размишљајући гута залогаје, а испод ока једнако гледа у нас, да види, једемо ли. И лице му је постајало све ведрије, што је више нестајало цицваре испред нас.

По вечери чељад дигоше софру. Одоше сви. Оде и она дјевојка-мушкобана, што ми бијаше за око запела.

— Душе ти, Кнеже, је ли и ово твоја? запитам, показујући за њом.

— Није, одговори он. То је Стоја, шћи покојнога Петра Смрдана. Нема ни оца ни матере и остала је само са једним братом. А лани јој ухавсише и тога брата...

И, не чекајући да га питам за узрок, сам настави:

— Дош'о им шумар у кућу, па био зар пјан. Кад је углед'о Стоју, а он ти је уштини и пољуби. А брат јој, не будавши лијен, скочи, те удри по њему и измехрај му кости. Пошље га шумар тужно. Каз'о: како га

[1] Странцима.

је ухватио у шумској крађи и како га је онај убио. На суду њему и повјеровали, јера се увијек више вјерује господину кад лаже него сељаку кад истину каже. И брата јој осудише на двије године тамнице, што је дир'о царског службеника у његовој служби...

Разговарајући, остали смо до поноћи. И тек тада дигнемо се нас обојица, да потражимо чадор. Обојица онако „при пићу.“ Перо је тетурао преда мном, ја за њим. Све ми је играло пред очима, све се кретало. Играла је и ливада и сви стогови на њој. А што је било звијезда на небу, све као да су пошле некуда у шетњу, па се мотљају тамо амо.

— Ево чадора! викну Перо изненадно и поче напипавати врата.

— Отварај! викнух ја нестрпљив, једва се држећи на ногама.

Он уприје руком и извуче шаку сијена.

— На ово је стог, рече.

— Видим и ја да је стог!

Перо затетура даље, искривљујући се час на једну час на другу страну.

— Само ти за мном, па се не бој, рече замршено. Ти си мало пјан, па можеш побркат'... А ја добро знам ће чадор... Ти само гледај у ме...

И опет подвикну.

— Ево га!

— Отварај!

— На и ово је стог! окоси се љутито, пошто и ту окуша.

Ја се почех љутити.

— Ти си пјан, живино! окосих се.

— Ех? искези се он, прислонивши се леђима уза стог. Ти то да ми кажеш!... Ја пјан?...

К'о да ја не знам шта је ракија!

— На гдје је чадор?

Перо се зањиха и извали се на траву.

— Вала га ја ноћас нећу тражити... Лијепо је мени и овђе...

И обојица смо ту заспали...

*

Други дан смо се пентрали по брдима. Успињали смо се уз литице, верали се кроз шибље, увлачили се под нећиње и плашили совуљаге. Узгред смо пили и на Вилину воду. Испод велике, грбаве стијене, излизане од воде што капље низа њу, као да из самога камена кључа вода, салијева се у корито и отиче даље кроз густу траву и цвијеће. Око врела, са обје стране, надниjеле се неколике врбе и уздигла се два три дуба. Вјетар увијек облијеће туда и звиждн кроз грање. Звиждање му је сличило јауку.

— То плаче Вила! рече ми једно чобанче, што се удаљило од стада и китило се цвијећем. Крај њега су лепкариле, у трави, двије дјевојчице и, кад год би минуо близу, поред њих, хватале су га за ногу, да га себи оборе... Кад се ми примакосмо извору, јато дивљих голубова прхну и пови се изнад нас, сплно лепршајући крилима.

— Ej, да је пушку! кликнух ја.

— Греота и' је бити, дочека опет чобанче. По њима је Вила Милоша поздрављала. Ми и' никад не бијемо, него им остављамо жита, да имаду за ручак.

Напивши се воде, обојица се упутимо стадима. Тамо, на једној широј долиници, играли су се остали чобани и чобанице.

Једни ухватили коло, врте се и пјевају из свега грла:

„Пита тица лабуда:
Имаш ког од рода?
Немам ког од рода,
Само брата и Бога...“

Други се ваљушкају по трави и ударају у двојнице. Трећи се играју *ошаче*. Један сједи на трави и држи крај дужега ужета, а други га чува и држи други крај ужета. Остали облијеђу око њих са канама или тўрама у руци и варају чувара. Чим га заварају, почну ударати онога,

што сједи, по глави и по леђима. Ако је чувар вјешт, на, не пуштајући ужета, ухвати или само дарне ногом кога од њих, онда тај мора сједити и трпити ударце, а онај што је сједио постаје чувар.

Сви су били весели, сви расположени. И та радост њихова прешла некако и на нас, и осјетисмо се некако ведрији, јачи, као када би из мрачних, прљавих варошких улица изашли у цвјетне ливаде...

Враћајући се чадору, недалеко од чобанскога игралишта, опазимо неколико малих, скромних кућица, обијељених гњилом и црвеницом, а покривених старом, одавна поцрњелом, сламом. Куће су биле ниске и ода свих страна опкољене блатом, које је постало отуда што је вода са извора по каткада и овуда отицала. По блату се ваљали троје дјеце. Једно је било сасвим голо, друго двоје у прљавим кошуљама. Правили су од блата куле и бацали се један на другога.

— Ја би' ипо млијека, рече Перо, још увијек мамуран и љут због дугог ходања. Ево кућа, па да свратимо.

Ја пристадох. Обојица загазисмо у блато и, прошавши поред дјеце, која нам неплазиште језик, стадосмо на кућна врата. Из куће изађе пред нас стара, изнемогла баба, са повијеном брадом до носа и упалим очима. Ни она није била много чистија од дјеце. Погледа нас жмирећи и, некаквим чудним, промуклим гласом, упита:

— Шта ћете?

Имате ли млијека? запита Перо.

Баба га погледа зачуђено. Прекрсти се.

— Бог с тобом, бра̂то, отегну; оклен у нас млијеко?.. Немамо ми ни овце... Ни брашна немамо, а ти о млијеку!... Један ми син у свијету, један у солдатима, па и што је било, није им'о ко уздржат'...

И опет се прекрсти.

Ми се погледасмо. Нијесмо знали, шта да јој кажемо. И обојица као посрамљени, оборених глава, побјегосмо од ње...

Касно у вече, кад сам готово хтио заспати, дође ми Лука. Полако, као лопов, отвори врата од чадора и провири унутра.

— Изађи мало, рече ми. Хоћу да ти кажем једну на само.

— Шта је? запитах га, пошто сам изишао напоље.

Он ми се примаче ближе и, гледајући у земљу, метну ми лијеву руку на раме.

— Им'о би' да ти речем нешто, поче. Видим, е си згодан чојек и умијеш лијепо с људма. Ево и Кнез тебе звао на вечеру, а он не зове готово никога... Вић'у, да си му мио и да си му се додворио. А ја не смијем њему у очи погледат'... Стид ме нешто од њега... Старији је чојек, и Кнез је, и вазда је онако мрк и жесток... А ти би мог'о с њиме...

По читавоме овоме уводу, отприлике сам се досјетио шта ће ми казати.

— Ти хоћеш да ја за некакву ствар говорим с њиме?

— Баш је тако! дочека он, радостан, што сам му погодио мисао. Хоћу да одеш у њега и да му лијепо кажеш да ћу се женити... Реци: „Лука је млад, крпан, а хоће да се жени. Има своје земље, свога *живања*,[1] а златне су му руке.“ И реци му: „Он неће другу, нѐ ако ти хӧт да му дâш твоју Милицу... Допала му се ћевојка, е је наочита и од добре куће, па хоће да има и ћевојку и пријатеље.

— Бива да ти ја будем просац?

— Јâ брате... Ти ћеш то знат', а умијеш и тако фино говорит'...

Право да кажем, није ми најпријатнија била ова понуда. Никада прије ни за кога просио ћевојке нијесам, а сад да је просим на селу, за готово непозната ми момка!...

— А што не нађеш кога из села? запитах.

Он узви раменима и окрену главу у страну.

[1] Стоке.

— Па... ти си јабанџија, рече, и нѣт никоме причат' ако ме Кнез одбије... А други би ми се просац смиј'о и прич'о би то цијеломе свијету, на се од бруке не би мог'о ни пред кућу помолит'...

Мени за час свану пред очима.

— Кад је тако, пристајем! рекох, стегнувши га за руку.

Он се блажено осмјехну'и, од радости, опет ме потапша по рамену. Затим намигну, објешењачки узви главом и оде заме...

Ујутру сам одмах пошао Кнезу. Нашао сам га у авлији гдје се умива. Кад ме опази, по обичају, развуче лице и пружи ми руку. И, држећи пешкир близу лица, новуче ме себи.

— Видим по теби, да ми имаш нешто говорит', рече.

— Крупна је ствар, осмјехнух се ја; може бит' и чудићеш се.

Он отра лице и измаче се мало у страну.

— Причај ми!

Ја, не научен да увијам, нашао сам за најзгоднije да одмах изађем с бојом на сриједу.

— Лука ме Кршикапић посл'о, да ти испросим Милицу за њега..., рекох.

Кнез се намргоди. Баци пешкир у страну и погледа ме оштро.

— Зар ми таким послом долазиш? запита.

Затим као да се покаја што је тако оспр, умекша глас.

— А и нијеси ти крив, рече. Он те посл'о. И он је кршан момак и имуће му је лијепо и моја шћи била би за њега. Ама ја је не дам. Не дам док ми је глава на раменима.

И сједе на земљу повукавши и мене за собом.

— Не дам, настави. Он је прије ашиков'о са Стојом. И рек'о јој је да ће је узет'... Ја то знам... И ја њу, сироту, примио у кућу да је браним од зла и да јој образ чувам, па сад да је вргнем у крај, а своју шћер да

неставим преда њу. Да ја сироти Јевојци срећу ометем... Не дô ми Бог!...

— Ама кад је он не воли! усудих се да рекнем.

— Лаже он! упаде кнез. Него му се сад ова моја свињела... Ама јок!... Ја сам чојек, а нијесам живина... Ја волијем своје дијете сасјећ' ножем, него је дат' њему, на да на ме сирота заплаче. А тешке су сузе сиротињске! На кога оне капљу, смрзава се под њима!... И реци му, да му ја кажем да је он лажац, и да није чојек! И кажи оној сиротој нека га каштигује, нек му пљуне у образ пред свакијем...

И намргођен скочи и уђезе у кућу. Ја остадох као укопан. Нити сам знао да га умирујем, ни да га утишавам. Чинио ми се зао, страшан, и, у тај час, плашио сам га се, као што се дјеца плаше вукодлака. И постарао сам се да се час прије удаљим од његове куће.

Под чадором сам лешкарио све до подне. И док је Перо читао *Геновеву* и уздисао за њом, ја сам измишљао како ћу испричати Луки кнежев одговор. Надао сам му се сваки час. А криво ми да му будем злогласан хаберција, и да испричам све како је било.

Око подне збиља зачујем кораке. Познао сам, отприлике да је он. Ишао је лагано, као прикрадајући се, и тек што није закрочио у чадор.

Изненада одјекну јак женски глас.

— Стани, момче, да те распитам за нешто!...

Чух, како Лука стаде.

— Ти јутрос проспо Милицу? запита женски глас оштро, отсјечно...

— Јесам, одговори он тихо, да се једва чуло.

— А ранта мени слага, ври ти образ?

У први мах нијесам чуо да је одговорио ништа. Тек касније, након дуже почивке, чух гдје опет прошапта:

— Она ми дража...

Стоја (већ сам био на чисто, да је то она) гласно се засмија.

— А закле ли се мени, крво крвави, и живијем

Богом и светијем оцом Василијом, да ме преварит' нећеш, но ако те у гроб закопају?...

— То је било прије, одговори он.

— А данас ме нећеш?

— Нећу.

— И заклетва ти не ваља?

— Јок!

Тога часа као да се затресе нешто. Настаде комешање и као нека борба. Уједанпут јаукну неко и зазва у помоћ.

Ми истрчасмо пред чадор. И опазисмо и Луку и Стоју. Он се сагео до земље, ухватио се за десно ухо, из кога му тече крв и по образу и по руци и капље на траву. Стоја стала са ножем у руци, па га само гледа и кикоће се.

— Шта је? запита Перо усплахирен.

— Ништа, одговори Стоја мирно. Ето видите, добри људи, да сам га каштигала. Обећ'о је да ће ме узет' и слаг'о ми. И ја сам му, ето, откинула половину уха, па нек се познаје међу браћом к'о забиљежено магаре...

И баци му нож пред ноге.

— Ето ти твога ножа!... Сад узми коју хоћеш!... За ме више нијеси!...

Па, засмијавши се још једном, одлети кући.

Ми окружисмо Луку и поведосмо под чадор, да рану опремо и превијемо. Спромах! Остао је збиља без половине увета...

*

До неколико дана оставио сам село. Морао сам ићи на суд и свједочити шта сам све видио и чуо између Стоје и Луке. Он је тужио суду.

Инак није осуђена!

Свет. Ковровић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(IX.)

XIII.

Катастрофа.

Кроз прну, прну ноћ, ноћ без месеца, без звезда, без неба, по беласастој површини огромне косе снегом покривене креће се лагано дугачак конопац, за који су једна за другом повезане нејасне и сасвим мале сенке, а на сто метара пред њима фењер, као црвена тачка готово на самом леду. Ударци кукача по тврдоме снегу и котрљање одломљеног леда то је све што прекида тишину снежнога поља у коме се губе кораци каравана; затим се с времена на време зачује узвик, угушен јаук, над тела о лед, а одмах после тога крупан глас који с краја конопца одговара: „Полако, Гонзаго, да не паднете“. Јер један Бомпар беше се решио да прати свога пријатеља Тартарена до на врх Мон-Блана. Од два сахата у јутру — на председниковом је „ремонтоару“ сад четири — злосрећни курир иде насумце, као прави осуђеник на лапцу, вучен, гуран, поводећи се, посрћући, приморан да угушује у себи разне узвике на које га нагоне падање, јер им са свих страна грозе усови, јер најмањи потрес и мало јаче трепереље бистрога ваздуха могу да изазову сурвавање снега или леда. Трпети а ћутати, какве муке за једнога Тарасконца!

Караван је стао; Тартарен пита шта је, чује се препирка тихим гласом, живо шапутање: „Ваш друг неће да иде даље...“ одговара Шведац. Ред је поремећен, људске бројанице скупиле су се, промениле су правац и сад су сви на ивици једне од оних огромних пукотина које планинци зову „ротурама“. Досадашње су прешли по

моћу лествица које се полажу попреко и по којима се иде на коленима; али ова је пукотина и сувише широка, а друга је њена ивица висока на осамдесет до сто стопа. Треба сићи у дно провале која се доле сужава, по басамацима усеченим кукачом, па се на исти начин попети. Али Бомпар неће зато ни да чује.

Нагнут над понор, који се са густе помрчине чини без дна, он гледа како се у магли клати мали фењер у воћа који праве пут. Тартарен, и сам доста неспокојан, храбри себе бадрећи свога друга: „Не бојте се, Гонзаго, напред!“ и сасвим тихо опомиње га на част, подсећа на Тараскон, на заставу, на Алпински Клуб...

„Ах! какав Клуб... Ја нисам члан,“ одговара Бомпар без зазора.

На то му Тартарен објасни да ће му наместити ноге у усеке, да ништа није лакше.

„За вас, може бити, али за мене не...

— Па ви рекосте да сте навикли...

— Навикао! навикао! на сваки начин јесам, навикао сам... али шта? навикао да пушим, да спавам...

— А нарочито да лажете, упаде му у реч председник...

— Да претерујем, хоћете да кажете!“ рече Бомпар не кидајући се ни најмање.

Напослетку, после дугог устезања, кад му попретише да ће га оставити самог, он се реши да се лагано и обазриво спусти низ страшне воденичарске лествице... Теже је успети се уз други зид, одвесан и гладак као мермер и виши од куле краља Renea у Тараскону. Одоздо, жмиркава светлост воћа изгледа као свитац у лету. Међутим треба се решити, јер снег под ногама није сигуран, клокотање отопљене воде чује се око једне широке пукотине која се више слути но што се види, на подножју леденога зида, и из које душе хладан дах подземног понора.

„Полако, Гонзаго, да не паднете...“

Ова реченица, коју је Тартарен изговарао гласом нежним, готово понизним, добијала је неко свечано зна-

чење у тренутном положају алпиниста, који се беху прикончали и ногама и рукама један испод другога, везани конопцем и сличношћу својих покрета; тако да би пад или невештина само једнога од њих довела у опасност све остале. И то какву опасност, гром и пакао! Довољно је било да чујете како се комади леда одбијају и котрљају одјекујући по пукотинама и непознатим дубинама, па да представите себи каква вас страшна чељуст вреба, готова да вас прогута ако ма и најмање рђаво станете ногом.

Али шта је сад опет? Дугачки Шведац, који је одмах испред Тартарена, застао, додирујући својим поткованим петама качкету П. А. К. Узалуд вође вичу: „Напред!...“ а председник: „Та што не идете, млади човече!...“ Ништа се не миче. Опружен колико је дуг и држећи се лабаво Шведац се нагао — зора му пала на ретку браду и осветлила чудан израз раширених очију — па даје знак Тартарену:

„Шта велите, какав над, кад бих се пустио!...

— Врага! Како да није... повукли бисте и нас све... Та пењите се!...“

Шведац наставља, непомичан:

„Да лепе прилике свршити са животом, вратити се у ништавило кроз утробу земљину, котрљати се од пукотине до пукотине као ово што сам одвалио ногом...“ И он се страховито наже да би видео комад леда који је одскакао и бескрајно одјекивао кроз ноћ.

„Несрећниче! назите...“ повика Тартарен блед од страха; и држећи се очајнички и грчевито за влажан зид, он са свом ватром прихвати своје јучерашње разлоге у корист живота: „До ђавола, има он и добрих страна!... У вашим годинама, тако леп момак као ви... Зар ви не верујете у љубав, а?“

Не, Шведац не верује. Идеална је љубав поетска лаж; она друга, потреба је коју он није никад осећао...

„Оно, јесте! тако је!... Цела је истина да су песници по мало Тарасконци; причају о љубави увек више но

што има у ствари; али опет опет, лепа је ствар *женско*, како код нас зову госпође. После, ту су деца, лепи малишани који личе на вас.

— Ах! деца, извор бола. Од како ме је добила, моја мати није престала плакати.

— Слушајте, Ото, ви ме познајете, драги пријатељу..."

И са свом искреном топлином своје душе Тартарен се стаде трудити да поврати у живот, да издалека загреје ову жртву Шопенхауерову и Хартманову, жртву ова два полишинела, с којима би волео да се нађе негде у шуми, гром и пакао! на да се наплати с њима за све зло које су нанели младежи...

Замислите сад, за време ове философске препирке, висок ледени зид, хладан, зеленоплав, влажан, осветљен бледим зраком, овај ражањ са наслаганим људским телима, језовито грготење које се чује из бесконачних и беличастих дубина, псовке вођа и њихове претње да ће се одвојити и оставити путнике! Напослетку, видећи да никакав разлог не може убедити овог лудака, одвратити га од лудила смрти, Тартарен му ули мисао да се сурва с највише тачке Мон-Блана... Скочити одозго, у добри час! тако што вреди! То би био леп свршетак у слободној природи... Али овде, у дну једне јаме!... Каква глупост!... И то је изговорио гласом тако одсечним и убедљивим, да Шведац одустаде од своје намере; и тако се најзад, један по један, пепеше на врх ове страшне провалије.

Ту се одрешише и зауставише да попију који гутљај и да се мало заложе. Беше настао дан. Дан хладан и блед на величанственом претену од ртова и вршкова, које је Мон-Блан надвишавао још за хиљаду и пет стотина метара. Вође стале у страну на млатају рукама и споразумевају се вртећи главом. Онако незграпни и троми, повијених леђа у мрким грудњацима, изгледају на белом простору као мрмљивци, спремни за зимовање. Вомпар и Тартарен, забринути, прозебли, оставили су Шведа да

једе сам и пришли вођама баш у тренутку када је најстарији међу њима озбиљна лицарекао:

„Пуши, баш се лено види.

— Ко пуши? упита Тартарен.

— Мон-Блан, господине, погледајте.

И вођа показа на највишем врху као неку ћубу, бео облачак који се спуштао ка Италији.

— А овај, шта то значи, драги мој, кад Мон-Блан „пуши“?

— То значи, господине, да је на врху страшан ветар, снежна бура која ће нас убрзо стићи. А то је, богме, опасно!

— Па да се вратимо,“ рече Бомпар који позелене од страха, а Тартарен додаде:

„Јест, јест, на сваки начин, оставимо се безумног частољубља!“

Али се Шведац умеша: платио је, вели, да га одведу на Мон-Блан, и ништа га не може спречити да иде. Он ће се попети сам, ако нико не хтедне ићи с њим. „Кукавице! кукавице!“ додаде окренувши се вођама, и поново ову увреду оним истим аветињским гласом којим се мало пре распаљивао на самоубиство.

„Видећете да ли смо кукавице... Везујте се, на напред!“ повика најстарији вођа. Али се сад Бомпар најодлучније противио. Сит је Мон-Блана и хоће да га врате. Тартарен га је ватрено потпомагао.

„Ви видите да је тај млади човек луд!...“ викао је, показујући Шведца који крупним корацима беше већ измакао под нахуљицама снега који ветар поче да тера са свих страна. Али ништа више не може задржати ове људе који су названи кукавицама. Мрмљивци су се пробудили, распалили, и Тартарен не могаде добити ни једнога вођу који би га вратио с Бомпаром на Гран-Миле. У осталом, праван је лако било наћи: три сахата хода и двадесет минута захођења да се обиђе велика провалија, ако се боје да пређу преко ње сами.

„До ђавола, разуме се да се бојимо!...“ рече Бомпар без икаква стида и каравани се одвојише.

Сад су Тарасконци сами. Они врло обазриво иду преко снежне пустиње, везани за исти конопац, Тартарен напред, испитујући лед својом кукачом, врло озбиљан, потпуно свестан одговорности која лежи на њему, тражећи у њој нове снаге.

„Само храбро! будите хладнокрвни!... Искобељаћемо се!...“ викао је сваки час Бомпару, као што официр, у борби, растерује свој страх витлајући сабљом и довикујући својим војницима:

„Напред, гром и пакао!... свако зрно не погађа!“

Најзад стигоше на крај оне страшне пукотине. Одатле није више било озбиљних препона; али је ветар дувао и сипао им у очи снег. Даље нису могли ићи, јер би лако могли залутати.

„Да станемо мало“, рече Тартарен. У дну једне огромне ледене стене било је згодно склониште; они се увукоше унутра, простреше председников покривач постављен каучуком, и отворише чутурицу с румом, једино што воће не беху понеле са собом. Тако се мало згрејаше, прилично удобно смештени, док су им ударци кукача, који су се све слабије чули на висини, објављивали напредовање експедиције. Ови ударци одјекивали су у срцу П. А. К. као пребацивање што се није попео до на врх Мон-Блана.

— Ко ће то знати? одговори Бомпар безочно. Носачи су понели заставу; из Шамонија ће мислити да сте тамо ви.

— Имате право, част Тараскона спасена је...“ заврши Тартарен с убеђењем.

Али непогода не попушта, бура бесни а снег засипа. Оба пријатеља ћуте, обузети страшним мислима, сећају се костурнице под стакленим сандуком старога крчмара, његових језовитих прича, бајке о оном америчанском туристи, кога су нашли укочена од зиме и глади и у чијој је грчевито стиснутој руци била бе-

лежница, у којој беху исписане његове самртне муке док се није и последњи пут стресао, услед чега му је писаљка испала из руке и потпис скренуо.

„Имате ли једну бележницу, Гонзаго?“

На то Бомпар који га је разумео без икаквих објашњења:

„Какву бележницу... Ви мислите да ћу ја пристати да умрем као онај Американац... Брзо, хајдемо одавде.

— То није могућно... На првом кораку однеће нас ветар као сламку и бацити у неку провалију.

— На онда да вичемо, крчма није далеко...“ И Бомпар промоли главу испод стене, па клечећи, у положају брава који риче на ливади, заурла: „У помоћ! у помоћ!

— На оружје!...“ загрме затим Тартарен својим громким гласом који одјекну у пештери као грмљавина.

Бомпар га шчепа за руку: „Несрећниче, усов!...“ И заиста, цела стена беше се затресла; још један дах, па би им се ово брдо од нагомилана леда сурвало на главу. Они остадоше укочени, непомични, окружени страшном тишином кроз коју се чује удаљена тутњава која се приближује, расте, шири по целом хоризонту, па најзад йзумпре под земљом од провале до провале.

„Сироти људи!...“ промрмља Тартарен мислећи на Шведца и његове вође, које је без сумње усов доченао, однео. Бомпар махну главом: „Ни ми не стојимо боље.“ И заиста, њихов је положај страшан: нити су се смели мицати у својој леденој пештери, нити су се смели усудити напоље, на буру.

А за врхунац њихових мука, из дна долине зачу се тужно завијање паса које је слутило смрт. Наједанпут Тартарен, са сузама у очима и уздрхталих усана, узе за руке свога друга и гледајући га нежно рече:

„Опростите ми, Гонзаго, јест, опростите ми. Ја сам мало пре био суров према вама, назвао сам вас лажовом...

— Ех! чудна ми чуда! Не мари ништа...

— Ја сам на то имао права мање но ико, јер сам

и сам много лагао у своме животу, и у овоме свечаном часу ја осећам потребу да отворим своје срце, да се исповедим, да јавно признам своје преваре.

— Преваре, ви?

— Слушајте, пријатељу... пре свега ја нисам никад лава убио.

— Томе се не чудим...“ рече Бомпар мирно. „Али зар је вредно гристи се због такве једне ситнице?... Свему је томе узрок наше сунце, ми се рађамо с лажи... Ето, ја!... Јесам ли ма шта истинито рекао од како сам дошао на свет?... Чим отворим уста, одмах ме спопадне мој Југ. Људе о којима говорим ја не познајем, у земљама о којима причам нисам никад био, и све те измишљотине тако су се збркале да не могу више ни сам да се разаберем у њима.

— Свему је томе крива машта! уздахну Тартарен; ми лажемо из маште.

— И те лажи нису никад никоме нашкодиле, док један рђав и завидљив човек, као Костекалда...

— Не помињите ми име тога ниткова!“ упаде му у реч П. А. К., и наједанпут обузет наступом гнева: „До сто ђавола! што јест јест, жалосно је...“ Он уђута на преплашени покрет Бомпаров... „А, да, усов...“ и спустивши глас, приморан да свој гнев шапатом излије, јадни Тартарен настави своје клетве тихим гласом, јаким и смешним кривљењем уста: „Жалосно је умрети у цвету младости, кривицом једнога зликовца који у овоме тренутку сасвим мирно пије своју каву на Варошком Шеталишту!...“

Али док он овако грми, ваздух се мало по мало рашчистио. Снег више не пада, ветар је стао, и на сивом небу указује се овде онде плаветнило. Брзо се привезаше конопцем и кренуше на пут, и Тартарен, који је ишао напред као и мало пре, окрену се с прстом на устима:

„Само, Гонзаго, све што смо рекли остаје међу нама.

— Разуме се...“

Пуни живости, они наставише пут, упадајући до колена у нови снег, који је под својим чистим покровом затрпао траг каравана; зато је Тартарен сваких пет минута погледао на своју бусолу. Али ова тарасконска бусола, навикнута на топло поднебље, беше се смрзла још кад је Тартарен дошао у Швајцарску. Њена је игла играла на све стране, немирна, несигурна; и они се унутиње право, очекујући да се пред њима на једанпут укажу црне стене Гран-Милеа, у овој једноликој, немој снежној пустињи с ћувицима, иглама, брежуљцима, која их окружава, заслепљује, на и плашн, јер можда крије опасне пукотине под њиховим ногама.

„Хладнокрвно, Гонзаго, само хладнокрвно.

— То је баш оно што нисам хладнокрван.“ одговара Бомпар тужно. И он поче јечати: Јао моји прсти!... јао моје ноге!... пропали смо, Тартарене; нећемо никад стићи...

Ишли су тако пуна два сахата, када, од прилике на средини једне снежне косе уз коју је било врло тешко попети се, Бомпар преплашено узвикну:

„Тартарене, та ми се пењемо!

— Та видим и ја да се пењемо, одговори П. А. К. кога поче остављати његова присебност.

— По моме мишљењу требало би да се спуштамо.

— Тако је, али шта ја ту могу? Хајдемо до горе, можда се силази с друге стране.“

Силазило се доиста, и то страшно, читавим низом сметова, готово одвесних глечера, а сасвим на крају ових блиставих и опасних снежних поља видела се на једној стени колиба, у дубини која је изгледала недостижна. До овога уточишта ваљало је стићи пре мрака, пошто беху изгубили правац Гран-Милеа, али по цену каквих напора, каквих опасности можда!

— Само ме не остављајте, Гонзаго...

— Ни ви мене, Тартарене.“

Ове препоруке измењали су не видећи један другога, раздвојени гребеном иза кога се Тартарен беше изгубио силазећи, док се Бомпар нео, обојица лагано и са стра-

хом. Нису више ни разговарали, јер беху напрегли сву своју пажњу, бојећи се да не стану рђаво, да се не омакну. Наједанпут, баш кад је био на један метар од гребена, Бомпар чу страховит узвик свога друга и у исти мах осети како се конопац затеже од силног и наглог потреса... Он се хтеде упети, ухватити за лед да задржи свога друга над провалом. Али конопац беше без сумње труо, јер се наједанпут прекиде под напором.

„Јој!

— Леле!“

Ова два узвика, оба страшна, зачуше се у исти мах, проламајући тишину и самоћу; затим поново завлада страшан мир, мртва тишина коју ништа више није реметило на целој просторији негаженога снега.

Пред вече, један човек који је у неколико личио на Бомпара, прави дух с накострешеном косом, кањав, мокар, дође у крчму Гран-Миле, где су га трљали, загревали и положили у постељу; и тек тада је могао проговорити ово неколико речи, гушећи се у сузама и дижући руке к небу: „Тартарен... пропао... прекинуо конопац...“ И тако једва могадоше разумети каква се несрећа догодила.

(Свршиће се.)

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д-р Л. Бокић.)

ДОЛАП.

Госпођици В. Ф. В.

Ја знам један долап. Црн, гломазан, труо,
Стоји к'о остатак из прастарих дана.
Његову сам шкрипу као дете чуо,
Стара, груба справа давно ми је знана.

Један мали вранац окреће га тромо,
Малаксао давно од тешкога труда.
Вуче бедно кључе, спињаво и ромо,
Бич га бије, улар стеже, жуљи руда.

Вранче, ти си био пун снаге и воље,
Старински си долап окретао живо,
Тешила те нада да ће бити боље,
И слатке си снове у невољи снив'о.

Ал' је прешло време преко твоје главе,
Малаксало тело, изнемогле моћи:
Познао си живот и невоље праве,
И јулиске жеге и студене ноћи.

Видиш, ја те гледам, а сузе ме гуше.
Оличена судбо свих живота редом,
Оплакујем тебе, људе и све душе,
Једнаке пред истом немиловном бедом.

Подне. Ти би воде. Ко ће ти је дати?
Ту, крај твојих ногу, жуборећи тече.
Али бич фијукне. Напред, немој стати.
Док не падне најзад спасоносно вече.

Подне. Ти си гладан. Ти би траве хтео.
Свуда око тебе буја трава густа,
И мирис ти њезин њув доноси врео.
Али бич фијукне. Због нам надо пуста!

Ти си, као и ја, од младости ране
Осетио општу судбу што нас гази,
И, гладан и жедан, провео си дане
Све у истом кругу, све на истој стази.

Ти си, као и ја, на јулској жези,
Док жубори вода крај тебе у виру,
Сањао о срећи и питомој нези,
О добром и давно заслуженом миру.

О! к'о змија љута кошуљицу своју,
Оставити беду, невољу и злобу.
И ударце бича стечене у зноју,
И свемоћну подлост, и општу гнусобу!

Нада пуста! Напред, вранче, немој стати!
Не мириши траву, не осећај вир!
Награду за труде небо ће ти дати:
Мрачну, добру раку и вечити мир.

Z.

ДЕЦИМ ЈУНИЈЕ ЈУВЕНАЛ.

РИМСКИ САТИРИЧАР.

(Крај.)

Тако Јувенал о женама. А о људима пише у другој сатири још горе. Они су много покваренији од жена. Жене не знају ни за страст да се парниче, и силазе врло ретко у арену да се боре као гладијатори. Често мужеви уступају своју брачну постељу из интереса. Неки Метел изгубио је толико образ да је излазио на говорницу у провидној хаљини. Има мушких који боје обрве црно, који, као жене, пуштају дугу косу и носе је под мрежом, који не остављају из руку огледало. Ах, последње је чинио и Отон. Њему је огледало било омиљено оружје; оно је за њега било што копље Турну; он је с огледалом у руци издавао заповест да се војска крене. Тај исти владалац на бојном пољу, где се имало да реши хоће ли он или Галба бити римски цар, брине се за своје лице и маже се помадом. То нису чиниле ни Семирамида ни Клеопатра у сличним моментима. Најгрње је пак што је учинио неки Грах. Он се формално удао за једног музиканта: однео му је мираз од четири стотине хиљада гроша; на дан свадбе обукао со као невеста, и после венчања било је приређено весеље. Међутим какви се свети праве често ти људи! Они пуне своје собе сликама и статуама славних филозофа и нибају нарави свог времена; а овамо, после једне такве придике о врлини, бацају се у блато. Песника обузима жеља да побегне на крај света кад чује те страшне мизерије где говоре о моралу. Они га подсећају на Домицијана који је обновио страшне законе за прељубу, а сам је живео са својом синовицом.

У седмој сатири, као што знамо, Јувенал црта бедно стање људи од књиге у Риму за његово време. Кад он пише, једини је цар који у Риму поклања пажњу књи-

жевности. Као пример у каквим су јадним приликама били дотле песници, наводи он то што су неки славни песници хтели да узму под закуп купатила и пекарнице, други опет да се приме за извршитеље при лицитацијама, и да продају лонце, ормане, сандуке и друге ствари. Но он се нада да ће у будуће бити другчије, и да ће у будуће књижевницима бити моћан заштитник цар. Оном ко мисли да ће имати с друге стране потпоре, он саветује да одмах запште мало дрва, и да посвети своје песме Вулкану, или да их затвори у фијоку, где ће их мољци изгристи; да скрши перо и уништи над чиме је бдио толике ноћи. Јер богаташи умеју само да се диве песнику као оно деца шареном пауну. Али године пролазе, човек остари, и није више ни за какав други посао, те проклиње себе и Терпсихору. Песник, по Јувеналу, не може бити ваљан ако има брига и непријатности. Сиромах без новаца који су потребни телу и дању и ноћу, не може да пева у пијеријској пећини. Кад Хорације кличе: „Хај!“ — он је сит. Како ће да се развије дар, ако се не бави само с поезијом, и не зна ни за какву другу бригу? Не сме песника мучити мисао како ће доћи до покривача за постељу. Да Вергилије није имао слугу и какав такав стан, његова труба не би грмела него би била нема. За бога, како ће Лана и да буде раван старим трагичарима, кад је он морао и хаљину чак да заложи! Сиромах Нумитор! Он нема шта да поклони пријатељу песнику, али има да издржава љубазницу, и има одакле да купи грдно месо за свог припитомљеног лава; али да, лав јевтиније кошта и у желудац песников више стаје! Песнике награђују тиме што им подижу статуе. Али шта ће Серану и Сереју само слава? Кад Стације чита своју „Тебајиду“, око њега се скупи цела варош да га чује. Он заноси публику, испуњава милионе душа; али, кад је свршио — очекује га гладовање, ако не прода лакрдијашу Парису своје дело. Јесте, лакрдијаши су према књижевницима издашнији него велика господа!

Ништа боље не стоји ни са зарадом историка, и ако њих дела стају више и труда и времена, и осветљења и хартије. Али историци су, веле, лењштине који воле постељу и хладовину; да их оставимо дакле и да пређемо на адвокате. Шта имају адвокати од својих беседа и отуда што вуку гомиле аката? Често хоће да им пресну груди од викања, а на устима им избије пена, измишљају грозне лажи, на шта добију? То се најбоље види отуда што сто адвоката једва имају колико је зарадио кочијаш Лацерна у циркусу на тркама. У име награде он може добити једу шунчицу, буренце бакалара, или мало, и то бајатог лука, или пет стакала обичног вина. Добро су плаћени само они адвокати који су богати, који купују робове, сребрнарију, виле и тако даље, — који се одевају у пурпур, или који умеју да се покажу богати. Данас ни Цицерону нико не би дао коју стотину гроша ако му на прсту не би блистао огроман прстен. Клијенат прво гледа имаш ли осам робова, десет пратилаца итд., па тек онда тражи твоју услугу. Зато Павле и није никада изазвао на говорницу док не би позајмио који драги камен; а његове су беседе с тога биле скупље плаћене него Косове или Басилове.

Ветије је учитељ реторике. За тај позив требају челични живци; оно што је ученик прочитао седећи, он каже после истим речима стојећи: каква је боја ствари? која је врста? где је тежиште питању? шта би могао на то приметити противник? А тако и теме: о убиству страшних тирана, о тровањима, о незахвалним мужевима, итд. Јадни учитељи, то зеље које имају свакодневно на столу, мора их убијати. А к томе ону злехуду награду исплаћују им тако тешко! „Хоћеш плату?“ вели ученик. „А шта сам научио?“ Крив је учитељ што под левом сисом ништа не куца тиквану који му сваког шестог дана пуни једну главу својим Ханибалом: шта он мисли, хоће ли да пође од Кане право на Рим, или ће још мало причекати са својом војском која је прокисла од кише. „Ево, шта хоћеш да да дам твом оцу, и то одмах да платим,

да он то чује толико пута!“ одговара учитељ. На васпитање своје деце људи најмање троше. Поједини дају за једно кунатило преко пола милијуна гроша, још и више за један трем, по ком ће се моћи возити кад нада киша — јер ваљда неће чекати да се време пролепша, нити допустити да се мазге испрскају блатом; овако је боље: коните су у мазага чисте! — праве дивне трапезарије, држе човека који уме савршено да удеси гозбу и кувара који је скроз испекао занат. А учитељу своје деце ако плати три или четири стотине динара, то је сасвим довољно. Оно истина бива да се и учитељ реторике обогати, као што је на пример случај с Квинтилијаном: бива чак и то да ретор постане конзул. Али за то се треба родити под срећном звездом, и ти су ретори ретки као беле вране. Колико ли их је проклињало час кад им је први пут пало на памет да се попну на говорницу. А како је било друкчије код некадашњих Римљана! Они су сматрали да је учитељ што и родитељ. Ахил је био већ велики, па се бојао прута кентавра Хирона — и још какав је био то учитељ, пола човек, пола коњ с репом —, а Руфа и толике друге њихови ученици туку.

Наставници граматике плаћени су још горе; од њих се тражи да познају у прсте граматичка правила, да су научили историју, да познају скоро све писце, да могу одговарати одмах, ако би их ко запитао, кад иду у кунатило: „Која је била Анхизова дадиља? Како се звала и одакле је била мајка Анхемолова? Колико је било година Акесту кад је умро и колико је крчага вина дао Фригијанцима? Он мора бити ученицима као отац, мора их чувати од свега што не ваља. Да би за све стигао он рани редовно кад занатлије још спавају. Он једне мирис од толико лампи колико има ученика; његов примерак Хорација и Вергилија сав је излизан. И за све то шта добије? Он је срећан ако му на крају године дају гаман толико колико публика у циркусу пште да се да победиоцу на коњима; па и то ретко добије без посредовања полиције.

Многи би од наших читалаца са задовољством прочитао и остале две сатире. Онога који не познаје ближе класично доба мора јако интересовати што Јувенал говори о правом племству: мисли које ће ту наћи, он је јамачно сматрао за много доцније. Бесмислено је — то је есенција осме сатире — поносити се својим славним прецима, ако је човек неваљалац или без вредности. Једино је право племство врлина. Буди делима племић. Ниже сталеже не треба презирати, како чини некакав Керкроповић: из њих излазе толики добри правници, храбри војници итд., а тај мизерни племић је само једна жива статуа. Човек треба да буде поштен, да се уздржава у гневу, да има срца и милосрђа. Намесници провинција чине тежак грех што онако страшно цеде провинцијалце. Катилина је био један од најодличнијих племића, а Марије и Деције су рођени у плебејској кући „Волим — вели Јувенал — да видим Терзитовог сина с Ахиловим срцем, него Ахиловог сина с Терзитовим срцем."

Једанаеста сатира одликује се од осталих ведрином и благошћу. То долази отуда што Јувенал у главном не говори против раскоши за столом директно, него индиректно цртајући своју умереност у јелу и скромност и простоту старих Римљана, које он јако воли и чешће помиње. После кратког увода о људима којима је једини циљ да једу, и који живе на тај начин за кратко време употребљавајући све што имају, он позива једног пријатеља на ручак с овим сиромашним јеловником: Јаре које још није окусило траве ни брстило гранчице, и у чијем телу има више млека но крви; затим шпаргла узабрата у планини; на лепа свежа јаја и кокошке; наносletку грожђа од прошле године, али које је тако добро сачувано да изгледа као да је сад узабрато с чокота; крушака из Сигније и Сирије, и дивних мирисавих јабука. Затим се баца у стара времена којима је раскош била непозната. (Прошло доба њему је у опште супротно његовом веку.) Такав ручак као што је његов, био би за

некадашње римске сенаторе права гозба. Курије је кувао сам, на свом спромашном огњишту, поврће узабрато у његовој малој башти. Некада су се свињска леђа сушена на тавану сматрала за нарочито деликатно јело, на дан рођења госте су служили парчетом сланине и уз то по неки пут комадом меса од жртве коју би примили тога дана. У та времена дешавало се да су људи који су били три пут конзули и диктатори пили на те ручкове прво с рада, с њиве, а с мотиком на рамену. У доба првог Катона, Скаурâ и Фабрицијâ нико није у Риму разбијао главу где живи корњача, чијом кором потомци тројански красе своје постеље. Онда римски војници нису знали за вредност грчких уметничких дела. Кад би разорили какву варош и кад би при том заробили коју чашу израђену мајсторски, они су је разбијали и комадима од ње красили коње или оружје. На то су они употребљавали и у опште све сребро, а своја проста јела јели су из земљаног посуђа. Зато су некада богови били Римљанима више наклоњени. Јупитер се бринуо о судбини њиховој, кад је био од пловаче, и кад злато још није било оскрнило његову статуу. Тада су Римљани имали столове од обичне земље од које су људи и од римских ораха које би оборила олуја. Али у његово време богаташи не осећају за ручком никакву сласт, помаде и руже не миришу им, ако њихов сто нема ноге од слонове кости с пантером који је разјапио чељусти на горњем крају. Ето шта њима отвара апетит. Ноге од сребра, то није ништа, то вреди колико на прсту прстен од гвожђа... После ове екскурзије песник се враћа ка упоређивању своје умерености и раскоши код других. Код мене нема ни трунке слонове кости; дршке од ножева су на пример од обичне кости. Исто тако код мене нећеш видети једног од оних вештака који су учили да секу печење у школи ученог Трифера. Ти ћеш пити из чаше која једва да вреди који грош. Послужитељ који служи вино, обучен је у грубе хаљине, које га штите од зиме. Он није од оних фригијских и лигијских робова који коштају врло

скупо; а ако хоћеш да заштитиш што од њега, тражи на матерњем језику. Од мојих слугу један је син мог пастира а други је син мога говедара: он уздише за својом матером коју није видео одавна и чезне за својом колибом и за својим јариићима. То је дечко простодушног и поштеног лица, његов изглед би тако добро стајао нашим младим племићима. Кол мене неће бити ни шпанских невачица и играчица, које својим преластивим покретима, сагибајући се и вртећи се, драже наше богаташе. То није за моју скромну кућу, као што нису ни бестидне речи, речи од којих би и јавне жене поцрвенеле. Оне су допуштене богаташима којима је слободно и повраћати на под украшен дивним мозајиком. Богатима је све допуштено. Код мене ћеш уз ручак имати са свим другу коју забаву. Нама ће читати Илијаду и Вергилија.

—

Јувенал је реалиста; он је чинио лична посматрања и узима људе из живота. С друге стране, он је песимиста, и то велики песимиста; зато он јако претерује и генерализше, кад говори о манама и недостацима Вечитога града. Покварености је, на пример, код Римљана у његово доба била доиста велика, али не толика како његове сатире представљају. Јувенал је снажан песник, пун темперамента. Он црта рђаве стране савременог живота у Риму страсно, као човек који је прожет осећајима којима даје израза, чија се душа превија у боловима што је то тако (без разлога су му неки спорили искреност и сумњали да је он живео по начелима која исповеда). Он, даље, говори о пороцима с великом отворешћу и често с неком опширношћу, да изгледа као да ужива да нас мучи: читаоцу се више пута смучи од тога. Његова духовитост изредна је. Много што шта нак у њега издаје човека који је учио у реторској школи и који се бавио реторством; тако, на пример, нагомилавање примера, патос који веје свуда, и тако даље. По извештачености у његовим песмама нема, нема наменте-

нога, нити какве маније. Као што се и каже на једном месту, њему је главно била садржина, а форма му је била споредно. И доиста, он је често нејасан и тешко разумљив, особито услед сувишне концизности. Али иначе стих му је много пута као у мрамору урезан, а конструкција сатире по правилу врло брижљива: он распоређује материјал с великом пажњом и прегледношћу и везује предмет с предметом лепим прелазима (изузетак чини, али по свој прилици не његовом кривицом, шеста сатира у којој су на толико места, као што се види на први поглед, ствари које заједно иду разбацане).

П. Вулић.

ИЗ НОВИЈЕ ЛИНГВИСТИКЕ.

II.

Када се једном дошло до тачне дефиниције гласовних закона, почело се улазити дубље у садржину њихову, покушало се да им се нађу унутрашњи покретачи. Али чим се приступило томе послу, видело се да су они врло сложени, да представљају резултанту врло различних сила: с једне стране физиолошко-психолошке природе човекове, а, с друге, друштвено-културних прилика у којима се човек налази; међутим, свака од ових група погодаба за себе представља цео лавиринат од различних саставних утицаја. Рад на овоме, и поред веома вредних и даровитих радника као што је *Паул*, Ханри, Габеленц, *Вунт*, Остхов, *Делбрик*, Мистели, *Сиверс*, Штајнтал, Шухарт, Цимер, *Русло* и многи други, није још завршен, и у многе тамне стране ових питања није још продро научников поглед. У осталом ово, старије поколење са Лескином и Брутманом на челу тако је много урадило за науку о језику, да може с правом оставити решење по неког од ових питања у аманет потоњим нараштајима.

У претходном је чланку споменуто да се све промене у језику своде на физиолошке и психолошке: оне бивају увек напоредо, укрштајући се на најразличније начине. С тога их и у оваком прегледу онога што се тиче гласовних промена не би требало одвајати; али ја то ипак чиним, јер мислим да ми неће замерити строги противници научних класификација што ћу у корист самих ствари прво изнети оне појаве, у којима се најрељефније огледа *физиолошка* страна гласовних промена, да се доцније вратим на оне где су главни мотори психолошке природе. Овоме се у осталом не противи ни сам језички материјал, јер је већина гласовних појава производ, што се тиче њихове материјалне стране, чисто физиолошких промена у образовању самих звукова.

Да се неки звук увек једнако изговори потребно је, разуме се, да се он увек на исти начин у устима образује. Међутим то не бива у пракшици никад, из врло простог разлога, што се при учењу језика (разуме се, у деце) не копира *начин* образовања звука, већ акустички утисак, који он производи на ухо. Да је пак то доста неопуздано средство за идеално репродуковање гласова, најбољи нам је доказ опет дечији језик. Свакоме је познато да треба дуго времена да прође док се нека деца не науче да разликују *т* од *к*, *ш* од *с*, *ж* од *з* и сл., чега не би било кад би могао и начин образовања тих звукова да се научи. И ако су те погрешке само пролазне, јер се у доцнијем животу исправљају утицајем језика осталих друштвених јединица, ипак су оне врло важне са своје принципске стране: кад су могуће тако велике погрешке у образовању гласова, онда су још много пре могуће мале измене, које су тако незнатне да се и не примећују у први мах, али које баш због тога и остају, добијају даљим преношењем веће размере, док се на послетку не развију у сасвим нове звуке, који *морају* овладати свима местима, на којима је био пређашњи звук. Јер споменуте, већином, минималне *разлике* у изговору гласова јављају се свуд где год има погодаба за њих,

т. ј. где је год био пређашњи, ранији звук. То паралелно померање изговора неког звука бива за то што сваки глас, сваки звук има свој *говорни* или *покретни осећај*, који је, једном стечен, чврсто везан за свој звук, тако да се само при померању његову и он помера. Сваки рђаво изговорен звук према уобичајеном начину изговора једнога језика утиче на човека са чистим говорним осећајем као нетачан тон на музички образовано ухо. Одавде се види да у изговору сваког звука има јединства, које почива на језичкоме осећају, који је увек једнак за исте звуке. Само дакле при померању, при мењању тога осећаја могу наступити и промене у природи самога звука. Ја овде нећу сада износити компликовану и још недовољно објашњену везу језичкога осећаја са надражајем с поља, с једне стране, и с моторним нервима, с друге, — та нас се унутрашња радња овде мало тиче, јер је за нас главно то, да говорни осећај за неки звук не остаје увек сталан и да се као резултат физиолошких промена у њега јавља и неједнакост у изговору некога звука у разним дијалектима или различним временима у развитку истог дијалекта. *Русло*,[1] који је детаљно испитао језик свога родног места, нашао је да се језик истога села у три генерације, старца, зрелих људи и деце, не поклапа, већ да највише нових црта показују најмлађа поколења и поред тога што сазнају да њихови дедови не говоре као они. У осталом о томе се може уверити свако ко има прилике да се упозна са чистим народним језиком. Много нових облика речи, много нових обрта употребљавају сељаци средњих година, док их старци не само не употребљавају, већ каткада и не разумеју.

Акустички моменат при образовању гласова само је једна страна питања о узроцима мењања говорног осећаја за неки звук. Тај моменат ја сам истакао намерно

[1] *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin* (Charente). Paris. 1891.

за то, да бих показао што боље и јасније везу покретног осећаја са самим изговором. Тај се осећај добива понављањем, особито механичким понављањем гласова (одн. речи у којима се дотични гласови налазе); а запамћен звук јавља се као резултат надражаја с поља, осећаја оних мускула и њихове радње, који су потребни за репродуковање даног гласа и гласовне слике његове, која остаје у памети. Ма с које од ових страна био дат повод да се образује, изговори неки звук, он ће се изговорити онако како је запамћен; то исто вреди и за речи и реченице. Сам процес, како се то врши, није тако прост као што би на основу овога изгледало, почевши од афеката и завршујући моторним нервима који дају непосредни импулс говорним покретима; у њему и лежи она јака и нераздељива веза психичког и физичког момента у образовању гласова, веза о којој се дуго времена није водило рачуна.

Из горњега је јасно да говорни осећај свакако зависи од свега онога што утиче на то да се неки звук добро или рђаво чује, да се он тачно или нетачно изговори. Ово се двоје не поклапа увек са различних узрока. Јер ако се и може претпоставити за неког да може потпуно тачно да ухвати све нијансе у изговору некога звука, то још не значи да ће га он умети потпуно тачно изговорити. То зависи, сем свега другог, и од конструкције саме усне дупље, од *положаја језика* у устима. Положај језика у устима када се он налази у пасивном стању, у стању мировања, одређује облик оне шупљине, коју образују непца с језиком. Није свеједно, да ли врх језика, у стању мировања, додирује горњи ред предњих зуба, доњи или заузима средину међу њима. Од сваког таквог положаја посебице зависи и облик усне дупље: у првом ће случају он бити највећи, у другом најмањи и т.д. Међутим као год што разлика у музичким тоновима зависи и од облика и величине инструмента на коме се свира, то исто, само, разуме се, у много мањој мери, вреди и за усну дупљу. Ово има значаја како за по-

јединца једнога дијалекта тако и за целу масу представника његових према такој групи људи другог дијалекта. Само је по себи разумљиво, да овде апсолутне једнакости не може бити ни у представника једнога дијалекта, а камо ли разних дијалеката, али то нам у исто време јасно показује, да неслагање у погодбама за изговор звукова треба да је доста јако, па да може да проузрокује и јаче разлике у изговору самога звука, јер кад тога не би било, јединство дијалекта неког, или, уопште, засебан дијалекат био би илузоран; међутим таквих дијалеката заиста има. С друге стране ово нас учи, да не гражимо од дијалекта *идеалног* јединства, да малих, ситних диференција, оно што ми обично називамо специјалним цртама језика чланова једне породице или засебне индивидуе, мора бити увек, јер то зависи од њихових физичких особина, конструкције свих органа (не само усне дупље), који суделују при образовању гласова. Многи су то доводили у везу са климом, географским положајем земље; али се до данас још није могла доказати ма и најмања узрочна веза међу њима.

Ипак има нешто, што нема тако широкога значаја као општа физичка конструкција, али што је тако исто важно за развитак разлика било у носилаца једнога било различних дијалеката. То су измене у *начину изговора* некога звука. Познато је сваком да се напр. *р* може образовати на више начина: или предњим делом језика и у предњем делу усне дупље — то је наше обично р, или задњим делом језика на меком (задњем) непцу — обично француско или немачко р (тако *р* изговарају и у нас деца копирајући нетачно артикулацију његову); в се може такође изговорити и само помоћу усана (у источној Србији) или помоћу зуба и усана (наше обично *в*) ит.д. Сем оваквих, делимичних одступања у изговору различних гласова, а таква су одступања у главноме само и позната дијалектима нашега језика, који по својој физиологији представља један од најчистијих и најпростијих типова, има и много већих, од којих зависи и природа напр. свих

самогласника или сугласника, али ја се на томе нећу детаљније задржавати.

И ово није још све од чега зависе језички појави. Сам се човек мења под различним утицајима а особито *културним*, његов темпераменат постаје друкчији, а паралелно са њиме и *темпо* говора. Проф. Вунт приписује овоме велики значај, ма да сами језички појави не потврђују то потпуно. Те су промене врло споре, за њих требају цела столећа, што често пута далеко није случај са гласовним законима: и, што је најглавније, тешко се може поставити оштри принцип за оно што доноси, што се језика тиче, већа култура собом, јер ту има врло много факата, који се међусобно потиру. Унутрашњи фактор који говори против толикога истицања тога момента јесте то, што се сви звуци не мењају увек паралелно, као што би требало очекивати према њему, већ делимично, појединачно; и ако се једном извршена промена врло консеквентно, систематски, у свима случајевима, изводи, инак у мењању свих звукова не мора бити идеалне системе. Значи, дакле, да промене гласовне на првоме месту зависе од природе самих гласова, који се мењају, па тек онда од свега другога. С тога ми и изгледа да Вунт, дајући културним утицајима и сувише велику вредност, ставља гласовне законе под врло јако туторство које они у ствари не признају.

Ка свима овим моментима придружује се још један, који се и иначе често спомиње у оваквим случајевима, а у последње се време и нарочито истиче као онај фактор, на који хоће да пренесу сву одговорност за различне измене у језику: то је *мешавина* раса, народа, за коју се може рећи већ a priori да утиче на језик двојако, мењајући физичку конструкцију у самих представника једнога језика, и уносећи свој начин изговора неких гласова у примљени језик. Ово друго може се лакше контролисати него оно прво, и за њ има заиста до данас доста примера. Али све ово заједно није још довољно испитано.

Под свима овим утицајима налази се сваки поје-

динац при изговору свакога звука, и како се не може ни за двојицу од њих рећи да имају апсолутно једнаку, исту физичку и психичку конструкцију, то је јасно да ће у њих бити веома различни и резултати тих утицаја: неки ће од њих боље конирати звуке, које чују, а неки горе, и на тај ће се начин они међусобно удаљавати. Они који буду били прогресивнији у томе одступању, даће први повод да се постепено образује на место старог звука — нов. Нови се звук јавља дакле у појединаца. Њих може бити и више, али је главно то, да се у првом моменту последњи скок од старог звука новоме врши у свакога од њих потпуно спонтано и, што је најважније, самостално. Када се така измена изврши одједном у више представника једнога дијалекта, тада је то поуздано јемство, да ће нови звук преовладати, ма да и у оном случају када се он јавља у врло малом броју представника једнога дијалекта, то не мора још да значи да ће он потонути у стари као капља у море, јер је стари звук и у других представника даногa дијалекта у томе моменту био доведен до максимума одступања од своје основне гласовне вредности, дакле он је и у њих био готово већ спреман да пређе у нов звук. Одавде се види да је употреба истога звука у некоме дијалекту резултат јаких и многобројних укрштања друштвених, да први корак у образовању неког звука чине појединци, а сви остали иду за њима. Али је могуће тако исто да под утицајем оваквих нивелисања у употреби звукова нестане и новога звука, који се потпуно правилно јавио, према горњем, у једној групи људи. У једних се дакле нови звук образује органским путем, у других механичким. У првих мора нов звук у ономе моменту када се образује бити на свима местима где је био стари, код других пак мора бити испочетка колебања међу старим и новим звуком, јер је у њих још живо језичко осећање за стари звук и то све дотле докле год не приме све речи са новим, измењеним звуком од првих. У практици бива да се и у посилања органски измењених звукова

налазе и стари звуци, али то нису стари неизмењени звуци, већ наново научени стари од конзервативнијих представника данога звука. Али такво стање не траје дуго, јер је гласовни закон по коме бивају прве промене обично још доста јак, управо још живи, тако да може да одбије од себе све стране утицаје; а, што је најглавније, изједначавање бива, на ма у каквом правцу било, брзо, јер све што је овде изнесено бива *несвесно*, потпуно без знања носилаца тих промена, и, кад су друштвене везе међу њима јаке, готово равномерно. С тога се апсолутно не може одредити трајање колебања у употреби некога звука, али зато што се гласовне промене, једном започете, врло брзо јављају у својим резултатима у свих носилаца неке језичке целине, зато изгледа да то време није дуго. Одавде се види да све ово не само не нарушава принцип безизузетачности гласовних закона, већ јасно показује да она почива на тврдом темељу готово органске физиолошко-психолошке доследности у јављању свих момената, потребних за образовање гласова. Потврда за ово има у свима језицима за време њихова целокупнога живота, напр. у српском језику такав је прелаз *ь* у *а*: где је било старо *ь* свугде је прешло у *а*: дьн, мьгла, сьн итд. — дан, магла, сан итд. Како се то извршило, показују нам наши данашњи дијалекти. Тако у неким дијалектима источне Србије, где се сачувао полугласник, у Књажевцу напр. и околини, *ь* се изговара тако блиско звуку *а*, да разлику између њих може ухватити само извежбано ухо, и нема сумње да ће оно у току времена прећи и у томе крају у самогласник *а* итд. Али поред оваквих и сличних гласовних закона има доста и таквих који знају за десетине, а понекпут и стотине изузетака, који према томе данас већ управо и нису гласовни закони. На погрешка и јесте у томе, што им се то име још даје, што се они нетачно дефинишу с тачке гледишта историскога момента, времена трајања неке гласовне промене. Оно што је горе о њима речено вреди само за време деловања неког гласовног закона,

само за оно време док се неки гласовни прелаз врши. Јер чим се тај прелаз изврши, он се мора извршити на свима местима где је било погодаба за то; тиме се и његов век у принципу свршава, он је материјално више немогућ, јер гласовни закони не постоје као апстрактни појмови, већ као промене, условљене нарочитим погодбама, којих кад нестане — нестаје и промена које им одговарају. С тога када се после тога времена у језик унесе нешто што се налази под сличним или идентичним погодбама, оно може остати без измене зато што више не влада закон по коме се морала у таквим приликама извршити промена или, да речемо тачније, што више нема физиолошке потребе и физиолошкога разлога да се један звук замени другим, њему сродним. Такви случајеви чине већину тако званих изузетака. Дакле оно што је некад било гласовни закон данас већ не мора да буде и редовно није, већ примери, у којима се данас огледа иста промена, представљају већином остатке од некадашњег гласовног закона, који се налазио за време свега потоњег живота неког језика, с једне стране, под утицајем све других, нових гласовних закона, а с друге стране под утицајем сложеног света наших представа, јер су се гласови у којима се он огледао находили у речима са одређеним значењем. О томе ће бити говора у чл. III.

Повод јављању изузетака и лежи, када њему није узрок нови гласовни закон, у психолошким појавама, али могућност њихова опстанка треба тражити, по моме мишљењу, једино у разновремености њихова јављања према другим језичким појавама који потврђују дани гласовни закон. У одређивању тих односа могло би се ићи још много даље, али ја мислим да је и оволико довољно за разумевање гласовних закона уопште. И за ове појаве има у сваком језику доста примера: тако је крајем XIV века владао у српским дијалектима закон да *л* на крају слога пред сугласником или на крају речи прелази у *о*. Од тога гласовнога закона има доста остатака и у данашњем језику (жетеоца, соко, рекао итд.), али он је у ствари престао да влада

већ у XV веку, јер у споменицима тога времена находимо већ нпр. у gen. pl. сел, властел, место, као раније, *сео, властео;* у толико су разумљивија данашња одступања као: молба, жалба, селски, анђелски, бакал, ђенерал итд.

Тако је исто важно и тачно одредити погодбе, при којима бива неки гласовни закон, јер сви закони нису подједнако генерални, за неке су потребни врло специјални услови. С тога, кад се ти услови не одреде тачно, све оно што не одговара даној дефиницији изгледаће као изузетак од гласовног закона, ма да у ствари оно то није. Није увек свеједно, да ли се неки звук находи у почетку, средини или на крају речи или реченице, под акцентом или без њега, пред једним или другим звуком, да ли ће се изговорити обичним темпом или другчијим итд. Све то треба добро да се испита пре постављања општијих правила, јер ће иначе наша одредба бити непотпуна. У српскоме језику нпр. *ъ* прелази само у отвореном слогу и у почетку речи у *у* (вьнук, вьдовица — унук, удовица), у свима другим случајевима оно остаје као вь (resp. ва: вьн, вьш — ван, ваш). Све што се томе правилу противи — производ је споредних утицаја, о којима ће још бити говора.

Из овога је јасно, у чему је погрешка при дефинисању гласовних закона у нашим и туђим школским књигама. Претерани конзерватизам и у овим је стварима врло штетан, јер он улева само неповерење према оној науци, чијим се једним представницама такве књиге по где где јављају и, што је још много важније, уносе забуну у саму ствар. Оне просто не воде рачуна ни о основним принципима појава о којима говоре, с тога је често оно што они дају — и поред претензија њихових писаца на општност — врло уско.

И поред најбоље воље да ће у овоме чланку задржим само на физиолошком моменту у образовању звукова, морам ипак ма и само споменути да и у самом изговору неког звука физиолошка страна његове природе није усамљена. Да и не говорим о оним случаје-

вима када сам звук зависи од психичког расположења, већ тај факат, да се при изговору некога звука буди утисак остављен у нашем памћењу од ранијих сличних звукова јасно потврђује да је апсолутна деоба физиолошког момента од психолошког немогућа, да они тек заједно чине целину. Али свакако има доста појава, где један од њих преовлађује. На овоме су месту изнесени били појави који почивају у главноме на физиолошким погодбама, а у чланку за овим говорићу о онима где се највише истичу психолошки моменти.

А. Белић.

СРПСКА ДРАМА У XIX ВЕКУ.

I. КОМЕДИЈА.

(Крај.)

V.

Бранислав Нушић.

Последњи писац на чијим ћемо се делима зауставити у овом прегледу српске комедије у којем се задржавамо само на главним радницима њеним, јесте Г. Бранислав Нушић. Он је, несумњиво, представник наше комедије у последњој десетини прошлога века.

Г. Нушић је почео свој драмски рад још у осамдесетим годинама са „Протекцијом“ (5 чинова, 1889); наставио га у деведесетим, најпре доста споро са „Народним послаником“ (3 чина, 1896) и „Првом Парницом“ (3 чина, 1897), а после, необично убрзано, тако да је само у једној години, у 1900, написао пет комада: „Кнеза од Семберије“ (1 чин), „Обичног човека“ (3 чина), „Шопенхауера“ (1 чин), „Тако је морало бити“ (4 чина) и „Ђиђана и Оморику“ (5 чинова); најпосле је, 1901 године, написао још и „Пучину“ (4 чина). О свима овим комадима ми не можемо говорити. Два међу њима (четврти

и осми) не спадају у област комедије: друга четири нису штампана, а ми смо, као што је чешће пута наглашавано, искључили нештампана дела из овог прегледа: „Пучина“ припада двадесетом веку:[1] и тако ми можемо узети у обзир само „Обичног човека“ и „Шопенхауера.“ Наравно да тиме нећемо дати нуну оцену Г. Нушићева талента, ни праву слику његова рада, него само једну просту и засебну оцену двају делâ која нису ни најважнија, ни најкарактеристичнија међу осталим његовим.

У „Обичном човеку“ има две ствари: најпре као једна теза коју један део комада илуструје и ставља на видело: затим, обична грађа једне шаљиве игре, ткиво једне шале или водвиља, којем је већи део комада посвећен. Те две ствари не слажу се, не иду једна с другом, и Г. Нушић није имао право што их је у једном истом комаду помешао. То му се ипак може донекле опростити ако је и једну и другу понаособ добро израдио.

Теза је мала, малена, управо једна идеја, рефлексија, афоризам, и састоји се у овом. Једна млада девојка чита са уживањем песме једног младог песника, и заљуби се у њега. Заљуби се, али у његову идеалну слику, онакву какву је она о њему у својој младој имагинацији створила: и, наравно, она држи да тај песник није обичан човек него некакав нарочити, необични, изванредни створ. Треба сад ту младу, фантастичну девојку довести на прави пут, излечити од њених нетачних и нестварних идеја, и показати јој да је сваки песник у основи својој „обичан човек,“ и да то што је обично у њему треба тако исто волети као и оно друго, песничко. Идеја је, као што се види, у основи доста елегантна, и дала би се доста згодно илустровати у каквом позоришном комадићу: само је код Г. Нушића третирана доста несигурно, невешто, и без талента, који је за развијање оваквих идеја потребан. Пре свега, идеја није тачно

[1] Ми бисмо иначе „Тако је морало бити“ и „Пучину“ урачунали као комедије узимајући ову реч у ширем смислу.

представљена у радњи оних који је представљају. Оно што чини Зорка (то је та фантастична девојка) према Дамјановићу (ово је онај млади песник) и како се у њега заљубљује, не доказује тезу коју њих двоје расправљају; не показује да је она, у својој љубави према овоме, разумела да је сваки песник обичан човек. Зорка се заљубила у Дамјановића, по читању, по поезији његовој: лепо; сад треба да искрсне пред њу сам песник, лично, „с мисли и с персоном", и она, кад га види, да се разочара, да осети како он не одговара оном што је она замишљала, да каже како није то то; па после, мало по мало, све више да се навикава на њега, све више да хвата везу између човека којега види и песника којега по поезији познаје, и да се најзад заљуби у њега потпуно, у оба човека у њему, у обичног човека као и у песника. Али код Г. Шушића, упркос све тежње његове, ствар не тече тако. Зорка се заљуби у Дамјановића и не знајући да је то онај песник којега она по поезији тако воли. Чудним стицајем прилика, Дамјановић излази пред њу с туђим именом, заљуби се у њу, бори се против њене љубави спрам замишљеног песника, доказује јој тезу о песнику обичном човеку, решава се тврдо и одлучно да је нагони волети у њему тог обичног човека, и успева у том, и она му одиста „пала у наручја" (III чин. 5. сц.): али он јој још никако не каже да је он тај исти Дамјановић којега она у својој имагинацији воли, него она то тек доцније сазна (III чин. 14. сц.). Шта значи то? Значи да се Зорка, независно од своје идеалистичке љубави према песнику, заљубила стварно у једног сасвим другог човека који с овим песником нема никакве везе, и који је могао евентуално и не бити песник. А чим се она заљуби у таквог другог човека, чим њена љубав према човеку нема везе с њеном љубављу према песнику, теза коју она има да представи, није тачно представљена њеном радњом. Њена радња не показује како се једна девојка која воли песнике навикава да воли и људе у њима, него како она, и поред

песника које воли, може заволети и којег обичног човека уз то; а то није једно исто. Сем тога што теза није тачно представљена радњом својих носилаца, она није ни вешто представљена. Има и малих неприродности и немотивисаности у радњама ово двоје љубавника. Дамјановић се нпр. врло брзо заљуби у Зорку (и она у њега, нарочито), љути се и бесни што је он у њеним очима само обичан човек (II чин, 10. сц.) у место да ужива што је у истим очима једно идеално биће, итд. После, ниста теза није добила ни потребног рељефа, развијености: не зна се како је Зорка замишљала песника Дамјановића па се према томе не види шта све она налази да недостаје човеку Дамјановићу. Најпосле, и то је највећа мана Г. Нушићевог обради ове тезе, ствар није рађена елегантно, грациозно, поетично, као што ју је требало радити. Увек се у ствари овога рода уноси поезије, духа, неке мале филозофије; увек се оне пишу једним нарочитим, бриљантним, скоро кокетним стилом: код Г. Нушића ништа од свега тога; стил није његова јача страна; филозофије и духа толико нема да аргументација тезе изгледа плитка и сувопарна, чак и слаба и неодређена; а поезије просто нема.

Друга, јача партија комада, развијенија и просторнија, т. ј. права интрига ове шаљиве игре, главна радња њена, и сувише је натегнута, необјашњена, слабо мотивисана, каткад нелогична, и то јаче нелогична тако да се не може примити, чак апсурдна. Г. Нушић је хтео да, као крајњи циљ своје комедије, начини једну ситуацију врло веселу, скроз водвиљеску, јако заплетену; у којој је све неспоразум, забуна, анархија, један многоструки qui pro quo, и у којој би свака реч која падне производила огромне комичне ефекте и изазивала један свеопшти, дуготрајни смех. Дамјановић треба да проузрокује ту ситуацију, он треба из неких разлога да сакрије своје име и да се представи код Зоркиних родитеља као Влајко Мицић, син Јованче Мицића, трговца из Јагодине; долази Јованча и треба да игра улогу Дамјановићева

оца: Зоркини родитељи хоће да удаду Зорку за Дамјановића којега сматрају за Јованчина сина, и сад Јованча треба на то да пристане; долази удовица Дамјановићка, песникова мати, и Јованча сад треба да игра улогу њена мужа; кад овај на то пристане, долази неки пензионисани чиновник Вићентије Петровић који је пре тога био испросио Дамјановићку на види одједанпут да је ова однекуд Јованчина жена; долази, најзад, права Јованчина жена из Јагодине и пада у несвест кад види да Јованча другу назива својом женом: ето то је ситуација којој цео комад тежи и коју припрема као завршну. Ситуација, одиста, није рђава; напротив, врло је згодна за шаљиве игре ове врсте: али како је припремљена, како су сви делови радње повезани, на каквим основима почива цела та радња? На слабим, несигурним. Готово ништа од свега онога што води овој ситуацији, није мотивисано, добро, сигурно, солидно. Свему потребује још објашњења, свуда би се човек могао оправдано запитати: зашто ово или оно лице ради то и то, кад је природније да нешто друго учини?

Ево да анализујемо. Ми разумемо зашто Дамјановић, кад дође у виноград (ту се дешава сцена, на тончидерском брду) Арсе Милићевића трговца, Зоркиног оца, крије своје име: њега вија полиција, зато што је писао неку политичку сатиру, па је дошао да се сакрије, под туђим именом, у виноград свог школског друга (Душан, Арсин син, друг је Дамјановићу). Али зашто да Дамјановић (и Душан му у том помаже) крије своје име и од Арсе кад га Арса јамачно неће проказати полицији? А Душан, опет, зашто се боји да ствар саопшти оцу кад тај отац није никаква звер него врло питом човек? Зашто, даље, Дамјановић узима баш име Влајка Мицића, и што му Душан то одобрава? Влајко је његов школски друг а Влајков отац је „најбољи пријатељ“ Арсин (то Арса сам каже): није логично да Душан то не зна, и онда како може да не зна да је врло опасна ствар да Дамјановић узима баш Влајково име и

то баш пред Арсом? Још не само да Душан одобрава Дамјановићу тај поступак, него му га он сам саветује, и то одмах, с места, од првог тренутка кад види да Дамјановићу ваља име мењати. На онда, како могу Арса и Вићентије, који је његов пријатељ, да приме подвалу од стране наша два младића, кад Вићентије, логично узевши, треба да познаје лично Дамјановића који треба да му буде пасторак, пошто је Вићентије с Дамјановићком уговарао да се венчају? Ствари ове потребују објашњења; овако изгледају нелогичне. Хајдмо даље. Треба сад и Јованчу (оца Влајковог) довести: како? Г. Нушић је нашао ову мотивацију: Арса пише Јованчи у Јагодину да му дође у Београд, у виноград, пошто му је већ ту син (Арса мисли на Дамјановића) и пошто би желео (то он још крије од Јованче) да уда своју кћер Зорку за његова сина. Мотивација ова није једна од најбољих. Зашто Арса зажели одједанпут да уда Зорку за Дамјановића? Он је тек јуче први пут видео Дамјановића, не зна да ли се деца воле, није му иначе нужда да жури са удадбом кћери пошто је она и лена, и млада, и имућна: што је дакле нагао да је уда, и што тога ради позива Јованчу чак из Јагодине одмах? Сад Јованча, који је међутим добио Арсин позив, долази, а то је још мање објашњиво. Јер ако Арса и има некаква разлога да зове Јованчу у госте кад му је већ син у гостима, Јованча нема никаква разлога да дође пошто зна да му је син, т. ј. његов прави син, код куће (Арса је мотивисао позив Јованчи тим што је бајаги Јованчин син већ код Арсе). Јованча је могао просто депешом да одговори Арси да је његов син, т. ј. прави син Јованчин, у Јагодини, и да тај којега Арса држи за Јованчина сина, просто лаже кад се за таквог издаје. Хајдмо опет даље, сад настају крупније нелогичности. Кад Јованча дође из Јагодине и довезе се у Арсин виноград, он прво падне на Дамјановића и Душана који о његову доласку нису ни слутили (природно је, међутим, било да Арса у напред јави радосно Дамјановићу како је поручио његову оцу да дође

у госте), и каже им се. Сад, Душан и Дамјановић, уместо да виде да су насели са комбинацијом о промени Дамјановићева имена са Мићићевим, па да бар сад (кад већ раније нису) признаду лено ствар пред Арсом, не раде тако, него на против, сад тек гледају да ту комбинацију и даље одрже. Њих двојица дакле, што је доста чудно, замоле Јованчу да се прими да игра улогу Дамјановићева оца. Што још чудније, Јованча пристаје. И зашто? За „начело“ некакво, т. ј. Јованча хоће да учини услугу Дамјановићу који за „начело“ страда. Пре свега, ако је Г. Нушић то хтео да донекле објасни, он је имао да нам претходно, у Арсеним речима, наговести да ће Јованча за „начело“ учинити такве услуге. А после, то се никако и не може објаснити како ваља. Ни један паметан и озбиљан човек не би пристао на таку луду и неозбиљну игру коју је Јованчи пало у део одиграти. Још, Јованча скоро одмах пристаје! Па бар да оној двојици младића претходно светова да признаду ствар Арси; или бар да једанпут запита: „за Бога, децо, што не нађосте које друго име да сакријете Дамјановића, него баш име мога сина?“ Ништа од свега тога: Јованча пристаје, просто. Хајдмо опет даље. Ствари се компликују, а Јованчина радња постаје све мање логична. Јованча, напме, наставља да игра улогу Дамјановићева оца и даље кад га окуне да дâ пристанак на удадбу Зоркину за Дамјановића, и неће никако да призна како он није Дамјановићев отац, што би сваки други на његову месту учинио. Најзад, кад некако измисли да под извесним изговором утекне у Јагодину; а кад, таман да пође, а Арса и сви његови отимају му торбе и „куфере“ из руке, и силом га задрже; кад дакле види да му ништа не би помогло да се извуче из лажне ситуације, сем кад би, јасно и гласно, рекао како стоји ствар — завеса пада и други чин свршава, а Јованча ипак не каже Арсеним да му Дамјановић није син, него остаје да и даље, са све мање разлога, игра врло глупу игру лажнога оца коју је и дотле без икаква права разлога играо. У осталом, није

у овој ситуацији само Јованча нелогичан, него је и Арса и његова жена Марија. Ови Зоркини родитељи задрже силом Јованчу не зато што им је он као стари пријатељ врло драг, него зато што хоће да удаду Зорку за његова сина: што су навалили, за Бога, тако очајнички да је ношто но то удаду? Је ли Зорка тако рђава „партија" да родитељи, у тој нељи, треба да као крља окупе младожењина оца, да му намећу кћер као да је то она удавача из „Женидбе и удадбе" Стеријине? Погледајмо, најпосле, мотивацију последње радње Јованчине и других лица, последње средство Г. Нушића да створи ону завршну комичну ситуацију којој тежи цео комад. Долази Дамјановићка, мати несникова. Сад, Дамјановић и матер своју тера да игра улогу Јованчине жене, и она пристаје (кад би, у сваком комаду, све личности пристајале да се приказују оно што нису, нема писца који не би могао начинити огроман заплет и врло компликовану интригу); па онда, моли Јованчу да игра улогу Дамјановићкиног мужа, и Јованча такође пристаје. Јованча пристаје на ту нову жртву, а мало пре тога једва је пристао, на поновну молбу заинтересованих (разговор његов с Душаном и Дамјановићем, III чин. сц. 3), да још само неколико сати настави чинити само ону жртву коју је дотле чинио! Тешко му је било играти улогу Дамјановићева оца, а сад пристаје и на несмисленију комбинацију да, у присуству Дамјановићке, игра улогу Дамјановићкиног мужа! То је већ немогућно, то не би нико издржао, сваки би човек на Јованчину месту одрекао овакве услуге и признао ствар потпуно, сваки би писац на Г. Нушићеву месту прекинуо овде ту невероватну ситуацију. Трифковић, који је умео са врло сигурним мотивацијама компликовати заплете, одавна би, да је он нешто имао да ради овај комад, ту ситуацију прекинуо и дао Јованчи да призна ствар и демантује целу лажну ситуацију. Читаоци се сећају његовог „Љубавног писма" и оне ситуације кад две жене поверују Дражићу који лаже да је оно фамозно писмо упућено на Видића а не на Дражића.

Трифковић одмах, баш на ту ситуацију, доведе Видића, и овај одмах демантује лаж и призна све, исприча целу историју љубавног писма. Видић то одмах учини, и врло отворено и јасно, чим му се прва прилика укаже, чим му први незгодан положај попрети. А Јованча, који је и иначе врло безразложно улетео у један лажан положај да би учинио услуге оном који донекле компромитује и његова сина и њега самога, остаје у том положају и даље, прима све новије и страшније незгоде на своју главу, подноси све што нема никаква разлога да подноси, и неће, ни после свију мука, и ни по коју цену, да изусти једну једину искрену реч коју му је врло лако изустити, а која би га свега ослободила! Али Трифковић кад пусти Видића да призна ствар, и кад врати ствар у природан колосек, он чак и онда, готово рећи баш онда, уме да створи грацпозну интригу и изведе даље лепе ситуације: а Г. Нушић, кад би то исто с Јованчом учинио, он не би, у овом датом случају, могао да води даље комедију.

Ми анализовасмо „Обичног човека“ гледајући при том само на мотивацију радње, и нађосмо да је мотивација слаба. Тиме није обухваћена критика целог комада, у којем има извесне комичности у ситуацијама, и нешто хумора (који је, у осталом, каткад претеран и неуместан, III чин, крај 13. сц.), али тиме је јасно показано како је интрига комада слабо склопљена, и како је мало пажње обраћено на то склапање. „Да се више труда и размишљања у склапање интриге уложило; да се испитивало колико је сваки од мотива на којима почива интрига оправдан, колико је свака полуга и чивија на машини на своме месту, инак би се колико толико спасла невероватност појединих ситуација, унело би се више логике у радњу комада. Овако, (ако по овом комаду оцењујемо писца, морамо ово рећи), талента има, то се види; али нема бриљивости и потребне пипавости да се са тим талентом нешто доиста лепо створи.

„Шопенхауер“ је једна пријатна шала, добра по идеји а још више по симпатичној и лепо рађеној силу-

сти „општирног човека“ Јоце Радуловића, који је једна од главних личности комада. Ствар је у овоме. Једна млада девојка, Ружица, кћи тога Радуловића, има, као и Зорка из пређашњег комада, једну фантастичну идеју, ону коју и „Учене жене“ Молиерове, наиме да је против брака. Ту идеју примила је од Шопенхауера кога јој је њен домаћи учитељ тумачио, и који јој је рекао да је овај велики филозоф против брака. Некакав млад човек, Станко Ристић, који Ружицу проси (на што њени родитељи пристају) а она га неће, домисли се једном лукавству, да би је приволео. Он јој каже да је због ње прочитао целог Шопенхауера и нигде није нашао да је овај против брака; напротив, нашао је да Шопенхауер одобрава брак из љубави, и цитира јој, у потврду тога, нека фантастично измишљена места из тога писца. Она онда, како сама није читала Шопенхауера, охрабрена тим, пристаје да пође за Станка, али одмах интерпелише свога учитеља што ју је тако обмањивао. Учитељ призна да ни он није читао Шопенхауера, на то и Станко исто призна, и ствар се заврши весело и срећно. Идеја комада је лепа, изведена је такође лепо, али што је најлепше то је фигура „општирног“ човека. У њој има и локалне боје, и хумора, врло пријатног хумора. Одиста, врло лепа фигура.

Овакав како смо га досад представили, изгледа Г. Пушић по овим двема комедијама које смо приказали. Наравно да ово није потпуна слика Г. Пушића као писца. Да се таква слика пружи читаоцима, потребно би било све његове комедије оценити. У тим би се комедијама, међутим, нашло да неједнаки таленат Г. Пушића има, у датој прилици, и одличних особина једног модерног драматичара које је јасно посведочио у комаду „Тако је морало бити;“ а да ни у његовим шаљивим играма не оскудева онај лаки, живи, спонтани, и ако местимице старински хумор којега има доста у његовим приповеткама а, нарочито и обилато, у његовим „Листићима“ који су, нама лично, једна увек драга лектира.

Овим смо завршили наш мало дужи преглед српске комедије у XIX веку. Преглед трагедије и драме учинићемо доцније, кад на то буде дошао ред, у другом засебном низу чланака.

Павле Поповић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Мисли. од Бож. Кнежевића. Београд, 1902.

Као болесници који познају своју болест, ми осећамо да страдамо од оног индолентног, чамотног Истока који нам је у крв прешао. Четири стотине година робовања под једном фаталистичком и нижом расом оставиле су дубоке и неизгладиве трагове на нашем националном карактеру, и требаће још много воде да протече Дунавом, на да се сасвим ослободимо тога кобног наслеђства прошлости. Шта се само зове животом у нас! У културним, западним земљама човек троши своју животну енергију у производном раду, у корисном такмичењу, у савлађивању природе и освајању истине, у јавним пословима и политичким борбама; код нас, хвала буди урођеном источњачком немару и родољубивој и интелигентној политици „стишавања страсти“ убивено је свако интересовање за јаван рад. У накнаду за то, цео наш живот збио се у међусобну мржњу, у лична прогоњења, у злобу, у вођење туђе бриге. Цела Србија постала је један велики ћепенак, са кога сваки по цео боговетни дан мисли о томе шта му сусед ради, ради чега се са женом свађа, и шта има за вечеру. Скандали се дочекују са гладним одушевљењем, људи су добили вољу да накосте и подмећу не ради неке личне користи, но просто с тога што им то чини задовољство: зло ради зла! Простора нема довољно, ваздух је постао редак и загушљив, прохтеви су

страховито набујали, амбиције се невероватно разуздале, све се озлобило један на другога као никада до сада, и у гурању, гажењу, крханју изгубио се сваки обзир, свако осећање људскога братства. Ми почињемо личити на изгладнелу гомилу курјака који су, урличући, почели један другога да раздиру. Када човек посматра наш живот, пада му на ум она страховита казна којом су стари Римљани кажњавали матероубиство: осуђеник се ушивао у кожну врећу заједно са мајмуном, псом, петлом и змијом; врећа се бацала у море, и тонула је док су се несрећна створења у њој гребла, уједала, раздирала и крвавила. Страсти су у нас одиста стишане, али оне страсти које, као ватра метал, чисте, чине човека јачим и бољим, страсти које га дижу на ноге и крећу напред, које су створиле све велике тековине културе и које значе живот. У место њих распириле су се најниже, најгрубље, највулгарније, злоба, злурадост, бестијално уживање накостити, жељ за уживањем и готовост да се за то све учини и све прода, животињска потреба да се све сроза и све у блату изједначи. То су ствари које се виде и чују сваки дан, и већ је постало банално помињати их. Али при свем том, живот који ми данас водимо јединствено личи на тамницу у којој се гуши и грца од таме и мемле.

У једној таквој средини Г. Кнежевић је имао интелектуалне и моралне јачине да се на крилима мисли издигне из општега јада и блата и испне на чисте висине филозофске озбиљности. Он је изишао из своје средине из свога доба, покукао се у мрак да одатле са болом и горчином у души посматра „шта они осветљени раде" и слуша курјачка урликања својих крвних савременика. Он нам је дао једну лепу, мисаону и чисту књигу, једну од оних књига које се не јављају сваке године, и које своме писцу стичу у исти мах и поштовања и симпатије.

* * *

Мисли Г. Кнежевића, по своме облику, иду у моралистичку књижевност, у књижевни рад који је био познат

и омиљен још у класичној старини, када се филозофија ограничавала готово само на практичну етику, а реч филозоф означавала мудра човека, који свој живот уређава према захтевима разума и врлине, и имала исто значење у каквом га је узимао и наш Доситије. Француска књижевност XVII и XVIII века, са Паскалом, Ла Брујером, Рошфукоом, Вовнаргом и Шанфором има да покаже најсавршеније представнике те врсте која је, тако рећи, постала један националан жанр француске књижевности. Оно што одликује моралисте, то је практичан значај њихове филозофије, тражење смисла, вредности и услова људскога живота. Нико од њих није имао научних претенсија, нико није стварао нарочити филозофски систем — сем Паскала чије су „Мисли“ нађене у посмртним хартијама и требале да послуже као грађа за једно велико теолошко дело које је имало да докаже основаност и спасоносност хришћанске вере. Они су били више књижевници но филозофи, који су живели и боловали бол живота, који су уопштавали стечено искуство и примљене утиске, и у кратким, једрим, кондензованим, духовитим и изразитим реченицама износили своје погледе о практичном моралу, о односима човека према човеку, о друштву, о људским радњама с побудама њиховим, критикујући, ртајући, жигошући и светећи се у прозним епиграмима својим. Ако се уобичајени назив моралиста узме искључиво за ту врсту писаца који су више књижевници но филозофи, и од филозофије баве се само етиком, и то појединим случајевима практичне етике, Г. Кнежевић не припада њима.

Пре свега наш писац је по својој струци научењак. Он је српски преводилац Бекла, он је дао једно учено дело о „Принципима историје“, које није довољно оцењено. „Мисли“, које нам сада саопштава, само су упрошћене, популаризоване идеје његовога ранијега дела, учињене приступачним и широј публици, сребрна полуга раскована у ситан новац. То су мисли једнога научника који је хтео својим апстракцијама да дâ више мање књи-

жеван облик. Њега мало занимају свакодневне радње људске, он држи да се у филозофији у толико иде даље, у колико се даље одмиче од људи. Он се бави са највишим питањима духа људскога, питањима која су дала права једном античком филозофу да човека назове „метафизичном животињом“. Човек према човеку, човек у суженом простору данашњице, мало га занима; он га посматра у космосу и у вечности, проучава односе човека према Богу, према природи, према васељени, он тражи да продре у логику ствари, бави се процесом културе и човечанства, ходом и судбином човечанства, генезом идеја које га напред крећу. То су одломци из једнога великог научног дела које би се могло назвати *Човек у васељени*. И када се човек посматра са тих висина мисли, он мора да изгледа једна безмерно мала тачка у пучини простора, једна речца у огромној и непрелистаној књизи времена. Када се види каку улогу игра с једне стране случајност, с друге нужност у људским радњама, човек осети своју немоћ, немоћ своје мисли и немоћ своје воље. И онда Њутање изгледа последња реч мудрости. „Што се даље иде од човека, све мање има да се говори... Светлост је једини језик звезда, мрак једини израз вечности“. „Оно остало је Њутање“, како вели племенити пријатељ дански испуштајући своју немирну болну душу.

Главна преокупација нашега писца јесте религија, као и у Паскала. Паскал који је, мртав болан, диктовао у перо својој сестри, унео је у своје дело сву своју поноситу природу, несаломљиву енергију, пламену страст, силан и славољубив дух који се ради мира савести, ради откупљења душе и извесности без које није могао да живи, ничице простире пред проливеном крвљу Христовом, у религији тражи ослонац, потпору, утеху, коју на другом месту није могао да нађе, хоће извесност по што по то, гледајући у апсурдности највећи доказ божанскога порекла верских догма, јер да их је човек стварао, он би их створио логичнијим и вероватнијим. Он је видео „цеду васељену нему а човека без светлости, остављена

самом себи", и очајнички, грчевито, дављеничкн ухватио се за религију. Наш писац, и ако не са толико мистицизма — коме има трага, при свем том —, није остао без религије. Он верује у њу, он у њој види исток и заход ума људског, из ње је све текло, у њу ће се све стећи, она је „испољавање људског уверења у надмоћност нечега спољног над њим — природе и њених појава, богова, бога", она је „опште расположење духова", „топлота са мало светлости" — док је наука „светлост са мало топлоте". Релативно највећи део ових мисли иде на апологију религије, и то у толикој мери да историка каткада сасвим нестаје пред филозофом. Када Г. Кнежевић каже да је „само хришћанство било толико моћно да дигне масу друштва људског на висину историје", ја се бојим да он не заборавља паганску, нехришћанску Атину и Рим за које се не може рећи да нису били на врло великим висинама историје. Када тврди да је религија крчила пут науци и филозофији, да им она даје храну, то може бити, ако се религија схвати као метафизика и етика примитивнога човечанства, као први одговор на вечито питање: *зашто?*, али је противно истини, када се примени на религију у њеном историјском развоју, у новом добу, када се човек сећа оне дуге мартирологије научењака и мислилаца које је религија слала на ломачу и у затворе, када се зна да је сваки напредак у науци учињен и данас се чини не услед религије, него и поред ње, у пркос њој, да су оне два таса на терезијама од којих се један у толико диже у колико се други спушта. До душе Г. Кнежевић не схвата религију у свакодневном смислу речи, и отуда читање његове, у сваком погледу препоручљиве књиге може дати места више но једној забуни. Он тврди да има религије и религије, да поред ниже има и виша религија, које стоје једна према другој у истом односу у коме хемија према алхемији, астрономија према астрологији. То је идеална религија коју би пантеисти писали са великим Р. Хришћанство не остварује тај идеал, оно је један велики ко-

рак у напред, али још не „потпуна и савршена истина“ увек само једна јерес. Права религија треба да буде католичка, у етимолошком смислу речи, велика духовна заједница рода људског, општа хармонија свих људских савести и аспирација. „Праву и чисту религију може исповедати само потпун, зрео човек, само човечанство. У форми и фази националних држава и државних јединица, човек може исповедати само јереси“. Данашња религија, религија обичних људи, само је једна виша врста фетишизма, на њено место треба да дође рационална религија чији би први члан био: рад. „Поштен рад уједно је молитва Богу, и то довољна молитва. Све зрелији ум све више избацује све празне речи и церемоније из религије, и сав култ Богу своди на поштен рад.“

Када неко има овакве идеје, за њега се може рећи и да је религиозан и да није религиозан. Ламартин, када је писао своју дивну пантеистичку епопеју „Над једнога анђела“, држао је да је непрестано добар и ортодоксан хришћанин, док су црквени људи тврдили да је то дело чисто атеистичко. Религиозан је Босне, који у XVII веку говори: „Јеретик је сваки онај који има какво мишљење:“ религиозан, у наше дане, амерички пастор и теолог Хенри Вард Бичер, који вели: „Нико не треба да се броји међу неверујуће ако види у правди велику веру људскога живота, и ако тежи што потпунијем потчињењу своје воље своме моралном смислу.“[1] И једно и друго је религија! Очевидно да има два појма у једној истој речи. Спенсер, наш Г. Кнежевић, узимају религију у смислу једне пречишћене метафизике, као сталну потребу духа човекова да не застане пред препонама, и да спекулише о

[1] У првом броју „Анала лаичке омладине“, који су од 1 јуна ове године почели да излазе у Паризу, Ернест Лавис написао је ове редове: „Бити лаик, то је имати три врлине: милосрђе, то јест љубав према људима; наду, то јесте благотворно осећање да ће далеко потомство доживети дан када ће се остварити снови правде, мира и среће које су некада сневали, гледајући у небо, наши далеки преци; *веру, то јест вољу да верује у победоносну корисност сталнога напора.*“

недокучљивоме. За велики број филозофа који речима дају њихово реално, опште примљено значење, религија је црква, систем догма, култ, вера у откривење и у чуда. Схвати ли се религија као метафизика, као истраживање крајњих узрока, онда се ствар мења, онда је цео свет религиозан. Само, с друге стране, питање је да ли рационална религија, пошто је одбацила језгро, има права да сачува име, да ли је она уопште религија? Протестантизам, који је највећма рационална — или најмање нерационална — религија има то својство да у њему човек постаје нерелигиозан и атеист и не опазивши промену. Веома је тешко схватити протестантски рационализам на пример. Професори на теолошким факултетима универзитета у Француској, Швајцарској споре откривење, одбацују божанско порекло Исуса Христа, не верују у чуда; пре две-три године ја сам се саблазнио кад сам тамо слушао једнога пастора како ускршњу беседу у храму почиње овим речима: „Данас је, браћо моја, Исус Христос васкрсао, *као што се вели* (on dit.).“ Г. Кнежевић у своме рационализму иде даље од протестантских теолога, и ја се бојим да он не узурпише назив религиозна човека. То ће му по свој прилици рећи и сарадници „Весника Српске Цркве“, ако о његовој књизи буду у своме часопису писали.

После религије, етика. Г. Кнежевић не верује у урођену доброту човекову, он не држи да је човек анђео, нали Бог, који се, по речима песниковим, у својим светлим тренуцима сећа свога небескога порекла. Као готово сви посматрачи човека, он нема никаквих илузија о њему. „Човек је одевена животиња“, — цивилизација је „политура дивљаштва“. Човек, „свирепи и похотљиви горила“ Тенов, „плава бестија“ Ничеова, никада није био добар; није њега цивилизација покварила, но му је дала оно мало углађености и благости што сада има, и цео напредак није ништа друго до лагано и мучно укрћавање животиње која дрема и режи у свакоме од нас. Велика осећања: правда, љубав, племенитост, истина, само су

„мала, скоро пуста острва у широкој пучини мрака, несвести и маскираног дивљаштва и животињства.“ Човек се састоји из бриге за живот, таштине, зависти, славољубља, религије, моде, подражавања и страха, а један мален део сачињава: племенитост, хуманост, тежња за слободом, правдом и истином. Идеје нису ништа друго до генерализовани интереси, као што су интереси ситне идеје појединих времена, народа, класа и појединаца. Све се диже из мрака и блата: истина из заблуде, слобода из ропства, правда из неправде, закон из безакоња, — свему је крајњи узрок у животињској природи човековој и у његовим животињским потребама. Прави морал није ни морал нужности, ни морал интереса, ни морал страха: морал није: *не треба*, или *не мора*, или *не сме се*, морал је: *нећу*. Није врлина не грешити, но моћи, а не хтети грешити.

У осталом, један морал као и једна религија, не постоји за све људе. Има две врсте људи: светина, маса, нижи људи, и елита, виши људи. Људи се не деле на те две велике класе ни рођењем, ни новцем, ни положајем; једни стоје над другим својим вишим особинама духа и душе, тиме што представљају једну вишу, савршенију, отменију врсту човека. Човек масе живи само чулним животом, то је пре животарење, животињска егзистенција но живот свесна и словесна човека; он је кратковид и не мисли, он види радњу али не и бивање, он чује избијање часова али не континуитет времена. Виши човек живи духом, он представља тип савремена и потпуна човека, према коме цивилизација има да дотера остале људе, он „тражи и познаје божје законе, не воли људске ситне законе,“ он носи закон у себи, даје га другима, он крчи нове стазе, он отвара нове видике, он је крмар, вођ, пастир, он је буктиња за којом пипа и тапка људско стадо. Једнакост вреди само за ниже људе, велики људи су неједнаки, као брегови, сваки је од њих величина за себе. Нижи људи су разломци, који треба да се сједине да би чинили једно

цело, виши људи су целине сами за себе, њима није потребно друштво. Није то надчовек Ничеов, који одскаче од осталих својом јаком вољом, силном жудњом за моћ, индивидуални аристократ са основним врлинама: уживањем, властољубљем и себичношћу. Виши човек Г. Кнежевића јесте интелектуални аристократ, човек који много зна, који је продрео у суштину ствари, видео немоћ нашега духа и тамнину људских страсти. Он је окусио горак плод са дрвета познања, „стилет критике" прошао му је кроз груди, и он мора да тугује, и то не речима, које пркају, но ћутањем које је највиши ступањ поноса и мудрости. Јер, сазнање, истина суши, ситни, хлади. Онај који види и зна потпуно губи све своје илузије, и лед се хвата у његовој души. Знати значи бити тужан. Резултат мишљења није моћи, него не моћи, разочарати се, резигновати, повући се у себе, понављати у себи онај тајни и погребни став из будистичке молитве: „Боље је седети него стајати, боље је лежати него седети, али од свега најбоље је бити мртав."

Облик који је Г. Кнежевић дао својим мислима није довољно *књижеван*. Све подсећа на научан рад, и терминологијом, и многобројним апстракцијама, и извесним недостатком гипкости, јасноће и концизности. Види се добро да су се те мисли поравнале у дугим радним вечерима, при запаљеној лампи у самоћи, поред Спенсера с једне, Бекла с друге стране. Код француских моралиста то нису научни афоризми, кратки изводи из појединих глава о историјским проблемима, формуле социолошких закона, код њих су то варнице духа, трострука есенција искуства, деликатности и духовитости. То се стварало у једној отменој средини где се живот рафинисао и интелектуализовао, у најдруштвенијој средини, која је можда икада постојала, у хотелима XVII и салонима XVIII века. То је било оружје којим се борило у то разговорно и духовито доба, када је једна психолошка опаска, или досетка, била догађај који се муњевито распростирао по целоме Паризу а за тим целом

образованом Европом. Све је то тако углађено, збивено, да се савршеније не да замислити.. Тих особина класичних моралиста нема код Ђ. Кнежевића: он је непрестано остао научник, не напуштајући тешко сварљиви речник науке. Цивилизацију назива: „латентификација бестијалности," „бонификација ствари," „глорификација рада;" култура је „цивилизација материје;" има речи и о „хоминизацији све већег броја." Или зар ово не подсећа на геометријске формуле: „Сваки социјалан човек онако је исто једна формула из пропорције разних елемената као физички и хемијски човек," или: Геније стоји према маси као принцип према фактима."

Али има исто тако и изразитих, живописних, лепо речених мисли које се могу равнати са добрим примерцима те врсте. Ево неколико:

„Фантазија лети, ум пипа; фантазија иде преко ствари, ум кроз ствари.

„Прогрес и цивилизацију раде гладни, а уживају их сити.

„Често је најгоре боље од зла, ако ни за шта друго а оно за то што горе не може бити, те се горе више и не чека.

„Свет овакав какав је, идеалан је за камење, савршен за биљке, прекрасан за животиње, добар и лен за обичног, нижег човека, ружан за оне који дубље осећају, неразумљив за оне који мисле.

„Несрећа је волети истину а немати снаге сузбијати лаж, или бити толико притиснут животом да је морамо трпети или одобравати.

„Више је за жаљење онај који због намети изгуби љубав, него онај који због љубави изгуби намет.

„Ако никојим путем не можете да нађете племенито и лепо, а ви гледајте чему се' будале и пакосни смеју; ту ћете га сигурно наћи колико толико.

„Заблуда је кад је човек у неку неистину уверен да је истина, лаж је кад човек свесно говори, износи и тврди неистину; заблуда је племенита и природна, лаж

је пријава и људска: заблуда је нижи ступањ истине, лаж је препона, сметња истини; заблуда је велика ствар, лаж је ситна и пролазна; заблуда диже и одушевљује, лаж снижава и убија; заблуда је топлота из које избија светлост истине, лаж гаси пламен истине. Само племенити духови блуде, само ситне душе лажу.

„Кажу да је сваки своје среће ковач. Само што судба једноме даје и чекић и готово усијано гвожђе, а други га мора ковати често ладно, а често и голом песницом."

* * *

Књига Г. Кнежевића неће имати много читалаца. Прво, зато што озбиљније и теже књиге никада немају велику публику; друго, зато што се јавила у једној тако немисаоној и баровитој средини као што је наша. Мален је број људи који покушавају да даду себи одговора на сва она крупна питања која су у овој књизи додирнута, а право је чудо да се у наше дане, у нас и јавила једна оваква књига. Г. Кнежевић нам је дао пет стотина мисли, које су каткада више научни афоризми но моралне максиме, које ужи круг познавалаца те књижевности не налази сада први пут, али све то сачињава снажну, сочну, мислену књигу, снажну филозофију прекаљеног духа, који осећа своју супрематију и горчину познања, и у моралном стојицизму налази смисао живота.

Све су то тако крупне врлине да се може топло поздравити овај први оглед те особите врсте у нашој књижевности. Али оно чиме „Мисли" највише вреде, то је елевација којом су писане, неки лиризам интелекта, одушевљење духа који „хармонију света слуша очима". Местимично има акцената који опомињу на какву химну мисли. „Што год је задовољно са животом, оно не мисли. Што је човек незадовољнији са животом, што га живот већма притискује, тим он више мисли; што дубље осећа болове од живота, тим дубље мисли. *Мишљење је одушка од притиска живота*, насиља, неправде, мрака; мишљење

то је тражење светлости, правде, истине.“ „*Мисао је уздах духа... што дубљи дух то дубљи уздах...*“ Ситни људи имају довољно ваздуха на земљи, они не уздишу! Треба живети, мислити и радити, не чекајући успех, не водећи рачуна о њему: „Човеково је да ради и да мисли; да ли ће урадити, смислити, успети, то није његово“. Наш писац не верује у бесмртност душе, али је убеђен у бесмртност духа, он проповеда култ и поезију мисли, откупљења душе мишљу. Да је рођен у вековима вере, у XII или XIII веку, он би опасао мач и отишао у свете земље да ослобађа гроб Спаситељев, или би се повукао у испосничке ћелије и у светим књигама и верском мистицизму тражио лек од мрачне и крваве стварности; рођен у наше сиво и суво доба, он је заронио у контемплацију, и у чистој мисли потражио оњиума од ружне садашњице, заборав болова које живот и људи задају деликатним душама. Живот би одиста био страшан без тих спазма мисли, без тога интелектуалног мистицизма, ако се ове две речи не буне што стоје једна према другој. Јер, све пролази, све умара, све вара у овом свету; младост кошни, срце се суши, љубав вене, пријатељи се разминоилазе, али никада не оставља оно божанско задовољство које човек осећа у дугим зимским ноћима, када се живот стиша, жагор легне, а човек осећа како му дух ври, мозак расте и нови, широки, бели хоризонти пуцају пред његовим разумним очима. За људе узвесне врсте само је ту простор и ваздух; сва слобода и све достојанство човека налази се у тим светлим тренуцима интензивног унутрашњег живота.

Јован Скерлић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Орфеј у паклу. Оперета у четири чина од Ж. Офенбаха.

На крају овогодишње позоришне сезоне представљана је 8 јуна Офенбахова оперета „Орфеј у паклу.“ Од Офенбахових оперета познате су биле београдској публици до скора само две, и то: „Свадба при фењерима“ и „Лепа Јелена.“ Прва је приказивана поодавно, и у време кад је чињен први покушај да се у Нар. позоришту дају мања и лакша дела те врсте (данас, не зна се из каквог узрока, нестало је те симпатичне и лаке оперетице из репертоара Београ. народног позоришта). „Лепа Јелена“ пак приказана је први пут пре три године, и за чудо, та Офенбахова, по музици боља, а по садржини и тексту далеко духовитија шала, слабије је прошла од Орфеја, чија је и сама садржина мање позната публици београдској.

Офенбахове композиције за позориште можемо поделити у три врсте. У почетку писао је скромне, омање комичне опере, махом у једном чину, а највише у два, које се данас ретко приказују. Тек од године 1859. када се је у Паризу давао први пут „Орфеј у паклу,“ настаје његова чувена периода рада на пољу оперете. Потпуно оригиналне и за публику нове биле су, међу осталим, његове музичке травестије из грчке митологије, као што су „Орфеј“ и „Лепа Јелена.“ Од године 1876. напушта Офенбах дотадашњи начин и правац оперете и покушава да унесе озбиљнији тон у своје композиције. Али од тих композиција није онда — осим „Хофманових прича“, које су се први пут давале после његове смрти, — ниједна имала значајнијег успеха; и тек сад у последње време обраћа се нешто више пажње на то његово последње дело и приказује се по већим позориштима.

Предмет за „Орфеја у паклу“ узет је из грчке митологије; и ето, укратко да испричамо како је писац либрета за Офенбахову оперету удесно ту познату причу о Орфеју и Евридици.

Орфеј, директор Тивске конзерваторије, живи у свађи са својом женом Евридиком; а у пријатељству са Хлојом. Евридика међутим воли пастира комшију Аристеја. Ствар по себи није ништа страшна, и не би се морали с тога растављати, ма да је Евридици Орфејево божанско свирање на виолини управо, како она с багателисањем каже, шкрипање. Али, рецимо због те музике, или због чега другог, Евридика допусти да је онај комшија, који у самој ствари није пастир, него бог доњег света Плутон, одведе у пакао, у своје царство, у коме је он себи, као што каже, „леп будоар аранжирао.“ Пошто Орфеју не би ни мало криво било што му је жене нестало, то би бог и смртна жена проводили дане своје љубави, да се није умешало у ову аферу јавно мњење, оличено у једној дами, која није ништа друго до она пријатна особина оговарања и вођења туђе бриге. Та жена, дакле, убеди Орфеја да је то срамота за њега, и да треба да тражи правде код Зевса (Јупитра). Као што се види, све је пародирано, травестирано, све наопако представљено или накосно протумачено: Орфејево дивно свирање је представљено као шкрипање због којега његова жена мора да бежи од њега, а Орфејев силазак у пакао, који је он предузео из превелике љубави према својој Евридици, протумачен је као да је јавно мњење натерало Орфеја да против своје воље тражи жену која му је несносна!

Други чин одводи нас на Олимп, и завеса се диже кад се богови и богиње буде из сна. Сви спавају, само се Амор враћа у зору на Олимп. Да се не би одужило ово моје причање, прећи ћу преко узајамног пецкања и задиркивања, које богови и богиње једно другоме добацују, које у песми, које у речима. Зевсу наравно пође за руком, да почетак једне револуције угуши сво-

јом ауторитетом, који је приличио онао. Како су му у том пријавили долазак оног јавног мњења и оног чувеног свирача без жене, то се богови брже боље умире, заузму достајанствене положаје, тако да Орфеј и оно радознало мњење не примете ништа кад стигну пред Зевса. Зевс саслуша жалбу, обећа истрагу, коју ће ипта више сам руководити, те се тога ради са целим својим двором крене на лице места, то јест у доњи свет.

Друга два чина дешавају се у том доњем свету. Зевс се користи својим старим инкогнитом, а то код њега овде значи да се претвори у муву, и у том дражесном виду представи се заробљеној Евридици, којој се за чудо досадне, и договори се да је сад он украде и одведе на Олимп. И тај би план вероватно успао за руком, да га није прокљувио Плутон, и да се није појавио на крају опет Орфеј да види докле је доспела Зевсова непристрасна и несебична истрага. Он најзад, кад види да нема куд, измишља онај познати услов под којим ће вратити мужу жену: пустиће да је Орфеј одведе у чамцу, ако се никако не осврне. Али видећи да се Орфеј доиста не осврће, он потегне своју ручну муњу, и тако превари Орфеја. И тако Евридика постане баханткиња, и Зевсова жена добије нов повод да пажљиво мотри шта јој матори и неверни муж ради.

Офенбахова музика за „Орфеја у паклу“ у главном може се рећи да је популарнија од музике у „Лепој Јелени.“ Нарочито се увертира радо свира у популарним концертима, а позната је и вреди за ту оперету отприлике колико и Росинијева увертира за „Виљема Тела“. У целини, изузимајући многе, нарочито у последњим чиновима заиста плитке мелодије, музика у Орфеју има карактер пасторални. Први чин, готово цео, писан је у том тону, без употребе хора, дискретно, у пријатним, течним мелодијама и простој изради.

Главне улоге у Орфеју биле су приказане нашим познатим снагама; — Г-ђа Тодосићка, Г. Раја Павловић, Г. П. Станојевић, Г. Динуловић, Г-ђа Ђорђевићка, и Г-ђи-

на Ниглова. Г-ђица Ниглова имала је поред тога и једну малу инструменталну продукцију; њој је било уступљено извођење соло партије за виолину у првом чину, у којој се нарочито истиче лепотом мелодије позната кантилена из увертире. Интерпретација Г-ђице Ниглове у овој прилици одликовала се чистим дискретним тоном и топлином осећаја. Оркестром управљао је Г. Покорни мирно и поуздано.

Овом приликом вреди нарочито прибележити да је хор изузетно био у понеким партијама звучан, складан, и да је игром био активнији но обично; а то је несумњиво потекло отуда што је погођен увек тачно темпо певања, на које треба при хорском певању у опереги поглавито обратити пажњу.

Г. М.

Б Е Л Е Ш К Е.

КЊИЖЕВНОСТ.

Културни појасн Балканског полуострва и „Дело“. — Г. Др. Ј. Цвијић учинио је „С. Књиж. Гласнику“ част, као толики други пре њега, и послао му је један свој рад о „Културним појасима Балканског Полуострва“ који је, као што је нашим читаоцима познато, објављен у прошлој свесци овога часописа. Тај рад, за који је наш уредник имао од Г. Цвијића обећање још од пре неколико месеца, чини у свом данашњем облику један део веће студије Г. Цвијића о „Антропогеографским проблемима Балканског полуострва“, која се штампа и биће објављена у Етнографском зборнику С. Краљ. Академије. Објављујући чланак, уредништво је у њему, узгред буди речено, оставило и једно два места која показују да је чланак део шире студије. (Једно је место избачено, разуме се с одобрењем нашчевим, зато што није имало везе са садржајем овога чланка).

По утврђеном обичају у оваквим случајевима, врло честим у европским часописима и другим листовима, као и

ради објашњења поменутих места, уредништво је чланак пропратило овом напоменом (стр. 910):

„Овај чланак о „Културним појасима Балканскога Полуострва" део је опширније студије Г. Др. Цвијића о „Антропогеографским проблемима Балканског Полуострва", која ће скоро бити објављена."

Уредништво „Дела", држећи без сумње да „С. Књиж. Гласник" и „Дело" не чита иста публика, донело је, поводом последњих радова Г. Цвијића, овакву напомену (стр. 150):

„Штампа се и за кратко време биће готова и велика студија Цвијићева о насељима у српским земљама. Ова ће студија изићи у издању наше Српске Краљевске Академије. Један мали одељак из ње, *Културни појаси Балканског полуострва*, *прештампан је* у 34. свесци Српског Књижевног Гласника; само је тамо случајно пропуштено да се означи да је и одакле је прештампан тај одељак Цвијићеве студије."[1])

Из мојих успомена. Приповетке Душ. Т. Богдановића. Смедерево, штампарија Милана Ј. Илића, 1902. Стр. 178. Цена 1·50 дин. — Свој кратак предговор овим причама писац је завршио овим речма: „Критичару, замани, ал' не уби!" Готово да човек не послуша писца, кад види како он није сам водио рачун о својој изреци, него је у цигле две приче („Три гроба" и „У вечитом загрљају") без икакве невоље убио равно шест лица. Истина је у друге две приче („Очева тајна" и „Војна") дао два ванбрачна детета, али то није довољна накнада чак ни за самог капетана, а камо ли за оно друго пет несрећних жртава. Кад се уз то дода да је у причи „Рањеник" двојицу сахрањено, онда број умрлих превазилази четири пута број рођених, те је рачун губитка већи од рачуна добитка. Једина прича у којој нити се ко рађа, нити умире, нити се убија, нити га други убијају, то је прича „Божић", која је прилична и по замисли, а и по обради је од свих измакла. Остале су слабо израђене и с доста неприродности. У „Војни" је почетак добар, али је завршетак преко очекивања невешто и несмишљено изведен. Језик је местимице погрешан, а штампарских погрешака има много.

[1]) Студија Г. Цвијићева није још ни данас објављена.

Друштво за сузбијање алкохолних пића издало је већ своје четири књижице. Три су од њих расправе (*Алкохол и уживање* од Др. М. Миљковића; *Утицај алкохола на децу* од Др. М. Ђ. Поповића и *Пијанство и лудило* од Др. Ј. Данића,) а четврта књижица, која је по реду излажења друга, то је прича Л. Комарчића: *Како је бекри Раде оставио пиће*. Сама замисао о оснивању оваког друштва врло је добра, али би тек онда било успеха, кад би се и у унутрашњости Србије тај покрет јаче развио. Добро је и издавање ових књижица, али оне треба да буду бесплатно раздаване, чим друштво појача своја материјална средства. Приређивање јавних предавања треба да је чешће, на да се развије и у селима, јер тамо је немогућно продрети с књижицама, због слабе писмености. Нарочито би то могли вршити свештеници и учитељи, а и српски чиновници, ако би им бриге око приређивања „изборних успеха“ оставиле што слободна времена. Све досадашње књижице заслужују препоруку, али би имали да напоменемо само једно. У овим популарним предавањима треба избегавати помињање појединих научника и потеже научне изразе. Треба предавати сасвим просто, како ће сваки, ма и најпростији читалац разумети, јер иначе књижица може одбити читаоца и покрај све своје ваљаности. Најбоље би било узети тон простога причања, онако како се то ради и у другим земљама, кад је реч о популарисању научних излагања. Јер, збиља, незгодно је, кад у књижици намењеној широј публици нађете и оваке реченице: „Кад човек хоће да дође до какве истине, он мора тражити и испитивати узроке дотичним појавама, на упоређујући узроке с последицама, изводити закључке и постављати начела, која се логиком дају извести“. Овај стил није за оваке књижице. Писати што простије, што јасније — то нека буде главна ствар при изради ових књижица.

Четири приповетке сељака С. Т. Семјанова, с руског превео Ник. Николајевић. У Новом Саду, издање Матице Српске 1902. Стр. 90 (књиге за народ, издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића, Св. 100.) — Моралне приче ове врсте као да су руски специјалитет. Ниједна књижевност нема у толикој мери поучних приповедака, у колико их има руска. И онда, у Русији њих пишу и приповедачи првога реда, док се у другим земљама овом врстом белетристике баве најчешће писци без велика та-

лента. И ове четири приче имају нарочиту сврху да покажу људма пут к добру. Оне имају много сличности с Толстојевим моралним причама, не само у избору предмета, већ и у начину сликања животних појава, па донекле и у тону излагања. По својој замисли најбоља је последња *(Покајар)*, али је недовољно уметнички обрађена, нарочито при завршетку, који би иначе био веома леп. У причи *У очи Божића* великом вештином обележен је у неколико потеза сиротињски живот. Остале су две (*Отето — проклето* и *Наследство*) обичније, јер се сличне приче чешће сусрећу у овој врсти књижевности.

Из „Бранкова Кола“ прештампан је рад г. Павла Поповића, *„Једно објашњење са Г. М. Решетаром, поводом његова и мога писања о Горском Вијенцу.“* Књижицу Г. Павла Поповића не треба нарочито препоручивати. Ко год је читао познату ваљану расправу Г. Поповића „Горски Вијенац“, тај извесно неће пропустити прилику да прочита и ово објашњење, јер ће тако моћи боље појмити многе лепе особине знаменитог Његошевог спева, о којима се раније врло мало говорило у нашој књижевности.

Г. Павле Аршинов написао је књижицу: *За што је што у свету*, у којој је популарним начином изложио поједине физичке законе и разјаснио неке појаве које простом свету могу изгледати необјашњиве. Књига је намењена не само за школску потребу, него и за шири читалачки круг, и може корисно послужити народном просвећивању, и ако се за њено разумевање тражи колико толико претходне школске спреме.

Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1693). Ову своју расправу прештампао је Г. Јован Томић из „Гласника православне цркве“. Књига заслужује да се о њој говори у нарочитом реферату, и у једном од даљих бројева „С. К. Гласник“ донеће о њој пространију оцену. За сада је препоручујемо читаоцима, јер не само да је предмет расправе значајан, него је већ неоспорно утврђена савесност и спрема с којом Г. Томић ради своје историјске послове.

Ратови последњих сто година од А. пл. Хорзецког превео Блажа М. Мирковић. Ово дело има 451 стр. (и XX)

а цена му је 4 дин. Преводилац мисли да књига може послужити „као нека врста школске књиге свима онима, који, као почетници, теже за вишим војничким образовањем“. Књига почиње ратовима Наполеоновим у Италији и Немачкој. (1796. г.) а завршује се окупацијом Босне и Херцеговине 1878. г. У књизи има доста напомена преводочевих, а нарочито у одељцима у којима се говори о руско-турском рату и о окупацији Босне и Херцеговине. Напомене су већином испод текста и у њима преводилац врло симпатично говори о Русима и о српским устаницима против окупације.

Од књижевних радова митрополита Фирмилијана изишла је десета књига: *Поучни део.* Књига је штампана у Ср. Карловцима, има 328 стр. и стаје 2·50 дин. (12 гроша). Осим чланака који се односе на религију у овој је књизи штампана и златна домаћа књига, у којој се понајвише говори о одгајивању и васпитавању мале деце.

Као 5. књига Матице Српске изишао је II део аутобиографије Др. Јована Суботића: Пролеће. Тај део обухвата живот Суботићев од 1840—1853 год. а то ће рећи његов рад од 23 до 36. год. По мишљењу Г. Т. Остојића који је приредио ово издање, имаће да изиђу још четири књиге, величине које је и ова друга (око 180 стр.)

Крајем прошле године мостарска *Зора* престала је излазити, објавивши да ће се за кратко време опет појавити. Наши мостарски пријатељи сада нам јављају да ће је од јула месеца ове године опет кренути. Нема сумње да ће *Зора* наћи старе симпатије — код својих сарадника и претплатника у Србији.

Новинарство у Србији напредује, — ако не другаче, а оно бар бројно. Београд је у току маја добио три нова дневна листа. *Либерал* је „лист за политику, привреду и просвету“, главни уредник му је г. Мих. А. Пантић. *Звоно*, које је изалазило неколико дана, преобразило се у *Напредњака*, „лист за одбрану самосталних напредњака“, коме је главни уредник г. Срет. Ј. Ристић. *Правда* је уредник г. Жарко Ружић. У унутрашњости јавила су се два нова листа: у Крагујевцу *Народни напредак*, „гласник за народне потребе“, неполитички, излази два

пута недељно, под власништвом г. Д-р. Спире Н. Димитријевића, лекара и главним сарадништвом г. Стевана Пешића, професора. У Горњем Милановцу почела је излазити *Народна Заштита*, два пута недељно, под уредништвом г. Милана Андрића. Иза тога листа стоји друштво „Таково“. —

У подлиску „Петербургскія Вѣдомости“, (броју 115.) изишао је чланак Г. Луке Ничитељића, о културном покрету српског народа у XIX веку. У чланку се укратко прегледа књижевни рад у Срба у XIX веку, а има и неколико цитата (из Његоша, Бранка, Змаја и Јакшића). Највише је пажње обраћено лирици, док се о драмској поезији ништа и не говори. Од бољих песника није споменут Војислав Илић, док је међу приповедачима забележен чак и Комарчић. Писац није успео да дâ поле тачније мишљење о појединим писцима; његове реченице такве су природе да из њих не може читалац сазнати ништа одређеније. Томе је узрок краткоћа чланка, јер у онако мали оквир врло је тешко ставити оваку једну велику и значајну тему.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

„Die Zeit“. — У уредништву Zeit-а у Бечу спремају велико предузеће. Научно-социјални лист Die Zeit изишао је последњих година на леп глас. У недељним свескама претреса политичка питања са вишег гледишта, доноси чланке из стручних наукâ популарне и од актуалне вредности, а с особитом пажњом негује привредне гране науке; сем тога критикује појаве књижевне, позоришне и музичке. Сад се толико оснажио да ће излазити *сваки дан*. То по себи не би било бог зна како важно да није покретач идеја о новом правцу у политици, мислимо: политичкој журналистици. Zeit ће стајати на гледишту социјално-научном, те ће се према томе уздићи над страначком субјективношћу, која данас влада међу новинама. Једна од главних последица овога становиштâ биће, наравно, борба против представникâ данашње журналистике, а пре свију против силне „Нове Слободне Пресе“. То зна данас свако у Бечу, па зна дабогме и „Сл. Преса“, и ако ћути, слутећи можда не сасвим без разлога да јој је одзвонило. На челу новоме предузећу стоје имена познатих радникâ, а интересовање у ну-

блике веома је живо. Јавно се говори, да се „Пресса“ преживела: а није само то, него су се још господа око Пресе била погордила са своје власде над светом. Zeit ће им дати прилике да се подмладе, ако хоће, — ако неће или не могу, онда: Fuimus Troes.

Тако ће Zeit од месеца септембра почети излазити сваког дана. Шеф-редактор биће Др. Канер; позоришни део уређиваће познати Макс Бургхарт, подлистак — песник Ото Јулије Бирбаум; у уређивачком одбору биће међу осталима Др. Филиповић професор на свеучилишту, национални економ, и Хуго Ганц, новинар, који је оставио Сл. Пресу и прешао Zeit-у. Лист ће издавати акционо друштво Zeit; до сад је фонд нарастао на преко пô милиона круна.

Да ће и у наше крајеве овакви лист донети свежији дух, ако успе да истера староседеоца „Пресу“, ко би у то сумњао?

Упоредна политика Монтескија, Русоа и Волтера од Емила Фагеа. — У овим студијама Фаге износи како је било мишљење три најзнатнија човека XVIII столећа, чији се утицај и данас осећа, о разним политичким питањима која већ сто година занимају и завађају људе: износи шта су они мислили о идеји отаџбине, о слободи, о ауторитету, о социализму и индивидуалности, о држави и црквама, о држави и васпитању, о држави и војсци. Резервишући за крај своје мишљење, Фаге најпре даје реч самим писцима анализујући њихове списе и њихове теорије.

Les doctrines de haine од А. Лероа Болиа. Калман Леви. — Никад није било тако потребно једно дело које проповеда идеје толеранције као данас. Болие је са ретком слободом суда и са непристрасношћу која није обична у дискусијама ове врсте, истраживао узроке сектаретва и нетолеранције, било да се тиче антисемитизма, било антипротестантизма и антиклерикализма.

The New Volumes of the Encyclopedia Britannica, Edimbourg и Londres. A и C. Black. Прво издање *Британске Енциклопедије* појавило се од 1776 до 1791 у три скромне свеске in-4°. Ново издање у 24 свеске изишло је од 1875 до 1889, у 500.000 примерака. На том

је делу у неку руку радила цела Европа. Директори овога великог предузећа позвали су у сарадњу највеће писце из целога света те је на тај начин ово дело, врло бриљиво редиговано, дало потпуну слику нашега знања на крају XIX столећа. Сада се издаје додатак у 11 свезака који се може сматрати као енциклопедија савремене науке. Прва је свеска изишла; остале ће изићи у току године.

УМЕТНОСТ.

Изложба Сликарске Школе. — Од 6. до 10. јуна била је отворена изложба Сликарске Школе којом управља Г. Риста Вукановић, академ. сликар, са много преданости и са толико исто успеха. Преданост за похвалу толико већу што је данас ретка и у лукративнијим пословима; успех такав да опрадава и мало смелије наде но што је обично допуштено везивати за једну тако младу школу. Ушли у њу без сликарске азбуке, ученици су успели да на крају године покажу посетиоцима радове врло свеже и широко рађене, који (што је врло важно) могу служити као солидна основа за даљи успешан посао. Осим тога што су ти радови добри, посетилац је био још изненађен и њиховом разноврсношћу (главе, полу-гола и цела тела, цвеће, мртва природа, резање у кожи, горење у дрвету, сликање на свили, и т.д.) Наравно, ако се жели и штогод више од ове школе, њене лепе почетке треба искрено потпомоћи. Наша публика, која није увек за лепе ствари много расположена, овога пута показала је врло велико, изузетно интересовање. Посета је за све време изложбе била изузетно обилата. То је добар почетак да се једнога дана постане пријатељ и познавалац једне тако лепе уметности као што је сликарска. Само да се до тога одиста дође, ову школу која томе тако срећно служи, треба оберучке и озбиљно прихватити. — Ево још неколико података о тој школи. Прошле године имала је 20 редовних ученика (10 женских, 10 мушких), 7 ванредних (2 женских, 5 мушких) вечерњи занатлијски курс, који је такође показао одличан успех, и који треба за себе истаћи, походило је 45 ученика. У сликарском курсу ради се сваки дан од 8—12 и од 2—4, у вечерњем занатлиском од 7—9. Школарина за женске је 20 дин., за мушке 15 дин., занатлијски курс је бесплатан. Упис је од 16. авг. до 1. септ. Школска година од 15. авг. до 15. јуна. Школа је под државним надзором.

ДРУШТВА.

Српска Крал. Академија. — 11. јуна о. г. био је скуп академије *друштвених наука* и на њему је ово урађено: 1. Рукопис „Географске белешке о Турској, од митрополита *Ст. Стратимировића* из године 1803. и 1804., који је послао Академији протојереј Дим. Руварац, — према реферату г. Мишковића и г. Др. Ј. Цвијића, примљен је за *Споменик* II. разреда; 2. Упућен је на оцену историјском одбору рукопис: молба и пашино одобрење да се обнови црква у Гучи, који је поднео Академији академик г. Н. С. Сречковић; — и 3. Упућен је на преглед академику г. Мих. Валтровићу *списак* породице Бранковића, који је академик г. Ст. Новаковић добио од петроградске Царске археолошке комисије и Академији послао. — Истога данашмала је и целокупна академија скуп, на коме је, поред осталог, донета одлука и о ступању у живот задужбине Марије и Мијаила Миливојевића из Крчмара. Држећи се завештачеве жеље: да ова задужбина ступа у живот кад достигне суму од 24.000 динара, и да се годишњим дохотком њеним помажу сиромашни, изнемогли и остарели српски писци, Академија је одлучила да се за ову задужбину не бира нарочити одбор, већ да целокупна академија одлучује коме ће и колико помоћи давати. (На дан 1. јуна о. г. стање ове задужбине било је 24.328·70 дин. у злату). — 20. истог месеца имао је Мариновићев одбор састанак ради доношења одлуке о радовима који су поднети Академији за награду из задужбине. Академији су за ову награду била поднета четири поетска састава, али одбор није досудио ни једном награду.

Прошле године одржан је у Паризу први конгрес песникâ чији је резултат био веома мршав. Тај неуспех није обесхрабрио приређиваче: они сада објављују други песнички конгрес који ће се одржати у Љиљу, 13 јула, по новом, под председништвом Огиста Доршена. Дневни ред, који је већ објављен, веома је претрпан, и по мало личи на рекламу. На томе ће се конгресу претресати ова питања: Духовно стање Француске. — Француски регионалистички савез. — Подела Француске на пределе. — Покрајинска уметност. — Заштита пејзажа и споменика. — Савез и фузија покрајинских часописа. — Савремена поезија од парнасовске школе. — Слободни стих. — Ри-

тмована проза. — Ослобођен стих (француска школа). — Социјална улога поезије и песника. — Народни универзитети. — Салон песникâ. — Позориште под ведрим небом. — Грађанско позориште. — Рецитовање песника у позориштима. — Француска песма; њено поправљање. — Модерне вароши; шта може да се учини за њихово улепшавање. — Скупљање песника са једним смеровима. — Удружење песника за чување њихових интереса.

Но то није све: има још једно двајестак тачака у програму, за које треба много више времена и знања те да се само изнесу а камо ли да се проуче и реше.

Књижевни Одбор Матице Српске — имао је у четвртак 20 јуна (3 јула) ов. г. своју редовну седницу под председништвом *А. Хаџића*, председника друштвеног. — За Летопис примају се ови састављи: „Божји људи“ приче Борисава Станковића, „Бројно опадање Срба и Хрвата у Хрватској и Славонији“, од Петра Марковића. — Издани су на оцену рукописи: „Божја воља“ од непознатог писца оцењивачима за дела на расписану награду; „За крухом“, роман Ива Кипика члану Мил. А. Јовановићу.

Власник. Свет. С. Симић. — Уредник. Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI. број 6. — 16 јул. 1902.

НАШЉЕЋЕ.

Травањски судија де Фортис, човјек средњих година, веома сангвиничан и прилично настран, не пушташе никога к себи у канцеларију из јутра, докле не би сву пошту прегледао; али једнога прољетњег јутра, отворивши најприје једно велико писмо, узвикну: „О, корно де дио! Корно де дио!“ И зазвони.

Послужитељ, старогоња њеки из времена старих претурâ, (појава сасвим у складу са древном, трухлом зградом травањске суднице), уђе са изразом чуђења на пренодобном лицу.

Не дижући очију са писма, судија заноче:

— Хм, ти, Роко, је ли, ти познајеш еве Беркасе?

— Пааа, познајем, одговори Роко, рогачећи очи.

— А који је од њих најстарији, знаш ли?

— Враг би их знао, поврну стари... Стар је и Фра-Ловре и онај бакалин Баре, али, Бог и душа, биће да је најстарији факин Анѓун!

Судија диже главу и прихвати:

— Она пијаница!? Је ли могуће!? На колико може он имати година?

— Вјере ми, шјор, ако је мало млађи од мене, јер кад сам ја овде ступио у службу, за вријеме претура Риволија — замислите кад је то било, прије четрдесет и пет година! — Анѓун је већ факинао! Али се држи несрећник! Нико му не би дао више од четрдесет и осам, педесет година!

— Хм! А иначе се рђаво влада тај човјек? Био је више пута осуђиван?

— Јест за убојства, шјор, али ни за што друго. Пијаница и убојица је, али је чистих руку! Што јест, јест! Нема трговца у Травњу, који му не би повјерио колико хоћете.

Судија неколико пута учини: „хм!“ и рече „чудновато!“ па се угризе дубоко за доњу усну, што увијек беше знак или да ће планути, или да му је синула нека нова мисао. И рече Року:

— Иди доведи тога факина одмах!

Роко бјеше увијек преподобан, а често и фамилијаран, али кад се господин гризе за усну и кад чини „хм“, онда се добро чува којекаквих запиткивања. Зато се одгега, вртећи главом и са питањима на врх језика: „Шта ће му године Беркасâ? Шта ће му сугранути Антун!?“

Нађе факина пред касином, гдје тражи остатке од цигара. Беше то висок, снажан човјек, дугачка жилава врата, обле ошишане главе, танких рђих бркова, под којима се бјеласаху вучји зуби.

Роко му зађе иза леђа и запита га:

— Антуне, колико ти је година?

Факин се исправи и окрете, па не чудећи се ни Року, ни његову питању изнебуха, одговори:

— Шездесет и двије пуне пунцате!

— А ко је старији, фратар, шјор-Баре, или ти?

— Ја сам најстарији, рече турив у уста и запалив кусатак од цигаре.

— Онда се нијесам преварио, вели Роко.

— Шта се нијеси преварио? запита факин.

— Да си најстарији од свију Беркасâ!

— А што ти о томе бригу водиш?

— Тако. Требало ми је то дознати! Хајде са мном, зове те претур.

— Штааа? рече онај и зашкиљи једним оком.

— Заповиједио је претур да те одмах доведем! одговори Роко гледајући преко њега.

— Да ме водиш к њему, пошто ме испиташ за године!?

— Не! То сам ја онако! Хајдемо!

Факин ће нетремице загледа у старогоњу и његова се силна шака стиште у пјесницу. На шапу кроза зубе:

— Јели то твоје масло?

Роко устукну и стави руку на груди, правдајући се умиљато:

— Није, тако ми светог Рока! Ништа не знам! Кажем ти, зовну ме и заповиједи: хајде ми доведи Антуна Беркаса, факина! И ја се сам чудим томе!

Израз пријетње на лицу Антунову замијени подругљиво кеженье. Слеже раменима и рече:

— Онда ме, доиста, зове на ракију! Па, хајдемо, и онако је каши од јутрос окусио нијесам!

И пође баш момачки, тако да, након њеколико корака, Роко му довикну:

— Лакше, болан!

— Ајa! рече факин, али ипак успори ход... Хита ми се на ракију! Онај наш Подрипало не хтједе ми јутрос дати ни једну чашицу на вјересију, него ме још изгрди. Вели: „Кад имаш новаца, онда је лочеш по граду, а кад немаш, онда тражиш од мене на вјересију! Занио си ми, вели, до сада најмање педесет шолди!“ А то није истина, јер, какав сам да сам, лупеж нијесам.

Роко се смијаше и запита:

— А да ли кадгод што искучиш од фратра?

— Прије би ђаво од њега душу искучио! Ко се још с фратром помогао?

— А како живиш са осталим рођацима?

— А шта питаш, кад знаш! Не трпе они жене, ни ја њих, осим Јосипа и снахе Думке, која је добра душа.

— И лијена жена! додаде Роко, церећи се.

Антун га погледа из коса и накашља се значајно и тим прекиде разговор.

У ходнику затекоше гомилу сељака и међу њима гаминчара Борка, чији поглед управљен факину као да

говораше: „А, птицо, одавно ми нијеси био у гостима!“ А Антунов израз очију као да значаше: „Боље је лежати и у шљеннћу, под твојим кључем, него иначе бити под твојим канџама!“ Јер тај пунави Борко, бијеле коже и сиједе, његоване браде, који личаше на каквог савјетника, бараташе новцем, дајући га сељацима на камату. Почео бјеше тај посао туђим новцем, претура Гаћина, на, пошто се и сам помогао, наставно за свој рачун, те и ако у скромној служби, бијаше знатан имућник у Травњу.

Судија дочека Антуна, сједећи за столом, прекрштених руку. За њеколико тренутака посматраше његове силне груди, гвоздене мишице и руке као лопате и голема боса стопала; посматраше дроњке на њему, — беневреке и кружат од плава сукна, тканице око струка, широке рукаве од прљаве кошуље, све изliњало, и скрпљено. Поред несумњивих знакова да је Антуна алкохол начео, ипак се огледаше чврста снага, која може дуго трајати; а, поред борâ и бакарне боје, које у њеколико наказише његово лице, ипак се на њему огледаше питомост и велико поуздање у себе.

Најпослије судија започе:

— Антуне Беркасу, колико ти је година?

Артун се свачему прије надаше него томе питању, које ето од малочас по други пут чује. Зато се малко снеби: али помисли да су се господа кладила око његових година, те и ако му се учини чудновато, да га претур због таке тричарије зове у вријеме највишег судског посла, ипак мирно одговори:

— Мени, шјор-претуре, од светога Антуна, ако га доживим, настаје шездесет трећа.

— А ономе вашему фратру?

— Фратар има тек шездесет!

— А ономе вашем бакалину?

Антун заврти главом и рече у себи: „Пита истим редом као и Роко! Опклада, доиста!“ И створи му се надање, да ће ипак од некога добити напојницу, — да-

кле, она његова шала о ракији као да ће обистинити! Зато рече весело:

— Бакалин је млађи од фратра. Ја сам сада најстарији од свију Беркаса. Било је наших старања све до прије три четири године, али помријеше.

Претур устаде, оприје се на длане, окрете главу ка прозору и рече готово срдито:

— Теби се не може све вјеровати!

Антун, зачуђен и увриједјен рече опрхо:

— Па не вјерујте! Шта вам могу ја? И шта сте ме, онда, звали?

Судија живо окрете главу к њему, крв му јурну у образе, али се савлада.

Онда се и Антун савлада и замуца:

— Ја... најпослије... не знам!... У намастиру је матица!... Сви смо крштени у намастиру!.. Ја се најпослије не бих заклео, да...

Судија се угризе дубоко за усну и настави питање мирније.

— Колико вас има Беркаса, — вас, зрелих људи?

— А има нас десет, једанаест, дванаест!.. Ето, тај фратар, на Баре, на ја, на Јосип рибар, на...

— Добро, доста! А живите ли сви овдје у Травњу?

— Па гдје бисмо иначе могли живјети?

— Е, гле! А ја знам да је један у Америци!

Антун зину и поглед му се укочи. Пропанта узбуђено:

— Да, Тртâк!... Иван!

— Шта кажеш? пита судија.

— То је Иван! рече факин гласније и молећивим погледом припита: Молим вас, је ли жив?

— Шта ми знаш причати о њему?

— Иван је отишао у свијет има више од четрдесет година. Молим вас, је ли жив?... О, света Дјевице, а ја га сањао јуче на ноћ!

— А је ли вам кадгод писао?

— Никада.

— А јесте ли иначе кадгод што разабрали о њему?

— Никада, ни гласа, ни трага! Молим вас, кажите ми, је ли жив?

— Је ли ти мило ако је жив?

— Како не!? рече простодушно Антун, опирући се час на једну, час на другу ногу и вртећи каном међу прстима. Ми смо лијепо живјели међу собом као младићи. Ја сам га и прозвао Тртком, да опростите, јер бјеше ситан...

Антун уздахну, заврти главом и дође му да се изјада. Поче брзо говорити:

— Ја сам, шјор, све своје пуно љубио, а што су они сви губе, осим снахе Думке и Јосипа, то, ето, ја нијесам крив, и ако сам све своје распродао и постао факим! А с њим, с Иваном, нијесам се свадио, није дао Бог, фала му! Зато сам Ивана често сањао и увијек лијепо, а најљепше јуче на ноћ. Ево шта: Као, били смо млади и весели и пили смо и веселили се! Ето то сам сањао, јуче на ноћ! Бог зна, — допста је умр̏о!

— Јест умр̏о, потврди судија. Прије четири мјесеца умр̏о је у Америци, у једном великом граду. Дошло је писмо од нашега конзула одонуд.

Антун обори главу и прошапта:

— Бог да га прости!

И уздахнув, додаде:

— Зарадићу и платићу му за душу једну малу мису у намастиру, јер знам да оне наше губе неће!

Судија жмурећи посматраше чудног човјека, а на његове пошљедње ријечи насмија се.

Антун лагано диже главу и настави:

— Молим вас, шта пише конзул. — је ли наш Иван умро у невољи, у болници?

— Није. Иван је оставио имање, — остало је готових дванаест хиљада долара, а то чини око тридесет хиљада фиорина!

— Гледај ти, узвикну Антун дивећи се... Хвала Богу! Нека је дјечини!

— А шта си му ти? Какав сте род?

— Брат од стрица. Ми смо дјеца од два рођена брата!

— Дакле ти си му најближи по крви?

— Не! Ја сам му исто што и фратар и Јосип и Думе... А ко је од њега остао, молим вас?

— Нема дјеце, — није се женио!

— Е!? А онда?

— Оставио је тестаменат и у њему наређује, да доходак од тога новца ужива најстарији Беркас у Травњу.

Антун занијеми од чуда. Малко и поблиједи.

Судија, упредајући бркове, настави:

— Дакле, ако си ти најстарији Беркас, примаћеш од сада мјесечно до смрти преко сто двадесет фиорина!... Мало мање него ја! додаде мрзовољно.

Факин се нешто прибра и једва изговори:

— Ви..., шјор,... шалите се са сиромахом!

— Не, нема шале у суду с таким стварима! До неколико дана, сви ћете бити позвани у суд, па ће се по крштеницама одредити наслједник. Тебе сам звао не службено, него... тако..., хтио сам те изближе познати. Ако си ти најстарији, благо теби... Јеси ли писмен?

— Ја? викну Антун, а крв му се врати у лице и очи му синуше. Па настави вичући као луд: Ја нијесам писмен, а то је... видите, то је оно,... а они...

— Шта је теби? прекиде га судија... Не бој се, све ће бити по правди и закону!... Хоћеш ли да ти зајмим неколико шолди, да можеш платити мису за Ивана?

Антун не одговори, него брисаше рукавом чело и дисаше нагло.

Судија извади из новчаника петицу, тури му је у шаку и гурајући га, рече:

— Ево ти позајмљујем. Иди сад!

Кад Антун нагло отвори врата, у мало не удари главом о главу Боркову, који прислушкиваше. Он и Роко устукнуше, блиједи од узбуђења. Антун шкргутну зубма, на побјеже. У слијепим очима било му је као маљицима, у грудима га жантиваше, једва сиђе низ степенице, на шједе на посљедњи степеник; ту зарони главом у шаке,

осјећајући умор и празнину у глави, — као оно кад по цио дан износи вреће соли са брода, па пред вечеру сједне да се одмори.

Из тога буниле тргоше га тешки кораци на дрвеним, трухлим степеницама. Антун устаде и обазрије се, а то Шјор-Борко, кезећи се, силази. И довикну сладуњаво:

— Антуне, болан, ке нôва? Нешто сам чуо! Де, да се поразговоримо!

На то се Антун освијести и у њему букнуше сва осјећања која су тињала, од којих њека малочас у судници хтједоше планути. Живо се сјети сваке ријечи и сваког покрета претурева, — оно кад поцрвење и рече му, да му не вјерује, кад ненадно попусти и постаде сладуњав, кад нервозно стаде упредати бркове, те му накосно рече, да ће постати богат као и он, кад га запита је ли писмен, кад му најзад тури петицу у руку! Сад јасно и потпуно Антун у себи изрече оно што бјеше замуцао на питање: је ли писмен! Требало је све рећи, овако: „Ја писмен нијесам, а знам зашто питаш и шта снујеш, — знам да ћете, ти и моји писмени рођаци, покушати да поништите тестаменат, али, светога ми Антуна, узмите се на ум, јер са Антуном Беркасом нема шале! Знам ја вас господу! Ето су двојица у моме роду, и они су од нас најгори!“ Уз то навалише питања у Антунову успламтјелу главу. Питаше се: „Зашто је управ звао мене, а не Фратра, или Подрипала? Зашто ме је испитивао онако из далека, из окола, као што чини, кад хоће да њекога ухвати у лажи? Нашто онолика увијања и завијања, док је казао чисту ствар? Је ли хтио да види, може ли се са мном баратати? Лаа! чек!...

Све то пројури кроз главу Антунову, за мање времена него што треба да се исприча, прије него што гојазни тамничар доприје до половине степенице. Он застаде и додаде:

— Дакле, шјор-Антуне, ти постаде богат човјек!? А? Јеси ли се икада надао тој мани с неба? Сад, да те посавјетујем!

Антуну се наметну сумња, да су судија, тамничар и послужитељ договорни, — да је сваки од њих узео на себе неки дио плеткарења, како ће га згодније преварити! Дође му да „старом Пупавцу“ сатјера у грло оно њеколико пушљивих зуба, али се трже, јер помисли да би им, можебити, баш добро дошло да он донадне тамнице. — Ко зна? Могуће је да би Пупавац радо прегорио оно њеколико зуба, да у овим приликама угости факина, да му у јелу или пићу примијеша мало млетачког „беверина“. Зато се Антун прекрсти и побјеже.

Од суда до трга иде главна градска улица, у којој су сви знатнији дућани, улица тјескобна, са високим кућама, али једина права. Антун, са затуреном капом, звјерајући лијево и десно, продираше кроза сељаке. На тргу, гдје се сучељавају величанствена старинска саборна црква и „лôжа“ (данашња касина) не бјеше никога; зраци прољетњег сунца одсијеваху са плочаника и бођаху Антунове закрвављене очи. Изгледаше махнит-пијан. Ту он убрза корачање и, давши маха својој навици кад је узрујан, заноче гласно говорити.

(Свршиће се.)

Симо Матавуљ.

СТРАДИЈА.

(6.)

*

Хтео сам посетити господина министра правде, али он није био у земљи. Био је у то време на одсуству и отишао у иностранство да проучава школе за глуво-нему децу, јер се влада носила озбиљном мишљу да у земљи Страдији оснује неколико таквих школа, да би се тиме поправиле рђаве финансиске прилике у земљи. Како та ствар, као врло важна и значајна није могла трпети одлагања, то су одмах предузети најнужнији кораци. Сем тога што је послат министар правде да проучава уређење таквих школа са врло великим додатком уз плату, одмах је постављен управник школа за глуво-нему децу са великом платом и додатком на репрезентацију; затим су постављени и наставници, а већ увелико је започето зидање велике зграде, која је намењена за стан управников. Разуме се да је одмах за тим постављен економ за тај завод, лекар, шеф месне контроле, благајник, подблагајник, писар, три четири преписача, и неколико служитеља. Сви су од управника до служитеља примали ревносно плате и с нестрпљењем очекивали да започну посао у новој дужности, — сем управника који је зцкао овде онде како ће он преко једног свог рођака министра издејствовати да се у тај завод примају потпуно здрава деца.

Тај завод, управо чиновници, јер завода није ни било, стајали су под управом министра правде, јер је министар просвете изјавио како неће да има посла „с којекаквим глуваћима.“

Министар правде је једино и имао бригу и старање око те школе за глуво-нему децу, а послове министра правде узео је отправљати министар војни, а дужност министра војног вршио је министар просвете, који је и

иначе мрзео и књиге и школе, те је дужност његову као министра просвете вршила његова жена, а она је, као што сви знају, врло радо читала криминалне романе и радо јела сладолед с чоколадом.

*

Кад сам обишао све министре наумим да обиђем и Народну Скупштину. Народна се зове по неком заосталом обичају, а у ствари посланике поставља министар полиције. Чим се влада промени, одмах се расписују нови избори, а то значи бар месечно једном. Реч „избори" значи у оваквом случају: постављење посланика, и води своје порекло још из патријархалног друштва кад је народ због свега имао поред остале невоље још и ту досадну дужност да мисли и брине кога ће изабрати за свога представника. Некад су се тако примитивно вршили избори, али је у модерној, цивилизованој Страдији та стара, глупа и дангубна процедура упрошћена. Министар полиције узео је на се сву народну бригу, те он поставља, бира место народа, а народ не дангуби, не брине, и не мисли. Према свему овоме природно је да се то зову слободни избори.

Тако изабрани народни представници скупљају се у главни град Страдије да решавају и већају о разним питањима земаљским. Влада, — разуме се свака патриотска влада — и ту се побрине да то решавање буде наметно, модерно. И ту влада узме на се сву дужност. Кад се искупе посланици пре него што се почне рад морају провести неколико дана у припремној школи, која се зове *клуб*. Ту се посланици припремају и вежбају, како ће што боље одиграти своју улогу.

Све то изгледа као припрема за представу у позоришту.

Влада сама пише дело које ће посланици играти у народној скупштини. Председник клуба, као какав драматург, има дужност да то дело проучи и да за сваку седницу одреди посланицима улоге, — разуме се, према

њиховим способностима. Једнима се повере већи говори, једнима мањи, почетницима још мањи, некима се одреди да изговоре само по једну реч, „за“, или „против.“ (Ово се друго врло ретко дешава, и то онда кад се подражава природности те се, као по свршеном гласању, броје гласови, да се види која је страна победила; а у ствари је то одређено много пре него што је и држана та скупштинска седница.) Некима, који се не могу ни за то употребити, одређују се неме улоге, кад се гласа устајањем и седањем. Кад се тако лепо поделе улоге, онда посланици иду кући и спремају се за седницу. Необично сам се изненадио кад сам први пут видео посланике како уче своје улоге.

Устао сам био рано изјутра, и одем у градски парк да прошетам. Тамо пуно ђака, деце из нижих школа, и младића из виших. Једни шеткају тамо амо, и читају на глас сваки свој предмет: ко историју, ко хемију, ко веронауку, и тако даље. Неки се по два и два слушавају из онога што су научили. Док од једном угледах међу децом неколико старих људи где тако исто шеткају, или седе, уче нешто из неких хартија. Приђем ближе једном старцу у народном оделу, послушам, а он понавља читајући једну исту реченицу:

— Господо, посланици, приликом претреса овог важног законског пројекта побуђен сам и ја, да после лепог говора поштованог друга Т... М... у коме је изнео сву важност и добре стране оваквог закона, проговорим неколико речи, и да управо у неколико допуним мишљење поштованог предговорника.

Старац је ову реченицу прочитао више од десет пута, и онда остави хартије на страну, диже главу, зажмири мало, и поче на намет:

— Господо, посланици, после поштованог друга у коме су... Ту застаде, намршти се, ћута дуго, присећа се, па наново узе оне хартије, те опет прочита гласно исту реченицу. Опет затим покуша да је изговори на намет, али без успеха, погреши. Ова се процедура по-

нављала неколико пута, и успех све гори. Старац очајно уздахну, одгурну љутито хартије, и глава му клону на груди.

Према њему на другој клупи седи једно ђаче; у руци му заклопљена књига, а оно на памет говори лекције из Ботанике:

— Ова корисна биљчица расте по мочарним пределима. Њен се корен у народу употребљава и као лек.....

Старац диже главу. Кад дете изговори целу лекцију, запита га:

— Научи твоје?

— Научих.

— Да си жив и здрав, синко! Учи, сад, док си млад можеш памтити, а кад дођеш у моје године — ијч!

Никако нисам могао растумачити откуд ови стари људи међу децом, и шта ког врага они уче под седом косом. Каква ли је то опет школа у Страдији?

Радозналост моја постаде толико јака да сам најзад, не могући објаснити ово чудо сâм, морао прићи оном старцу, те из разговора с њим дознам да је народни посланик, и да му је одређено у клубу да научи говор, од кога је мало час понављао прву реченицу...

После учења лекција долази слушавање, а затим се држе пробе.

Посланици дођу у клуб, и ту заузме сваки своје место. Председник клуба седи за нарочитим столом, и уз њега два потпредседника. До његовог стола је сто за чланове владе, а мало даље сто за секретаре клуба. Прво један секретар прозове све редом, а затим се почиње озбиљан рад.

— Нека устану сви који имају да играју улоге опозиционара! нареди председник.

Устаде њих неколико.

Секретар изброја седам.

— Куд је осми? пита председник.

Нико се не јавља.

Посланици се почеше обазирати око себе, као да би сваки рекао: „Ја нисам; не знам ко је тај осми!“

Окрећу се и она седморица и траже очима свог осмог друга, док се тек један присети и узвикну:

— А, на овај је овде добио улогу опозиционара.

— Ја нисам, што ме бедиш!? вели онај љутито, а гледа у земљу.

— Па ко је? пита председник.

— Не знам.

— Јесу ли сви ту? пита председник секретара.

— Сви.

— До ђавола, на мора неко бити.

Нико се не јавља. Опет се сваки стаде окретати око себе, па чак и онај кога проказаше.

— Нека се јави, који је!

Нико се не јави.

— Ти си, што не устајеш? рече председник ономе осумњиченом.

— Он је, он је! узвикнуше остали, и чисто одахнуше, као човек који скине с леђа велики терет.

— Ја не могу да играм улогу опозиционара! јекну онај грешник очајно.

— Како не можеш? пита председник.

— Нека буде други опозиционар.

— То је свеједно, ко било.

— Ја волим да сам уз владу.

— Ама ти си у ствари уз владу, него тек форме ради мора неко представљати опозицију.

— Ја нећу да представљам опозицију, ја сам уз владу.

Председник се узе објашњавати с њим на дугачко и на широко и једва га приволи, пошто му један од министара обећа неку богату ликвидацију, где се може много зарадити.

— Но, хвала Богу! узвикну председник сав знојав, замрен; сад их имамо осморицу.

Док се председник и влада објашњише с осмим опозиционаром, те га једва приволеше, она седморица седоше.

— Е сад устаните сви опозиционари! рече председник задовољно и отре зној с чела.

Стоји само онај један.

— Та шта то значи, где су сад остали? викну председник ван себе од љутине.

— Ми смо уз владу! гунђају она седморица.

— Е баш је оскудица у овој опозицији! узвикну очајно министар полиције.

Настаде тишина, досадна, мучна тишина.

— Уз владу сте — поче сада љутито министар полиције... Па да нисте уз владу, не бих вас ја ни изабрао! Хоћете ваљда да сад ми министри играмо улоге опозиције? Идућих избора нећете ми ви доћи. У тих осам места ћу ја оставити да народ сам бира, па ћемо бар имати истинске опозиционаре!

Најзад, после дугог објашњења, и пошто свакоме обећаваше по што шта, пристадоше и она седморица да узму на се те мучне улоге. Неком обећаше положај, неком велику зараду, тек сваки доби награду за тако крупне услуге влади, којој је стало до тога да скупштина колико толико изгледа истинска.

Кад се све то срећно сврши, и отклони се најтежа препона, председник узе слушавати опозиционаре:

— Шта је твоја улога? пита првог.

— Моја је улога да интерпелишем владу што се државне паре троше у лудо.

— Шта ће на то влада одговорити?

— Влада ће рећи да је то због оскудице у новцу.

— Шта ти имаш на то да кажеш!

— Ја на то имам да кажем да сам са одговором владе потпуно задовољан, и да молим десеторицу посланика да ме потпомогну.

— Седи! рече председник задовољан.

— Каква је твоја улога? пита другог.

Ја имам да интерпелишем владу што су неки чиновници добили велике положаје преко реда, и имају по неколико великих плата и многих додатака, док су

други способнији и старији чиновници у малом положају и не унапређују се толико година.

— Добро, шта на то има влада да одговори?

— Министри ће на то рећи да су унапређивали преко реда само своје најближе рођаке и људе за које су се заузимали њихови присни пријатељи, и никог више.

— Шта ћеш ти на то рећи?

— На то ћу рећи да сам са одговором владе потпуно задовољан.

Председник пита трећег, шта је његова улога.

— Ја имам да нападнем најоштрије владу што закључује зајам под неповољним условима, кад су финансијске прилике у земљи и иначе тешке.

— Шта ће влада одговорити?

— Влада ће рећи да јој требају паре.

— Шта ћеш ти на то?

— Ја ћу рећи да сам тако јаким разлозима потпуно убеђен, и да сам са одговором задовољан.

— Шта ти имаш? пита четвртог.

— Да интерпелишем министра војног што војска гладује.

— Шта ће он рећи?

— Нема шта да једе!

— А ти?

— Потпуно сам задовољан.

— Седи.

Тако пресліша и остале опозиционаре, и онда пређе на скупштинску већину.

Ко је научио своју улогу буде похваљен, а они што улоге нису научили не смеју доћи у скупштинску седницу.

(Наставиће се.)

Радоје М. Домановић.

ТАРТАРЕН НА АЛПИМА.

Нови подвизи тарасконскога јунака.

(Крај.)

Док је стари крчмар јадиковао и додавао нову главу планинским несрећама, очекујући да своју костурницу обогати остатцима овог несрећног случаја, Шведац и његове вође, који се беху вратили са своје експедиције, одоше да траже несрећнога Тартарена, с конопцима, с лествицама, с читавим прибором за спасавање, вај! бескорисним. Бомпар беше сав усплахирен те не могаше дати никаквих тачних података ни о несрећи ни о месту на коме се догодила. Само што је на Гутерском рту нађен комад конопца у једној пукотини у леду. Али овај конопац, нешто чудновато, беше с оба краја пресечен као неким оштрим оруђем; новине које излазе у Шамберију донеле су слику тога конопца. Најзад, после осмодневног тумарања, и врло марљивог тражења, кад су се потпуно уверили да се спромах председник не може наћи, да је пропао за навек, очајни изасланици отпутоваше у Тараскон и повезоше са собом Бомпара, чији је поремећени мозак носио траг страшнога потреса.

„Не говорите ми о томе, рекао би он кад би се повела реч о овој несрећи, никад ми не говорите о томе.

Нема сумње, Мон-Блан је бројао једну жртву више, и то какву жртву!

XIV.

Епилог.

Узбудљивијега места од Тараскона није никад било под сунцем ни у једној земљи. Но кашто, недељом, кад цела варош изиђе, када се на све стране чују бубњеви, кад шеталиште гмиже и ври, преливајући се од зелених

и црвених хаљина и арлезијанских марама, а великим шареним објавама обзнане се хрвања за људе и полулуде, борбе с камаршким биковима, довољно је да какав обешењак повиче: „Бесно псето:...“ или: „Ето вола, бежите!...“ па да одмах настане трчање, гурање, забуна, закључавање врата, затварање капака као на олуји, и за тили часак Тараскон је пуст, нем, нигде живе душе да видите, нигде глас да се чује, па и сами цврчци притајали се и пажљиво ослушкују.

Тако је изгледала варош то јутро, и ако не беше ни празник ни недеља: дућани затворени, куће мртве, тржишта дошла као већа са тишине и самоће. „Vasta silentio“, вели Тацит описујући Рим за време погреба Германиковог, и овај пример његовога Рима у жалости могаше се применити на Тараскон у толико боље, што је у том тренутку за покој душе Тартаренове дават помен у саборној цркви, у којој је искупљено становништво оплакивало свога јунака, свога бога, свога непобедног земљака с двоструким мишићима, који је оставио кости у глечерима Мон-Блана.

И док су погребна звона ширила своје потмуле звуке по пустим улицама, госпођица Турнатоар, лекарева сестра, која је због свог слабог здравља вечито седела код куће, у својој великој наслоњачи крај прозора, гледала је на улицу слушајући звона. Турнатоарова је кућа на Авињонском путу, готово преко пута куће Тартаренове, и изглед овог чувеног стана чији се укућанин никад неће вратити, баштенска врата за навек затворена, свака ситница, чак и саме клупице малих Савојаца за чишћење обуће, поређане испред врата, све то испуњаваше тугом срце ове јадне болесне девојке, коју је више од тридесет година гризла потајна љубав према тараскончком јунаку. Ко ће погодити тајне срца у старе девојке! За њу беше права радост да га види кад прође, што је он чинио увек у исто време, да се упита: „Где ли ће?...“ да пази на промене у његовој ношњи, било да је у своме алписком оделу, или да има на себи свој

зелени капут на струк. Сад га више неће видети: на чак није имала ни ту утеху да се у цркви помоли Богу за њега, са свима госпођама из вароши.

Наједанпут лака румен обли дугуљасту седу главу госпођице Турнатоар; њене мутне, црвенилом опточене очи раширише се необично јако, и сува јој смежурана рука обележи велики крст... Он, то је он што иде поред зида другом страном улице... У први мах она помисли да јој се само привиђа... Не, то беше доиста Тартарен, он главом, само блед, јадан, издрпан, а пшао је поред самих зидова, као просјак или као крадљивац. Али да бисмо објаснили његово тајно присуство у Тараскону, морамо се вратити на Мон-Блан, на Гутерски рт, и то баш на онај тренутак када су се оба пријатеља налазила један с једне други с друге стране гребена, и када је Бомпар осетио како се конопац, којим беше везан, затегао као кад неко тело падне.

У ствари, конопац се беше заглавио између два комада леда, и Тартарен, осетивши исти потрес, помисли и он да му се другар стрмоглавио и да га вуче са собом. Тада, у томе критичном тренутку... како то, Боже мој, да кажемо?... у самртном страху, обојица, заборављајући на свечану заклетву у Балтеовој гостионици, са истим побудама, са истим нагонским покретом, пресекоше конопац, Бомпар својим ножем, Тартарен кукачом; затим, уплашени својим злочином, убеђени и један и други да су жртвовали свога пријатеља, они побегоше супротним правцима.

Кад се Бомпарова сенка појавила на Гран-Милеу, Тартаренова је стигла у крчму Авезаљску. Како, каквим чудом, после колико падова, посртања? То би само Мон-Блан могао рећи, јер је јадни П. А. К. остао читава два дана као изгубљен, не могући ни гласка пустити. Чим се мало опоравио, испратише га у Курмајер, који је талијански Шамони. У гостионици, у којој беше одсео да се сасвим опорави, није се ни о чем другом говорило до о једној страшној катастрофи на Мон-Блану, која

је била сасвим слична несрећи на Матерхорну: опет један алпиниста пропао због тога што се конопац прекинуо.

Убеђен да је реч о Бомпару, Тартарен, мучен грижом савести, не усуди се да потражи изасланике, нити да се врати у завичај. Унапред је читао на свима уснама, у свима очима: „Капне, где ти је брат?...“ Али како му беше понестало новаца и рубља, а почела септембарска хладноћа због које су гостионице остајале празне, он се мораде кренути на пут. У осталом, нико га не беше видео да је учинио овај злочин! Ништа му није сметало да измисли ма какву причу; и, уз разоноћења на путу, он се ноће прибирати. Али када се приближио Тарасконu, када је видео како се под плавим небом преливају танани облици Алпина, поново га све обузе, стид, грижа савести, страх од правосуђа; и да би избегао хуку која га је чекала на Тарасконској станици, он изађе на последњој станици испред вароши.

Ах! на овом лепом тарасконском друму који је шкрипао и белио се од прашине и на коме није било друге сенке до сенке од телеграфских дирека и жица, на овом тријумфалном путу којим је толико пута прошао на челу својих алпиниста или својих ловаца качкета, ко би га познао, њега, срчаног, отменог, у овом поцепаном и прљавом оделу, с оним плашљивим погледом злочинца који се осврће да га не вијају жандарми? Беше страшна врућина, и ако је лето било на измаку; и њему се учини необично слатка лубеница, коју је купио од једног пиљара и јео у краткој сенци од кола, док је сељак изливао свој гнев на тарасконске домаћице, што ни једна то јутро није дошла на пијацу „због нарастоса неком из вароши који је пропао у некој јами, тамо негде у планинама... Слушајте! звоне звона... Одавде се чују...“

Није више било сумње: то погребно звоњење, које је благ ветар разносио по мирној околини, било је за Бомпара.

Какав дочек при повратку овог великог човека у његову отаџбину!

Тартарен брзо отвори и затвори врата од своје баштице, и када се виде код куће, када угледа уске стазе опивчене шимширом, оплевене и почишћене, басен, водоскок, златне рибице које је узнемирило пристање песка под његовим ногама, и горостасни баобаб у саксији за резеду, нека блага милина, топлина његовог легала интомог зеца подиђе га свега као душевни мир после толиких опасности и доживљаја. Али звона, проклета звона чула су се све јаче, и ови дубоки и тужни звуци поново му смрвише срце. Они су му гробним гласом говорили: ...„Каине, где ти је брат? Тартарене, шта је с Бомпаром?“ И, клонуо духом, он седе на врелу ивицу басена и оста тако скрушен, утучен, на велики страх златних рибица.

Звона су умукла. Пред црквом, где се до мало пре чуо жагор, остадоше само спротиња, која је седела на левој страни и мрморила, и неномични свеци од камена. По свршеном парастосу цео се Тараскон упути у Алпински Клуб, где ће Бомпар, у свечаној седници, испричати катастрофу, изнети у појединостима последње тренутке П. А. К. Сем чланова, неколико привилегисаних, војска, свештенство, племство, велики трговци, добише места у дворници, чији прозори, широм отворени, олакшаше варошкој музици, која је била доле на перону, да херојским или жалосним звуцима испрати говоре ове господе. Око музиканата тиска се силна светина, пропиње се на прсте, пружа вратове, покушавајући да угрби коју мрвицу са седнице, али су прозори сувише високо, и тако ништа не би знали шта се догађа да није два три мала обешењака који су се попели на један велики платан на одатле добацују новости, као што се коштице од трешања бацају с дрвета.

„Гле Костекалде, како се ушиње да плаче. Ах! хуља једна, он је сад председник... А јадни Безуке, како брише нос! ала су му очи првене! Гле! метнули флор на заставу... Ено Бомпар прилази столу с изасланицима... Спусти не-

што на сто... Сад говори... Мора да је врло дирљиво! Сви плачу...“

И доиста, тронутост је била све већа што је Бомпар дубље улазио у своју фантастичну причу. Ах! намћење му се беше повратило, а с њим и машта. Пошто су се, он и његов славни друг, показали на врху Мон-Блана — без вођа, јер ни један не хтеде поћи с њима због рђавог времена, — сасвим сами, са заставом која се пет минута лепршала у њиховим рукама на највишем врху у Европи, он поче сад причати, и то с каквим узбуђењем, врло опасно сплажење: како је Тартарен стрмекнуо у једну провалију, и како се он, Бомпар, везао за две стотине стопа дугачак конопац, да претресе понор у свој његовој дужини.

„Више од двадесет пута, господо, шта говорим! више од деведесет пута испитао сам овај ледени понор не могући доспети до нашег несрећног председника, чији сам пад међутим утврдио овим неколиким остатцима, који су се задржали на оштрим шпицама леда...“

Говорећи ово, он разастре по чоси од стола једну вилицу, неколико праменова браде, комад од прсника, и једну пређицу од нарамњака: рекао би човек костурницу са Гран-Милеа.

Пред овом изложбом, присутни не могоше више одолети тузи; и најтврђа срца, присталице Костекалдине, и најозбиљније личности, бележник Камбалалет и доктор Турнатоар, почеше лити сузе, крупне као стаклени занушачи. Позвате госпође ударише у врисак, који је надјачавала Екскурбанијесова рика и Паскалоново мукање, док је музика свирала мртвачки марш који је тужним и лаганим басом пратио општу жалост.

Кад виде да је узбуђење и раздраженост на своме врхунцу, Бомпар тада заврши своју причу показујући тужним покретом руке на остатке у стаклу као на судске доказе: „И ево, господо и драги сугрђани, ово је све што сам могао наћи од нашег славног и омиљеног председника... Остало ће нам глечери вратити кроз четрдесет година.“

Он хтеде онима који не знају објаснити најновији проналазак о правилном кретању глечера, али га прекиде шкрипање врата у дну: неко је ушао: Тартарен, блеђи од Хомовог духа, стојао је баш према говорнику.

„Хе! Тартарен!...

— Гле! Гонзаго!...“

И ова је раса тако необична, тако готова да поверује у сваку невероватну причу, у лаж дрску и убрзо обелодањену, да долазак великог човека, чији су остатци још лежали на столу, изазва у дворишци доста слабу зачуђеност.

„Мали неспоразум,“ рече Тартарен, успокојен, радостан, спустивши руку на раме човеку кога мишљаше да је убио. „Ја сам прешао Мон-Блан с обе стране. Понео се једном, спустио другом; то је и дало повода мишљењу да сам пропао.“

Он не призиђе да се спустио другом страном полеђушке...

„Ђаволски Бонпар! рече Безуке, признати се мора, све нас је потресао својом причом...“ И сад настаде смех, руковање, док је напољу музика, коју су узалуд покушавали да ућутају, страсно настављала мртвачки марш Тартаренов.

„Гле Костекалде како је жут!...“ шану Паскалон Бравида, показујући у пушкара који је устајао да уступи наслоњачу пређашњем председнику, чије се добродушно лице блистаје од задовољства. Бравида, који је увек говорио у пословицама, гледајући Костекалду, лишена председништва враћена у његов потчињени положај, рече сасвим тихо „Судба оца Мандера, од пароха постао капелан.“

И седница се настави.

Алфонс Доде.

(*С француског превео* Д. Ј. Бокић.)

НА ЛИДУ.

На морском песку,
пред белим и тамнозеленим
валима морским,
непрено се песник.
Замућен и замишљен поглед
блуди
са краја на крај.
Рад је
да шумне вале и ветар
са буром своје душе
у стопе стопи.
Иди, јадниче, кући,
на седи
за дрвен сточић,
и грицкај
перо, па причај
како је Сима волео Јулу,
а Јула га није хтела...
А овде, —
овде ће ветар
и море
певати вековима:
јер: трошни и сутни
човек је
мрављак овде,
где море земљуљуби.

Млецн. М. Курчин.

ДА Л' ХОЋЕШ ТАКО?

Чуј, истину ћу ти рећи:
Моја је љубав од *овога* света.
Да ли сам ти пети, ил' тек трећи,
Мом осећају то не смета;
Ни ти мени нисп прва, што ћу крити?
А и ко зна шта још може бити!

С анђелима те нисам поређивô,
Да надземаљско с тобом обожавам:
Ја нисам хтео — не разуми криво! —
Да *душу* своју љубављу спасавам.
Ја жену тражим, снагу и полета: —
Моја је љубав од овога света.

М. Курчин.

ПУСТИТЕ МЕ КАКО ЈА ХОЋУ!

Зашто увек једно и исто,
Зар све баш мора бити јасно и чисто,
И свуда прописан број?!
Та песма није акт, и мисао није слово.
А дух тражи увек ново,
И хоће да буде свој.

Ритам ће кроз музику речи
Пробити себи путе
И отићи у прави крај.
У песми закони ћуте.
Пустите осећај!

М. Ћурчин.

ТРИ ПРИЧЕ

РАДОЈА М. ДОМАНОВИЋА.

„Краљевић Марко по други пут међу Србима; Данга; Воћа.“ Од Радоја М. Домановића. Издање књижаре Вел. Валожића, 1901. Цена: 0,50 дин.

Ове три приче Г. Домановића иду у врло добре ствари објављене у нас у последње време. Оне су маленe ствари, и у малом су броју, и хвала коју заслужују не може се ни у ком случају поређивати са хвалом на коју имају права замашнија, већа дела, рађена с више прегнућа, уз већи напор уображења, на широј основи и с дубљом подлогом. Али у свом роду оне су врло добре ствари. Прва, „Краљевић Марко по други пут међу Србима“, слабија је од остале две (и ако је од обеју знатно боље примљена од шире публике); али „Данга“ и „Воћа“ могу се без много натезања поредити с најбољим стварима тога рода и обима. И ово „без много натезања“ додајем, чини ми се, само зато да хвала, и ако праведна, не би изгледала претерана. Реч је о живом писцу, и писцу Србину: а у таквом случају, ако писац има заиста дара, наш свет прима с неповерењем јаче похвале.

Заслуга је Г. Домановића у толико већа што су приче ове врсте, колико је мени познато, једна новина у нашој књижевности. Ове његове приче иду у врсту алегоричних и фантастичних сатиричних прича у роду Свифтовом, каквих у нас досад није било. Са њима, дакле, наша књижевност добија и нов књижевни облик. Критици је пријатно то нарочито истаћи. Наша књижевност треба да се развија нѐ само у правцу обилатније производње и већег савршенства у врстама које већ има: но јој треба желети, као што сам већ једном номенуо, говорећи о Г. Коровићу, да постепено стече и друге књи-

жевне врсте које у нас досад још нису неговане, а које понекад чине знатан или занимљив део страних књижевности. Све те врсте органски допуњују и заокругљују суму књижевног стварања људског. И као што смо се обрадовали „Мислима“ Г. Бож. Кнежевића, тако нам је данас задовољство констатовати појаву ових прича Г. Домановићевих; оба пута независно од унутрашње вредности дотичнога рада. Што су обе ове за нас нове врсте одмах од прве пенале и добре, те први покушаји могу одмах да се забележе као успеси, то је, разуме се, нова добит.

Занимљиво је поменути још и то да Г. Домановић, како изгледа, није познавао раније обрасце тога рода у страној књижевности, ни Свифта ни Волтера, а још мање Лукиана, Рабле, и Кеведа. Ово би му се дабоме могло уписати и у погрешку, јер је јасно да је он на тим обрасцима имао шта да научи; али је с друге стране и нов доказ о томе да Г. Домановић има за ову врсту књижевности правог и самониклог дара.

После овог укупног суда о вредности и карактеру прича, и њиховом положају у нашој књижевности, пређимо на ближу анализу њихову. Г. Домановић је у последње време, колико ми је познато, један од омиљених писаца наших. Ове су његове приче, даље, по мишљењу многих, оно што је он досад најоригиналније и најзанимљивије написао. Најзад, књижевна врста којој оне припадају, новина је за нашу књижевност. Према томе, допуштено је задржати се на њима мало дуже. Али место обичне оцене у којој би се само опширније претресла њихова вредност и узгредно дала њихова карактеристика, ја ћу покушати, као што рекох, да дам *анализу*, систематичну књижевно-критичку анализу нишчевог сатиричног дара и ових његових алегоричних сатира, — по могућству с теоријским објашњењем онога што је у њима значајно или занимљиво. Како ћемо у сваком случају имати да дамо оцену и карактеристику прича, зашто их не бисмо дали у облику који систематичније опаске, и опаскама даје ширу, поузданију, теоријску подлогу? На тај начин,

поред оцене прича, која остаје главна ствар, добићемо као неку малу књижевно теоријску студију, нешто збијену, али доста потпуну, о сатири и алегоричној причи уопште. Облик ће се, с почетка, учинити можда мало необичан, нека врста сувог списка уметничких особина, али у накнаду за то добићемо, на мало простора, више стварних обавештења. Међутим, да не бисмо изгубили ни једно преимућство уобичајених оцена, после анализе прегледаћемо приче као засебне целине, и за тај преглед везаћемо мало пре поменута теоријска објашњења. Анализа ће бити ограничена на три приче о којима је данас реч, и само узгред биће помена о „Страдији", која у овом листу излази једновремено с овим чланком, и на коју ће читалац и нехотице помишљати. „Страдија" је, међутим, одељита ствар. —

Анализа сатиричних алегоричних прича природно ће их разлучити одмах у почетку на њихове *сатиричне*, *алегоричне*, и *приповедне* особине; и ми ћемо их тим редом и прегледати.

Које су сатиричне особине значајне у овим причама?

Сатирични је ефект, као огромна већина књижевних ефеката, сложене природе, састављен из мање више сродних, али засебних састојака, и јавља се у више разних облика или „начина." Прегледајмо те начине, и видимо који су од њих значајни за Ђ. Домановића?

Први је, и најпростији у исто време, непосредно нападање, прекорним, срдитим, или жестоким речима, које, карајући или ружећи, носе у себи сатиричну жаоку. Такве инвективе не иду у чисту сатиру, која је по својим најчешћим особинама више подсмех, и више хладна, и мање субјективна; док инвективе имају више узбуђен и субјективан карактер, и често прелазе у друге књижевне ефекте, одвојене од сатиричних. Али зато што снажно служе првом циљу сатире, који је непријатељско нападање, оне се морају рачунати у сатирична средства. Оне су, у осталом, врло честе код многих одличних сатиричара, код Јувенала на пример, и код Виктора Хига,

ако су код правих сатиричних природа, као код Свифта и Волтера, врло ретке, или одсутне.

У свом *другом* облику сатира се не јавља тако непосредно и субјективно: ту сатиричар своја осећања не казује изреком. Он људе или ствари које хоће да нападне, немеје или наружи, износи пред нас објективно, пластично, без помоћи коментара, онакве какви су, не казујући своје субјективно мишљење о њима, али истичући, наравно, оне њихове пастране, смешне, глупе, недостојне, презриве особине рад којих држи да их треба напасти. Ту се вештина сатиричарева састоји у томе да нађе, покупи и истакне особине и околности које најживље показују оно што је смешно или ружно на личности (или ствари) која се напада. Те су особине и околности познате из обичног живота, њих сатиричару пружају сами људи и ствари; али није увек лако сетити их се; још је мање лако истаћи их и тако комбиновати да даду своју пуну меру; и што сатиричар у том послу буде показао више оригиналности и буде потпуније, његове ће сатире бити јаче. То је најглавнији, *битни* начин сатиричнога нападања; сви су остали мање важни, више формални и помоћни; и мало пре поменути први, и ови што иду, добијају своје градиво најчешће од овога, и махом представљају само нарочите начине на које се то градиво употребљује. Овде није могуће ући у даља разлагања; примери који ће доћи доцније, нарочито кад буде реч о „Данги", допуниће и објаснити ово што је овде речено; овде нека је још само напоменуто да су појединости и околности којима нека ствар може да се учини ружном или смешном (нарочито по својим могућим комбинацијама) безбројне. — Још је потребно додати објашњења ради да је смешно, као уметничка особина, одвојено од ружнога: смех, немевање у блажем смислу речи, то јест представљање људи у смешној (не у ружној) боји, које иде на то да нас насмеје, одвојено је од накосног немевања, које хоће да немеје, у правом смислу те речи, то јест да наружи, да понизи, да увреди; немевање највећим делом и није смешно. Али, у ствари,

загледане дубље у својој суштини, обе ове особине имају заједничку основу, слабости и пороке људске, и исту полазну тачку, чиме злурадо или непријатељско расположење према њима. Разлика између њих је само разлика у степену: смех је управљен против ситнијих мана, или мана блаже уочених; немеваље је наперено против крупнијих или мрскијих мана, или мана оштрије, накосније оцењених. Основа им остаје иста: и смех и немеваље су по својој природи сатирични. Отуда је овде о њима заједно говорено, и отуда се сатиричар често среша с хумористом, те је њихова грађа великим делом заједничка.

Трећи начин је хипербола — претерано, хиперболично представљање ствари, које њихове рђаве особине јаче истиче и чини, према прилици, мрскијим или апсурднијим. Хипербола је честа у сатиричним делима.

Четврти је начин иронија, један од најчешћих и најмилијих правим сатиричарима: у Свифта је, на пример, један од главних у свима његовим сатиричним делима.

Пети начин нема још згодног имена, а није му на први поглед лако дати ни јасну одредбу. Облици у којима се овај сатирични начин јавља врло су разноврсни, тешко се анализирају, уз то се често неприметно преливају у друге сатиричне облике, тако да реторичари нису могли да им ухвате битну одлику, но су их погрешно распоредили у више врста, назвали их десетином разних имена, подводећи већину под иронију, са којом тај начин има само у толико везе у колико је и он један увијен начин сатиричног немеваља. Али у иронији човек казује своје мишљење увијено тиме што говори *обратно* ономе што мисли; док се овде ни у ком случају не говори обратно ономе што се мисли. Овде се сатирична примедба каже увијено на други начин, тиме што нам се неким обилазним, али не само обилазним, но и оштроумним начином нечије мане наговесте или нас на њих подсете; оне нису казане изреком, а нису казане ни противно говорећи, као у иронији. Сугестија, инсинуација, српски можда „наговештај", „подразумеваље", била би

још најзгоднија имена за тај начин. За примере досад нисам наводио: али ће овде можда бити потребно навести који. Ево једног из Твена. Твен прича како је једном у Немачкој, разговарајући са неким својим пријатељем о приличним стварима, пао у ватру, и почео гласније говорити. На то му његов пријатељ нестрпљиво рече: „Говорите немачки: ови Немци могу знати енглески". — у којој је реченици „наговештено", врло обилазно, и врло духовито. Твеново рђаво знање и изговарање немачкога језика. Тако је инсинуација и ово: „Министри трају обично дотле док се не нађу гори да их замене". — где је речју „гори", у другој половини реченице, обилазно и досетљиво наговештена неспособност и ранијих министара, исто тако као и оних који су после њих дошли... По јачини сатиричног заједања, случајеви који спадају овамо могу бити веома различни: у овај ред иде и еуфемистички казан прекор и многи облици сарказма. По овом последњем види се да тај пети начин, ако је последњи казан, не заостаје ни у колико по сатиричној вредности од осталих.

Под ових пет категорија могу се подвести сви могући случајеви сатиричног нападања: те категорије обухватају све облике у којима се јавља сатирични ефект. — јављао се он у већим целинама или у појединостима, у измишљању мотива или у стилу: — и ма каква била врста сатире, непосредна, посредна, инвектива, алегорија, приповетка, комедија: — и ма какав био темперамент сатиричарев.

Још треба додати да се ови разни облици налазе у сатиричним делима најчешће измешани, час напизменично, час удружени на истом месту у исти мах, као једновремени састојци утиска. Даље: сатирични утисак биће увек појачан примесом других добрих књижевних особина, међу којима се овде нарочито истиче, као сродна по својој природи са сатиричним особинама, особина духа, заоштрен, епиграматичан стил.

Остаје сад, пошто смо познали сатиричне начине, да видимо које од њих употребљује Г. Домановић, и који су од њих код њега најчешћи или најкарактеристичнији.

Од поменутих пет начина, за Г. Домановића су поглавито, и ако у неједнакој мери, карактеристични *други, трећи и четврти*: дакле, прво, онај битни, који ћемо ради краткоће назвати објективним или пластичним, затим хипербола, и иронија. За први облик, за инвективу, нема у овим приповеткама примера; већ и зато што су то приповетке, то јест састави у којима писац не излази сам лично на сред. Но и иначе, судећи по писчевом темпераменту какав се показује у овим приповеткама, не изгледа да би инвектива била један од писцу својствених начина: као што ћемо мало час видети, расположење Г. Домановића тешко да је кадгод гневна срдба, а то је расположење у коме, као што смо поменули, писци падају у инвективу. Што се тиче последњег облика, заједљиве сугестије, инспирације, тај облик иде уопште у ређе, и осим тога карактеристичнији је за углађене стилисте но за писце који, као Г. Домановић, пуштају више маха свом недисциплинованом природном дару. Отуда га у овим приповеткама нема често, нити је, кад га има, увек најчистији. Као добар пример, међутим, могло би се из „Краљевића Марка" навести оно место где се говори о продаји на лицитацији Маркова Шарца, одела и оружја, после осуде Маркове: — „Оружје и одело одмах откупи држава на вересију за Музеј, а Шарца купи Трамвајско Друштво за готове паре". — где су наведеним појединостима досетљиво наговештене зле финанције наше државе и добре финанције страног Трамвајског Друштва. Или, опет у „Краљевићу Марку," кад Краљевић Марко моли Бога да га пусти на земљу да види шта доле раде „они његови сленци," Божји одговор: „Е, Марко, Марко, све ја знам: али кад би им се могло помоћи, ја бих им први помогао!" Ова је реченица врло јака инспирација. Она у исто време показује како инспирације могу бити разноврсне, и како их је понекад тешко анализати. Овде се инспирација не крије више ни у речима: она је померена још за један степен у назад: она је скривена у личности (ако се тако може рећи о Богу) која је каже.

Ова проста и обична реченица, у Божјим устима, не значи више оно што каже, и што обично значи; њом је у ствари речено да Марковим земљацима нема уопште помоћи. — Оба ова примера су добре инсинуације, и показују да Г. Домановић, као добар сатиричар, може срећно да се послужи и тим начином. Али, као што сам рекао: као ни инвективе, инсинуације нису нарочито обележје Г. Домановићевих сатира.

Карактеристични сатирични начини Г. Домановића остају, дакле, *али у једнакој мери*, она друга три која смо мало пре поменули. За сва та три начина има у Г. Домановићевим сатирама довољно примера, и то добрих, који показују да се он тим начинима радо и срећно служи, и да сва три улазе у његову потпуну или ширу карактеристику. Ироније, на пример, има доста у „Вођи", и неке примере ћемо на свом месту истаћи. Тако ни хипербола није ретка у Г. Домановића. У овим трима причама, истина, нема је много. Али у неким другим његовим сатирама она је доста честа; на пример, у „Страдији", нарочито у њеном првом одломку у овом листу, где је била реч о сувише издашном раздавању одличја; и још више, у другој једној причици Г. Домановића, у „Укидању страсти", у којој је просто помоћу претеривања основне теме врло јако исмејана једна од оних лудих политичких мисли које у нас периодично ничу као политички програми. Према томе, и хипербола и иронија улазе у ширу карактеристику Г. Домановића као сатиричара. Али, ма колико да и оне припадају његовој целокупној карактеристици, објективни или пластички начин толико је најчешћи и најјачи код Г. Домановића да, строже узевши, он једини остаје за њега право карактеристичан. Тај објективни начин, за који смо рекли да је битни сатирични начин, најчешћи је од свију, разуме се, и код осталих сатиричара. И код Свифта и код Сервантеса и код Молијера, он је најглавнији. Сви они умеју на стварима да запазе особине и околности које ове чине смешним или одвратним, и умеју те особине и околности

да изнесу „објективно“, да сложе, да испреду и развију, и да осветле с више страна све новим појединостима тако да слика сваком новом појединошћу постаје све живља. Али поред тога начина има код њих увек у већој мери и других, од којих понеки иде скоро упоредо са тим начином; код Молијера, на пример, и Сервантеса хипербола, код Свифта иронија. Код Г. Домановића објективни или пластични начин толико превлађује да они остали поред овога ишчезавају и престају бити карактеристични. Може се према томе рећи да тај чисто објективни начин остаје једини карактеристичан за Г. Домановића. Како ћемо ми о том начину говорити кад буде реч о „Данги“, и том приликом примерима објаснити оно што је овде морало остати нејасно или непотпуно, ја ћу све што бих поводом овога имао још да кажем, оставити за ту прилику.

Ми смо мало пре поменули још и ово: да је сатирични утисак увек појачан другим добрим књижевним особинама, и да се међу њима овде нарочито истиче заоштрен, епиграматичан стил. Које су те друге особине, видећемо одмах, кад будемо говорили о алегоричним, и нарочито приповедним особинама ових сатира. Што се тиче стила Г. Домановићева, он није углађен, — напротив, често је алкав и неправилан, и често тривијалан — али у нарочитом погледу о коме је овде реч, као сатиричан стил, он је често пун духа и епиграматичног заједања. Обе ове околности улазе такође у анализу писчевог сатиричног дара.

Ово је досад била реч о врстама сатиричних *начина* употребљених у овим причама. О вештини с којом су ти начини употребљени још није било нарочито речи. О томе ће бити говора доцније. Овде, у вези с досадашњим напоменама о сатиричним особинама ових прича, имају да се забележе још ове три особине Г. Домановића као сатиричара.

Прво, његове су сатире, по својим мотивима, скоро све политичке природе. И „Данга“, и „Воћа“, и „Краљевић Марко“, политичке су сатире. У „Данги“ се горко пемева

један политички подал и искварен народ; у „Вођи“ неспособност његових вођа; у „Краљевићу Марку“ прозаичан, спљоштен живот, без виших идеала, данашњега нараштаја. Слични су предмети, да и те приче узгред поменемо, и у „Страдији“, у „Укидању страсти“, и тако даље. О моралним проблемима, проблемима људскога живота и друштва, човекова положаја и задатка, о историјским проблемима у животу народâ, о васпитним проблемима, о религији, о науци и њеним резултатима (в. Раблеова „Гаргантуу“ и Свифтова „Гуливерова путовања“), и тако даље — Г. Домановић не говори, или говори тако ретко, и тако узгред, и тек о по неком од њих, да се може рећи да о њима никако не говори. У његовим досадашњим сатирама предмети су увек црпени из савремене политике.

Друго, по свом темпераменту, Г. Домановић је сатиричар који, у главном, у својим делима не губи добро расположење. Хоћу да кажем да он у својим сатирама не изгледа ни накостан, ни огорчен, ни мрачан. Изузимајући „Вођу“, који је мало суморнији, Г. Домановићеве сатире писане су тоном готово више хумористичним но подругљивим. Сатира и подсмех су наравно ту, и врло често врло јаки; али су они скоро увек у самим стварима, у инвенцији, у „објективним“ појединостима; а тон остаје и у најјачим сатирама скоро добродушан, скоро хумористичан. Ни у „Данги“, која је по јачини и по дубини вређања само један продужен сарказам, тон писчев не показује нигде огорчена или накосна човека, не показује у писчевом расположењу оно огорчење, ону јеткост који сатиру понекад чине плаховитијом, отровнијом, накоснијом, али који ретко кад не прелазе у реторику, или не одају несимпатичну нарав сатиричареву. Сатира не мора зато увек губити од своје јачине утиска. Шта више, има прилика кад ће утисак бити у толико чистији, и сталнији, и више уметнички, у колико сатиричар буде изгледао мање лично озлојеђен, и више изнад свога предмета; и те прилике нису ретке. Не улазећи овде даље у оцену у колико би сатире Г. Домановића добиле или из-

губиле да је његова нарав буџија или једовитија, ја имам на овом месту само да констатујем ову њихову особину, као прилог њиховој карактеристици.

Најзад треба поменути још ову трећу особину, која код сатиричара има своје нарочите важности: Г. Домановић у својим сатирама посматра ствари — како се, наравно, мени чини — с правилне тачке гледишта. Сатиричари, који су најчешће људи од темперамента, страсни и пристрасни, немају увек право на својој страни. Често, и не само у ситним, но и у крупним стварима, понекинут у целокупном гледању на ствари, људе, и догађаје, они се греше о правду и истину: Аристофан, и Свифт, на пример, најчувенији од свију. „Ја пишем само зато да једним друге", вели Свифт у једном свом писму. Г. Домановић не иде у тај ред; правилно ценећи ствари, непристрасно и некрено, понекад са дубином осећања која неке његове сатире чини изливима правог, увређеног родољубља, он је досад вазда био на праведној страни; у жалосним данима које већ неколике године проживљују они непознати крајеви у којима се његове приче дешавају, он је досад увек био на страни потиштених или увређених, и увек против обести, неваљалства и подлости Кметова и Пандура, Клеарда и Леара. Поштену човеку, у тим крупним, јасним случајевима, није, наравно, тешко погодити на којој страни треба да је; али по свему изгледа да је Г. Домановић и у тежим случајевима, и у оним у којима из буди којег разлога није било лако погодити прави пут и поћи њиме, умео тај пут да нађе; у „Вођи", на пример, како веле, и у „Страџији." Нас се овде, разуме се, политика не тиче: још мање политичке личности; али срџба коју је, како причају, Г. Домановић изазвао својим „Вођом" и „Страџијом" и код једнога дела својих пријатеља, показује да он уме бити непристрастан и кад се тиче њих, његових пријатеља, дакле и њега самог. Њему је то било у толико теже у колико је код нас свет мање углађен и мање наметан. Од три начина на који ће наметан човек примити сатиру, у нас не знају ни за један:

у нас нико није никад признао своју погрешку; у нас нико, погођен, није умео да се чини невешт; у нас је још најмање ко умео да се и сам насмеје на добру досетку начињену на његов рачун — као принц велски, на пример, енглески престолонаследник, коме се Свифт подсмехнуо за његово повлађивање и торијевцима и виговцима у исто време, и представио га да на једној нози носи високу потпетницу (обележје торијеваца у Свифтовој књизи), а на другој ниску (обележје виговаца)... Истина је и то да је та погрешка била од оних на које се човек може насмејати... Др. Џонсон вели за Свифта „да му се мора признати да је за неко време диктовао политичка мишљења енглескога народа.“ Г. Домановић је врло далеко од таквог утицаја; али се из тога примера види зашто је за сатиричара важно да је на доброј страни. А у великим стварима, довољно је и да их је човек хтео.

С овим последњим особинама допунили смо карактеристику Г. Домановића као сатиричара. Остаје нам још да видимо какав је у овим алегоричним причама Г. Домановић као алегоричар и као приповедач.

Као *алегоричар* — Г. Домановић је имао да задовољи ова два услова: да нађе згодну — и лепу и тачну — алегоричну фикцију, у којој би могао јасно и живо оцртати личности и догађаје које хоће да изложи смеху или поруги; и друго, да паралелизам између буквалног и преносног значења својих прича одржи у свима појединостима, а ове појединости да одржи у међусобном складу. О овоме ће опширније бити говора у посебној оцени „Вође“. Овде ћу рећи да је та два посла врло тешко урадити. Као што се простодушно, али тачно вели у једном школском уџбенику, „алегорија је врло мучна врста композиције, која малом броју пеада за руком: нико не би требао да се огледа у њој, ако за њу не би имао нарочитог дара“. Г. Домановић, по свему судећи, има тај нарочити дар. Као што ћемо доцније видети, његове су алегоричне фикције и у целини и у појединостима увек срећно измишљене: а паралелизам између буквалног и

преносног значења својих фикција, и међусобни склад њихових појединости, он одржава скоро беспрекорно. Најзад, у алегоричном преиначењу и увијању ствари, нарочито у тугаљивијим случајевима, он има необично лаку руку, и уме фикцију врло вешто да заошија и заметне тачно у тренутку кад ће постати сувише провидна. На тај начин он уме јасно да каже ствар на коју циља, а да сама фикција не изгуби ништа од своје уметничке вредности.

Као *приповедач*, најзад, он у овим причама показује ове особине: известан посматрачки дар, помоћу којега је оназно нарочито неке ситније смешне радње код људи, неке њихове гесте и мимику, али — у овим причама — без много оригиналности, и с тенденцијом да се заустављ на простачкима, претерујући их, слично нашим простачким комичарима („тресу му се руке од страха, те се њуска вино из оне чаше, пребледео, избечио очи, поглед му се укочио, усне модре, уши се да прогута њувачку, те пружа вратом, и пожмурује“). — Развијање епизода, драматичније, опширније сликање призора, није врло вешто: има понекад нечега храпавог, утрпаног, неуравњеног, и неразвијеног у његовом начину причања; као на згужвано савијеном ћилиму, неке појединости слике су ту, друге се не виде, од оних које се виде недостају неки делови, тако да пуне и чисте слике пред гледаочевим очима нема. Примера за ово има нарочито у „Краљевићу Марку“, где ни гомила пред механом, ни бој војске с Марком, па ни призор на родољубивом збору није представљен у потпуно јасној слици. Изузетак чини последњи призор у „Вођи“, који ће доцније бити наведен. — Описи сценерије су, као описи, сувише кратки, али као подсећања имају неколико живих појединости; то нарочито вреди о поменутом опису у „Вођи“. — Од емоција преобладују, разуме се, емоције сатире и хумора; једва на једном или два места има трагова пâтоса и снаге. Та ће места бити поменута ниже у прегледу прича. — Занос, „интерес догађаја“, занимљивост приче, одржани

су доста лепо у двема причама у којима их је донекле могло бити, у „Краљевићу Марку“ и у „Вођи“; и у једној и у другој очекујемо с интересом шта ће даље бити и како ће се прича свршити. Али, разуме се, и та особина, као и остале досад наведене приповедне особине, као и друге које нису наведене (цртање карактера, и тако даље), могле су само узгред имати своје примене у овим *кратким* причама, које су уз то прче тек једном својом страном, а другом, важнијом, сатире и алегорије. Овде су ове особине набројане ради потпуности анализе, уз остале у овим причама; о чисто приповедачким особинама Г. Домановића имао би да даје коначну оцену онај који би писао о његовим другим причама, у којима је Г. Домановић чисто приповедач. Та би оцена можда потврдила ову коју смо овде добили, али се у сваком случају мора тако донети.

Овим смо завршили анализу ових прича Г. Домановићевих, и добили њихову укупну и појединачну карактеристику. На ове набројане особине своди се карактер писчева дара. Оне га дефинишу, и на основу њих можемо писца класификовати међу осталим писцима у тој врсти књижевности. Ако их укратко поновимо, добићемо ову карактеристику (која у првом реду вреди, наравно, за *ове* прче): — Као сатиричар, Г. Домановић пише јаке политичке сатире у виду алегоричних и фантастичних прича у роду Свифтовом; с гледишта либералног, и правилно посматрајући ствари; и без личног огорчења. Од сатиричних начина употребљује најчешће објективни, и затим хиперболу (у „Страдији“ и „Укидању страсти“); то јест има инвенцију, а мање се служи начинима који су више стилистичке природе. Као алегоричар, врло је вешт и у измишљању основног мотива и у одржавању паралелизма и склада међу појединостима. Као приповедач има известан посматрачки дар, нешто патетичне емоције, и одржава доста добро интерес приче; обрада епизода и описи су често некоректни, „неадекватни“. —

То су особине ових приповедака или писца њиховог, дакле њихова *карактеристика*. — *Вештина*, већа или мања,

с којом су поједине од тих особина употребљене, другим речима уметничка *вредност* прича, поменута је, досад узгред, у два три маха; она ће бити боље и згодније оцењена у обећаном прегледу прича као засебних целина, и објашњена у теоријским разматрањима којима ћемо те приче пропратити.

(Свршиће се.)

Богдан Поповић.

СВЕТЛОСТ И РЕНТГЕНОВИ ЗРАЦИ.

I.

Прокламовано је у науци јединство свих физичких појава. Познато је да се ни једна појава неда замислити одвојена од других, већ да једна другу прати, а ми их двојимо из разлога чисто практичких, ради лакшег проучавања и испитивања њихових. Груписемо појаве по сличним особинама, по заједничком узроку постанка, по чулном дејству њиховом и многим другим карактеристичним мотивима, а у крајњем их узроку сводимо на механичко кретање материјалних делића. Оне се такве у ствари ван нас у свету јављају и егзистирају а многостручност облика и аспеката њихових, продукат је контакта спољњега света са нашом свести преко чулнога нашега опажања.

Светлост, као појава, је врста материјалног кретања, каквога пак видеће се. Извесан део светског материјалног кретања издвојен могућношћу примчивости нашега чула вида, даје нам појма о једној врсти природне појаве, коју називамо светлошћу. Општи узрок, без кога не би постојало виђење предмета око нас, крајња, је дефиниција светлости. Тај заједнички узрок виђењу био је повод стварању и органа вида, чији се постанак и данас у нижим организмима може пратити кад се изложе утицају светлости. Као што оком, органом виђења, издвајамо извесна кре-

тања материјална и преко њих долазимо до појмова светлости, боје, и др., тако су други органи наши у стању из светског кретања издвојити друге врсте кретања, и уливом њиховим дати нам појмове о разноврсним појавама физичким: звуку, топлоти, величини и облику тела, итд. Појмови се наши о природи добијају утицајем појава њених на наша чула, а преко њих на нашу свест. Чула се наша противе улазу разних и свих материјалних кретања, на шта се у крајњим узроцима своде физичке појаве, већ су само за неке и неке врсте тих кретања примчива, а многобројни други видови и облици разних кретања, пролазе мимо нас (или ми мимо њих) непримећени, и за нас као да и непостоје. Број је наших чула мали и ограничен, али се комбинацијом појмова, до којих се директним чулним опажањем долази, са нагомиланим искуством вековним о природи спољњега света, све више и више шири наше сазнање околине и стварају могућности открића, чак и оних физичких појава за које непосредни контакт између њих и нас и не постоји, као што је случај са појавама електричним, магнетским и др. Изучавање разноврсности у физичком свету олакшава и веза између свих појава њихово јединство, њихова крајња идентичност и могућност схватања непознатих појава, на оне које можемо осетити: отуда се можемо надати да ће број нових појава бивати све већи и већи и да ће се и до оних доћи, за које не постоје одвојена чула.

Из међусобности физичких појава и нас, као центра свесног, јасно је зашто је откриће многих појава изложено, тако често, чистим случајностима. У историји наше науке за то имамо безброј примера, и ми ћемо само неке узети за потврду горње истине, и то оне које се на светлост односе.

Кад су и у које доба најпростије особине светлости, преламање и одбијање, примећене, изгледа да је сакривено далеком прошлошћу. Одавно су и закони нађени и примењени као узрок постанку ликова, ма да се и овде

дуго лутало, да ли светлост полази из ока ка предмету, или са предмета у око, те да се до виђења предмета дође. Има светлосних појава, које нису биле тако просте, директне, каква је на пр. појава укрштања светлосних зракова (интерференција), и њу је заиазно Грималдо, сасвим случајно у мрачној соби, у коју су кроз пукотине на капцима пролазили светлосни зраци, а последица су укрштања тих зракова била тамна и јасна места на заклону собе. Ови важни појави, који су у почетку посве загонетни били, јер се није могло објаснити да се укрштена два светла зрака могу и угасити, објашњени су наскоро били, и објашњене њихово је највише пошло у прилог теорији о природи светлости, која и данас постоји. Као интерференција тако је и поларизација светлости нађена. Њу је открио Малус, гледајући зраке сунца на заходу кроз прозоре Луксенбуршке палате у почетку прошлог века. Сунчани спектар, који се налази у дуги остварен, где је природна анализа беле боје сунчане остварена, кад је вештачки добијан и рад тога се светлост случајно кроз вертикалне пролазе замрачене собе пропуштала, даје славно откриће тамних и јасних пруга (линија) који се појави раније нису могли приметити док су отвори округли били. Проналазак је Рентгенових зракова сасвим везан са случајношћу. Проналазач њихов није директно пшао к њима, већ их је, проучавајући катодне зраке, случајно открио приметив емаиацију луминицентних зракова са Румкорфа покривеног мрачном хартијом.

Оваква случајност прати открића и по другим гранама људскога испитивања. Појава је случајног налажења нових факата разумљива из раније изнесеног узрока; а навео сам неколико примера, само из светлости, који су довољни за нас на овоме месту.

II.

Пређимо сад на саму светлост из ближе. Као што рекосмо светлост је извесно кретање, и као такво има своју брзину. Брзина је светлости, према земаљским бр-

зинама и кретањима земаљских тела, готово бесконачно велика. Та брзина износи око 300.000 км. у секунду. Како и чим да се објасни оволика брзина? Узимало се да светлосни извори избацују из себе материјалне делиће великом брзином, и кад ти светлосни делићи додирну наше око, онда видимо светлосна тела — те изворе (емисиона теорија). Друга је поставка, да се материјални делић, стављен у кретање светлосним извором, сам не креће, већ своје кретање предаје суседном, и тако све даље и даље шири кретање, као таласи водени, док се тим кретањем не покрене и делић у близини нашега ока, те светлосне изворе и осветљена тела видимо (ундулациона или теорија таласања). Ова је друга теорија усвојена, а прва је напуштена, јер се судара са многим светлосним појавама, које се њом никако не могу протумачити (интерференција, индекс преламања, поларизација и м. др.).

По једној пли другој од горњих теорија, да се разуме онаква брзина кретања, мора се узети бесконачно мала маса делића, чија кретања дају светлост. Та је маса далеко нижа од масе молекила, и фина се материја из масе таквих делића назива етром (импондерабилија). Ова фина материја испуњава целу васпону, и у њој пливају материјална тела, која се крећу без приметног отпорног утицаја етарске средине. Интермолекуларни и атомски међупростори у тела су као интерпланетарних и сунчаних система испуњени етром. За разумевање брзине светлости, нарочито пак других карактеристичних светлосних појава, узима се да етар може бити разне густине у разним срединама, која се нарочито одређује склоном материјалних, молекуларних делића. Поред густине улази одредба еластичности овога вехикула материјалног кретања, и усваја се хипотеза, да је етар потпуно и бесконачно еластичан и нестишљив.

Средина у којој се светлост може да производи и простире, разликује се од обичних средина, испуњених материјалним телима (пондерабилијама). Но да се светлост опази, мора се доћи на границу средине неједнаких

густина етарских, иначе се ефекат светлости не опажа. Док сунчани зрак иде од сунца до границе атмосфере каквога небескога тела (на пр. наше земље), он се не примећује, а чим уђе у атмосферу, она засветли и ми је видимо. Кретање је светлости у разним етарским срединама разно, и на прелазима се врше трансформације видова кретања, и излазе појаве, које су за нас примчиве. Има средина на чијим се границама светлосна дејства губе (апсорпција) а манифестују се у другим физичким појавама (топлотним), што је идентично са претварањем обичног материјалног кретања, њихове живе силе, у живу силу друге какве, најобичнију физичку појаву топлоту.

За виђење су нужни ови елементи: светлосни извор, етарска средина и орган вида. Без једнога од тих елемената нема светлости, не као појаве, већ виђења, као функције светлости и свести наше. Ове су три количине на први мах потпуно независне једна од друге, али је јасно да међу њима постоји функционална веза у појави виђења и да се ту једна другом могу одредити (детерминисати). Светлост пак као појава, етарско кретање, може да поникне у етарским срединама: где таквих средина нема ту нема светлости ни као физичке појаве. Модификација етарске средине разним узроцима, нарочито образовањем центара у облику материјалних делића и тела козмичких, повод су разноврсних светлосних појава и трансформација тако простог материјалног кретања, етарског кретања у разноврсне физичке појаве, које произилазе из светлости. Апстракцијом материјалних тела из етарских средина можемо закључити, из усталасаности првобитне етарске средине, облик прве силе физичке, и добићемо да је манифестација васионског првог кретања и била физичка појава светлост, у колико је она одвојено од других појава могла постојати.

Сад прелазимо на природу етарског кретања. Напоменусмо да је кретање таласасто, слично таласима узбуркане површине воде. Линије што спајају центре одакле почиње таласасто кретање, са ма којом тачком површине

свере, докле се је кретање пружило после извеснога времена, зову се правци простирања за светлост — зраци светлосни. Ако на те зраке замислимо нормалну раван, онда се етарска честица креће у тој равнини, а не у правцу простирања, и тако се кретање назиље трансверзалним. Код беле се светлости, на и хомогене, немодификоване, правци трепереља етарских делића у свакоме бесконачном низу времена збивају, и у сасвим другоме правцу, остајући вечито у равнинама нормалним на правцу простирања. Сваки је зрак светлосни окарактерисан временом осциловања честице, то јест оном интервалом, која је нужна да прође док се етарска честица удаливши се из равнотежног положаја до максималног удаљења, не врати поново у равнотежни положај, напусти га одатле до у супротно најдаље одстојање и из њега се врати у положај одакле је пошла. Пут који пређе кретање таласасто за време осцилације етарског делића по правцу простирања, зове се таласка дужина. Одстојање пак максимално једне етарске честице од равнотежног положаја зове се амплитуда. Према овоме је зрак светлосни потпуно одређен ако се ове три количине знају: амплитуда, време осциловања и таласка дужина.

Обично је бела светлост сложена, о томе се најбоље уверимо кад је пропустимо кроз стаклену призму, јер се цепа у безброј дугиних боја, које ми на неколико основних група разлажемо и називамо хомогеним. Правац простирања је обичне светлости, резултујући правац из свих могућих праваца, које би етарско кретање заузело, кад би се морало кретати у разним правцима услед разноврсних импулса од безброја простих (хомогених) светлосних зракова. Брзине су простирања свих делова беле светлости у истој средини (хомогеној) исте, и површине које обухватају тачке етарске устреперене у исто време су сферичне. Свака тачка таквих свера постаје нов извор и центар нових свера, и тако се кретање све даље и даље шири. У нехомогеним срединама су ове површине

елипсоидне и зраци су онда линије што центар тих површина спајају са тачкама на њима.

Ако се каквим узроком (преламањем, одбијањем, пролазом кроз кристале и т. д.) да нарочити и одређени правац треперењу старских делића, у равнинама нормалним на правцу простирања, и то један од бесконачно многих, онда се светлосни зрак тако модификован назива поларисаним.

Ако се поларисање изврши на пр. рефлексијом, онда је треперење у нормалној равни упаднога зрака, и та се раван назива поларизационом. Слично је поларисање светлости при пролазу кроз исландски шпат: светлост се цепа на два зрака, обичан и необичан, тако да се у једнога врши треперење у једној равнини а у другога у равни нормалној на првој; јачине су тих зракова мање од неполарисане светлости и зависе од угла упадног, преламања и од равнине у којој се етарске вибрације збивају.

Појава, која је највише допринела одржању теорије таласања (ундулационе) и њеној превази над старом теоријом (емисионом) била је интерференција. То је кратко укрштање два зрака, беле или хомогене светлости, обичне или поларисане. Ефекат укрштања обичне светлости је да су места тамнија или јаснија за белу, а потпуно тамна или хомогено јасна за хомогене зраке. Ово је разумљиво, кад се има у виду то, да се молекил етарски има да креће под импулсом два кретања, па ако су кретања истосмислена онда његова амплитуда расте, иначе опада, а може и нула постати. Величина амплитуда представник је живе силе акумулисане у етарском кретању, отуда излази кад је жива сила равна нули, последица је тога тамно место услед укрштања, иначе је јасно.

Услед интерференције може правац кретања молекила етарског остати праволинејни, а може бити елиптичан или циркуларан, и према овоме и разноврсне интерференције; ово све зависи још поглавито и од разлике времена у долажењу импулса од два разна извора (путне разлике).

Два поларисана зрака могу интерферисати у случају ако су им равнине треперења паралелне, укрштањем зракова поларисаних, у нормалним равнинама, тако звана елиптичка поларизација.

Ефекат је разноврсних поларизација појава боја у мехурима воденим, код кристала и многих још других појава.

Као што се обична светлост може да поларише, тако се исто може обична светлост да сматра увек за поларисану и састављену из два зрака, код којих се треперења врше у двема нормалним равнинама.

Ово су битне разлике између група светлосних зракова. Многостручност појава светлосних да се лако замислити, кад се истакне то да је број простих светлосних зракова бесконачан; сваки је од њих окарактерисан са поменуте три количине; да комбинација између два, три или више зракова може бити безброј; да је однос њихов према физичким телима многобројан; да су модификације природе зракова условљене природом разноврсних материјалних тела, и др.

На овоме ћу месту прећи преко спектралних зракова, и показаћу само да се спектар, а то је цепање обичне беле сунчане светлости призмом, дели у главноме на три дела: доњи је део спектра (ултра-црвени) састављен из зракова невидљивих за око, али осетљивих по дејству топлотном; средњи је састављен из седам дугиних боја, седам простих зракова светлосних, а горњи (инфра-љубичасти) чине зраци невидљиви, али осетљиви за фотографске плочице, који се познају по своме хемијском дејству. Број треперења почиње од доњих, и све је већи што се иде даље, а највећи је за светлости љубичасте и још већи за хемијске зраке. Дужине таласке обрнуто опадају, идући ка хемијском делу спектра, а највеће су код топлотних зракова. Сем ових зракова који долазе у светлосне, има још и других, који су нађени при посматрању електромагнетских појава, а то су катодни и X — Рентгенови зраци, који нађену спектралну

скалу продужују остављајући велике празнине између хемијских последњих познатих зракова и себе. Пошто су ово најранија открића физичка из домена светлости у новије доба, на њима ћу се искључиво и задржати и показати колико се уопште зна са теоријске стране о њиховој природи, и укратко ћемо изнети и како се до њих дошло.

(Свршиће се.)

Коста Столановић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Пловдивски преврат и Српско-бугарски рат, од Д-ра М. Ђ. Миловановића (из „Дела“). Београд. Доситије Обрадовић. — Штампарија Аце М. Станојевића. 1902.

Г. Др. Милован Ђ. Миловановић објавио је прво у „Делу“, па онда и за себе, једну интересантну расправу о „пловдивском преврату и српско-бугарском рату“. Он се ту дотиче и једне монографије коју сам ја објавио прошле године о истом предмету. „Ко буде“, вели он, „с пажњом прочитао и Г. Јовановићеву књигу и овај мој чланак видеће да се нас двојица у многоме размимоилазимо, нарочито што се тиче оцене српске политике, како у опште у времену које је претходило пловдивском превратy, тако и после почев од преврата па до уласка у рат“. Мене је занимало да видим у којим се тачкама, специјално, Г. Миловановић размимоилази са мном: ја сам упоредио његову расправу са својом, и пошто резултати до којих сам тим упоређењем дошао, могу нешто допринети расправљању овог питања којим смо се обојица бавили, ја мислим да их овде, бар најкраће, изложим.

Служећи се, колико је више могуће, властитим речима Г. Миловановића, ја сводим његову расправу на ове основне поставке. Српско-бугарски рат јесте највећа

Србијина несрећа од године 1813 па на овамо. Што је најгоре, за ту несрећу Србија има да криви само себе. По нашој старој навици ми смо хтели да одговорност и за ту несрећу натоваримо на леђа Аустрији, али то одиста није било право. Аустрија је, 1885, испунила све своје уговорне дужности према нама, — и не само то, него се још, и преко тих дужности, заложила у одбрану наших интереса; — и не само то, него је још ради нас нешто и ризиковала...

Ма шта се иначе мислило о овом гледишту на српско-бугарски рат, једно му се признати мора, — то је једно скроз оригинално гледиште. Код наше се публике укоренило уверење да смо ми, 1885, настрадали поглавито зато што нас Аустрија није помагала довољно својски. Г. Миловановић сада каже: Не! Ми смо настрадали, и ако нас је Аустрија помагала сасвим својски. Сваки ће признати Г. Миловановићу да смо ми, у обрачунавању с Аустријом, гледали да натоваримо на њена леђа већи део одговорности но што јој припада: то је општа људска слабост. Али из овога још не излази да на Аустрију нема да падне ни трунчић одговорности, да је она чиста од свака прекора. Теза Г. Миловановића, збијена у једну реченицу, изгледа парадоксална, — Г. Миловановић нека извини! Аустрија испунила све своје уговорне дужности према нама, заложила се и преко тих дужности у одбрану наших интереса, чак ради нас нешто и ризиковала, — и кад се погледа на крајњи резултат свег њеног помагања и заузимања, ми претрпели највећу несрећу од 1813 па на овамо! На први поглед, оваква се теза сама собом обара, и зато сам ја, с највећим интересовањем, ушао у појединости оне аргументације на којој је Г. Миловановић покушао да је оснује.

Ради лакшег прегледа ја ћу узети, прво, замерке које Г. Миловановић чини нашој влади, па онда оне разлоге које наводи у оправдање Аустрије. Одмах да кажем да се ја не размимоилазим много с њиме у

осуди наше владе. Ако ипак буде изгледало као да је овде онде браним, то ће бити само због тога што ја налазим да одговорност за наш неуспех 1885 треба поделити између ње и Аустрије, докле би Г. Миловановић хтео да целу одговорност свали на њу саму. Иначе, — и то сам рад да нагласим, — моја намера није ни у колико да правдам Краља Милана и Гарашанинов кабинет, најмање пак да их правдам с онолико заузимљивости с колико Г. Миловановић Аустрију.

I.

Пре свега, Г. Миловановић замера нашој влади што се дала изненадити пловдинским превратом, који је, одиста, био као на њу као из ведра неба гром. Већ од првог дана било је јасно да је Румелија само *привремено* одвојена од Бугарске. Исто тако, за нашу владу није смело остати тајна да се из Бугарске живо ради на сједињењу, а да се од турске стране ова бугарска радња ничим не сузбија. Зашто се, онда, наша влада није из раније стала спремати како да дочека сједињење Бугарске и Румелије? Зашто је она стала о њему мислити тек онда кад је оно наступило? Ово је једна умесна замерка, и оно место где је Г. Миловановић развија, биће без сумње најјаче у целој његовој расправи. Али Г. Миловановић се не ограничава на то да осуди нашу владу за овај нехат. Он јој још даје и неке ретроспективне савете о томе шта је она имала да уради пре преврата и после преврата. Његови савети о томе шта је ваљало урадити пре преврата, по себи нису рђави, али нису ни такви да се од њих могло имати праве користи у пракшци.

Г. Миловановић каже: „Пловдивски преврат затиче Србију крвно завађену са вековном заштитницом Јужних Словена и свих балканских хришћана, тако да у Русије она не може тражити у том судбоносном тренутку не само пријатељства и помоћи, него ни оних обзира које налажу најосновнији појмови правичности.“ Претпоста-

вимо да нас је пловдински преврат затекао у добрим односима с Русијом: да ли Г. Миловановић одиста мисли да би се онда Русија одупрла сједињењу, или, у најгорем случају, да би и нама израдила неку накнаду? Ми смо, 1878, били с њоме врло добри пријатељи, — ако хоћете, били смо јој чак и неки савезници; опет зато она је у Сан-Стефану доделила Бугарима ту исту Румелију, и поред ње још Маћедонију, — Маћедонију одакле смо ми 1885 имали да узмемо себи накнаду. У време пловдинског преврата Русија је још била у својом сан-стефанским идејама, по којима ми нисмо имали права ширити се на Југ даље од Врања; из тих идеја она тек сада почиње излазити, па и то доста споро. И треба додати да, 1885, Батенберг није стајао код Русије ништа боље него Краљ Милан; под њиме Бугарска је била исто тако „крвно" завађена с Русијом као и Србија, ако још не и крвније, па јој то ипак није ништа сметало да нађе код Русије „и пријатељства и помоћи" за своје сједињење с Румелијом. Да је у тадашњи политички програм Русије улазила једна Србија велика и јака, Русија би се заџело заузела за нашу ствар 1885, поред свега онога што је имала противу Краља Милана лично. Г. Миловановић ће разумети да ја не мислим да потцењујем руско пријатељство: ја хоћу само да кажем да нам оно, специјално 1885, не би тако много вредело.

Г. Миловановић налази даље, да је и аустријско пријатељство ваљало више експлоатисати. Међутим „чувена тајна конвенција између Србије и Аустро-Угарске и не предвиђа случај уједињења Бугарске и Источне Румелије, а камо ли да би од њега правила casus foederis и стипулисала у том погледу какве било обавезе и каква било јемства Аустро-Угарске према Србији! Претресајући ретроспективно, приликом једног разговара са Краљем Миланом у Паризу год. 1896, крупне догађаје и чинове из доба његове владавине, ја сам скренуо пажњу његову на ову чудновату, *фаталну* празнину у конвен-

ција, која је тако мало похвална за савремену српску дипломацију. И ћутање Краљево, који је иначе, што се тиче питања о конвенцији у опште умео давати гомилу изврсно скомбинованих разлога и објашњења, било је и карактеристично и значајно.“ Никако чудо што је Краљ Милан зањутао; Миловановићева је примедба таква да у први мах може да збуни човека, али само у први мах. Одиста, они који су од наше стране правили ту конвенцију с Аустријом, били би показали много више увиђавности да нису оставили у њој ту празнину коју помиње Г. Миловановић; опет зато, сувише је рећи да је та празнина била „фатална.“ Аустрија се могла обвезати према нама на војну потпору, а могла се обвезати на чисто дипломатску. Што се тиче војне потпоре, за цело ни Г. Миловановић не мисли да је било могућно закључити с Аустријом савез за напад. Замислите: Аустрија се унапред обвезује, да ће на случај сједињења Румелије с Бугарском огласити рат оној држави коју ми будемо изабрали да тим поводом нападнемо, — било Турској било Бугарској... Све што се у погледу војне потпоре могло с Аустријом уговорити, то је да нам она јемчи за целокупност нашег земљишта. Сада, у тајној конвенцији целокупност нашег земљишта није била ујемчена специално противу бугарског напада; то је истина; али она је била ујемчена у опште противу свачијег напада, и да је то била довољно широка формула да се под њу дао подвести и бугарски напад, посведочено је баш 1885. Аустрија је тада формално зауставила Батенберга у Пироту, претећи му да ће он у свом даљем продирању наићи на њену војску. Шта би она могла учинити више, да је у конвенцији био изреком предвиђен случај бугарског напада на наше земљиште? У погледу, дакле, војне потпоре, та празнина коју је Г. Миловановић уочио у тајној конвенцији, није се показала ни најмање фаталном.

Она се није показала фаталном ни у погледу дипломатске потпоре. Г. Миловановић, истина, каже: „Пловдивски преврат и уједињење Источне Румелије са Бу-

гарском нису, као што смо већ рекли, стварале за Аустро-Угарску никакве обавезе према Србији. Аустро-Угарска је могла, дакле, имала је права, да, не вређајући своје уговорне обавезе, остане скрштених руку, да Србију остави саму себи, . . .“ Али, Г. Миловановић одмах додаје: „Аустро-Угарска се, међутим, прешав преко свију таквих обзира, заложила одмах и у првом реду у одбрану интереса Србијиних, тражећи пре свега накнаде за Србију и субординишући своје држање према бугарском уједињењу, питању да ли ће се и шта ће се дати Србији, те да њени интереси не буду угрожени.“ Другим речима, Србија је заборавила обезбедити себи дипломатску потпору Аустрије на случај сједињења Бугарске и Румелије, али, кад је сједињење дошло, Аустрија је дала ту потпору Србији, као да јој је ова нарочито уговорила. Она празнина у конвенцији није била фатална: она је фаталном само могла постати; а то је нешто са свим друго. Савети Г. Миловановића о томе шта је требало радити пре пловдинског преврата, јесу, као што сам и раније наговестио, колико оштроумни толико — морам да употребим страну реч — и прелевантни.

Какви су пак они други савети, — савети о томе шта је требало урадити после преврата? Ако сам добро разумео Г. Миловановића, он налази да смо ми погрешили што смо ушли у Бугарску, да би било боље да смо ушли у Маћедонију. А ако смо већ хтели ратовати са Бугарском, онда смо опет погрешили што нисмо то учинили одмах, чим смо извршили мобилизацију. Ја остављам на страну то питање, шта је било боље, ући у Маћедонију или у Бугарску. Ја узимам за један час да је онако како Г. Миловановић каже; само у том случају имам да приметим ово. Ако нисмо ушли у Маћедонију, није крива само наша влада већ је крива и Аустрија. Исто тако, она је уз нашу владу крива и за то, што нисмо заратили с Бугарском одмах чим смо извршили мобилизацију. Али да бих ово доказао, ја морам претходно прегледати оно што је у њено оправдање навео Г. Миловановић.

II.

У Миловановићевој одбрани аустријске политике ја разликујем ове три тачке.

(1) „Кад се поводом пловдивског преврата, јавила прилика, да се руски утицај сузбије из Бугарске, и кад је Енглеска ту ствар тако одлучно прихватила у своје руке, политика је Аустро-Угарске, и према њеним интересима и према њеним традицијама, морала бити да пристане уз Енглеску, да заузме оно становиште које је и Енглеска заузела. Што пак Аустро-Угарска то није учинила одмах у почетку, што се она није пријатељски одазвала Кнезу Александру и није му ставила на расположење своју моралну потпору, *узрок су били пре свега и више свега њени обзири према Србији и према Краљу Милану.*“

Међутим, ствари стоје овако. Енглеска је била позвала Аустрију да заједно помогну Кнеза Александра у његовој борби противу Русије. Аустрија је тај позив одбила, али не због Србије, него због Немачке, која јој није дала да ступи у отворено непријатељство према Русији. Какви су разлози руководили Немачку, није потребно опширније излагати; довољан је тај факт да она у овој прилици није желела никакав руско-аустријски сукоб. Што се тиче тих „обзира према Србији“ о којима говори Г. Миловановић, они нису ни у другом реду, а камо ли „пре свега и више свега“ утицали на Аустрију при одбијању енглеског позива. Пристајући уз Енглеску, Аустрија није морала жртвовати наше интересе. На против, Енглеска је била вољна саветовати Кнезу Александру да уступи Србији два три округа, да би по ту цену добио и неутралност Србије и потпору аустријску.

(2) „Питање о накнади Србији Аустрија је упорно држала отворено до последњег тренутка, докле је то у опште могуће било.“ Тако Г. Миловановић; међутим граф Калноки морао је признати у мађарској делегацији да се за накнаду Србији нису чинили никакви званични кораци. Изгледа да се он био ограничио да питање о нак-

нади Србији постави поверљиво у Берлину, где су га убрзо склонили да га повуче. Као заједнички програм Немачке, Аустрије и Русије у румелијском питању, било је предложено да се не призна сједињење између Бугарске и Румелије формално, да се у место тога постави бугарски кнез за гувернера Румелије, и да се онда, под изговором да је status quo одржан, одрече Србији свака накнада. Аустрија је на то била дужна да примети, да се Србији не може одрећи накнада, кад се, ако не формално, а оно зацело фактички, Румелија ипак спаја с Бугарском под управом исте личности, која се само, с ове стране Балкана, зове кнез, а с оне, гувернер. Али Аустрија није ту примедбу учинила: она је пристала да се Србија остави без накнаде, по том ништавном разлогу што се Румелија присаједињује Бугарској само фактички, а не и формално! У мађарској делегацији Силађи и Аноши наговештавали су да је Аустрија сувише брзо повукла питање о накнади Србији. Г. Миловановић тврди напротив да га је „она упорно држала отворено до последњег тренутка, докле је то у опште могуће било.“ Очевидно, о томе шта је „упорно“, Г. Миловановић има неке нарочите појмове...

(3) „Званична Аустро-Угарска, одговорни носиоци њене политике, нису Србији саветовали никад, ни у последњем тренутку као ни раније, да у рат (с Бугарима) улази. Напротив, они су је још и тада као и вазда раније одвраћали од рата.“[1] Г. Миловановић бележи ово Аустрији у заслугу; ја мислим да би, са његова властита гледишта, пре требало да јој бележи у кривицу. Већ сам поменуо како Г. Миловановић осуђује нашу владу што рат с Бугарском није почела одмах како је извршила

[1] Г. Миловановић наводи да је њему 1893 граф Калноки казивао да су Краља Милана наводили на рат извесни агитатори које он није пуштао да привире ни у предсобље његова министарства. Ја бих волео да Г. Миловановић прегледа архиву нашег Министарства Спољашњих Послова из 1885; онда би се брзо уверио да ово Калнокијево казивање ваља примити с највећом резервом.

мобилизацију. Очевидно, он не може, на једном месту, осуђивати нашу владу што је с уласком у рат оклевала, а на другом месту хвалити Аустрију што је нашу владу од уласка у рат одвраћала. У осталом, мени изгледа да Г. Миловановић придаје сувише важности том питању о уделу Аустрије у нашој објави рата Бугарима. Он мисли да ће Аустрија бити са свим оправдана, ако се утврди да нас она није наводила на рат. Наравно, са гледишта словенске узајамности, по коме је сваки српско-бугарски рат већ сам собом једна несрећа, Г. Миловановић би скинуо с Аустрије најтежу оптужбу, чим би утврдио да она није натуткала два „братска народа“ један на други. Али, ако се српско-бугарски рат не буде сматрао као братоубилачки рат, Аустрији се не би могло ништа пребацити, баш да га је она и изазвала. Напротив, како је 1885 цео свет држао да смо ми јачи од Бугара, Аустрија би нам само посведочила своје пријатељство тиме, што би нас навела на један рат у ком је била сва вероватноћа да ћемо ми остати победиоци.

По мом мишљењу, питање о кривици Аустрије треба друкчије поставити. Она није крива што смо ми ратовали с Бугарима. Она је крива што ми нисмо одмах ступили у какву било акцију, као што је требало. Ми смо оклевали, јер смо све очекивали да ће нам Аустрија својим дипломатским средствима израдити накнаду. На ове наде, — то ће и Г. Миловановић признати, — Аустрија нас је сама довољно окуражила. Док смо нак разабрали да од накнаде дипломатским путем нема ништа, прави момент за акцију био је већ пропуштен. Г. Миловановић сматра да је главна погрешка наше владе у томе, што није ушла у Маћедонију. Рецимо да је тако, али у ту погрешку она је пала због Аустрије. Ако се хтело улазити у Маћедонију, то је требало учинити одмах после пловдинског преврата: тада у Маћедонији није имало више од 15 000 људи, и ми смо се могли користити том срећном околношћу да догурамо бар до Скопља. Али тада нас је уздржала Аустрија својим

приповеткама о накнади коју ће нам тобоже она израдити. Доцније, кад смо ми видели колико те приповетке вреде. Турска је већ била довукла у Маћедонију довољан број трупа из Мале Азије, и онда, ако смо још хтели да ратујемо, могли смо ратовати само с Бугарима. Па бар да смо с њима почели одмах рат! Него и ту, Аустрија нас је једнако „одвраћала од рата“, и за то време Бугари су могли мирно да прикупе своју војску на нашој граници. Због Аустрије, ми смо изгубили оно што је у таквим приликама најважније, — изгубили смо момент. Наша је влада без сумње крива што се није позуздала „у се и у своје кљусе“, већ је све чекала да јој Аустрија нешто измајсторише. Али поред ње крива је и Аустрија што је прихватала у своје руке нашу ствар, кад није била кадра ништа за њу учинити. Ми узимамо као и г. Миловановић да је Аустрији више оскудевала снага него добра воља да нас помогне (премда графу Калнокију, лично, биће да је оскудевала још и кураж и вештина). Али, у том случају, ако нећемо рећи за њену политику да је била према нама злонамерна, ми ћемо рећи да је била шепртљанска, а шепртљанство није још ни за кога било извина.

Слободан Јовановић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Г. Махањ.

Бугарски композитори.

О правој уметности и искреном уметништву овде неће бити речи; човек је прилично од њих удаљен кад говори о Г. Махању. Нека ми се, међутим, не замери што ћу под овом рубриком још једном о њему говорити. Као што је читаоцима познато, ја сам пре извесног времена[1] написао рецензију на првих пет бројева бугарског музичког листа „Кавала“ од ове 1902 године. Г. Махањ, редактор тог музичког листа, задужио ме је сада својим одговором — скоро бих могао рећи: својим поступцима — у бр. 11 „Кавала“,[2] и ја се морам још једном вратити на њега.

Ја сам тврдио, да се Г. Махањ у својој студији „Нашата Народна Музика самостоятелна ли е?“ служио примерима из *српских* мелодија, да би своја резоновања поткрепио. Г. Махањ је тако мало могао кога убедити у своме одговору да то нису српске мелодије, да ја, поред онога што сам већ у рецензији казао, сматрам после његовог одговора за излишно још и њему доказивати да су нпр. „Вишњичица род родила“ .... (која је узгред буди речено и званично црногорско коло и нева се у „Ивана Господара....“) и „Каравиље, лане мој...“ наше песме: затим да је „Ђурђевка“, наша игра; па онда, да су „Ој девојко, душо моја...“, „Зберите се, моме, на седељку...“ (што је све преведено са српског на бугарски језик)

[1] В. 27 свеску „С. Књиж. Гласника.“

[2] Добротом једнога мога колеге, чак доцније сам упозорен на тај одговор у „Кавалу“, те сам се зато и одоцнио; јер иначе не примам тај лист.

итд. итд. српске мелодије, из којих он изводи правила за бугарску музику. Г. Махањ, не знајући шта да одговори на моју рецензију о његовим извођењима, покушао је да ме намерно друкчије разуме, на је, произвољно узимајући у очи другу тачку, узео тобож да мене побија. Самосталност бугарске музике могао је он међутим на други начин доказати — истинитим и типичним примерима из бугарских мелодија, те би му сваки Бугарин морао одати достојно поштовање ако ни зашта друго, оно бар за труд — прави, истински труд на унапређењу бугарске музике.

Како је то требало извести, ја нисам позват да му као Србин музичар показујем. Ја имам овде само да констатујем да је основница његова неистинита, и да је према томе излишно свако даље извођење и претресање о том предмету. Из тога разлога ја о свему ономе што је он претресао нисам посебице ни говорио у мојој рецензији; а не због тога, што наводе његове нисам у „състояние да разберем", као што он каже.

Да бих међутим своју мисао још јасније поновио и да бих одбио његово намерно изопачавање онога што се из моје рецензије само казује, ево ћу рећи да се не слажем ни са Кубом (кога он напада као Србофила), ни са Кухачем (кога он тобож исправља, а у ствари иде његовим трагом и потпуно га копира у свему); и да онда још најмање могу одобравати радове у тој врсти Г. Махања, који је, сва је прилика, уопште неспособан да ништа озбиљно у музици уради.

Г. Махањ је покушао мало и о политици да говори у своме одговору, немајући шта стварног да као музичар каже. Ја с њим, наравно, могу још мање политизирати но говорити о музици. Ја ћу овде истаћи само ово, да је Г. Махању његов ауторитет у стручним стварима — министарство просвете. Ево како се он брани, и какве аргументе износи за своје оправдање што се служи српским мелодијама.

„За освѣтленіе на г-на Йоксимовичъ ще кажа, че всичкитѣ мелодии, съ които си послужихъ въ споменатата студия, сѫ заети изъ министерския Сборникъ. Ако министерството е излъгало толкова чуждъ ученъ свѣтъ, прѣдставаики му сърбскитѣ напѣви за оригинално български, излъгахъ и азъ г-на Йоксимовичъ."

Ја мислим да овоме не треба коментара, да је оваква једна реченица довољна да покаже с каквом озбиљношћу ради свој посао Г. Махаљ, и каквих је способности у музици. Он није био кадар да своје тврдње докаже зналачки (из оних мелодија које је требало лично сакупити по народу), већ се изговара како му то може потурити и Министарство у свом Зборнику, и да он (као стручан човек!) на основу тога може изводити погрешне закључке.

Не. него из свега овога јасно излази ова једна ствар: да специјалне радове ове врсте не могу радити они људи који иду „трбухом за крухом", или којима је ubi bene ibi patria девиза била. Ми сами рођени Срби за српску, а рођени Бугари за Бугарску музику, можемо најбоље и најсигурније у том погледу користити своме народу. Нашу уметност ми најбоље и највише волимо и осећамо, и ми је једино можемо добро познавати; зато је ми једино можемо и унапредити на тај начин и у том правцу. То треба да имају на уму бугарски композитори, којима ја овај свој одговор посвећујем (а не Г. Махаљу), и да свим силама гледају да спрече овакве погрешке какве чине Г. Махаљ и њему слични, на штету, а помало и на срамоту њихову. Ја ћу им данас обратити пажњу само на нов један поступак Г. Махаља. На моју критику, да се Г. Махаљ у недозвољеној мери служи туђим радовима (понајвише српским) и у оригиналним композицијама својим (што сам и примерима показао), Г. Махаљ ништа не одговара, већ и даље продужава да још горе греши противу свију принципа и уметничких и моралних. Он је покушао, у 11 бр. „Кавала", да се покаже сасвим оригиналан у тим својим проналасцима и — успео је. Ево

шта је последње урадио. Српски компониста Г. Маринковић компоновао је пре десетак година један марш под именом „Авакумовићев марш“, и штампао га је у Београду, па се то већ и заборавило; а бугарски компониста Г. Махањ је тај исти, већ заборављени марш, од ноте до ноте преписао и штампао у Софији, а у музичком листу „Кавалу“ у бр. 11. од ове године, под називом и потписом Marche caractéristique Bulgare, K. Machaj op. 69.

Остављам бугарским уметницима, којима се овим обраћам, да размисле да ли овај нови поступак Г. Махања иде на корист и част бугарске музике, и да ли се тако подиже и чува национална чистота народних мелодија.

Б. Јоксимовић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Једно Мишљење о Босни и Херцеговини.

L'Autriche-Hongrie en Bosnie-Herzégovine. Nationalités. religions, gouvernement. — Revue des deux mondes: 15 mars 1902.

У свесци од 15. марта ове године часописа Revue des deux Mondes саопштава Анатол Лероа-Болије, члан Француског Института (академије моралних и политичких наука) и познати писац великога дела о Русији „Царство царева“, своја опажања, приликом путовања по Босни и Херцеговини, у једном опширном чланку под насловом: „Аустро-Угарска у Босни и Херцеговини“. Анатол Лероа-Болије пошао је за општом струјом. Последњих година у Француској манифестовало се живо интересовање за окупиране области. Босна и Херцеговина представљају један дипломатски проблем још ни данас нерешен, једну анормалну појаву која непрекидно траје, — неку врсту „континенталне колоније“ или протектората, која је са

свим нова за науку о међународном праву. Сем тога, ту је поље за покушаје религиозних реформа, војничких операција и административних система из којих остали народи могу извући корисне закључке за себе. За посматраче интересантна је и борба двеју култура: једне старе, донесене са истока, и друге, нове, силом уведене са запада, борба, која се одиграва на самом прагу Европе и чије се перипетије могу посведневно пратити. Најзад, под јединством језика и расе, Босанци и Херцеговци пружају потпуно издвојен пример најзаоштренијега политичког и националног антагонизма.

Први је, у Revue bleue од 1897 године, Албер Мале, у свом озбиљно документованом и на брижљиво контролисаним фактима основаном чланку[1] „La Bosnie et l'Herzégovine", обратио пажњу на данашње стање ствари у Босни и Херцеговини. Одмах за њим штампали су своје чланке Шарл Лоазо и Шарл Дил, а дирекција часописа Revue générale des Sciences узела је на себе иницијативу и издала пространо дело под насловом „La Bosnie et l'Herzégovine", на коме су радили многобројни француски публицисти, међу којима и Анатол Лероа-Болије. Овим чланком који публикује Revue des deux Mondes писац се, дакле, враћа по други пут у Босну и Херцеговину и допуњује своја ранија истраживања, која га доводе до са свим других резултата од оних до којих је дошао Албер Мале у својој истрази о аустријској управи за двадесет година окупације.

Анатол Лероа-Болије истиче на првом месту у свом чланку да једна држава, као Аустрија, која има своју историјску династију, своју војску и своју администрацију не може да се распадне од једном. Смрћу Фрање Јосифа не би се ништа изменило. Аустрија носи у себи једну потајну снагу, један тајанствен принцип живота који је одржава у целини. Она је преживела толике револуције изнутра и толике поразе с поља, — и

[1] Српски превод тога чланка изишао је исте године у „Делу."

још траје, сваким даном све јача, све чвршћа. Као накнада за изгубљене области у Италији 1859 и 1866. пружена јој је Босна и Херцеговина. Берлински конгрес показао је Аустрији природни правац којим треба да се креће њезина политика. То је Исток. Данас је она, од како Русију више занимају догађаји у Кини и на Амуру него интриге на Балкану и на Дунаву, велика источна сила, која својом тежином својом притискује на Балканско Полуострво. На Босни и Херцеговини задржало се за тренутак даље продирање Аустрије ка Солуну и плавим обалама јужнога мора. Али њој је непрекидно пред очима долина Вардара. Извесно није далеко дан кад ће завађени Срби, Бугари и Грци осетити у својој близини благодети „аустријскога мира“. За извршење тога великог плана окупација Босне и Херцеговине може да јој послужи као изврсна школа. Да видимо, дакле, шта је урађено.

Аустрија је затекла ту чисто словенски елеменат који припада српско-хрватској групи, елеменат у блиском сродству са суседним становништвом Далмације, Хрватске и Славоније, које се већ одавно налази под двојним центром хабсбуршке монархије. Над тако распарчаним племеном није тешко одржавати надмоћност. Потребно је само водити обазриву политику која ће, дајући плузију да потпомаже тежње свакога, неосетно наносити штете свима редом. Очевидно да Аустрији ни мало није стало да се Босна и Херцеговина „посрбе“ или „похрвате“, али је ипак све учинила да се српско-хрватска размирица, коју није у стању била да угуши заједничка народна свест, разбукти у непомирљиво непријатељство у окупираним областима. У очима Срба, Босна, где има двојно више православних него католика, чисто је српска земља, коју је берлински уговор самовољно и неправедно отргао од српске краљевине, али која једном, у будућности, мора чинити саставни део Велике Србије. Хрвати тврде, да, и ако су католици у мањини у Босни, у Херцеговини превазилазе православне, нарочито удружени с Далматинцима и с усељеним Хрватима; Босна и Херцеговина, дакле,

с правом улазе, поред Далмације, у Велику Хрватску, о којој они непрекидно сањају. На тај начин Срби и Хрвати узајамно паралишу остварење својих планова, а из тога разлога њихове су претензије учиниле, да је највећа пажња обраћена на црквене прилике. Аустријска окупација није ни у колико изменила религиозне односе међу становништвом Босне и Херцеговине. Религиозна грубисања, данас као и пре берлинског уговора, сачињавају главне националне факторе, и верски ривалитет који отуда потиче расцепио је Босну и Херцеговину на три противничка табора. У сваком од њих верски осећај надвлађује и потчињује национални осећај. Сличност веровања и обреда, заједничка вера, која људе из једнога табора чини свесним и солидарним, много је јача у њих од истоветности језика и од једнакости раса, па чак и од вековне навике, која их везује да заједнички живе на истом земљишту и под истим господарем. Помоћу те заоштрене разлике између православља, католицизма и исламизма, одржава се и траје аустријска владавина. Премда је од окупације заведен принцип да не треба одвише видљиво потпомагати амбиције и интересе ни једне од трију вера, ипак, констатује Анатол Лероа-Болије, босански католици, који су већином Хрвати, обрадовали су се доласку Аустрије у ове крајеве и не би се противили анексији. Њихови снови о великој будућности могу лако да се остваре под „широким крилима“ хабсбуршкога орла, без помоћи из Београда, с Цетиња или из Цариграда. Они су сачували нетакнуте све своје манастире у којима калуђери из фрањеканског реда уживају привилегије стечене још под Турцима. Али ти калуђери, који су изишли из самога народа, одвише припадају прошлости и навикама истока. С тога је потребно било довести у Босну представнике западњачке културе, носиоце нових идеја и учитеље савремених метода. То су језуити. Данас је у њиховим рукама сва виша настава, и световна и религиозна: у Сарајеву они су на челу велике Богословије, у Травнику њихова је велика класична гимназија. Анатол Лероа-

Болије, коме није непознато да језуите сматрају у Босни као агенте чисто аустријске пропаганде, готов је да верује, с извесном напвношћу, да је њихова главна мисија, да раде на остварењу идеја Штросмајера и папе Лава XIII о савезу између Рима и Словена. Као доказ помирљивих намера калуђера тога озлоглашеног реда, он наводи огромне фреске нове језуитске цркве у Сарајеву на којима је симболисан култ словенских апостола Св. Кирила и Св. Методија. Та идеја о сједињењу римске и источне цркве врло је драга писцу овога чланка. Јединство цркве служило би као предговор конфедерацији свих Словена, или бар Јужних Словена: помирење двеју цркава и двају обреда несумњиво би донело као резултат измирење и трајно пријатељство између Срба и Хрвата. А то је нарочито потребно у Босни и Херцеговини, где православни елеменат, који је најјачи и најмногобројнији, трпи највише гоњења зато што је чисто српски. Писац то констатује, констатујући у исти мах да православни Срби у Босни и Херцеговини, једини од свега становништва, још и данас сматрају „земљу босанску као српску земљу, која ће, кад тад, доћи под српску управу“ од које је њу отргла једна „привремена комбинација европске политике“. На тај начин православна црква идентификована је са српском народношћу: она још непрекидно значи велику револуцију која се, од 1876—1878, опирала и Турцима и Аустријанцима. На супрот овом немирном елементу стоје мухамеданци, који сачињавају негдашњу босанску аристократију. Од тих охолих босанских бегова, некад неукротљиве „гордости, постали су најмирнији поданици Аустро-Угарске. Бечка влада све је учинила да их придобије, гарантовала им је протекцију њихових имања и њихове религије, одбила је да, на њихову штету, измени аграрне односе, оставила им је непромењен мусулмански закон и створила, на тај начин, извесну врсту личног статута. При свем том, мухамеданци у Босни нису потпуно задовољни: они се често жале и у Пешти и у Бечу и у Цариграду. Али

ипак, закључује Анатол Лероа-Болије, ван сумње је, да босански бегови више воле да трпе аустријску владавину него да падну под власт својих словенских суплеменика из Србије или Црне Горе. А они млађи мухамеданци, који, у додиру са западном културом, стекну извесну словенску свест, радије прилазе католицима Хрватима него православним Србима. Од свих становника Босне и Херцеговине мухамедански елеменат има највише тенденција према аутономији и партикуларизму. Такве тенденције као да најрадије помаже аустро-угарска политика у окупираним областима.

Анатол Лероа-Болије дивн се администрацији коју је заједнички министар Калај увео за петнаест година управљања. Он констатује да је под овом „очинском управом" постигнут неоспоран напредак. Највећа је тешкоћа била извести прелаз из једног оријенталног, у исти мах азијатског и застарелог режима, у један западњачки, модерни режим. Аустро-Угарска, дошавши на место турске владе, добро се чувала да не поруши једним ударцем све што је затекла. Она је постепено, мало по мало, без револуционарних мера мењала установе и обучавала Босанце и Херцеговце да узимају учешће у управи и администрацији земаљској. На тај начин народ се спрема да једнога дана извуче сву корист од self-government-a који ће му се дати. Извршење тих поступних реформа повереno је бираном чиновништву, које целу своју каријеру прави у Босни, те, дакле, „упозна и заволи земљу." Анатол Лероа-Болије не крије да има много њих који су незадовољни садашњим стањем ствари. Он пристаје да је по неки пут учињена и по која бруталност, али и те је бруталности извршила „гвоздена рука у кадифеним рукавицама." За њега остаје ван сумње, да се мора признати да је Аустро-Угарска довршила на своју част један тежак задатак у Босни и Херцеговини, с много интелигенције, и, „што је можда ређе, с потпуним разумевањем потреба народних и месних прилика."

Што је оваке утиске понео из Босне и Херцеговине

овај иначе обавештен писац који обично добро познаје предмете о којима пише, извесно је због тога што је, и он, подлегао утицају „величанственога и великога", оној фантамагорији која засени очи радозналог и ужурбаног странца кога проводе кроз нове школе, основне, техничке, занатлијске, гимназије и колеже, велике цркве, модерне болнице, савремене затворе, узорне мајуре, земљорадничке и шумске станице. Такав путник с тугом констатује шта се све могло учинити у француским колонијама, Алжиру или Индо-Кини, да је било примењено у систему колонизовања овако јединство у правцу и овака следственост у духу рада. И тако Босна и Херцеговина постају модел по коме треба колонизовати, модел с кога треба копирати одличну администрацију, непристрасну правду и обазриву полицију. Извршујући све те реформе, влада се нарочито чувала да не уноси у земљу законе и обичаје странога порекла, који су можда добри за народе јаче цивилизације и старије културе, али од којих би неоспорно овде било штете. Тако би бесмислица била извршити сепарацију власти код једнога народа који је вековима навикао да трпи самовољу паша и кајмакама у чијим се рукама налазила сва власт. С тога је окружни начелник на челу свих месних власти, он чак води надзор над окружним судијама и пред њим се апелује против њихових пресуда. Што се судства тиче, Босна је, по мишљењу Анатола Лероа-Болије, далеко одмакла и од Алжира и од Туниса. У Алжиру староседеоцима суди порота састављена из самих француских грађана, и тиме су они изложени врло често неправедној неједнакости; у Босни, на против, мухамеданцу неће никад судити порота у којој би било хришћана или јевреја. Правда је овде дакле за све једнака, за домороце као и за досељенике, једнака, брза и поштена, јер судије које власт поставља потпуно су непристрасне и држе се изнад размирица међу расама и далеко од месних ривалитета. То је због тога што су судије биране међу способним, образованим и вредним људима, а не међу незаслужним људима, који само про-

текцијом напредују. За све што је корисно и обилно урађено у Босни и Херцеговини, закључује писац, заслуга припада заједничком министру Калају, који управља босанским пословима „свом својом неуморљивом вредношћом и свим својим познавањем прилика и људи."

Овај чланак, којега се српска штампа ни речју није дотакла — што доказује да њу сваким даном све мање занимају питања која су од општега значаја —, у тако распрострањеном и угледном часопису и под потписом тако познатог писца, несумњиво је штетан: највећа је штета од оваког писања у томе, што, представљајући нетачно прилике и сликајући површно само лице ствари, спречава да се о Босни и Херцеговини дозна истина. Истина је међутим ипак избила на светлост, у свој својој жалосној бруталности, у поменутом чланку Албера Мале-а. Ван домашаја званичног света и не подајући се утицају спољнега сјаја, Албер Мале прикупио је факта, факта из свакодневног јавнога живота којим живи народ у Босни и Херцеговини. Та факта, која говоре само о кињењима, несрећама и бедама које подносе Босанци и Херцеговци, необично смањују престиж тој беспрекорној администрацији на којој Анатол Лероа-Болије завиди министру Калају. А што таква факта нису у већој мери и боље позната страном свету, неоспорно је наша кривица.

К. Д. Кумануди.

Joseph Petit. Charles de Valois. (1270—1325) Paris, 1900, стр. XXIV—419 in 8°.

Карло Валојски играо је врло важну улогу у историји Француске не само за владе свога брата Филипа IV Лепог већ и за владе својих синоваца Луја X, Филипа V и Карла IV. Даровит али површан, предузимљив и властољубив, он се истицао увек поред француских кра-

љева као оруђе централизације и краљевских прерогатива против феудалне реакције. Исцрпна историја његова била је осетна потреба у француској историјској књижевности и горње дело срећно је попунило ту празнину. Наравно, за нас ово дело нема знатније важности, и кад смо се решили да о њему проговоримо, то је само с тога, да би дали извесне библиографске податке који могу имати значаја за наше историке.

Политичне и династичке амбиције Карла Валојског биле су врло велике, али нити су се остварили његове претензије на арагонско краљевство, нити на источно царство, нити жеља да понесе немачку круну. Оставши удовац, он се ожени, јануара 1301 год., Катарином де Куртне, унуком Балдвина II, последњег латинског цара, која му је донела у мираз номиналне претенсије на цариградски престо. Папа Бонифације VIII благословио је овај брак, надајући се отуда обновљењу латинског царства у Цариграду. Али несрећна експедиција у Сицилији против Филипа Арагонског, а у корист Карла II Анжујског, експедиција, која је била један од услова од стране папине за горњи брак, за тим завада Бонифација VIII са Филипом Леним и која се продужила и за папства Бенедикта XI, омеле су његове политичке смерове односно Цариграда. Тек кад је изабран Климентије V, почело се озбиљније мислити на експедицију у Цариград. Карло Валојски ступи у односе са јерменским краљем, знатнијим личностима грчког царства и са каталонском четом, састављеном из шпанских авантуриста који су били у служби Палеолога. Није чудо што је у оваким приликама ступио и у односе са срп. краљем Милутином, коме је политика налагала да се приближи Карлу Валојском. 24 Марта 1308, Карло Валојски примио је у једном манастиру (abbaye de Lys близу Melun-a, данас: Les Lys, општина Dammarie-les-Lys, у департ. Seine et Marne), посланике Краља Милутина и ту је закључен уговор о савезу и пријатељству између њега и посланика српских (Дубровчанина Marco de Luquari и Которанина Trifone Mi-

chel). За ратификацију овог уговора Карло Валојски послао је за овим посланство у Србију које је предводио Пјер Ле Рин, под-декан у Шартру и Жан де Монлисон. С њима су пошли и папски посланици са опширним пуномоћствима датираним 1 апр. 1308, односно Милутина и српског свештенства, јер је сам Милутин тражио од папе да пошље неколико легата Свете Столице да га преведу у крило католичке цркве. Милутин је ратификовао горњи уговор 25 јула 1308. Али ови су односи остали без последица. Карло Валојски скренуо је своју пажњу у скоро на другу страну. Смрт жене му (крајем 1307) умањила је жељу за цариградски престо, смрт Алберта Аустријског (1 мај 1308), отворила је у Немачкој ново поље његовим амбицијама. Он је претензије своје на источно царство пренео на своју кћер Катарину и њеног будућег мужа Филипа Тарентинског (1313).

Овај уговор у видимацији Филипа Лепог, од децембра 1813 између Милутина и Карла Валојског, чува се у Народној Архиви у Паризу (Arch. Nat. J. 510. n°17.) и издао га је г. 1657 Ducange у делу Histoire de l'Empire de Constantinople у додатку Recueil des divers chartes (стр. 59—63). О томе акту говорио је и Boutaric у своме делу Philippe le Bel. За овим Убичини га је поново издао у *Гласнику Српског Ученог Друштва*, 1870 год., са опширним коментаром. Quicherat у Bibliothèque de l'Ecole des Chartes за 1873 г. (стр. 116—118) приказао је публикацију Убичинијеву, изложивши у кратко прилике у којима је уговор био закључен. Од тога времена објављено је још других докумената који бацају више светлости на овај догађај, то су: Regestum Clementis Papae V, ватиканско издање у Риму, 3 свеске од 1896, in-fol., и H. Moranvillé: Les projets de Charle de Volois sur l'Empire de Constantinople, (Bib. de l'Ecole des Chartes, 1890 стр. 63—86.) где је публикован један записник трошкова учињених за припрему експедиције на Цариград и који су дали могућности издавачу да исправи једну погрешну идентификацију Убичинијеву. Папска пи-

сма која се односе на Милутина датирана су 1-ог априла у Поатје-у и иду од броја 3558 до 3567, и од знатног су интереса за политику краља Милутина према папи. Писац дела није улазио у ово питање, које за српског историка има много већу важност, и с тога мислимо да ови библиографски подаци неће бити на одмет. Интереса ради да поменемо један део трошкова тога посланства Карла Валојског у Србији, по једној рубрици горњег записника трошкова. Она гласи: „Госп. Јовану од Монлисона кад је пошао да иде краљу од Есклавоније у новцу, коњима, оружју и оделу 423 ливре, 4 суа и 8 динара парских у добром новцу. — Такође њему 200 форинти флорентинских, преко кумпаније (банкарске куће) Перуци, од којих сваки вреди 12 суа парских, дакле свега 120 парских ливри у добром новцу. — Item, двојици посланика од Есклавоније за два одела и две куне 220 ливри и 32 суа парских у добром новцу.[1]

М. Г.

[1] A mestre Jehan de Montluçon quant il se parti pour aler au Roy d'Esclavonnie, en deniers, en chevaux, en harnois et en robes CCCCXIII l. IV s. VIII d. p. forz. — Item, à lui CC florins de Florence par la compagnie de Perruches, qui valent XII s. p. pour chescun, CXX l. p. forz.

Item, aus II menagers d'Esclavonie pour II draps es II hanas CCXX l. XXXII s. p. forz.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Други мирис босиљков, написао Ј. Миодраговић. Београд, штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. 1902. Стр. 91. Цена 0·70 дин. — Ни поетичнијег наслова, ни сухопарније књиге! Мало је само незгодно што је сам Г. Миодраговић свој рад назвао *мирис босиљков*. Толика претенциозност мало је необична чак у наших књижевника али, најпосле, може бити да је г. Миодраговић доиста веровао у сагласност књиге и наслова. Њему су се можда учинили лени ови мршави, сухопарни описи места, и ове свакодневне поуке из хигијене, увијене у неке злеуде приче. Те су нас ствари до сад давиле по школским читанкама, а сад ево Г. Миодраговић растура их међу децу да се она и после школе наслађују читајући како је мали Микица повраћао од рђавих колача, или како се цела породица потровала укуваним месом. Најпосле, ако се мисли да хигијенске поуке треба да буду једна врста дечјег штива за што их овако несистематски, мимогредно и лапчки износити? За што лекари не раде популарне чланке у којима ће деци разјаснити ове ствари, него се ради једне поуке приповеда читава досадна прича о некаквом Здравку (или коме другом), који пре личи на какву сиграву, него на живо дете. И, Боже, опрости, као да је овај Здравко какав министар а књига Г. Миодраговића полузваничан орган, те по дужности мора доносити извешће о томе кад Здравко леже, кад устаје, како се облачи, како иде улицом и т. д. Ако се Г. Миодраговићу, ма из каквих разлога, допада да израђује дечје књиге, боље ће учинити да као приређивач одабере неколико добрих туђих радова, него да као писац даје своје слабе саставе.

Помен Гоголу о недесетогодишњици смрти његове од Момчила Ивановића професора. — Ова је књижица прештампана из „Нове Искре", али с извесним изменама и допунама. У њој г. Ивановић најпре укратко напомиње утицај који је Гоголь имао на белетристичке радове наших приповедача: Игњатовића и Сремца и на комедије Глишићеве, не упуштајући се у доказивање тога утицаја.

Затим је штампано једно писмо Гогољево својој матери, које се налази у нашој Народној Библиотеци. Најпосле, највећи део књижице бави се библиографским подацима који се односе на превођење Гогољевих дела у нас и на обележавање онога што се о Гогољу писало у нашој књижевности. Не може се пресудити без нарочитог испитивања колико су потпуни подаци које је Г. Иванић прикупио. Напомињемо само да је година Гогољева рођења у Г. Иванића погрешна. Један од најбољих познавалаца живота Гогољева, Шенрок у свом предговору ка Марксову (Њивину) издању Гогољевих дела тврди да се Гоголь родио 1809 а не 1808 као што Г. Иванић износи. И у књижици А. Анненској: „Н. В. Гоголь, его жизнь и литературная дѣятельность", као и у неким другим чланцима о Гогољу тврди се да је Гоголь рођен 1809 а не 1808 године.

Песнички Зборник који је саставио Јован Максимовић изашао је из штампе. Има 578 стр. на 4^0, а штампан је у штампарији Пахера и Кисића у Мостару. Цена му је 10 дин. У овом зборнику су заступљени главнији српски и хрватски песници, потом руски и словенски и, најпосле, један мали део посвећен је страном песништву. Поједине песмице преведене су у прози. Пред песмама је кратак предговор, у коме писац излаже побуде које су га руководиле у овом раду и казује чега се држао при уређивању Зборника. После песама долази кратак преглед разних врста песништва израђен по поетици проф. Др. Конрада Бајера, а удешен према српском песништву. Књига се завршује прегледом садржаја и регистром песника и преводилаца. Највише је у Зборнику заступљено лирско песништво, затим епско-лирско. Право епско песништво слабије је заступљено, а драмски спевови и драме нису ни улазили у Зборник. О овој књизи говорићемо подробније у једном од даљих бројева нашега листа, јер је она један значајан појав у нашој књижевности, па је потребно знати да ли одговара намењеној сврси или не.

У 28. и 29. св. „Мале Библиотеке" изишле су *Последње приповетке* Милорада П. Шапчанина. У овој је збирци пет приповедака: „Отац Зарије", „Отац Варнава", „Из зоре живота", „Јесења љубав" и „Сени". Само две приче („Из зоре живота" и „Јесења љубав") имају по-

свом склону нечега приповедног: остале три су просте слике, у којима се нижу бесловесни и досадни разговори у манастиру или на путу. И ове две нису добро изведене. Може бити да оно што се у њима прича и бива у животу, али за цело не бива на онакав начин. Писац није био у стању да мотивише извесне поступке својих личности, те тако приче губе своју вероватност. Причање је у њима млако, без живости, неостично, ни налик на понеке свеже и живахне сцене из „Сањала", највеће и најбоље приче Шапчанинове.

Српске народне песме и игре. — Као III књига Српског Етнографског Зборника који издаје Српске Краљ. Академија штампане су „Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча", које је прикупио Тодор Бушетић учитељ а музички приредио Ст. Ст. Мокрањац. Г. Бушетић је један од највреднијих скупљача народних умотворина, и од како је Академија отпочела рад на систематском прикупљању етнографског и лингвистичког материјала, Г. Бушетић је много учинио да се крај у коме живи — Левач — у овом погледу што боље проучи. Постараћемо се да о овој књизи нарочито проговоримо, а за сад је препоручујемо и ширим круговима читалачким, до којих издања Академијина ређе долазе. Она је по својој садржини таква, да је могу читати и простији читаоци, а о важности оваквих дела није потребно ни говорити.

Прослављена споменица педесетогодишњице службовања министра војног господина војводе Илије Пламенца. — Издао Прославни Одбор. Цетиње, к. ц. државна штампарија. 1902. Стр. 145. — У овој књизи, поред описа саме свечаности и честитака, штампани су одзиви српске и словенске штампе о прослави педесетогодишњице рада војводе Пламенца и двадестину песама испеваних у похвалу војводину, међу којима су и песме: Кнеза пригорског, Кнежевића Мирка, Змаја Јована Јовановића, Шантића и Бешевића.

Тартарен на Алпима. — Овај роман Алфонса Додеа, из његове бесмртне трилогије о Тартарену Тарасконцу, прештампан је из „С. Књ. Гласника." Роман износи у српском преводу 250 стр. а цена му је 2 дин. Преводилац је, као што је познато, наш сарадник Г. Душан Вокић. Српска читалачка публика добива овим делом добру

књигу у добру преводу, што иначе није обична појава у нашој књижевности, у којој или лоши преводиоци упропашћују добре књиге, или се добри преводиоци сатиру превођењем рђавих књига, или, најпосле, рђави преводиоци преводе лоше књиге. Овде је, међутим, најсрећнији случај, јер нити Додеа треба нарочито препоручивати, нити је Г. Бокић непознат преводилац. Они су обојица, сваки у свом послу, поуздани књижевни радници, и ми се надамо да ће се ово одлично Додеово дело у ваљаном преводу Бокићеву радо и с уживањем читати.

Правилна и погрешна метода решавања тактичких задатака на карти и у пољу. — Ову је књижицу израдио Душан А. Станковић капетан по познатом руском војеном писцу, ђенералу Лееру. У предговору писац се оправдава због стила, који је доиста на више места тежак и нејасан, говорећи како се оваке ствари не могу простије писати. Инак, писац је могао многа и многа места казати лепше и бољим језиком. Није за препоруку кад се пише: *цељ, определи, мирподобски, Огист Кант* (м. Огист Конт — на два места), *освештао, целисходан, сообразити се*, и т. п., јер и то, поред осталог, чини књигу тежом за читање. Цена је књизи 0·60 дин., има 40 стр. а штампана је у штампарији Аце М. Станојевића.

Извештаји гимназија: Вука Караџића, Краља Александра I и ваљевске о раду и успеху ученичком у школ. 1901/2 год. — У овим извештајима, поред података који се односе на рад у школи, штампани су и поједини чланци и расправе. У извештају гимназије Вука Караџића прва је расправа од директора Г. Ср. Ј. Стојковића „Преглед података о напретку ове школе“ а друга од Г. Андре Гавриловића: „Сима Милутиновић према Илиретву.“ У извештају гимназије Краља Александра I једна је расправа од Г. С. Калика „Драмска поезија римска“ а друга од Г. Богдана Јанковића „Узајамни односи између инсеката и биљака“. Најпосле, у извештају ваљевске гимназије штампан је светосавски говор директора тог завода Г. Н. Живковића: „Како треба децу да васпитамо“ израђен по Dr. J. Lederer-у, и „Метеоролошка посматрања у Ваљеву од ђакона Г. М. Терзића. Не упуштајући се у оцењивање ових чланака, учинићемо само једну општу напомену. Не би требало у овим извештајима доносити специјалне расправе из појединих наука, него само чланке

који се односе на општа васпитна питања, или педагошка посматрања која се тичу дотичног завода, или најзад, такве специјалне чланке који имају непосредне везе с оним крајем у коме је дотични завод. (нпр. флора, фауна, фолклорне особине, метеролошка, геолошка или географска посматрања и тп.). Не би било лоше кад би се и о другим стварима говорило, али у облику угледног школског предавања. Остале расправе, које не иду у овај круг, било обликом, било садржином, ваља оставити књижевним и научним листовима, којих у нас, допста, има у довољној мери.

Десето коло С. К. Задруге већ је коначно довршено. Раније је изишло пет књига: „Људско срце", приповетке И. Вукићевића св. I с предговором Г. Љ. Јовановића; „Живот Бенџамина Франклина" у преводу Г. Чеде Мијатовића; „На селу и пољу" приповетке Г. И. Марковића Адамова; „Путешествије по Сербији" од Јоакима Вујића књ. I, с предговором Г. Ј. Ердељановића и планом Београда од Г. Р. Дединца; Чича Горијо од Балзака у преводу Г. Ј. М. Јовановића. Ових дана довршене су и последње две: „Лажни цар Шћепан Мали" од Његоша, с предговором Г. Јаше М. Продановића, и „Причања Вука Дојчевића" од Љубише књ. I. у редакцији Г. Љ. Јовановића. О једној од ових књига („На селу и пољу" од Адамова) изишла је у нашем листу исцрпна оцена нашега сарадника Г. Ј. Скерлића, а позније ћемо приказати и још коју од књига Задругиних из 10. кола.

Српски умотвори у преводима. — Под овим насловом „Бранково Коло" брижљиво бележи све што се из наше књижевности преводи на стране језике. Тако су преведене у последње време ове ствари: хумореска Ј. Протића „Моје беде" (словачке Nar. Noviny, бр. 62 — 64); прича Ј. Веселиновића „Чини" (Ženský svet бр. 11 — Праг); прича М. Шапчанина „Отац Зарије" (Pecsi Naplo. бр. 128); нар. песма. „Смрт Мајке Југовића" (словачки лист: Slovenské Pohľady, св. 6); хумореска Абуказемова „Млада удовица" (словачке Nar. Noviny„ бр. 70 — 71); Змајева песма „Косовским јунацима" (Parlamentär, бр. 25.); „Женидба изненада" од Др. Ст. Димитријевића (у словачкој Dennici); прича Бориславе Станковића „Стојанке, бела Врањанке" (Nar. Noviny, бр. 76. и 77.), и најпосле, у подлистку „Agramer Zeitung" има Maksimes Thal. Eine Skizze

aus der Lika von B. Budisavljević. Преводилац је по свој прилици намерно означио да је то превод с „хрватског.“ Из овог прегледа, а и из ранијих наших бележака види се да словачке Nar. Noviny највише преводе производе наше новије књижевности, и да махом узимају ваљане радове од најбољих наших писаца. Овом приликом да напоменемо да ће као III књига чешког издања српских писаца (Srbská knihovna) изићи, под насловом „Живот на селу“ (Zivot na vsi), три приповетке J. Веселиновића. Међу ове три приповетке долази и „Заклетва“, која је раније била преведена на немачки и енглески језик. Као I књига ове збирке изишла је, као што је познато, Нушићева драма „Тако је морало бити“ (Tak to muselo býti) у преводу Др. V. Hovorke, а као II књига прича Л. К. Лазаревића „Швабица“ (Švábka) у преводу J. Hudeca.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

„Васкрс Богова“ од *Димитрија Мережковског*. — Један од романа који је у последње време имао највише успеха, то је роман коме смо сад написали наслов. „Нова Антологија“ доноси о роману и њеном писцу потпуну белешку, из које ми за своје читаоце вадимо ове најглавније податке. Димитрије Мережковски, писац романа „Смрт Богова“ има тек тридесет три године а налази се на челу групе младих петроградских књижевника. Његови најближи пријатељи су деликатни песник Софанов и метафизички песник Мински, тужни аутор „Алме“, снева пуног снаге и имагинације. Његова жена, нежна пријатељица још из детињства романсперова, јесте одлична песникиња Зенаида Хипиус, писац снажног и оригиналнога дела „Света Крв.“

У његовим мање познатим књигама истиче се сјајна серија студија о великим моралистима, филозофима и књижевницима: „Вечни пријатељи“, од Лонгина до Ибзена. Његов је последњи критички рад „Толстој и Достојевски“. у коме дубоко и свестрано испитује дела ова два генија руска, њихов живот и прилике у којима су писали. Ефекат ове студије у Русији био је огроман.

Али светски глас Мережковскога не почива на његовим литерарним и филозофским есејима колико на трилогији која обухвата ова три романа: „Смрт Богова“. „Васкрс Богова“, и „Антихрист.“ Ево суда који о тој

трилогији доноси њујоршка „Критика“ из пера Херберта Трепса:

Димитрије Мережковски је најинтересантнији и најснажнији међу младим руским романсперима, једини који обећава да продужи дело Толстоја, Тургењева и Достојевскога. Његове књиге прожима једна основна идеја: паганско-хришћански дуализам људске природе. Оно што га нарочито интересује на огромној позорници земаљских ствари јесте вечни контраст између идеје Бого-Човека и идеје Човеко-Бога.

Изгледа да је ово идеја романсперова: да су у природи нашој паганski и хришћански елементи — толико различни међу собом — подједнако свети и легитимни. Закључак што га отуда изводи јесте тај да душа и чула имају исто право на поштовање, да су егонизам и алтруизам једнаки, и да је човек нормалан, човек савршен онај који може сједињити у хармоничну равнотежу култ Баха и култ Христа.

Мережковски држи да је европска цивилизација рођена из ужаснога судара ове две основне идеје. То је предмет ове трилогије историјских романа. Први се зове „Смрт Богова“ и износи чудну карперу римског императора Јулијана Отпадника, који у четвртом веку нове ере покушава да оживи култ олимпијских Богова пошто је већ хришћанство постало службена религија Римске Империје.

Прост и чист историјски роман више не постоји. Велики писци историјских романа преносе драму своје душе на позорницу света да покажу како је борба што се бије у нама вечна. Мережковски види у проблему Јулианове епохе проблем сличан нашем. Али што је најважније, он не само да види проблем и да га пред нас јасно износи, него изгледа да долази још и до решења. И још овде уз романсперa и психолога иде артист и песник, који је сјајно успео да реконструише сцене и карактере из те далеке епохе, са преданошћу Флоберовом у „Саламби“ и са већом вештином но што је Сјенкјевић показао у „Quo vadis“.

Испред нас пролазе визије коњушнице у Хиподрому Цариградском, битке дивљачких ратничких Германа око Стразбурга, унутрашњост купатила у Антиохији, гозбе епикурејаца и књижевника у Атини, соба у којој се облачио римски император, и храм Афродитин. Пре но што је написао свој први велики роман, путовао је ради

студија по Малој Азији и Грчкој, Цариграду и Сирији. Осим тога, он се још у раној младости спремао донекле за тај посао. Овај деликатни јелиниста појављује се први пут у књижевности као хармонични преводилац Есхила и Софокла; потом је студирао оцеве источне цркве и грчке софисте.

У првом од његова три романа, „Смрт Богова", видимо како нови дух осваја душу Јулијана, последњег борца умирућега паганизма. То осећамо и у малим расправама „Краљ Сунце" и „Мати Богова", које је Јулијан писао у фебруарским ноћима, да би одбранио своју изгубљену ствар. Врло брзо овом чудном човеку не остаје ништа од првога заноса осим немоћног беснила и разуздане амбиције, маније да освоји свет.

Тако га видимо у овој књизи, у његовој лудој експедицији против Персије, у којој је и умро, како обара олтаре богова који су га издали, вичући: „Нема више богова, шта више није их ни било. Али ће их бити. Ми ћемо постати богови, само ако имаднемо смелости". Мало потом пада побеђен од Галилејца, чија слика лебди над његовом самртничком постељом.

Али богови не пропадају сасвим. Пролазе столећа, а из недара воде, као Афродита, или из недара земље, као Цибела, они се јављају поново, озбиљни и хладни. Паше, краљеви, племићи и прости флорентински трговци дочекују са добродошлицом оне што долазе са обала Јеладе, ношени у галијама и откривени од стрпљивих истраживача античкога земљишта. Њихова мраморна слава сија поново, зраци сунца продиру у душу артиста, ватре Бахусове пале крв младића и девојака. Настаје обнова.

Јакле Човек-Бог победио је Бого-Човека? Није, јер видите Савонаролу како изазива олимпијске и земаљске богове. Ови га последњи упропашћују, али се Христос поново појавио, и проблем две форме мудрости и даље остаје, само узвишенији и болнији.

Петар Велики биће јунак трећег романа у трилогији: „Антихрист". Он ће нам оцртати царевића Алексија, слуге Христовог, жртвоване жртве „новога бога"; то је жртва људске воље оличене у Петровом генију, која подиже себе саму изнад добра и зла.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VII. број 1. — 1 август. 1902.

НАШЉЕЋЕ.

(Крај.)

— Не вјеруј никоме! Ама никоме, најмање својима! До сада нијесу марили за ме, а од сада, ако ово буде истина, жељеће ми смрт!... О, вјеру му, може ли ово бити истина!? Ја, ја, Антун факин, богат човјек!? Ја, брате мој, нијем рума, најфинијега рума јаманка, колико год хоћу! Имам слугу. Кад год хоћу, кажем му: наточи!... И држаћу га лијепо, момка, да му сви други завиде, да се свуда хвали: „Е, овакога господара нема у свијету!“ А што не бих био добар!? У добру је ласно добар бити!... Па, онда, брате си ми мој, ја, од зрака до мрака пушим вирђинија цигаре! И поклањаћу их кадгод факинима. Зашто не? Баш Јерети и Крљугу, којима сам често отимао моколе (кусатке)! Јадници! Они ће се чудити и говорити: „Гледај ти, молим те, шјор-Антуна, како се он не стиди својих старих другова!? Е, валај, право је што је Бог погледао на њега! А зашто не бих помагао, особито онима, који су са мном патили а никада ми зла не пожељеше? Та лако је бити добар у добру! Е, али зашто онда нијесу добра господа, па ни попови? Зашто! Зато што се не боје Бога, — њеки кажу да га и нема! Пй на њих!... П'онда, роде мој, 'носићу се, што се каже, као сват, као сердар, боље него Јаков Берић, — на мени кана новинната, кружат од свите са сребрним пуцима, свилени пâс, гуњац опточен! Јер, не бих обукао лаћманске хаљине, ни да ми цар нареди!... Е, а обућу? за-

пита се озбиљно Антун, па се чак и мало намршти... Ништа није љепше него бос, али када се мора, онда се мора, поспћу местве од црвене коже, какве су носили стари Травањци! Па обријан и чист вазда, да се све женске обрћу за мном! Ех, вјеру му, што нијесам млађи десетак година, па да се и оженим! Знам да бих могао и овако, али, али, не би добро било!... И што не бих ја, рођаче и комшија и пријатељу мој, отишао у Тријест, да видим Тријест? А? Шта кажеш ти на то?... Па, иди, разумије се, зашто не! Нека те виде! Сједиш, рецимо, пред *Старом Борсом*, сркућеш кафу и пушиш вирћинију, а они те само гледају и шапћу међу собом: „Њекакав далматински бакоња!“ А идеш, рецимо, по Корсу, између оне ситнадије, а она цврка: Ц-вр! ц-вр! што су ти наочити људи ови Далматинци!... Право имаш, драги комшија, отићи ћу на ма ме коштало и... и... четрдесет фиорина!... Зар тако бацити четрдесет фиорина? а као факин цијелог љета нијеси могао толико зарадити! Зар није боље тај новац поклонити Думки, јадној Думки, којој отпадоше руке ткајући!? Збиља, ја се ње још и не сјетих!... А, луда главо, Антуне, камо ти кућа, а? О свему мислиш и смишљаш, а ред је био да се најприје побринеш за свој кров! Зар ти не би доста хладне и влажне јазбине, у којој си ноћивао? Е, јеси гвозден, кад те мемла не поједе! И још кад помислиш да ти је из милосрђа дата! ...Е, право имаш, побратиме! одговори Антун постиђен. Право кажеш, да сам будала! Куд ја одох чак у Тријест, да се кокотим као дјетлић, а за кућу се не постарах! Купићу је, брате; откупићу ону моју. Јосип ће једва дочекати. Начинићу камаре, начинићу пергул на другој страни што гледа на море, и ту ћу с вечера пити хладно вино и гледати наш лијепи пристан. И зором ћу ту често сједјети и гледати како се звијезде гасе!... На онда суботом у јутро, кад навале просјаци пред моју кућу, дијелићу им сам — њједноме мање од два шолда, а старој Крњићки увијек четири! Јер лако је добар бити у добру!

Као што би слан хладне воде угасио врио жераваг.

тако Баров хладни и мртви поглед угаси усидамтједу машту Антунову! Јер у сниједању на јави, не видећи већ ништа пред собом, Антун бјеше стигао пред роћакову бакалницу на обали, а он, Подринало (како га увијек факин зваше), као обично, шеташе пред вратима, са рукама на крстима. Бјеше човјек малога раста, кудав, кратка врата, сиједих бркова, отромбољених образа, жуте боје, очију као у мртве рибе. И трговац рече, заставши:

— Опокендао се смрдљивац, на сад иде на лóгу!

А Антун, након њеколико корака, надувши образе и ставши, рече:

— Уф!

И у томе „уфу“ издуши читава литанија, небројено пута понављана, а намијењена Подринилу, „који мисли само о двјема стварима: да му је што дуже живјети, и да му се што више блага награбити! Који мисли, да му љекари својим капљицама и пилулама могу продужити вијек! Који би, да може, приграбио цио свијет, и још би рекао: мало ми је!“ Антуне, Антуне, пази се добро да те враг не натенга да свратиш кадгод код роће Подринала на чашицу рума, јер би ту најлакше могао добити „беверин“.

Антун отвори лијеву шаку и разви од зноја овлажену банку. И рече опет гласно: „Ну, хвала Богу!“ Тим је доиста хтио рећи: „Хвала Богу, кад све није сан!“ И упути се даље, још брже, мрмољећи: „А сад душу у се и језик за зубе! Буди опрезан и лукав као што су и они, барем докле искучим хартију“.

Мимоишавши њихове куће, на Берићеве, Стокићеве, Крњићеве, — цио тежачки крај, стиже у старинеки, фрањевачки манастир, гдје се у тријему, у хладовини дебелих зидова, угодно разгали. Њеко ћаче читаше сједећи на каменој клупи од клаустра. И оно довикну факину:

— Није фра-Ловре у манастиру!

— Тражим фра-Шерафина, нароха, рече мирно Антун.

— Он је горе, прихвати ћак и забоде нос у књигу.

— А сад опрезно и понизно! заповједи Антун сам себи, пењући се уз камене стубе.

Парохова кућа бјеше на средини првога доксата. Врата бјеху отворена. Фратар, шпри но дужи, необично висока и јајаста тјемена, црних, густих и повијених обрва, сједаше за столом и читаше новине.

— Ке нôва, ти? запита презриво фратрина.

Антун, градећи се задихан и сустао већма него што бјеше, изговори предишући:

— Хваљен Исус, фра-Шерафине! Ево шта је. Звао ме шјор-претур и заповједио ми је: „Хајде, каже, одмах ка пароху, нека ти извади крштеницу, — твоју крштеницу. Ево ти, вели, колико треба новаца! Ево, видите!

Фратар погледа петицу и погледа у лице факиново, па рече:

— Ну — ну, а шта ће му твоја крштеница?

— А шта знам, мој добри оче! Заповијед је заповијед! Тако рече претур и још додаде: „Иди, што брже можеш, да си ми овдје, у суду, прије једанаест ура!“ И још рече: „Поздрави ми добро фра-Шерафина! Ако је у каквом другом послу, нека све остави, па нека, мени за љубав, одмах испише крштеницу“.

— Е-хе! учини фратар, гледајући факина подругљиво.

— Јест! настави Антун, гледајући у таваницу. Но души, најприје ме је питао, ко је мој парох, па кад му казах, да сте ви, онда све тако рече! И поздрави га, вели.

— Е-хе, понови фра, па стаде гладити подбрадак.

Тако потраја неколико тренутака, али нестрпљивом Антуну учини се да пролазе читави часови! Ослањаше се с ноге на ногу, хукаше, брисаше зној. Најпослије започе:

— Сад, мој добри фра-Шерафине, ако нећете да напишете крштеницу, а ви напишите цедуљу претурну, да му је однесем, да мене не криви.

— Ехе, ти мораш знати зашто ти треба крштеница. Друкчије, не дам!

Тада Антун изгуби и последњи остатак стрпљења, па стаде викати:

— Кажем вам, да не знам нашто ће суду! Кога ће врага мени крштеница, — нијесам ни за војску, ни за женидбу, ни за болницу! Радије бих попио то што ће се потрошити, то ви добро знате! И шта ја знам шта претур тим хоће, — зар се ја с њим разговарам као с мојим паром? И, опет вам кажем, ако нећете, мени је свеједно, само ми дајте на писмено, да не одем у шљенић, ни зашто, а због вас!

Шерафин хукну, устаде с натегом, отиде пред полице, у којима лежаху парохијске књиге и рече:

— Нека те враг носи! Знаш ли, које си године рођен?

— Чини ми се, шјор, хиљаду сто осамнаесте.

— О-хо, онда си стари кењац, али то не може бити!

— Може, може, само погледајте! Чини ми се, да сам старији од фра-Ловре, а видићете, а знам да сам старији од Баре!... Ја сам Антун Беркас, Квондам Петар!

— Квондам, Квондам, Квондам Ђаво! Ти да си рођен осамнаесте, ти? мрмољаше дебељко, раскланајући матицу тих година. Преврну њеколико листина, на застаде и заврте главом:

— Чудновато! Збиља си рођен осамнаесте, на дванаест ђуња, уочи светога Антуна! О-хо-хо, ко би то рекао, шездесет и двије пуне године! Стари си кењац а чиниш се млад!

Антун се осмијехну и додаде:

— А, молим вас, је л' те да сам старији од фра-Ловре нашега?

— А јеси! Он је двадесете!

— Двадесете, а нема ни једнога зуба у глави! А Баре наш, знам да је млађи.

— А није ни Подрипало баш млад! Он је дошао на овај грјешни свијет двадесет прве, у новембру.

Антун, весео што се ћудљиви Шерафин на једанпут одобровољио, поче мудровати:

— Боже мој, какав ти је данашњи нараштај! Кад помислим, да сам ја данас најстарији Беркас! Еј! Еј! Травњу граде, ђе су твоји соколови!

— А јеси ли донио бул од педесет шолди, колико треба за крштено писмо?

— Нијесам шјор, јер нијесам знао од колико треба! Молим вас као оца свога, нека отиде по бул њеко од ваших млађих, па му дао и шестицу, — јер не бисте вјеровали како сам сустао!

— Чек, чек, можебити да имам ја још један! Ево га, добро је!

Кад перо поче шкрипати, Антун, стојећи иза фратра, погледа по ћелији. До полице бјеше узани, тврди фрањевачки креветац, покривен зеленим покровцем: лијево до стола бјеше клечало, и над њим велики, дрвени разапети Исус. Кад се факинов поглед сукоби са ојађеним, самртничким погледом Исусовим, који умираше под трновим вијенцем, сав умрљан крвљу по избразданом лицу, тада Антун претрну, — сјети се да се није ни Богу захвалио, ни поменуо упокојеног брата и добротвора. И скрушено, топло, како само Приморац може кад му дође наступ побожности, стаде се Антун молити.

Трже га глас фратров:

— Ево ти крштеница, а дај овамо банку, да ти вратим ресто, јер имам и ситнине! У фратра свега бише и све му попише! Дакленка, стари кењо Антуне, ево ти један, два, три, четири и по фиорина.

— А за ваш труд? пита Антун, примајући новац.

— За мој труд ишло би ме такође педесет шолди, али ти си сиромах, а претур те је послао, па нећу ништа! Поздрави га пуно!

— А, не, не! рече Антун. Претур је наредио, баш наредио, да наплатите што је ваше, рече Антун полажући на сто пет малих сребрника. Па онда се прокашља да протријеби грло и положив форинту, додаде:

— А ово је, да сутра рекнете малу мису, за покој душе мога рођака Ивана, који је умро у Америци.

— Штаа? Како? Е-хе! забрза фратар, уставши лако иза стола... Какве су то ствари, а? И сними наочари, а страховите обрве дигоше се до врха чела.

Антун који бјеше турио крштеницу дубоко у кружат, пружи длане и безазленим начином повриу:

— Молим вас, шта је вама? Дознао сам да је мој рођак Иван Беркас умро у Америци, па му плаћам мису за душу!

— А сада то кажеш, ехе? А, ехе, најприје крштеницу, па мису за некаква Ивана? А, ехе, претуровим новцима плаћаш мису? Тебе он није послао, ехе!

— На моју одговорност, плаћам његовим новцем, а на моју душу, закључем се разапетим Исусом, да је претурова банка! Немојте се љутити добри фра-Шерафине, све ћете разумјети на брзо!... Дакле, сутра ето ме на мису у осам!... А, Боже здравља и вама и мени, биће још миса! Збогом, оче!

И Антун, као да осјети неко ново достојанство у себи, поклони се и отиде баш достојанствено.

— Е ово је добро испало, али овако треба с њима! рече на улици. А сада да струним росу са срца, па да се и заложим! Остају три и по фиорина! Добро је! На онда ћемо ка Думки, — она ће прва чути из мојих уста све истинито. С њом не треба ни лажи, ни претварања!

Врати се истим путем, сврати у прву ракицињицу и попи велику чашу рума, сврати код бакалина и купи сомун бијела хљеба и десет сланих срдела, најпослије код винара узе у наруч врч и купи два литра вина, па ноће ка снаси Думки.

Бјеше то удовица неког његовог далеког рођака, која је имала своју кућицу и била врриједна ткаља. Бјеше врло побожна и од сваког поштовања. Имала је једину кћер Јелу. Думка је прала и крпила Антуна, разумије се, бесплатно, осим што би кадгод примила од њега чашу вина. На горњем боју кућице бјеху два прегратка, у једноме разбој, у другом ложница. У доњој сувоти наставаше њека просјакиња, — она баба Крњићка, којој Антун обрече давати четири шолда суботом. Доље бјеше и кујница.

Антун, попев се, заноче:

— Хваљен Исус, снајо и синовко! Ево ме пуним рукама, а имам и зашто.

Обје му прихватише поздрав устајући.

Думка бјеше стасита, снажна жена од четрдесет и двије и три године, црних очију и косе, бјелолика, природно достојанствена, права матрона! Особито јој бјеху лијепа уста и врат. Јела бјеше растом и држањем на матер, али лица неправилна.

Антун даде срделе цури, да их оструже, па кад се она врати, заноче причање. Заноче из почетка, давши и почетку почетак, — шта је мислио и радио у зору. Дотле се чуло тра-тра-кање разбоја, али кад стиже ка судији, онда завлада мртва тишина. И Антун све већма уживаше посматрајући на милим, добродушним лицима трагове својих ријечи! Поче јести тек кад ред дође на фра-Шерафина, а кад поједе и десету срделу, онда заврши:

— Ето ти све шта је јутрос било и како је било, а хоће ли Бог да се ово обистини, онда ћемо одмах удати Јелу. Даће стрико стотинак, ако не и више талијера прије своје Јелице! А што не! У добру је лако бити добар сваком кршћанину!

Разумије се, да је истога дана од подне цио Травањ знао и говорио о тестаменту Ивана Беркаса, ињара у граду Лими у држави Перу; да је Травањ знао е је факин Антун неоспоран наслједник дохотка од двадесет и шест хиљада форината; да се у потанкостима знао сав разговор претуров с њим као и његово лукавство са фратром! Она два травањска адвоката и опћински тајник, „несвршени правник", жестоко се препираху око питања: би ли фратар могао наслједити, да је на њега ред дошао? Разумије се да је било и досјетака, на примјер, како ће рум и вино поскупити, и тако даље.

Бруј је Травањ неколико дана, али Антуна нигдје не бјеше видјети; но цио дан рибао је са рођаком Јосипом.

Најпослије, двадесети дан, свих петнаест пунољетних Беркаса отидоше у судницу, па, након два часа,

њих четрнаест изиђоше покуњени, а веселог Антуна дочекаше факини са: Живио!

Он оствари већи дио онога његова снијевања, исказана у оном знатном монологу, али главно бјеше превидио, а то је: да ће се оженити удовицом Думком!

Још кад додамо да је Антун пио увијек по својој жеђи, да је живио дуго и здраво и задовољно, да је добро удао насторку, да је преживио и фра-Ловра и Подрипала Бара, те имао за презумитивног нашљедника доброг и туњавог Јосипа, — онда смо казали све (може бити и сувише!) што је у вези са Тртковим нашљеђем.

У Рибњаку, јуна, 1902.

Симо Матавуљ.

СТРАДИЈА.

(7.)

Због неповољних прилика у земљи народно представништво је морало у првим седницама приступити решавању најхитнијих ствари. Влада је тако исто правилно разумела своју дужност те је, да се не би дангубило у ситним питањима, одмах изнела на решавање закон о уређењу морске флоте.

Кад сам чуо о томе упитам једног посланика:

— Ви имате много морских, ратних бродова?

— Немамо.

— Колико их свега имате?

— За сад немамо ни један!

Ја се запрепастих од чуда. Он то примети, па и њему би то чудно.

— Шта вам је то чудно? упита ме.

— Слушам да сте донели закон о...

— Јест, прекиде ме он — донели смо тај закон о уређењу флоте, то је било потребно, јер ни до данас немамо тог закона.

— Допире ли Страдија до мора?

— За сад не.

— На што онда тај закон?

Посланик се насмеја и додаде:

— Наша је се земља, господине, граничила некад са два мора, а наши су народни идеали да Страдија буде оно што је некад била. Ми на томе, видите, радимо.

Е, то је нешто друго, рекох као извињавајући се — сад разумем и могу слободно рећи да ће Страдија запета постати велика и моћна докле год се за њу тако искрено и својски старате и докле год буде имала тако мудру и родољубиву управу као сада.

*

Сутра-дан чујем да је кабинет пао. На све стране по и улицама и механама и приватним становима разлеже се весела песма. Већ са свију страна Страдије почињу долазити депутације, да у име народа поздраве нову владу. Многи листови препуњени депешама и изјавама оданих грађана. Све су те изјаве и честитке налик једна на другу, готово рећи разлика је само у именима и потписима. Ево једне:

„Председнику министарског савета Господину ....

Господине председниче,

Ваше родољубље и велика дела у корист наше драге отаџбине познати су широм целе Страдије. Народ овога краја плива у весељу и радости због доласка Вашег на управу земаљску, јер је сваки тврдо убеђен да сте Ви са Вашим друговима једини у стању да земљу нашу изведете из ових мучних и тешких прилика, из ове беде у коју је бацише рђавим и непатриотским радом Ваши претходници.

Кроз сузе радости кличемо: Живели!

У име нет стотина потписа

(потпис једног трговца.)

Или изјаве, обично овако:

„До данас сам био приврженик прошлог режима, али како сам се данас, доласком новог кабинета, потпуно уверио да је прошла влада радила на штету земље и

како је садашњи кабинет једини у стању да земљу поведе бољим путем и да оствари велике народне идеале, то изјављујем да ћу од данас свим силама потпомагати данашњу владу и да ћу свуда и на сваком месту осуђивати прошли злогласни режим, кога се гнушају сви поштени људи у земљи.

(потпис.)

У многим новинама, у којима сам до тог дана читао чланке у којима се хвали сваки поступак прошле владе, сад видим чланке у којима се најоштрије осуђује прошла владавина, а у звезде кује нова.

Кад сам узео те листове и прегледао бројеве од почетка године, видео сам да се доласком сваке владе понавља све једно те једно. Свака нова влада буде на исти начин поздрављена као једина ваљана, а свака прошла осуђена и названа: издајничком, гадном, штетном, црном, гнусном.

Па и изјаве и честитке исте од истих људи сваком новом кабинету, а и у депутацијама су стално исти људи.

Чиновници нарочито журе с изјавама оданости свакој новој влади, сем ако који сме да противним поступком доведе у опасност свој положај и да рескира службу. Таквих је мало и о њима јавно мњење има врло рђаво мишљење, јер кваре тако леп обичај који у Страдији постоји већ од дужег времена.

Разговарао сам с једним добрим чиновником о једном његовом другу, који не хтеде честитати новој влади долазак на управу, те је због тога отпуштен из државне службе.

— Изгледа наметан човек, рекох.

— Будала! одговори овај хладно.

— Не бих рекао!

— Та оставите, молим Вас, занесењака. Воли да гладује с породицом, него да као сви други паметни гледа своја посла.

Кога год бих упитао добијем тако исто мишљење

о таквим људма, па чак их свет гледа са сажаљењем, али и презрењем.

*

Како је нова влада имала неке своје хитне послове, а потребно јој било да јој народ преко посланика изјави пуно поверење и у исти мах да осуди рад прошле владе и скупштине, то задржаше исте посланике.

Ово ме јако изненади, те нарочито нађем једног од посланика и поведем с њим разговор:

— Без сумње ће кабинет исти, пошто остаје иста скупштина? — упитам.

— Не.

— Знам, али, како ће влада имати пуно поверење ове скупштине?

— Изгласаћемо!

— Онда бисте морали осудити рад прошле владе, па и ваш. То значи осудити свој рад!

— Који наш рад?

— Рад ваш са прошлом владом!

— Осудићемо прошлу владу!

— Знам, али како ћете то ви исти посланици, кад сте до јуче помагали прошлу владу?

— Не мења ствар.

— Не разумем!

— Врло просто и јасно, рече равнодушно.

— Чудновато.

— Ништа није чудно. Неко ће то морати урадити, па било ми, било други посланици. Влади треба само та формалност, то је тако заведено ваљда по угледу на остале стране земље, али у ствари скупштина и посланици код нас раде само оно што хоће влада.

— На што онда скупштина?

— Та је л' вам кажем, само ради форме колико да се каже да у нашој земљи има и тога и да влада изгледа парламентарна.

— Е сад тек разумем! рекох још више изненађен и збуњен одговором.

*

И заиста, посланици су показали да умеју ценити своју отаџбину, јер за њу жртвоваше и свој лични понос и образ.

— Живот су наши стари жртвовали за ову земљу, а ми се још предомишљамо да ли за њу само част своју да жртвујемо! узвикнуо је један посланик.

— Тако је! одјекну са свију страна.

Послови су у скупштини текли журно.

Прво новој влади изгласаше пуно поверење и осудише рад прошле, а за тим влада изнесе пред народно представништво предлог да се у неколико закона учине измене.

Предлог се прими једногласно и усвојише предложене измене у законима, јер су закони без тих измена и допуна сметали неколицини министарских рођака и пријатеља да заузму неке више положаје у државној служби.

Најзад се унапред одобрише сви издаци, које ће влада учинити преко буџета, и онда се скупштина распусти и посланици, уморни од државног посла одоше кућама да се одморе, а чланови кабинета, пошто срећно пребродише све преноне и задовољни пуним народним поверењем, приредише свечану другарску вечеру, да се уз чашу вина у весељу и сами одморе од тешких брига око уређења земље.

(Наставиће се.)

Радоје М. Домановић.

ЛОРЕТА

или

Црвени Печат.

Сусрет на главном друму.

Главни друм артоаски и фландријски дуг је и тужан. Без дрвета и јарка, он се протеже, у правој линији, преко једноликих поља пуних жута блата у свако доба. Месеца марта 1815 год. ишао сам тим путем и сретох некога кога од тада нисам нигда заборавио.

Бејах сам, на коњу, имао сам леп бео шињел, црвен мундир, црн шлем, пиштоље и велику сабљу; киша падаше као из кабла већ четири ноћи и четири дана при маршу, и сећам се да сам певао Жоконду колико ме је грло доносило. Ах! та ја бејах тако млад! У пратњи краљевој беше пуно деце и стараца; изгледаше као да је Царство узело и побило све људе.

Моји другови беху напред, на путу, у свити краља Људвика XVIII: посматрао сам њихове беле шињеле и црвене мундире на северној страни хоризонта: коњаници Бонапартини, који осматраху и праћаху наше повлачење стопу по стопу, показиваху, с времена на време, тробојне барјачиће својих копаља на хоризонту за нама. Био сам заостао, јер ми коњ беше обоспо: он беше млад и јак, и ја га потерах да стигнем свој ескадрон; он појури великим касом. Маших се руком за појас, у њему беше доста злата: чух како звекну гвоздена каиија о стремен, и осетих се врло поноситим и потпуно задовољним.

Киша падаше непрекидно, а ја певах непрекидно. Међутим, ускоро заћутах, јер ми се досади да самог себе слушам, и не чух више ништа до кишу и бât свога коња, који глибаше колосеком. На путу нестаде калдрме, и ја

стадох гацати по блату, и морадох прећи у ход. На мојим дугачким чизмама беше се ухватила, споља, густа кора жутога блата као од иловаче, а изнутра беху пуне воде. Погледах на своје златне нарамнице, са свим нове, моје блаженство и моју утеху: оне беху набубреле услед кише, и то ме јако сневесели.

Мој коњ обори главу; ја учиних то исто: стадох размишљати, и запитах се, први пут, камо идем. Нисам знао апсолутно ништа, али ме то не задржа много: бејах сигуран да, пошто беше тамо мој ескадрон, да је тамо била и моја дужност. Како сам осећао у своме срцу дубок и трајан мир, захвалих се за њ оном неисказаном осећању дужности, и потражих да га себи објасним. Посматрајући изблиза: како су старци и деца весело подносили ненавикнуте тегобе, како су осигурану будућност тако витешки доводили у питање толики људи срећнога и отменога живота, и узимајући свој део од онога чудноватога задовољства што га сваком човеку пружа убеђење да се не може уздржати ни од једнога дуга части, ја разумедох да је самоодрицање много лакша и много општија ствар него што се мисли.

Питао сам себе: да ли самоодрицање није осећај рођен с нама; шта је управ она потреба покорности и предаја воље у туђе руке као тешке и досадне ствари; откуда долази она тајанствена срећа која нас испуњава кад смо се курталисали тога терета, и како се охолост људска није никад због тога побунила. Видео сам добро, да је онај тајанствени нагон повезао, свуда, народе у снажне снопове, али нисам нигде видео тако потпуно и тако опасно одрицање својих радњи, својих речи, својих жеља и готово својих мисли као у војскама. Опазио сам да је свуда могућан и употребљаван отпор; видео сам како се грађанин, свуда, увиђавно и свесно покорава и да то покоравање није слепо, и да се оно може зауставити. Гледао сам да чак и жена престаје да се покорава кад јој се наређује да зло изврши, и да ју закон за то узима у заштиту, али само тако није чинила потчињс-

ност војничка, пасивна и активна у исто доба, која, вршећи заповест, затворених очију коси све пред собом као антички Усуд. Пратио сам до крајњих њених граница ту потпуну и безусловну војничку послушност која је по каткад водила кобним радњама.

Размишљао сам тако, идући по вољи свога коња, гледајући у свој часовник и посматрајући како се пут непрестано продужује у правој линији, без и једног дрвета и куће, и како просеца равницу до видика, као каква жута бразда на суроме платну. Покаткад се та жута бразда ширила по влажној земљи, која ју је окружавала, и кад се мало разведри, блесну та тужна просторија, и ја се нађох усред мора од глиба и блата идући матицом кала.

Гледајући пажљиво ту жуту бразду, приметих, на четврт миље отприлике, малу црну тачку која се мицаше. Би ми мило; то је морао бити неко! Ја више писам одвајао очију од тога. Спазих да та црна тачка иђаше као и ја у правцу Лила и то вијугајући, што одаваше тешко ходање. Пођох брже и приближих се томе предмету који нарасте у мојим очима.

Поново отпочнем касати по мало тврђем земљишту, и учини ми се да то беху некаква мала, црна кола. Био сам гладан, надао сам се да то беху коморска кола, и поступајући са својим сиротим коњем као са каквим чамцем, потерах га да стигнем на то сретно острво, у томе мору, где се он заглибљавао, по каткад, до трбуха.

На сто корака разазнадох јасно мале двоколице, од бела дрвета, покривене трима обручима и мушемом. Оне су личиле на малу колевку насађену на два точка. Точкови упадаху у блато до осовине, а малу мазгу, која их је вукла, тешко је терао један човек идући пешице и држећи вођице у руци. Приближих му се и погледах га пажљиво.

Беше то човек око педесет година, седих бркова, јак и висок, савијених леђа, као стари пешачки официри који су ранац носили. На себи је имао пешачку уни-

форму, и могле су се видети нарамнице мајорске испод малог, кратког и ноабаног плавог шињела. Имао је оштро али доброћудно лице каквих је било много у војсци. Он ме погледа попреко испод својих дебелих црних већа, извуче брзо из двоколица пушку коју зане, и пређе с друге стране своје мазге да се заклони. Спазивши његову белу кокарду, ја му само показах рукав мога црвеног мундира, и он остави пушку у двоколице рекавши:

— Е, онда је друга ствар! ја сам помислио да сте један од оних хуља, који трче за нама. Хоћете ли да мало окваситe грло?

— С драге воље, одговорих му приближујући му се, има двадесет и четири сата како нисам ништа пио.

Имао је о врату кокосов орах, врло лепо извајан у виду чутурице, са сребрним грлићем, и изгледаше да се тиме доста поносио. Он ми га пружи, и ја гутнух мало рђавог белог вина са много задовољства; вратих му орах.

— У здравље краљево! рече он пијући; он ме је одликовао орденом Почасне Легије, па је право да га пратим до границе. Наравно, како живим само од својих нарамница, вратићу се после тога у свој батаљон, то је моја дужност.

Говорећи тако као самом себи, он потера своју мазгу, рекав да не смемо губити времена; и како и ја бејах истога мишљења, наставих пут идући на два корака од њега. Једнако сам га посматрао не питајући га, јер нисам никада волео наметљива ћаскања која су доста честа међу нама.

Ишли смо од прилике четврт миље, не говорећи ништа. Како се он заустави да одмори своју сироту мазгу, коју је било жалост погледати, зауставих се и ја, и постарах се да истиснем воду која беше напунила моје дугачке чизме, као два резервоара у којима ми ноге беху потопљене.

— Ваше чизме почињу да вам се прилепљају уз ноге, рече он.

— Има четири ноћи како их нисам изуо, рекох му.

— Није то ништа! после осам дана нећете на то више ни мислити, настави он промуклим гласом; није то мала ствар бити сам у времену као што је ово у коме ми живимо. Знате ли шта имам у колима?

— Не знам, рекох му.

— Једну жену.

Ја рекох: А! без великог чуђења, и пођох, мирно, у ходу. Он пође за мном.

— Ове рђаве двоколице нису ме много стале, настави он, па ни ова мазга; али то је све што ми треба, ма да се овај пут отегао као гладна година.

Понудих му свога коња кад се буде био уморио; и како сам с њиме озбиљно и просто говорио о његовом иртљагу, за који се бојаше да му се не смеју, он одједном постаде отворен према мени и, приближивши се ка мојој узенгији, удари ме по колену рекавши ми:

— Ви сте добар човек, ма да сте Црвењак.

Ја осетих у његовом грком акценту, означујући тим именом четири ескадрона Црвењака (коњаника), колико су мржње и какво рђаво мишљење изазвали у војсци раскош и чинови ових официрских корова.

— При свем том, не могу примити вашу понуду, пошто не умем јахати, и пошто то није за мене.

— Али, мајоре, виши официри, као што сте ви, приморани су јахати.

— Ех! једанпут годишње, на прегледу, па и то на најмљеном коњу. Ја сам увек био морнар, па затим пешак; не познајем вештину јахања.

Он пређе двадесет корака посматрајући ме испод ока, с времена на време, као да је очекивао какво питање; и како не паде ни једна реч, он настави:

— Ви баш нисте радознали; то што сам вам казао требало би да вас зачуди!

— Ја се слабо чудим, одговорих му.

— Па добро! кад бих вам испричао како сам наустио море, ми бисмо видели. . . .

— На лепо, наставих ја, зашто не покушате? то би вас загрејало, а и ја бих заборавио да ми киша цури низ леђа и да се заустављa тек у нетама.

Добри мајор спреми се свечано да говори, са детињским задовољством. Он намести боље свој чаков превучен воштаним платном, и подиже рамена, што себи може представити само онај који је у пешадији служио, онако како их пешак подиже кад хоће да подигне свој ранац и да за тренутак олакша његову тежину; то је једна војничка навика, која код војника, кад постане официр, остаје мана. После тог грчевитог покрета, он пијну мало вина из свога ораха, удари ногом у трбух своју мазгу да је потера, и отпоче.

Историја црвеног печата.

Пре свега треба да знате, дете моје, да сам се родио у Бресту. Био сам дете труне, добијајући своју полупорцију и своју полу-плату од девете године, пошто је мој отац служио у гарди. Али, како сам волео море, једне лепе ноћи, кад бејах на одсуству у Бресту, сакрих се у дну једног трговачког брода, који путоваше за Инђију. Опазише ме тек кад смо били на отвореном мору, и капетан лађе више је волео да ме прими за морнарског шегрта него да ме баци у море. Кад букну Револуција, ја сам већ био одмакао у чину и постао капетан једне доста лепе трговачке лађе, пошто сам петнаест година једрио по морима. Како у бившој краљевој марини, старој доброј марини, вере ми! беше, одједном, понестало официра, то узеше капетане из трговачке марине. Почињао сам неколико дела гусарских, која вам могу доцније испричати. Дадоше ми за старешину једног ратног брода који се звао *Марат*.

Двадесет осмог фруктидора[1] 1797 добих наредбу да отиловим за Кајену. Требало је да тамо одведем шездесет војника и једног заточеника, који остаде од сто

[1] 12-ти републикански месец, од 18-ог августа до 16-ог септ.

деведесет и три, које је фрегата „Декада“ примила на свој кров на неколико дана пре тога. Било ми је наређено да штедим ту личност, и прво писмо Директорства садржаваше у себи једно друго, запечаћено са три црвена печата, међ којима беше један несразмерно велики. Било ми је забрањено отворити то писмо пре првог степена северне ширине, и 27°—28° дужине, то ће рећи, отприлике, кад пређемо екватор.

Ово велико писмо имало је сасвим необичан облик. Било је дугачко и тако затворено да нисам могао ништа прочитати између ивица нити кроз куверту. Ја нисам сујеверан, али ми је оно уливало страх. Ја га оставих у својој соби, под стакло једног рђавог енглеског сата, који беше прикован над мојом постељом. Та моја постеља беше права морнарска постеља, а ви знате какве су. Та ја не знам шта говорим! Ви највише да имате шеснаест година, ви то нисте могли видети.

Краљичина соба не може да буде тако уређена као морнарска, да кажем без хвалисања. Свака ствар је на своме месту, и свака ствар има и свој мали јексер. Ништа се ту не миче. Може се лађа љуљати колико хоће, ништа се неће померити. Намештај је начињен према лађи и према соби коју човек има. Моја постеља беше као сандук. Отворен служио ми је као постеља, затворен као софа на којој сам пушио своју лулу. Кадикада служио ми је и као сто̂; тада би се поседало по малим брадама што беху у кабини. Мој паркет био је навоштен и истрвен као да је био од махагонијева дрвета, и сијао се као адмирал: право огледало! Ах! то је била лепа, мала кабиница! Па и моја је лађа била од вредности такође! На њој се често дивно забављало, и пут отпоче овога пута доста пријатно, да не беше.... Али да идемо редом.

Имађасмо повољан северо северо-источни ветар, и ја сам баш остављао то писмо под стакло мога сата кад мој *заточеник* уђе у моју кабину, држећи за руку једну лепу женицу од седамнаест година отприлике. Он ми рече да је њему деветнаест; леп младић, ма да мало више блед и

сувише био за једног човека. Међутим, то беше већ човек, и то човек који се понашао у овој прилици боље него што би се понашали многи стари: видећете. Он је држао своју малу женицу под руку; она беше свежа и весела као дете. Изгледали су као две грлице. За мене је то било право задовољство. Ја им рекох:

— Но, децо! ви сте дошли да посетите старог капетана: то је лепо од вас. Ја вас водим подалеко: али у толико боље, имаћемо времена да се познамо. Криво ми је што госпођу примам без мога мундира: али то је зато што укуцавам горе ово велико проклето писмо. Ако бисте хтели да ми помогнете мало?

Била су то допста добра деца. Мали мужић узе чекић, а женица јексере, и они ми их додаваху у колико их ја потраживах; она ми говораше: *На десно! на лево!, капетане!* смејући се, јер је љуљање лађе љуљало и мој сахат. Још и сад као да чујем њен гласић: *на лево! на десно! капетане!* Она ми се подсмеваше. — Ах! мала неваљалице, рекох, платиће вам зато ваш мужић. — Тад му она обисну о врат и загрли га. Они допста беху љупки, и тако се познадосмо. Постадосмо одмах добри пријатељи.

Бројење је било весело. Имао сам увек време као поручено. Како сам имао само мрачна лица на крову моје лађе, позивао сам за мој сто̂, сваки дан, моје двоје заљубљених. То ме је веселило. Кад бисмо појели наш двопек и рибу, весела женица и њен мужић гледали би се као да се нису никада видели. Тада бих се ја смејао од срца, и подсмевао бих им се. И они би се смејали са мном. И ви бисте се смејали, да сте нас видели како се церимо као три глупака, не знајући шта нам је. Заиста је било смешно видети их да се тако воле! Свуда им је добро било; налазили су да је све добро што им се давало. Међутим они су били на обичном дневном оброку као и ми сви; ја сам додавао томе оброку само мало шведске ракије кад су ручали са мном, али малу чашицу, пазећи да одржим свој ранг. Спавали су у обешеној

мрежастој постељи, где их је даља ниҳала као ове две крушке у мојој мокрој марами. Били су живахни и задовољни. Ја сам чинио као и ви, нисам испитивао. Шта ми је требало мени превознику на океану, да сазнам њихова имена и њихове ствари? Носио сам их на другу страну мора, као што бих носио две бајне рајске птичице.

Након једног месеца, сматрао сам их као своју децу. Сваки дан, кад бих их позвао, они би се посадили крај мене. Младић је писао на моме столу, то ће рећи на мојој постељи; и, кад сам хтео, он ми је помагао у послу: он је убрзо њему био вичан као и ја сам; понекад сам тиме био сасвим изненађен. Млада би женица села на мало буренце и почела би шити.

Једног дана, кад су тако седели, рекох им:

— Знате ли, моји мали пријатељи, да ми овако личимо на једну породицу. Нећу да вас испитујем, али вероватно да ви немате више новаца него што вам је потребно, и ви сте обоје врло нежни да би сте могли копати као што то раде заточеници у Кајени. То је гнусна земља, кажем вам искрено; али ја који сам остао као стари огорели пањ, живео бих ту задовољан као краљ. Кад бисте ви осећали, као што ми се то чини (не желећи да вас о томе испитујем), ма и најмање пријатељства према мени, ја бих драговољно напустио овај стари брод, који сад није ништа друго до једна олупина, и настанио бих се с вама тамо, ако вам се то допада. Немам друге породице до једнога пса, а то ми је досадно: ви бисте ми правили друштво. Помагао бих вас у многим стварима; ја сам скупио прилично робе доста поштеним кријумчарењем, од чега бисмо живели и коју бих вам оставио кад будем једном извршио очи, као што се то пристојно каже.

Они остадоше забезекнути, гледајући се, чинећи се као да не верују да сам истину говорио, и она појури, као што је то увек чинила, да се обеси о врат свога мужића и да му се посади на колена, сва црвена и уплакана. Он је добро стегну у своја наручја, и ја спазих

сузе и у његовим очима; он ми пружи руку и постаде блеђи него обично. Она му шапташе, а њене дуге плаве косе падоше му на раме; њене се плетенице одвезаше као уже кад се одједном одмота, јер она беше живахна као риба: ах! те косе, да сте их видели! оне беху као злато. Како су они продужили да шапћу, и како јој је младић љубио чело с времена на време, а она плакала, ја се узнемирих:

— Е, на лепо, допада ли вам се то? рекох им најзад.

— Али . . . капетане, ви сте врло добри, рече муж; али ви... ви не можете живети са *затвореницима;* и... он обори очи.

Ја, рекох, не знам шта сте учинили те сте постали заточеник, али ви ћете ми то рећи једнога дана, или ми го нећете никад казати, ако вам се то допада. Изгледа ми да вам је чиста савест, и после, јадна децо! ја сам сигуран да сам починио више грешака него ви обоје у вашем животу. Али, докле год будете били под мојим надзором, ја вас нећу пустити, то не треба ни да очекујете од мене; пре ћу вам откинути шиљу као голубима. Али кад једном будем скинуо нарамнице, нећу онда да знам ни за адмирала ништи и за што.

— Биће, настави он, климнув тужно својом црном главом, мало напудрованом по ондашњем обичају, биће, држим, мало опасно за вас, господине капетане, да изгледа као да нас познајете. Ми се смејемо, јер смо млади; изгледамо срећни, јер се волимо; али ми напћу рђави тренутци кад помислим на будућност, и не знам шта ће бити са мојом сиротом Лоретом.

Он поново притиште главу младе женице на своја прса.

— Је ли да сам то требао рећи капетану, драга моја, и да би му и ти то исто казала?

Ја узех своју лулу и дигох се, јер осетих да ми се очи наводњише и да то мени не личи.

— Та, дед, дед! прозборих, то ће се разјаснити касније. Ако дуван досађује госпођи, боље је да изиђе.

Она устаде, усплamтела и уплакана лица као у детета које су псовали.

— У осталом, рече ми она, погледав у сат дуварски, ви на њ и не помишљате; а писмо?

Ја осетих да ме нешто жацну. Осетих као да ме нешто повуче за косу, кад ми то рече.

— Вере ми! ја на то више нисам ни мислио, одговорих ја. Ах! наопако, још би ми то требало! Да смо прешли први степен северне ширине, онда ми не би више ништа остало него да скочим у воду. — Зар нисам срећан што ме је то дете опоменуло на оно лупешко писмо!

Погледах брзо у моју мрнарску карту, и кад видех да немамо још најмање недељу дана да путујемо, ја умирих своју главу, али не и срце, не знајући зашто.

— Директорат се не шали са члановима закона о послушности! рекох ја. Овога пута знам шта ми треба радити. Време је тако брзо пролазило да сам сасвим то заборавио.

— И ту, господине, ми остадосмо све троје подигнутих глава, гледајући у то писмо, као да ће нам оно проговорити. Оно што ме највећма зачуди то беше што сунце, које продираше кроз прозорчић, обасјаваше стакло од сата тако, да су велики црвен печат а остали мали изгледали као црте каквог лица усред пламена.

— Зар не би човек казао као да му очи искачу из главе? рекох им да их забавим.

— Ах! пријатељу мој, рече млада жена, то личи на мрље крви.

— Дед, дед! рече њен муж узев је испод руке, вараш се, Лорето: то личи на свадбене позивнице. Ходи да се одмориш, ходи, зашто те то писмо толико занима?

Они одјурише као да их је каква авет гонила, и понеше се на кров. Ја остадох сам са тим великим писмом, и сећам се да сам га, пушећи своју лулу, непрекидно посматрао, и као да оно беше упрло своје црвене очи у моје, пијући их као што то чине гујине очи. Његово велико бледо лице, његов трећи печат, већи од очију, зјапио је

отворен као чељуст лавовска... то ме учини зловољним; узех свој мундир и обесих га о сат дуварски, да више не гледам ни тај печат, ни то проклето писмо.

Отидох да попушим своју лулу на крову. Остадох тамо до мрака.

Бесмо тада спроћу Зеленог предгорја. *Марат* прелажаше, низ ветар, својих десет неда* без муке. Ноћ беше једна од најлепших коју сам икада видео у моме животу, близу јужнога појаса. Месец се дизаше на видику, широк као сунце; море га пресецаше на двоје и постаде бело као снежни застор покривен малим дијамантима. Посматрао сам то пушећи и седећи на својој клупи. Дежурни официр и морнари не говораху ништа и посматраху као и ја сенку брода на води. Бејах задовољан што нисам ништа чуо. Ја волим тишину и ред. Бејах забранио сваку ларму и сваку светлост. Међутим, назрех малу црвену пругу готово испод мојих ногу. Био бих се разгневио одмах; али како то беше код мојих малих *заточеника*, пре него што бих се ражљутио, хтедох сазнати шта они то раде. Требао сам само да се сагнем, кроз велику рупу на крову могао сам видети све у соби, и ја сам гледао.

(Наставиће се.)

---

* noeuds — чворови на конопцу омотаном око инструмента за мерење брзине брода.

А К О Р Д.

Чујем, у миру љубичасте ноћи
Где шуште звезде; и мени се чини
Да често чујем у немој самоћи
Певање сфера у топлој ведрини.

И чујем тихо у осами тако
Вечити шумор из земље и свода,
И слушам дуго, немо, и полако
Те речи липића и тај говор вода.

И ја разумем те гласе што хује,
Тај говор Бића и тај језик ствари...
Често све стане; још се само чује
Куцање мог срца. Но шести удари

Доле под земљом! Негде у дубини
Истијем ритмом, к'о подмукло звоно,
Огромно срце чује се у тмини.
Удара мирно, тихо, монотоно!

И сам у ноћи, пун леда и страха,
Слушам, и слушам, престрављен, без даха.

Ј. Дучић.

Ја имам часове дугог очајања,
Безнадежне туге, обмана и јада;
Ја имам часове кад се слатко сања
И пожудно жели и блажено страда.

Ја имам часове светле, чедне, смерне,
Кад чистотом трепте мисли моје младе
И у мојој души, побожне и верне,
Зашуморе химне, похвале и наде.

Јест, душа је моја к'о кутије старе
Што у светом храму на довратку стоје,
Где пролазник сваки спушта скромно даре
За смирене свеце и за ближње своје.

Јест, столеће свако, велику ил' малу,
Спустило је у њу милостињу коју,
Радост или тугу, поругу ил' хвалу,
Осмех, или отров и жаоку своју.

Сад кроз жиле моје струје крви разне.
Ја роњем и певам, ја кунем и славим.
И корачам смело, без страха од казне.
Кривудавом стазом и путима правим.

Очајање, туга, беда? Празне речи!
Кад на земљи нема више моћи те
Да у мојој души помути и спречи
Силно задовољство осећати све!

Ж.

РЕФРЕНИ ИЗ НИЧЕ-А.

I.

Колико дубље мој дух се спушта,
Страстима гоњен у море зала,
Толико више мисли се дижу
К' царству сањања и идеала.

И стари храст се моћним кореном
Јаче, све јаче у земљу рије;
Зато се, ено, гранама својим
Ближе, све ближе ка небу вије!

II.

О животно море, обале сам твоје
Оставио давно без туге и ваја,
Те управљам мисли и погледе своје
К' незнаним морима новог завичаја.

Мис'о ми једрило, дух вешто крмани,
Над животном бездном гордо чун ми јури,
А сигурна крма ка незнаној страни
Пркоси валима и ужасној бури.

Све даље и даље к жељеној даљини
Чун ми лако хита у суморне дане;
Не знам да л' ме самрт чека на пучини,
Пл' ћу можда нове угледати стране!

Петроград. Драгослав.

СРБИ И ХРВАТИ.

У мало времена победили смо на две стране, у два црквена и политичка питања — у свето-јеронимском и скопљанском. Наши односи према Хрватима с једне и према Бугарима с друге стране били су предметом поновне новинарске дискусије. Стреле, наперене против бугарског шовинизма (од кога би Срби могли много шта научити), потичу највише из политике реванша. Да ли је боља та политика или политика мира, оставимо на страну, обраћајући се питању српско-хрватском, које, и ако занима наш свет кроз неколико деценија, још није на чисто изведено.

Наше новине, не схваћајући ситуације, с извесним меланхолијским осећањима, пребацују браћи (са знаком „“) Хрватима, што нису добри Словени, што Србе денунцирају и т.д. Ми смо покушали да у овим ретцима бацимо светлост на другу страну тога питања без икакве код нас уобичајене сентименталности, и без икаквих претензија, желећи једино да оно постане предметом поновне, али озбиљне дискусије. Биће нам врло жао, ако неко ово излагање схвати као негирање Хрватства и једино као израз српског шовинизма.

*

Срби и Хрвати су, по мишљењу неких, два племена истога народа, по мишљењу других, два посебна народа (народности), по мишљењу трећих један народ, једно племе.

До сада се код нас у претресању тог питања полазило једино са филолошко-етнографског гледишта. Оно је било алфа и омега чак и за политичаре. Али и ако је то гледиште једно од главних, оно није и једини основ посматрања. Резултати наше политике то најјасније доказују.

Напрема филологији и етнографији ми смо поку-

шали овим ретцима обратити пажњу на социолошку страну тог питања, ослањајући се у главном на признату Гумпловићеву теорију, по којој је племе (Stamm) етнички животни продукт, народ (Volk) политичко дело, а народност (Nationalität) културна појава, културно дело. У племену је оличено етничко јединство, у народности морално и духовно.

Према томе филолошко гледиште, које говори о једном народу и два племена, било би овде потпуно искључено, јер би значило потцењивати културне и политичке тековине обојих, да их назовемо именом несређених гомила, које су спојене само заједницом порекла.

Племе настаје у времену пре установљења државе, а народ настаје у држави иницијативом једног племена. Та се улога приписује у нашој историји племену којим је управљао Стеван Немања, али и иза тога имамо и сувише примера који показују да српске велможе нису хтеле или нису могле схватити заједницу интереса свих крајева, без које нема говора о трајном политичком јединству. Политички је Србе ујединила заједничка одбрана на Косову и каснија заједничка судбина робовања једној истој власти. Културно јединство, коме је ударио темељ Св. Сава, огледало се најбоље у тој величанственој одбрани и у каснијем стапању српске аристократије са демократијом у једну нераздељиву, дивну саставину — демократију с аристократским поносом. У том и лежи важност косовског боја, у том смислу српски пораз на Косову значи једну велику победу.

Хрвати нису ни за време самосталности, ни иза уједињења с Мађарском имали развијене националне свести ни схваћања заједнице интереса свих Хрвата. Спљетски сабор од 924 год., где су Хрвати одбацили словенску а примили латинску литургију, и околност, да је при склапању погодбе с Коломаном било 12 племена, што је изражено и на грбу Хрватске, то најјасније доказује. Хрватски великаши спојили су се иза 1102 са мађарским великашима, с којима их је везивала вера —

једини agens ондашњих векова. Масу народа тукао је у главу феудализам. Различност вере између господара и кметова, која је била покретач српских устанака, није могла играти код Хрвата никакве улоге, јер су били сви исте вере. Наравно да су попови помагали да учине народ још неспособнијим за политичку акцију, и тако је дошло до стања, које и данас траје, да маса народна не учествује никако у политичкој борби и да хрватске тежње представљају једино неколике клике, које служе свачијим интересима, само не хрватским, и које су успеле да их обично сваћ идентификује са хрватским народом.

Ове клике су, имитујући Мађаре, усвојили одмах теорију о политичком народу, да би тим могли искључити Србима у Тројединици право на опстанак. Они су се сетили, да Угарска и Мађари није једно те исто, али се нису могли сетити, да Тројединица и Хрвати није једно те исто. Ту су потпуно сметнули с ума, да се не сме бркати филологија са социологијом, да политички народ и народност нису идентични појмови. Народност је — да питирамо само Манчинија, с којим се с мало разлике слажу сви државоправни научници од Блунчли-а до Мартенса — природно удружење људи сједињених заједницом земље, порекла, обичаја и језика, са чврстим јединством живота и свешћу о међусобној припадности.[1]

Хрвати нити имају посебног језика, ни заједнице обичаја, ни чврстог јединства живота, ни, што је главно, свести о међусобној припадности, и стога не могу бити посебна народност. Ко је пропутовао кроз крајеве који спадају у оквир хрватског државног права, тај се о томе могао потпуно уверити. Један сељак из околине Загреба не само да не зна да има људи који се називљу Хрватима у Далмацији, Славонији, Истри, па чак и у Босни, него не зна ни за се да припада извесној хрватској народности. И то је центар Ијемонта. Признајемо да је у другим крајевима нешто боље. Остали

[1] Mancini. Diritto internazionale p. 37.

крајеви и дају Хрватству оно мало отпорне снаге што је показује у борби с туђинцима, јер они стоје више под утицајем српске културе. Што више постају Хрватима (клерикалима), то мање показују отпорне снаге.

Поредите то са српском народном мишљу, израженом у народним песмама, с причом о меденом гувну, са свешћу српског сељака о културном јединству и његовом жељом за политичким јединством, па имате одмах готов одговор на питање, да ли су Срби посебна народност.

Хрвати дакле нису ни племе ни посебна народност. Они се налазе на прелазу из племена у народност, али без наде да ће сачињавати икада посебну народност. Док се није иза велике француске револуције појавила народносна идеја, био је обичан процес, да од политичког народа постаје народност. Код Хрвата је то, по рођеном признању, пропуштено. Њихове вође обично говоре да је и иза спајања с Мађарском остала самостална држава. Ствар је у толико жалоснија, у колико је то више истина, кад за толико времена од политичке јединице није могла постати и културна јединица, јер се, да и не говоримо о Србима православним, ни католици у Славонији, ни маса народа у самој Хрватској не осећа још Хрватима. Њихово лутање у 19. веку од Гајева Илирства до Штросмајерова Југословенства и Старчевићева Хрватства то најбоље доказује. Њихови главни људи, који су хтели према потреби туђе политике створити те разне народности, заборавили су да се нације као производ историјског развитка не стварају преко ноћ, и да се разним митима (њихов творац Тадија Смичиклас, хрватски Панта Срећковић, председник је Југословенске Академије) не може избити српски понос на прошлост, изражен у народним песмама, и заменити поносом на „сјајну хрватску прошлост.“ Слављење Звонимира, који од своје воље постаје папин вазал, слављење оних хиљада ратника, што у служби Аустрије падоше на пољима средње и јужне Европе, уздизање бана Јелачића као народног јунака, који није био ништа друго до слуга бечке камариле против

Мађара, врло је карактеристично за један народ. Онај народ, што у туђем слузи гледа свој идеал, не може више ништа ни тражити него да постане свој идеал — да постане слуга. То је морал, што данас влада у Хрватској.[1]

Жалосне судбине једнога народа бити вечито слуга и играчка у туђим рукама! Може ли ту бити говора о народном поносу? И шта може та раја у борби с народом, код кога је појам Србин идентичан са појмом јунак, где поред све демократије влада неко племићко осећање и понос?

Хрвати су до сад употребљавани од бечке владе за борбу против Мађара, Талијана и Срба, а од Ватикана у борби против српских шизматика и мађарских либерала и протестаната.[2] Превласт Мађара у свим јавним

[1] Да има и Хрвата који то увиђају, износимо један став из последњих бројева „Narodnog Lista“ (бр. 47. год. 1902.), органа вође далматинских праваша, попа Бијанкини-а: „Ми (Хрвати) имамо двије велике мане које по свој прилици потичу од нашег столетног изнимног положаја: робске смо ћуди и одвише лакоумни.“ Истичемо, да смо хотимице изоставили многе згоднije изјаве хрватских слободоумних људи, да читаоци могу видети шта мисли овај вођа клерикалне опозиције и највећи противник Срба о народу који је, по програму његове странке, позван да у се претопи Србе и Словенце. Блажено хрватско „за опсјенити простоту“!

[2] Интересантно је посматрати, како су настајала разна имена и разни појмови о народности код Хрвата упоредо с интересима аустријске, односно ватиканске политике. Кад је Аустрији требала јака противтежа Мађарима, створено је Илирство, које би требало обухватити Србе, Хрвате и Словенце. (Одношај Гаја, оснивача Илирства, спрам аустријске владе и сувише је познат бар из догађаја са кнезом Милошем у Загребу.) Кад Срби нису за то ни најмање воље показали, створено је Штросмајерово Југословенство, у које су већ и Бугари убројани. Тај покрет пада у оно доба, кад је Аустрија водила још задњу борбу с Мађарима, и кад се почела стварати талијанска држава и Аустрија почела бацати очи на Балкан. Поунијатити јужне Словене, то је био циљ ондашње аустријско-ватиканске политике. Приликом покретања питања о бугарској егзархији имали су и сувише разлога да очекују потпун успех. Штросмајерова улога је ту позната. Кад су се те наде разбиле и кад је створена место јединствене Аустрије дуалистичка Аустро-Угарска са поделом сфера немачких и мађарских интереса, дошло је у употребу divide et impera — створено је Старчевићево Хрватство.

пословима аустро-угарске монархије одузела им је први ослонац, а и други се подобро заљуљао. То је показало решење св.-јеронимског питања. Ова два изваньска ослонца пропадају, а унутарњег ослонца (на шире слојеве народа) хрватска мисао није никада ни имала. Шта више она се губи и у самом средњем сталежу, јер је била и јест само негација Мађарства, Талијанства и Срнства, а маса зна за негацију само у моменту узбуђености, иначе у мирном развитку увек тражи нешто позитивно. То јој хрватске вође, и да су сами знали, нису могли дати, јер су, као оруђе у туђим рукама, узмакли и препустили вођство националне политике поповима интернационалне католичке цркве. Шта може ту изаћи него шаљив национализам? Скоро смо били сведоци таквог једног комичног потхвата са трагичним свршетком у добросрећној св.-јеронимској, односно Штадлеровој афери.

Узбуњен је народ ради једне сразмерно ситне ствари. Иза победе црногорског посланства дошло је разочарање у исто тако великом обиму, у каквом је било весеље пре тога. Па онда протест Штадлеров — поновно весеље, на опозив — поновно разочарање. Ствар, која је била улешена да покаже свету како постоји неко хрватско питање, показала је потпуну немоћ Хрватства. Протестовало се против Ватикана, доношени су закључци на многим скупштинама, новине су претиле да ће народ прећи у православље, ако им се жељи не удовољи и хрватско име не поврати. Није им се удовољило и — прешао је један једини човек у унијате!

Кад не би било жалосно, било би доиста смешно.

Овде треба још нешто споменути. Хрвати обично истичу неку културну надмоћност над Србима. Они који немају никаквих специјално својих погледа на свет (у вери, обичајима, васпитању и т. д.), никакве националне уметности ни књижевности, усуђују се говорити о хрватској култури.

У Загребу, центру Хрватства, воде главну реч туђинци. Културна снага једне нације може се тим ме-

рилом прилично тачно измерити. Док Срби одбијају туђинце (често пута и домаће људе), јер сматрају особитом части — бити Србин, дотле Хрвати примају сваког раширених руку; док туђинци постају код нас већ у другом колену не само именом, него и културом Срби, код Хрвата неће чак ни језика да промене. Ко је једном прошетао улицама ма кога од већих градова хрватског Приморја, могао се лако о томе уверити.

Али не само да се ови страни елементи, који у хрватској политици играју велику улогу, неће да прилагоде домаћем становништву, него они повлаче у свој круг и домаћу интелигенцију, која се на тај начин однароћава. Називати се Хрватом, а говорити и осећати непрестано немачки и талијански, и сувише је честа ствар код хрватске интелигенције. Зар није изглед да ће и тај назив једном ветар отнухати, као што се догодило са хрватским племством?

Колико је раширена употреба немачког језика у Хрватској и Славонији, нека служе као примери, да је ради тога био установљен у Загребу „одбор против туђинштине“, који је, како изгледа, преминуо; да су хрватске новине при једној великој културној свечаности, која је требала значити освојење Босне за Хрватство, морале опомињати Хрвате да путем не говоре немачки него хрватски, и најпосле та околност, да, поред четири хрватска и једног српског, излазе у Загребу два немачка дневна листа.

Разлика у отпорној сили Срства и Хрватства не опажа се само у данашњој њиховој посгојбини, него и у насеобинама. Баш је скоро у „Pester Lloyd“-у изишао чланак неког Dr. M., у коме, описујући живот хрватских исељеника у Америци, узгред напомиње, да и тамо Срби показују много више отпора према навали туђинства него Хрвати, који су обично већ у другом колену изгубљени за Хрватство.

Управо ради те отпорне снаге, ради особене српске културе и српског опирања против туђинских утицаја у

економском и политичком погледу, и постоји за Европу српско питање, а хрватско не постоји. Тај факат и Хрвати признају, али ипак неће да увиде, да се разним аферама не да надокнадити оно што се кроз толико векова занемаривало.

Истицати надмоћност Хрвата у том погледу, значи у најбољем случају бркати појмове културе и цивилизације. Наше је уверење да им Срби ни у цивилизацији не уступају. Ми волимо, као свуда, и ту корачати полако али стално. Заслепљивати очи, то је оно што нећемо и не желимо. Сигурно нећемо скоро осниватн опере, па да је за кратко време изгубимо.

Хрвати, дакле, нису и не могу бити посебна народност, али су на путу да постану — српска народност. Узимањем српског за свој књижевни језик, учинили су најважнији корак сједињењу. А и иначе се процес стапања полако, али стално врши. Читањем сваке српске књиге, сваке народне пёсме, пёвањем сваке српске арије, прелази и атом свеже српске демократске културе у њихов организам. Стога сви Срби греше, који им замерају кад они Марка Краљевића називају Хрватом, кад певају „Радо иде *Хрват* у војнике“ и т. д., јер они тим и нехотице признају да постају Срби; а нама није стало до неколико писмена, која састављају реч Хрват, него до проналашања културних особина, које су уско скопчане с појмом Србин, а те никада нико неће моћи превидети и одрећи.

Процес претапања нико не може зауставити, јер се ту састаје маса са истојезичном масом, исто као што се не да отклонити никаквим декламацијама о слози борба између интелигенција и средњих сталежа; јер су Срби и Хрвати у данашњем издању — две политичке странке.

Борба која се по свему свету води између либерализма и клерикализма, између демократског национализма и ултрамонтанског космополитизма оличена је код нас у борби Срба и Хрвата. Опрека између историјског државног права, које служи као подлога програмима свих

хрватских странака, од којих нема ни једне либералне (сигурно јединствено у Европи), и природног права изложеног у српској народној мисли, као подлози програмима српских странака, од којих нема ни једног клерикално-конзервативног, најбоље то показује.[1]

Код Хрвата нема скоро ни једног листа, да му у уредништву не седе попови или иначе њим не управљају, нема никаквих важнијих корпорација, у којима нису попови заступљени. Идентификујући католицизам са Хрватством, они су заиста успели да ставе велику зајрегу продирању српске мисли. Интересантно је, да им то у класичном Бивовом граду није пошло за руком. Поносни Дубровчани су се одлучили за Српство, премда су се остали далматински градови, који су стајали под утицајем исте талијанске културе, одлучили за Хрватство. Дубровник је био слободна република, а остали градови поданици републике Св. Марка. Слободни људи одлучили се за слободно и напредно Српство, туђи поданици за туђинима услужно и назадно Хрватство.

То је, мислимо, најбољи доказ, да нас деле само појмови о слободи, да смо две политичке партије.

У борби тих странака не може бити говора о „слоги", јер су начела њихова из основа противна,[2] и јер су Хр-

[1] Неколико српских калуђера у Угарској, који хоће да против римског клерикализма створе православни клерикализам, нису странка, исто као што и неколико чиновника у Хрватској и Славонији не могу сачињавати хрватске т. зв. „народне странке." Иначе би србијанска напредњачка странка била за Хрвате збила напредњачка.

[2] Год. 1848. коју госп. Миловановић („Дело" 1895) а и остали српски писци уздижу као узор српске и хрватске свести, била је само гола превара обојих, јер су служили као оруђе бечкој влади против бунтовних Мађара. Ми с тога треба да прекинемо поносити се том борбом, јер је то један од ретких случајева у нашој историји, да се Срби боре против слободе другог народа. Док је Аустрија требала јако јужно Словенство, дотле је и стварала Илирство и Југословенство, а касније је наравно морало доћи на ред њено: „divide et impera!"

Српско-хрватска слога је шупља фраза, а још је мање разложно позивати се ради ње на неку словенску солидарност. То је нарочито искључено док Хрватима управљају попови.

вати туђинска авангарда, а Срби представници принципа „Балкан балканским народима.“

На темељу тога принципа Срби се могу и морају сложити са осталим балканским народима, остављајући за касније доба решење унутарњих балканских питања. Хрвати су, као представници туђих освајачких прохтева, од тога потпуно искључени, не као народ ради својих особина, него као народ, који је допустио да га представљају и његовом судбином управљају неколике клике, за које је и сувише очито да служе туђинским интересима.

Та се борба мора водити „до истраге наше или ваше.“ Једна странка мора подлећи. Да ће то бити Хрвати, гарантује нам њихова мањина, географски положај, околност, што живе свуда помешани са Србима, и процес опште еволуције, по коме идеја Срйства значи напредак.

Образовањем масе народне, спојене са њеним учествовањем у политици, морају пасти и назадне клерикалне идеје. Пропаст клерикализма у нашем народу значи пропаст Хрватства.

Ми се надамо да ће се то скоро догодити, јер има међу Хрватима приличан број свесне интелигенције, која тај процес убрзава, увиђајући да једино српска народна мисао значи економску, политичку и културну независност, и спас од германске најезде.

Задојивши се идејама Масариковим, хрватске реалисте хоће да створе од клерикалног либералан и демократски народ, да одстране државно а узму природно право као основицу политичког делања. Њихов рад мора истина с почетка бити више педагошки него политички, али то мора бити, јер се право јединство тек онда може постићи, кад буде међу нама културна заједница, исти државни идеали и исто схватање слободе. Онда ће тек хрватска мисао (тако се зове и њихов орган) бити једно исто што је данас српска мисао. Срби им у том раду могу само пожелети успеха и свуда им помоћи.

Срби што живе помешано са Хрватима могу у том

погледу много учинити. Истичући свуда своје слободоумље, они треба да у томе смислу делају и на своје хрватске комшије, т. ј. образовати их на неки начин за слободоумне људе. На тај начин може се једино повољно решити српско-хрватско питање. Досадања јадиковања за неслогом и братимљења при састанцима могу бити израз добре словенске душе, али ништа више. Политиком управљају други разлози. Ред је, да и код нас у том погледу једном место реторике завлада логика. Биће мање суза, али више успеха.

Н. С.

СВЕТЛОСТ И РЕНТГЕНОВИ ЗРАЦИ.

III.

(Крај.)

Кад се крајеви жице, кроз коју пролази индукована струја једнога Румкорфа, свежу за једну стаклену цев чији се крајеви завршују платинском жицом (Гајслерова цев) и врши спајање струје кроз разређене гасове у цеви, онда се јављају врло интересантне, луминисцентне појаве. Крукс (Crooks) је нашао да гасови морају бити јако разређени ($^1/_{100}$ атм.) да се ове појаве јаве, али и јачина светлосне зоне опада са великим разређењем и прелази у замрачену зону за велику разређеност ($^1/_{100\cdot000}$, $^1/_{1\cdot000\cdot000}$) при чему се онда супротна катода заодене флуоресцентном свером. За потпун вакуум у цеви ових појава нема.

Да су ове појаве произведене електричном струјом светлосном, уверавамо се опажањем. Простирање је њихово, као и светлосно, праволинијно; тела на која ударају дају сенке; дејства су хемијског на плочице фотографске; ти зраци дају луминисцентне појаве не само у цевима већ су исте моћи и кад дођу у додир са телима, која могу произвести флуоресценцију; концентрисањем може

се изазвати њихово топлотно дејство: показују механичко дејство и врше скретање магнета и т.д. Ови се зраци по месту што им је извор у цевима, називају катодним зрацима.

Горњом се појавом физичком могу и друге врсте зракова добити, који многе сличности имају са Круксовим катодним зрацима, али се од њих и разликују. То су зраци Рентгенови, звани X-зраци. Проналазач је до њих дошао случајно. Румкорфова је цев, у којој је вршио испитивање катодних зракова, била покривена црним заклоном, који обичне катодне зраке не пропушта, и за то је флуоресценцију, примећену на одстојању од два метра на плочици, приписао еманацији нових зракова, које је назвао X-зрацима (1895). Заменив заклон фотографском плочицом, открио им је хемијску моћ, а што је најекватантније било и пронело им име за кратко време било је то, што се открила могућност да се овим зрацима, који кроз многа тамна тела пролазе, фотографишу предмети, који су нашем оку потпуно скривени. На овим зрацима се није могло оназити магнетско дејство; што више ни многе особине светлосних зракова нису примећене, као: одбијање, преламање, поларизација и др., а неке су, као праволинејно простирање, брзина и др., идентичне са светлосним зрацима. Нађено је да је центар емисије ових зракова на месту највеће флуоресценције катодних зракова, да се простиру у разређеним гасовима, као и у обичној атмосфери, и немају аналогије са електричном струјом. Катодни су зраци у обичној атмосфери изложени јакој дифузији, а то им спречава простирање, што није случај са зрацима X, код којих се и поред трагова дифузије (која се луминисценцији ваздуха приписује) примећује простирање и даје им идентично порекло са светлосним зрацима обичне радијације.

Рентгенови се зраци могу произвести на телима флуоресцентних особина, као што се обратно зрацима може у тела изазвати флуоресценција, која обично пре-

стаје са престанком дејства зракова, а код неких траје и дуже.

Испитивањем особина ових зракова откривене су и друге врсте зракова X. Кад се метали изложе утицају Рентгенових зракова, испуштају зраке назване секундарним зрацима (s), које гасови више апсорбирају од обичних. Иза зракова се s налазе терцијерни који се јаче апсорбују и обележавају са T и т.д. Зраци, који се добијају фосфоресцентним телима, а велике су сличности са X-зрацима, откривени су и пронађени од Бекерела (1898) и носе његово име. За те зраке, катодне и Рентгенове, може се казати, да раније познату спектралну скалу продужују а да су на крај крајева исте особине и природе са светлосним зрацима — да су порекла ундулационог.

Покушано је протумачити постанак катодних зракова хипотезом емиспоном (Крукс, Келвин и др. у Енглеској). Прелазом електричне струје кроз разређен гас бива разламање гасних молекила на позитивне и негативне, од којих се први апсорбују а други од катода одбијају у правцу нормалном на катоде. Ова је теорија напуштена, јер из особина истих зракова са обичним, не зна се повод, зашто би се усвојила посве напуштена теорија светлости и пришло се ундулационој теорији (Херц, Линар, Видеман, X. Еберт, Голдштајн).

Кратком напоменом нове врсте зракова и њиховог постанка поводом електричне струје, згодно је напоменути теорију о тумачењу светлосних појава — електромагнетских. Постанак ових зракова, прелаз са светлосне на електричне појаве и обратно, усвојен принцип трасформација облика енергије, докази су да ће појаве светлосне и електромагнетске бити истога узрока. Теоријски ранији радови (Максвел) довели су да је брзина светлости идентична са брзином електрицитета и да је та брзина представљена односом електростатичких и електродинамичких јединица. Експериментална открића Херцова утврдише раније покушаје открића електричних

таласа из осцилације при испражњавању кондензатора. Утврђене су особине електричних таласа и нађена идентичност њихова са светлосним. Разлике су све у дужини таласној (електрични су таласи 6 m; светлосни од 15 m. за црвене зраке до 0·393 m. за љубичасте; X-зраци су 0·005 m.; $m = \frac{1}{1000} mm.$).

На основу свега овога утврђена је теорија електромагнетска, која је истоветна са ундулационом са малим неким изменама у томе, што треба сматрати као повод трепереньу етарском и како то стоји према електромагнетским силама.

По теорији Максвеловој о електрицитету имамо две врсте струја у спроводнику и диелектрикуму (ваздуху, стру, средини око спроводника). Отпор спроводника и средине диелектричне није исти; први би се могао поредити са отпором на који наилазе тела у течности, а други, на који наилазе еластична тела у материјалном кретању. Први савлађују отпор вискозни а други еластични; прва су трајања дужег а друге краћег.

По овој теорији светлосни зрак постаје услед алтернативних струја у диелектрикуму (ваздуху или интерпланетарном простору), које мењају смисао квадрилион пута у секунди. Услед ове алтернације производи се огромна индукција, која даје друге струје у оближњем диелектрикуму, чиме се тумачи простирање светлосних таласа. По Максвелу има само затворених струја, те је отуда природа електричних вибрација услед алтернативних струја трансверзална, као и светлосних зракова. Кад би струја била отворена, онда би се пролазом електрицитет с једног на други крај ових струја гомилао на крајевима, и било би згушњавање и разређивање као у ваздуху, при постанку звука, где су таласи лонгитудинални. Утврђивањем електричних и светлосних зракова и открићем свих њихових заједничких особина, ундулациона је теорија остала објашњена, само што се постанка етарских вибрација тиче, другојачији но што је раније случај био.

IV.

Из до сад реченог јасно је, да је готово највећи број физичких појава сведен на таласање: светлосне, електромагнетске појаве. Исто вреди за топлотне појаве. Као што напоменух за радијацију топлотну у зрацима ултра-црвеним, исто је то и са звучним појавама. Код последњих су облици таласа лонгитудинални, то јест трепереље се врши у правцу простирања, постанак је таласа услед згушњавања и разређивања ваздуха. Количина пак која природу светлосних зрака одређује иста је као и за тонове. Амплитуда, дужина таласа и време трајања једне осцилације одређују природу тона, његову јачину висину и дубину. Музикални се тонови могу сматрати, као хомогени светлосни зраци, а извесна мелодија, хармонија или симфонија је идентична са белом светлости, јер је сложена из разних тонова, чија нам резултанта даје утисак, који у нама производи пријатан осећај. Споменух само једну групу звучног таласања, са којима музика има посла, али се исто односи и на остале неправилне композиције звучне, какве се јављају у шуму, ветру, бури, олуји и др.

Композиција боја у слици каквога уметника идентична је ствар са композицијом тонова у каквом музичкоме делу. Са физичког гледишта су то предмети, који експитирају идентичне појаве и узроци су сличних осећања изазваних само у центрима два чула: вида и слуха. Делићи органа, који су у вези са чулима вида и слуха, устрепере таласасто, добију онакав исти вид, каквог су вида спољне појаве, којима се изазивају у нама представе споменутих појава. Овако мора бити, јер иначе се не би могла замислити рецепција разноврсних тонова и зракова, кад не би у њима еквивалентне појаве у материјалноме свету, у коме се наша свест јавља, постојале. Свест наша узроком својега постанка, сведена на материјалну подлогу, и није друго но таласање етарских делића.

Ако се груба материјална кретања васионска (планетарна, звездана) у мислима сведу на молекуларна, задржавајући њихова релативна одстојања и величине а све смањујући на димензије молекуларне, онда се оне све своде само на једну врсту физичког трептања. Места се ма кога небеског тела а и свију, у даном тренутку, могу наћи на извесним таласима, њихове се природе кретања могу одредити споменутим карактеристичним константама треперења, и на сличан се начин разноврсност светских кретања може свести на најпростије физичке појаве. Гравитациона би сила била сведена на једну радијациону силу, која има безброј центара, а манифестација у опадању са квадратом одстојања била би протумачена идентичном природом свих врсти треперења, која лежи у том да јачине опадају са квадратом одстојања, јер ширење првобитне количине енергије, што се даље иде, бива на површини свере све већег и већег пречника.

Јединство показано на овај начин у појава физичких даје нам лако разумети већ више пута споменуту могућност трансформација, разноврсних физичких појава, једних у друге. Из везе појава са представама нашим о свету, а преко њих и са нашом свести, јасна је трансформација енергије материјалног кретања у енергију молекуларну наших чула, коју можемо назвати чулном, а преко ове у енергију свести наше. Чулима нашим претвара се једна врста енергије (физичка) у другу (свесну). Кад престане дејство узрока, којима се изазивају у нас представе, не престају сваки трагови у нама о појавама, које су дејствовале: у нас се чувају трагови њихови, из којих се реминисценцијом или ма каквим другим узроцима лако могу обновити ишчезле представе, које су као у неком латентном стању. Овај однос између представа под утицајем спољних узрока и трагова њихових, кад узроци ишчезну, може се сматрати као кинетична или потенцијална енергија, и као што у околини нашој, у природи, и бива непрестана промена и прелаз из је-

дноga у друго стање, из енергије положаја у енергију кретања и обратно, то се исто мора вршити и у свери микрокозма, где се и наша свест јавља.

Конзервација енергије спољнога света и лежи у сталности суме потенцијалне и кинетичне енергије: једна се из друге или једна на рачун друге изводи. Исти је случај са енергијама, које руководе чулним и свесним појавама. Оне се не губе. Искуство се вековно предаје, трансформише и преноси са генерација на генерације, и кад би сасвим пропало, то јест кад би се облик идеја, мисли, наше свести, изгубио, све би се то вратило у обично физичко материјално кретање, које се ничим не да уништити.

Такав је циклус између физичких појава ван нас и веза њихова са нама. Наше је опажање релативно и потпуно зависно од природе наше околине. Појмови наши о свету су, у крајњим узроцима, идентични појавама којима су се ти појмови изазвали. Последњи је рефлекс првога. Ма колико се уносили да нашим идејама, појмовима и свести о свету дамо некакав тип независан од природе физичких појава, ствар остаје безуспешна, јер најапсурдније представе о свету опет су природна појава и разликују се од стварних, оправданих представа само квалитативно, јер ничега новога нема у односу елемената на које сводимо све у крајњем узроку.

Коста Стојановић.

ПРАЗНОВЕРИЦЕ О ДРАГОМ КАМЕЊУ.

У царској ризници цариградској показују угледним посетиоцима један престо турске израде, који је од абоноса и сандал-дрвета, а опточен бисером, сафирима, смарагдима и рубинима. Изнад тога престола има штит од злата, са којега виси о златном концу новелико срце од злата, а о овоме опет један особито лепе боје смарагд, крупан као кокошије јаје.[1] Овај смарагд сматран је као чувар и заштитник лица, које под њим сеђаше на престолу, јер по веровању Турака, Персијанаца, Инда и других источних народа, смарагд има мађијску силу да обезбеди срећу ономе који га носи или над којим лебди. Врела уобразиља источних народа заодела је смарагд и друго драго камење чудним, тајанственим моћима, чаролијским силама. Источњачки, сањалачки дух, склон мистичности, гледао је и гледа у драгоме камењу носиоце среће и здравља, браниоце од зла и напасти, амајлије од свакојаких болести. Ове празноверице о драгом камењу досежу до најстарије прошлости, када је уобразиља првобитног човека, узбуђена и застрашена необјашњивим силама природним, насељавала спољашњи свет безбројним духовима, вишим и нижим, добрим и злим, божанствима и демонима, о којима је човек веровао да утичу на живот, здравље и судбу његову. На ступњу фетишизма, примитивни човек је индивидуализао природне објекте, живе и мртве, приписујући им способности добра и зла.[2] У гробницама из каменог доба находе се амајлије и прстење од камена.[3] Колико ли је тек морао примитивни човек обожавати драго камење, које се одликује од другог ка-

[1] Ч. Мијатовић, Цариградске слике и прилике, Н. Сад 1901, стр. 137.

[2] Б. Кнежевић, Принципи Историје I. Б. 1898, стр. 5.

[3] Ј. Жујовић, Камено доба, Б. 1893, стр. 195.

мења својим сјајем, бојом, а нарочито тврдоћом, која изгледаше несавладљива. С култом покојника било је у вези и свето поштовање драгог камења. У халштатским преисторијским гробовима нађено је, између осталих предмета од бронзе и гвожђа, и резано камење, геме.[1]

Верујући у чуда сваке врсте људи су на нижим ступњима цивилизације сматрали да болести потичу из натприродних узрока, да долазе од злих, нечастивих духова и богова. Зато су они тражили, ради лечења болести, средства с натприродним, чаролијским силама. Стога видимо да драго камење има важну улогу у медицини старих народа, код којих је ова вештина шла руку под руку с религијом. Свештеници су били уједно и лекари, гатари, врачари, који су не само вршили свете обреде верске, него су и лечили и судбу прорицали и тајне науке неговали. Па и за време самога хришћанства, нарочито за мрачних средњих векова, када се сматрало да болести постају уроком и чинима вештица и чаробника, веровали су побожни носиоци амајлија да их драго камење штити од болести.[2]

Стари индуски филозофи гледали су у минералима, а нарочито драгима, као и у биљкама и животињама, бића с душом („атма"), делиће, и то веома савршене, опште, васионске душе („паратма").[3] Као такви, минерали су могли лековито утицати на човечју душу и на поједине органе његова тела. Ово веровање примењивали су индуски брамини, који су били на гласу као вешти лекари и мађионичари. Индуска митологија помиње драго камење одушевљеним изразима, из којих се очитује тадашње поштовање према драгом камењу. Индуска божанства украшавана су драгим камењем; индуске песме често пута помињу са заносом драго камење.

По веровању старих народа, душе покојника узле-

[1] По Hoernes-у, Urgeschichte d. Menschen, Wien 1892.

[2] W. Kaulen, Geschichte d. Alltagslebens, Frankfurt 1880, стр. 68.

[3] По Hoefer-у, Histoire de la chimie, нав. Святскій, Драгоцѣнные камни, СПб. 1895, стр. 18.

тале су и до звезданих простора; на језику неких индуских племена звала се кумовска слама „пут душа на небо.“[1] С овим душама и душама што становаху на звездама довођено је у везу и драго камење. То су нарочито чинили вавилонски свештеници, халдејци, који су особито неговали тајанствене вештине, магију и астрологију, предсказујући судбу људску по звезданим знацима. Халдејци, који су обогатили астрономију зодијаком (животињским кругом), распоредили су били драго камење између дванаест знакова зодијака тако, да је сваком знаку, а доцније сваком месецу, био посвећен по један камен. Сваки од разноврсних драгих каменова имао је, по ондашњем веровању, благотворан утицај на свога сопственика, нарочито у оно време када се сунце находило у извесном звезданом јату. Тако су могли верни да се свакад користе заштитом каменова. Ради тога су затварали дванаест светих каменова у амајлију, која је увек ношена на грудма. Према месецима овако је заштићавало драго камење: у јануару хијацинт, у фебруару аметист, у марту сафир; јаспис је бранио у априлу, смарагд у мају, халцедон у јуну, карнеол у јулу, сардоникс у августу, хризолит у септембру, аквамарин у октобру, топаз у новембру а оникс у децембру.[2] Тако је основана нека врста астрономске минералогије.

Сличне детињасте погледе на драго камење имали су и стари Мисирци. Они су их посвећивали својим боговима, чије су ликове, заједно са јероглифима, веома вешто урезивали у камење. Својим покојницима метали су Мисирци под језик „скарабее“ од драгог камења[3], јер им зарезник scarabaeus беше символ бесмртности. У мисирским гробницама налази се често пута, поред мумија, и драго камење, дивно уписано и урезано. Овакви се примерци нарочито истичу у мисирском музеју у Лувру. Од Мисираца прешла је, по свој прилици, употреба драгог

[1] Ст. Бошковић, Историја света, I. Б. 1883, стр. 218.

[2] Святскій, навед. д., стр. 23

[3] Dr. M. Neumayr-Uhlig, Erdgeschichte II. стр. 814.

камења Јевреjима. О цару Соломону, за кога се држало да је највећи мађионичар свога доба, вели прича да је умео да цепа и сече драго камење неком нарочитом, само њему дарованом чаролијом. Прича казује даље како је неки орао донео Соломону црва, којим је он обрађивао и најтврђе камење.[1] По казивању приче, овим је средством Соломон обрађивао и обични камен при грађењу свога чувеног храма, за који, по наредби божјој, није смео употребити никако оруђе од метала.

Стари Грци и Римљани примили су од Миспраца веровање у мађијске силе драгога камења. Ове празноверице пренео је у стару Јеладу нарочито Питагора, који је много путовао по Миспру и важио као велики мађионичар. Особито поштовање уживало је драго камење са урезаним сликама, т. зв. геме, које имађаху испупчене или удубене божанске ликове (камее и интаљије).[2] Геме су сматране као заштитници својих носилаца; о њима се веровало да отклањају недаће и болести, јер су изваjана божанства била обвезана да пораде на срећи ималаца гема. И сама имена неких врста драгога камења показују, какве су празноверице за њих везиване. *Аметист* (љубичњак) значи у грчком „неопијен“,[3] јер је ношен као поуздано средство против пијанства. О зелену *хелиотропу* држали су стари народи да чини човека невидљивим, отуда му је и име, које значи „окретач сунца.“[4] Слично веровање налазимо и у нашим народним приповеткама, где се вели да прстен чини човека невидљивим.

У току мистичних средњих векова беху веома повољне погодбе за веровање у чудотворне моћи драгога камења. Физика средњих векова беше магија, њихова астрономија — астрологија, њихова хемија — алхемија, философија — теософија.[5] За првих хришћанских столећа

[1] Kaulen нав. д. стр. 68.

[2] Dr. A. Bisching, Allgemeine Warenkunde, Wlen, 1889, стр. 27.

[3] Bisching, нав. д. стр. 45.

[4] Bisching, стр. 49.

[5] В. Уэвелль, Исторія индуктивныхъ наукъ, переводъ Антоновича и Пыпина, т. I. СПб. 1867, стр. 376.

беху на гласу геме *абраксас*, које имађаху чудотворну моћ, по тадашњем веровању, услед јероглифских слика и знакова, што се односиху на науку гностичара, астролога и мистичара. Арављани, који су примили науку и вештине покорених народа, нарочито Грка, усвојили су и празноверице њихове, па су их доцније предали својим победницима у западној Европи. Верујући у чудотворну моћ драгога камења, арапски алхемичари и њихови средњевековни следбеници (Џафер Севиљски, Рајмондо Лул, Албертус Магнус, Роџер Бакон[1] трудјаху се свим силама да пронађу т. зв. „камен мудрости“ („философски камен“, „магистеријум“), којим би се сви метали претворили у злато, којим би се исцељавале све болести („универзални еликсир“), постизао дуг век, телесна снага и лепота. Овај чаробни камен није пронађен, али је радом алхемичара од свете вештине створена подлога за развијање хемије, која је преобразила живот наших дана.

О појединим врстама драгога камења владале су различите празноверице. О дијаманту (алем-камену) веровали су стари народи да показује појаве симпатије и антипатије, да потире учин отрова, да лечи од лудила. О дијаманту се за дуго држало да се може само јарчевом крви размекшати и разбити. Ратници су носили уза се алем-камен у тврдом уверењу да ће бити заштићени од противника и непријатеља својих. Сличној празноверици био је одан у новије време и сам Наполеон I, јер је носио на балчаку свога мача дијамант („режан“) као амајлију,[2] али му овај ипак није помогао на Ватерлоу, где га је у безобзирном бегству изгубио. Смарагд је изодавна био у великом поштовању. У Арављана и других источних народа написани су читави трактати о смарагду, јер се о њему веровало да помаже у болестима јетре, желуца, као и против проказе.[3] Стари су држали да се смарагдом снажи вид. Причају за грознога цара Не-

[1] С. М. Лозанић, Света вештина и алхемија, Б. 1889, стр. 24.

[2] Kaulen н. д. стр. 72.

[3] Святскій н. д. стр. 31.

рона да је кроз наочари од смарагда посматрао гладијаторске игре. Још је важно смарагд као лековито средство против уједа гуја отровница. При том је узимат тучан смарагд у шећу. О њему су веровали да је најбољи од свих утука против отрова. Држало се још да свога носиоца разгаљује, да га ослобађа од туге и меланхолије, да му продужава век. О рубину се веровало да чини човека, који га носи у прстену, часним и снажним. Сафир је имао моћ да чини човека, који га носи, спокојним, да му умирује телесне пожуде, да му даје телесну лепоту и снагу. За хијацинт тврдио је алхемичар Алберт Велики, да успављује човека, стога је употребљаван против несанице. Ипак је научник Кардан (1501—1576) морао признати да пати од несанице, и ако је носио уза се велики хијацинт. По Кардану је и сафир имао моћ да излечи од меланхолије. За Карданова доба још се веровало да је драго камење нека врста живих бића, која су подложна болести, старости и смрти.

Трагови празноверица о драгом камењу находе се у причама свих народа. У једној нашој народној приповетци прича се, како је неки младић пустио из прстена (његова камена) огањ плаветни, те је сажегао крила змају и очи му засленио.[1] Истим прстеном окренуо је младић три пута око огњишта те је изникао огањ, на коме је сварио очи змајеве. У причама султаније Шехеразаде („Хиљаду и једна ноћ“) дешавају се свакојака чуда помоћу драгог камења. По германским бајкама, драго камење чувају неки подземни горопадни духови, које треба јуначки савладати, да би им се отело драгоцено благо.

Празноверице које су владале у старом и средњем веку о драгом камењу, пале су тек у новом добу, када су научно испитане физичке и хемијске особине њихове.

[1] Вук Караџић, С. Н. Приповјетке и загонетке, Б. 1897, стр. 268. (Лијек од мађија).

Ну једна празновериица најдуже је одолела зубу времена, а та је: да драго камење мири завађене супруге (Плиније, у Historia naturalis). Ова му врлина траје и данас, јер је драги камен, у облику накита, благи мелем за многа женска срца.

П. М. Илић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Војна Граница за време француске управе.

Под насловом La Croatie militaire (1809—1815) Les régiments croates à la Grande Armée[1] Г. П. Бон, резервни коњички мајор у француској војсци, објавио је пре кратког времена једно веома брижљиво израђено дело, у којем је, на основу званичних података покупљеним по разним архивама, изложио историју оних граничарских регимената које је судба оружја довела 1809 год. под француску власт. Како је део Војне Границе, који је те године ушао у састав француских Илирских Покрајина, био насељен најчистијим елементима нашег народа — довољно је само да поменемо да је ту била и чувена личка регимента — то је и књига Г. Бона за нас од особитог интереса, и потпуно заслужује да је прикажемо нашим читаоцима и да по њој у кратко испричамо историју ових одличних трупа за време француске владавине у томе крају.

Тежња Наполеонова да се утврди на источном приморју Јадранског мора и да себи створи на Балканском полуострву јаку базу за своја даља предузећа на Исток, датира још из ранијих времена. Господар Истрије, Далмације и Боке Которске 1805, он се користи првом згодном приликом која му се указала да своја завојевања на Истоку увелича. После по њу несрећног рата од 1809,

[1] Berger-Levrault et C-ie, Paris, Nancy.

Аустрија му је морала уступити знатан број земаља на својој југо-источној граници међу којима и шест регимената Војне Границе (Лику, Оточац, Огулин, Слун. I и II баналску).

Организација коју су Французи у Војној Граници затекли није могла не привући на себе пажњу једног војника и администратора као што је био Наполеон. У целом својем огромном царству, у којем се у то доба беше стекло народа најразновреснијих раса и још различитијих цивилизација, Наполеон није имао прилике видети ништа што би и приближно било слично уређењу које је нашао у својим најновијим тековинама на Балканском полуострву.

Установа Војне Границе датира с конца XVII века, кад је Леополд I, после турског пораза под Бечом, целу границу своје царевине према Турској, од Јадранског Мора па до Ердеља, поделио у 17 војних округа чије је становништво подвргао специјалним уредбама. То је требала да буде као нека брана противу турских упадања.

Оригиналност уређења Границе лежала је у томе што су ти крајеви били потпуно по војнички организовани. У времену кад о каквој војној обавези није могло бити ни помена, све мушко становништво у Граници, способно да носи оружје, било је војник, и то не само у време рата но и у мирно доба. Сва власт била је усредсређена у војним рукама, од цивилне администрације није било ни трага. Полиција, правосуђе — грађанско и кривично —, финансије, просвета, једном речи све јавне установе стајале су под војном управом. И сама административна подела земље била је по војнички изведена, у Војној Граници ниђе било ни округа, ни срезова, ни општина: место њих постојале су, као административни делови, регименте, батаљони и компаније. У мирно доба граничарске трупе служиле су за чување граничарског кордона и нису могле бити удаљаване са своје територије, но кад је земља водила рат, цар је са њима слободно располагао, као и са осталом својом војском. У накнаду за ту непре-

кидну војну службу, граничарима је била подељена земља у Граници, и то не појединцима него задругама. Они нису имали ни спахија нити каквих других господара сем цара: у место дажбина у новцу, коју су са кулуком дуговали држави, граничарске задруге давале су одело и осталу опрему за своје обавезнике. Тим начином издржање граничарских трупа излазило је веома јевтино.

Заинтересован овим оригиналним уређењем Наполеон, одмах по закљученом миру, живо настаје да прибави што многобројнија и што подробнија обавештења о Војној Граници како би могао, са што потпунијим познавањем стања ствари, решавати о даљој судби установа које је у томе крају затекао.

Војну Границу (уступљен део бројао је 260.000 до 280.000 становника, од којих 16.000 увек под оружјем и 8.000 у резерви, на случај рата) уврстио је Наполеон у Илирске Покрајине. На челу истих био је стављен, као главни гувернер, маршал Мармон који је већ раније, у Далмацији, имао прилике да покаже свој велики организаторски талент. 29. новембра 1809, (датуми су по новом) фелд-маршал Јелачић извршио је предају Границе Французима и објавио граничарима да су њихове регименте уступљене Наполеону и да су они у будуће у његовој служби.

Ова промена изазвала је у Граници приличну дезорганизацију. Ново стање није било ни најмање добро примљено. Свих шест пуковника остали су верни Аустрији и напустили своје регименте; тако исто и знатан број официра, и то највише од оних из специјалног кадра, којима је било поверено вршење административних послова, и које је Французима било најтеже заменити. Аустрија је покушала да и међу граничарима изазове емиграцију и нудила им је земаља у Банату, али без успеха. Прости граничари, везани за своју земљу, нису хтели напуштати своја огњишта, али и њима није ни најмање могло годити да се нађу под управом Француза са којима су, од почетка револуције били тако рећи не-

престано у рату. Они су са великим неповереньем гледали на своје нове господаре.

Наполеон је наредио да привремено, док се питање о Војној Граници дефинитивно не реши, граничарске регименте остану као што су биле под Аустријом, само ненаоружане, и указом којим је Илирске Покрајине установио, дао је главном гувернеру право постављања официра Мармон је приступио одмах попуњаваньу празнина наименованьем нових пуковника. Од шест нових шефова само је један био граничар, Сливарић (Slivarich) у личкој регименти, остали су били француски официри.

Ово увођење страних официра у граничарске регименте имало је најнезгоднијих последица. Граничарски пуковници нису били само команданти својих регимената но су вршили, као што смо горе рекли, целокупну власт у својим територијама. Под Аустријом граничарски официри су састављали засебан кадар са нарочитим привилегијама и били су пореклом из саме Границе, махом официрска деца. То је била нека врста аристократије, у непрекидном додиру и потпуно саживела са становништвом којим је била позвата да управља. Лако је замислити како је морало бити тешко француским официрима наћи се у тако једном деликатном положају. Њихово незнање језика, њихово непознаваье духа установа у крајевима где су они били једина власт и наслетку, њихово неразумеваье специјалног карактера трупа којима су имали да командују, морали су допринети да се промена владавине у Граници, на штету Француза, што јаче осети.

Мармон, у којем су граничари од самог почетка нашли ватреног присталицу својих установа, неуморно је радио да тешкоће, које су се сваким даном јављале, уклони и у том циљу предузимао је у току 1810. читав један низ мера. Нестрпљив да своје нове трупе на делу види, он је тражио од Наполеона више пута, његов пристанак да граничарске регименте може наоружати, но овај, сумњајући, доста основано, у верност својих нових

поданика био је томе противан, и једном приликом чак му је и пребацио његову несмотреност у таквој једној важној ствари. Тек у пролеће 1810, пред опасношћу једног упада Турака из пашалука травничког, дошло је из Париза одобрење да се једном делу граничара (6000) може раздати оружје.

Међутим питање о даљем опстанку Војне Границе стајало је отворено пуних 18 месеци. Тек месеца априла 1811, Наполеон је потписао указ којим је судба Границе решена.

Што је ово питање остало тако дуго нерешено не треба мислити да је Наполеон, заузет пречим пословима, на Границу био заборавно. Његова кореспонденција са министром војним и главним гувернером Илирских Покрајина даје нам пуно доказа да је он имао Границу увек на уму и да је она била предмет његовог непрекидног старања. Шта више ово његово претерано интересовање изгледа чак мало и чудновато, јер на крају крајева, у огромној француској империји питање хоће ли 270.000 граничара на крајњем истоку царства задржати своју нарочиту организације или не, морало је бити од сасвим споредне важности. Оно се једино може објаснити оригиналношћу и војном природом граничарских установа, које су баш због тога од самог почетка привукле на себе пажњу цареву. Једанпут заинтересован, Наполеон није хтео предузимати никакве мере све док му прикупљена обавештења нису дала могућности да себи створи о предмету који је био пред њиме што потпуније мишљење.

У лето 1810, маршал Мармон, по пристанку Наполоновом, упутио је једну депутацију из Илирских Покрајина у Париз. У истој биле су заступљене и све шест граничарске регименте, свака са по једним изаслаником. Депутација је имала за задаћу да поздрави својег новог суверена и да у исто време изјави жеље Илирских Покрајина односно њиховог дефинитивног уређења. По изричној заповести Наполеоновој, ова депутација, која је

преко 6 месеци у Паризу остала, требала је да дâ такође и потребна обавештења о Граници. Она је држала седницу под председништвом ђенарала Андреосна бившег француског амбасадора у Бечу. Резултат њеног рада изложен је у једном извештају који је министар војни упутио цару 14. новембра и из којега се види да је њен председник био одлучан противник граничарских регименти. Како је међутим и сам Мармон, после једне детаљне инспекције Војне Границе известио министра војног да ће му ускоро послати један опширан мемоар, у којем ће изнети своје мишљење о питању којим се илирска депутација у Паризу бави, те је ваљало и тај рад сачекати.

Ми смо већ раније поменули да је Мармон, још од првог дана, био ватрени присталица уређења које су Французи у Граници затекли. Није дакле ни чудо што је и његов мемоар испао једна „сјајна и одушевљена апологија“ установа са којима је он у последњој својој инспекцији, имао прилике да се изближе упозна. У том свом одушевљеном расположењу за Војну Границу, Мармон иде далеко; по њему је уређење Границе не само „једно ремек-дело у свима својим деловима“ но чак и „једна од најлепших ствари“ која је у новије доба створена. Закључак његовог мемоара лако је предвидети: уређење које постоји у Граници ваља задржати. Он је чак противан да се ма шта у њему измени, јер као што у своме мемоару вели, „сви делови — војска, администрација, правосуђе — у том уређењу, удешени један према другом, образују једну целину, коју би и најмања измена могла разорити“. По пријему овога мемоара министар војни обраћа се и по други пут Наполеону, и у једном веома дугом и опширном извештају (од 21 Новембра) излаже и претреса разна мишљења која су се о овом предмету појавила. Пошто је врло лепо и јасно изложио све добре и рђаве стране граничарског уређења, он пристаје уз Мармона, и предлаже цару да се Граници остави њена нарочита организација.

Но све ово изгледа као да није Наполеону било довољ-

но да би се у једном или другом смислу могао решити. Он жели још подробнијих извештаја и наређује једном својем ађутанту, ђенералу Мутону, да ступи у ближе односе са граничарским официрима и да од њих прибави што више података, како би могао дати тачна одговора на читав један низ питања које је он сам својом руком исписао. Другог једног својег ађутанта, ђенерала Лористона, Наполеон је био послао у мисију у Илирију да тамо на лицу места проучи уређење граничарских регимената, с наредбом да му резултат својих проматрања и сва обавештења која буде покупио, пошаље у Париз. И сам Мармон дошао је почетком 1811, у Париз и узео је лично учешћа у последњем претресању указа којим је имала да се утврди организација Илирских Покрајина. 15 Априла 1811, Наполеон је потписао у Тријанону тај указ. Војна Граница сачувала је своје установе, но како је власт главног гувернера била сведена у врло уске границе, Мармон је морао да напусти тај положај, и на његово место дошао је Наполеонов ађутант ђенерал Бертран.

Историја граничарских регимената за време француске управе у њиховом крају може се поделити на два дела: одбрана самих Илирских Покрајина и њихово учешће, као саставни део Велике Војске, у Наполеоновом походу на Русију 1812, и у рату 1813. Што улога граничарских трупа у одбрани Илирских Покрајина није сјајна томе су у главном криви сами Французи, који су својим неумесним поступцима своју владавину у Граници учинили несимпатичном и повредом њихових привилегија граничаре према себи врло рђаво расположили. Они су од самог почетка своје владавине сматрали граничаре као обичну војску, на су с њима располагали као и с осталим својим трупама. Противно утврђеном обичају по којем се граничари у време мира нису могли кретати са своје територије, граничарски батаљони били су размештени као посада важнијих тачака у Илирији. Затим са својом познатом тежњом за једнобразношћу Французи су похитали да уведу у граничарске регименте своја војна

правила и уредбе; као последица тога број француских официра у истим непрестано је растао. Ова увлачења странаца у своје редове примили су граничари, навикнути да се боре под управом официра своје народности, са великим негодовањем. Све ове околности учиниле су да је незадовољство граничара било сваким даном све веће и њихово нерасположење према Французима све јаче. При оваквом стању ствари сасвим је природно што су се граничарске трупе, кад су се Французи на њих обратили за одбрану своје владавине у Илирији, овом позиву тако лабаво одазвали; они су са жудњом очекивали крај француске доминације.

Не познавајући локалне прилике у земљи, Французи су покушали да употребе граничаре и противу њихове једнокрвне браће Црногораца. Но тај њихов покушај остао је потпуно безуспешан. Још под Мармоном 1811. граничарски батаљон, који је био према Црној Гори као посада у Боци, показао се тако несигуран да су га Французи морали уклонити у Дубровник. 1812. ђенерал Бертран припремао је једну експедицију на Цетиње: 4.000 граничара који су у истој имали да учествују, били су тако „сумњиве верности“ да су Французи и идеју саме експедиције морали напустити. А кад у јесен 1813. Црногорци сиђоше са својих планина и заузеше Будву, граничари које су Французи послали да тај њихов упад сузбију, дезертираше масама и прећоше Црногорцима.

Како су Французи били повукли сву своју војску из Илирије, граничари са још неким страним трупама били су једина посада у земљи. У току 1813. Енглези су нападали на више тачака далматинског приморја и те упаде одбијале су граничарске трупе како где, махом лабаво. Број војних бегунаца међу њима растао је сваким даном, а кад у јесен исте године и аустријска војска са више страна упаде у Илирију, граничарске трупе које су се у њиним редовима биле више од сто година, отказаше послушност својим новим господарима и прећоше на аустријску страну.

Други део књиге г. Бона посвећен је учешћу граничарских група у Наполеоновом походу на Русију и у рату у Немачкој 1813. Далеко од своје отаџбине, као саставни део чувене Велике Војске, међу многобројним страним трупама, граничарске регименте дале су и под Французима нових доказа о својим солидним војничким особинама, и потпуно су оправдале леп глас који су раније, у служби аустријској, на разним јевропским бојиштима стекле. Многобројни званични извештаји, које је г. Бон брижљиво прикупио, увек са хвалом помињу ове изврсне регименте од којих је једна (1-ва привремена) доживела чак и част да јавно буде похваљена у једном од извештаја (18-ом) Велике Војске, који су, као што се зна, писани по упутствима самог Наполеона.

Предвиђајући концем 1811, да је рат са Русијом неизбежан, Наполеон је отпочео припреме за исти. Предузеће које је смишљао захтевало је сувише великих напора да би сама француска војска била за то довољна: ваљало је обратити се и на стране групе и ове су ушле, великим бројом, у састав формација Велике Војске. Граничарима је било ту, у првом реду, место обележено.

Још у јесен 1811, ђенерал Бертран по добивеним упутствима из Париза приступао је образовању једне граничарске регименте од два батаљона (из 1-ве и 2-ге банал.) која је доцније добила званичан назив „3-ћа привремена граничарска регимента.“ Под командом француског пуковника Жолна, ова је упућена у Дижон, у Француску, одакле је, по изричној наредби царевој, послата у Париз. Наполеон, којем су граничари толико посла задали, желео је да упозна те своје нове војнике. У Паризу граничари су били угошћени код царске гарде, и Наполеон је лично над њима држао преглед.

За време кратког бављења у престоници регимента је добила још неколико француских официра, и на наваљивање њеног пуковника 13 граничарских официра због њиховог рђавог расположења према Французима враћени

су у Илирију. Ваља напоменути да су они противу тога енергично протестовали.

3-ћа регимента образовала је, са 4-ом швајцарском, 1-ву бригаду 3-ће дивизије 2-ог корпуса Велике Војске који је стављен под команду маршала Удиноа. Тај корпус није учествовао у маршу на Москву но је остао на Двини, према Витгенштајновој војсци. У првој битци код Полоцка, 18 Августа, граничари су узели живог удела и том приликом, у једном јуришу, особито су се одликовали тако да их и сам генерал Гувион Сен-Сир у својем извештају о тој битци са хвалом помиње. У другој битци на истом месту, 18 Октобра, њихово држање је такође изврсно. „3-ћа граничарска у овој знаменитој битци прославила се“ јавља њен дивизијар ђенерал Мерл. 12 крстова Почасне Легије била је награда граничарима за њихово сјајно држање. После те друге битке код Полоцка 2-ги корпус у којем су били граничари, морао је одступити. 3-ћа граничарска регимента била је и на Березини где је нашла свој гроб. Ту је она изгубила 18 официра (мртвих и рањених) и из једног званичног писма види се да је Наполеон њеним држањем у тој прилици био задовољан. После Березина ова регимента у ствари није више ни постојала. По једном списку од 30 децембра који је очуван у архиви министарства војног, 3-ћа привремена, која је три месеца раније, код Полоцка, бројала 39 официра и 1947 људи, била је сведена тога дана на 16 официра и 141 војника. „Просто поређење ових цифара, као што вели наш писац, довољно је да докаже да је 3-ћа привремена граничарска регимента обилато платила својом крвљу част што је била у Великој Војсци.“

На месец дана по одласку 3-ће регименте за Париз Французи су образовали у Илирији једну нову групу од два батаљона (Лика и Оточац) коју су назвали „1-ва привремена граничарска регимента.“ Она је добила за шефа граничарског пуковника Сливарића и ушла у састав 1-ве бригаде 13-те дивизије, 4-ог корпуса Велике Војске којим је командовао талијански вице-краљ Евген. У крвавој

битци код Островна 1-ва граничарска била је у предводници. Наполеон у 10-ом извештају Велике Војске међу трупама које су се ту особито одликовале помиње и њу. Огромни губитци (10 официра и преко 330 војника) које је она на томе месту претрпела, као и одликовања која је добила (6 крстова Почасне Легије) зато су најбољи доказ. У окршају на Москови 1-ва граничарска сјајно одбија код Бородина страховите нападе руске коњице који се понављају неколико пута. 6 официра и војника добивају том приликом Почасну Легију. 12 Септембра регимента је била у Москви, где јој Наполеон 18 октобра даје још 6 декорација. При повлачењу из Русије у битци код Малојарословеца њена дивизија била је јако ангажована. Она је ту изгубила 14 официра, а при прелазу Березине 8. 27 децембра цео 4-ти корпус не броји више од 1000 људи у којем броју граничари фигуришу са 51 војником. „Граничари су чинили чуда у овом рату“ пише у својем извештају ђенерал Долзон у чијој је дивизији била 1-ва граничарска регимента. Његов је извештај такође пун хвала и за њиховог пуковника Сливарића, којем за његово храбро држање Наполеон даје чин бригадног ђенерала и шаље га у Илирију да сакупи један нов батаљон од 1000 људи, којим су попуњене празнине у његовој бившој регименти. Појачана тим поткрепљењима 1-ва граничарска узела је удела и у рату у Немачкој 1813. Њен 1-ви батаљон као посада бранио је Глогаву све до пада тога места почетком 1814, а други је остао опседнут у Магденбургу до месеца маја исте године, кад је се и та тврђава предала.

Последња, по званичном називу „2-га привремена граничарска регимента (Огулан и Слун) створена је после Наполеонове пропасти у Русији. Њом је командовао испочетка некакав шкотски авантуриста пуковник Гордон, а доцније граничарски официр Мамула. Званични извештаји казују врло мало о њеном учешћу у рату у Немачкој 1813. Помиње се само да је она у једном судару код Радебурга са пруским партизанима 13 маја изгубила 6,

а осам дана доцније, у битци код Вуршена, 11 официра, и зна се још да је опседнута у Глогави, учествовала у одбрани ове тврђаве.

Кад су концем 1813, наступили за Наполеона дани искушења, он је, увиђајући да на странце не сме више рачунати, једним указом од 25 Новембра наредио да се све нефранцуске трупе разоружају и преобрате у пијонере. Граничарских трупа које су са Французима ратовале више није ни било, 3-ће регимента нестало је при преласку Березине, остали 1-ве и 2-ге били су опседнути у тврђавама по Немачкој. Ова се мера могла једино тицати два граничарска батаљона, који су се налазили у резервној војсци у Италији, и хусарске граничарске регименте у Лиону. Први су били послати као пијонери на Корзику, а други, чије разоружање није баш понајлакше пшло, остали су у Француској. И једни и други по закљученом миру враћени су у своју отаџбину.

Д. К. П.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Српске народне песме и игре с мелодијама из Левча. Прикупио Тодор М. Бушетић, музички приредио Ст. Ст. Мокрањац. Издање Срп. Краљ. Академије: Српски Етнографски Зборник, књига прва. — Државна Штампарија, Београд, 1902. Цена 2 дин.

Српска народна музика је, природно, примитивна и проста, али у тој својој простоти још богата мотивима који показују један изражен особен карактер, у којима је једини оригинални основ националној уметности и, најплодније и — требало би да буде — прво поље рада српским музичарима. Да послужи као извор и карактеристично обележје националној уметничкој музици, то градиво треба да је прикупљено, тачно забележено, по-

знато и проучено у свом првом сировом облику. Међутим, тај први, припремни, Вуков посао у нашој народној музици није још ни близу свршен. Зато није мања заслуга оних који су у томе правцу радили и покушавали, и похвале је достојна пажња Срп. Краљ. Академије једној грани народних умотворина мало проученој, и једном раду врло озбиљном и деликатном.

Српским музичарима дао је први угледан пример у томе послу Корнелије Станковић. За њиме су дошли нови, још успешнији, развијенији и на широј основи радови Г. Г. Јосифа Маринковића и Стевана Мокрањца. Данас је већ обраћена томе послу шира пажња. Већи број српских музичара вредно истражује, бележи или самостално разрађује народне музичке мотиве, раденици на српском фолклору[1] не заборављају музику у својим трагањима у народним умотворинама, *Етнографски Зборник* Српске Краљевске Академије почиње књигом Г. Бушетићевом збирку народних мелодија из појединих крајева српских.

У књизи Г. Бушетићевој су песме и мелодије славске, свадбене, погребне и седељачке. Сем тога има она опис обичаја, а уз њих и прилоге мелодија за играње.

За ову је књигу предговор написао Г. Мокрањац. Он је тај предговор поделио у пет одељака са једним завршетком. Радио га је с пажњом, и зато ћу се њиме и ја у овој прилици више позабавити. У I одељку Г. Мокрањац је расправљао о бележењу презнакова и одређивању тонског рода; у II је дело мелодије по гласореду; у III одељку је дело мелодије по такту; у IV по метричкој разгранн, и у V по мотивском склопу. У свему се овом Г. Мокрањац старао да су му извођења коректна.

Од своје стране имао бих неке примедбе, као музичар, да учиним. У I одељку Г. Мокрањац вели да је навлаш изоставио презнаке из разлога, што се „тиме у неколико упућује хармонизатор и на извесну одређену

[1] Лист *Караџић* издао је брошуру писца ових редова: *Питања за прикупљање музичких обичаја у Срба (1899).*

складбу (хармонизацију)." А он, „не остављајући признаке за тонски род, уздржао се да с овога места утиче на начин хармонизације." Држим да је то погрешно. Свака мелодија мора имати један тонски род коме најпре припада и у који се мора уврстити. А од знања, умења и укуса српског композитора зависи, да ли ће он и мењати хармонију на извесним местима и у извесним приликама. Уметнички их може радити само српски композитор, и оне онда неће изгубити свој српски тип и карактер; а свакој се мелодији по већ познатим музичким правилима може утврдити тонски род. Други разлог за оправдање тог поступка не смем узети (Г. Мокрањац свакако није несигуран у том послу). Затим, оно што недостаје у правилима, то може допунити осећање српског уметника и његов инстинкт музички. У овој се збирци не налази ни једна мелодија, којој се не би могао наћи најприближнији тонски род (коме она највише припада); и ако су наше мелодије махом таквог тонског рода, да се зацста по основним правилима западне музике тешко могу дотеривати у калуп. Али, ту долази, као што рекох, оно што школа не може дати.

Има мелодија у овој књизи, које се могу хармонизирати на два или три начина — у две или три скале (нпр. свадбене песме под бр. 5, 7, 10 и т. д.); али ће се увек за једну од тих скала имати више разлога. Најпростији део нашега народа обично пева unisono, али велика већина оних који су мало на вишем ступњу интелигенције — који имају више укуса за музику, по мом мишљењу, нпак има појма о хармонији и употребљава је, разуме се, у примитивном облику. Српски композитор мора о томе водити рачуна, па између осталога и према томе да одређује у категорије такве мелодије. Музичка наука има својих правила, али има по нешто што се у њима неће наћи, а српски композитор има ту тешку дужност, да то пронађе и изведе.[1]

[1] Таквом студијом се код Хрвата много и дуго бавио Г. Кухач, а доста лепа студија те врсте налази се и у „Србији" од В. Карића (која је сада већ преведена и на чешки језик).

Да оставимо на страну познате карактеристичне црте наших мелодија, о којима је још много раније писано, као нпр. о свршетку на другом ступњу а не на доминанти или медијанти (терци); о повишеној кварти; о свршецима у другом тонском роду, и о покушају да се оне подведу под калуп старих (грчких) тонских родова. Мислили или не да их одмах објаснимо модерном музичком теоријом, као што то жели Г. Мокрањац, — и ако је то тешко —, наћи ћемо свакако доста знакова који нас могу извести на прави пут њихове хармоније, те према томе без бојазни можемо им и презнаке обележити. Овде морам нарочито похвалити јасно извођење Г. Мокрањчево по Хауптману, о такозваном хермафродитном тонском роду. Односно такта морам рећи ово: ако је Г. Мокрањац желео, не бележећи презнаке, да остави одрешене руке музичарима да би се слободније кретали при хармонизирању, требао је да буде доследан, па да остави недирнут и такт на оним местима, где није означио ни тонски род мелодије. Јер, оне мелодије које нису ни стваране за такт, не могу га ни имати. Код игара је то већ друкчије, јер су оне саме по себи већ у некој ритмичкој одређености.

Интересантна је студија о метричкој разграни ових напева, јер је изведена на исти начин, на који се ти послови детаљно раде у других напреднијих народа. Премда у овој збирци има много мелодија, које су скоро истоветне једна с другом (бр. 11, 13, 19, 26) — састављене из једног почетног мотива, ипак је о свакој појединце Г. Мокрањац говорио посебно и разграничавао је метрички. Његова ми се анализа на неким местима не свиди, и рекао бих да је погрешно узета. А ево како би то по мом мишљењу требало схватити. Српске народне мелодије нису стваране по такту, јер су пре такта постојале. Нови резултати науке музичке тек су их у новије доба почели уводити у нов за њих живот — у правилан ритам и окове музичке симетрије. Српске народне мелодије нису знале за модерну скалу и правилан

тонски род. Код њих није велику улогу играо ни почетак ни завршетак, ни осећајни тон (седми степен); само целокупни утисак њихов могао је решити, коме ће се која „царству приволети“. Српске су народне мелодије, нарочито оне из старијег доба, према томе и чудноватe симетричке конструкције.

Из овога излази: да се све уопште код њих може примати релативно. То исто вреди дакле и за анализу периода и ставова ових мелодија. По мом мишљењу, примерима под бр. 3, 7, на и 18, није утврђено да су то ставови од 8 тактова. У самом последњем одељку, при другом ставу, има логичких понављања такве конструкције, да се то мора уврстити у мелодије од једне периоде. То се на исти начин, али с још већим правом може тврдити и доказивати, него што би се могло доказати, да мелодија бр. 9 има две периоде, као што Г. Мокрањац изводи. Истим путем износи нам Г. Мокрањац ту мелодију и као пример облика игре (Tanzform), разуме се у заротку у најпримитивнијем стању, што не стоји, по мом мишљењу.

Ја велим да је та игра (а има их још у овој збирци) само сурогат игре, која је примљена од варошких свирача из савршеније руке, па је примитиван свирач на селу није добро схватио, те је тако накарадно и на свој начин прекомпоновао. Оно h у трећем ставу, што можда због модулације одводи Г. Мокрањца на мисао о конструкцији Трна, није ништа друго већ испад тона на свирали, која је технички неспособна да онај замишљени тон d изведе. Она не располаже оним обимом тонова, којим располаже инструменат (у овом случају виолина) од кога је та мелодија примљена. За Нишевљанку би можда тек смели тврдити, да има облик игре у заротку, али, за игру која је овде под бр. 5 изнесена, не може се уопште рећи да има какав облик, а најмање још какав савршенији облик игре (Tanzform). У њој се само понављају одељци а не мелодије, и она нема често ни став правилан, а још мање периоду. У другом делу

ове игре налази се један став у доминанти, много разрађен понављањем и вариравањем. У најбољем случају, ова се мелодија може сматрати да има стварно две периоде, чији се одељци много пута са вариравањем првога такта понављају на разне начине. То опет показује скученост у појмању правилних симетријских делова код онога који је стварао ову мелодију. Таквих примера има доста у нашој народној музици.

У V и последњем делу ове студије Г. Мокрањац је говорио о мотивском склопу мелодија ове збирке, и изнео је: прво оне, које имају један заједнички почетни мотив; затим оне, које нису само из једнога почетног мотива; и оне, које се сасвим самостално развијају. Тих је врло мало у овој збирци и то под бројевима 29, 21, 24, 32 и 62.

Да се за ово напише исцрпна студија, треба нарочито много и дуго проучавати, путовати и бележити народне мелодије и све што је с њима у вези. Г. Мокрањац није могао мислити да то све учини у овом предговору; он је свакако, поред свог интересантног покушаја, у првом реду имао намеру да тим писањем подстакне на рад у том правцу. Кад се ствар тако узме, онда мора сваки с поштовањем примити његов успешан труд око тога посла.

Б. Јоксимовић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Привилегије Српског Народа у Угарској и рад Благовештенског Сабора. (Написао Јова Адамовић. Загреб. Штампа Срп. Штампарије 1902, вел. 8°, стр. X и 262 с приложеним снимком Буковчеве слике Благовештенског Сабора).

За последњих неколико година ретко се која српска књига јавила у овако лепом руху као ова. За тако лепо издање хвалу заслужује њен издавач, Пера Николић, трговац из Загреба, издавач Буковчеве слике Благовештенског Сабора, који је знајући да је предмет слике мало познат широм слојевима српског народа, у интересу њене продаје, сматрао да је потребно објаснити шта је и од каквог је значаја Благовештенски Сабор. Ну издавач није био задовољан обичним описом већ и да „сваком посматраоцу слике буде познато и разумљиво: шта је претходило оном моменту, који је на слици представљен, шта тај моменат значи и од какве је вредности;“ његова је жеља била да ово дело „место шаблонског описа постане кратка али популарна историја српског народа у аустро-угарској монархији.“ Писац пак књигу „наменио је оним добрим и родољубивим Србима и Српкињама, којима је из буди каквог разлога остала непозната прошлост српског народа, који је у старо време оставио своју постојбину и дошао у ове земље; наменио је онима који то непознавање своје народне прошлости осећају као велики недостатак, који би радо надокнадили.“

Ова намера писчева као и даља побуда издавачева (ближа је чисто трговачког карактера: да се слика што боље распрода) јесу лепе. Јер доиста у Историји српског народа у Угарској тешко ће се наћи лепшег питања од овог о привилегијама и њиховој правној вредности. Оно је од интереса и зато што је проведено кроз свуколику

историју тог дела српског народа почевши од 1690 год; али за Србе оно је од у толико већег интереса што се при његовом правилном схваћању лако дâ бранити оно-лико заузимање народних првака за одржање политичког бића народног у аустро-угарској монархији, на које је овај имао у толико више права што је од своје стране био испунио све обавезе обележене првим актима државно-правнога карактера, срећеним између досељеника и ћесарског двора. Али у колико је то питање интересно, у толико је замашно и тешко. Зато га треба третирати што темељније и што пажљивије, те тако не дати маха противницима привилегија да њихову вредност побијају недовољним познавањем главне ствари и аргументацијом самог писца.

Такав је случај овде са г. Адамовићем. Код њега је било више добре воље него правог познавања ствари. Ми се у овом кратком приказу не можемо упуштати у оцењивање свега у књизи изнесенога, али напомињемо да се писцу мора замерити нарочито за две ствари: што се латио популарисања резултата историјског испитивања из доба још недовољно познатога, и што је рђаво протумачио постанак привилегија у 1690 год.

Што се тиче првога познато је да се може популарисати само оно што се добро зна, и да се широм читалачком кругу саопштавају само несумњиве чињенице, а избегавају још неутврђене. Сем тога све треба да је изнесено тако да читалац одмах схвати да друкчије не може бити него што му је речено у књизи. Чим се пак писац (као што је случај са г. Адамовићем) пусти у расправљање и доказивање, он самим тим код довољно необавештена читаоца (каквом је и намењена ова књига), нарочито при слабој аргументацији, заобилажењу око главног предмета, честом понављању једног истог, а често и више пута друкчијем представљању једног истог, ствара нејасну слику о прочитаном. При популарисању оваких питања треба потпуно напустити полемику, и тада неће бити ни „фраза ни патриотских тирада,“ које

је г. Адамовић хтео да избегне, али није могао. Куд и камо би лепше и корисније било да је уместо тога просто и јасно излагање утврђених и несумњивих чињеница.

Друга од крупних замерака делу Г. Адамовића јесте: што је у првој и другој глави погрешно представио неке од најглавнијих момената, а нарочито онај из 1690. год., кад су издане прве повластице. Међутим то је од пресудног значаја за оцену вредности привилегија српских, које чине основ државно-правном положају српског народа у Ћесаревини. Сем тога погрешка учињена тамо изазвала је нове у датим одељцима. А тога није требало да буде, ако не из каквог другог разлога, а оно због тога, што та два прва одељка са последњим о Благовештенском Сабору, чине основ и најглавнији део целог списа.

Зато мислимо да би било много боље да је писац обратио главну пажњу Благовештенском Сабору, а томе као увод збијено и прегледно изнео најпотребније из ранијих одељака, где би разложитим објашњењем довео у везу разне повластице добивене од Ћесара. Таквим радом постигло би се прво, да у књизи буде много мање стварних погрешака (а њих има доста, нарочито у првим одељцима), и друго, да књига буде мања, прегледније написана, па према томе и приступачнија ширим слојевима народним. Уместо тога књига је сада непотребно велика, излагање чињеница преко мере развучено, због чега нема потребне јасности и убедљивости. А то неће учинити да се књигом постигне задатак коме је тежио писац, а још мање издавач: биће мали број читалаца, који ће је до краја пажљиво прочитати, и ако од тога буде завршило растурање слике Благовештенског Сабора по народу, ближа побуда издавача ове књиге неће се остварити. Ну то је ствар издавачева, а наше је овде главно било да истакнемо како је незгодно популарисање неког питања без његовог довољног познавања.

Јов. Н. Томић.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Буна 1874 и устанак у Херцеговини 1875 године. Одјељак I од Вукаловића устанка до буне у Невесињу. По причањима саучесника, писменијем документима и другијем историјским изворима, написао Рис. Т. Пророковић Невесињац. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. 1902. стр. 72. — Писац устаје противу тог мишљења да је херцеговачки устанак од 1875 изазвала Аустрија. Ако се Аустрија користила тим устанком пошто је букнуо, то још не може служити као доказ да он није букнуо сам од себе, већ по њеном потицању. Прва је пушка пукла у Невесињу, а Аустрија је баш на Невесињце најмање могла утицати. „У цијелом срезу невесињском“, каже писац, „није било ниједне куће римо-католичке, а камо ли да је било каквије фратора, или другијех агената, чијој би се иницијативи покрет могао приписати.“ Али, кад је херцеговачки устанак кренуо сам народ, шта га је на то нагонило? Писац вели, да то нису били зулуми. Зулума је, истина, било, али не тако честих, и не тако великих; у сваком случају много мање но у Бугарској, Маћедонији, Старој Србији, па и у Босни. (Премда и сам писац признаје да је непосредни повод за невесињску буну ипак био један зулум, — онај познати покољ у Подгорици.) Исто тако, нису ни „дације“ нагониле народ на устанак. За њих се не може рећи да су биле велике. „Сви државни приходи у Босни и Херцеговини достизали су годишње око 8,000.000 дин., ма да је и тада било у те двије покрајине до 1,300.000 становника, а земља са сточарством, житом, трговином и занатима стајала је врло добро“. По пишчевом мишљењу, главни узрок устанку ваља тражити у „несносном аграрном стању.“ Хришћанин сељак није имао своје земље, него је живео на земљи турског спахије као кмет. Власнику земље давао је трећину, а негде и читаву половину, земаљских производа. Хришћанину је било готово немогућно и за које новце доћи до земље, јер су Турци продавали земљу скоро искључиво један другом, презирујући онога који би земљу

продао Хришћанину. Писац даље казује да херцеговачки главари нису смели кренути устанак без одобрења са Цетиња, а да им је ово дано „тек након многиње молба народније и устезања.“ Кнез Никола је, под јесен 1874. држао да још није време устанку, него треба причекати „двије и по цијеле године, докле се Русија спреми да објави рат Турској.“ Јамачно је случајно испало да је одиста у том року, априла 1877. Русија објавила рат Турској. Местимице нам се учинило да је писац непријатељски расположен према Цетињској влади, па да с тога не суди о њеним поступцима довољно објективно. И на пр. ми не можемо никако веровати да су са Цетиња били удесили то, да 1872 Стојан Ковачевић падне у руке Турцима. У осталом овде, изгледа нам, писац сам себи противуречи. Он прво каже: „Мало доцније, *на миг са Цетиња*, Стојана ухвати његов кум Ћетко Пејовић, јузбаша на Тупану, у Бањанима. Турцима у Билећи поручи, да дођу к манастиру Косијереву, где им преда везана Стојана, лицем на Цвијети 1872. год.“ Али, неколико врста даље, писац додаје: „Најпосље, посредством Црне Горе и руског конзула у Мостару — управо митом — даде му се прилика, и ако веома ризична, те једно вече, уз рамазан, побјегне из Мостара са 16 осуђеника и срећно умакне у Црну Гору.“ Дакле, са Цетиња дали миг да се Стојан изда Турцима, па кад је то учињено, онда с тог истог Цетиња дај и помагај да се Стојан ослободи турска ропства. Како се то једно с другим слаже? Али, остављајући на страну ово пишчево нерасположење према Цетињској влади, ми немамо шта друго да му замеримо. Ова је књига набијена новим, и врло занимљивим подацима о херцеговачким бунама, а писана је лаким слогом и леним језиком.

—

Кроз Босну и Херцеговину, тако се зове књига коју је Г. Мих. Станојевић написао као резултат свога путовања у ове две српске покрајине. Књига је изишла у леном тврдом повезу и у врло доброј техничкој изради, али јој, на жалост, садржина не одговара спољашности. За њу се могу потпуно употребити речи које је Г. Станојевић исказао на стр. 44. о једној згради, а то је да „својом спољашношћу импонује њеној унутрашњости.“ Књига би могла бити и добра, да се писац њен ограничио да у њој да оно што може дати: извесне податке о култури и просвети; описе појединих знаменитих грађевина;

овде онде по неку анегдоту из прошлости, или из свога доживљаја на путу и т.д. Тако би читалац добио колики толики појам о извесним објектима који заслужују пажње, и био би захвалан писцу. Али Г. Станојевић је хтео писати у жанру Љ. Ненадовића и упустио се у извесне досетке, врло немиле и натегнуте, и у извесне тобож поетске реченице које су у ствари празне и суве. Г. Станојевић није ни досетљив, а то ли духовит човек, а нема ни трунке песничке способности. Што у његову путопису једино вреди то је оно неколико података о предметима и установама. Све је остало само на сметњи паметну читаоцу и може му књигу онемилити. Ради примера цитираћемо само неколико реченица, на ће јасно бити наше тврђење: „Или што су моја осећања била на кулминационој тачци свога пенушања“ (стр. 27); „И занста, како је наше разматрање све пшло уз брдо...“ (стр. 37); „Кад би измењали своје улоге они што вуку кола и они што се возе у колима не би било овога солидарнога задовољства“ (стр. 41); „...онако од прилике као и наше мисли: час избију на површину смелости, час утону у пучину тајанствености“ (стр. 47); „Збиља, да ли има кога који је кушао сласти те тако хваљење и много спомињање масне пољаве?“ (стр. 55); „Доћи у Сарајево а не видети пљеску значило би јести говеђину без умокца“ (стр. 92). Такве је природе и пасус о сунцу и путнику (стр. 56), о трбуху (стр. 60), а нарочито завршетак трећега писма из Мостара: „Путниче, кад пођеш одавде у Србију казаћеш свима који те упитају да смо уз добро вино и красну жилавку у Јелачићеву подруму заборавили и оца и мајку“ (стр. 135).

Остављајући на страну ове некоректности стила и неважна размишљања, књига Г. Станојевића ипак даје неколико корисних података. Извесно, није кривица ничијева што једна издавачка књижара препоручује ову књигу за поклон деци. Ни својим стилом ни појединим незгодним реченицама којих је у књизи доста, ова књига не може се препоручити деци. Г. Станојевић има других својих књига које је радио за децу, и уверени смо да ни мислио није да и ово најновије своје дело уврсти у књиге за децу.

Група Великошколаца Социјалиста издала је као шесту своју књигу: *Колективизам* од Жила Геда, *Патриотизам и интернационализам* од Жана Жореса (Београд,

8°, 45, цена 0·30 дин.]. То су два говора која су два вођа социјалистичка држала у француској народној скупштини. Беседа Гедова, концизна, јасна и убедљива, износи опште социјалистичко схватање друштвенога развитка и излаже социјалистичку политику у задобијању политичке власти општим правом гласања и у социјализацији земље и оруђа друштвене производње. Сјајан говор Жоресов, који је данас најбољи говорник у Француској, односи се на живо питање: да ли социјалистички интернационализам, који представља савез пролетера целога света, значи одрицање и немар према рођеном народу. Жорес, заједно са главним одбором Француске Радничке Странке, побија ту легенду коју политички шпекуланти и патентовани патриоти злоупотребљавају. Овом добром књигом попуњена је одлична колекција социјалистичких писаца коју већ неколико година издаје Група Великошколаца Социјалиста (Енрико Фери: „Социјализам и позитивна наука“; Пол Лафарг: „Социјализам и економска еволуција“; Карло Кауцки: „Социјализам и национално питање“; Карло Кауцки: „Начела Социјалне Демократије“; Август Бебел: „Бацн и Социјализам“).

Мала Библиотека у бр. XII (св. 30.) доноси *Вранолије Вука Злоћевића* од Јов. Ф. Иванишевића. И ако писац назива ове сличице из црногорског живота приповеткама, опет им се ни при најбољој вољи не може дати то име, јер им је разрада непотпуна. Ни личности ни догађаји не излазе јасни ни довољно одређени; па ни сама главна личност — Вук Злоћевић. Ова је збирчица нека средина између слика и анегдота; таква као што су неки радови Љубишини и Врчевићеви. Не може јој се одрећи занимљивост; шта више, за читаоца који воли извесне провинцијалне изразе биће понеки одељак књиге права посластица. Једна од ових сличица („Један пријатељ и по“) има мотив већ раније познат и обрађен, али је овде новина оно „по пријатеља“, и узгред буди речено, врло пријатна и досетљива новина.

Уз ову књигу иде и XII број „Прегледа.“ Овај број обилан је књижевним белешкама, од којих су неке прештампане и из „С. Књ. Гласника“, што је тамо и назначено. Међу осталим белешкама налази се и једна у којој је с пуно разлога узет у заштиту књижевни рад Ковровићев од неразмишљених напада Г. Јове Адамовића. Жалимо

што „Прегледъ“ није посветио више простора тој ствари, па ма и не употребио понеки оштрији израз, као што је случај у овој белешци.

Православно Црквено Право Д-ра Никодима Милаша објављено је у другом, поправљеном и умноженом издању. Прво издање овога дела, штампано 1890, већ је пре четири године сасвим исцрпено. У своје време, стручна критика, и код нас и на страни, оценила је „Православно Црквено Право“ као добру књигу. О вредности Милашевог дела сведочи, у осталом, и то, што је оно преведено на руски и на немачки, а, како изгледа, и на грчки. У овом другом издању дотеран је, местимице, стил који није у Др. Милаша увек довољно јасан, као што су исправљене и неке ситније погрешке у излагању каноничнога учења Православне Цркве. Књижара Пахера и Киспћа у Мостару, која је приредила ово друго издање, постарала се, као и обично, да оно и својом спољашњом страном буде угледно.

Доносећи у овом броју чланак „Срби и Хрвати“, Уредништво је држало да се о том важном питању чује мишљење једног човека који га тако добро познаје као Г. Н. С. Разуме се да уредништво није тиме мислило примити на себе одговорност за све писчеве политичке назоре, а најмање пак за оне који се тичу Хрвата.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

— Најновији роман Пола Буржеа носи наслов L'Etape; он означава можда последњу етапу у опадању и распадању једнога великог књижевног талента. Романсијер отменога света, салонски литератор, књижевни денди и психолог будоара, који је са наивном озбиљношћу цртао баснословно сложене душе интересантних личности са титулама и великим рентама, поодавно је већ почео да показује више амбиције. Продирнога и слободног духа као што је, он је одавно уочио „француску заблуду,“ осетио се позван да каже своју одлучујућу реч „у великој драми социјалнога рата коме је већ цео век Француска поприште.“ Пошто је научио своје савременике како се треба одевати и обувати, које су најелегантније кравате и како се рубље најбоље пере у Лондону, пошто

им је улио култ bibelots-а по салонима, људи који имају тридесет пари ципела, и отмених дама које се све време решавају, како да поделе своје компликовано срце међу по туцета љубавника, он је намерно да покаже шта је то добар тон и у политици.

Наравно да је то јерархија класа, традиционализам. Свака социјална група може се само лагано, етапама, дизати. Мења ли се брзо средина, јединка је поремећена, избијена из колосека, страда и сеје страдање око себе. Писац је гневан на „лажне догме 1789," које су рекле бесмислицу да сви људи вреде својом личном вредношћу; он осуђује племиће, који су се — у осталом натерани — одрекли својих повластица историјске ноћи 4 августа.

Да би доказао ту симпатичну и интелигентну тезу, клерикални писац узима за пример два професора. Један, Господин Фернан, католик је и традиционалист. Он је син богатих родитеља, и свршио је универзитет без икакве опасности да повреди своју духовну равнотежу и да поремети неприкосновену друштвену јерархију. Он води миран, богат и угодан живот, у средини срећне и честите породице којој даје жив пример свију могућих врлина. Станује у леној и чистој улици, у отменом стану у стилу XVIII века, ради у чистој и светлој соби, поред лепо повезаних књига на фином храстовом орману. Он достојанствено пише добронамерне чланке у „једноме од оних часописа који су имали храбрости да у овим последњим кризама бране свету ствар друштвене конзервације противу дивљаштва револуционара оздо, и злонамерности и илуминизма оних озго." Читаоци и сами виде да се то тиче Revue des deux mondes, часописа који је особито на цени у Србији и Бугарској.

То је анђео светлости. Ево сада анђела таме. То је Монерон, опет професор. Он је сељачки син; све што је постигао је својим даром и својим напорима. Али, он је изишао из колосека, испао из своје класе, дотакао се онога што треба да припада само привилегисанима. Зато је кажњен. Он је демократ и антиклерикал; станује у старој и сиротној улици, у нечистом стану; масна куварица спрема му загорела јела, салвете су му неопране, лампа се пуши, на белој прашњавој полици леже разбацане неблагочастиве књиге као што су *Казне* Виктора Нга и *Друштвени Уговор* Жан-Жака Русоа. Но писац се не свети само њему, он излива свој хришћански гнев и на његову децу. Један његов син је љубавник неке јавне

женске, и за њену љубав постаје и варалица. Други син, још гимназист, покварен је из темеља, и показује све знаке разврата. Кћи постаје љубазница једнога племића. Само један син бива искупљен милошћу пишчевом, до душе тек пошто се вратио у крило свете матере католичке цркве. И он је био застрањио, и са занесеним младићима и којекаквим професорима (као што су Лавис, Моно, Дикло, Сеај, Анатол Франс!), тровао мозгове простога света у народном универзитету *Толстојев савез* (Толстој! тај „кобни руски писац!“) Али из тога накла, из те сатанске школе зависти, мржње и анархије, извлачи га једна чиста љубав, љубав која откупљује све, чак и плебејско порекло, и слободну мисао, и љубав према рити, и веру у идеал. Блудни син се заљуби у кћер добромисленог Г. Ферана, у „интелектуалну Антигону, неокаљано и нежно створење.“ Г. Фернан му даје своју кћер, са овом беседом која је последња реч социологије Пола Буржеа: стари Монерон је погрешио што је веровао у свемоћ личне вредности; грешка очева отворила је очи сину. „Ви ћете сада моћи да успете онде где вам је отац пропао, а то је да оснујете једну буржоаску породицу. Потребно је више поколења за то дело, које се не импровизује.“

Може се мислити о овим идејама како се хоће, али је неоспорно да се на тај апрпористичан начин даје све доказати, све унизити. Довољно је оне људе који не деле наше мисле представити као чудовишта, а анђелима начинити оне који говоре оно што је нама драго. Зашто се породица Монерон није могла представити као радна, скромна, честита, морално и интелектуално здрава, а Фернани онако као што су ти људи скоро увек представљени у модерној драми и роману? Један кроничар часописа Еигорéен, то је покушао учинити и извео је са много духа.

Félicien Champsaur: „L'arriviste“ (Albin Michel éditeur, p. 623. Paris 1902.) Овај социјално-љубавни роман инспирисан је познатим парадоксом о мандарину из „Емпла“ Жан-Жака Русоа којим се и Балзак забавио у свом „Чича Горију,“ који овако гласи: „Ако је довољно, да би човек постао богатим наследником некога кога никад није видео, о ком ништа није чуо, и који би се налазио негде чак у дну Кине, ако је довољно притиснути једно дугме да се проузрокује његова смрт, ко од нас не би при-

тиснуо то дугме?“ — другим речима: ко од нас не би готов био да постане убицем, ако би, незнан и некажњен, могао на миру да се користи богаством убијеног? Клод Барсак, главна личност у овом роману, адвокат пун талента, али без клијената и без прихода, дуго је размишљао о „мандарину“ и најзад дошао до закључка, да то питање, с поља теорије, треба привести у дело. Користећи се једном фразом, која се приписује Наполеону, о великом и малом моралу, он прокламује да имају право да убију мандарина сви они који, осећајући у себи снагу своје памети и своје воље, не могу да остваре планове и да успеју у животу једино због тога што су принуђени да троше своју енергију у свакодневној борби за хлеб. Само неколицина из оне страховите гужве бораца свију доба старости: деце, жена, људи, старца, који без прекида и без милости бију бој за новац, за успех, за храну, за луксуз, за љубав, за разврат, за најбесмисленије и најчудноватије амбиције — само неколицина привилегисаних у тој крвавој битци, преко лешина побеђених, могу да се приближе „недостижном богу са златном њушком“ који значи: Богатство и Славу. С тога не треба оклевати: ако је дугме при руци, — ваља га притиснути. Клод Барсак нашао је свога „мандарина“ у лицу љубазнице једнога пријатеља из детињства, Жака де Миранд. Она има један милијун. Барсак је убије и украде милијун, али целу ствар тако удесно да сумња падне на његовог једног пријатеља из детињства, који буде окривљен за то убиство и ако је потпуно невин. Тако му се даје прилика да пред судом у једној сјајној одбрани спасе свога пријатеља губилишта. Он постаје славан и богат, и у брзим скоковима пење се на највише положаје у држави; њега очекује председништво републике. У страховитој гужви бораца, побеђени боје га се, обожавају га и клањају му се — са завишћу што сваком није дата прилика да убије „мандарина.“

Ова трагична историја испреплетана је епизодама најсенсуалније и најчулније љубави. Фелисијен Шансор је песник женскога тела, похотне и наслађе љубави, која у свом страсном беснилу не зна за границе и скоро се меша са смрћу. У описима, еротичним и бруталним, ни један детаљ није пропуштен, казано је све, у фигури и без фигуре, речима у којима гори чежња, најлуђа и најнижа чежња човека кога ништа више не дели од животиње. С те стране ова књига, и у француској савременој ли-

тератури, која је готово сва посвећена љубави и љубавницима, садржи у себи нове и оригиналне смелости у описима.

Интересантно је забележити да је роман Фелисијена Шансора публикован у тренутку кад је у Паризу откривена проневера од 100 милијуна Госпође Хумбертове. Према овој колосалној крађи, милијун Клода Барсака изгледа бедан. Реалност је и овога пута надмашила уобразиљу романсијера.

ИСПРАВКА.

У претпрошлој и прошлој свесци „Срп. Књиж. Гласника", у чланку Децим Јуније Јувенал, треба исправити ове главније, штампарске и преписачеве, грешке:

стр.	923	ред	20	озго	место	*Фуксо*	треба	*Фуско*
„	924	„	12	„	„	*гледати*	„	*глодати*
„	925	„	6	оздо	„	*зове*	„	*зови*
„	927	„	3	озго	„	*ни*	„	*и*
„	930	„	1	оздо	„	*насрну*	„	*насрну чак и*
„	990	„	4	„	„	*милионе душа*	„	*милионом душе*
„	992	„	6	озго	„	*нити*	„	*или*
„	„	„	24	„	„	*научили*	„	*научили на изуст*
„	„	„	24	„	„	*скоро свс*	„	*скроз своје*
„	993	„	12	оздо	„	*и то да једу*		*што скупља јела,*
		„	„		„	*и који живе*		*и који живећи*
„	„	„	11	оздо	место	*употребљавајући*	треба	*упрошћују*
„	994	„	9	озго	„	*ирво*	„	*право*
„	995	„	15	„	„	*другу коју*	„	*друкчију*
„	996	„	1	„	„	*маније.*	„	*манире. Напослетку једну реч о сиољној страни његове поезије.*

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига VI, број 8. — 15 август. 1902.

ЖЕНИДБА ПЕРЕ КАРАНТАНА.

Приповиједка.

Стевану Сремцу, срп. приповједачу.

I. *Крсно име Пере Карантана.*

— Живио поштени домаћин, а наш главни и прелијепи пријатељ Перо Карантан!

— Живио-о!

Чаше зазвечаше. Једна цикну раздробивши се о зид и комади стакла разасуше се по тлима. Неколико усклика измакоше се још.

Перо Карантан, висок, сухоњав човјек, са руменим лицем и просједом косом, са ћелавим обрвама и дугим трепавицама, што вјечито трепећу, стао са чашом крај стола, укочио се и издигао главу на више, као да се слика. На једној трепавици блиста му се суза, као кап росе на врх житнога класа. Он нетренимице гледаше у своје драге и најмилије пријатеље, који тек што искапише чаше у његово здравље, и као да смишљаше нешто.

— Браћо, — поче најпошље мало вишим, необичнијим гласом, каквим се обично здравице држе. — Ви сте, мене, овај, које ја данас, славим моје крсно име и које сте ви, моји пријатељи, мени дошли и које вама фала на љубави... Мени је драго живити и свакоме је драго живити, на прилику: мачка је једна живина, па је и њој драго живити... Ја, што се каже, волио би живит'

хиљаду година, на макар и у тикви, и вама фала, које ви мени наздрависте за мој дуг живот... Ама, браћо моја, шта ће мени живот? Шта ће, на прилику, кад ми не би било вас, које ја с вама лијепо живим и ви ме веселите и забављате, што вам никада, ни у гробу, нећу заборавит'... Еле — живили ви!

— Живили!

Опет једно *Многаја* отегну се. Перо Карантин пусти другу сузу и она му се заустави управо на брковима. Јевтан Мргудић хтједе опет бацити чашу, али му се некако изврну рука, те мјесто у зид, погоди у главу Јове Перотића. Начини му чворугу на глави и проли вино по новој кошуљи...

Јово Перотић почеша се по глави и дубоко уздахну, погледавши низа се.

— Није ми жао главе... ама кошуља... — рече ситним гласом, као дијете, које се спрема да заплаче.

Перо Карантан збуни се. Криво му, што се овако голема несрећа догодила баш његовој кући!... И он ушепртљи и поче чистити Јову некаквом пзлизаном четкицом. И размаза вино по свој кошуљи.

— Ништа, ништа је то, — рече најпошље, бацивши четкицу за врата. — Не брини ти!... Ја ћу теби дат' своју кошуљу, па преобући.

И окрену се према вратима.

— Данило! — викну из свега грла.

На вратима се помоли једна рашчерупана глава, са страшним очима. Тек мало трезнији човјек могао би распознати, да то није глава какве огромне совуљаге, него човјечија прилика и да та човјечија прилика није нико други, него знаменити слуга Пере Карантана — Дамјан, од милоште прозват Данило. Глава провири унутра и блесасто испусти једно дугачко:

— А?...

— Данило, синко, — поче Перо благим, очинским гласом. — Хајде донеси једну чисту моју кошуљу...

Данило га забленуто погледа. Погледа и у Јову и

чворугу му, која се зацрвенила као презрела трешње, на развуче лице, засмија се и одмахну руком.

— Немамо ми чисте кошуље! — рече.

Перо као да се тек сада сјети тога. Намргоди се. Махну руком Данилу да иде, па се почеша иза увета.

— Јă нема, — једва пропусти кроз зубе. — Тако је то, браћо, кад се нема женске главе у кући.

Јефтан махну руком и замоли га, да не говори даље, да не би уздисајима својим покварио весеље и расположење читава друштва. Затим се завали на столици, десну ногу метну на сто, међу чаше, и запјева:

Фалио се жути лимун крај мора,
Има л' иђе иког левшег од мене?

Одмах му се придружише и Јово и Перо и Обрен Пушибрк:

То зачула Сенабија јабука...

И настаде једна чудна граја! Пјевао је сваки, како зна и како може. Сваки на свој начин, па неко тање, неко дебље... А то је дало прилике многоме свијету, да се окупи под прозором као пред панорамом, и слуги Данилу, да стане на врата и да се искези према свима.

— Живио-о! — опет загрмише сви.

— Живио-о! — прихвати и Данило, подигнувши обје руке у вис, у знак одушевљења, и машући њима.

— Ej Перо, Перо! — уздахну Обрен Пушибрк. — Да ми је сад, иза вина, да донесеш мало слатке ните, љепота би било!...

Перо пљесну рукама и искриви се према њему.

— На што, брате, одма не питаш? — рече. — Што се бајаги стидиш?... Што гођ ти срце зажели, ти само пиши к'о у својој кући...

И опет се окрену вратима.

— Данило!

—А? — отегну овај, опруживши врат напријед, да боље чују.

— Слатке ните донеси!

Данило прокомеша раменима и зијевну.

— Немамо ми пите, — одговори. — Ко ће скухат'?

Перо застаде, посрамљен. Погледа у Данила, па у земљу, па опет у Данила. Удари се по челу и обје руке пружи према Обрену:

— Нема, нема брате!... — Тако је то, кад се у кући нема женске главе...

— Па и не треба! — дочека Обрен. — Ја сам то каз'о само 'нако... Знаш, драго ми уз љуто вино мало слатке пите. Табијат ми таки!...

Перо Карантан као да се умири мало. Једино, да срцу пусти на вољу, помијеша мало прсте у Данилову косу. Затресе му мало главом и заповиједи, да изађе из собе... Данило исплази језик и дрекну, као јаре када га ухвате. Објеси горњу усну, те му кукасти нос готово до браде доприје... Изађе...

— Точите, браћо, точите!... Подвикну Перо, окренувши се опет друговима. — Вина, Богу фала, има... Има браћо! За вино не треба женска глава... Точите!

Но они га нису ни слушали. Обрен је точио и безњега, јер није могао гледати у празне чаше, и прелијевао их. Отуда се вино разлило по потрпежњаку, — једиоме чаршаву што га је Перо имао, — и ишарало га свега, те изгледа као каква мана. Пролијевало се чак и по тлима, ту се мијешало са пепелом од цигара и давнашњом прашином. Тако је соба управо наличила на механу, гдје се газда једном у недјељи дана, једва накани да је очисти...

— Баш си ти, брате, један пексијан, — рече Јово гледајући у под. — У кући немаш готово ништа и да трном повучем по њој, не би имало шта запети... Оне слике са голишавим Швабицама (а ти плахо бегенишеш и купујеш таке слике!) и она два сандука у крају и дрвени кревет, — сто то ти је читав намјештај... Па како то држиш, како ли назиш?... Видиш ли, колике су ти паучине по зидовима и колика је прашина по тлима?

Перо преврну очима. Погледа у небо и испусти један мученички уздах:

— Тако је то, брате, кад се нема женске главе у кући. . .

Јефтана ово изведе из стрпљења. Он скочи, намргоди се и затресе косом, страшан као лав афрички... Затим удари шаком по столу и опсова нешто. Удари и други пут и три чаше превриуше се на столу, а празна боца откотрља се и разби у комаде.

— А што кукаш? — дрекну. — Ево, како сам се ја оженио, на ме није гром убио, него ми све у реду... Што се и ти не жениш? Како се не стидиш својих сиједих коса?... Чојек у годинама, па неженьен!... Срамота!... И што је Бог ствар'о жене на свијет, кад се људи не би женили? Што, питам те?

Обрен испи чашу и цмокну устима, као да љуби кога.

— Тако је! — потврди.

— Ја, — настави Јефтан поносито. — Жена нам треба!... Није друкчије, него баш треба!... И ја би волио бит' без жене, да не треба... И њу је Бог створио, па ако ни за шта друго, нека, барем, чисти и чува кућу и нек' рађа ђецу... Оклен би ми били, да нам се нису женили стари?... Оклен, питам те?... Окле би и ти био?... Није Бог наредио да растемо по крушкама и по јабукама к'о воће, него да нас жене рађају...

— Тако је!...

Јефтан, охрабрен, погладн се по брковима и узвиси глас:

— Него ако си ти чојек, нађи какву женетину, па ето... Немој пробират', ни разбират', ни размишљат' се: ко је и каква је? Нек само није мушко, нека је жена, па је добро... И лијепо се вјенчај и буди чојек и нек' ти буде све у реду.

— Тако је!...

— И, ако хоћеш, нек и ова чаша пђе у твоје здравље!

— Живио-о!

Перо, поражен овом здравицом, трепташе трепавицама више него обично. Збуњено се окреташе око

себе, као да тражи нешто. Затим гледаше час у једнога, час у другога, час у трећега јарана.

— Велите ли, браћо, сви, да је паметно да се ја женим? — запита и опет се укочи, као да се слика.

— Велимо-о!

Он узе чашу и наточи је.

— Онда... онда... — поче оним вишим гласом. — које ви мени тако лијепо кажете и које ја мислим, да је пријатељски... онда... ја велим: нека буде тако!... Мени и треба жена и не треба ми жена. Ама кад ви велите да треба, онда ће бёзбели требат'... И које сам ја паметан чојек и нећу пуно говорит', кажем вам: од сјутра тражим жену!...

— Живи-о!...

Сви устадоше иза стола. Загрлише се и почеше љубити. Мирбоже се, као на Божић. А свакоме се нешто растужило, свакоме омёчало срце, па ее расплакали. Плаче Перо, плаче Јефтан, плачу и Обрен и Јово. Сви плачу!... А Данило опет промолио главу кроз врата, па као да размишља: или би заплакао, или се засмијао?...

— И одма сад да се жениш. Сад! — дрекну Јефтан, прибравши се мало. — Одма да тражиш ђевојку!

И зграби Перу за руку и повуче га вратима.

— Јок! Јок! — повика Обрен, умијешавши се међу њих. — Ми, други пријатељи тако не дамо!... Ми хоћемо поштено!... Саставићемо опет сједницу, па да гласамо.

Перо зину. Отрже се од Јефтана и обје руке сави око Обренова врата. Поче га стезати на прси и љубити.

— Тако, брате, тако! — потврди. — Сједницу па да гласамо!... Ако треба још кога да зовнемо, на нек је више гласова.

— Не треба, — осијече Обрен, — Само ми!.. Ми смо, што се рекне, *главни одбор* и ми ћемо ријешити...

— И скупићемо се у прву нећељу! — додаде Јово.

— У нећељу!

И опет се загрлише и почеше љубити. И Данило тек сада се увјери, да ствар није жалосна и поче се смијати...

II. *Ријеч двије о прошлости Пере Карантана. Његово рођење, дјетињство и први дани момаштва.*

Перо Карантан, с којим сам рад да вас поближе упознам, родио се љета господња не знам кога, али свакако прије четрдесет година. Оцу му је било име Љиим, или како се, на корицама читуље, потписивао *Јоаким*, а мати му се звала Ана. Дакле имена њихова била су управо као и имена родитеља богородичиних. Због тога се Перо, доцније у животу, поносио и хвалисао, говорећи, да ће своме сину, ако му се икада роди, надјенути име Исус. Причају, да није заплакао кад се родио, као што, обично, заплаче свако дијете. То му управо није ни падало на памет, пошто је на свијет изишао гладан, те одмах почео млацкати губицама, као да сиса... Кашње се показао као врло живахан и отресит... Чим је почео владати собом, почео је чупати и бити матер; а првим ријечима, што их је проговорио, описовао је, по српском начину васпитавања, ружно оца... Због тих чудних знакова рекоше, да ће дијете бити „мимо остале.“ Рекоше, да ће свакако бити знаменито у роду своме.

Када је одрастао и могао да се помјеша са осталом дерладијом на улици, постао је, за кратко вријеме, врло славан. Прославио се витешким својим подвизима. Волио је да се черупа макар с киме. Ријетко које комшијско дијете да није било украшено чворугом на глави и силним греботинама по лицу. Украшавао их је увијек он, не љутећи се, наравно, ако и њега украсе. Разлика је само у томе, што је он имао неколико чворуга и што му је лице било ишарано као ускршње јаје. Ипак му је нос највише страдао и вјечито је сличио расцвјетавајућем пупољку...

Осим са дјецом, он је волио да се туче и бори и са живином. Патили су од њега подједнако и туђи пси и мачке и пилићи, кокоши, голубови... За кратко вријеме, рачуна се, да је убио осморо пилади, трима псима избио око, а двјема мачкама пребио ногу. Разбио је и неких

двадесет прозора. Најпошље је покушао, да крави кујунџије Митра откине реп и да њиме бије другове. Срећа је била, што крава није била најбоље расположена, нити је, као женска глава, хтјела да остане без свога накита, те се малко, као нехотице, ритнула ногом и одгурнула га. Њему није било ништа. Три пута се преметнуо преко главе, изгубио један зуб и — то је све. Кашње је опет могао наставити игру. Могао је и сјутра дан, на Велики Четвртак, испети се на комшијски дуд и ту ударати у даску, попут црквених клепетала, те су комшијске жене, мислећи да су то права клепетала, отишле у цркву на читав сахат раније, него ли је била отворена.

— Аћиме, жалосна ти мајка, — говорила је његова мати своме мужу, — ово наше дијете биће некакав пустахија. Ако он не сврши на вјешалима, неће свршит' нико. . .

— А јеси ли ти пророк Јеремије, па да знаш? — пита Аћим и као љути се по мало, премда он нити је могао нити смио озбиљно да се љути.

— Ја нијесам пророк Јеремије, — брани се Ана и почне говорити мало оштрије, као и обично, кад хоће Аћима о нечему да увјери. — Ама ја видим. По јутру познајем дан. И, право да ти речем, ја га више не могу гледати по сокаку и мучити се с њиме, него треба коме другоме да га натоваримо на врат, па нека се мучи...

— Нећеш га, зар, дат' на занат? — упита Аћим мекше.

— Јок. Послаћемо га у школу... Нек' иде тамо, на макар ништа не научио... Само нека комшилуку није на сметњи...

Након дужега вијећања, у коме је Аћим живо протествовао против шибања у школи, било је ријешено, да се Перо пошаље...

— Ако што научи, биће добро и биће добар човјек, — заврши Ана, — а ако не научи, нама ће бит' боље, што га нећемо зауздавати сами, кад има учитељ...

У овоме питању Перо се није слагао с њима. Није

му било најпријатније, што ће добити над собом власт, онтрију, него што су отац и мати. Пак се тјешио тиме, што је знао да има још дјеце, па не ће зар ни њему горе бити, него ли је њима.

— Бије ли учитељ пуно? — питао је другове, који су се враћали из школе.

— Како кад, — одговорише му.

— Е, добро је, кад не бије вазда!

Касније се уверио о томе. Учитељ је био мален, сићушан младић, хром у десну ногу, због чега су га ђаци, међусобом, прозвали Топал-пашом и спјевали га у пјесму, која је почињала са ријечима: *Топал паша мука паша.* Било је часова, кад је долазило у разред весео и расположен. Тада се шалио са дјецом, чупкао их за косе, показивао им разне слике и читао им пјесме о Милошу и Марку... Други пут дошао би мргодан, пљувао у јаглук и шетао се између клупа, не окрећући се ни на једну страну и не говорећи ништа. Тада није смио проговорити нико, па му срце макар најјуначније било...

Три или четири шибања умирише Перу. Волио је, додуше, да проведе још какву шалу, на примјер: да млатне букваром по глави онога ђака пред собом, да кога, испод клупе, боцне ногом, или да пусти коме у њедра шаку коњских муха... Но то је бивало све то рјеђе... Доста је било да учитељ покаже на прут и он се одмах стишавао и, положивши руке на клупу, уозбиљио се као светац.

Кроз годину дана, постао је миран ђак. Да је био добар, то се баш не може рећи, јер у буквару никако није могао прелистати четврту страницу. До те странице и могао је читати и сва слова ишла су му некако у главу. Али даље — ни мађи. Ту се управо десила слова Ц, Ф и Ž и то га бунило. Изговорити би их и могао и то баш не би било тако тешко, нити би страховао због тога... Али ко ће их написати?... Ко ће знати да их, како треба, искриви и удеси? И учитељ му је тукао главом о таблу, да боље запамти и другови му показивали и те-

глиди га за уши и — није знао. Мећао је буквар под главу, кад је хтио спавати, пропуштао је живу ласту кроз рукав и — свеједно. Чим би почео писати, та су слова добијала некакав чудан облик и ни он, ни учитељ, ни сви ђаци не би их, кашње, могли прочитати.

Једва друге године навикао се некако на њих. Написао их читкије и, са великом грајом и побједничким лицем, показао свима. Наравно, да је одмах добио од оца нове хаљине, што се показао тако „даровит и наметан.

— Красно дијете! — хвалио се Аћим. — Знао сам ја, да ће бит' мимо остале!...

Четири разреда свршио је са довољним успјехом, управо за осам година.

— Добро притврдио науку, — како Аћим рече, узевши га себи у радњу. — То му нико, сад, из главе пшћерат' не може!

Перо чисто одахну, када му објавише, да више не ће бити ђак. Школа му је била изашла на врх главе и и он је мрзио и њу и учитеља и све ђаке. С тога му се и допаде очева радња и, ступивши у њу, озбиљно њуну у длане.

— Ти не знаш шта радиш... Ја ћу ти казат' како се ради, — биле су му прве ријечи, што их је рекао оцу. Весели отац задовољно се насмија. Поче обигравати око њега и тапшати га по рамену.

— Дёла, синко, дёла ти прифати!... Фала Богу, кад сам добио ту одмјену.

Перо се, из почетка, силно захука... Прве године истера двојицу конкурената из Касабе и натјера их, да на другој страни траже хљеба. Друге године истјера и оца и сам остаде у радњи... Текао је новац непрестано, згрћао га... Чак изашао и на глас и почели га хвалити. Старији људи лијепо га поздрављали. А истјерани отац задовољно је трљао руке и трчао од пријатеља до пријатеља.

— Знао сам ја да је он крпан!... Биће свакако мимо остале, — говорио је.

Негдје у то доба упознао се Перо са Јефтаном Мргудићем, првим својим јараном. Јефтан тада није имао ни оца ни матере. Имао је само лијепо наслеђство. Због наслеђства се, управо и прочуо. Био је једногласно признат од свијех касаблија, као особити мајстор у томе, да га свакодневно умањава... Он није имао радње... Није налазио за вриједно, да се мучи са муштеријама и „да им се криво куне“... Лакше му је било сједити на туђим дућанима, пребирати дневне новости и ићи у механе. Нарочито ја волео ово последње, тим више, што није морао сам ићи. Обично је водио са собом још кога, понајчешће каква новајлију, који није вичан механскоме ваздуху... Тамо је с њиме пио, „да га научи друштвеноме образовању“ и намигивао свирачицама.

Због тога је приступио и Пери. Упознао се с њиме, нашалио се и почео му седити у магази. Сједио му је управо три пута преко дана.

Четврти пут дошао је у вече.

— Хајде затварај, па да се мало прошетамо, — рече.

— А ђе ћу? — запита Перо, погледавши га зачуђено.

— Ђе ћеш?... Хајде са мном! — љутну се Јефтан и направи мргодно лице. Не бој се да ћеш ти што потрошит!... Имам ја пара, да платим и за те и за се... А теби треба да се шеташ, да се дружиш... Ако останеш вазда у дућану, убиће те мемла из камена, па ћеш зафатит сушицу, па ти неће помоћи сви љекари...

Перо прошета мало по магази. Предлог Јефтанов чињио му се умјестан и смишљен, и, што је главно, врло пријатељски и искрен.

— А хоћемо ли дуго остаћи? — запита готово шапатом. — Ја не могу, ја ћу само мало...

Јефтан устаде и, држећи руке у џеповима, презривога погледа.

— Ако хоћеш, хајдемо? — окоси се.

— Али ја велим: ја нећу него само мало, само мало... — опет ће Перо, некако бојажљиво.

— Па добро!... Макар и мало!...

Перо затвори магазу. Крену̀ше обојица. Пођо̀ше уз широку чаршију, покрај читава низа затворених и незатворених дућана, минуше два три сокака, између малих кућица, испред којих су, на омањим клупицама сједели старији људи и жене и — упутише се механи... Око механских врата била је гра̀ја. Ту се гурали три четири беспослена хамала и инадили се са дјечурлијом, што су дошла да слушају музику... Унутра опет све пуно... За свима столовима начичкано солдата и других беспосленьака. Сви пију и задовољно гледају у четири лијепе свирачице, Швабице, што, у крају свирају разне њемачке маршеве.

Јефтан уведе Перу у један кут, у коме их, са улице нијесу могли видјети.

— Овђе ћемо ми, — рече. — Овђе је згодније!

И, ударивши руком по столу, нареди механџији да донесе вина.

— Болан, па није ружан твој живот, — рече Перо, гледајући око себе.

— Па и није, одговори Јефтан. — Ев' овако проводим се боље, нег' све друге газде... Живим к'о гроф!... Док има нара, живићу к'о што треба; кад нестане, може се и гладоват'....

Свирачице престадоше. Једна лепушкаста плавојка, са врло леним, мало на више уздигнутим носићем и смјехуљицама на образима, диже се, да купи бакшише. Пође од стола до стола, осмјејкивајући се на свакога и увијајући се између солдачких редова, који су је задиркивали...

Дође и до Перина стола.

— Како је, љепотице? нашали се Јефтан, дохвативши је под грло.

Оне се насмија, обори главу и запријети му прстом.

А Перу нешто заголица. Као нешто живо да се помаче у њему и као гурну га њојзи. И, пруживши јој *тринкгелд*, он задрхта и — пољуби је у образ...

Покупивши бакшише, плавојка се опет врати за њихов сто. Сједе до Пере. Помилова га руком по образу и поче му умотавати брк... А њему драго... Узви главом, као мачак кад га помилујете и примаче јој се још ближе. Обухвати је руком око паса. И пољуби је опет.

— Хајде, Перо, да пђемо... Ти рече, да ћеш остат' само мало, — поче Јефтан и као подиже се.

— Нека, нека, — дочека Перо, силом га посадивши на место. — Овђе је лијепо... Нека још!...

Јефтан се враголасто осмјехну. Куцну празном боцом о сто и нареди још вина.

Свирачице опет засвираше и плавојка се диже, да пође њима. Један солдат опази то. Диже се, срете је и поклони се. Затим је обави руком око паса и почеше, између столова, играти валцер...

Перо се намргоди. Љубомора поче да му растрза *рањено* срце... Сви солдати, сви официри и све војске на свијету омрзнуше му тога часа... Двије чаше узастопце искапи и окрену се Јефтану:

— Каква им је ово игра? — рече. — Овако се вртити знао би и ја...

— То је лако, — одговори Јефтан. — Ништа лакше!... Само узмеш ђевојку, па се окрећеш...

Перо ушуги. Искапи још двије чаше, а засука бркове...

Кад се игра свршила, плавојка опет приступи његовоме столу. Поче га заговарати. Поче мијешати и српске и њемачке ријечи, тако, да ни он ни она нијесу ништа разумјели.

— Јецт... со мном будеш играт', — рече Перо, подражавајући њезиноме говору... — Со мном,.. Так... Вртити се...

— Natürlich, — одговори она..,

Чим музика засвира, устадоше обоје. Перо јој се, као што је од онога солдата видио, дубоко наклони и

обмота је око паса. Затим, не осврћући се ни на што више, поче се вртити по сали, вукући је са собом. Између свију столова пролети, гурајући људе око себе и обарајући боце и чаше. Мину у један крај сале и, не одахнувши ни мало, бржебоље полети другоме... Сва мехама прену у смијех!... И столови као да се засмијаше, јер су се помицали с мјеста; и лампе као да се засмијаше, јер су се некако чудновато тресле... Плавојка поцрвени у лицу... Поче се противити, трзати... Узалудно!... Он стиснуо, обухватио као обручем, па врти ли врти... Најпошље пуче брука!... Некакви солдати подметнуше му ногу и он се простриje по тлима колико је дуг. Швабица му је једнако била у наручју.

— Schwein! — љутито осиједе она и удари га по лицу... А он се само засмија и дочепа чашу:

— Је ли ово красно? запита Јефтана.

— Дивно!

— Остаћемо до зоре!

— Не браним!

И остали су...

Иза тога, Перо је трчао у механу свако вече. Није се ни на Јефтана обзирао, нити га је увијек исчекивао. Он је сам раније затварао магазу и хитао свирачицама. С њима је пио, с њима, и са Јефтаном, остајао до зоре... Макар што му је и мати, од једа, пресвисла, он је остајао. И сав свијет проричао је и њему, као Јефтану, да ће рђаво проћи. Једино је још Аћим ловио пријатеље и хвалио им се:

— Он је опет кршан!... Он ће се оканит' овога... Он ће и опет бити мимо остале!...

Свет. Ковровић.

ЛОРЕТА

или

Црвени Печат.

(2.)

Млада женица клечаше и мољаше се Богу. Мала једна лампа обасјаваше је. Беше у кошуљи; одозго са крова посматрао сам ја њена бела плећа, њене голе ножице, и њене дуге плаве расплетене косе. Помислих да се повучем, али, најзад, рекох у себи: — Којешта! Шта је то све за једног старог војника? И ја остадох да и даље гледам.

Њен муж сеђаше поднимљен на малом путничком сандуку, и посматраше је како се моли Богу. Она подиже главу горе као да је диже небу, и ја спазих како јој се велике плаве очи засузише као Магдаленине. Док се она мољаше Богу, он држаше крајеве њених дугих витица и љубљаше их тихо. Кад доврши молитву, она се прекрсти и осмену се као да је у рај полазила. Видех да се и онпрекрсти, и као да се застиди. Заиста, за човека то је необично.

Она устаде, загрли га, и пружи се црва у постељу, у коју је он беше бацио, не рекав ништа, као што се дете полаже на спавање у колевку. Врућина беше несносна. Она са задовољством осећаше како је нихање брода уљуљкује, и изгледаше као да већ поче и очи склапати. Њене мале беле ножице беху прекрштене и подигнуте у висини главе а цело тело увијено у дугу белу кошуљу. Ах, та то је био анђео!

— Пријатељу, рече му она у полу-сну, зар се теби не спава! Касно је, знаш ли?

Он оста и даље с челом у рукама, и не одговори ништа. То мало узнемири малу, и она наднесе своју лепу главу из мреже, као тиче из гнезда, и погледа га полуотворених уста, не усуђујући се да још што рекне.

Најпосле, он јој рече:

— Драга моја Лорето! у колико смо ближе Америци, у толико сам жалоснији. Не знам зашто, али ми се чини, да ће најсрећнији часови нашега живота бити часови нашега путовања.

— То и мени изгледа, одговори му она; желела бих да тамо никад и не стигнемо.

Он је погледа склопивши руке с уснићењем, које ви не можете себи представити.

— Па инак, анђеле мој, ти увек плачеш кад се Богу молиш, рече он; то ме много ожалошћује, јер знам оне на које ти мислиш, и држим да се кајеш за оно што си учинила.

— Ја да се кајем! рече она, и видело се како су јој те речи тешко пале, ја да жалим што сам с том пошла, пријатељу мој! Зато што сам тако мало твоја била, држиш ли да те мање волим? Зар нисам твоја жена, и зар жена не познаје своје дужности и у седамнаестој години? Зар ми моја мајка и моје сестре нису казале да ми је дужност да те пратим у Гујану? Зар ми нису рекле да тиме не чиним ништа необично? Чудим се само, да те је то што могло узнемирити, пријатељу, та то је све тако природно! Не знам како сад можеш веровати да жалим ма за чим, кад сам крај тебе зато да ти помогнем у животу, или да с тобом умрем, ако ти мораш умрети.

Она говораше све то неким тако слатким гласом да би човек помислио да слуша музику. Био сам сав узбуђен и викнух:

— Ах! да дивне женице!

Младић уздисаше лупајући ногом о под, и љубљаше лепу ручицу и нагу мишицу коју му она пружаше.

— Лорето, моја Лорето, говораше он, не могу себи да опростим кад помислим, да смо за четири дана само одложили свадбу да би ме тад ухапсили самог и да бих пошао ја сâм.

Тад лепа женица пружи из мреже своје две лепе

беле руке, голе до рамена, и стаде га миловати по челу, по коси, по очима, и ухвати га за главу као да је хтеде понети и сакрити у своја недра. Она се осмејкиваше као дете, и стаде му говорити оних небројених женских милошти и лудорија каквих ја до тада још не бејах чуо. Она му затвараше уста својим прстићима како би говорила само она, и, играјући се и бришући му сузе својом дугом косом, она му говораше:

— Зар није много боље да имаш поред себе жену која те воли, реци, пријане мој? Ја сам задовољна што идем у Кајену; видећу тамо дивљаке, кокусова дрва као она у *Павлу и Виргинији*. Посадићемо сваки своје. Видећемо ко ће бити бољи вртар. Начинићемо малу колебицу за нас двоје. Ако хоћеш, радићу цео дан и целу ноћ. Снажна сам; погледај моје мишице; гле, скоро могу да те подигнем! Немој ми се смејати; знам врло добро вести, у осталом; и зар тамо нигде нема вароши која потребује везиље? Ако ко год устедне, даваћу часове из цртања и музике; а ако ко зна тамо читати, ти ћеш писати.

Сећам се, да је сиромах младић био у таквом очајању, да јаукну кад она то изусти.

— Писати, повика он, писати! и склони руке.

— Ах, писати!! Зашто сам научио писати? Писати! та то је посао лудака!... — Веровао сам у слободну штампу! — Где ми је памет била? И зашто? да изнесемо пет или шест осредњих и бедних идеја, које ће читати они којима оне годе, а бацити у ватру они којима оне не годе, и које не служе ничем другом до томе да нас због њих гоне. Оно што сам учинио да се разумети, али се не може разумети оно што си ти урадила, лепи анђеле, ти, која си тек пре четири дана постала моја жена! Реци ми, молим те, како сам ти допустио да будеш толико добра да ме довде пратиш? Знаш ли где си, моја малишанко? и куда идеш? Ускоро ћеш бити сто миља далеко од твоје мајке и твојих сестара... и то све због мене.

Лорета за тренутак сакри главу у постељу од мреже, и ја одозго сиазих како плаче; али он одоздо није јој могао видети лица; и кад она поново извуче из мреже своју лепу главицу, лице јој би насмејано као да хтеде развеселити свога драгана.

— Доиста, ми нисмо сад богати, рече она смејући се јако: погледај мој новчаник, имам само двадесет динара. А ти?

И он се стаде као дете смејати.

— Ја сам, истина, имао још један талир, али сам га дао момку, који је донео твој пртљаг.

— Та све једно, одговори она пуцкајући својим малим белим прстићима као кастањетама; никад човек није веселији него кад ништа нема; а зар ја немам у приправности два дијамантска прстена што ми их је моја мајка дала? они вреде свуда, није л' тако? Кад будеш хтео, продаћемо их. У осталом, држим да добри капетан није казао шта све намерава с нама радити, и да му је садржај писма сигурно познат. У њему се без сумње препоручујемо гувернеру Кајене.

— Може бити, рече он; ко зна?

— Је ли, настави женица, да си ти добар, и да сам сигурна да те је влада прогнала на кратко време, али да те не мрзи?

Она је то казала тако лепо! назвавши ме добрим капетаном, да сам тиме био сасвим потресен и ганут; и чак сам се обрадовао што је, може бити, тачно погодила шта је било у запечаћеном писму. Они почеше да се грле; ударих ногом о под да бих у томе прекинуо.

Викнух им:

— Ej, ви, мали пријатељи. Наређено је да се све лампе на броду погасе. Угасите и вашу, молим вас.

Они је угасише, и ја их чух како се смеју ћаскајући у мраку као ћачићи. Почех се шетати сам по крову пушећи лулу. Све звезде јужног поднебља беху на своме месту, велике као млад месец. Посматрах их удишући свеж и чист ваздух.

Помислих у себи да су ови малишани, заиста, погодили истину, и то ме сасвим развесели. Могао би се човек окладити да је један од пет Директора променуо мишљење, и да ми их је препоручно. Зашто сам у то веровао, то нисам могао себи објаснити, али има државних ствари, које ја нисам никада разумевао; најзад, ја сам у то веровао и, не знајући зашто, био сам задовољан.

Сиђох у своју кабину да видим писмо које је лежало под мојим старим мундиром. Имало је други облик; учини ми се да се смешило, а његови печати изгледали су ружичасти. Нисам сумњао у његову добру садржину, и поздравих га пријатељски.

Покрај свега тог, ја га поново покријем својим мундиром; било ми је неугодно.

Неколико дана није нам падало на памет да га гледамо, и били смо весели; али кад се приближисмо првом степену географске ширине, заћутасмо.

Једног лепог јутра, пробудих се доста зачуђен не осећајући никакво њихање брода. Да вам кажем истину, ја спавам само са једним оком, као што се вели, и пошто не осетих љуљање брода, отворих оба ока. Бејасмо у потпуној тишини, а то беше око 1° северне ширине и 27° северне дужине. Попех се на кров. Море беше глатко као тепсија уља; сва раширена једра падаху приљубљући се уз катарку као спухани балони. Одмах рекох себи, погледајући попреко на ону страну где је писмо: не бој се, имаћу времена да те прочитам! Чекао сам до вечери да сунце заће. Међутим и то је једном морало доћи: отворих окно на сâту и живо извукох запечаћено писмо. — Ах, драги мој! држао сам га четврт сата у руци и нисам га могао читати. Најзад рекох у себи: — та то није баш тако страшно, и сломих три печата палцем, а велики црвени печат строших у прах.

Пошто сам га прочитао, протрех очи мислећи да сам се преварио.

Прочитах га, поново, целог; прочитах га још једном;

отпочех га поново читати почевши од последњег реда пењући се ка првоме. Нисам веровао својим очима. Ноге ми почеше клецати, седох; кожа ми стаде играти на лицу; накваших длanове румом и протрех образе. Изгледао сам бедан сам себи што сам био тако глуп; али то беше ствар једног тренутка. Попех се на кров да уданем мало ваздуха.

Лорета беше тога дана тако лепа, да ја не хтедох прићи њој. Имађаше са свим просту белу хаљину, голе руке до рамена, и велику спуштену косу низ плећа као што је увек носила. Забављаше се спуштајући у море своју другу хаљину на крају конопца, и смејаше се трудећи се да заустави окреке, морске биљке што наличе на грожђе, а плове по јужноме мору.

— Ходи да видиш грожђе, ходи брзо! викну она; њен се драган прильуби уз њу и наже се не гледајући у море, јер беше упро у њу погледе пуне нежности.

Дадох знак томе младићу да дође на стражњи део лађе да с њим говорим. Она се окрену... Не знам какав бејах у лицу, али она испусти уже, ухвати снажно свога мужа за руку, и рече му:

— О! не иди тамо, видиш како је блед.

То је било са свим могућно; имао сам ради чега да побледим. Младић ипак дође на стражњи део лађе; она нас дуго посматраше наслоњена на велику катарку. Шетасмо се уздуж и попреко не говорећи ништа. Ја сам пушио цигару, која ми се чинила горка, и ја је пљунух у море. Он ме праћаше очима; узех га за руке; стадох се гушити; вере ми, части ми, стадох се гушити.

— Ах! рекох му најзад, причајте ми, млади пријатељу, причајте ми вашу историју. Шта сте, до ђавола, урадили тој проклетој петорици адвоката, који заседавају у Паризу као пет парчади од краља? Изгледа да вас љуто мрзе! То је чудно!

Спрома младић слеже раменима и оборив главу рече ми једним благим изразом:

— Боже мој, капетане, ништа страшно, којешта: на-

писао сам три водвиљске строфе о Директорству, ето, то је све што сам учинио.

— Није могуће! рекох ја.

— Са свим! И те строфе нису баш биле особите. 15 Фруктидора био сам ухапшен, 16-тог су ми судили, и осудили на смрт, а потом, по милости, на прогонство.

— Заиста чудно! рекох. Ти су Директори врло осетљиво друштво, јер у писму што га знате налаже ми се да вас стрељам.

Он не одговори ништа, и осмену се држећи се доста мушки за једног младића од деветнаест година. Погледа само у своју жену и убриса своје чело са кога су падале капље зноја. И ја сам их имао исто толико на лицу, и затим, других капљи у мојим очима.

— Изгледа, наставих ја, да ти грађани нису хтели свршити вашу ствар на коњу, мислећи да овде то неће изгледати толико страшно. Али мени то пада врло тешко, јер, и ако сте ви добар младић, ја то не могу избећи. Смртна је пресуда ту исправно написана, а извршна заповест потписана, одостоверена; све је ту.

Он се поклони врло учтиво, поцрвеневши.

— Не тражим ништа, капетане, рече ми он својим обичним благим гласом; жао би ме било кад не бисте испунили важу дужност због мене. Желео бих да проговорим само неколико речи са Лором, и да вас замолим да јој се нађете на помоћи у случају ако би ме надживела, у што не верујем.

— Ох! што се тога тиче, не брините се, младићу, рекох му; ако хоћете, одвешћу је њеној породици кад се будем вратио у Француску, и нећу је напустити догод буде хтела остати код мене. Али, како ја мислим, можете потпуно веровати да мала сиротица неће моћи поднети тај удар.

Он ме ухвати за руке, стегну их, и рече ми:

— Добри капетану, вама ће теже бити да извршите оно што вам остаје да урадите него што је мени сада, то ја врло добро осећам, али шта можете да радите?

Уздам се у вас да ћете јој сачувати оно мало имања што мени припада, да ћете је штитити, да ћете се старати да прими оно што јој буде оставила њена остарела мајка, је л' те, капетане? да ће те јој чувати живот, част, је л' те, капетане? и да ћете исто тако пазити на њено здравље? Чујте, додаде он тишим гласом, имам да вам и то кажем, да је она врло осетљива; често је тако груди боле, да се више пута дневно онесвести; треба је увек добро покрити. Ви ћете јој бити у место оца, мајке и мене, у колико је то могуће, је л' те? Ако узмогне сачувати прстење, које јој је мати дала, то ће ми чинити велико задовољство. Али, ако се укаже потреба да их продате зарад ње, то их онда продајте. Сирота моја Лорета! Погледајте како је лепа!

Како је његов говор почео постајати одвећ дирљив, дође ми неугодно, и ја стадох набирати веће. Био сам му одговорио веселим гласом да се не бих показао слаб, али не могах више издржати: — Најзад, да прекинемо ту ствар једном, рекох му ја, што још буде, међу људима није тешко свршити. Идите и разговорите се с њом, и пожуримо се!

Стегнух му руку пријатељски, и како он не испушташе моју, посматрајући ме чудновато, додадох:

— А, врло добро, имам један савет да вам дам, а то је, да јој ништа о томе не говорите. Уредићемо ствар тако, да она не дозна ништа раније, а ни ви; не брините се, то је моја ствар.

— Врло добро, одговори он, на то нисам ни мислио... То је заиста боље. У осталом, опроштај! опроштај! поколебао би ме.

— Да, да, рекох му, немојте се показати слаб, то ће боље бити. Немојте је пољубити, пријатељу мој, немојте, ако то можете, јер ћете се издати.

Стегох му још једном руку, и пустих га да оде. Ах како ми је било тешко све то!

Изгледало ми је, збиља, да је добро чувао тајну, јер се они шетаху руку под руку пуну четврт часа, и

вратише се на кров да узму уже и хаљину, коју им је један од мојих мрнара дохватио из воде.

Наједаннут се смрче. То беше тренутак што сам га изабрао. Али тај тренутак траје и данас за мене, и ја ћу га вући целог живота као тежак ланац.

Ту стари мајор би принуђен да се заустави. Чувао сам се да ништа не проговорим, да га не одвратим од његових мисли; он продужи причу ударивши се по прсима:

— Тај тренутак, кажем вам, не могу још ни сад да разумем. Осетих како ми се гњев пење у главу, али у исто доба и нешто необјашњиво што ме је гонило да извршим заповест. Позвах официре и рекох једном од њих:

— Брзо, чамац у море... пошто смо сад џелати! Метућете у њега ову жену, и одвешћете је на пучину, а вратићете се кад чујете пушчани пуцањ. — Покорити се једном парчету хартије! јер то не беше ништа друго најпосле! Мора да је било нечега невидљивога што ме је гонило напред. Спазих тога младића... ах, то беше ужасно видети!... Како клече пред Лоретом, и како јој стаде љубити колена и ноге. — Је л' те да и ви налазите да тада бејах врло несрећан?

Викнух као суманут: — раздвојте их, ми смо убице, џелати, раздвојте их!... Сирота Република, она је леш! Директори, Директорство гмижу у њему! Напустиће море! Не бојим се свих тих адвоката; нека им се достави шта им кажем, шта ме се то тиче? Ах, досета сам мало водио рачуна о њима! Желео сам да су ми били под руком да их стрељам сву петорицу, лупежи! Ах, како бих то радо учинио; ценио сам свој живот исто толико колико ову кишу што пада... Зар да ценим такав живот као мој!... Ах, да бедна ли живота!!

Глас мајорев поче се гасити мало по мало, и постаде исто тако неразговетан као и његове речи; кора-

чајући тако, он се стаде уједати за уснице и мрштити, јер беше у неком страховитом и дивљем растројењу. Поче правити неке чудне грчевите покрете, и узе мазгу ударати канијом свога мача као да је хтеде убити. Зачудих се кад његово жуто лице постаде затворено-црвено. Он зањута и раскопча бесно свој мундир излажући ветру и киши своја прса. Продужисмо пут у највећој тишини. Осетих да сам он неће више проговорити, и да га морам запитквати.

— Разумем врло добро, рекох му, као да би он довршио своју причу, да се човек гнуша свога заната после једног таквог свирепог догађаја.

— Ох, заната! та јесте ли ви луди? рече ми он живо, та то није занат! Никад капетан брода не мора да буде џелат, мањ кад дођу владе убица и лопова, који се користе навиком једнога сиромаха да се слепо и увек покорава као несрећна машина, против свога срца.

У тај исти мах, изувче из џепа црвену мараму и бризну у плач као дете. Застадох за тренут као да хтедох токорсе удесити зенгију, и, оставши иза двоколица, пшао сам неко време за њима, осећајући да бих га понизио, ако бих сувише из близа опазио његове обилне сузе.

Добро сам урадио, јер, отприлике, после четврт сата, он дође иза двоколица, и упита ме, да ли случајно немам бријач у мојој торби, пошто му просто одговорих да ми је излишан пошто још немам браде. Он је то тек онако запитао, само да би могао о нечем другом говорити. Приметно сам мењутим, са задовољством, да се вратио својој причи, јер ми одједном рече:

— Ви нисте никада видели морску лађу, је л' те?

— Видео сам је, рекох, само у панорами у Паризу, и не верујем много у поморско знање што сам га одатле извукао.

— Ви, према томе, не знате шта је то лонгерова полуга?

— Не знам, рекох му ја.

— То је нека врста терасе од греда што се пружа ван кључа од лађе, и са које се баца ленгер у море. Кад некога стрељају обично га ту поставе, додаде он тише.

— А! разумем, јер он одатле пада у море.

Стари мајор на то не одговори ништа, и стаде описивати све могуће врсте чамаца на броду и место где они стоје, а затим, без реда, настави своју причу са усиљеном равнодушношћу, која се неминовно добија са дугогодишњом службом, јер треба показати својим потчињеним презирање опасности, презирање живота, презирање смрти, и презирање себе сама; и ако се у свему томе, под том окорелом спољашношћу крије скоро увек једна дубока осетљивост. Окорелост ратника је као гвоздена образина на племенитом лицу, као тавница од камена која скрива краљевског заточеника.

(Свршиће се.)

ПРОЛЕЋЕ.

У просторијама Краковске железничке станице тишина и жагор. Носачи скидају ковчеге и дењке, на лицима присутних огледа се немир и грозничаво нестрпљење. Заповести, опрошгаји, последње опомене изговорене кратко и одсечно, укрштају се непрестано.

Пред прозорчетом на благајни, на коме је обешена таблица с натписом: „За Лавово“, гура се гомилица људи. Наша браћа Мојсијеве вере енергичним покретима и погледима који севају издају своју бојазан да се не задоцне, удружену са жељом да одмах купе карте. Њихов жар стишава полицајац који стоји одмах до благајне.

— Спасите ме, господине! завика млада девојка, коју су притеснили четири жутобрада сина Израњева.

— Шта, зар није слободно куповати карте? проте-

стова један од њих, пружајући руку да би се дохватио прозорчета.

— Разредите се кад говорим! — викну чувар јавне безбедности, и удеси тако вешто да се девојка нађе пред прозорчетом.

Од стране Израиља чу се протест. Један од њих спомену чак и насиље. Представник силе и власти прими протест проничним осмехом сажаљења, који се промени у неку врсту заноса кад преда њ стаде девојка, ослобођена притиска, показујући у руци купљену карту, а иза румених усница беле, равне зубе.

— А сад куда ћу? Пролазила сам још једанпут, али сам некако заборавила.

Чувар права одведе је до чекаонице треће класе, и показа јој стаклена врата.

— Молим да се вратите, рече весело, поздрављајући.

— Кроз недељу дана, до виђења!

Младић под шлемом, с лименим подбрадником месечева облика, засука брке. Девојчета нестаде иза стаклених врата.

На перону велика ужурбаност. Свет трчи од вагона до вагона, виче на кондуктере, гура се, улази и излази, пушта се, љуби, смеје се и плаче. Захваћена вртлогом, девојка јури с једнога краја воза на други, вичући:

— За Слотвину! За Слотвину!

Нико јој не одговара, нико се на њу не осврће.

Гомилица деце Израиљеве, жагорећи, упутила се живо на сами крај воза. Девојче појури за њима.

— За Слотвину! узвикну тужно, уплашена.

— За Слотвину? Овде, овде, показа јој отворена врата празнога вагона Јеврејче издвојено из гомиле.

Девојче метну котарицу на под, па се, помоћу гвоздених прутова, и сама попе. Одахну из дубине груди и засмеја се. Сад неће отићи без ње, неће се задоцнити, стићиће на време... Седе отирући марамицом зној са чела. Радост и срећа огледају јој се на лицу. Не могаше да седе; устаде и стаде се полако шетати по празном вагону.

Вратима прође кочничар с црвеном заставицом у руци и плавом каном на глави. Девојче, да би се осигурало, запита:

— Да ли сам на добро место села?

— На ви стојите.

Засмејаше се.

— Све једно; него, је ли добро?

— Куда?

— У Слотвину.

— Одлично.

— Хвала!

— Идете ли баш у Слотвину?

— Даље, имаће миља и по, у горе.

Кондуктер, касколећи, затвараше вагоне трескајући вратима. Девојче, углашено, одскочи. У тај мах зазвони.

— Готово! понови се трипут. Вагон се трже тако јако да девојче, не могавши се одржати на ногама, седе. Точкови се почеше обртати, воз полако пође. Изађе из станице. На улици, пред браником, чекаше гомила света. Од прекомерне среће, девојче стаде махати руком на гомилу. Младићи јој одговараху.

— Не жалостите се, вратићу се ја кроз недељу дана, живота ми! шапуташе гледајући улице, натоварена кола, и пролазнике.

Воз пђаше све живље, куће промицаху све брже, откривајући црвене куле и зидове тврђаве.

Затутња — она погледа доле. Пенушави, жути таласи реке брзо протицаху.

— Висла! Ала си велика! Видећу те ускоро.

Воз изађе на равницу. С десне стране куће Подгужа, с леве, докле око допире, пукла зелена ледина, а по њој овде онде разбацане, цветале узаношене врбе.

Отворила прозор, промолила се, и по пуне груди удисала свежа ваздуха. Пролећни мирис поче да утиче на њу. Као коњ када се врати у степу, рашири ноздрве... Успомене из блиског детињства и зоре младости јурише су јој у мозак, ни сама није знала зашто.

— Боже! Боже! шапутала је, не умејући на други начин изразити својих осећаја. Гледала је, напрежући очи, докле јој поглед не застаде далеко, на белим кућицама и црним крововима, који су се видели као кроз маглу.

— И код нас је овако исто!

За то време воз поче да успорава, и стаде на Подгужу. Девојче се окрете станици, радознало посматрајући долазак и одлазак путника, шефа станице у црвеној капи, служитеље у плавим блузама, и младога телеграфисту који жудно погледаше све женске. Кад дође и на њу ред, она се насмеја гласно.

Телеграфиста, укочен, настави даље, не осврћући се на то, из бојазни да не осрамоти чина.

Недалеко од девојчета стајаше кочничар са својом нераздвојном црвеном заставицом. Не имајући на кога, она се стаде смејати на четрдесетогодишњега кочничара, хотећи тиме да се обезбеди његовом заштитом и помоћу.

Воз се крете. Иза Боженова и Подленжа пукоше гранитне планине, суморне са свога снега по врховима.

— И у нашим је планинама можда још снег, помисли, али не поверова.

— Бохиња!

У Бохињи је била на вашару. Мајка је ту продала краву; дали су јој за њу што је запискала. Забављала се, играла, била је врло расположена, каваљера је било тушта и тма. Било је то лањске године о св. Станиславу. Баш је с вашара отишла с мајком у Шчепаново на опроштај грехова.[1]

Успомене су јој срце раздирале, нестрпљивост нерве чупала, а опет, као за инат, воз стаде. Стаде се хладити марамицом.

— Вама је врућина, рече кочничар, прилазећи јој.

— Од нестрпљења, одговори љутито. Могли би сте махнути том вашом заставицом, пошли би смо одмах.

[1] У католика постоје црквене славе, о којима се опраштају греси.

Кочничар се насмеја.

— А зар би ме послушали?

— Покушајте.

— А служба? Даду знак, ја махнем да је све у реду, и напред.

— Напред! Напред! повика она, промаљујући се.

— Мир! осече кондуктер. Сукње не управљају.

— Онда капути нека не прекапају, него иду.

Она се засмеја.

— Ви хитате, додаде кочничар.

— Него! седела сам у Кракову целу целцату годину. Данас је вашар у Бжеску, мама и цело село на вашару, а овде стој, стој...

— Готово! викну кондуктер.

Кочничар махну заставицом и скочи на степенице вагона, воз се крете.

Девојче, стојећи на прозору, гледаше весело. Ово је онај широки, засејани јабланима, друм којим је она водила краву. Мама је терала. Онаки пети клобуци дима и црвенога димњака на парном млину. Онда их је видела с друма, сад с прозора од вагона. Ништа се није променило.

Воз улете у сред борове шумице, секући је по средини. По земљи, црвеној од борових иглица, кривудају угажене стазице. Овуда се враћала из Бохње, идући на опроштај грехова у Шчепаново; мама за њом, а поред ње кита веселих момака. Носили су кабанице, опточене црвеним гајтаном, огрнуте, овче шубаре или шешире накривљене на једну страну, беле кошуље закопчане црвеним петљама... Што су онда проћеретали! На што су се насмејали, Господе Боже!...

Воз изађе из шумице. На искрченој пољаници два сељака сеју овас, трећи влачи. Она промоли главу и поздрави колико је глас доноси:

— Срећан рад!

Сејачи чуше, стадоше и, скинувши капе, захвалише.

Обрадовано девојче, пуно веселости, махаше марамом; сејачи одговараху капама.

— Сигурно мисле да је нека кума, прија.., преко мере су радознали.

Међутим воз пређе пољану и опет утону у шуму. До мало, локомотива стаде страховито да пишти. Девојче, грозничаво откривајући котарчицу, поче прегледати ствари: пенељаву мараму са зеленим цветићима, нову сукњу, реклу, две кошуље, чарапе, рубац и колаче — поклони мами и сеоској деци.

Кад се увери да је све на своме месту, поправи мараму на глави и узе котарчицу, чекајући нестрпљиво. Локомотива још једном звизну, воз уђе у станицу пролазећи поред низа вагона и жутих кућица.

Девојче се до пола промоли кроз прозор.

Кочничар стојаше на степеницама.

— Сигурно драган чека, јер видим да ћете из коже искочити.

— Двојица! рече. Отварајте!

— А наредба? Биће све у своје време, досадиће и драган.

— Вама су само наредбе и глупости у глави.

Зграда са швајцарском верандом, пуна света, помоли се иза дрвећа.

— Слотвина! Два минута! Ко је за Слотвину?

— Ја, ја! викаше она, не могући да дахне од страха и нестрпљења. Поче из све снаге да лупа о оплату од прозора.

— Одмах, одмах! Неће побећи.

— Баш зато што ће утећи.

— Ни вашар неће побећи. А ако их је двојица, имаће таман довољно времена да се потуку и помире.

Отвори, девојче искочи и, само да је кочничар не задржа, пала би. Потрча живо, претичући Јевреје и мештане.

Онај што узима карте био јој ја познаник.

— Добар дан!

— Враћате нам се, госпођице Маро?

— Не на дуго. Како вашар, велики?

— А Бог ће га знати! Везан сам као пас на ланцу.

Девојче га не саслуша, претрча дворану, застаде на вратима и разгледа у наоколо, као срна пред одајни скок.

Широким друмом пђаху натоварени људи из Шћурове и Гисја. Она потрча за њима.

Мора бити да је вашар велики, кад и Русјани иду. Засрбеше је табани, желела је да стигне што пре, за часак, за тренут.

Сунце, борећи се с белим облачићима полако их уклањаше и, изашавши на чисто затворено-плаво небо, поче дивно да сија. Трава постаде зеленија, чини ти се да се пупољци, на дрвећу крај пута, пред очима развијају. Људска су лица румена од радости, украшена осмехом.

Пролеће је очарало цео свет.

— Маро, ти си!

Девојче стаде.

— Јаша! узвикну радосно.

Он заустави коња.

— Та ово није више Мара, него госпођица Марица.

— Нисам ја госпођица, зови ме као пре. Нећу ни ја тебе звати господином, и ако ти је блуза на леђима и шешир на глави.

— Истина је, рече момак и насмеја се.

— Је ли велики вашар?

— Мани се! Овакога не памтим.

Девојче нестрпљиво пође напред.

— Маро, седи у кола, одвешћу те до првих кућа.

Она скочи на кола.

— Терај! Мајку нисам видела читаву годину. Је ли на вашару?

— Што да није? Цео свет је на вашару.

— Из коже бих искочила.

Момче се засмеја.

— Није чудо. Краково је велико, сигурно му не знам ни краја ни конца.

— Велико, одобри; поља не можеш видети.

— Па како тамо може свет да живи?

— Мора, на крај! Како у Окоћину? Живи, здрави?

— А шта ће им бити. Војтек Бодура и Каска Касишинка огласили се.

— Ја сам то прва прорекла.

— Што да ниси!

— А Јузек!

— Јузек ваљда чека Мару.

— Де, де!

Момче заустави кола.

— Сад се скини, јер кад би ме стараш онажно, изгрдио би ме на пасје обојке.

— Бог ти платио! Видећемо се ваљда. Дођи код Јајбе на ниво. А стоји ли стока где и пре?

— Јä куд би се дела!

Ње неста у гомили; момче, вичући: „С пута!“ настави кораком.

Није могуће да мама није преко зиме сачувала два три назимета. Мора с њима бити овде.

Прогура се кроз гомилу до места на коме је стајала стока; Није се преварила: на брежуљку спази мајку где држи на узици два назимета, опружена на песку, од жеге.

— Мамице!

— Маро! Од куда ти, дете, овде! Како, зашто?

— Од куда? Из Кракова. Како? Железницом. Зашто? Да вас обиђем, да се одморим и науживам.

— Да те загрлим!... Порасла си, проленшала се, угојила. Хвала Богу! Добро си учинила што си дошла. А служба?

— Господа су отишла у Варшаву, а ја овамо.

— Да те загрлим!... Врло ми је мило.

— А тек мени! Мислим: данас је вашар у Бжеску, мајка је тамо са назимадима — на потрчи.

Стадоше се љубити.

— Како тамо код вас?

— Добро, хвала Богу. Нема ништа ново.

— Она?

— На дереглама још од кад се лед отопио. Земље мало, па се треба бринути колико је могуће.

— А у селу?

— Свашта, као међу светом. Ала ће се радовати кад те виде!

Она се насмеја од радости.

— Колико дају за назимад?

— Још ништа. Нико ни да погледне.

— Дајдерде узицу, можда ћу ја бити срећније руке.

— Е па ево, узми.

Даде јој узицу и узе котарицу.

Девојче трже узицу, назимад запишта, и то је обрадова и развесели.

— Људи! стаде викати; ходите купите моју назимад!

— Не вичи, шану јој мајка; помислиће да једва чекаш да их се отарасиш.

— На дабоме да једва чекам, одговори и стаде по краковском обичају викати: — Људи, ходите само да видите што је назимад, дебела као наливена.

На вику не дођоше купци, него познаници, да поздраве девојче.

— Маро! Маро!...

Што то беше радост! Девојче се топило од милине. Старије жене љубљаше у руку, али су зато опет млађе девојчице — „балавице“ — љубиле њу.

— Боме ти Мара већ постала варошка. Гле како је бела, као млеко. На како јој је лице, па чарапе! Хо, хо!

Мајка не зна шта ће од радости.

Скупи се око њих прилична галама. Трговци помислише да се погађају за назимад.

— Колико за њих? — Запита неки високи варошанин.

— Дванаест форинти шајна — одговори девојче.

Мајка је муну лактом у слабину, на знак да је прескупила.

— Осам.

— Одморте се малко — одговори. Газда даје десет показа на мајчиног кума.

— Дабоме — потврди кум.

— И ја ћу дати десет, и два шестака.[1]

— Ни за десет и по не дам.

— Него пошто?

— Једанаест, последња цена.

— Десет и шест шестака, немам кад да се ценькам. Реците госпођице, да или не.

— Узмите најпосле; и то само вама.

— А што само мени? — запита враголасто.

— Што сте млади и леии.

Гомила у смех. Трговац, коме би мило, одговори:

— Да није вас, госпођице, не бих назимад ни погледао.

— Уме девојка да продаје — говораху људи. Жена не би добила ни осам.

Она с поносом даде мајци новац.

У хучном разговору и смеху, гомилица уђе у пивницу.

— Госпођица се вратила из велике вароши, па би сад требало да дâ добродошлицу сељацима — рече један „мудрац“, враголасто намигујући.

— Хеј, гарњец[2] пива и чаше, овамо! — одговори на приговор.

Донесено пиво и шест чаша учинише дубок утисак. Мара није жалила, частила је сваког познаника, који се навратио у пивницу.

Поклон пак, који је донела мајци из кракова, придобио јој свачије срце. Посадила мајку на клупу, скинула јој с главе стару мараму, оставила је у котарицу, а повезала је новом, а крајеве завеза по краковској моди.

Чак се и сама крчмарица дивила.

Овако поновљену мајку изведе из крчме. Ишле су тргом мало поносно. Чим би која познаница видела жену

[1] Шестак = 0·20 д.

[2] Гарњец — од прилике стара ока.

у новој марами, и хвалила би мараму и ћерку, која ни у великој вароши није заборавила мајку и, ма да је постала варошанка, дошла је, и не туђи се од света и села.

Путем крај велике ниваре, а после стазама пђаху непрестано уз брдо. Из варошице долеташе жагор, налик на ројење пчела. Иза железничке станице пукла равница, испредвајана црним шумама. Пред њом велики простор непрегледан оку, над главом је цркут шева, под ногама зелена трава, око ње лиснате брезе и врбе, на међама маторе крушке повиле се од цвета, а на небу жарко сунце...

— Хајде, хајде, Маро — навађује мајка!

— Да се науживам овога Божјега света — одговара потресена.

У оном Кракову само куће, зидине, камење, блато... и неколико дрвета на шеталиштима.

— Пролеће је, дете моје, све се радује, птице, сваки створ, дрвеће и људи.

— И ја се радујем. Летела бих ни сама не знам куда, срце ми игра, љубила бих, грлила ма кога... све...

— Ej, ти расипкуће!

— Цео свет.

Ево ме опет крај села,
Ено већ наша кућица бела.

Ха, ха, ха!

Одјек јој одговара, кукавица кука, ласте јој лете над главом, топли јужни поветарац хлади јој зажарено лице... Јурну к мајци, ухвати је око паса и подиже.

— Лудујеш, лудујеш, као наша јуница.

— А зар нисам јуница? Она кад умакне из штале, а ја из оних проклетих зидина.

— Мируј ето људи! — узвикну мајка, осврнувши се.

— Нека их. Бар ћу се с њима играти, јурити, забављати се. Играла бих по росној трави целу целцату ноћ.

Кад спомену росу, сети се њене пријатне хладноће, како јој је пре чисто пекла табане. Седе на траву, па жустро смаче ципеле и чарапе. Беле јој се ноге и листови дивно одбијаху од зелене траве.

Гомила се примакла.

— Варошка, па боса! — чуђаше се свет.

— А зар нисам сељачко дете? Мама ми иде боса, тата бос, а ја да идем у свили и кадиви!

Ћути са земље. Беле јој ноге изгледаху врло примамљиве испод кратке сукњице.

— Ала ми је лако, пријатно, идем као по ћилиму. А још кад би било музике, ала бих заиграла ситниш!...

Сељаци и сељанке у смех. На несрећу не беше ни једног момка.

Од цркве и школе пут је ишао преко једне узвишице. С десне стране ред кућа, с леве пукла зелена пољана.

Девојче се замисли, гледајући затворену цркву и школу. Успомене из детињства низаху јој се у памети и срцу. Једне су одгониле друге, није имала времена да их уреди у засебне слике.

Село скоро пусто, све живо на вашару.

— Како је жалосно! — шану мајци.

— Биће ту довече доста света; не бој се, имаћеш доста весеља.

Њихова кућа беше мало у страни, на педесет-шесет корака од пута. У башти беше неколико шљива, једна јабучица, а на сред дворишта крушка, сва у бело, као девојка на венчању.

— Мајко Божја, како је овде лепо, како дивно! — кличе девојче, измичући.

Допаде до штале, отвори врата и улете унутра.

— Маро! — викну уплашена мајка.

Али доцкан. Млада јуница стаде да скаче по дворишту као бесна; Мара за њом.

— Па шта си учинила! Може се још разболети, па сто нам ћара.

Мара се смејала срећна.

— Мамице, не дајте јој на врата! А сад је терајте на мене... Јуница, једно за другим, трипута ритну стражњим ногама, и трком, подигнута рена, улете у шталу.

— Зар није ветропир, као и ти?

— Па и млада је, као и ја.

— Храним је чим год могу. Од својих уста одвајам, па њој дајем.

— Као год и мени.

— И обе вас волим — додаде жена.

— Као своје рођене, мамице, јер смо ми обе ваше.

Код куће не беше никога. Момак је одвео краву на пашу. Домаћица нађе кључ под прагом, отвори врата и уђе унутра.

— Мајко, хајде да наложимо ватру на огњишту. Од кад је нисам видела.

— А на чему си кувала?

— На угљу, под блехом. Смрди ужасно, пламена нигде, а јара као у паклу.

— Као у паклу?

— Дабоме — одговори осврнувши се по кући. Чисто је у вас, — сиротињски, али опет некако мило.

— Мајка донесе мало дрваца и намести их на огњишту. Мара поче да потпаљује: најпре стаде пућати, па после кецељом распиривати.

— Ватрица мила, света! Како букти, пуцкара и баца искре!

— Науживај се.

— Уживам у свему. И тако сам задовољна што живим, што гледам овај Божји свет и ово наше сеоце. А ако умрем, мајчице, немојте ме сахранити у Кракову, него ме пренесите овамо, и укопајте на нашем гробљу.

— Лудо једна! Говориш о смрти, а овамо си само здравље. Гладна си ти, па ти свашта пада на памет.

— А можда од радости говорим, што му драго.

— Могла би донети воде, да скувам кнедле.

— Летим. Хо, хо, од кад нисам узела обрамнице.

„Језди Јаша коње појит',
Зосја на бунару...“ —

јечаше песма, а одјек јој одговараше из брезика на брегу.

— А сада да се подмијем, очешљам, преобучем, накитим, да бих мирисала на младост и здравље, те момке привлачила.

— Треба, доћи ће ти другарице. По селу ће се часком разгласити да си се вратила.

Мајка се није преварила. Пред вече девојке нанунише кућу.

— Маро, добро дошла, како си! Бог те видео, ала си порасла, као од брега одваљена...

Доста беше смеха, а још више весеља и радости. Мара је сваку вршњакињу пољубила у уста и са сваком се руковала.

Поседаше где је која могла — по сандуцима, клуши, — и једна за другом стадоше причати целокупну годишњу историју сеоцета. Затим почеше једна другу дирати момцима, задиркивати и смејати се.

Мара се смејала најгласније. Мајка, да их почасти, изнесе сардине и векну, што је купила на вашару.

Сјајно сунце, мењајући се постепено у ватрену куглу, тонуло је на ивици хоризонта у љубичасти сумрак, а иза гора рађао се сребрни месец, као узани срп. Звезде су, једна за другом, једва сијале; у брезовој шуми заневa славуј. Девојке изиђоше из куће у двориште и ухвативши се за руке у два реда кретоше се цркви.

(Наставиће се.)

Север Матељовски.

ПАДАЊЕ ЛИШЋА.

Корачаше нема, хладна, поред мене
Без сребрне сузе у мутноме оку;
Крај нас беху мртве руже и врбене,
Падало је вече на воду широку

Старе једне реке. Њен је корак био
Ко корак Самоће, нечујан и сетан.
Бесмо тако тужни; нас тишташе ти'о
Исти јад без суза, и бол истоветан.

Мрак болесне ноћи засипо је прахом
Платане по врту, језерце прозирно;
Наша срца беху испуњена страхом:
Туда, све где тако умираше мирно.

И кад у то вече, што све већма мрачи,
Приближисмо уста што ледено ћуте,
Вај! ми осетисмо, с ужасом, да значи
И тај сваки пољуб смрт једне минуте!

Крај нас се је чуо шумор са свих страна.

То је мртво лишће падало са грана.

Ј. Дучић.

НЕ БЕРИ ЉУБИЧИЦЕ.

Бога ми, нисам, хтео, сасвим се случајно збило;
берући љубичице изгубио сам пут,
те сам у шуму зашô; а ту се двоје скрило,
па кад ме угледали, збише се у један кут.

У незгоди нисам знао,
куда ћу, поцрвенех, тако ме је било срам.
А канда ми је још било и жао,
што сам сâм.

Фиренце. М Ћурчин.

ТРИ ПРИЧЕ

РАДОЈА М. ДОМАНОВИЋА.

„Краљевић Марко по други пут међу Србима; Данга; Воћа.“ Од Радоја М. Домановића. Издање књижаре Вел. Валожића, 1901. Цена: 0.50 дин.

(2.)

Приче ћемо прегледати редом којим иду и у књизи, који је, све у свему узевши, и ред којим оне иду и по њиховој вредности (полазећи од добрих и идући бољима).

Прва је међу њима *Краљевић Марко по други пут међу Србима*. Она је најмање добра од ових прича, али је имала највише успеха. Шта више, може се рећи да је ретко кад прича имала у нас тако брзо и толико успеха. „Краљевић Марко“ је читан по целом Српству, више листова га је прештампало, штампан је одмах у књизи, и био је неко време предмет књижевних разговора. „Данга“ и „Воћа“, међутим, који су од њега приметно бољи, остали су према њему скоро неопажени.

Како велике успехе справља шира публика, није чудо ни што се „Краљевић Марко“ толико допао, ни што су „Данга“ и „Воћа“ имали сразмерно тако мало успеха. Пре свега, „Краљевић Марко“ је више хумористична прича но сатирична, а шира публика ће хумористичне приче увек претпостављати сатиричним, баш и онда кад буду слабије од ових последњих. Сатире, нарочито кад нису реторски обојене, не могу никад да учине тако јак утисак као каква снажна драма или мелодрама, или као каква патетична прича или роман; нити могу тако да заголицају и да занимају као каква комедија или шаљива прича. А широј публици су снажни ефекти једини приступачни. Сатира, затим, сама по себи, има мање вредности за ширу публику, која у књижевности тражи забаве, у најужем смислу ове речи, и ретко кад има својих мисли о ства-

рима и догађајима; шира публика, дакле, налази мање задовољства у књижевним врстама и делима у којима се један добар део интереса везује за мисли исказане у тим делима. У сатири ће наћи задовољства они који мисле као сатиричар, и који, мање или више, осећају потребу да њихове мисли и осећања буду казани. Чак ни међу њима неће сви увек подједнако наћи задовољства у некој сатири, ни можда подједнако судити о њеној књижевној вредности. О „Вођи“ и „Страдији“, на пример, могу донекле разно судити људи с истим књижевним укусом. У неком друштву, досетка начињена на нечији рачун биће смешна за све осим за онога на чији је рачун начињена. Нешто налик на то бива и овде: у сатири ће најмање уживати онај који је у њој немејан: више но други, онај који немејанога мрзи; а онај који је према немејаном равнодушан, остаће равнодушнији и према сатири. Тако и шира публика налази мање задовољства у сатирама, јер има мање интереса за ствари које се у сатирама нападају, мање свога одређеногa мишљења о тим стварима, и мање осећа потребу да то мишљење буде казано. Па како широј публици у избору њених симпатија нема да смета укус, није чудо да слабија хумористична прича код ње боље прође но боља сатира, и да „Краљевић Марко“ има више успеха но „Данга“ и „Вођа.“

Други разлог, који у исто време објашњава велики успех „Краљевића Марка“ не само према „Данги“ и „Вођи“, но уопште — лежи у самом предмету приче, који је за шири круг читалаца врло срећно изабран, превасходно популаран, и по јунаку приче, и по њеној основној замисли, и по многим појединостима које су се из таквог предмета морале испрести. Дечја машта широке публике имала је у чему да ужива у доживљајима традиционалнога јунака међу његовим данашњим потомцима, у бајци о васкрслом цару и његовим бојевима с данашњим кнезима, у контрасту између витеза из четрнаестога века у самур-калпаку и с топузином у руци и данашњих полицијских и других чиновника, који говоре неким чудним слу-

жбеним језиком и иду у канцеларију на трамвају и с цилиндром на глави. У сваком делу које постигне већи успех, другим речима, које се и широј публици искрено допадне, мора бити популарних елемената за успех; а таквих има у „Краљевићу Марку“ доста.

Прича ће се мање допасти читаоцу с тањим укусом, за кога малопређашњи разлози мање вреде, или не постоје, или једним делом чак говоре у прилог противном мишљењу. За таквога је читаоца „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ једна оригинална и занимљива приповетка, али приметно слабија од „Данге“ и „Вође;“ укратко и одједном казано — забавна, хумористично сатирична прича са занимљивим и оригиналним мотивом, и многим досетљивим и сатиричним местима и мислима, али, у главном, с обрадом испод среће основне замисли, местимице невешто или на брзу руку рађена, овда онда мало тривијална, и без јачине, оригиналности, и уметнички савршенијег облика „Данге“ и „Вође.“

Лепе ствари у њој нису довољно часте, ни довољно истакнуте, ни толико лепе да понесу без поговора са собом и оно што је слабије и што иде поред њих; тако да се недостаци јако осећају. Недостаци носе увек са собом ту двоструку штету: прво, што сами по себи остављају рђав утисак; друго, што смањују утисак и онога што је добро. Писац се често задовољно првом, најлакшом мишљу која му је пала на памет, не осећајући да она није тако занимљива и значајна, не тражећи да је замени занимљивијом или значајнијом. Он не одабира ни онде где би могао то да чини. На месту где би као даровит писац, може бити, и извесно, умео наћи бољу мисао, он оставља гору. Један мали пример: кад се Марко први пут обрео на земљи, писац није нашао ништа озбиљније, ни теже, ни карактеристичније, ни занимљивије да изведе пред Марка но велосипедиста на његовом точку, то јест нешто што би по својој прилици прво пало на памет неком врло фриволном и плитком писцу. Таквих лаких и фриволних инвенција има у „Краљевићу Марку“ доста, на-

рочито у првој половини приче (до затварања Маркова). У тој првој половини, у којој се сатирична намера још много не види, цео је интерес био у необичној личности једног васкрслог цина и у њеном сукобу са данашњим људима. Ту је нарочито требало живе фантазије, богатије маште у хиперболисању, нечег бујнијег и ширег и оригиналнијег у измишљању и обради, и пластичнијих, живљих описа. Г. Домановић се задовољно простим и лаким инвенцијама, онима које ће човеку прво пасти на памет; или које су бар њему прво пале на памет. Разуме се да се некима задовољно зато што се њима морао задовољити; али их има извесно које је с мало више труда и критике могао заменити бољима. Отуда та прва половина, која је могла да испадне најзабавнија, чини утисак нечег промашеног. И тај утисак нису имали само строжи критичари, но је и шира публика осећала да из благодарног предмета није извађено све што је тај предмет могао дати. Та прва половина учинила је доцније да је о целој причи такав суд донесен. Друга половина међутим, и ако не без мана, приметно је оригиналнија и занимљивија.

Да је појединачна обрада савршенија, те инвенције, такве какве су, могле су ипак боље испасти. На жалост, и обрада је овде лака, и без велике вештине и оригиналности, као и измишљање. Писац, и у колико је нашао потребне елементе за ефект, није увек умео њима да се користи. Он није увек умео да их правилно сложи и довољно развије. Појединости су често само набацане, без довољног реда; других пута само суво набројане, без уметничког развијања, без боје, незанимљиво. Правилне и јасне слике нема. Снага Маркова, његов циновски стас, његов сукоб с механцијом, узбуна власти и преплашеног народа, Маркови омирски бојеви с редовном војском, и ако су обележени својим главним појединостима, нису ни довољно живо, ни довољно занимљиво, ни довољно правилно представљени. Писац нађе оно што треба да каже, али не погоди начин на који то треба казати. Као што смо поменули прегледајући ње-

гове приповедачке особине, његовом причању недостаје вештина да измишљене епизоде увек потпуно и правилно развије.

Додајте да су измишљене појединости понекад мало простачке; као што су у опште тривиалности једна периодична навика Г. Домановића, у стилу и иначе; да узгред наведем један ситан пример, ја држим да нема његове приче у којој по нека личност не пљуне или, како он обично каже, не „пљуцне“; из кога разлога, није јасно.[1] Г. Домановић није оно што се зове углађен, правилан писац; укус, осећање мере, такт, углађеност, правилност, и како се све те особине не зову, нису његове најчешће особине. Отуда у њега те тривиалности, и остале његове погрешке те врсте: аљкавости у стилу и језику, понеки простији комични ефекти, понекад нешто незграпније у начину причања и — у овој причи — нешто мало излишне суровости. Ситна је ствар, али је, на пример, излишно и сурово, да Марко велеспедисту „одсече главу“; и да „свих десет“, па онда опет „свих десет“ жандарма „с душом растави“. Да је имао мало нежније осећање мере, Г. Домановић би осетио да је то убијање *ван тона* ове приче, и ван циља њеног, и да се помало окреће против Краљевића Марка. Они који су говорили да је наш народни јунак понижен у овој причи, говорили су којешта; али и ту, благодарећи тако понечем негипком, неодмереном у начину причања, и понеком простијем шаљивом ефекту, Краљевић Марко на једном или два места изгледа заиста мало застарео и мало, врло мало, смешан, и сам крив ономе што га је постигло. Марко је требао да страда, да буде ухваћен, затворен

[1] У „Краљевићу Марку“: „...На и Марко мораде, заједно са својим врлим потомцима, шеткати, *пљуцкати* и гурати се пред министарским вратима...“

У „Данги“: „Простак! изговорим јетко и *пљунем*, па мирно продужим даље шетати...“

У „Вођи“: „Он једнако седи оборене главе, ћути и мисли, и ако-тек *пљуцне* покаткад, то му је све.“

и осуђен, због каквог племенитог, родољубивог дела; кад га затварају и осуђују зато што је механџијп избио зубе, велеспедпсту одсекао главу, и убио двадесет жандарма, ни крпвих ни дужних, ми не можемо за њега имати симпатију која се тражи. Ствар је, дабоме, овако остала против воље пишчеве; али баш то показује да писцу недостаје оно нежније критичко осећање које такве погрешке не допушта и које имају углађенији, правилнији писци... И констатовавши то, ако сад боље загледамо у досадашње замерке, видећемо да се оне све своде на ту једну: све поменуте особине, и та оскудица у такту и осећању мере, и та мала суровост, и тривиалности, и недовољна вештина да добро измишљене ствари увек правилно обради, и небрижљивост у измишљању и одабирању ефеката, све то има исто порекло и исто објашњење, оно које мало пре дадосмо: Г. Домановић не спада међу писце у којих критички, дар и осетљивост иду упоредо с творачким даром, — међу правилне и углађене писце.

То су мане те приче, на којој се ја дуже задржавам зато што је тако позната, што се толико донала, и што је право свести јој цену на прâву меру — у корист „Данге“ и „Вође“, који уметнички више стоје, а мање су познати.

„Краљевић Марко по други пут међу Србима“ остаје, међутим, и са својим манама, она забавна, хумористично сатирична прича о којој сам горе говорио, с оригиналним и занимљивим мотивом, и многим досетљивим и сатиричним местима и замислима. И у првој, слабијој половини, на коју се у главном замерке и односе, има више добро и врло добро нађених ствари. После једног врло доброг увода — „Пролога на небу“, као у „Фаусту“ — прича је у тој првој половини добро „постављена“, и даје прво задовољство које имамо у трагикомичној одисеји Марковој по земљи његових потомака, који данас још само „иду у канцеларију“, траже „жиранте за менице“, и сећају се Косова само у једној згодној фрази

уведеној одскора у моду, по којој је све што се у земљи ново деси или настане — „прво после Косова“; иначе, као што еpeски начелник објашњава запрепашћеном Марку, они живе „у пријатељским односима с турском царевином“. Противност између витешких погледа Маркових из четрнаестога века и данашњег начина да се све расправља у полицији и помоћу аката; полицијски испити с позитивним појединостима службеног поступка и његовим строго пословним језиком (слично начину Свифтовом); мисао да Марко говори у стиховима из народних песама (који су уз то врло вешто пробрани и досетљиво примењени), а после у муци својој да почне говорити у прози, и друге ситније досетљиве појединости — све су то ствари час добро нађене час добро изведене.

У другом правом сатиричном делу приче мане су знатно ређе и мање, а позитивне врлине чешће и веће. Занимљиво је констатовати да прича постаје добра чим се претвори у сатиру. Г. Домановић је умео лепо да изведе своју сатиричну мисао. Доживљаји Маркови који су имали да покажу какви су Маркови потомци — њихов ситан, неспгуран, скомрачан живот, њихово брбљање без делања, беду код сељака, оскудицу идеала код грађана — и како је Марко код таквих потомака морао проћи — вешто су измишљени: свака је нова појединост карактеристична и води циљу. Марково постепено падање у новој средини, начин на који он постепено клизи у све недостојније положаје, док посред своје пандурске расе не падне до пандура, нарочито је добро изведен, — досетљиво и природно. Маркова је деградација потпуна. А контраст између високе личности Маркове и онога што мора да чини, остаје непрекидно комичан и сатиричан. Остале, узгредне појединости такође су добро нађене (на пример, паралелна деградација, Маркова Шарца); ја ћу преко њих прећи; поменућу још само то да су два лако патетична места писцу добро испала за руком: Марково дирљиво одушевљење и разочарање на родољубивом збору, и тренутак кад Марко свога омршалога Шарца срета

упрегнута у трамвајска кола. Појединачна обрада није ни овде увек поуздана; родољубиви збор је мало скурилно испричан, а спровођење Марково у лудницу није довољно припремљено, као што је крај уопште убрзан, непотпуно развијен. Али ове замерке прелазе у хиперкритичке. „Краљевић Марко по други пут међу Србима“ није оно што би се могло мислити по необично шумном пријему који му је нао у део код шире публике, али је, и покрај својих мана, неоспорно једна добра ствар у нашој књижевности.

(Свршиће се.)

Богдан Поповић.

ИЗ НОВИЈЕ ЛИНГВИСТИКЕ.

III.

За изговор сваког звука, као што је већ више пута споменуто, потребна је жива представа о њему, ма је ми и не били свесни. Дакле, при изговору сваке речи присутно је и учешће духа, наше психике. То учешће, разуме се, врло је различно: психички процеси при изговору једне речи одликују се веома од оних који се јављају при везивању речи у реченицу, и ако смо ми навикли да само неке од њих називамо тим именом. Да нешто заслужи то име, треба да представља, како се обично мисли, најмање неку апстракцију, уопштавање некога факта (генерализовање) или неки продукат везивања (асоцијације) речи и мисли по облику (конструкцији) или садржини, али то је, и поред све опширности речених појава, још сувише уско схватање њихово, јер се ту заборављају, истина, најситнији али врло — важни — делови говора, сами гласови, који могу и у засебним речима, засебно изговореним, без икаквог спољашњег утицаја, претрпети врло важне измене које почивају или једино или донекле на психолошким моментима који прате изговор сваке речи. Први и најважнији моменат јесте,

да је при изговору сваке речи цео комплекс њених звукова у свести, да се према томе у самих звукова могу вршити различне измене, које зависе од комбиновања психолошких погодаба, под којима се они находе. Такво комбиновање представља напр. замена једнога звука другим, оближњим, т. ј. проста промена места у двају или више звукова (метатеза), напр. *забоварил, покрива, каварула* и т. д. у ист. Србији место *заборавил, коприва, каравула* ит.д. Ови примери нам јасно показују да је при изговору почетних звукова у речених речи била присутна и представа о потоњим, јер је само тако она могла да утиче толико на изговор споменутих речи, да се у њих претходни звук замени потоњим. Оваквих појава има у свима језицима; они су, као што се из горњих примера види, случајне природе и не мењају цео карактер језика. Много су важније у томе правцу промене које се обично своде само на физиолошке, али које су у ствари много сложеније, психолошко-физиолошке природе. То су тако звана једначења (асимилације) двају или више сугласника, који напоредо стоје, или разједначавања (дисимилације) сличних сугласника. Такав је прелаз мукли сугласника у звучне или обрнуто, напр. у *свадба* (*сватови* и сл.), *сведоџба* (*сведочити* и сл.) и т. д., где прелазе мукли сугласници *т*, *ч* у звучне *д*, *џ* испред звучнога *б*. Да се потпуно разуме овај појав, треба знати физиолошку разлику између речених звукова, напр. *т*, с једне, и *д* и *б*, с друге стране. Разлика је између њих у томе, што се једни изговарају без помоћи гласних жица (*т* и сл.), само експлозијом ваздуха, задржаног у устима, и струјењем ваздуха кроз душник и уста, док се други (звучни), сем експлозије, изговарају и помоћу треперења гласних жица. Место где се они образују може бити исто (напр. у *т* и *д*), али може бити и различно (у *т* и *б*). Значи, дакле, да се *т*, прелазећи у *д* испред *б*, једначи са њим само у начину изговора, т. ј. када се изврши такав прелаз тада се оба звука изговарају помоћу гласних жица. У колико је то физиолошки процес, у колико се ту начин изго-

вора једнога звука преноси на други, који је испред (као у нашем језику) или иза њега (као што бива у немачким дијалектима), у толико се, можемо слободно рећи, овде и представа, која је у нама, али које ми нисмо свесни — реч представа употребљена је овде, разуме се, конвенционално —, о образовању једнога звука преноси и на други, јер је само тако могуће да се разуме *антиципирање* начина образовања потоњега звука при изговору претходног. Појави овакве врсте врло су разноврсни, али принцип на основу којега они бивају увек је исти. Ти су појави у исто време и најпростији и најелементарнији из природнога разлога, што сама унутрашња садржина, унутрашњи обим речи не дају довољно простора да се на њему одиграју већи појави.

Улазећи тек у реченицу, чинећи део мисли, реч се излаже тако многим и тако разноврсним утицајима, да је апсолутно немогуће и за најкраће време предвидети њену историју. Као носилац некога значења, она улази у сложену систему сличних облика или, да речемо граматички, сродних или једнаких по корену речи, као представник једне именске или глаголске форме, она је члан граматичке категорије, са којом је исте судбине, као вршилац засебне службе у реченици, она се налази у чврстој вези са свима осталим деловима њеним, развијајући у себи под утицајем све нових и нових веза реченичних и различне функције, а према томе и различна значења. Можда све ово и не би производило тако сложене појаве, кад би се сваки од ових момената јављао засебно, кад би се они јављали напзменично, кад не би сви заједно били стални пратиоци нашега говора. Али како без њих не може бити исказаних мисли, појмљиво је да се они, укрштајући се у своме раду, морају комбиновати, да једнакост или сродност појава једне врсте мора изазивати сличне појаве друге врсте. Оваквом готово флуидном покретљивошћу свега онога што чини наш говор и може се једино објаснити она многобројност, готово потпуна субјективност неких језичких по-

јава напр. синтаксе. Старо правило le style c'est l'homme налази и овде потпуно оправдање, јер стил и није ништа друго до начин на који се мисли исказују.

Сви ови многоструки утицаји чине да се и материјална страна неког језика мења, да се мења много јаче него што би то изгледало на први поглед. Богаћење и сиромашење граматичких облика, уопштавање једне форме, стварање нових категорија, једном речју, промена спољашње стране језикове зависи готово једино од оне мреже различних погодаба, коју стварају многоструки односаји речи у реченици. Оваква многобројност промена, строга правилност у јављању све новога материјала, непрекидни развитак формалне стране језика уопште напомињао је многим гласовне законе и мисао, да ће и ту моћи нешто слично пронаћи, изгледала им је врло примамљива. Они су одређивали сфере (кругове) утицаја, групишући цео језички материјал у одређене категорије; они су се трудили да докажу, да психолошка везивања и бивају у речи, које њихове категорије обухватају, — али су сви њихови покушаји били узалудни, јер су их сама факта изневеравала, прелазећи из једне категорије у другу без икакве потребе, и рушећи на тај начин све њихове лепе планове. И после свега тог рада није се дотерало даље од најопштијег принципа, *везе* даних речи према њиховој гласовној или синтактичкој природи у најширем смислу те речи. То је са свим природно, јер, докле год се не пронађу стални закони мишљења — а то никад неће бити, докле год буде био начин мишљења субјективан — а такав ће он увек бити, докле год, напослетку, нова мисао буде била искра, варница творачке снаге која је у нама, али и ван нашег домашаја, дотле ће бити појави ове врсте ћудљиви и неочекивани, дотле се они неће моћи груписати у вештачке категорије научникове, па ма како уман био њихов творац. Овим нећу да кажем да су појави ове врсте такви, да се не могу разумети; напротив, када је једном неки акт такве врсте завршен врло често није тешко наћи разлог којим се може оправ-

дати његова појава, али он још не мора собом одређивати и развитак свих сличних појава. A posteriori се могу поставити и правила, која обухватају по неколико примера, али таква правила више су констатоваље факата него одређиваље погодаба под којима нешто мора да се изврши.

Није ми намера да говорим овде уопште о асоцијацијама идеја и утицају њихову на говор, већ сам хтео само мало јасније да покажем унутрашње факторе који чине да гласовни закони не могу остати у онако идеалном стању, у каквом би они заиста били, да нема ових психолошких момената, који воде врло мало рачуна о гласовним променама и који су сметали врло дуго да се одреди права природа језичких појава. Да узмемо неколико примера, који ће то боље илустровати. Закон је српскога језика био, да **л** на крају речи и слога прелази у **о**, напр. *бео* (*бел*), *деоба* (*делба*) и т. д., али данас находимо већ доста одступања од тог правила као: *анбелка*, *околии*, *селски* (поред сеоски), *топал* и т. д. Сви ови случајеви не представљају појаве исте категорије; стога ћу се задржати само на једном од њих, напр. *селски*. Док је живо осећање за образоваље тог облика, он се образује непрестано од именица наставком *ски* и то у многим случајевима тако, да именска основа остане неокрњена, напр. *поље* — *пољски*, *друм* — *друмски*, те је и од именице *село* образована форма *селски*, ма да се она у тој форми противи некадашњем гласовном закону; или, на пример, *вь* у отвореном слогу у почетку речи прелазило је у *у*, напр. *унук* (вьнук), *удовица* (вьдо—) и т. д., док се у затвореном слогу задржавало и прелазило у *ва*, напр. *вашка* (вьшка), *ваи* (вьи) и сл. Међутим поред *ваш*, која одговара потпуно горњем правилу, имамо и облик *уш*, који је према реченом неправилан, али ипак није произвољан. Реч *вьш* (ваш) гласи у другоме падежу *вьши*, што даје према горњем *уши*, а тако исто и у осталим падежима; како пак речи, сличне овој, имају исти облик основе у свима падежима, напр. *кост кости*, то је и овде

унесена основа уш и у први падеж, и, обратно, *сам* из првог падежа унесено је и у остале, те имамо *вашн* и сл. Оваквих примера има безброј. По њима се види, како утичу асоцијације речи на измену облика, који, са своје стране, нарушавају гласовне законе. Ова нарушавања језичких правила немају ништа заједничко са самим гласовним законима и развијају се сасвим независно од њих. За њих је потребно да има форме, која може да утиче на измену неког облика и обично једне или неколико група паралелних образовања, која могу да покажу правац и начин, на који треба да се он измени. Али таквих група паралелних облика не мора увек бити. Веза између облика, који се мења, и онога, који врши ту измену, може бити и сасвим друге, апстрактне природе: то може бити и иста функција, коју они врше. Тако напр. *м* из 1 лица сад. врем. глагола као *дам*, *јесам* пренесено је и на глаголе *певам* и мн. др., који су у том лицу имали сасвим други наставак. Утицаји на промену неких гласова особито су јаки онда када су облици, који узајамно утичу један на други, истог етимолошког порекла, па су се, налазећи се под различним приликама, различно изменили. Тада наступа врло често нивелисање, униформисање њихово у корист једне форме. Тако се напр. дошло до предлога *од*. Његова је стара форма *от*, која се у нашем језику сачувала у понеком глаголском облику, где се она већ не осећа као предлог, напр. *отићи*, *отети* и још неки, иначе се данас сматра као предлог ф. *од*, који прелази редовно у сложеним речима при нарочитим погодбама у *от*. Форма *од* добивена је на овај начин. Познато је да предлози обично немају акцента, да чине увек целину са речју на коју се односе; то пак доноси собом разне последице, међу њима и ту, да се завршни консонант предлога мења према почетноме речи, уз коју је. Ако је он звучан, тада и завршни сугласник предлога постаје звучан, ако је мукао, тада и он остаје или постаје мукао. Према томе у великом броју случајева (као напр. од града = от града, од брда = от брда и т. д.) добивен је био и облик *од*

поред *от* (напр. от куће и др.), на како је у српскоме језику познат цео ред предлога са завршним сугласником *д* — пред, над, под, испред, изнад, и т. д. — које је такође у неким случајевима прелазило у *т*, то је и у предлога *от* уопштена (генерализана) форма *од*, тако да се сада (у осталом још од XIII века и раније) употребљава та форма и испред самогласника, напр. *од Авале*, *од округа* и т. д. Сваки облик, свака форма има овакву или сличну унутрашњу историју, која нама, кад посматрамо језик за извесно ограничено време, изгледа да је завршена, али у ствари представља само једну стадију у своме вечноме развитку, ако за њене носиоце може рећи да су вечни. Покретач или, управо, изазивач ових измена изгледа да је у врло многим случајевима сличност или по облику или по значењу; стога се често и све измене те називају променама према сличности или аналогији. Тај назив свакако није ни довољно опширан нити довољно тачан, јер при његовој употреби изгледа да се мисли на генезу свих оваквих појава. Међутим то не одговара потпуно самој ствари. Везâ између представа може бити баш због тога, што оне представљају контрасте, што се потпуно разликују. Познато је напр. да је облик *даљу* постао под утицајем облика *поћу* или облик *озго* (место озгор) под утицајем облика оздо (правилно од оздол), ма да те форме по значењу своме представљају контрасте.

Било је доста препирке око тога, како се врши уношење новог (resp. старог) звука у неки одређен, измењен облик; да ли се напр. у форму *сеоски* уноси *л* из *село* или се оно добија кад се замени обликом *селски*. Ниједно од овога двога не мора да буде. Форма *сеоски* није потребна, ма да се она сматра за основну. Јер ако је осећање за таква образовања живо, претностављајући форму *сеоски* као основну, ми и сувише верујемо писаним споменицима, где се заиста обе форме находе напоредо; али њих су забележила можда различна поколења или бар различни људи. Међутим постанак и опстанак општијих категорија

мотиѣ је само у облику уопштавања неких наставака за извесне функције: стога, изговарајући *селски* ми у томе тренутку образујемо, стварамо према начину образовања који нам је у „крви“ нов облик од именице село.

И ако је већ одавно прошло време када су се претпостављале тајне силе у језику, ма да се мисли да већ нема тако скривеног кутка у науци о језику камо није продро поглед данашњих лингвиста, ипак ће требати још врло много детаљних испитивања, још много самопосматрања, па да се уђе у многе загонетне стране психолошких заплета у појавама језичким. Изгледало би да је врло просто и јасно, да од двеју форми у језику надвлада она која се чешће употребљава. То може бити, али не мора. Обично надвлада *нова* форма, која се у почетку свакако употребљава у маломе броју случајева, на ипак доцније надвлада. У ова питања ја сада овде нећу улазити, јер ми намера није била да говорим о психолошким моментима у језику уопште, већ само онолико колико они утичу на јављање гласовних промена и нарушавање гласовних закона.

Питање о гласовним законима само је једна страна живота језикова, па према томе и само једна тачка новије лингвистике. У овоме смислу решена су и решавају се и друга питања у њој, напр. питање о постању наставака, везивање речи у реченицу и т. д. Тако се приђи све ближе и ближе и решењу основног питања науке о језику, њене causae finalis, питања о постању језика уопште.[1]

А. Белић.

[1] Литература. Познати радови: Паула (Principien[3]), Wundt-a (Die Sprache I-II), Делбрика (Einleitung[3]; Grundfragen der Sprachforschung, 1901), Лескина (Declination), Бругмана (Grundriss I[2] и др.), Henry-a (Étude sur l'analogie en général etc.), Русело (op. cit.), Sievers-a (Phonetik[4]), Whitney-a (Leben und Wachsthum der Sprache, прев.), von der Gabelenz-a (Die Sprachwissenschaft), Покровског (Семасиог. Изелъд.), Грушке (Изъ области семас и морф.) и т. д.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Литерарни програм Српске Књижевне Задруге.

На наваљивање са више страна, управа Српске Књижевне Задруге издала је и, на овогодишњој својој скупштини, раздала члановима: „Нацрт програма за издавање српских писаца, старих и нових.“ Програм је врло обилан, он ће имати да испуни дуг низ година, али је исто тако врло подложан критици. Како је ствар важна, како је то као нека врста уговора који највеће и најактивније књижевно друштво наше подвезује са прошлошћу наше књижевности, његово држање према садашњости наше књиге, вредно је и потребно је д асе у нашим часописима покрене јавна дискусија о томе програму. Само искреном и отвореном критиком, слободном сарадњом свију људи од пера, успеће се да се створи један рационалан, добар и користан програм рада.

Али, пре свега, ево га у целини, као документат:

„Кад „Српска књижевна задруга“ сваке године предаје читаоцима малу збирку српских књига, њој је задатак, према правилима, да се на првом месту стара, да „приређује издања старијих и новијих књижевника српских.“ Међу седамдесет и једном књигом у досадашњих десет редовних кола има их 41 која одговара том задатку. Али овај није тим још ни близу испуњен. Зато је у овом нацрту програма, и ако ће за његово остварење требати дуг низ година, побројено само оно што се може сматрати као најпрече за издавање. А којим ће се редом штампати списи из овога програма, зависиће од многих разлога, као што је таки избор и до сад зависио, у ранијим колима, од многих обзира, колико научних, толико практичних. Не само апсолутна вредност посебних дела, него и значај који

су имали за развиће наше књижевности, а тако исто и потребе читалачке (реткост и неприступност досадашњих издања) утицаће на одлуке: коме ће се од њих дати првенство при штампању.

Свети Сава: Списи скупљени у једној свесци преведени на данашњи језик, с коментаром и с опширнијим животом.

На остале писце српско-словенскога времена за сад не би требало мислити.

Марин Држић: Одабрани драмати.

Ђ. Гундулић: I. „Сузе сина разметнога“ и ситније песме. II. „Дубравка.“ III. „Осман.“ Остале Гундулићеве саставе издати у малом броју примерака.

Џоно Палмотић: I. „Павлимир.“ II. „Цвитислава.“ III. „Даница.“ IV. „Бисерница.“

Јакета Палмотић Џонорић: „Дубровник поновљен.“

Нешто доцније имати на уму и Ђ. Рањину, Ђ. Златарића, Ђ. Бунића Вучићевића („Пландовања“). И. Борђића.

М. А. Релковић: „Сатир.“

А. Качић Миошић: „Разговор угодни народа словинскога“ (избор просе и песама).

Доситије: Избор из списа још неизданих у Задругиним књигама. Остало издати у мањем броју примерака.

М. Видаковић: I. Аутобиографија. II. Избор романа (један или два).

Сава Текелија: Аутобиографија. Превести је на садашњи књижевни језик са што више пијетета према стилу и језику његову (провинцијализме и остале ондашње *српске* појаве у језику све задржати).

С. М. Сарајлија: I. Избор песама о устанку и ослобођењу Србије. II. „Зорица.“ III. „Дика црногорска.“

Вук: I. Из граматичких и полемичких списа избор свега што има вредности литерарне у ужем смислу, па и оно што и за ширу публику може имати литерарно-историскога значаја. Исто тако и све одломке који и за данашње читаоце имају практичнога значаја (где Вук износи таке словено-српске и друге ондашње грешке које се и данас још повлаче). II. За историске списе има нарочити предлог Љ. Јовановића. На остало Вуково мислити доцније.

Лазар Лазаревић: Драмати.

Ј. С. Поповић: Драмати. Остало издавати доцније.

Божидар Петрановић: Избор његових састава (његова писма с пута и друго: не заборавити његову полемику с Томазеом о Доситтју, па штампати заједно са Сундечићевим животом Божидаревим.

Н. Томазео: Превод одабраних списа и одломака.

Ј. Вулић: „Животописаније“ (изоставити статистичке и друге податке о местима кроз која је путовао).

Ј. Стелић: Избор.

Доцније избор из Ј. Рајића, Л. Мушицкога, Ј. Хаџића, и других писаца пре 1847, а наставити и избор из Ј. Вујића, С. М. Сарајлије и осталих.

Ј. Суботић: I. „Краљ Дечански.“ II. Избор приповедака, драмата и осталих списа.

Ст. Враз: I. „Ђулабије.“ II. Избор од осталог.

И. Мажуранић: „Смрт Смаил-аге Ченгића“ и избор осталог.

П. Прерадовић: Избор.

П. П. Његош: I. Лирика. II. „Луча микрокосма.“ III. „Горски вијенац.“ Остало издати у мањем броју примерака.

Бранко: I. Лирске песме (све). II. Епске песме (све.)

Боговој Атанацковић: Одабране новеле.

Даничић: Избор краћих састава (литерарних и полемичких).

Избор из *В. Врчевића, Ј. Памучине, Ф. Лукића, Ј. Сундечића, М. Пуцића, М. Бана, Ђ. Малетића, Ник. Бородевића, Змаја, Ст. Каћанскога, Грчића Миленка, Л. Костића* и осталих песника, приповедача и других писаца њихова времена

Ј. Игњатовић: I. Одабрани романи и приповетке. II. Одабрани чланци о књижевности. III. Одабрани мемоарски састави.

Љ. Ненадовић: Избор.

Ђ. Јакшић: I. Епске песме. II. Драматп. III. Одабране приповетке.

Милан Јовановић: Избор.

Одабрани састави *Ч. Мијатовића, Вл. Ђорђевића, Ст. Новаковића, М. Ђ. Миличевића, Св. Вуловића* (збирка чланака из историје српске књижевности), *М. Шапчанина, М. Ђ. Глишића.*

Ст. Љубинић! „Приповиједсти.“

А. Шеноа: Одабране приповетке и романи.

Љ. Вуличевић: „Моја мати“, „Посланице Омла-

дини", и други изабрани састави.

Дум Иван Стојановић: Изабрани састави.

Одабрани састави Драгутина и Војислава Илића, Ш. Вукићевића, Св. Ранковића, С. Матавуља, Ј. Веселиновића, Ст. Сремца, Бр. Нушића и других новијих и савремених књижевника (збирка одабраних песама новијега времена итд.)."

Као први свој задатак Српска Књижевна Задруга је истакла: „да критички приређује издања старијих и новијих писаца". Она је, доиста, до сада издала више наших писаца, чије су књиге биле ређе и за које је мислила да треба да буду у рукама читалаца. Тај посао Задруга је вршила са више мање среће. Она је учинила неоспорну услугу нашој књижевности издањем *Живота и Прикључења* Доситеја Обрадовића, *Мемоара* Проте Матије Ненадовића, *Даворја* Јована Стерије Поповића и *Искрица* Николе Томазеа. Али, отишла је и сувише далеко издајући *Домаћа писма* Доситијева, три свеске *Житија* Герасима Зелића, *Путешествија по Сербији* Јоакима Вујића.

То је, у осталом, и главна замерка која се даје учинити овом програму. Ја знам да се Задрузи раније замерало што не издаје више наше „класике", и она као да је тај прекор примила к срцу и решила се да се у будуће поправи. Поводом тога дало би се говорити о општем задатку Задруге: је ли она књижевно друштво са задатком да шири праву књижевност у шире слојеве, да добрим избором домаћих и страних писаца припомогне општем развитку наше књижевности, или удружење професора филологије и библиографа, књижара за издавање библиографских занимљивости и реткости? Нема Сумње да су *Житија* Герасима Зелића, поред све своје неопузданости, доста важан прилог за познавање нашега народа у Далмацији, али њихова књижевна вредност је врло слаба, и *три* свеске Задругиних издања могле се понунити много боље и вреднијим стварима.

Мени, у опште, изгледа сметња наша манија за „класицима". Када се говори слободно, без школских

предрасуда, идући за својим личним утиском, са мером којом се суде данашњи писци, зна се шта вреде и туђински класици, одиста велики писци. Ваља се сетити само француских трагичара из XVII века. Како тек може бити код нас! Наша књижевност добија своје изразитије представнике, са Доситејем, тек у другој половини XVIII века, она се ствара тек око средине XIX века, а добија облик праве књижевности тек у наше доба. Она је хаотична, несавршена, она тапка по мраку, муца и посрће: у њој има неколико људи од талента и неколико добрих књига, — али „класика", тога нема, и наивно је, снобовски је и тражити их. Не треба се стидети свога поштеног плебејског порекла и силом тражити и стварати племените претке. У каквим је условима живео наш народ, када се сећа да смо ми пали под страховитим ударцима варвара у доба када се срећан свет стао будити за виши живот, добро је што и оволико имамо. Ко зна, да су други били на нашем месту да ли би и оволико дали! Ми нисмо до сада створили ништа крупно, ми немамо класика, али наша раса је показала способности, и цео наш рад требао би да се састоји у стварању повољних услова за развијање тих способности. Као и у свему тако и овде, наш рад, и наше наде, и наше амбиције треба да буду уперене будућности.

Међутим, Српска Књижевна Задруга као да се решила да нас поплави нашим „класицима", у више мање критичким издањима филолошким. Њен програм нам јасно показује да се она чврсто решила да из књижевности отиде у библиографију, да су јој пречи интереси професора књижевности и њихових ђака у гимназијама но потребе наше велике књижевне публике. Добро, имаћемо и неколико бољих Дубровчана, Рељковића, Качића, мање списе Вукове (ма да бисмо више желели јевтина издања народних песама), драме Стеријине, песме Станка Враза и Петра Прерадовића, Мажуранића,[1] песме Бранкове, ро-

[1] Сматра ли Задруга ове писце за „српске"? Ако их сматра, онда зашто викати на хрватски шовинизам; ако их сматра за Хрвате, зашто баш њих да издаје, а не и друге и остале хрватске писце?

мане Јаше Игњатовића, избор из Љубе Ненадовића. Свакако, аутобиографија Саве Текелије биће од вредности за историке нашег народног живота при крају XVIII и у првим деценијама XIX века, ту ће се наћи занимљивих ствари о српским саборима и мађарским дијетама, о животу српских исељеника у Русији, о меморандуму Текелијином Наполеону I за оснивање „Илирске Краљевине". — обећава нам се да ћемо све то имати приређено „са што више пијетета према стилу и језику његову". — али да ли то спада у књижевност, да ли има што више од голог историјског интереса, да ли нема пречих ствари за издавање? Шта ћемо добити прештампавањем тепавог, претенциозног, немогућног „класика" нашег Симе Милутиновића? Драме Лазара Лазаревића вредеће само за специјалиста који хоће да проучава постанак и развитак наше народне драме. Нашто нам Јован Стејић? Хоће ли се прештампати пет свезака његових *Забава за ум и срце*, или превод *Хуфеландове Макровиотике*, или његове *Језикословне примедбе на предговор г. Вука к преводу Новог Завета!*

Но то је више према ономе што иде! Српска Књижевна Задруга нам припрема још лепших изненађења, она хоће да нас упозна познатим својим „критичним" издањима Јанићија Памучине, Фрања Јукића и Николе Боројевића. Та фантастична имена српских „класика" непозната су за 95% врло образованих читалаца; стручни људи их једва по имену знају. Јанићије Памучина, мостарски архимандрит, живео је у прошлом веку (1810—1870). То је био један добар човек који је корисно послужио свом народу, али, да је честити старац жив, и сам би се насмејао када би чуо да га озбиљно узимају за књижевника. Од њега су остали чланци у *Српском Далматинском Магазину*, *Живот Али-Паше Стријевића-Ризванбеговића* који је на руски превео Гиљфердинг, и *Светоказатељ*, где је обележено растојање од Мостара до свију главних херцеговачких вароши. Фрањо Јукић био је фратар у Босни, и написао је Bosanskoga Prijatelja Zemljopis

i Povesnicu Bosne. Две стотине песама Николе Боројевића, економа из Оточца и песника српско-хрватске слоге, растурене по српским књижевним листовима од 1840—1860 још нису издане у целини. Требале су да изађу у Народној Библиотеци Браће Јовановића у Ланчеву, али сада ће их издати Српска Књижевна Задруга у 7000 примерака!

Да се криво не разумеју ове речи! Нема спора да би вредело да се сва та дела изађу — стручни људи од тога би имали користи. Само то нека не чини Српска Књижевна Задруга, која је у првом реду *књижевна*, и која библиографију, филологрју, историју и географију треба да остави другима.

И са новијим писцима изгледи нису богзна како повољнији. Док нам је дала *једну* свеску песама Ђуре Јакшића, *једну* Његоша, *ништа* од Војислава, *ништа* од Љубе Ненадовића, дотле је издала *четири* свеске Милана Јовановића (1892: *С мора и са сува*; 1894: *Тамо амо по истоку*, I; 1895: *Тамо амо по истоку*, II; 1898; *Горе доле по Напуљу*). То је човек којега је Задруга највише издавала, и странац који суди нашу књижевност по издањима Српске Књижевне Задруге дошао би до закључка да је овај писац разних „тамо-амо“ и „горе-доле“ најбоље што имамо да покажемо. И од њега нам се још обећава! Од приповедача у прошлости пронађена је „проса“ Павла Поповића, Дамјана Павловића, Косте Руварца и Ђорђа Звекића; — од модерних писаца Задруга је на својим плећима издизала Г. Андру Гавриловића као приповедача и Г. Милоша Цветића као драматичара! Сада нам обећава и Г. Драгутина Ј. Илића, са његовим *Светлим сликама*, и то после оне поражавајуће оцене Г. Проте Руварца. А имаћемо и „одабране саставе“ Г. Dr. Владана Ђорђевића — по својој прилици његове говоре из 1899—1900, једино оригинално што је тај симпатични писац дао. И док је Задруга тако нежна према тим људима, дотле се и не сећа и да помене младе писце наше, људе од талента и којима је потпора тако потребна,

једног Радоја Домановића, Борисава Станковића, Ива Ћипика, Милорада Митровића и Јована Дучића. Њима се претпостављају Г. Г. Андра Гавриловић и Драгутин Илић! Колико је Matica Hrvatska справедљивија и већма широкогруда према младима и представницима модерне књижевности!

* * *

Ово мишљење може да је субјективно, не мора бити тачно, али је искрено и изражава мисао једног приличног броја људи. Нови програм Српске Књижевне Задруге и сувише је шарен, узак, каткада фантастичан, мало књижеван, недовољно правичан према писцима нарочито млађим, и није у стању да задовољи развијене и многобројне потребе наше књижевности.

Задруга би имала:

1. Да се одрече библиографских амбиција и да издаје само оне старије писце који имају стварне *књижевне* вредности. Њена преокупација има да буде искључиво *књижевна*; филологију, библиографију, географију, историју треба оставити стручним удруженима.

2. Више дати места новијим писцима, нарочито млађима, указујући им и моралну и материјалну потпору. Младима је та потпора много преча, они су је најзад и и заслужнији.

3. Дати више места одабраним преводима. Није срамота признати своју поштену сиротињу, и ваља знати да су се све младе књижевности подигле угледом на велике узоре. Добри преводи добрих писаца су оно што је нама најпотребније у овај мах.

4. Обратити више пажње на популарисање науке и ширење корисних истина у народу (књиге као што су *Камено доба* Г. Јована Жујовића, *Књига о здрављу* Г. Dr. Милана Јовановића — Батутић; цензурисани превод *Платине* Е. Реклиа.).

Ј. Скерлић.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Маћедонија и Маћедонско Питање.

И ако је одавно проглашена за болесника који је на умору, Турска се ипак држи доста добро, захваљујући поглавито изукрштаним интересима оних који би ради били да је наследе. На париском је конгресу добио санкцију принцип интегритета турске царевине, и од то су се доба од свих планова о њој одржали само они, којима би се као хтело да се реформама побољша стање Хришћана у Турској. Аутономија коју је добио Крит на основу прве алинеје члана 23 Берлинскога Уговора, и после пораза који су претрпели Грци у рату с Турцима, сувише је привлачан пример за народе који, живећи у ропству, жељно изгледају слободу. И код њих с тога постаје с дана у дан све живља тежња да се и осталим областима даду овим чланом обећане реформе.

Питање о овим реформама узимано је два пута у претрес: први пут 1880 године, кад је европска комисија за Источну Румелију израдила и пројекат за реформе у Турској (Loi des Vilayets de la Turquie) и други пут 1896 године, кад је посланичка конференција, поводом догађаја у Јерменској и у Маћедонији, израдила и Султану предала била сличан пројекат. Турци су умели изиграти оба ова покушаја да се реформама у духу чл. 23. Берлинскога Уговора олакша збиља тежак положај Хришћана у Турској. Стање је не само остало непромењено, него постаје с дана у дан све теже и несносније.

Две године доцније, у вези с поменутим пројектима, а на основу члана 23. Берлинскога Уговора, израдио је Врховни Маћедонски Комитет у 12 тачака нов пројекат за реформе, којима би се Маћедонији обезбедила као нека врста аутономије. Тај је пројекат прихватила потом и бугарска штампа и бугарска дипломација, истичући га

K. D. Spissarevsky, La Macédoine et la question macédonienne. Bruxelles, 1902. стр 47.

као своју солуцију за компликовано маћедонско питање и старајући се да за њ задобију симпатије европскога јавнога мњења, како би тим путем његову извођењу обезбедили и потпору европске дипломације. Сви њихови напори у томе правцу остали су до наших дана безуспешни: парализовали су их злочини којима су агенти Врховног Маћедонског Комитета почели у годинама 1897 — 1900 ширити бугарску народну свест у Маћедонији. Људи, који су пљачком својих ближњих долазили до новаца, а убиствима сатирали своје националне такмаце, *сродне им и по крви и по вери*, нису могли рачунати на симпатију света хуманих осећања: својим начином рада демантовали су тежње, које су их тобож руководиле при стварању овога пројекта. А кад је неуспех постао јасан за све, настао је у крилу маћедонских комитета расцеп који није могао, по облицима у којима се манифестовао, повратити поколебану веру у *искреност* њихових тежња да овим реформама збиља побољшају стање и обезбеде Маћедонију Маћедонцима. И као год што је Врховни Маћедонски Комитет прокламовао свој пројекат први пут баш у доба наглог отварања српских школа по вилајетима битољском и солунском, са којим су напоредо ишла убиства Срба, мутевелија ново отворених школа — коенсиденција збиља карактеристична! — тако се исто и сад, после узалуднога, и ако бурнога, али и неоправданога противљења посвећењу Фирмилијанову, поново с бугарске стране, свима средствима скреће пажња Европе на ранији пројекат о реформама, као на *једини* лек одиста несносном стању Хришћана у Турској.

Енергичније него ли изасланици Врховног Маћедонског Комитета по Малешу и Пирин-планини дела у овом правцу бугарска публистика која се посведневно готово богати каквом новом броширом о маћедонском питању. Већином се у њима расправљају унутрашње, више личне, међусобице; мање их је које се баве о начелним питањима. Брошира Г. Списаревскога пада, истина, у овај други ред, што би јој, разуме се, могло служити

само за препоруку, кад би све остало у њој било на свом месту.

Овој је књизи двојак задатак: обавестити о правом стању у Маћедонији јавно мњење које је досад, разним махинацијама, држано у заблуди и тражити, на основу права која има сваки народ да може слободно собом располагати, за све и свима средствима бољу судбину које је достојно маћедонско становништво. Првоме задатку служе две главе: прва, *историјски, географски и етнографски преглед*, којем није једина мана што је сувише збивен, јер је пун и нетачности[1] које одају незнање предмета; и друга, *Турски режим и садашњи положај у Маћедонији*, у којој је на основу исписа из дела Mac-coll-a и чланка Wédar-a доста верно, и ако мрачним бојама, оцртано стање у каквом се данас збиља налазе они крајеви Македоније, где је словенски живаљ у додиру с арбанашким; мана је овом одељку, што се ово зло генерализује као *опште* у целој Маћедонији, ма да је — правда захтева да то кажемо — у осталим јој крајевима живот Хришћана, и ако не завидан, ипак, у поређењу с првим, довољно сносан. — Другоме задатку служи трећа и најважнија глава, *Захтеви маћедонски. Врховни Маћедонски Комитет и његове тежње*, у којој се, после кратке историје о реформама које је требало извести сагласно члану 23 Берлинскога Уговора, излаже садржина поменутога пројекта Врховнога Маћедонскога Комитета, за који се хоће да задобије одобрење европскога јавнога мишљења као за једину праведну и хуману солуцију маћедонског питања. Ево, на шта се своди та солуција:

Вилајети битољски и солунски са скопљанским сан-

[1] Писац *вилајет косовски* узима као саставни део Маћедоније; *Вер* је, по њему, у солунском вилајету; *Перистер* је један од главних градова у битољском вилајету (!); *Тетово* му је такође у битољском вилајету; Призрен је, по њему, главно место у Албанији, а међу главнијим градовима у косовском вилајету помиње и некаказ — Voroch!

Какви су му ови географски, такви су и остали етнографски и историјски подаци.

цаком косовскога вилајета у главном образују једну област (чл. 1) којој Султан именује из народности која је у већини а за период од 5 година намесника који, потпомогнут Народном Скупштином, у име Султаново управља областним пословима (чл. 2 и 3). Гарантују се лична слобода, неповредност стана, а укида се цензура над штампом (чл. 4). Чиновници се узимају из већине становништва у месту где служе; више именује Султан по предлогу намесникову, а ниже поставља сам намесник (чл. 5). Признаје се равноправност свима језицима, али се административним јединицама оставља право да се у званичним релацијама служе оним којим хоће (чл. 6). Различне народности саме се старају о својим школама (чл. 7). За одржавање реда и јавнога мира установљава се милиција која је под непосредном управом намесника; више официре, на предлог намесников, именује Султан, а ниже сам намесник (чл. 8). Народна Скупштина утврђује и буџет и порезе; 25% прихода даје се државној каси, а остатак се троши на областне потребе (чл. 9). Напоредо с наименовањем намесника именује се, под његовим председништвом, комисија ad hoc за израду детаљних реформа (чл. 10). Даје се општа амнестија политичким кривцима и емигрантима (чл. 11). Исте се ове реформе уводе и у јерменски вилајет (чл. 12).

Би ли се постигло да се оваквим реформама успостави у Маћедонији мир и ред, то још може бити под питањем; али да са њима не могу бити задовољене, осим Бугара, остале народности, то је ван свакога спора. Творцима ових реформа, кад су их пројектовали, као да је лебдео пред очима план да помоћу аутономне Маћедоније лакше изведу остварење сна о Великој Бугарској у сан-стеванским границама. Опијени успесима које су, у току последње три деценије, постигли у Маћедонији, захваљујући искључиво племенском антагонизму између Словена и Грка и широким правима датим Егзархији, Бугари би ради били да ове културно-националне тековине обезбеде и учврсте и политичкима, за вре-

мена док су још у несравњено повољнијим погодбама за успех у том правцу од својих националних такмаца. И збиља, према приликама какве су биле у Маћедонији, у доба кад су ове реформе пројектоване, аутономија би несумњиво послужила као мост за анексију Бугарској. А да је њима баш ово и био прави и ако прикривени смер, о томе сведочи на првом месту захтев да аутономном облашћу управља намесник из народности *која је у већини*, уз приномоћ обласне скупштине, у којој је преставништво мањине учињено илузорним одредбама о чиновницима које поставља намесник из народности која је у већини у местима где служе. Исто је тако а сасвим у свему потрвен и принцип о равноправности језика клаузулом, по којој је остављено право административним јединицима да се у званичним релацијама служе оним којим хоће. О школама је остављено да се брину народности, али је пропуштено рећи, како се то има да разуме, а у томе је управо за нас Србе којима народност у Маћедонији није *званично* призната тежиште питања са којим морамо бити пре свега на чисто, ако нећемо да изложимо пропасти досадашње своје тековине у овом правцу, а оне нису тако незнатне да би смо их могли жртвовати. Да будемо опрезни, нас упућује већ и први члан ових реформа, по коме је Стара Србија, ма да је у њој стање неиздржљивије него и у којем делу европске Турске, искључена, супротно члану 25 Берл. Уговора, из области на коју би се имале да распростру ове реформе. Ово није *случајна* омашка, јер се у чл. 12-ом предвиђа да се исте реформе имају применити и у једренском вилајету. Смисао је, дакле, овога, да Срби немају право своје националне претензије простирати на југ од Шара и на исток од Карадага.

Из свега што је довде речено излази да Списаревски нема право кад тврди, да би се маћедонско питање најправедније решило оваком аутономијом, јер правда захтева да се не вређају, у корист једне, права осталих народности које имају у Маћедонији својих преставника.

Узаман ће се Бугари трудити да докажу, како су ове реформе пројектовали у намери да њиховим извођењем олакшају положај Хришћана у Маћедонији, кад је очигледно да је од њих била далеко та побуда. Они су, у осталом, то обелоданили не може бити очигледније аргументима којима су бранили своју опозицију посвећењу Фирмилијанову, а од како је настао расцеп међу члановима маћедонских комитета, они већ више и не крију да је сан-стефанска Бугарска задатак којој треба да служи маћедонска револуциона организација борећи се за овакве реформе.

Што се нас Срба тиче, ми би смо још могли наћи разлога да помажемо Маћедонцима који теже да реформама олакшају себи положај и обезбеде принцип Маћедонија Маћедонцима, али ни у ком случају не можемо пристати да потпомажемо извођење аутономије којој је очигледан смер анексија Бугарској. Таквој бисмо се аутономији морали противити, колико с гледишта интереса државнога нам опстанка, толико и с гледишта интереса словенске ствари на Балкану, јер се управо њој, у корист словенских непријатеља, копа гроб, кад се Србија лишава погодаба за опстанак да би се задовољили шовинистички прохтеви Бугара који још сневају о сан-стефанској Бугарској.

П. О.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

„Људско срце. Приповетке и слике Илије Вукићевића.“ Свеска прва. — Срп. Књ. Задруга, књ. 68. Београд 1901.

Не бисмо умели многога рећи поводом ове књиге о Илији Вукићевићу. Прво, само име писчево није нам се никад чинило особито обележено својом личном и књижевном физиономијом. Затим, свеска приповедака што ју је донела у овом колу Срп. Књижевна Задруга, како каже предговорник г. Љуба Јовановић, „није састављена избором свега најбољега из пера Вукићевићева...“ И ако се „тежило да се читаоцима у њој пруже лепи примерци од сваке врсте писчева рада, да га свестрано познаду,“ књига оставља утисак неједнак, неодређен и безбојан.

У њој су две приповетке са села и две из паланке, из Мачве; четири слике са арнаутске границе, и две бајке.

Један дуг и празан дијалог из ситних, искиданих реченица, са свом оном масом непотребних понављања, излишних речи из свакодневног празног говора, дијалог од читаве стране на којој се ништа не каже, ништа не помиче, на којој нема једног опажања, једне нове црте карактеру, једног покрета у радњи догађаја; неколико кратких и сувих описа, или тачније, уметнутих објашњења, у пет шест мршавих и општих потеза; неколико једноставних и једноликих безбојних личности; два три драматисана момента, којима је дато једне тренутне и форсиране снаге, нечег необичног, наглог и увећаног: један наиван и сентименталан пастирски роман, са мелодрамским сценама, без слике карактера и средине, без психолошке анализе и доследности, без одређених моралних стања: то је манир наше сеоске приповетке.

Тежиште целе обраде је у тим наивно драматисаним сценама, у којима је увек остављено у утиску нечег

насилно прекршеног, мало очекиваног, произвољно решеног. Оне, разуме се, не надокнађају природан, логичан ток догађаја, пуну и доследно израђену психологију, моралну и физичку боју карактера и средине. Кад у њима и испадне који погођенији и карактеристичнији потез, у њему је увек нечег случајног, од чега се не може очекивати ничег доследног у даљем развоју и с чиме у осталом и сам писац мало рачуна.

У приповетци *Је ли жив?* газда Алекса добио је у почетку неку надувену и накосну фигуру сеоског зеленаша, фигуру Неше Зелембаћа са обешњу каквог кмета из Генчићеве владе. Доцније, ради доброг краја приче, цела се та физиономија губи у једном мелодрамском изливу пријатељства, суза и ракије. Приповетка *Два растанка* је једна пунија и оригиналнија историја: један сељачки Силвестр Бонар, вечити момак Милета, који преноси љубав на кћер своје несуђене драгане. И она није без горње мане. У целој причи где је историја двеју генерација скоро, са два три крупна догађаја, толико озбиљних ствари и заплета расплинуто је у једном разнеженом лиричном оптимизму, једној одвећ млечној, одвећ филозофској и мекој резигнацији за ову примитивну средину.

И ту је она фатална површност и лакост у цртању карактера и средине у наших сеоских приповедача. Та наивна и сентиментална драматичност, ти тренутни проливи емоције мењају карактере, форсирају и извитопере цело опредељење ствари, занемарују све друге стране у обради. Јесте ли ви приметили како је то конвенционално село увек исто, безбојно, неодређено, негеографско; како су ти људи једнолики, општи, неиздвојени, индиферентни. Читав један живот ничим не обележен ван сватова и даће, људи који су пригнути за ашовом од зоре до вечери изнесени само у колу и с двојницама, окорела сељачка лица, с кошуљама уленљеним од зноја и прашине, сликани по једном сентименталном калупу пасторале и мелодраме, са срцем од воска, с белим ру-

кавима припремљеним сваког часа за сузе, с једном проливеном водљикавом емоцијом.

Вукићевићева сеоска приповетка, која није много оригинална, има можда једну добру особину: неусиљеност у причању, један прилично погођен и неафектиран народни говор, један спрови сељачки allure у начину изражавања, склопу фраза, у нагласку речи и реченица. Ван сеоске приповетке, он је каткад особенији, али и обрадом слабији.

Није много самосталнији у двема приповеткама из паланке. Приповетка *Свој грех* је једна мелодрамска дидактична проповед, у врло рђавој обради. *У новој кући* је нунија и развијенија историја, нешто боље написана, опет с једним оптимистичким свршетком, и с много сличности у целом склопу са Лазаревићевом приповетком *Први пут с оцем на ђутрење*.

Колико је у тежем положају писац види се најбоље у причама из паланачког живота, који он истина боље познаје, али у коме му није било довољан узани и мршави манир сеоских приповедака, и у опште свуда у мирнијем сликању, где је теже искрасавати драматске моменте, где је потребно једно дубље опажање и интензивније сликање артисте.

У сликама *Један борац*, *Искушење*, *Мишко убојица*, и *Љута рана* маље је конвенционалног, типови су оригиналнији, средина је свежија, али обрада врло невешта, и врло рђав стил. *Један борац* могао је да буде једна врло интересантна слика, и у њеном се типу крије један живот за роман, али је овде замрљано бачена у неколико ситних и мршавих потеза, наговештена тек. Код ње можемо забележити једну интересантну особину пишчева талента, из које он у осталом није умео многог чега извући, особину једног топлог и симпатичног, Додевог подсмеха својим личностима. У *Искушењу* се још више осећа неспособност пишчева да у тим мирнијим недраматисаним местима развије посматрање и сликање приповедача и неусиљено излагање стилисте. С тим су манама

и *Мишко убојица* и *Љута рана*, у којима је, као и двема ранијим сликама, једна свежија и егзотичнија средина од бледог угледа на Јанкову и Лазаревићеву Мачву, али једна тако сирова и неразвијена обрада, да би их требало звати не сликама но скицама, првим нацртом за даљу обраду приповедачеву.

Лепше су писане и особеније обележене две бајке *Страшан сан* и *Проклета лепота:* прва са једним лаким, наивним и ведрим хумором као из народних Насрадиновић прича; друга са прилично нежне емоције.

Предговорнику могла би се замерити опширност (кад се већ није хтела ни могла у првој свесци доносити исцрпна студија о свему Вукићевићеву раду) и произвољно изабрани наслов овој књизи.

М. Грол.

Дете у породици и школи, читанка за моралне поуке. За I разред грађанских и девојачких школа. По програму израдили Ж. О. Дачић и Вл. Т. Спасојевић. Београд, Нова електрична штампарија Петра Јоцковића. 1902. Стр. 86. Цена 1 дин.

Никад ни један гимназијски предмет није предаван с толико неједнакости с колико су предаване „Моралне Поуке.“ Једни су се наставници ограничили на просте приче, с нешто мало уобичајеног „нравоучења“, тек колико да деци преседне сва сласт од приче. Други су од овог предмета начинили буквицу морала, те су у кратким параграфима, сухим а категоричким, наређивали вршење једних радњи а забрањивали друге. Трећи су се упустили у читаве теорије морала, и потрошили су много времена да објасне деци зашто нпр. треба да поштују и воле своје родитеље итд. Кад се тако и у настави, па после и у уџбеницима начинила једна страховита ометња, неко се сети на тај збуњујући предмет укиде, те и наставници и ђаци дануше мало душом. Кад се после заведоше ове

шарене „грађанске школе“, побацаше у њихов програм једну масу предмета, те се и моралне науке реактивираше. Како сад грешни наставници пролазе с овим Протејем међу предметима, Бог ће једини знати. Али да писци уџбеника не могу још да се разберу довољно, не треба бољи доказ него да човек пореди ову Дачићеву и Спасојевићеву књигу с „моралним наукама“ што су их написали Г. Г. Чутурило и Ј. Максимовић. Тешко би ко смео тврдити да ове три књиге представљају уџбеник за један исти предмет, у истој школи, толико су међу собом различне!

*

Г. Г. Дачић и Спасојевић хтели су да дају једну *читанку* за моралне науке. Мисао није рђава, али у изради има извесних тешкоћа. Ако се у читанку унесу чланци о појединим моралним обавезама, то ће бити за децу и сухопарно и чешће нејасно, јер су та питања најрастегљивија и најнепоузданија. Ако се покуша с моралним причама, тешкоћа се готово повећава, јер није лако измирити уметничке захтеве у белетристици са званичним школским моралом. Треба се одлучити на једно: или прећи уске границе школског моралног кодекса, па потражити добре уметничке производе, без непосредно изражене науке, или се ограничити на тенденциозне, празне и непоетичне саставе, којима се с великим устезањем може дати име прича. С тим треба бити на чисто; свака неодлучност чини само више пометње, јер такве мешовите књиге нити развијају осећања, нити утичу на размишљање. Ми смо се у више прилика изјаснили за уметничке производе, све да у њима и нема никакве практичне науке. Али тада је реч била о дечјим књигама у опште, а овде су писци обавезни да се држе прописаних моралних наука и да садржину удешавају према школском програму. То је упростило њихову задаћу, али у мало што то исто није и упропастило њихову књигу. Чисто човек осећа у каквој су тешкој муци били писци старајући се и да одговоре намењеној сврси, и опет да

не испуне књигу досадним поучним причама, из којих је избачен сваки уметнички елеменат. На опет, покрај све наше нису довољно успели, јер једва да трећина материјала може представљати литераран рад; остало је све просто и некњижевно педагошко саветовање. То су већином слабе ствари, каквих је пуно и у досадашњим читанкама. У једној причи мала Милица добила од мајке трешње, па дала брату, брат оцу, а отац мајци, па их најпосле појели заједно, и биле им слађе но икад дотле. („Слога у породици"). А зар они нису могли још у почетку да то ураде, те да се трешње не селе из руке руку? Е, али за Бога, како би се онда показало како су Милош и Милица добра деца! У другој „причи" отац у краткој беседи, за једног столара доста китњастој, објашњује сину шта он све за њега чини. Пошто се отац и син изљубе, син се моли Богу за здравље родитељско. („Божидар и његов отац") — Ђури казали да чува кућу, а он отишао на реку да лови рибу, па, наравно, пао у воду. Али како приповедачи увек држе у резерви по кога рибара, то су ови рибари извадили Ђуру из воде, а он је после увек лепо слушао родитеље. („Непослушни Ђура"). После ове приче долази одломак из народне песме „Краљевић Марко и Ђемо Брђанин" под насловом „Краљевић Марко слуша мајку." Али шта ће бити кад деца доцније прочитају целу песму, на виде да Марко умало није платио главом ту своју послушност?... — Сава једнога дана гледајући како се круни кукуруз, одоцни у школу. И за ту његову заинтересованост за привредни рад, писац га кажњава понављањем године („Кажњена немарност"). — Дечко гађао друга, на истерао око једном старом господину. После је лепо молио, те му је господин опростио и још га помиловао по глави. („Грудва снега"). Чудо му му није издао и јавну захвалност! Или још боље, да га је посинио, као што се то већ по дечјим причама ради! — Оваких прилога има још, али се не вреди на њима задржавати.

Добре су ствари „Јанко Катић" и „Највеће материно

благо", али су врло познате, нарочито прва, коју већ ваљда сва деца знају, у стиху и у прози.

Друге две добре приче такође су раније познате. Једна од њих, „Синовље пожртвоваље" штампана је у „Шупољцима" Д. Ј. Соколовића, и то краће а лепше. Само јој је завршетак више но тужан, а то већ није за децу. Друга прича „Отац и кћи" штампана је, ако се не варамо у „Невену" Змајеву, само можда под другим насловом. Осим ових прича има их још неколико које имају замисао добру, и ако би им обрада могла бити боља („Миличина Кокица", „Деда и баба", „Добар ђак" ит.д.).

Још се ваља задржати на причи „Најтрајније богаство". У њој се тобож прославља знање, и истиче изнад богатства. Али зашто је знање најтрајније богаство? Читалац очекује да чује о задовољству које знање собом доноси, о бољем моралном животу, о готовости човековој да своју срећу тражи не у себичном нагомилању блага, већ у општем благостању. Или се нада да ће знање унети у душу спокојство и стоичку издржљивост у невољи; да ће начинити човека снажним по карактеру и расположеним по темпераменту. Грдно се вара читалац! Знање није важно због свега тога; оно је „најтрајније благо", јер кад *непријатељ* пороби нашу земљу, он ће богаташима одузети благо а ученога човека начиниће својим *првим доглавником*. Ето, то је морал све приповетке!

*

Књига Г. Г. Дачића и Спасојевића, с погледом на сврху којој је намењена, ипак је за препоруку. Кад се већ „Моралне поуке" морају учити, боље их је на овакав начин износити деци, него се пуштати у теорисање које нити је деци довољно јасно, нити забавно за читање. Морално васпитаваље деце мора много више рачунати с непосредним утицањем на осећања дечја, но на њихове чисто интелектуалне способности. Већ и иначе настава појединих предмета прерано развија дечији интелекат, на штету осећајности, а нарочито мори памћење излишним ситни-

цама. Ако сад тој маси често непотребних факата, којима се пуни дечји мозак, додате и ове тешко схватљиве и неодређене моралне теорије, још ће се више ум дечји преоптеретити. У том случају, кад се већ деца морају из књиге учити моралу, боље су и слабије приче, но тешки и несварљиви чланци. С те тачке гледишта и ова књига може се условно одобрити.

Ј. М. Прод.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Из *Летописа Матице Српске* оштампана је критичнобиографска студија Г. Марка Цара: *Јован Сундечић* [У Новом Саду. Штампарија Српске књижаре Браће М. Поповића. 1902. 8°, страна, 32]. У нашој књижевности до сада се слабо писало о овом обилном песнику наших југозападних крајева, изузев једну биографију од Г. Луке Зора у *Словинцу* за 1879. Хрватска критика много се више бавила њиме: он је ушао у хрватске антологије (где се није нашло места за Његоша!) Матица Хрватска издала је 1889. његове Jzabrane Pjesme. Г. Цар је узео на себе да попуни ту осетну празнину у нашој књижевности и дао нам је занимљив и успео портрет приморског песника. Он види код Сундечића „живу, и живописну фразу, поткрепљену топлим, дубоким, управо јужњачким осећањем за лепоте природне“, налази да је то песник сликар, са развијеним осећањем пластичног лепог, родољуб и дидактичар. Мане су му врло крупне и уочите: никада Сундечић није осетио и схватио праву поезију, успех му је дошао више од прилика, од општега расположења духова, но од његове сопствене вредности.

Занимљиво је место у студији Г. Цара где се говори о позној, јесењој љубави Сундечићевој. Као Гете што се заљубио у дубокој старости, тако се и наш песник, сед старац, свештено лице и отац породице, заљуби у младу жену неког поморског капетана. Quisque amat, nulla est conditione senex, говорио је љу-

бавник седе косе, заједно са хуманистом Понтанусом. Плод те љубави бабјега лета јесте збирка еротичних песама *Миље и Омиље или Мелиса и Невенка*, која је изишла 1893. „Миље“ је песникова законита жена, „муха огњишта“; „Омиље“ је нова, млада љубав, „сродна душа“. Песник није био правичан у подели своје нежности: „Миље“ се морало задовољити са десетак крајних и бледих мадригала, „Омиље“ је засуто реторико м старачке љубави. Што је најзанимљивије, песник је био невероватно индискретан; он је дао прозне коментаре својој љубавној лирици. Ево неколико од тих коментара: „На Ускрс 1874 посјетио песник Невенку и, по обичају народном, пољубили се они три пута; али су ти први њихови пољупци *много изразитији* били, но обични пољупци у такијем приликама“ „Случајно се песник за један час сâм нашао с Невенком, па не могао себи одољети, а да је не загрли и не пољубује. Та је околност ову песму изазвала.“ „На дан пред стару Петрову 1876., пјесник добро уранио и пошао на обичну шетњу. Невенка се спремала да на сами Петров-дан опет крене у Трст. Пролазећи јој пјесник испред куће, угледа у башту Невенкину мамицу и врата од авлије и куће затворена. Пође он управо к Невенки, прошавши *са свијем опрезом* испред врата њезине свекрве, која је спавала на првом поду. Нађе пјесник Невенку у тврдоме сну... Остало сама пјесма расказује.“ И када се његова Лаура тужила и љутила на такво одсуство сваке деликатности „пјесник“ се томе јако чудно!

Суд Г. Цара о Сундечићу као песнику овај је: „Књижевник из доба постављања првијех основа нашем умјетном пјесништву, он у обрађивању својих осталих концепција није могао да се одликује оном прекаљеношћу форме, којом се истичу чак и неки лошији пјесници који за њим дођоше: али је он обратно, имао за се других кудикамо солиднијих особина: простоту и једрост стила, течну и ритмичку фразу, племенитост и националност смјерова.“

Листак из психологије рата. — Васпитни услови победе са психолога гледишта. Написао Ст. Ј. Радосављевић Бдин. Београд 1902. Стр. 132. Цена 1 дин. — Почетак XX века плодан је за нашу војничку књижевност. Поред приличног броја стручних војничких дела, од којих смо ми важнија нотирали у нашем листу, ево сад једне књиге,

која својим предметом може заинтересовати и шире кругове. Него, Г. Бдин и поред свога дара није успео да ово питање добро разради. Има у књизи неких тачних опажања, али их има и погрешних. Г. Бдин није довољно интиман са психошком науком, те му појединa тврђења немају тачности ни основаности. Што се могло решити здравим разумом, то је Г. Бдин и решио: за што је требало јаче спреме, то му је остало сумњиво и неопуздано. Јер, извесно, сваки ће се педагог и психолог насмејати кад прочита ову реченицу Г. Бдина: Васпитати значи створити човека, *јер какву му, васпитањем, душу удунемо, такав човек и постаје* (курсив је наш). На страну нетачну терминологију (удунути душу), али зар је доиста ова мисао истинита? На онда и ово: „Права животна снага увек је и само у духу, не у темпераменту. То јест она је у духу по премућству, а у живцима (нервима) је само својим репом.“ Тешко би се без нарочитог тумачења могло разумети шта значи ова реченица. Тако је још на неколико места, из којих се види да писац није темељније проучавао питања психолошка, те се стара да досетљивим антитезама надокнади оно што недостаје у научном тумачењу. Такав је случај и с тумачењем суровости човека јаких нерава и човека осетљивог. Местимице је и стил тежак, што је мало необично наћи у Г. Бдина, који је у извесним својим стварима показивао окретности и вештине у слогу.

Школа и здравље од Д-р Владе А. Поповића. Београд, 1902. Стр 36, Цена 0·50. — Врло је лепа мисао распављати у мањим књижицама важнија питања из науке о здрављу. Нарочито је то важно за наш народ, јер смо ми у томе погледу прави оријенталци, те тражимо лекарске савете кад већ дође до умирања. Никад неће бити сувише лекарских поука, јер треба говорити много, да би се научило и послушало бар мало. Хвала Г. Поповићу што се позабавио овим важним питањем, те указао на извесне штетне утицаје које неумерен школски рад и извесне установе данашњег школског система причињавају дечјем организму. Књига је истина кратка и написана стилом који није довољно разумљив широј публици, али ће је бар разумети наставници и интелигентнији родитељи. Како књига није ни намењена широм кругу, то се може и опростити писцу што је за 36 малих страница одредио цену 50 п. д.

Као засебна књижица изашао је „*Програм рада* друштва за чување Народнога Здравља.“ (*У* Београду. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије. 1902. 16°, страна 14). Неколико младих и вредних лекара били су покренули мисао о оснивању једнога друштва за чување народнога здравља. Мисао је била узвишена и благородна и један такав рад одиста се осећао као прека потреба. Од мисли сада се прешло к делу, и ова књижица, коју прати нарочити проглас, намењена је да упозна наш свет са задатком друштвеним. Само ствари оваке врсте треба да буду дело руку убеђених, енергичних појединаца, који јасно виде циљ и искрено раде на послу који им је драг; са овако парадним, помешаним избором, бојати се да Друштво за чување народног здравља не постане једно од оних, у нас тако многобројних друштава, где се сав рад састоји у звучним прогласима и званичним статутима, а сва корист у томе што људи од параде имају једну титулу више.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Талијанско Министарство Иностраних Дела издало је недавно у свом „Bollettino del Ministerio degli Affari Esteri“ један рапотр свог конзула у Битољу, у коме су изнети врло занимљиви податци о *Битољском Вилајету*. Цео рапорт износи само 15 штампаних страна, али је у њему маса материјала. У рапорту се говори о положају, обиму, популацији, етнографским односима, варошима, страним колонијама, талијанској колонији, о верским односима, језику, школама, комуникацијама, агрикултури, индустрији, трговини, извозу, увозу, надницама и ценама животних потреба. По етнографској статистици има у Битољском Вилајету: 140.000 Турака, 293.000 Арнаута, 76.000 Грка, 142.000 Влаха, 224.000 Словена, 5.000 Јевреја. Школа има: грчких 370 са 500 наставника и 15.600 ученика, бугарских 269 са 510 наставника и 16.000 ученика, српских 35 са 66 наставника и 1400 ученика, влашких 52 са 112 наставника и 2500 ученика. У самом Битољу има грчких школа 11 са 1350 ученика, бугарских 11 са 1100 ученика, српске 4 са 350 и влашке 4 са 300 ученика.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

AP
56
S67
knj.6

Srpski književni glasnik

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY